

**COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI**

**CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)**

**XXIV-XXVI
(2005-2007)**

**IAȘI
2010**

COMITETUL DE REDACȚIE

Lăcrămioara STRATULAT
Senica ȚURCANU
Sorin IFTIMI
Adriana MOGLAN
Tamilia Elena MARIN
Cătălin HRIBAN
Mădălin-Cornel VĂLEANU
Loredana SOLCAN (secretar de redacție)

Traduceri realizate/revizuite de Coralia COSTAȘ

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon/Fax: 040232218383
e-mail: muzeuldeistorieiasi@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII
Iași

SUMAR SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

Nicolae URSULESCU, Mădălin-Cornel VĂLEANU, <i>Prima publicație a lui Hubert Schmidt despre săpăturile de la Cucuteni</i>	11
<i>The First Publication Of Hubert Schimdt's Regarding The Excavations Of Cucuteni</i>	32
Mădălin-Cornel VĂLEANU, <i>Reprezentări antropomorfe pe ceramica de la Cucuteni-Cetățuia</i>	37
<i>Anthropomorphic Representations On The Ceramicware Of Cucuteni-Cetățuia</i>	41
John NANDRIȘ, „ <i>Pridvorul se prăbușește</i> ”. <i>Nu totul este posibil deodată</i>	45
„ <i>Pridvorul se prăbușește</i> ”. <i>Not Everything Is Possible At Any One Time</i>	68
Dorel PARASCHIV, George NUȚU, <i>Opaițele romane de la Poșta (Moesia Inferior) (județul Tulcea)</i>	71
<i>Roman Lamps Of Poșta (Moesia Inferior)(Tulcea County)</i>	79
Victor COJOCARU, <i>Interferențe greco-scitice ca reflecție a circulației monetare la marginea stepei</i>	87
<i>Griechisch-Skythische Wechselbeziehungen im Spiegel des Geldumlaufs am Rande der Steppe</i>	103
Tamília Elena MARIN, <i>Considerații privind agricultura la dacii est-carpatici în secolele II î. Hr. - II d. Hr.</i>	115
<i>Considerations On The Agriculture Of The Dacians Est Of The Carpathians During The 2nd Century BC - 2nd Century AD</i>	122

Ioan IAȚCU, <i>Un exemplu al devotamentului față de Dumnezeu și Împărat: bazilica „Sf. Cosma și Damian” de la Bizone (Cavarna, Bulgaria)</i>	123
<i>An Example Of Devotion To God And The Emperor: The “Sts. Cosma and Damian” Basilica Of Bizone (Cavarna, Bulgaria)</i>	131
Tincuța CLOȘCĂ, <i>Câteva semnificații ale metaforei corabiei în scrierile hrisostomice</i>	137
<i>Few Meanings Of The Metaphor Of The Ship In Chrysosthom’s Writings</i>	147
Dan FLOAREȘ, <i>Demantelarea cetății Șcheia. Ipoteze</i>	149
<i>Dismantling The Fortress Of Șcheia. Hypotheses</i>	162
Elena GHERMAN, <i>Un domeniu feudal din ținutul Cârligăturii ..</i>	163
<i>Un domaine feudal de la région Cârligătura</i>	171
Olivia SENCIU - BORCEA, <i>Dimensiunea cultural - religioasă a alimentației în Moldova și Țara Românească (secolele XVI-XVIII)</i>	175
<i>La dimension culturelle - religieuse de l’alimentation en Moldavie et en Valachie (XVIe – XVIIIe siècles)</i>	192
Valentina-Cristina SANDU, <i>„Duce-vă-ți de la Mine, blestemaților!” O catagrafie a lumii păcătoase</i>	193
<i>„Depart From Me, You Cursed!” An Inventory Of The Sinner World</i>	209
Emanuel BRĂDEANU, <i>Marii dregători ai Țării Moldovei la jumătatea secolului al XVIII-lea (1741 – 1749)</i>	211
<i>High Officials Of Moldavia At Mid-18th Century (1741 - 1749)</i>	229
Alexandra-Marcela POPESCU, <i>Câteva considerații privind învinuirea de „hiclenie” în Moldova medievală</i>	233
<i>Some Considerations Regarding The Treason Accusation In Medieval Moldavia</i>	246

Mihai-Alin PAVEL, <i>O moștenire disputată: moșia Banca (Tutova) a lui Lascăr Costin din Bârlad</i>	247
<i>A Disputed Heritage: The Land Of Banca (Tutova) Of Lascăr Costin's Of Bârlad</i>	262
Bobî APĂVĂLOAEI, <i>Palatul din secolul al XIX-lea de la Galata – Iași</i>	269
<i>The Palace Of Galata - Iași In The 19th Century</i>	278
Gheorghe BACIU, „ <i>Răzvrătirea</i> ” de la schitul Orgoești	289
„ <i>La Révolte</i> ” de l’ermitage Orgoești	310
Ion-Ciprian STOIAN, <i>Practica echivalării diplomelor la Facultatea de Drept a Universității din Iași (1860-1885)</i> ..	311
<i>La pratique de l’équivalence des diplômes à la Faculté de Droit de l’Université de Iassy, 1860-1885</i>	321
Corneliu CIUCANU, <i>Mișcările studențești din anii 1922-1923. Constituirea și activitatea Ligii Apărării Național-Creștine în primul deceniu interbelic</i>	323
<i>Student Movements In 1922-1923. The Creation And Activity Of The National Christian League During The First Decade Of The Interwar Period</i>	354
Paul NISTOR, <i>Discurs istoric și diplomație. Sărbătorirea Marii Uniri în Polonia (1928)</i>	357
<i>Historic Discourse And Diplomacy. Celebration Of The Great Union In Poland (1928)</i>	371
Dan LAZĂR, <i>Politică și cultură sub semnul totalitarismului. Universitatea din Iași între 1945 și 1965</i>	373
<i>Politics And Culture Under The Sign Of Totalitarianism. The University Of Iași Between 1945 And 1965</i>	390

Mihaela TEODOR, <i>Cenzura preventivă după 23 august 1944: autorizațiile de apariție. Studiu de caz „Studii și Cercetări Istorice”</i>	393
<i>La censure préventive après 23 août 1944: Les autorisations de parution. Etude de cas „Studii și Cercetări Istorice”</i>	406
Igor CERETEU, <i>Cartea românească tipărită în București în fonduri și colecții din Chișinău (ultimele decenii ale secolului al XVII-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	407
<i>Romanian Books Printed In Bucharest Belonging To Collections And Libraries Of Chișinău (The Last Decades Of The 17th Century - The Beginning Of The 20th)</i>	455
Alexander RUBEL, <i>Monument și amintire. Despre semiotica culturii publice a memoriei pornind de la monumentele din Iași</i>	457
<i>Denkmal und Erinnerung. Über die Semiotik Öffentlicher Erinnerungskultur am Beispiel von Historischen Denkmälern in Jassy</i>	488
Sorin IFTIMI, <i>Iași în bronz și marmură. Memoria statuiilor</i>	495
<i>The City Of Iași In Bronze And Marble. Memory Of The Statues</i>	543

ANIVERSARIA

Victor SPINEI, <i>Gânduri la o aniversare: profesorul Nicolae Ursulescu</i>	545
<i>Thoughts With The Occasion Of An Anniversary: Professor Nicolae Ursulescu</i>	

ABREVIERI

AA	-	<i>Arta și Arheologia. Revistă</i> , Iași.
AARMSI	-	<i>Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice</i> , București.
AIIAI=AIIX	-	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași/Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”</i> , Iași.
AN-DMB	-	Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București, București.
Apulum	-	<i>Apulum. Acta Musei Apulensis</i> , Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia.
Arhiva	-	<i>Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare</i> , Iași.
Arhivele Moldovei	-	<i>Arhivele Moldovei</i> . Arhivele Naționale ale României Iași.
Arhiva Olteniei	-	<i>Arhiva Olteniei</i> , Craiova.
Arhivele Totalitarismului	-	<i>Arhivele Totalitarismului</i> , Academia Română. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.
ArhGen	-	<i>Arhiva Genealogică</i> , Academia Română. Societatea Română de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Iași.
ArhMold	-	<i>Arheologia Moldovei</i> , Institutul de Arheologie Iași.
BAR Int. Ser.	-	<i>British Archaeological Reports. International Series</i> , Oxford.
BSNR	-	<i>Buletinul Societății Numismatice Române</i> , București.
Candela	-	<i>Candela</i> , Revistă de Teologie și Cultură a Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților.

Carpica	- <i>Carpica</i> , Muzeul Județean de Istorie „Iulian Antonescu”, Bacău.
CCA	- <i>Cronica cercetărilor arheologice din România</i> , București.
CCDJ	- <i>Cultură și civilizație la Dunărea de Jos</i> , Muzeul Dunării de Jos, Călărași.
CDM	- <i>Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului</i> .
CI	- <i>Cercetări Istorice</i> , Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
Dacia N.S.	- <i>Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne</i> , Nouvelle Série, București.
DACL	- <i>Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie</i> , publié par F. Cabrol et H. Leclercq, Paris.
DANIC	- Direcția Arhivelor Naționale Istorică Centrale, București.
DIR	- <i>Documente privind istoria României</i> , seria A, Moldova, seria B, Țara Românească, București.
DJANI	- Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași.
DNP	- <i>Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike</i> , Stuttgart/Weimar, 1996.
DRH	- <i>Documenta Romaniae Historica</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
Europa XXI	- <i>Europa XXI</i> , Academia Română – Filiala Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană.
FHDR, II	- <i>Fontes Historiae Dacoromanae</i> , București, II, 1970.
FHDRChr	- <i>Fontes Historiae Daco-romanae Christianitatis</i> , Iași, 2008.
Historia	- <i>Historia</i> , București.
Historia Urbana	- <i>Historia Urbana</i> , Academia Română. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Sibiu.
Hrisovul	- <i>Hrisovul</i> , Anuarul Facultății de Arhivistică, Academia de Poliție „Alexandru Ioan Cuza”, București.
IK (20)	- R. Merkelbach (ed.), <i>Die Inschriften von Kalchedon</i> (Inschriften griechischen Städte aus Kleinasien, Bd. 20). Bonn, 1980.
Ioan Neculce	- <i>Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei</i> , Iași.

IosPE I ²		- V. V. Latyšev [Latyshev] (ed.): <i>Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae</i> . Bd. I ² : <i>Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae aliorum locorum a Danubio usque ad Regnum Bosporanum</i> . St. Petersburg, 1916 (Reprint Hildesheim, 1965).
Izvestija Varna		- <i>Izvestija na Narodnija Muzej</i> , Varna.
Klio		- <i>Klio: Beiträge zur Alten Geschichte</i> , Berlin.
Let.Pri.		- <i>Letopis' Pričernomor'ja</i> . <i>Archeologija, istorija, literatura, numizmatika</i> , Cherson.
Limba Română		- <i>Limba Română</i> , Academia Română, Institutul de Lingvistică, București.
Marmația		- <i>Marmația</i> , Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare.
MemAntiq		- <i>Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis</i> , Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra-Neamț.
MH		- <i>Museum Helveticum: schweizerische Zeitschrift für klassische Altertumswissenschaft = Revue suisse pour l'étude de l'antiquité classique</i> , Basel.
Mitropolia Ardealului		- <i>Mitropolia Ardealului</i> , Sibiu.
Mitropolia Moldovei și Sucevei		- <i>Mitropolia Moldovei și Sucevei</i> , Iași.
Monumentul		- <i>Monumentul. Lucrările Simpozionului Național Monumentul -Tradiție și Viitor</i> , Iași.
ODB		- <i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i> , prepared at Dumbarton Oaks, Al. P. Kazan ed. in chief, New-York-Oxford, 1991.
Opțiuni Istoriografice		- <i>Opțiuni Istoriografice. Buletinul Asociației Tinerilor Istorici Ieșeni și al Alianței Studenților Români</i> , Iași.
Oxford Papers	Slavonic	- <i>Oxford Slavonic Papers</i> , Oxford University Press, Oxford.
Peuce		- <i>Peuce</i> , Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea.
Pontica		- <i>Pontica</i> , Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.
Ramuri		- <i>Ramuri</i> , Craiova.
RCRFActa		- <i>Rei Cretariae Romanae Fautores Acta</i> , Abbingdon.
REA		- <i>Revue des études anciennes</i> , Talence.

Revista Arhivelor	-	<i>Revista Arhivelor. Direcția Generală a Arhivelor Statului</i> , București.
Revista de Istorie	-	<i>Revista de Istorie</i> , București.
Revue Roumain d'Histoire	-	<i>Revue Roumain d'Histoire</i> , București.
RHP	-	<i>Revue d'histoire de la pharmacie</i> , Paris.
RIAF	-	<i>Revista pentru istorie, arheologie și filologie</i> , București.
SA	-	<i>Sovetskaja archeologija</i> , Moscova.
SAA	-	<i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Universitatea „A. I. Cuza”, Iași.
SCIA	-	<i>Studii și Cercetări de Istoria Artei</i> , București.
SCIV(A)	-	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
SCȘI	-	<i>Studii și cercetări științifice</i> , Iași.
SEG	-	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i> .
SMIM	-	<i>Studii și materiale de istorie medie</i> , Academia Română. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”.
StCl	-	<i>Studii Clasice</i> , Societatea de Studii Clasice din România, București.
Studia Archaeologica	-	<i>Studia Archaeologica</i> , Roma.
Studia Transylvanica	-	<i>Studia Transylvanica</i> , Academia Română. Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu.
Studii de Preistorie	-	<i>Studii de Preistorie</i> , Asociația Română de Arheologie, București.
Studii. Revistă de Istorie	-	<i>Studii. Revistă de Istorie</i> , București.
Studii Teologice	-	<i>Studii Teologice</i> . Revista Facultăților de Teologie din Patriarhia Română.
Syll.	-	W. Dittenberger (ed.), <i>Sylloge inscriptionum Graecarum</i> , 3. Aufl. bearb. von F. Hiller von Gaertringen [et al.], Leipzig, Bd. I (1915), Bd. II (1917), Bd. III (1920), Bd. IV (1921–1924) (Reprint Hildesheim, 1960).
ThD	-	<i>Thraco-Dacica</i> , Institutul Român de Tracologie, București.
Tyche	-	<i>Tyche: Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik</i> , Viena.
VDI	-	<i>Vestnik drevnej istorii</i> , Moscova.
Xenopolitana	-	<i>Xenopolitana. Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol”</i> , Iași.
ZfE	-	<i>Zeitschrift für Ethnologie</i> , Berlin.

PRIMA PUBLICAȚIE A LUI HUBERT SCHMIDT DESPRE SĂPĂTURILE DE LA CUCUTENI

Nicolae URSULESCU, Mădălin-Cornel VĂLEANU

Numele arheologului german Hubert Schmidt a rămas legat de preistoria din România mai ales prin săpăturile pe care le-a întreprins în anii 1909-1910 în celebra stațiune de la Cucuteni și prin valorificarea exemplară a rezultatelor în monografia pe care a publicat-o în 1932¹. Dar, ideile de bază ale monografiei, interpretarea stratigrafică a descoperirilor și încadrarea lor cultural-cronologică s-au conturat chiar în timpul săpăturilor și au fost schițate de H. Schmidt imediat după terminarea fiecăreia din cele două campanii, în rapoartele pe care le-a înaintat conducerii Muzeului de Preistorie și Protoistorie din Berlin și care au rămas până de curând inedite².

Cu puțin înainte de redactarea celui de al doilea raport (datat 6 iulie 1911)³, la 27 iunie arheologul german a prezentat o comunicare la Societatea de Antropologie, Etnologie și Preistorie din Berlin⁴, cuprinzând un amplu raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor de

¹ H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin und Leipzig, 1932; reeditat, Iași, 2006; în limba română: H. Schmidt – *Cucuteni din Moldova – România. Așezarea fortificată cu ceramică pictată, din epoca pietrei și cuprului și până în apogeul epocii bronzului*, traducere Geanina Bistrițan, Iași, 2007.

² N. Ursulescu, A. Rubel, *Noi date despre prima campanie de săpături a lui Hubert Schmidt la Cucuteni*, în *In medias res praehistoriae. Miscellanea in honorem annos LXV peragentis Professoris Dan Monah oblata* (ed. G. Bodi), Iași, 2009, p. 435-464; *Idem*, *Die Ausgrabungen in Cucuteni im Jahre 1910 nach einem unveröffentlichten Grabungsbericht von Hubert Schmidt*, în volumul omagial dedicat Prof. A. László (sub tipar).

³ „Balkanforschung. Bericht über die Unternehmungen des Jahres 1910. A. Ausgrabungen in Cucuteni”, *Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin Archiv*.

⁴ H. Schmidt, *Săpăturile de la Cucuteni*, în *RIAF*, XII/I, 1911, p. 145.

la Cucuteni, care a fost publicat apoi în revista Societății⁵. Acesta va fi, de altfel, materialul cel mai citat despre Cucuteni, până la apariția monografiei din 1932.

Interesul stârnit în România de săpăturile întreprinse de savantul german la Cucuteni, ca și existența unor controverse în rândul opiniei publice (mai ales în legătură cu oportunitatea plecării la Berlin a unei mari părți din materialele descoperite), l-au determinat pe H. Schmidt să ofere unele informații cotidianului de limbă germană „Bukarester Tagblatt”, care au apărut în foileton, la sfârșitul anului 1910 și în 1911⁶. Tirajul redus al ziarului, ca și limitarea informației doar la cunoșcătorii limbii germane, au determinat tipărirea unei variante a articolului (tradusă în limba română de Victor Lazăr) în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”(RIAF)⁷. Datorită dificultății consultării textului original din ziarul german, această variantă tradusă din RIAF a circulat în literatura noastră de specialitate ca text al lui H. Schmidt, deși era mai mult o adaptare destul de liberă.

Procurarea unei fotocopii după textul original german din ziarul aflat în colecția de periodice a Bibliotecii Academiei din București ne-a permis o comparare cu traducerea oferită în RIAF. În cea mai mare parte, textul este tradus în esența sa, dar apar unele omisiuni sau chiar traduceri care schimbă sensul celor scrise de H. Schmidt. De aceea, pentru o cunoaștere cât mai exactă a modului în care s-au cristalizat opiniile savantului german despre descoperirile pe care le-a făcut la Cucuteni, am considerat util să reproducem textul german (prin fotocopiarea textului cules cu litere gotice, ca și prin transcrierea cu caractere latine), însoțit de o nouă traducere în română⁸.

Din păcate, și în textul german s-au strecurat unele greșeli tipografice, dar care au putut fi corectate, fie din context, fie prin

⁵ Idem, *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909/10 in Cucuteni bei Jassy (Rumänien)*, în *ZfE*, 43, 1911, H. 3-4, p. 582-601.

⁶ Idem, *Die Ausgrabungen von Cucuteni*, în *Bukarester Tagblatt*, XXXI, nr. 280, 11 Dez. 1910; nr. 281, 12 Dez. 1910; XXXII, nr. 149, 7 Juli 1911.

⁷ *Săpăturile de la Cucuteni*, în RIAF, XI/II, 1910 (1911), p. 381-386 (cuprinde primul număr al foiletonului german); RIAF, XII/I, 1911, p. 145-147 (cuprinde următoarele două numere ale foiletonului).

⁸ Autorii exprimă și pe această cale mulțumirile lor d-nei dr. Alina Soroceanu și d-lui dr. Tudor Soroceanu (Berlin) pentru ajutorul dat în revizuirea corectitudinii textului transcris și a traducerii.

comparație cu textul comunicării publicat la Berlin în 1911⁹. Greșelile tipografice au fost subliniate, corecturile noastre au fost trecute între paranteze drepte, iar traducerea a fost făcută numai pentru forma corectată. Unele ortografieri diferite față de germana actuală, ca și unele dezacorduri sunt în spiritul normelor utilizate în acel timp și le-am lăsat neschimbate.

Ca structură, foiletonul din ziarul bucureștean prezintă, în prima parte (11 dec. 1910), motivele care au determinat efectuarea acestor săpături, precum și modul în care s-a desfășurat prima campanie (1909). Partea a doua (12 dec. 1910) prezintă concluziile care s-au desprins din săpăturile primului an, precum și desfășurarea celei de a doua campanii (1910). În concluzie, se insistă pe necesitatea publicării ample a rezultatelor săpăturii de la Cucuteni. H. Schmidt are intuiția corectă că cercetarea de la Cucuteni va deschide calea unor noi săpături, pentru descoperirea și a altor aspecte culturale neolitice, care să întrească tabloul evoluției neoliticului pe teritoriul României, în context sud-est european. Autorul aprecia că acest lucru va fi posibil doar când în societatea românească va apare un interes sporit pentru descoperirile preistorice. Partea a treia (care pare a fi, mai curând, o relatare a redacției ziarului)¹⁰ este publicată după o jumătate de an (7 iulie 1911), pentru a anunța comunicarea pe care H. Schmidt a prezentat-o la Berlin despre rezultatele săpăturilor de la Cucuteni. Se rememorează cele mai importante date din articolul publicat anterior, venindu-se doar cu unele precizări noi, cum ar fi faptul că în cele două șanțuri de apărare s-au găsit tipuri diferite de ceramică, datând din cele două perioade principale de locuire de pe Cetățuia, sau că în așezare ar fi existat un centru de prelucrare a silexului. În final, sunt prezentate câteva concluzii despre încadrarea descoperirilor de la Cucuteni în contextul neoliticului din Europa centrală și de sud-est.

În cea mai mare parte, datele și concluziile din ziar se regăsesc, într-o formă amplificată, în raportul preliminar publicat în 1911, ceea ce dovedește că, la terminarea săpăturilor, H. Schmidt își făcuse deja o idee clară despre încadrarea culturală a descoperirilor de la Cucuteni, ca și despre semnificația acestora. Fără a aduce informații noi, spectaculoase, față de ceea ce se știa din raportul preliminar publicat în 1911, articolele

⁹ H. Schmidt, *op. cit.*, în *ZfE*, 43, 1911, H. 3-4, p. 582-601.

¹⁰ De altfel, spre deosebire de primele două numere, care poartă semnătura lui H. Schmidt, această relatare nu este semnată.

din „Bukarester Tagblatt” au darul de a surprinde mai clar cristalizarea ideilor și concluziilor arheologului german despre importanța descoperirilor de la Cucuteni.

**TRANSCRIEREA TEXTULUI
GERMAN****BUKARESTER TAGBLATT****XXXI. Jahrgang Nr. 280, Sonntag,
11 Dezember 1910****Feuilleton.****Die Ausgrabungen von Cucuteni
1909 und 1910.****(Originel feuilleton des
„Bukarester Tagblatt“)****I.**

Die von dem Unterzeichneten geleiteten Ausgrabungen auf der Cetățuia von Cucuteni (bei Tirgu-Frumos, Distr. Jassy) haben weite Kreise des gebildeten Publikums in Rumänien derartig interessiert und namentlich die Gemüter in Jassy so bewegt, daß ein ausführlicher Bericht darüber am Platze zu sein scheint.

In Rumänien fehlt es gänzlich an vorgeschichtlichen Bodenforschungen; im Gegensatz zu den benachbarten Ländern ist rumänischer Boden noch intakt geblieben. Nur der Name Cucuteni hat bei den Vorgeschichteforschern Europas einen guten Klang erhalten; doch beschränkt sich darauf alles das, was zur Kenntnis der Vorgeschichte des Landes gehört. Cucuteni ist sogar in Rumänien populär geworden durch die Sammlungen von Funden, die Beldiceanu und andere Liebhaber dort gemacht haben und die gegenwärtig im privaten und öffentlichen Besitz zerstreut sind.

So war die Kenntnis von diesen Altertümern auch in die

T R A D U C E R E**BUKARESTER TAGBLATT****An XXXI, nr. 280, duminică 11
decembrie 1910****Foileton.****Săpăturile de la Cucuteni 1909 și
1910****(Foileton original al ziarului
„Bukarester Tagblatt“)****I.**

Săpăturile conduse de subsemnatul pe Cetățuia de la Cucuteni (lângă Târgu-Frumos, jud. Iași) au interesat într-o asemenea măsură cercuri largi ale publicului instruit din România și au agitat mai ales spiritele din Iași atât de mult, încât un raport mai amănunțit despre aceasta mi se pare bine venit.

În România lipsesc cu totul cercetările preistorice de teren; în contrast cu țările învecinate, solul românesc a rămas încă intact. Numai numele Cucuteni a dobândit o bună rezonanță la cercetătorii preistoriei Europei; însă, la aceasta se limitează tot ceea ce înseamnă cunoașterea preistoriei țării. Chiar și Cucuteni a devenit popular în România prin colecțiile de descoperiri, pe care Beldiceanu și alți amatori le-au făcut acolo și care acum sunt dispersate în proprietate particulară și publică.

Așa cum a pătruns cunoașterea acestor antichități și în literatura

wissenschaftliche Litteratur gedrungen, man konnte Cucuteni als vorgeschichtliche Station in einem größeren Kulturkreis einordnen, der in den unteren Donau- und Balkanländern, sowie östlich bis in das Gouvernement Kiew sich ausdehnt.

Aber dem wissenschaftlichen Bedürfnis war damit nicht geschehen; unter den Cucuteni-Funden lag Verschiedenartiges nebeneinander; ohne daß die Fundumstände bekannt waren. So faßte der Unterzeichnete den Plan eine Bodenuntersuchung an der Fundstelle vorzunehmen. Die Genehmigung zu archäologischen Forschungen auf rumänischem Boden hatte in dankenswerter Weise schon vorher die kgl. [königliche] rumänische Unterrichtsverwaltung im Einvernehmen mit Sr. Exzellenz dem Minister-Präsidenten Bratianu gegeben. Ganz besonderer Dank gebührt daher dem Besitzer der Fundstelle, Herrn V. Gheorghiu und seinen Söhnen in Cucuteni dafür, daß sie in uneigennütziger Weise den Platz auf der Cetatzuia für eine Grabung zur Verfügung stellten. Man kann im Interesse der Wissenschaft nur wünschen, daß ihr erfreuliches Beispiel Nachahmung findet.

Im Spätsommer des Jahres 1909 hatte sich der Referent zum ersten Mal auf den Weg gemacht, nachdem in Berlin vom Kuratorium der Rudolf Virchow-Stiftung die Mittel für eine rumänische Expedition bewilligt worden waren und gegen Ende des Monats September –

științifică, Cucuteni poate fi încadrat, ca stațiune preistorică, într-un cerc cultural mai vast, care se întinde în regiunile Dunării de Jos și ale Balcanilor, ca și spre est, până în gubernia Kiev.

Dar cerința științifică nu se sfârșea odată cu aceasta; printre descoperirile de la Cucuteni se aflau laolaltă elemente diverse, fără să se cunoască condițiile de descoperire. Astfel și-a pregătit subsemnatul planul de a întreprinde o cercetare de teren la locul descoperirii. Permisiunea de a face cercetări arheologice pe pământ românesc o dăduse deja dinainte, într-un mod demn de recunoștință, administrația regală a învățământului din România, în acord cu Excelența Sa, Primul Ministru Brătianu. Se cuvine aici o mulțumire cu totul deosebită proprietarului terenului pe care se afla stațiunea arheologică, d-lui V. Gheorghiu și fiilor lui de la Cucuteni, pentru faptul că au pus la dispoziție pentru o săpătură, în mod dezinteresat, locul de pe Cetățuie. În interesul științei e doar de dorit, ca exemplul lor îmbucurător să-și găsească imitare.

La sfârșitul verii anului 1909 referentul a făcut prima călătorie, după ce consiliul de administrație al Fundației Rudolf Virchow din Berlin i-a acordat mijloacele pentru o expediție românească și spre sfârșitul lunii septembrie – întovărașit de un slujitor,

begleitet von einem Diener, der zugleich Aufseher bei den Arbeitern sein sollte – in einer „terra incognita“ seinen Einzug gehalten, wo ihm im Dorfe Baiceni der Pächter einer kleinen in einem Obstgarten und einigem Ackerland bestehenden Staatsdomäne, die notwendigste Unterkunft und Beköstigung gewährte. Mit durchschnittlich 12-15 Arbeitern, fleißigen und ordentlichen Bauern desselben Dorfes, wurde – in den ersten 3 Wochen unter der besonderen Gunst des Wetters – die Grabung vorgenommen und in der zweiten, gleich lang bemessenen Hälfte der Campagne unter ungünstigeren Verhältnissen bei Nebeln, Regenschauern und schließlich eintretendem Frost zu Ende geführt.

Zunächst war das Arbeitsproblem in der Untersuchung der Kulturablagerungen gegeben, nachdem schon aus den bis dahin gemachten Funden der Schluß gezogen werden durfte, daß es sich nur um eine vorgeschichtliche Ansiedlung handeln könne. Die Cetatzuia liegt in einer von dem gewöhnlichen Charakter der oberen Moldau etwas abweichenden, anmutigen Landschaft auf dem steil abfallenden Vorsprung eines weit ausgedehnten Hügels hoch über dem Dorfe Baiceni und stellt den am meisten exponierten Punkt an der Peripherie des Gutsbezirkes Cucuteni dar; unmittelbar darunter, noch am Abhange über dem Tale, in dem die meisten Häuser von Baiceni verstreut sind, befand sich das Standquartier der [corect: des]

care, totodată, trebuia să fie supraveghetor la lucrări – şi-a făcut intrarea într-o „terra incognita”, unde, în satul Băiceni, arendaşul unui mic domeniu al statului, constând dintr-o livadă şi ceva teren arabil, i-a oferit minimul necesar de adăpost şi hrană. Cu o medie de 12-15 lucrători, ţărani harnici şi liniştiţi din acelaşi sat, a început săpătura – în primele trei săptămâni favorizat în mod deosebit de vreme – şi a fost finalizată, în a doua jumătate a campaniei, la fel de lungă, în condiţiuni mai nefavorabile, pe ceaţă, ploaie şi, la urmă, îngheţ incipient.

Pentru început, tema de lucru a constituit-o cercetarea depunerilor culturale, după ce deja, din descoperirile făcute până atunci, se putea trage concluzia că ar putea fi vorba doar de o locuire preistorică. Cetăţuia se află într-un peisaj atrăgător, întrucâtva deosebit de caracterul obişnuit al Moldovei de Sus, pe promontoriul foarte povârnit al unui deal întins până departe, deasupra satului Băiceni, reprezentând punctul cel mai proeminent la periferia moşiei Cucuteni; imediat sub ea, tot pe panta de deasupra văii, în care sunt risipite cele mai multe case din Băiceni, se afla cartierul conducătorului săpăturilor. Poziţia dominantă a locului situat la înălţime, care oferă o privelişte largă peste ţinutul colinar – în

Ausgrabungsleiters. Die beherrschende Lage des hochgelegenen Platzes, der eine weite Aussicht über das Hügelgelände – unter günstigen Luftbedingungen sogar bis nach Jassy – bietet, war für eine Ansiedlung wie geschaffen und hat die alten Bewohner auch längere Perioden hindurch fest gehalten. Die natürlichen Faktoren, mit denen diese für eine Besiedlung zu rechnen hatten, sind durch die Grabungen aufgeklärt worden. Die Kulturschichten lagern auf der obersten von 3 Kalkbänken tertiären Ursprungs, unter denen der Lehm Boden ansteht. Die ältesten Besiedler fanden also einen nur mit einer dünnen braunen Humusschicht belegten Kalkfelsboden als Baugrund für ihre Hütten vor. Darüber hat sich der Boden bis zu einer Höhe von 2 m teils durch Kulturablagerungen (ca. 1,70-1,80 m), teils durch junge Humusbildungen (ca. 0,20-0,30 m) angehäuft.

Was findet man nun in diesen Schichten? Die Reste von verbrannten Wohnungen mit allem, was von Gegenständen des täglichen Gebrauchs ihre einstigen Bewohner bei der Zerstörung liegen gelassen haben. Man gräbt also in stellenweise mächtigen Brandschutthaufen, die an den Standplätzen der Hütten geblieben sind, oder in dem weniger oder garnicht gebrannten Schutt, der zwischen ihnen sich abgelagert hat. In dem Brandschutt haben sich auch die Spuren der Konstruktion der Hütten erhalten. Es waren primitive Bauten aus Zweiggeflecht, das mit

condiții atmosferice favorabile chiar până la Iași –, era parcă făcută pentru o așezare și i-a reținut pe vechii locuitori de-a lungul unor perioade mai lungi. Factorii naturali, pe care aceștia i-au luat în calcul pentru o locuire, au fost lămurii prin săpături. Nivelurile de cultură se află pe cel mai de sus dintre cele trei straturi de calcar, de origine terțiară, sub care se găsește nemijlocit pământul lutos. Așadar, cei mai vechi locuitori au găsit, ca bază pentru construirea colibelor lor, un teren calcaros, acoperit numai cu o pătură subțire de humus brun. Peste aceasta s-a adunat pământul, până la o înălțime de 2 m, în parte prin depuneri culturale (c. 1,70-1,80 m), parte prin noi formări de humus (c. 0,20- 0,30 m).

Ce se află, deci, în aceste straturi? Resturi de locuințe arse cu tot ceea ce, la distrugere, locuitorii lor de odinioară au abandonat, din obiectele de uz cotidian. S-a săpat, deci, în concentrări de resturi arse, masive pe alocuri, rămase pe locul colibelor, sau în resturi mai puțin sau deloc arse, care s-au depus între ele. În resturile arse s-au păstrat și urmele construcției colibelor. Erau construcții primitive din împletitură de nuiele, întărite cu grinzi și tencuite cu lut – așa-numita lutuială/pomosteală. Pe bucățile din această pomosteală se observă

Balken versteift und mit Lehm – dem sogen. Hüttenbewurf – bestrichen war. An den Bruchstücken diese Hüttenbewurfs beobachtet man die Abdrücke der Holzkonstruktion in Form von rohen Stämmen, rundlichen oder eckigen Balken und dünnerem Flechtwerk. Dazu kommen überaus zahlreiche Gegenstände aus Stein, Knochen bezw. Geweih und Ton, woran die Waffen und Werkzeuge aus Feuerstein und anderen Steinarten, unter denen Kalkstein sehr häufig ist, also Flachhäxte, durchlochte Hämmer oder Axthämmer, die mit Holzschäften für den Gebrauch versehen waren, Meißel, Messer, Schaber, Bohrer und dgl. Hervorzuheben sind namentlich die zahlreichen, schön gearbeiteten Pfeilspitzen aus Feuerstein. Aus Knochen sind Dolche und Pfriemen, besonders letztere in großer Zahl vorhanden. Ebenso die aus Hirschgeweih hergestellten, aber meist zerbrochenen Hacken die neben den steinernen für den Garten- und Feldbau im Gebrauch waren. Aus Ton sind die nicht sehr zahlreichen Spinnwirbel gefertigt, die den Frauen zur Beschwerung der wohl hölzernen Spindeln dienten. Neben solchen gewöhnlichen Gebrauchsgegenständen stehen die seltneren Schmucksachen in Form von tönernen Perlen und durchlochten Tierzähnen. Die meiste Beachtung beanspruchen figürliche Erzeugnisse aus Ton, Darstellungen von Menschen und Tieren. Die menschlichen Figuren, wohl richtig

impresiunile construcției de lemn, în formă de trunchiuri necioplite, grinzi rotunde sau rectangulare și împletituri subțiri. La acestea se adaugă extrem de numeroase obiecte de piatră, os, respectiv corn și lut, printre care armele și uneltele de silex și alte tipuri de piatră, între care calcarul este foarte frecvent, deci, topoare plate, ciocane sau topoare - ciocan perforate (care, pentru utilizare, erau înzestrate cu mânere de lemn), dălți, cuțite, răzuitoare, perforatoare ș. a. Mai trebuie remarcate îndeosebi numeroasele vârfuri de săgeți din silex, frumos prelucrate. Din os sunt pumnale și împungătoare, mai ales ultimele existând în număr mare. De asemenea, săpăligile făcute din corn de cerb, dar cele mai multe sparte, care, pe lângă cele de piatră, erau întrebuințate la grădinărit și la munca câmpului. Din lut erau prelucrate fusaiolele, nu prea numeroase, care serveau femeilor pentru îngreunarea fuselor, desigur de lemn. Pe lângă asemenea obiecte uzuale, obișnuite, se află piese de podoabă mai rare, în formă de mărgelile de lut și dinți perforați de animale. Cea mai mare atenție o solicită produsele figurative de lut, reprezentări de oameni și animale. Figurinele umane, cu drept cuvânt numite idoli (εἰδωλα = imagini) sunt o parte reprezentări plastice rudimentare, o parte imagini stilizate, care, în mod schematic, reprezintă tipuri atât feminine, cât și masculine. La acestea, un interes deosebit îl provoacă decorurile

Idole (= εἰδωλα, Bilder) genannt, sind teils rohe Plastiken, teils stilisierte Bildungen, die in schematischer Weise bestimmte Typen sowohl der weiblichen als der männlichen Gestalt darstellen. Besonderes Interesse erregen an ihnen die eingeritzten und aufgemalten Verzierungen; sie werden als die Darstellungen von Tätowiermustern oder auch von Bekleidungen des Körpers erklärt. Die weiblichen Idole sind bei weitem den männlichen an Zahl überlegen; auch sind nur die weiblichen verziert. An ihnen fällt vielfach die übermäßige Ausbildung des Gesäßes auf, aus der man wohl unnötiger Weise auf eine steatopyge Rasse hat Schlüsse ziehen wollen. Solche abnorme Körperbildungen sind aber keineswegs Regel und lassen sich einfacher als Stilmerkmale erklären oder mögen auf die Bedeutung dieser Gestalten personifizierte Naturkräfte Bezug haben. Denn eine religiöse Bedeutung werden diese Figürchen gehabt haben. Nur so erklärt sich auch ihre Häufigkeit; in jeder Hütte mögen sie im Leben ihrer Bewohner eine Rolle gespielt haben.

incizate și pictate; ele sunt explicate ca reprezentări de decor tatuat sau, de asemenea, de îmbrăcăminte a corpului. Idolii feminini depășesc cu mult, din punct de vedere numeric, pe cei masculini; de asemenea, numai cei feminini sunt decorați. La aceștia frappează, de multe ori, dezvoltarea excesivă a șezutului, din care, în mod nejustificat, s-a dorit să se tragă concluzia despre o rasă steatopigă. Asemenea reprezentări anormale ale corpului nu sunt nicidecum regula și se pot explica mai simplu ca trăsături stilistice sau forțe personificate ale naturii pot avea legătură cu semnificația acestor imagini. Deci, aceste figurine vor fi avut o însemnătate religioasă. Numai așa se explică și frecvența lor; ele ar fi putut să joace, în fiecare colibă, un rol în viața locuitorilor de acolo.

BUKARESTER TAGBLATT

**XXXI Jahrgang Nr. 281, Dienstag,
12 Dezember 1910**

Feuilleton.

**Die Ausgrabungen von Cucuteni
1909 und 1910.**

**(Originalfeuilleton des „Bukarester
Tagblatt“)**

II. (Schluß)

Das meiste Interesse aber beansprucht unter den Funden die Topfware. Leider sind davon in der Regel nur die Bruchstücke vorhanden, da bei dem Zusammenbruch der Hütten die darin gebrauchten Gefäße vollständig zerstört wurden. Aber auch die Bruchstücke haben ihren Wert durch ihre Bemalung. Der Dekor der Gefäße ist nicht ohne Reiz; denn es werden mehrere Farben – weiß, rot, schwarz – verwendet und die Ornamentik wird beherrscht von Spiral- und Bogenformen, die die ganze Gefäßfläche überziehen. Für die kulturgeschichtlichen Probleme, die bei den Ausgrabungen zu lösen sind, gewinnt die Keramik noch insofern eine besondere Bedeutung, als nach Ornamenten mit [corect: und] nach Formen sich verschiedene Gefäßgruppen unterscheiden lassen, die je nach der Tiefe ihrer Fundschicht verschiedenen Zeiten angehören müssen. Sie weisen nach vielen, immer wieder bestätigten Beobachtungen auf 2 größere Perioden, die für die Dauer der Besiedelung des Platzes Geltung haben müssen.

BUKARESTER TAGBLATT

**An XXXI, nr. 281, marți, 12
decembrie 1910**

Foileton.

**Săpăturile de la Cucuteni 1909 și
1910.**

**(Foileton original al ziarului
„Bukarester Tagblatt“)**

II. (Încheiere)

Dar, interesul cel mai mare dintre descoperiri îl solicită olăria. Din păcate, de regulă, există numai cioburi, deoarece, la prăbușirea colibelor, vasele întrebuintate în ele au fost complet distruse. Dar și cioburile sunt valoroase, prin pictura lor. Decorul vaselor are un anume farmec; deoarece sunt folosite mai multe culori – alb, roșu, negru – și ornamentația este dominată de forme spiralice și arcuite, care acoperă toată suprafața vasului. Pentru problemele cultural-istorice, care trebuie rezolvate la săpături, ceramica dobândește o însemnătate deosebită cu atât mai mult cu cât, după ornamente și forme, se pot deosebi diferite grupe de vase, care, după adâncimea nivelului de descoperire, trebuie să aparțină unor perioade diferite. Ele indică, după multe observații, mereu confirmate, două perioade mai mari, care ar trebui să aibă valoare pentru durata locuirii în așezare.

So drängt sich überhaupt die Frage nach der Zeit auf, der die Cetățuia von Cucuteni angehört. Ihre Bestimmung ist möglich durch den ganzen Vorrat an Kleinfunden, die die Ausgrabungen an den Tag gebracht haben. Die Hauptmasse der Gebrauchsgegenstände aus Stein, Knochen und Ton weist mit ihrem Material auf [corect: und (conform ZfE, 1911, 592)] ihren Formen auf die Steinzeit; der Kulturcharakter der vorgeschichtlichen Station in [corect: ist] ein Steinzeitliches. Aber die Steinzeit hat überaus lange angedauert; es fragt sich, in welche ihrer Perioden die Funde gehören.

Da können ganz vereinzelt vorkommende Metallfunde eine Beschränkung ermöglichen. Aber sie bilden ein Problem für sich, das umstritten ist. Nach der Meinung des Referenten können für die Datierung der Kultur von alle diejenigen Metallfunde (Cucuteni) nicht in Frage kommen, die der Bronze- und Eisenzeit angehören, wie Fibeln aus römischer und vorrömischer Zeit, dreikaulige Beilspitzen [corect: die für die Hallstattperiode typischen dreikantigen Pfeilspitzen (conform ZfE, 1911, 594)] aus Bronze, Schmuckringe aus Bronze und dgl. Sie sind von der Oberfläche, wo sie liegen geblieben sind, in tiefere Schichten durch ähnliche Zufälle geraten, wie moderne Eisenstücke, wie Messerklingen und Ringe. Anders werden einige kupferne Gegenstände zu beurteilen sein, die in den oberen und mittleren Kulturablagerungen gefunden wurden: Pfriemen und

Astfel se impune îndeosebi problema perioadei căreia îi aparține Cetățuia de la Cucuteni. Determinarea sa este posibilă prin întregul set de obiecte mici, pe care săpăturile le-au adus la lumină. Masa principală a obiectelor uzuale de piatră, os și lut indică, prin materialul și formele lor, la epoca pietrei; caracterul cultural al stațiunii preistorice (se încadrează) într-o epocă a pietrei. Dar, epoca pietrei a durat extrem de mult; se pune întrebarea, căreia din perioadele sale îi aparțin descoperirile.

Aici, obiecte de metal, care au apărut cu totul izolat, pot permite o restrângere. Dar ele ridică, la rândul lor, o problemă controversată. După părerea referentului, din toate acele obiecte de metal (de la Cucuteni) nu pot fi luate în discuție, pentru datarea culturii, cele care aparțin epocii bronzului și epocii fierului, ca și fibule din perioada romană și pre-romană, vârfuri de săgeți de bronz cu trei muchii, inele de podoabă de bronz și altele de acest tip. Ele au nimerit de la suprafață, unde fuseseră lăsate, în straturi mai adânci, din întâmplare, așa cum au ajuns și bucăți moderne de fier, precum lame de cuțit și inele. Altfel trebuie să fie judecate câteva obiecte de cupru, găsite în depunerile culturale superioare și mijlocii: împungătoare și topoare. Întrucât știm din alte zone că la sfârșitul epocii pietrei, pe lângă aur, începe să fie prelucrat și cuprul,

Aexte. Da wir aus anderen Gegenden wissen, daß am Ende der Steinzeit neben dem Golde auch das Kupfer verarbeitet zu werden beginnt, sind wir berechtigt, das Auftreten von Kupfersachen mit der sonst steinzeitlichen Kultur von Cucuteni in Beziehung zu setzen, umsomehr als die kupfernen Pfiemen und Aexte neben die analogen Geräte aus Knochen und Stein als ihre frühesten Concurrenten treten.

Wir dürften also nunmehr von einer Stein-Kupferzeit reden, der die Funde von Cucuteni angehören. Um so größer ist deren Bedeutung für die Probleme der kulturgeschichtlichen Entwicklung des ganzen Europa.

Soweit waren die Ausgrabungsergebnisse schon im Jahre 1909 gediehen.

In der diesjährigen Campagne sind sie in ihrem vollen Umfange bestätigt worden, während die Funde selbst um das doppelte angewachsen sind, ohne daß das Bild sich geändert hat. Bei der Fortsetzung seiner Arbeiten erfreute sich aber der Referent der Mitarbeit eines rumänischen jungen Gelehrten, Herrn C. Dascălu, den das rumänische Unterrichtsministerium mit seiner Vertretung betraut hatte. Außer ihm nahm ein deutscher Student, Herr G. Bersu, als Assistent an den Ausgrabungen teil. Das äußere Leben verlief dabei ebenso wie im vorigen Jahre. Der Umfang der Arbeiten war aber bedeutend größer; es mußten im Durchschnitt 30 Arbeiter engagiert werden. Denn die Aufgabe war eine größere geworden. Schon im Jahre

suntem îndreptăţiţi a pune în legătură apariţia obiectelor de aramă cu cultura de la Cucuteni, ce aparţine, în rest, epocii pietrei, cu atât mai mult, cu cât împungătoarele şi topoarele de aramă apar, pe lângă uneltele similare de os şi piatră, drept cele mai timpurii concurente ale acestora.

Trebuie să vorbim, deci, de o perioadă piatră-cupru (N. N.: eneolitic sau chalcolithic), căreia îi aparţin descoperirile de la Cucuteni. Cu atât mai mare e însemnătatea acesteia pentru problemele evoluţiei cultural-istorice a întregii Europe.

Într-atât progresaseră deja, în 1909, rezultatele săpăturilor.

În campania din acest an, ele au fost confirmate în întregime, în timp ce descoperirile propriu-zise aproape s-au dublat, fără ca imaginea să se schimbe. Dar, la continuarea lucrărilor sale, referentul s-a bucurat de colaborarea unui tânăr învăţat român, dl. C. Dascălu, căruia Ministerul Educaţiei din România i-a încredinţat sarcina să-l reprezinte. Pe lângă acesta, a participat, ca asistent la săpături, un student german, dl. G. Bersu. În rest, viaţa a decurs acolo ca şi în anul precedent. Dar volumul lucrărilor a fost cu mult mai mare; a trebuit să fie angajaţi, în medie, 30 de lucrători. Pentru că sarcina de îndeplinit se mărise. Încă din 1909

1909 war die Frage aufgeworfen worden, ob die vorgeschichtliche Ansiedlung eine Befestigung hatte, doch hatte es sich herausgestellt, daß der Rand des Hügelvorsprungs an den Abhängen nach dem Tale hin nicht intakt geblieben war, sei es, weil die natürlichen Einflüsse von Wind, Regen und Sonne das allmähliche Abbröckeln der Kalkbank, auf der die Kulturschichten aufliegen, veranlaßten, sei es daß durch Menschenhand, etwa beim Steinbrechen, die ursprüngliche Peripherie der Station verschwunden ist. Nur die westliche Seite der Ansiedlung die den weit ausgedehnten Plateau zugekehrt ist und dahin auch bis zu einer Tiefe von etwa 1,50-2 m abfällt, bot die Möglichkeit für eine Untersuchung.

Hier wurden mehr oder weniger lange Gräben, im ganzen 18, gezogen und zwar quer zur Randlinie des Ansiedlung gerichtet. Dabei ergab sich ein völlig befriedigendes, positives Resultat: in den beiden für die Bebauung der Cetățuia gesicherten Perioden war die Ansiedlung durch je einen, etwa nord-südlich verlaufenden Spitzgraben von dem Plateau, von dem aus am ehesten ein Angriff hätte stattfinden können, regelrecht abgeschnitten. Diese Festungsgräben sind in die oberste Kalkbank durch bloßes Herausbrechen der Schichtenweise anstehenden Kalkplatten bis zu 3 oder 4 m eingetieft worden. Dicht neben dem inneren, älteren Festungsgraben muß eine Mauer aus Steinen, die wahrscheinlich zum großen Teile aus

se pusese problema dacă aşezarea preistorică avea o fortificație, dar se vedea că marginea proeminenței dealului, pe coastele dinspre vale, nu rămăsese intactă, fie că influențele naturale ale vântului, ploii și soarelui au provocat sfărâmarea treptată a patului calcaros pe care zac straturile culturale, fie că periferia originală a stațiunii a dispărut prin intervenție antropică, cum ar fi scoaterea pietrelor. Numai partea vestică a aşezării, orientată spre platoul întins până departe și lăsată în jos cam cu 1,50 - 2 m, oferea posibilitatea pentru o cercetare.

Aici s-au trasat șanțuri, mai lungi sau mai scurte, în total 18 și anume orientate transversal pe linia marginală a aşezării. Acolo s-a obținut un rezultat pozitiv, pe deplin mulțumitor: în cele două perioade certe de construire de pe Cetățuia, aşezarea a fost realmente detașată, față de platoul de unde ar fi putut avea loc, cel mai probabil, un atac, prin câte un șanț ascuțit, aproximativ în direcție nord-sud. Șanțurile acestea de apărare sunt adâncite până la 3 sau 4 m în stratul calcaros superior, prin simpla scoatere a plăcilor de calcar, care erau suprapuse în straturi. Imediat lângă șanțul interior, mai vechi, al fortificației, un zid de pietre, obținute probabil, în cea mai mare parte, chiar din șanț, trebuie să fi

dem Graben selbst genommen waren - , den Abschluß der Cetatzuia gebildet haben. Die Existenz eines jüngeren, der zweiten Periode angehörigen Steinmauer kann zwar vermutet werden, ist aber durch den Befund bei den Grabungen nicht gesichert worden. Jedenfall gewinnt durch die beiden Spitzgräben, die der Befestigung des Platzes dienten, die vorgegeschichtliche [corect: vorgeschichtliche] Station von Cucuteni an wissenschaftlichen Bedeutung und tritt in der Reihe der bisher bekannten Fundplätzen verwandter Art an erste Stelle.

Um so dringender ist das Bedürfnis einer ausreichenden Publikation die der Bedeutung der Funde von Cucuteni gerecht wird. Der Referent behält sich diese Arbeit vor und hofft auf Unterstützung von maßgebenden Stellen.

Für die wissenschaftliche Erforschung des rumänischen Bodens bedeuten aber die Ausgrabungen von 1909 und 1910 den Anfang auf einem Wege, auf dem ein weit gestecktes Ziel zu erreichen ist. Für die obere Moldau kann mit Sicherheit erwartet werden, daß dort noch andere Stationen mit gleichen Kulturmerkmalen von Cucuteni sich finden lassen. In jungsteinzeitlicher Epoche müssen aber in Rumänien noch andere Kulturgruppen als die mit der schönen Gefäßmalerei Geltung gehabt haben, wie man aus den benachbarten Gebieten schließen darf. Die späteren Epochen sind ganz dunkel und bedürfen ebenso der Aufklärung. In Rumänien macht sich die Lücke in unserer Kenntnis der

repräsentat delimitarea Cetăţuiei. Existenţa unui zid de piatră mai nou, aparţinând celei de a doua perioade, se poate presupune, dar n-a fost certificată prin descoperire în timpul săpăturilor. În orice caz, prin cele două şanţuri ascuţite, care serveau pentru apărarea locului, staţiunea preistorică de la Cucuteni câştigă în importanţă ştiinţifică şi intră, în prim plan, în seria tipului înrudit de aşezări, cunoscute până acum.

Cu atât mai stringentă este necesitatea unei publicări cuprinzătoare, care să se ridice la importanţa descoperirilor de la Cucuteni. Referentul îşi rezervă această lucrare şi speră sprijin de la forurile de decizie.

Dar, pentru cercetarea ştiinţifică a pământului românesc, săpăturile din 1909 şi 1910 înseamnă începutul unui drum, prin care se poate ajunge la o ţintă fixată în perspectivă. Pentru Moldova de Sus, cu siguranţă ne putem aştepta să poată fi descoperite şi alte staţiuni cu trăsături culturale asemănătoare Cucuteniului. Dar, în epoca neolitică din România trebuie să fi avut însemnătate şi alte grupuri culturale, în afară de cel cu pictarea frumoasă a vaselor, aşa cum se poate deduce din regiunile învecinate. Epocile ulterioare sunt cu totul întunecoase şi necesită, de asemenea, clarificare. În România se resimte în mod deosebit golul

vorgeschichtlichen Entwicklung Südosteuropas besonders fühlbar, nachdem in den Nachbarländern – Ungarn, Galizien, Rußland, Bukowina, Bulgarien, Serbien, Bosnien – die vorgeschichtliche Bodenforschung von seiten berufener Fachmänner energisch in Angriff genommen worden ist. Mag das Beispiel von 1909 und 1910 gute Folgen haben. Dieser Wunsch wird aber nur dann in Erfüllung gehen, wenn man in den breiten Schichten der Bevölkerung sich in der Bedeutung vorgeschichtlicher Funde bewußt wird, wenn das Interesse dafür, wie anderen Orts, in Gelehrten- und Laienkreisen rege wird und in der Gründung von Gesellschaften zur Erhaltung der vorgeschichtlichen Denkmäler zum Ausdruck kommt und wenn staatliche und private Mittel zur Ausbildung und Unterstützung von Fachmännern sich vereinigen, denen die Aufdeckung und die Pflege der vorgeschichtliche [corect: vorgeschichtlichen] Funde anvertraut werden müssen.

Athen, November 1910.

Dr. Hubert Schmidt

din cunoștințele noastre în privința evoluției preistorice a Europei de sud-est, după ce în țările învecinate – Ungaria, Galiția, Rusia, Bucovina, Bulgaria, Serbia, Bosnia – cercetarea preistorică de teren a fost începută în mod energic de către specialiști profesioniști. Poate că exemplul din 1909 și 1910 va avea urmări bune. Dar această dorință se va îndeplini doar când cercurile largi ale populației vor deveni conștiente de importanța descoperirilor preistorice, dacă se va deștepta, în cercurile învățaților și amatorilor, interesul față de ele, precum în alte părți și se va manifesta prin întemeierea de societăți pentru conservarea monumentelor preistorice și dacă se vor reuni mijloacele statului și cele particulare pentru formarea și sprijinirea specialiștilor, cărora trebuie să li se încredințeze descoperirea și ocrotirea descoperirilor preistorice.

Atena, noiembrie 1910.

Dr. Hubert Schmidt

BUKARESTER TAGBLATT

**XXXII. Jahrgang Nr. 149, Freitag,
7. Juli 1911**

Feuilleton.

Die Ausgrabungen von Cucuteni.

**Vortrag in der Berliner
Anthropologischen Gesellschaft**

In der unter dem Vorsitz von Geheimrat Hans Virchow am 27. dieses Monats abgehaltenen ordentlichen Junisitzung der „Anthropologischen Gesellschaft“ in Berlin sprach Dr. Hubert Schmidt, Assistent am „Museum für Völkerkunde“ über seine Ausgrabungen in Cucuteni (Rumänien) während der Jahre 1909 und 1910. Der Forscher hat seine Grabungen mit Unterstützung der Rudolf-Virchow-Stiftung durchgeführt, und ist durch die rumänischen Behörden dabei aufs beste gefördert worden. 1910 hat er in Gemeinschaft mit dem rumänischen Archäologen Dascalu und dem Deutschen Bersu gearbeitet. Cucuteni hat einen so populären Klang als Fundstätte für Altertümer in Rumänien, wie das durch das römische Monument bekannte Adamklissi, und man kennt schon meist in Raubgrabungen zutage geförderte Idole und bemalte Tonscherben daher, die auf Reste einer neolithischen Kultur daselbst schließen ließen. Die methodische Forschung konnte erst durch die Arbeiten Dr. Hubert Schmidt's dort begonnen werden und hat befriedigende Ergebnisse geliefert. Es fanden sich

BUKARESTER TAGBLATT

**An XXXII, nr. 149, vineri, 7 iulie
1911**

Foileton.

Săpăturile de la Cucuteni.

**Comunicare la Societatea
Antropologică din Berlin**

În ședința curentă pe luna iunie a „Societății Antropologice” din Berlin¹¹, ținută sub președinția consilierului aulic Hans Virchow, la 27 ale lunii, Dr. Hubert Schmidt, asistent la „Museum für Völkerkunde” (Muzeul de Etnologie), a vorbit despre săpăturile sale de la Cucuteni (România), din anii 1909 și 1910. Cercetătorul a întreprins săpăturile sale cu sprijinul Fundatiei Rudolf Virchow, fiind sprijinit în mod deosebit și de autoritățile românești. În anul 1910 a lucrat împreună cu arheologul român Dascălu și cu germanul Bersu. Cucuteni, ca loc de descoperire a antichităților, este tot atât de popular în România ca și Adamclissi, cunoscut prin monumentul roman, fiind deja cunoscuți idolii și cioburile pictate, aduse la lumină mai ales prin săpături de spoliere, care ne permit să conchidem despre existența aici a unor resturi de cultură neolitică. Cercetarea metodică a putut să înceapă acolo abia prin lucrările doctorului Hubert Schmidt și a dat rezultate mulțumitoare. S-au găsit

¹¹ Numele complet era, de fapt, „Societatea de Antropologie, Etnologie și Preistorie din Berlin”.

Reste von Wohnungen und von allen Geräten der vorgeschichtlichen Bewohner in Stein, Knochen, Ton, selbst einige in Metall hergestellt, vor allem eine merkwürdige Keramik. Der Vortragende bot ein Bild der von ihm durchgeführten exakten Bodenuntersuchung. Die Grabungstätte liegt bei Jassy nördlich der Bahnlinie. In der oberen Moldau haben wir ein langgestrecktes Hügelland mit flachen Tälern und plateauartigen Hügeln. Auf der sogenannten Cetatzuia, der prähistorischen Siedlungsstätte, haben wir Ablagerungen der Terziärzeit, horizontal anstehende Sandsteinbänke, plattenförmige Schichten; die oberste Bank ist die Grundlage für die Siedlung. Zwei Aufgaben mußte die Grabung zur Lösung bringen: einmal die Bestimmung der Kulturgeschichten zu einander, und sodann die Frage nach der Befestigung der ganzen Anlage.

Die Ausgrabung wurde in der Weise gestaltet, daß man zuerst Suchgräben zog, und im Anschluß an diese dann größere quadratische Gräben aushob und mit diesen bis zum gewachsenen Boden hinabging. Die Gräben selbst teilte man dann für Untersuchung ihres Inhaltes in je vier Abschnitte. Es ergab sich nun vorest eine etwa 30 Zentimeter starke Humusschicht, darunter eine obere Schicht von Brandschuttmasse, dann Teile von Brandschutthaufen oder solche noch unberührte Brandschutthaufen. Auf dem gewachsenen Boden haben die Ansiedler dieses Gebiets ihre Hütten

resturi de locuințe și tot felul de unelte ale locuitorilor preistorici, produse din piatră, os, lut, chiar câteva din metal, iar înainte de toate – o ceramică aparte. Referentul a oferit un tablou despre cercetarea de teren precisă pe care a întreprins-o. Locul săpăturii se află în apropiere de Iași, la nord de calea ferată. În Moldova de Sus avem un ținut cu coline prelungi, cu văi netede și dealuri sub formă de platou. Pe așa-numita Cetățuie, locul aşezării preistorice, avem depuneri din perioada terțiară, straturi orizontale de gresie, sub formă de plăci; stratul superior constituie fundamentul pentru aşezare. Săpătura trebuia să rezolve două probleme: odată – determinarea raportului dintre stratificările culturale și apoi chestiunea fortificării întregului ansamblu.

Săpătura a fost astfel concepută, încât, la început, s-au trasat secțiuni de sondaj și apoi, legate de acestea, s-au săpat casete pătrate mai mari și cu acestea s-a ajuns până la solul virgin. Pătratele au fost împărțite apoi, pentru cercetarea conținutului lor, în câte patru compartimente. Prima dată a apărut un strat de humus, gros de circa 30 cm, iar sub el un nivel superior cu o masă de dărâmături arse, apoi părți din concentrări de arsuri sau concentrări de același fel, dar intacte. Pe solul virgin, locuitorii acestei regiuni și-au ridicat colibele și întreaga evoluție

gebaut, und es bleibt 1,70 bis 1,90 Meter Tiefe von der heutigen Oberfläche aus für die ganze Kulturentwicklung übrig, die sich auf dieser Cetatzuia im Laufe der Jahrtausende abgespielt hat. Nach den gefundenen Tongefäßen und deren Resten, von denen einige polichrome Malerei, andere schwarze Bemalung mit mannigfach verschiedener Ornamentik in jeder Spezies (eingeritzte Verzierungen, Strichbänder, Spiralen usw.) aufweisen und die vielfach durcheinander liegen, konnte, wie die intakten Schuttmassen ergaben, in den untersten Schichten eine älteste polichrome Keramik festgestellt werden.

Dort fand sich auch eine Herdstelle aus drei Steinschichten gemauert, auf dünner Humusschicht gelagert. Der Herd selbst ist aus Lehm gebildet, durch Feuer gehärtet und gerötet. Man muß sich das ganze Hüttenwerk als ein Rahmenwerk ohne Fundament vorstellen, wofür wir noch heute Analogien in Rumänien finden, vielleicht mit viereckigem Grundriß. Hinsichtlich der Befestigung dieser prähistorischen Besiedlung auf der Cetazuia fand man nur im Westen, wo ein kleiner Abfall des Niveaus vorhanden ist, Spuren einer solchen. Es konnte ein Graben festgestellt, der durch Herausbrechen von Felsplatten hergestellt worden ist; davor konnte dann noch ein zweiter Festungsgraben aufgestellt werden, der in dem Niveauabfall westlich der Cetazuia liegt, so daß man das zwischen den

culturală, care a avut loc pe această Cetăţuie în decursul mileniilor, a lăsat urme pe o adâncime de 1,70-1,90 m de la suprafaţa actuală. După vasele de lut descoperite şi resturile lor, dintre care unele prezintă o pictură policromă, altele neagră, cu ornamentaţie foarte variată (decoruri incizate, benzi de liniuţe, spirale etc.) şi care de multe ori zac amestecate, aşa cum indică concentrările de dărâmături intacte, s-a putut constata, în nivelurile inferioare, o ceramică policromă, cea mai veche.

Acolo s-a găsit şi o vatră, amenajată cu trei straturi de pietre şi aşezată pe strat subţire de humus. Vatra propriu-zisă este făcută din lut, întărit şi înroşit prin foc. Coliba, în ansamblul ei, trebuie să ne-o imaginăm ca pe o construcţie pe cadru, fără fundaţie, pentru care şi astăzi găsim analogii în România, probabil cu plan rectangular. În ceea ce priveşte fortificaţia acestei locuiri preistorice de pe Cetăţuia, urme de acest fel s-au găsit numai la vest, unde există o mică adâncire a nivelului. S-a putut observa un şanţ, realizat prin scoaterea plăcilor de stâncă; apoi, în faţa lui s-a putut realiza un al doilea şanţ de apărare, care se află la vest de Cetăţuia, în adâncitura de nivel, astfel că terenul cuprins între cele două şanţuri poate fi considerat drept *glacis*¹². Aceste

¹² Cuvânt francez care desemnează o pantă uşor înclinată în faţa valului, amenajată pentru sporirea caracterului defensiv al fortificaţiei, prin atenuarea eroziunii.

beiden Gräben gelegene Gebiet als Glacis betrachten kann. Diese beiden Gräben sind zu verschiedenen Zeiten entstanden, wie daraus schon hervorgeht, daß der innere mehr mit Steinen gefüllt ist als der äußere, und in ihm sich die Gefäße mit der polichromen älteren Malerei finden, in dem äußeren Graben findet sich jüngere Keramik. Aus den Funden ergibt sich der neolithische Charakter der Kulturperiode, in der die Cetazua besiedelt war. An einer Anzahl von Lichtbildern zeigte der Vortragende eine gut bearbeitete Feuersteinindustrie, für die offenbar hier ein Fabrikationszentrum lag, wie aus manchen, nicht vollendeten Stücken geschlossen werden kann. Es kommen Messer, Schaber, dreieckige Pfeilspitzen ohne Flügel, ein poliertes Beil, an nordisches Werkzeug erinnernd, vor, ferner Flachbeile, Meißel, Aexte, Hacken, Axthämmer mit Schaftloch; sodann findet sich dort eine Knochenindustrie aus Hirschhorn neben gröberen Axtformen, Dolche, Harpunen, Meißel und Pfriemen; ferner fanden sich Tonidole, meist weibliche Figürchen, seltener männliche, auch Tierfiguren darstellend. In der Keramik zeigt die jüngere typische Becher und Schalen mit schwarzer Ornamentierung, die S-förmige Spirale ist das bisweilen in raffiniertester Art ausgebildete und umgebildete Grundmuster. Es fand sich auch eine Axt aus Kupfer und ein Stück aus zinnarmer Bronze, das wohl in den ursprünglichen Kulturbesitz der Ansiedler gehört, und nicht, wie die

două șanțuri au fost făcute în perioade diferite, așa cum rezultă deja din faptul că cel interior este umplut mai mult cu pietre decât cel exterior, iar în el se găsesc vase cu pictura mai veche policromă, în cel exterior găsindu-se ceramică mai nouă. Din descoperiri rezultă caracterul neolitic al perioadei culturale în care a fost locuită Cetățuia. Printr-o serie de diapozitive, autorul comunicării a arătat o industrie a silexului bine prelucrată, pentru care, evident, se afla aici un centru de producere, așa cum se poate deduce din câteva piese neterminate. Au apărut cuțite, răzuitoare, vârfuri triunghiulare de săgeți fără aripioare, o secure șlefuită, amintind de unealta nordică, apoi securi plate, dălți, topoare, săpăligi, ciocane-topor cu gaură pentru coadă; se mai află acolo o industrie a osului din corn de cerb, pe lângă forme mai primitive de topoare, pumnale, harpoane, dălți și împungătoare; apoi, s-au mai găsit idoli de lut, reprezentând mai ales figurine feminine, mai rar masculine, de asemenea figurine de animale. În ceramică, cea mai nouă prezintă pahare și străchini tipice, cu ornamentație neagră, spirala în formă de S fiind stilul fundamental, uneori perfecționat și transformat în modul cel mai rafinat. S-a găsit, de asemenea, un topor de cupru și o piesă de bronz, sărac în cositor, care aparține probabil patrimoniului cultural inițial al

gleichfalls dort gefunden La Tene und römischen, zum Teil eisernen Fibulae Zeugnis davon bietet, welche Kulturwellen im Laufe der Jahrtausende über diesen Boden hinweggegangen sind, als dieses Gebiet nicht mehr bewohnt war. Wir kommen somit für die Besiedlung auf eine Zeit in der schon die Anfänge der Metalltechnik bekannt waren. Wie die ähnlichen Funde in Siebenbürgen, in Thessalien und vor allem in Ungarn zeigen, ist wohl anzunehmen, daß diese Dinge von dorthier nach Cucuteni gekommen sind; an südlichen Ursprung ist wohl nicht zu denken. Nach der polichromen Keramik gehören die unteren Donauländer, die Bukowina, die Karpathen, Siebenbürgen, in den gleichen Kulturkreis, während zur jüngeren Keramik Galizien hier eine Parallele gibt. Die bemalte Keramik von Cucuteni hat aber auch in Thessalien und in Kretas früh minoischer Periode Parallelen hinsichtlich der dekadenten Spiralornamentik; auch die bronzene Axt findet ihrer Form nach eine Parallele in Kreta.

Diese Grabungen im unteren Donaugebiet eröffnen neue Zusammenhänge zwischen Mitteleuropa und dem ägäischen Kulturkreise (Kreta).

locuitorilor și nu se referă, precum fibulele La Tène și romane (unele de fier), la valuri culturale care au trecut, de-a lungul mileniilor, peste acest pământ, când această regiune nu mai era locuită. Ajungem, prin aceasta, să plasăm locuirea într-un timp în care deja erau cunoscute începuturile tehnicei metalurgice. Așa cum arată descoperirile asemănătoare din Transilvania, Thessalia și, în primul rând, din Ungaria, trebuie acceptat că aceste obiecte au ajuns de acolo la Cucuteni; desigur, nu trebuie să ne gândim la o origine sudică. Prin ceramica policromă, regiunile Dunării de Jos, Bucovina, Carpații, Transilvania aparțin aceluiași cerc cultural, în timp ce Galiția oferă aici o paralelă pentru ceramica mai nouă. Dar, ceramica pictată de la Cucuteni are paralele și în Thessalia și în perioada minoică timpurie a Cretei, în ceea ce privește ornamentația spiralică decadentă; de asemenea, toporul de bronz își găsește, în privința formei, o paralelă în Creta.

Aceste săpături din regiunea Dunării de Jos deschid noi legături între Europa centrală și cercul cultural egeean (Creta).

Abstract*

THE FIRST PUBLICATION OF HUBERT SCHIMDT'S REGARDING THE
EXCAVATIONS OF CUCUTENI

The paper refers to the first publication of the results of the excavations undertaken at Cucuteni by the German archaeologist Hubert Schmidt, during 1909 and 1910 (in German, with Gothic characters, in three issues of the newspaper "Bukarester Tagblatt"). The information contained therein was available to Romanian specialists only by means of the translation carried out by Victor Lazăr (rather approximate translation, with gaps and modifications of the meaning), published in the "Revista pentru istorie, arheologie și filologie" (RIAF) (in translation: The Magazine for History, Archaeology and Philology). That is why, there has become necessary to republish, with Latin characters, the newspaper text (correcting some typesetting mistakes), and advance a new translation hereof. It is pointed out that these serial articles contain the main ideas on the finds of Cucuteni, that were taken over by H. Schmidt in later studies. This way, the evolution of the understanding of the German archaeologist on the Cucuteni finds is better pointed out.

* Rezumat tradus de Coralia Costăș.

BUKARESTER TAGBLATT

Unabhängig-Freisinniges Organ.

Er scheint täglich mit Ausnahme der Sonn- und Feiertage.

fila 1 si 2

feuilleton.

Die Ausgrabungen von Cucuteni 1909 und 1910.

(5) *einheitsmäßigsten bei "Europäischer Tagblatt."*

I.
Die von dem Unterzeichneten geleiteten Ausgrabungen auf der Celadina von Cucuteni (bei Tighina, Bessarabien, Russl.) haben viele Reize des geistlichen Publicums in Alumnaria dergleichen interessiert und namentlich die Gemüther in Jassy so bewegt, daß ein unzuführender Bericht darüber am Plage zu sein scheint.

In Rumänien fehlt es gänzlich an vorgeschichtlichen Bodenbezeichnungen; im Gegentheil zu den benachbarten Völkern ist rumänischer Boden noch intact geblieben. Nur der Name Cuxien hat aus den Vorgeschichtlichen Europas einen guten Klang erhalten; doch befruchtet sich darauf alles das, was zur Kenntnis der Vorgeschichte des Landes gehört. Cuxiten ist jetzt in Rumänien populär geworden durch die Sammlungen von Funden, die Velicoran und andere Uebhaber dort gemacht haben und die gegenwärtig im privaten und öffentlichen Besitz vertheilt sind.

So war die Kenntnis von diesen Altstätten auch in die wissenschaftliche Literatur gedrungen, man konnte Enselmi als vorgeschichtliche Stätten in einen größeren Kulturkreis einordnen, der in den unteren Donau- und Baltanländern, sowie ähnlich bis in das Gouvernement Riem sich ausbreitet.

Alle dem weltlich-moralischen Bedürfnis war damit nicht genügt; unter den Quenten-Zahlen lag Verfechtermässigkeit mitunternehmend; ohne doch die Hauptmasse der belohnen. So fasste der Unterrichtsplan den Plan eine Bodenvermittlung in der Handhabung vorzunehmen. Die Abgrenzung für arbeitslogischen Forderungen aus räumlichen Boden sollte in den denkwürdigen Zeiten schon vorher der lgl. rumänische Unterrichtsverwaltung um Annehmlichkeiten mit. Erstgenannt der Minister-Präsidenten Brătianu gehen. Ganz bezeichnend fand gebührt daher dem Befehl der Handhabung, Herrn V. Oestreicher und seinen Söhnen in Quenten dafür, dass sie in ungenügender Weise den Platz auf der Ceteșu für eine Grabung zur Verfügung stellen. Wann kam im Interesse der Wissenschaft nur wünschen, dass die erstgenannte Beispiel Nachahmung findet.

Im Späthommer des Jahres 1809 hatte sich der Ketterer zum ersten Mal auf den Weg gemacht, nachdem in Berlin vom Kuratorium der Klobstzirkums-Stiftung die Mittel für eine römische Expedition bewilligt worden waren, und gegen Ende des Monats September — begleitet von einem Diener, der zugleich Aufseher bei den Arbeiten sein sollte — in einer „terra incognita“ seinen Fußing thaten, wo ihm im Dorf Baiern der Bader eine kleine in einem Oskipport und einigen Ackerland bestehende Staatsdomäne, die nöthigste Unterkunft und Beförderung gewährte. Mit durchschnittlich 12—15 Aekern, fleißigen und ordentlichen Bauern besetzten Ver-; wurde, — in den ersten 3 Tagen unter der besondern Aufsicht des Wethers — die Grabung vorgenommen und in der zweiten, gleich wohl kermessenen Hälfte der Campagna unter unangeführten Verhältnissen bei Acker, Regenschauern und schließlich einleitendem Frost zu Ende geführt.

Jüngst hat das Arbeitsproblem in der Unterordnung der Kulturbewertungen großen, nachdem schon aus dem, was oben gesagt wurde, hervorgeht, daß es sich um ein solches Problem handelt, das sich nicht nur um eine vorläufige Anordnung handeln kann. Die Gattung ist in einer von dem gewöhnlichen Charakter der oberen Welt ein wenig abweichender, anmutiger Randhaftigkeit auf dem sich abhebenden Vorposten eines weit übergehenden Hanges hoch über dem Dorf Bozoni und stellt dem am meisten prominenten Punkt an der Peripherie des Mittel-

bestigtes Cucuteni dar; unmittelbar darunter, noch am Abhange über dem Tale, in dem die meisten Häuser vom Boien-
percepsent fast, befindet sich das Stauquartier der Ausgrabungs-
leiter. Die betreffende Lage des hochgelegenen Platzes, der eine weite Aussicht über das Gügelgelände — unter günstigen
Lufstbedingungen sogar bis nach Jassy — bietet, hat für eine
Aufsiedlung wohl geschaffen und hat die alten Bewohner auch
längere Perioden hindurch fest gehalten. Die natürlichen Fals-
schen, mit denen diese für eine Besiedlung zu rechnen hatten,
sind durch die Grabungen aufgesklärt worden. Die Kultur-
schichten lagern auf der obersten von 3 Kalkbänken terrassen-
förmigen Ursprungs, unter denen der Kelmendee entspringt. Die ältesten
Besiedler fanden also einen nur mit einer dünnen braunen
Muschelschicht belegten Kalksteinboden als Baugrund für ihre
Häuser vor. Darüber hat sich der Boden bis zu einer Höhe
von 2 m teils durch Kulturablagerungen (ca. 1,70—1,80 m),
teils durch junge Muschelschichten (ca. 0,20—0,30 m) an-
gehäuft.

Was findet man nun in diesen Schichten? Die Reste von verbrannten Wohnungen mit allem, was den Gegenständen des täglichen Gebrauchs ihre einstigen Bewohner der Zeit-Jerision liegen gelassen haben. Man grübt also in stellenweise mächtigen Brandschuttschaufen, die an den Stämmen der Hütten geblieben sind, oder in dem weniger oder garnicht gebrannten Schutt, der zwischen ihnen sich abgelagert hat. In dem Brandschutt haben sich auch die Spuren der Constitution der Hütten erhalten. Es waren primitive Bauten aus Zweigelschiff, mit Balken verstrebt und mit Lehm — dem sogenannten Hüttenbrennstoff — bestrichen war. An den Bruchstellen dieses Hüttenbrennstoffs beobachtet man die Abdrücke der Holzconstruction in Form von rohen Stämmen, runden oder eckigen Balken und dünnern Fächern. Dazu kommen überaus kostbare Gegenstände aus Stein, Knochen u. s. w. Gemeinlich aus Ton, woran die Waffen und Bestecke aus Feuerstein und anderen Steinarten, unter denen Kalkstein sehr häufig ist, aus Glassteine, durchsichtige Dämmer oder Arkanbar, die mit Goldschlacken für den Gebrauch versehen waren, Messer, Messer, Schaber, Bohrer und d. d. Versorgungen (und namentlich die schädellosen) schön gearbeiteten Pfeilspitzen aus Feuerstein. Auch Knochen — die Hüttenbewohner, besonders letztere in großer Zahl vorhanden. Es zeigt sich in der Thierwelt sehr verschieden, aber nicht verdrängten Formen, die den Jägermännern für den Garten und Feldbau im Gebrauch waren. Aus Ton sind die nicht sehr zahlreich Spinnröhren verfertigt, die den Frauen zur Befruchtung der wohl hübschen Spinnspindel dienen. Neben solchen gewöhnlichen Gebrauchsgegenständen sehen wir selteneren Schmuckstücke in Form von kleinen Perlen und durchlochten Thierknochen. Die meisten Zeichnungen betreffen thierische Gegenstände aus Ton, Thierstellungen von Menschen und Thieren. Die menschlichen Figuren, wohl häufig Thale (= Wäule, Bilder) genannt, sind theils roth gezeichnet, theils silicirte Bildungen, die in scheinbar weißer Thonbeimasse zerfallen. Besonders Interesse erregen an ihnen die eingezeichneten und aufgenagelten Verzierungen; sie weisen auf die Darstellungen von Tatuirmännern oder auch von Belebten des Körpers erklärt. Die weiblichen Thale sind bei weitem den männlichen an Zahl überlegen; auch sind nur die weiblichen bezieht. An ihnen fällt besonders die übermäßig Ausbildung des Gesäßes auf, aus der man wohl umhin willig die Bedeutung dieser Gestalten als Schiffe schließen würde. Solche enorme Körperbildungen sind aber keineswegs Regel und lassen sich einfacher als Silicirformen erklären oder wegen auf die Bedeutung dieser Gestalten personifizirte Naturkräfte Bezug haben. Denn eine religiöse Bedeutung werden diese Figuren gehabt haben. Nur so erklärt sich auch ihre Häufigkeit; in jeder Hütte haben sie im Peden ihrer Bewohner eine Stelle eingenommen.

XXXI. Jahrgang. Nr. 281.

Die einzelne Nummer kostet 15 Bani.

Zirkularg. 12. Dezember 1910

BUKARESTER TAGBLATT

Unabhängig-Feuilleton-Organ.

Erscheint täglich mit Ausnahme der Sonn- und Feiertage.

fila 1 si 2

Feuilleton.**Die Ausgrabungen von Cucuteni
1909 und 1910.**

(Eingeliefert von dem Verfasser des Feuilletons.)

II. (Schluß).

Das meiste Interesse aber beansprucht unter den Funden die Topfware. Leider sind davon in der Regel nur die Bruchstücke vorhanden, da bei dem Zusammenbruch der Hüten die darin gebrauchten Gefäße vollständig zerstört wurden. Aber auch die Bruchstücke haben ihren Wert durch ihre Bemalung. Der Dekor der Gefäße ist nicht ohne Reiz; denn es werden mehrere Farben — weiß, rot, schwarz — verwendet und die Ornamente sind sehr verschieden. Für die kulturgeschichtlichen Probleme, die bei den Ausgrabungen zu lösen sind, gewinnt die Keramik noch insofern eine besondere Bedeutung, als nach Ornamenten mit nach Formen sich verändernde Gefäßgruppen unterscheiden lassen, die je nach der Tiefe ihrer Fundschicht verschiedenen Zeiten angehören müssen. Sie weisen nach vielen, immer wieder bestätigten Beobachtungen auf 2 größere Perioden, die für die Dauer der Bestattung des Plages Geltung haben müssen.

So drängt sich überhaupt die Frage nach der Zeit auf, der die Cucuteni von Cucuteni angehört. Ihre Bestimmung ist möglich durch den ganzen Vorrat an Kleinfinden, die die Ausgrabungen an den Tag gebracht haben. Die Hauptmasse der Gebrauchsgegenstände aus Stein, Knochen und Ton weist mit ihrem Material auf ihren Formen auf die Steinzeit; der Kulturcharakter der vorgeschichtlichen Station in ein Steinsäuliches. Aber die Steinzeit hat überaus lange gedauert; es fragt sich, in welche ihrer Perioden die Funde gehören.

Da können ganz vereinzelt vorkommende Metallfunde eine Beschränkung ermöglichen. Aber sie bilden ein Problem für sich, das umstritten ist. Nach der Meinung des Referenten können für die Datierung der Kultur von alle diejenigen Metallfunde (Cucuteni) nicht in Frage kommen, die der Bronze- und Eisenzeit angehören, wie Fingerringe aus Bronze, Schmuckringe aus Bronze und dgl. Sie sind von der Oberfläche, wo sie liegen geblieben sind, in tiefere Schichten durch ähnliche Zufälle geraten, wie moderne Eisenstücke, wie Messerflinten und Klinge. Anders werden einige Kupfer- und Eisengegenstände zu beurteilen sein, die in den oberen und mittleren Kulturschichten gefunden wurden: Pfeilspitzen und Äxte. Da wir aus anderen Gegenden wissen, daß am Ende der Steinzeit neben dem Gold auch das Kupfer verarbeitet zu werden beginnt, sind wir berechtigt, das Auftreten von Kupferfunden mit der sonst feinschmelzigen Kultur von Cucuteni in Beziehung zu setzen, umso mehr als die kupfernen Pfeilspitzen und Äxte neben die analogen Geräte aus Knochen und Stein als ihre frühesten Konkurrenten treten.

Wir dürfen also nunmehr von einer Stein-Kupferzeit reden, der die Funde von Cucuteni angehören. Um so größer ist deren Bedeutung für die Probleme der kulturgeschichtlichen Entwicklung des ganzen Europas.

Somit waren die Ausgrabungsergebnisse schon im Jahre 1909 gegeben.

In der diesjährigen Campagne sind sie in ihrem vollen Umfange bekannt geworden, während die Funde selbst um das Doppelte angewachsen sind, ohne daß das Bild sich geändert hat. Bei der Fortsetzung seiner Arbeiten erregte sich aber der Referent der Wichtigkeit eines rumänischen jungen Gelehrten, Herrn G. Dăscăluș, den das rumänische Unterrichtsministerium mit seiner Vertretung betraut hatte. Außer ihm nahm ein deutscher Student, Herr G. Berja, als Assistent an den Ausgrabungen teil. Das äußere Leben verlief dabei ebenso wie im vorigen Jahre. Der Umfang der Arbeiten war aber bedeutend größer; es mußten im Durchschnitt 30 Arbeiter engagiert

werden. Denn die Aufgabe war eine größere geworden. Schon im Jahre 1909 war die Frage aufgeworfen worden, ob die vorgeschichtliche Ansiedlung eine Befestigung hatte, doch hatte es sich herausgestellt, daß der Rand des Hügelvorsprungs an den Abhängen nach dem Tale hin nicht intakt geblieben war, sei es, weil die natürlichen Einflüsse von Wind, Regen und Sonne das allmähliche Abbröckeln der Kalkbank, auf der die Kulturschichten auftraten, veranlaßten, sei es daß durch Menschenhand, etwa beim Zerschlagen, die ursprüngliche Befestigung der Station verschwunden ist. Nur die westliche Seite der Ansiedlung die den weit ausgedehnten Plateau zugekehrt ist und dahin auch bis zu einer Tiefe von etwa 1,50–2 m abfällt, bot die Möglichkeit für eine Untersuchung.

Hier wurden mehr oder weniger lange Gräben, im ganzen 18, gezogen und zwar quer zur Handlinie der Ansiedlung gerichtet. Dabei ergab sich ein völlig befriedigendes, positives Resultat: in den beiden für die Bebauung der Cucuteni gesicherten Perioden war die Ansiedlung durch je einen, etwa nord-südlich verlaufenden Spitzgraben von dem Plateau, von dem aus am ehesten ein Angriff hätte stattfinden können, recht abgeschnitten. Diese Fellingungsgräben sind in die oberste Kalkbank durch bloßes Herausbrechen der Schichtenweise anstehenden Kalkplatten bis zu 3 oder 4 m eingetieft worden. Nicht neben dem inneren, älteren Fellingungsgraben muß eine Mauer aus Steinen, die wahrscheinlich zum großen Teile aus dem Graben selbst genommen waren —, den Abschluß der Cucuteni gebildet haben. Die Existenz eines längeren, der zweiten Periode angehörigen Steinmauer kann zwar vermutet werden, ist aber durch den Befund bei den Grabungen nicht gesichert worden. Jedenfalls gewinnt durch die beiden Spitzgräben, die der Befestigung des Plages dienten, die vorgeschichtliche Station von Cucuteni an wissenschaftlichen Bedeutung und tritt in der Reihe der bisher bekannten Fundplätze vorwärtigen Art an erste Stelle.

Um so dringender ist das Bedürfnis einer ausreichenden Publikation die der Bedeutung der Funde von Cucuteni gerecht wird. Der Referent behält sich diese Arbeit vor und hofft auf Unterstützung von maßgebenden Stellen.

Für die wissenschaftliche Erforschung des rumänischen Bodens bedeuten aber die Ausgrabungen von 1909 und 1910 den Anfang auf einem Wege, auf dem ein weit gestecktes Ziel zu erreichen ist. Für die obere Moldau kann mit Sicherheit erwartet werden, daß dort noch andere Stationen mit gleichen Kulturmerkmalen von Cucuteni sich finden lassen. In jung steinzeitlicher Epoche müssen aber in Rumänien noch andere Kulturgruppen als die mit der schönen Gefäßmalerei Bekannte gehabt haben, wie man aus den benachbarten Gebieten schließen darf. Die späteren Epochen sind ganz dunkel und bedürfen ebenso der Aufklärung. In Rumänien macht sich die Lücke in unserer Kenntnis der vorgeschichtlichen Entwicklung Südost-Europas besonders fühlbar, nachdem in den Nachbarländern — Ungarn, Galizien, Rußland, Bulowina, Bulgarien, Serbien, Bosnien — die vorgeschichtliche Bodenforschung von Seiten berühmter Fachmänner energisch in Angriff genommen worden ist. Mag das Beispiel von 1909 und 1910 gute Folgen haben. Dieser Wunsch wick aber nur dann in Erfüllung gehen, wenn man in den breiten Schichten der Bevölkerung sich in der Bedeutung vorgeschichtlicher Funde bewußt wird, wenn das Interesse dafür, wie anderen Orts, in Gelehrten- und Laienkreisen rege wird und in der Gründung von Gesellschaften zur Erhaltung der vorgeschichtlichen Denkmäler zum Ausdruck kommt und wenn staatliche und private Mittel zur Ausbeutung und Unterstutzung von Fachmännern sich vereinigen, denen die Aufdeckung und die Pflege der vorgeschichtlichen Funde anvertraut werden müssen.

Klben, November 1910.

Dr. Hubert Schmidt.

XXII. Jahrgang. Nr. 149.

Die einzelne Nummer kostet 15 Bani.

Freitag, 7. Juli 1911.

BUKARESTER TAGBLATT

Unabhängig-Preisloses Organ.

Erscheint täglich mit Ausnahme der Sonn- und Feiertage.

fila 1

feuilleton.

Die Ausgrabungen von Cucuteni.

Vortrag in der Berliner Anthropologischen Gesellschaft.

In der unter dem Vorsitz von Geheimrat Hans Virchow am 27. dieses Monats abgehaltenen ordentlichen Sitzung der „Anthropologischen Gesellschaft“ in Berlin sprach Dr. Hubert Schmidt, Assistent am „Museum für Völkerkunde“ über seine Ausgrabungen in Cucuteni (Rumänien) während der Jahre 1909 und 1910. Der Forscher hat seine Grabungen mit Unterstützung der Rudolf-Virchow-Stiftung durchgeführt, und ist durch die rumänischen Behörden dabei aufs beste gefördert worden. 1910 hat er in Gemeinschaft mit dem rumänischen Archäologen Vasculi und dem Deutschen Beissu gearbeitet. Cucuteni hat einen so populären Klang als Fundstätte für Altertümer in Rumänien, wie das durch das römische Monument bekannte Hadramaut, und man kennt schon meist in Ausgrabungen zulage geförderte Idole und bemalte Tonfiguren, die auf Reste einer neolithischen Kultur hindeuten lassen. Die methodische Forschung konnte erst durch die Arbeiten Dr. Hubert Schmidts dort begonnen werden und hat befriedigende Ergebnisse geliefert. Es fanden sich Reste von Wohnungen und von allen Geräten der vorgeschichtlichen Bewohner in Stein, Knochen, Ton, selbst einige in Metall hergestellt, vor allem eine merkwürdige Keramik. Der Vortragende bot ein Bild der von ihm durchgeführten ersten Bodenuntersuchung. Die Grabungsstätte liegt bei Jassy nördlich der Bahnlinie. In der oberen Moldau haben wir ein langgestrecktes Hügelband mit flachen Tälern und plateauartigen Hügeln. Auf der sogenannten Cetogiu, der prähistorischen Siedlungsstätte, haben wir Ablagerungen der Tertiärzeit, horizontal anstehende Sandsteinbänke, plattenförmige Schichten; die oberste Bank ist die Grundlage für die Siedlung. Zwei Aufgaben mußte die Grabung zur Lösung bringen: einmal die Bestimmung der Kulturgeschichte zu ermitteln, und sodann die Frage nach der Befestigung der ganzen Anlage.

Die Ausgrabung wurde in der Weise gehalten, daß man zuerst Suchgräben zog, und im Anschluß an diese dann größere quadratische Gräben ausdug und mit diesen bis zum gewachsenen Boden hinabging. Die Gräben selbst teilte man dann für die Untersuchung ihres Inhaltes in je vier Abschnitte. Es ergab sich nun vorerst eine etwa 30 Zentimeter dicke Humusschicht, darunter eine obere Schicht von Brandschuttmasse, dann Teile von Brandschutthäufen oder solche noch unberührte Brandschutthäufen. Auf dem gewachsenen Boden haben die Ansiedler dieses Gebietes ihre Hütten gebaut, und es bleibt 1,70 bis 1,90 Meter Tiefe von der heutigen Oberfläche aus für die ganze Kulturentwicklung übrig, die sich auf dieser Cetogiu im Laufe der Jahrtausende abgespielt hat. Nach den gefundenen Tongefäßen und deren Meilen, von denen einige polychrome Malerei, andere schwarze Bemalung mit mannigfach verschiedener Ornamentik in jeder Spezies (eingeringte Verzierung, Streichbänder, Spiralen usw.) aufweisen und die vielfach durcheinander liegen, konnte, wie die intakten Schuttmassen ergaben, in den unteren Schichten eine älteste polychrome Keramik festgestellt werden.

Dort fand sich auch eine Gerbstelle aus drei Steinschichten gemauert, auf dünner Humusschicht gelagert. Der Herd selbst ist aus Lehm gebildet, durch Feuer gehärtet und gerötet. Man muß sich das ganze Hüttenwerk als ein Rahmentwerk ohne Fundament vorstellen, wofür wir noch heute Analogien in Rumänien finden, vielleicht mit vieredrigem Grundriß. Hinsichtlich der Befestigung dieser prähistorischen Befestigung auf der Cetogiu fand man nur im Westen, wo ein kleiner Abfall des Niveau vorhanden ist, Spuren einer solchen. Es konnte ein Graben festgestellt werden, der durch Herausbrechen von Felsplatten hergestellt worden ist; davor konnte dann noch ein zweiter Befestigungsgraben aufgestellt werden, der in dem Niveauabfall westlich der Cetogiu liegt, so daß man das zwischen den beiden Gräben gelegene Gebiet als Glacis betrachten kann. Diese beiden Gräben sind zu verschiedenen Zeiten entstanden, wie daraus schon hervorgeht, daß der innere mehr mit Steinen gefüllt ist als der äußere, und in ihm sich die Gefäße mit der polychromen älteren Malerei finden, in dem äußeren Graben findet sich jüngere Keramik. Aus den Funden ergibt sich der neolithische Charakter der Kulturperiode, in der die Cetogiu besiedelt war. An einer Anzahl von Lichtbildern zeigte der Vortragende eine gut bearbeitete Feuersteinindustrie, für die offenbar hier ein Fabrikationszentrum lag, wie aus manchen, nicht vollendeten Stücken geschlossen werden kann. Es kommen Messer, Schaber, dreieckige Pfeilspitzen ohne Flügel, ein poliertes Beil, ein nordisches Werkzeug erinnernd, vor, ferner Glashüte, Meißel, Äxte, Haden, Arztkammer mit Schloßloch; sodann findet sich dort eine Knochenindustrie aus Hirschhorn neben größeren Äxten, Dolche, Harpunen, Meißel und Pfeilen; ferner fanden sich Tonidole, meist weibliche Figuren, seltener männliche, auch Tierfiguren darstellend. In der Keramik zeigt die jüngere typische Becher und Schalen mit schwarzer Ornamentierung, die s-förmige Spirale ist das bisweilen in raffinierterer Art ausgebildete und umgebildete Grundmuster. Es fand sich auch eine Art aus Kupfer und ein Stück aus zinnarmer Bronze, das wohl in den ursprünglichen Kulturbereich der Ansiedler gehört, und nicht, wie die gleichfalls dort gefundenen La Tene und römischen, zum Teil eisenen Tribulae Zeugnis davon bietet, welche Kulturwellen im Laufe der Jahrtausende über diesen Boden hinweggegangen sind, als dieses Gebiet nicht mehr bewohnt war. Wir kommen somit für die Befestigung auf eine Zeit in der schon die Anfänge der Metallzeit bekannt waren. Wie die ähnlichen Funde in Siebenbürgen, in Thessalien und vor allem in Ungarn zeigen, ist wohl anzunehmen, daß diese Dinge von dort her nach Cucuteni gekommen sind; an südlichen Ursprung ist wohl nicht zu denken. Nach der polychromen Keramik gehören die unteren Donauländer, die Bulowina, die Karpaten, Siebenbürgen, in den gleichen Kulturkreis, während zur jüngeren Keramik Galizien hier eine Parallele gibt. Die bemalte Keramik von Cucuteni hat aber auch in Thessalien und in Aetna früh minoischer Periode Parallelen hinsichtlich der bedekten Spiralmamentik; auch die bronzene Art findet ihrer Form nach eine Parallele in Aetna.

Diese Grabungen im unteren Donaugebiet eröffnen neue Zusammenhänge zwischen Mitteleuropa und dem östlichen Kulturkreis (Aetna).

REPREZENTĂRI ANTROPOMORFE PE CERAMICA DE LA CUCUTENI - *CETĂȚUIA*

Mădălin - Cornel VĂLEANU

Publicarea în anul 2004 a monografiei stațiunii eponime a civilizației Cucuteni, a readus în atenția cercetătorilor așezarea de pe Dealul Cetățuiei, aceasta bucurându-se de o atenție deosebită și prin faptul că anul trecut s-au împlinit 125 ani de la descoperirea sa.

După apariția monografiei, noi studii științifice au adus o serie de informații inedite atât privitoare la istoricul cercetării stațiunii¹, informații care au intrat și în circuitul științific internațional², cât mai ales la redescoperirea unor colecții provenite de aici și considerate pierdute³.

În studiul de față, ne-am propus prezentarea a trei piese descoperite la Cucuteni - Cetățuie, după cum urmează:

¹ M.-C. Văleanu, *Descoperirile de la Cucuteni și Societatea de Medici și Naturaliști din Iași (1884-1891)*, în *Studii de Preistorie*, 3, 2006, p. 199-214; N. Ursulescu, M.-C. Văleanu, *Debutul culturii Cucuteni în arheologia europeană / Début de la culture Cucuteni dans l'archéologie européenne*, în *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpătice* (N. Ursulescu ed.), Iași, 2006, p. 21-65.

² M.-C. Văleanu, *Zum Geleit*, în Hubert Schmidt – *Cucuteni. In der Oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Stein kupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit*, Herausgegeben und Eigeführt von M.-C. Văleanu, Iași, 2006, p. I; N. Ursulescu, M. - C.Văleanu, *Le début de la culture de Cucuteni dans l'archéologie européenne*, în *Archaeologists without Boundaries: Towards a History of International Archaeological Congresses (1866-2006)/Archéologues sans frontières: Pour une histoire des Congrès archéologiques internationaux (1866-2006)*, (ed. M. Babeș, M.-A. Kaeser), BAR International Series 2046, Oxford, 2009, p. 47-51.

³ M.-C. Văleanu, *Prefață*, în H. Schmidt – *Cucuteni din Moldova – România. Așezarea fortificată cu ceramică pictată, din epoca pietrei și cuprului și până în apogeul epocii bronzului*, ediție îngrijită și prefăcută de M.- C.Văleanu, traducere Geanina Bistrițan, Iași, 2007, p. I-V.

1. Vas miniatural, de formă bitronconică, cu două orificii tubulare la partea superioară. Are înălțimea de 41 mm și diametrul maxim de 44 mm. Diametrul orificiilor tubulare este de 9 mm. Realizat dintr-o pastă semifină, arsă ușor oxidant, la temperatură redusă. A fost descoperit în anul 1966, în nivelul fazei A a culturii Cucuteni. Se află în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei și are număr de inventar 13466⁴ (Fig. 1).

Vasul a fost decorat cu motive unghiulare incizate și cu o reprezentare schematică antropomorfă incizată. Aceasta are capul de formă rectangulară, dar ușor neregulată, cu ochii redați prin două proeminențe mici. Membrele sunt redată prin linii incizate.

2. Fragment din partea superioară a unui vas de formă neprecizată. Fragmentul ceramic are lungimea de 81 mm și lățimea de 62 mm. Este realizat dintr-o pastă fină, arsă oxidant, la temperatură ridicată. A fost descoperit în anul 1964, în nivelul fazei A a culturii Cucuteni. Se află în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei și are număr de inventar 21224⁵ (Fig. 2).

Pe suprafața vasului a fost modelată o față umană, în stil naturalist, ochii fiind redați prin două adâncituri, nasul ușor proeminent are redată cele două nări prin mici împunsături, iar bărbia este mai pronunțată. Deasupra ochilor se păstrează o porțiune pictată cu roșu.

3. Fragment din partea superioară a unei străchini. Fragmentul ceramic are lungimea de 255 mm și lățimea de 83 mm. Diametrul vasului la partea superioară a fost de cca. 290 mm (calculat în funcție de curbura buzei). Este realizat dintr-o pastă fină, arsă oxidant, la temperatură ridicată. A fost descoperit în anul 1963, în nivelul 1b al fazei B a culturii Cucuteni. Se află în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei și are numărul de inventar 22144⁶ (Fig. 3).

Fragmentul de strachină are partea superioară ușor arcuită, cu buza tăiată drept. La exterior, sub buza vasului, prezintă un decor pictat cu roșu-brun, alcătuit din două ghirlande, sus și jos, legate printr-o bandă de șapte dungi roșii brune, verticale, rezultând o suprafața cruțată în formă de topor bipen, la care se adaugă diagonală din bandă lată cruțată,

⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, M. - C. Văleanu, *Cucuteni - Cetățuia. Monografie arheologică*, Piatra Neamț, 2004, p. 185, fig. 139/18.

⁵ *Ibidem*, p. 229, 287, fig. 223/14.

⁶ *Ibidem*, p. 206, 386, fig. 167/4.

iar pe buză este motivul pictat în formă de „x”. La interiorul vasului, în zona mediană, a fost pictată cu roșu-brun o siluetă umană, păstrată fragmentar, redată naturalist, cu brațele ușor arcuite în sus. Capul și trunchiul (în cadrul căruia se distinge toracele și torsul) sunt redade prin mici îngroșări. În opinia noastră, imaginea ar putea evoca o femeie dansând.

EXCURS:

Plecând de la cele trei reprezentări antropomorfe descoperite în stațiunea Cucuteni - Cetățuia, studiul de față propune reluarea unui subiect introdus pentru prima dată în istoriografia românească de către Ioan Andrieșescu, în 1929 prin articolul *Des survivances paléolithiques dans le milieu néolithique de la Dacie*⁷.

Și atunci, Andrieșescu a pornit în abordarea subiectului de la descoperiri neolitice făcute la Sălcuța, Fedeleșeni și Rădășeni, ultimele două din arealul Culturii Cucuteni, autorul nefăcând analogii cu descoperiri similare, ci a dorit sublinierea unei idei filosofice mult mai vechi, care fusese acceptată și de arheologi la începutul secolului al XX-lea.

De aceea, prezentarea celor trei descoperiri făcute în stațiunea de pe Dealul Cetățuiei de la Cucuteni a constituit un bun pretext pentru abordarea acestei teme de interes asupra civilizațiilor preistorice.

Încă din paleolitic o importantă parte a comportamentului social este marcată de prezența manifestărilor spirituale, religioase, ce au putut fi identificate în creațiile artistice, în riturile funerare sau în alte forme de exprimare. În neolitic și eneolitic, acestea se amplifică și se diversifică, atât în privința formelor de manifestare, dar și în cea a suporturilor folosite pentru realizarea lor. Au acestea din urmă rădăcini paleolitice sau sunt doar similitudini; perpetuează ele bagajul simbolic dobândit anterior sau au o nouă încărcătură informațională; reprezintă produsul unor concepte filosofice bine structurate și sistematizate sau sunt rezultatul unor necesități imediate ori al unor manifestări aleatorii? Sunt doar câteva din întrebările fundamentale care reclamă răspunsuri.

Problematica transmițerilor culturale paleolitice la comunitățile neolitice reprezintă un subiect important, de actualitate, fiind intens dezbătut de comunitatea științifică internațională. Inițial cercetarea

⁷ I. Andrieșescu, în *Bulletin de la Section Historique*, XV, 1929, p. 1-8.

asupra acestei teme a pus un accent important, aproape exclusiv, pe evidențierea analogiilor sau a similitudinilor dintre descoperirile arheologice. În ultimul timp o atenție specială a început să fie acordată și deciptării simbolisticii unor semne sau asocieri de semne care se găsesc pe obiectele preistorice. Însă aceste tipuri de abordare reliefează faptul că cercetarea a avut în vedere doar efectele și nu cauza generatoare a acestora.

Viața socială a comunităților umane preistorice era evident dominată de caracteristicile spațiului geografic în care acestea viețuiau, fiind un răspuns la adaptările la mediu și la schimbările produse în cadrul acestuia. Ori, în opinia noastră, tocmai aceste interacțiuni cu mediul natural sunt cauzele generatoare ale formelor de manifestare și de expresie ce apar încă de la primele comunități paleolitice, fiind preluate sau abandonate, îmbogățite sau sărăcite de conținut de la o generație la alta în funcție de necesități de ordin practic și obiectiv.

De aceea, abordarea corectă a subiectului transmițerilor paleolitice în mediul neolitic se poate face doar printr-o manieră interdisciplinară a locuirilor umane preistorice, atât pentru un areal mai restrâns, cât și pentru un spațiu mai larg, continental sau transcontinental. Susținută și de dezvoltarea metodelor moderne de investigare științifică, abordarea interdisciplinară are nevoie de o metodologie specială, în sensul că, pentru identificarea și definirea elementelor de interes asupra acestei teme, cercetarea trebuie să aibă în vedere o analiză care să plece de la caracterizarea MEDIULUI NATURAL → OMUL (ca entitate biologică) → LOCUIRE și ARTEFACTE → ARTĂ și SIMBOLURI.

Spațiul carpato-nistrean a avut un rol important în preistoria europeană, fiind veriga de legătură între zona balcanică și danubiană și cea nord - și est-europeană. De aceea, cercetarea transmițerilor culturale paleolitice în mediul neolitic în acest areal geografic, cu privire specială asupra elementelor legate de artă și religii, prezintă o importanță științifică deosebită. Cu atât mai mult cu cât, până în acest moment, în literatura românească și internațională de profil lipsește o analiza științifică, temeinică și pluridisciplinară a fenomenului abordat, pentru comunitățile umane preistorice din spațiul carpato-nistrean, în context european.

Implementarea de către Academia Română a proiectului cu finanțare europeană *„Științele socio-umaniste în contextul evoluției globalizate – dezvoltarea și implementarea programului de studii și*

cercetare postdoctorală” și acceptarea proiectului intitulat „*Supraviețuiri paleolitice în mediul neolitic din spațiul carpato-nistrean, în contextul preistoriei europene*” la Institutul de Arheologie din Iași constituie o oportunitate în domeniul temei menționate. Pentru spațiul carpato-nistrean, stadiul cercetărilor arheologice din acest areal și al cunoașterii din domeniu, dezvoltarea metodelor de investigare oferă astăzi toate premisele ca răspunsurile necesare asupra subiectului să fie relevante.

Abstract*

ANTHROPOMORPHIC REPRESENTATIONS ON THE CERAMICWARE
OF CUCUTENI-CETATUIA

Starting from three anthropomorphic representations on the ceramicware discovered in the settlement of Cucuteni - Cetățuia, the present study proposes to take over a subject for the first time introduced in the Romanian historiography by Ioan Andrieșescu, in 1929.

Taking into account the phase of knowledge in the field and the development of investigation methods, the topic of Paleolithic survivals in the Neolithic environment throughout the Carpathian-Dniestrean space in the context of European prehistory can nowadays receive the answers searched for, the research being necessary also from the perspective of the connecting role of this geographic area, linking the Balkan and Danube zone to the north and east-European one.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1 Cucuteni-Cetățuia – Miniature vessel with anthropomorphic representation (Cucuteni A).
- Fig. 2 Cucuteni-Cetățuia – Potsherd of undetermined shape with anthropomorphic representation (Cucuteni A).
- Fig. 3 Cucuteni-Cetățuia – Dish (upper part fragment) with anthropomorphic representation (Cucuteni B).

* Rezumat tradus de Coralia Costăș.

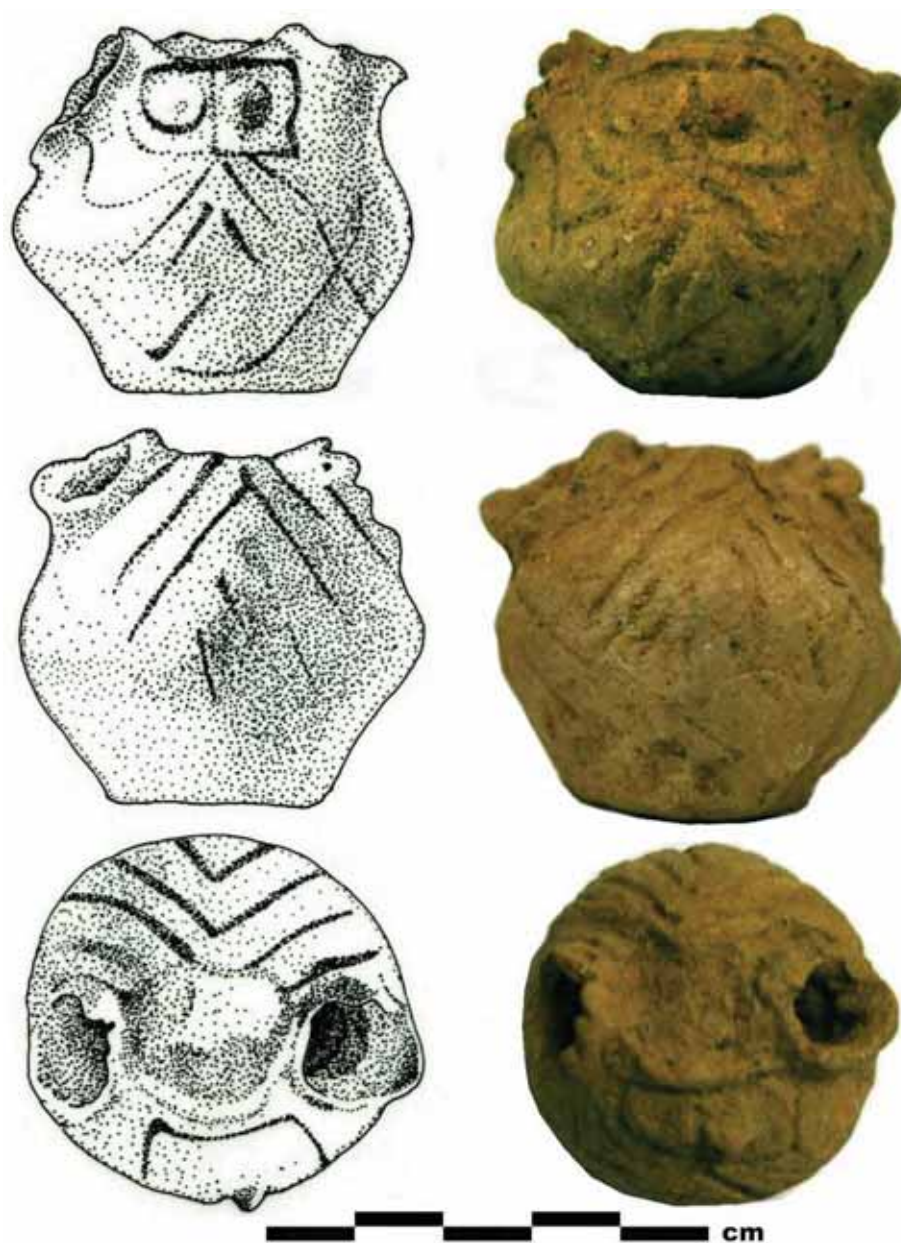

Fig. 1 Cucuteni-Cetățuia – Vas miniatural cu reprezentare antropomorfă
(Cucuteni A)

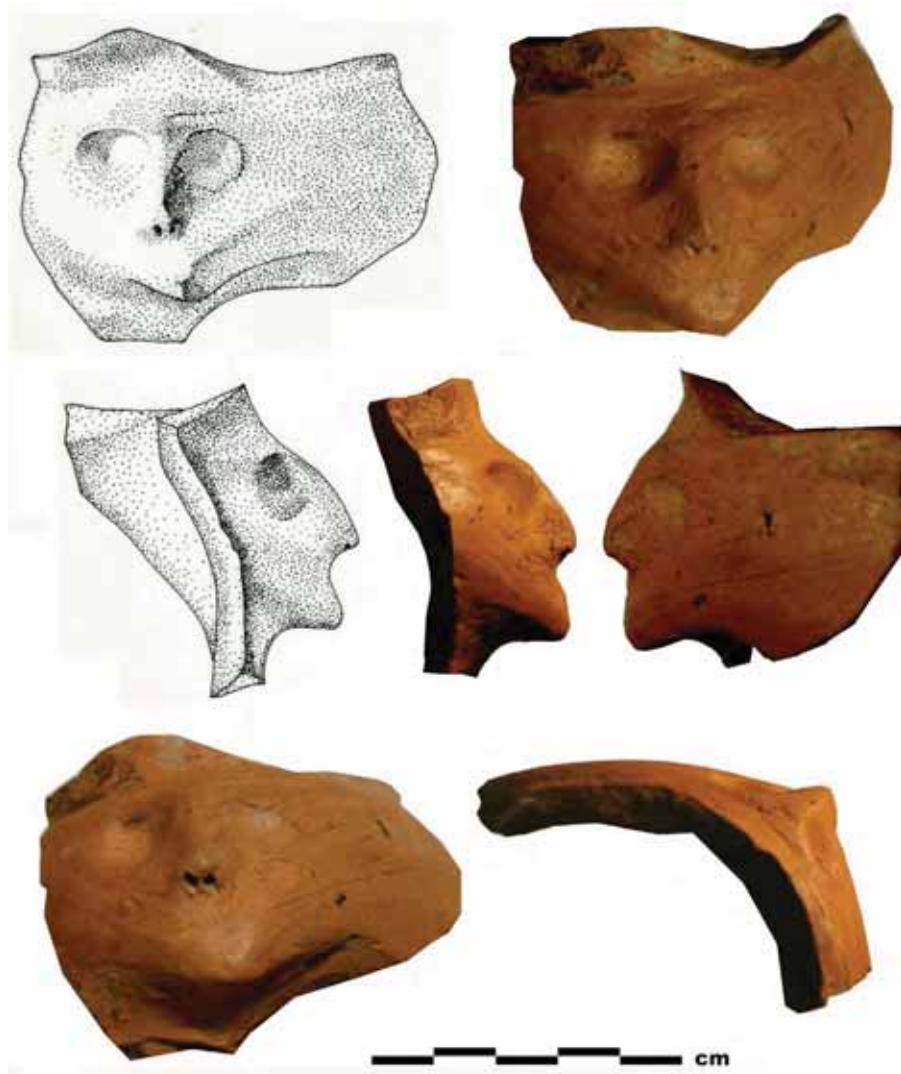

Fig. 2 Cucuteni-Cetățuia – Fragment de vas de formă nedefinită cu reprezentare antropomorfă (Cucuteni A)

Fig. 3 Cucuteni-Cetățuia – Strachină (fragment de la partea superioară) cu reprezentare antropomorfă (Cucuteni B)

„PRIDVORUL SE PRĂBUȘESTE”. NU TOTUL ESTE POSIBIL DEODATĂ*

John NANDRIȘ

Prezentul articol are ca obiectiv definirea rolului etnoarheologiei în înțelegerea procesului de schimbare pe termen lung și examinarea cadrului explicației arheologice. Este critic la adresa literalismului, pe care îl definește mai jos, și a explicațiilor literale ale cauzalității. Viziunea asupra trecutului trebuie să fie în concordanță cu realitatea evolutivă și biologică, așa cum este exemplificat de practica tradițională; nu este limitată de stereotipuri.

Înțelegerea noastră asupra societăților umane din trecut — și astfel asupra propriei noastre societăți — este îmbogățită de descoperirile etnoarheologiei comparative în mâinile arheologului, mintea acestuia mișcându-se constant înainte și înapoi, între trecut și prezent.

Ca și însăși arheologia, explicația etnoarheologică se bazează pe maxima inefabilă a lui J. J. Winckelmann¹: „*Nu totul este posibil deodată*”.

* Traducere din engleză de Coralia Costăș. Varianta în engleză a acestui articol a apărut în volumul *In Medias Res Praehistoriae. Miscellanea in honorem annos LXV peragentis professoris Dan Monah oblata* (ed. G. Bodi), Iași, 2009.

¹ Johann Joachim Winckelmann (1717-1768), istoric de artă și arheolog german deschizător de drumuri, fiu al unui cizmar și al unei fiice de țesător, parțial contemporan cu eruditul Dimitrie Cantemir din Moldova (care a murit în 1723). *The History of Ancient Art*, vol. 1, de J. J. Winckelmann (1849); *Winckelmann. Sein Leben, seine Werke und Seine Zeitgenossen*, 3 vol., de Carl Just (1866-1872); *The Renaissance* de Walter Pater (1873); *Wesen und Wandlung des Humanismus* de Horst Rüdiger (1937); *Winckelman and His German Critics* de Henry Hatfield (1943); *Johann Joachim Winckelmann: Sprache und Kunstwerk* de Hanna Koch (1957); *Winckelmann* de Walter Leppmann (1971); *Johann Joachim Winckelmann 1717-1768*, ed. Thomas W. Gaehtgens (1986); *Winckelmann and the Origins of Art History* de Alex Potts (1994); *Winckelmann and the Notion of Aesthetic Education* de Jeffrey Morrison (1996); *Embodying Ambiguity: Androgyny and Aesthetics from Winckelmann to Keller* de Catriona MacLeod (1998).

Mijloacele schimbării pe termen lung

Arheologia este într-o poziție care îi permite să trateze — mai eficient decât orice altă disciplină — mărturiile materiale imperfecte ale schimbărilor pe termen lung în comportamentul uman transmis pe cale culturală. Etnoarheologia este colaboratorul său esențial, care o ajută să interpreteze date incomplete din trecutul anterior scrierii, ca *rezultatul material al comportamentului*. Acest articol nu se referă la date, ci la atitudini față de un cadru al explicațiilor.

Un sit etnoarheologic este un loc în care rezultatul material al comportamentului poate fi observat în procesul de formare sau, într-adevăr, de distrugere. Obiectivele alese de *Proiectul de Etnoarheologie pentru zonele înalte (Highland Zone Ethnoarchaeology Project)* au fost, în primul rând, satul românesc, *sălașul* sezonier și *stânele* asociate, de la mari altitudini din Carpați², precum și siturile de

² J. G. Nandris, *The Stîna and the Katun : Foundations of a Research Design in European Highland Zone Ethnoarchaeology*, în *World Archaeology*, vol. 17, 1985, nr. 2, p. 256-268 (ortografia corectă și definiția termenilor *stână*, *sălaș* și *cătun* pot fi consultate pe <http://dexonline.ro>).

tip *cătun* ale aromânilor și saracașanilor de la sud de Dunăre. Scopurile cercetării au fost acelea de a examina aceste forme de așezare și modalitățile de exploatare ale zonelor înalte. Esența *etnoarheologiei comparative* rezidă în comparația într-un cadru mai amplu a siturilor de mici dimensiuni, care pot părea nesemnificative privite individual, dar care capătă o altă semnificație puse în legătură unul cu altul. Siturile de tip *cătun*, în special, sunt insuficient apreciate ca modele posibile pentru așezarea mezolitică europeană destul de diferită de sat, și care s-au păstrat doar rareori, de exemplu la Lepenski Vir, sau chiar din Gravetian.

Metodele de teren au fost îmbunătățite de-a lungul mai multor ani. Financiar, au marele avantaj al economiei, în comparație cu proiectele majore de săpături arheologice. Formularul de raport de sit (*Anexa A*) furnizează indicații asupra metodelor *Proiectului de etnoarheologie pentru zonele înalte*. Proiectul a fost însoțit de raportarea la scară largă a sitului în contextul peisajului, a planului său intern (1:200 sau mai mult), și a listelor codificate pentru distribuirea de artefacte detaliate, împreună cu descrierile, interviurile și înregistrările fotografice. Pe parcursul unei campanii de teren, cu o echipă pregătită, formată din doar câțiva oameni, s-a înregistrat mai mult de un sit pe zi, ceea ce este atât eficient cât și eficient. Aceasta a inclus timpul petrecut în călătorie (circa 5000 mile dus-întors din Marea Britanie) și rezolvarea problemelor administrative, inclusiv călătoria internă în zona înaltă (definită ca peste 1000 metri) și logistica aferentă câmpării la altitudine. Strămoșii noștri vânători de mamut ar fi trebuit să aplice chiar ei aceeași strategie și, cu siguranță, au făcut acest lucru.

Etnoarheologia nu este etnoistorie. Se mișcă între trecut și prezent pentru a stabili o perspectivă realistă asupra proceselor de schimbare pe termen lung. Este necesar să se pună întrebarea: „*Modificare în ce?*”. În sensul cel mai pragmatic, putem aspira la urmărirea evoluției conștiinței umane. Dacă acest obiectiv se dovedește, pentru moment, prea ambițios, putem, cel puțin, încerca să identificăm schimbări majore în comportamentul uman. Deja la Çatal Höyük, I. Hodder³ postulează noi forme de emergență ale *conștiinței și ordinii sociale*, în explicarea

³ I. Hodder, *Symbolism at Çatal Höyük*, în J. Coles, R. Bewley, P. Mellars (ed.), *World Prehistory. Studies in Memory of Grahame Clark*. Proceedings of the British Academy, Oxford, 1999, p. 177-191; vezi, de asemenea, www.smithsonianmag.com/issues/2005/may/seeds_civilization.php.

fenomenului neolitic. Spunând că „implicațiile sociale și ideologice asociate adoptării agriculturii au devenit mai relevante, implicând o asociere a factorilor cauzali cu alte aspecte decât cele economice”. Boroneanț și Dinu⁴ (s. n.) susțin în realitate o teză similară. Acesta este un ecou îndepărtat al vechiului determinism economic și de mediu. Este nevoie chiar de examinarea conceptului de comportament și a alegerii asociate.

O înțelegere a schimbărilor pe termen lung în comportamentul uman este esențială pentru înțelegerea schimbării problemelor contemporane de mediu și sociale. Există patru principali *mediatori ai schimbării pe termen lung* (*Mijloace ale schimbării*) care contextualizează procesul: *Mediul, Economia, Tehnologia și Mediul bio-social*. Cauzalitatea acestui sistem este complexă și există probabilitatea de a fi supra-determinată, atât/și, mai curând decât ori/ori.

Aceste mijloace conțin sisteme dinamice multivariate, de relevanță adaptativă în cadrul unei epoci și a unui mediu date, altfel încât societatea va înceta în mod rapid de a figura în înregistrarea arheologică. „***Nu totul este posibil deodată***”. O critică a anacronismului este astfel fixată în metodologia etnoarheologică. Valabilitatea analogiei poate fi cu greu un aspect major.

Mediul este scena în continuă evoluție pe care se petrec toate aceste schimbări, dar ar fi foarte neînțelept să presupunem că le determină; sau cu alte cuvinte are valoare de prognoză pentru cultura umană. Parametrii găsiți în mijloacele principale de schimbare sunt necesari, în mod cauzal, dar nu suficient. Este inadecvat și literal să susținem că societățile umane sunt determinate de circumstanțe economice, când acestea sunt, ele însele, rezultatul comportamental al deciziilor umane.

Ceea ce noi numim *Economia* unei culturi arheologice constituie mijloacele alese de exploatare a mediului. Relațiile ecologice și om-animal ale sistemului sunt cruciale. Modalitatea aleasă de exploatare a resurselor vegetale, animale sau minerale identificate în mediu, are o relevanță adaptativă pentru epoca și locul său. Se bazează pe ceea ce noi numim *Premisele exploatării* unui grup uman. Acestea sunt propozițiile fundamentale caracteristice pentru o societate dată, care exprimă

⁴ A. Boroneanț, A. Dinu, *The Romanian Mesolithic and the transition to farming: a case study in the Iron Gates*, în *Studii de Preistorie*, 3, 2006, p. 41-76.

alegerile umane cu privire la speciile de resurse vegetale, animale sau minerale pentru a le exploata și care sunt modurile de a face acest lucru.

Scopurile economice pot, sau nu, să fie în primul rând utilitariste. De exemplu, o societate poate dedica resurse disproporționate construirii de monumente. Convențiile sale pot interzice exploatarea de resurse altfel perfect raționale [de ex., mâncatul cărnii de porc], sau pot apărea ca tabuuri de la îndeplinirea anumitor acțiuni. În cadrul practicilor românești obișnuite de la *stână* uneori nu se permitea aruncarea cojilor de ouă pe foc, ci în spatele acestuia. Credința asociată [că oile ar face crupă, o boală respiratorie] poate fi iluzorie; dar rezultatul material este o depunere specială care este detectabilă etnoarheologic. Doar cu ajutorul etnoarheologiei putem spera să obținem legătura credinței cu practica în context preistoric, mai curând decât din idei preconcepute ale propriilor noastre minți urbanizate.

Dedicarea resurselor către ceea ce numim religie poate fi, într-adevăr, de importanță extraordinară. Societățile preistorice și chiar tradiționale nu aveau o categorie necesară de „artă” sau „religie”. Pur și simplu făceau totul cât de bine puteau. Suntem îndreptățiți, dacă vrem, să denumim aceste credințe integrate drept religia lor. Dacă sistemul lor de credințe nu avea o valoare adaptivă, grupul înceta să apară în înregistrarea arheologică, la fel cum s-ar fi întâmplat dacă tehnologia sau economia lor avea vreo problemă. Literalismul pare să nu aibă cunoștință de importanța funcțiilor neutilitare, iar materialismul a fost în mod absurd literal în atribuirea supremației către „economie”.

Premise ale exploatării sunt astfel *pre-supozitiile transmise cultural, într-o tradiție culturală dată, care reconciliază credința și practica*. Ele reprezintă alegeri referitoare la sursele de exploatat din cadrul mediului și la căile aferente. Ele pot avea funcții sociale non-utilitare. Adesea, noi suntem cei care discriminăm în mod nenecesar între funcțiile sociale sau religioase și utilitatea practică.

În cadrul unui sistem economic dat, există adesea sectoare discrete cu propriile lor premise de exploatare, iar acestea se pot referi la subgrupuri ocupaționale sau la caracterul sezonier, cât și la „culturi” separate sau etichete precum Mezolitic sau Neolitic. De exemplu, pescuitul sau vânatul de păsări necesită anumite predilecții și îndemânări pe care nu toți le dețin în mod necesar, iar exploatarea acestor resurse poate, sau nu, să fie tradițională. Caracterul sezonier poate fi polivalent, cu sub-grupuri ocupaționale, care urmează strategii discrete de

exploatare, care trebuie diferențiate în înregistrarea arheologică de „culturile” separate.

Alegerea este o limitare a libertății, o renunțare la alternative, o ramură nodală în algoritmul strategic al evenimentelor sezoniere. De exemplu, creșterea oilor necesită un angajament serios, pe care nu toate culturile care au avut la dispoziție această opțiune au fost pregătite să-l demonstreze. Vânătorii-culegători din cultura Bugului de Sud din stepa împădurită au fost în contact cu grupul Criș din FTN⁵ din Moldova, și au importat de la ei numeroase lucruri, inclusiv ceramica și creșterea bovinelor, dar au ales să nu includă oile. Aproximativ același exercițiu de discriminare a avut loc în cultura Ertebølle, și cine poate spune că nu a fost din cauza unor motive legate de credință, precum tabuuri referitoare la consum? Contemporaneitatea pe parcursul a câteva milenii a mezoliticului și neoliticului din Europa centrală și de nord a încorporat, probabil, o relatare despre astfel de mecanisme complementare unul față de celălalt, mai curând decât o indicare a „fazelor de dezvoltare”.

Tehnologia unei societăți constă de obicei în mijloacele de atingere a scopurilor economice, dar, ca și economia în sine, poate conține funcții sociale non-utilitare. Expunerile de ceramică, a căror existență în casele neolitice a fost demonstrată, erau proiecții sociale ale celei mai avansate tehnologii a momentului și, din acest punct de vedere, însemne sociale. Din paleolitic până în prezent, necesarul zilnic a fost temeinic elaborat, dincolo de simplele cerințe de funcționalitate, iar cea mai avansată tehnologie a fost folosită pentru a semnala statutul, alături de accesul la materiale rare.

Mediul bio-social este seria adaptivă de dezvoltări biologice și sociale asociate cu emergența conștiinței umane, în cadrul căreia s-au propagat astfel de semnale. Este cel mai important din toate mijloacele de schimbare pe termen lung pentru ființele umane, și cel mai complex în termeni de mărturie arheologică materială; iar la modul potențial este și cel care aduce cele mai multe satisfacții. Este cadrul în care are loc

⁵ Pentru o prezentare generală și un rezumat al conceptului de FTN vezi J. G. Nandris, *Adaptive Mediation in the FTN; the Nature and Role of the First Temperate European Neolithic*, în Michela Spataro, Paolo Biagi (eds.), *A Short Walk through the Balkans: the First Farmers of the Carpathian basin and Adjacent Regions*, 2008, p. 11-23. Primul Neolitic Temperat (First Temperate Neolithic – FTN) din sud-estul Europei pe durata mileniilor VI și V î. Hr. a fost primul Neolitic complet format din Europa Temperată, incluzând Criș, Kőrös, Starčevo, Karanovo I-II, Kremikovci și aspecte ale Bugului de Sud.

evoluția caracteristicilor fizice și mentale ale umanității. Include evoluția fizică a speciilor umane ca atare, precum și sistemele dinamice ale relațiilor sociale observate în aceste extraordinare culturi ale Europei preistorice pe care le admirăm atât de mult. Ele au fost create fără beneficiul Teoreticienilor Sociali. Trebuie, de asemenea, să aducă lumină asupra problemei fundamentale cu privire la ce constituie identitatea unui grup uman. Aceasta se leagă, la rândul său, de definiția unei culturi arheologice. Identitatea culturală rezidă în aspecte ne-esențiale, în „*comportament ca și cum*” monada ar aparține grupului; „*respectând limitele neexecutorii*” aceasta aparține comportamentului de grup⁶; și în citatul din Winkelmann.

Arheologia Socială a fost, la un moment dat, o tendință la modă pentru arheologi, dar nu există o modalitate mai concretă de a extinde gama posibilă a comportamentului trecut decât etnoarheologia. Societățile tradiționale din țările est-europene au fost foarte eficiente în prezervarea, pentru posteritate, a unor mărturii neprețuite cu privire la natura culturii europene. Povestea scrisă în Cartea Profetică a Etnoarheologiei Europene este în mod inevitabil pe cale de a fi distrusă. Fenomenele pe care le tratează au fost anterior larg răspândite în Europa, astfel că nu este în nici un fel Eurocentric (și nici nu ar conta dacă ar fi) atragerea atenției asupra naturii lor în mod distinctiv europene. Metodologia etnoarheologiei este, în același timp, globală, precum și o aserțiune a individualității regionale. Societățile europene tradiționale sporesc înțelegerea noastră asupra fundațiilor universale ale culturii europene așezate de țăranii și păstorii care au creat condițiile pentru progres cultural și intelectual, peste fundațiile primordiale ale satului neolitic.

Utilitatea socială

Cel mai bun prospect pentru înțelegerea prezentului, și luarea unor decizii sănătoase privind viitorul, se află într-o mai bună percepție asupra trecutului nostru. Pare esențial pentru viitorul planetei să ne reamintim succesele și să învățăm din eșecurile modelelor trecute ale comportamentului uman, unele dintre acestea rezistând mileniilor, toate fiind adaptate proceselor de modificare a mediului.

6 J. G. Nandris, *The Jebeliye of Mount Sinai and the Land of Vlah* în *Quaderni di Studi Arabi*, 1990, 8, p. 45-80.

Unele aspecte ale conflictului uman și ale comportamentului violent sau contagios al mulțimii, care au fost fixate în genom timp de sute de milenii pe durata Paleoliticului, nu sunt ușor șterse. Etnoarheologia consideră aceste interacțiuni din perspectiva societăților tradiționale, în care variabilele sunt poate mai ușor de definit, ca paradigme ale situației noastre acum complexe. Totuși, am aflat cât de complexe sunt societățile „simple, tradiționale”. Ca în matematică și filozofie, este uneori ușor să consideri cazuri extreme. Succesul sau eșecul strategiilor alese de societățile tradiționale și preistorice sunt relevante pentru preocupările noastre actuale despre poluare și resurse regenerabile. Urmărirea metodică a reconstrucției paleomediului ne face să ne oprim în fața impactului asupra mediului generat de propriul nostru comportament, și ne furnizează unele instrumente cu care îl putem analiza. De exemplu, analiza calotelor de gheață din Groenlanda, efectuată pentru a cerceta mediile paleolitice, ne furnizează o perspectivă utilă asupra încălzirii globale.

Atunci când considerăm societăți îndepărtate ar trebui, probabil, să facem diferența între ceea ce are o funcție socială mai amplă, și ceea ce are o utilitate practică imediată. Spre exemplu, diferența dintre îmbrăcăminte ca micro-mediu și rochia ca semnal social, și încorporarea ambelor într-un singur articol. Etnoarheologia în sine are de îndeplinit atât o contribuție funcțională cât și una utilă din punct de vedere social. Utilitatea sa imediată se regăsește în influența realistă pe care o poate avea asupra metodei și interpretării arheologice și în eficiența și economia sa ca set de metode de teren, mai puțin costisitoare decât majoritatea săpăturilor, mai bine definite decât multe investigații, și incluzând toate disciplinele arheologiei științifice.

Funcția socială a Etnoarheologiei rezidă în realizarea unui grad mai mare de conștientizare cu privire la moștenirea noastră din preistorie. În prezentul istoric recent, satul românesc a oferit un model de ecologie sustenabilă și relații umane care a fost în mod sistematic distrus de socialismul autoritar. A demonstrat importanța atitudinilor cu care abordăm mediul natural și resursele sale. În diversitatea de exemple de ridicare și cădere a societăților umane, pe care preistoria și etnoarheologia le furnizează, putem găsi atât motive pentru succes, cât și pentru eșec, pentru a ajuta în propria auto-examinare.

Etnoarheologia comparativă are pretenții și mai mari de utilitate socială. La un moment dat, la finalul secolului al XX-lea, când se părea că genul de mărturie care se găsesc în satele și munții României erau pe

punctul de a dispărea dintotdeauna, *Proiectul de Etnoarheologie a Zonelor Înalte* a fost implicat în înregistrarea unui *status quo* pentru posteritate. Secolul al XXI-lea aduce o accelerare a modificării în societatea rurală românească. *Întreaga etnoarheologie este etnoarheologie de salvare*. Există o oportunitate finală de a face un studiu comparativ al acestor dezvoltări, și chiar de a sugera direcțiile practice pe care le-ar putea lua schimbarea, în concordanță cu rădăcinile lor istorice.

Siturile desemnate prin termenii românești *stână*, *sălaș* și *cătun* pe care le-am studiat în anii 1980 ca modalități de exploatare a resurselor din zonele înalte, au existat ulterior într-un declin relativ. Au devenit victimele planificării centrale socialiste, care nu putea tolera existența unui pastoralism independent de stat, practicat la scară mică. Pajiștile din România au capacitatea de a suporta multe milioane de oi pe suprafețele peneplenice Boreasco. Acestea se întind pe suprafețe mari de-a lungul creștelor Carpaților. Pajiștile sunt o resursă de mediu menținută de păstori cu milenii de experiență. Practicile lor sunt acum amenințate din nou de regulamentele birocratice ale Uniunii Europene, care par să nu ia în calcul această perspectivă.

Re-vitalizarea industriei ovinelor ar putea furniza României carne, lapte și brânză. Lâna susține nu doar confecționarea de haine, ci și industrii secundare profitabile, precum țesutul de *cergi* și covoare, pentru care abilitățile rurale românești sunt deosebit de potrivite, și pot fi adaptate în acest secol chiar inovațiilor, așa cum este izolarea caselor. Este în continuare valabil *caracterul sezonier polivalent*⁷ care se centrează pe categoriile de așezări reprezentate de *stână*, *sălaș* și *cătun*, care presupun turme mici de oi, vite și porci, deținute de proprietari individuali, precum și horticultura și pomicultura sezonieră, care pot fi re-activate. O resursă modernă majoră rezidă în servicii recreaționale pentru locuitori și vizitatori în egală măsură. Cele mai eficiente tampoane contra exploatării omului obișnuit și a familiei sale de către autorități, și stimulentele cu recompensele cele mai bune pe plan uman pentru a contribui la binele social general își găsesc aplicabilitatea în gama de activități și structuri sociale centrate pe rudenie și proprietate privată, și de asemenea în turism.

⁷ J. G. Nandris, *Some Features of Neolithic Climax Societies*, în *Studia Praehistorica*, 1, 1978, p. 198 – 211.

Pe durata activității de teren în Daghestan în 1991⁸ sisteme de terase abandonate au fost găsite în mod obișnuit până la altitudinea de 2300-2500 metri. Există multe regiuni cu terasare extensivă în dealurile subcarpatice. Astfel de terase demonstrează exploatarea extensivă la scară mică practică în trecut; dar și o exploatare anterior mai intensă, pe durata unor perioade care pot varia de la recentă și medievală până la preistorie (putem aminti că peisajul ceramicii lineare în Germania s-a dovedit a fi în Aldenhovener Platte mult mai dens locuit decât cel modern). Cultivarea teraselor, ca și pastoralismul zonelor înalte, nu a fost practicabilă sub colectivizare, dar este foarte potrivită pentru creșterea plantelor la scară mică, de exemplu folosind animale de povară. Pentru a integra creșterea demografică și economică într-un proces de umanizare a peisajului, resurse precum terasele pot fi reintroduse în utilizare, încurajând revitalizarea zonelor și satelor de munte. Nu trebuie uitat că sistemul a inclus de asemenea și horticultura, pomicultura, silvicultura, creșterea vitelor și porcilor și o gamă uimitoare de conectivitate, dezvoltată de-a lungul unei perioade lungi.

Din perspectivă istorică, încercarea de a colectiviza umanitatea în Europa de est a eșuat sub contradicțiile falsei conștiințe marxiste care a subminat refacerea Europei după al doilea război mondial, înlocuind-o cu un secol de eforturi umane pierdute⁹. Marxismul s-a dovedit absurd de capabil de a modifica lumea fără a o înțelege. Ca și perechea sa autoritară¹⁰, a vrut să categorisească clase întregi ale umanității drept mai puțin decât umane. Paradoxal, economia reacționară planificată a socialismului autoritar a păstrat dovezi etnoarheologice importante în unele locuri precum Maramureș, și care acum se dezintegrează.

Printre cele câteva exemple de grupuri sociale care au dăinuit cu succes și care au existat de-a lungul istoriei se numără și monasticismul creștin. În perioada medievală a îndeplinit funcții sociale multiple, de

⁸ J. G. Nandris, *The Land of Mountains in the Island of Languages; Aspects of Comparative Ethnoarchaeology in Daghestan and the Caucasus*, în P. Biagi, J. Nandris (ed.) *Highland Zone Exploitation in southern Europe*, Monografie di Natura Bresciana nr. 20, 1994, p. 21-47 (Proc. of International Tavola Rotonda, Brescia 29 Apr-01 May 1994).

⁹ Vezi, de ex., Stephane Courtois et alii, *The Black Book of Communism; Crimes, Terror, Repression*, 1999, Harvard University Press.

¹⁰ J. Goldberg, *Liberal Fascism*, 1980. Goldberg subliniază legăturile inextricabile între fascism și gândirea liberală de stânga. Naziștii într-adevăr erau național-socialiști, și nu a existat o diferență practică între rezultatul nazismului și cel al socialismului autoritar.

învățare, medicină, caritate sau economie agricolă. Mănăstirile ortodoxe din sud-estul Europei revin la viață cu rapiditate, după lunga lor perioadă de victimizare brutală sub regimul socialist. Prezența de noi clădiri din lemn proaspăt tăiat este documentată pretutindeni, fie că este vorba de micile unități dependente de mănăstiri, denumite *schituri*¹¹, sau de mărețele biserici de lemn din Maramureș, construite precum mănăstirile medievale din Europa de maeștri constructori care nu aveau nevoie de planuri și care constituiau realizarea colectivă a comunității rurale. Pastoralismul în satul românesc a depins, de asemenea, și de un efort colectiv. Ca și satul românesc în momentele sale de prosperitate, administrarea abilă a mănăstirilor de călugări sau măicuțe exemplifică modul în care o comunitate poate trăi creativ în relație cu mediul său. Aceste atitudini nu sunt în nici un caz limitate la teritoriul României. Ele se regăsesc în horticultura uimitoare bazată pe ecologie a mănăstirii de maici Ormylia¹² sau în la fel de remarcabila mănăstire de maici Prodromos de la Mt. Pelion (aproximativ 35 km est de Larisa).

Ca exemple de funcționalitate socială non-utilitaristă monasticismul creștin furnizează, în cele din urmă, un posibil sens pentru termenul „socialism”: acesta presupune auto-negare. Are o legătură minusculă sau chiar inexistentă cu conceptul iluzoriu de justiție socială care atrage pe tinerii idealști către socialism. În Europa de sud-est tradițiile monastice de ospitalitate și munca grea au făcut ca grădinile bine întreținute și un management aproape auto-suficient al averilor să poată furniza surplusul pentru a găzdui oaspeții.

A apărut o tendință care explorează tema relației dintre ortodoxie și mediu. Așa cum evidenția în 1991 un pustnic român, cu care împărțeam chilia amenajată în stâncile mării sub *schitul* (*vezi din nou <http://dexonline.ro> pentru definiție*) românesc de la Prodromou, la capătul Mt. Athos: nu făcea rău nimănui cu atât mai puțin mediului său. Dimpotrivă, horticultura sa era una meticuloasă, și am continuat să consumăm o duzină de plante sălbatice care sunt abundente pe Athos [și uneori nimic altceva]. Un studiu al satului Breb din Maramureș¹³ a arătat

¹¹ Vezi din nou <http://dexonline.ro> pentru definiție.

¹² Sora de la Simonopetra de pe Muntele Athos, la baza peninsulei Sithonia în Chalkidiki.

¹³ L. Antal, M. Antal, *Plantele cunoscute si utilizate de sătenii din Breb în Marmația*, 3, 1977, p. 268-276.

că locuitorii acestuia foloseau aproximativ patru sute de plante pentru diverse scopuri.

Astfel de forme de cultivare nu doar că se armonizează cu ideea de management al resurselor regenerabile, dar furnizează un antidot la problemele induse de lăcomie cum ar fi encefalopatia spongiformă la bovine, determinată în occident de practici mai extreme de creștere intensivă axate pe profit, în realitate animalele fiind hrănite cu propriile organisme. Și mai important, astfel de comunități pot exemplifica o satisfăcătoare diversitate și armonie de forme sociale, fără a se putea elibera în întregime de limitările condiției umane. Cum capitalismul nu este un sistem etic ci o serie de fapte despre viața economică, ele furnizează un cadru contextual moral pentru cei care sunt doritori să asculte¹⁴.

Etnoarheologia ne arată modul în care satele din zonele înalte din sud-estul Europei au reușit să își exploateze resursele disponibile sezonier pe colinele, codrii și pajiștile adiacente. Pădurile, munții și pășunile au o relație simbiotică atât cu satele și pastoralismul, cu animalele și oamenii¹⁵, cât și, în mod intrinsec, cu silvicultura și, colateral, cu turismul și recreația.

Aceste peisaje se adresează funcțiilor recreaționale cu baze ecologice, concepute pentru a promova capacitățile regeneratoare ale naturii. Este vorba atât de cei care vin ca vizitatori, cât poate, în primul rând, de cei care o locuiesc. Ideea de management al resurselor regenerabile și a valorii lor restauratoare pentru ființele umane stresate, trebuie să înlocuiască maximizarea fără logică a unui „turism” care este în egală măsură exploatator pentru autohtoni, pentru vizitatori și pentru mediu. Turism precum cel de care are nevoie Capitalismul pentru a se conforma naturii, moralității și umanității sau a se autodistruge împreună cu resursele de mediu și culturale pe care se bazează. Își pot apoi aduce o contribuție indubitabilă la viață, libertate și urmărirea fericirii. Unele state europene iau în considerație ideea lansată în Bhutan a unui index al

¹⁴ Kallistos Ware, Mitropolit de Diocleea, *Philip Sherrard; a Prophet for our Time*, Oxford, 2009.

¹⁵ J. G. Nandris, *Man-animal Relationships and the Validation of Ethnoarchaeology in Highland south-east Europe*, în C. Grigson, J. Clutton-Brock (ed.) *Animals and Archaeology, Pt. 4., Husbandry in Europe* (BAR Int. Ser. 227), 1984, p. 13-21.

FNB (Fericirea Națională Brută); mai curând decât să insiste pe creșterea economică, productivitate și PIB (Produsul Intern Brut).

Aceste concepte nu sunt îndepărtate unele de altele, ci, dimpotrivă, provin dintr-o muncă etnoarheologică comună. Fiecare zi pe teren ne-a adus ceva nou. Nimic nu era neimportant. Am fost continuu impresionați de ingenuitatea dispozitivelor folosite în societățile tradiționale pentru a rezolva problemele. Am fost puși față în față cu mari realizări ale culturii populare europene, începând cu Neoliticul, în întreaga Europă și exemplificat în special în sud-est.

Din perspectivă arheologică, trebuie să admirăm formele sociale foarte evolute care au apărut în această zonă, printr-o lungă diferențiere, ieșind din preistorie și intrând în istorie. De exemplu, societățile Cucuteni și Gumelnița din mileniile V-IV BC din Moldova și zona Dunării inferioare, care au păstrat modul de comportament neolitic cât de mult a fost posibil fără a-l transforma în altceva (de exemplu o „Epocă a Bronzului”). Li se pot atribui realizări culturale substanțiale care au apărut fără beneficiul Teoreticienilor societății. Astfel de societăți s-au răspândit pe scena Europei, având avantajul mediului în general temperat, al unei varietăți geografice și al înaltei conectivități a continentului european. Au fost rezultatul unor condiții evolute de exploatare care s-au întâlnit în Neolitic, au pus temelia societății medievale europene și au rămas inerente în cultura populară românească, ca marcă a lumii civilizate (*koiné*) europene.

Numeroase perioade de abandon și reactivare a peisajului zonelor înalte sunt reflectate în etnoarheologie. Pastoralismul din Carpați poate părea în mod decepționant auto-suficient și bucolic pentru un observator superficial, dar asemenea tuturor zonelor înalte a fost strâns legat începând din preistorie de modificări politice și economice la scară largă care au avut loc în zonele joase. Cu ajutorul modelelor etnoarheologice pe care le-a furnizat devine mai ușor de înțeles ce se întâmplă astăzi, și probabil că se va întâmpla mâine.

Explicația schimbării

Ținând cont de natura imperfectă a datelor de care dispunem, atât în arheologie cât și în etnoarheologie, ideea că există o orientare teoretică corectă [lăsând la o parte una "corectă din punct de vedere politic"] este în mod absurd pseudo-științifică. Este un mecanism de control social. Criteriile științei nu sunt autoritatea, ci experimentul și infirmarea, și

chiar și acestea au o aplicație îndoielnică în lumea preistorică. Este futil să ne plângem că datele noastre sunt imperfecte, deoarece în asta rezidă interesul subiectului și valoarea specială a metodei arheologice. Dimpotrivă sociologia, care are la îndemână o supra-abundență de date contemporane, este prea des diferențiată de banalitatea concluziilor sale. Formularea întrebărilor potrivite este cel puțin la fel de importantă ca și furnizarea de explicații convingătoare. Definiția problemei are prioritate în planificarea strategiilor de colectare de date.

O gamă largă de orientări teoretice pot ilumina la modul potențial practica arheologică. Realitatea etnoarheologică oferă un număr de posibile modele interpretative dintre care să se aleagă. Ar trebui ca arheologii să poată oferi explicații alternative pentru materialul lor, în loc să susțină o singură poziție. Rolul etnoarheologiei nu este doar de a oferi siguranță despre o versiune a trecutului, și nici să fie pesimistă datorită imposibilității siguranței. Rolul său este de a lărgi gama explicațiilor noastre.

Explicația poate fi oferită la diferite niveluri, aleasă pentru a corespunde datelor și problemei. Proiectul de Etnoarheologie pentru zonele înalte a ales, în afară de înregistrările regionale intense, să eșantioneze masiv în Europa de est. Dacă puține sunt cazurile în care situri individuale duc la rezultate comprehensive, pot apărea regularități utile contrastând date imperfecte la nivel regional. Aceasta este Etnoarheologia Comparativă.

Adesea, siturile arheologice sunt supra-interpretate. După ce a obținut resurse dintr-o săpătură de amploare, un director de șantier este în mod natural nerăbdător să arate că săpătura sa are o semnificație deosebită. O strategie mai ieftină și mai adecvată în multe cazuri ar fi eșantionarea și obținerea unei imagini mai ample, interpretând situl la un nivel corespunzător. În orice caz, este nevoie să explicăm schimbarea într-un mod mai puțin static decât cel care satisface cerințele intelectuale modeste ale literalismului. Acest fapt presupune specificarea sau cel puțin conceperea de ritmuri de modificare într-un cadru de spațiu și timp.

Difuzare

Procese spațiale de dispersie.

Diferențiere

Modificarea evoluționistă care are loc în timp.

Numeroasele mecanisme ale modificării sunt toate grupate sub două rubrici principale, care interacționează în sisteme complexe și dinamice. Ritmurile modificării sunt cruciale pentru modelarea cu succes

a multor procese, indiferent dacă de difuzare sau diferențiere. Discutarea ritmurilor de modificare a devenit posibilă doar după apariția datării cu radiocarbon, în cadrul unui sistem relativ absolut (sic)¹⁶.

De exemplu, explicațiile demografice depind de o estimare realistă a timpilor de dublare. Nu există noțiuni precum „populația” unei regiuni sau a unui sit, în special pe scara temporală arheologică. O populație este dinamică în sine, într-un proces de modificare direcțională cronică. Același lucru se poate susține cu privire la ceea ce se numește „*economia*”, ținând cont de toate recombinațiile regionale, sezoniere, rituale, sociale (de ex., gen) și de alt fel ale modurilor în care exploatarea resurselor disponibile este atestată etnoarheologic. De exemplu, în Carpați există „*stâne de femei*” ocupate de câteva femei din sat, fiecare cu copiii ei, fiecare cu vatra ei, și cu un repertoriu de animale, altele decât oile: de ex: vite, păsări și porci. Oile sunt îngrijite de păstori la ceva distanță. Toate acestea reflectă *caracterul sezonier polyvalent al subgrupurilor ocupaționale* ale căror semne le putem căuta în dovezile preistorice, mai curând decât în viziunea literală a caracterului sezonier ca simplu mecanism.

„*Ipoteza invaziei*” literalistă a fost adesea invocată pentru a explica modificarea de difuzare, până când Graham Clark în lucrarea sa de referință¹⁷ a arătat că termenul „invazie” a fost folosit mult prea des față de ceea ce ar putea fi adecvat. Invazia este un eveniment, mai curând decât un proces. Nu are valoare explicativă pentru procesele de modificare, deoarece presupune că modificarea are loc întotdeauna în altă parte. „Invazia” a fost de fapt o încercare literalistă stângace de a introduce un element dinamic într-un model iremediabil static și literal de modificare stadială.

Conceptele neexamine „portmantou”, precum „migrațiune”, „invazie” sau „comerț”, sunt în mare parte doar fraze care fug de

¹⁶ Pentru o discuție interesantă despre C¹⁴ vezi: S. A. Luca, C. Suciu, *Migrations and local evolution in the Early Neolithic in Transylvania; the Typological-stylistic analysis and the radiocarbon data*, în M. Spataro, P. Biagi (ed.) *A Short Walk through the Balkans: The first Farmers of the Carpathian Basin and Adjacent Regions*, Trieste, 2007, p. 77-87; J.-P. Bocquet-Appel, S. Naji, M. van der Linden, J.-K. Kozłowski, *Detection of diffusion and contact zones of early farming in Europe from the space-time distribution of ¹⁴C dates*, în *Journal of Archaeological Science*, XXX, 2009, p. 1-14.

¹⁷ J. G. D. Clark, *The invasion hypothesis in British archaeology*, în *Antiquity*, 40, 1966, p. 72-89.

responsabilitate pentru a furniza o explicație. Ele nu reușesc să examineze locul omului în peisaj și exploatarea resurselor de către acesta. Totuși, ca exemplu, în colonizarea masivă a Greciei de către slavi și albanezi, mișcarea oamenilor are locul său explicativ. Ca în rezolvarea unei infracțiuni, este util să se examineze motivul, oportunitatea și mijloacele. În principiu, arheologia nu are de-a face cu evenimente și personalități. Totuși, la periferia istoriei, poate cuprinde evenimente și chiar personalități și, făcând aceasta, poate mări orizontul istoriei înseși.

A *numi* nu este a explica, deși *etichete* precum Mezolitic sau Neolitic sunt necesare pentru a facilita discursul de specialitate. Modificările care au avut loc în timpul Neotermalului în Europa nu pot fi înțelese în termeni de modele stadiale demodate întruchipate în conceptul de Mezolitic și Neolithic ca faze de dezvoltare. Așa cum sublinia cu multă vreme în urmă Daryll Forde¹⁸: „Oamenii nu trăiesc în faze economice; ei posedă economii”. Același lucru este valabil și pentru tehnologii. Pentru perioada neotermală timpurie, ar trebui să concepem diverse recombinații adaptate regional ale condițiilor de exploatare exemplificate într-un număr de societăți strategice r- și K-. Explicații furnizate de biologie, care nu pun bazele pe modelele stadiale, au fost propuse pentru situarea dinamică cu care ne confruntăm în relația dintre aceste societăți¹⁹.

Dinamica populației și caracterul sezonier

„Densitatea” și „distribuția” unei populații sunt uneori discutate ca și cum ar fi idei statice. Populația este totuși un concept dinamic și nu unul static. Densitatea unei populații variază direcțional și distribuția sa se modifică ecologic. Realitatea interacțiunilor umane preistorice cu biotul nu a fost mai puțin complexă decât cea a speciilor de plante și animale pe care le putem studia astăzi. „S-a descoperit la mijlocul anilor 1970 că până și interacțiunile simple între speciile de plante și animale pot rezulta într-o dinamică haotică a populației și modele spațiale complexe”²⁰.

Așa că avem arheologi care se află în posesia unor date imperfecte și a unor distribuții spațiale foarte selective. A

¹⁸ D. C. Forde, *Habitat, Economy and Society; an Introduction to Ethnology*, Londra, 1948.

¹⁹ J. G. Nandris, *The r- and K- Strategy Societies of Lepenski Vir in Early Neothermal perspective*, în *Rivista di Archeologia*, XII, 1988, p. 5-13.

²⁰ A. R. Ives, *Nature* 353; 214 (19th Sep 1991).

supra-interpreta aceste date în termeni de modele statice și literaliste înseamnă să transformi într-un nonsens realitățile dinamice reprezentate de relațiile organismului cu mediul său.

Arheologii utilizează masiv hărți de distribuție ca instrument, care este valabil doar dacă acestea nu sunt interpretate *ad literam*²¹. Aproape nici o hartă de distribuție arheologică nu documentează contemporaneitatea, nici măcar în cadrul unei generații umane. Nici o hartă nu poate reproduce adecvat dinamica și distribuția populației mobile sezonier, precum aromânii sau saracașanii. Acest dezavantaj nu este depășit prin trasarea de săgeți pe hartă. O hartă de distribuție arheologică este de fapt precum o constelație de stele, inimaginabil de depărtate unele de altele în timp dar care formează modele iluzorii. Este dificil de stabilit contemporaneitatea siturilor arheologice, chiar și în interiorul unei aceleiași generații, astfel încât rareori poate fi justificabilă interpretarea unei hărți de distribuție în termenii de „model de așezare”.

De fapt, se cunoaște cu acuratețe distribuția spațială reală a foarte puține organisme. Aceasta se aplică atât organismelor mai mici cât și animalelor mai mari; dar și omului, indiferent că este vorba de grupuri relativ restrânse precum cele de aromâni, grupuri mobile precum cele de saracașani, sau chiar grupuri naționale mai mari și mai variate. Majoritatea națiunilor europene sunt într-o măsură considerabilă eterogene, și au apărut în timp dintr-o adunătură de distincții acum ignorate în mare majoritate. Trebuie să sperăm că avansarea tipului genetic va elimina, în timp util, un număr de credințe dragi despre omogeneitatea rasială, în timp ce chiar conceptul de stat este ambiguu. Precum populațiile animale, grupurile umane prezintă un dinamism spațial dar și temporal. Pastoralistii sezonieri precum aromânii, saracașanii, sau ciobanii transhumanți români sunt exemple etnoarheologice foarte bune ale acestei situații.

Discuțiile arheologice despre „optimizarea strategiilor” adesea nu reușesc să definească exact ce anume este „optimizat”, sau să facă distincția între ceea ce este eficient și ceea ce este eficace; între maximizarea resurselor și utilizarea la maxim a resurselor disponibile.

²¹ H. R. Wilkinson, *Maps and Politics*, 1951, Liverpool; este o discuție foarte eficientă despre utilizările și limitările hărților de distribuție a populațiilor, cu referire la Europa de Sud-Est. El arată că cele care au variat sunt hărțile și interpretările datelor, în funcție de tendințele politice.

S-a argumentat²² că „toate distribuțiile spațiale pot fi privite în mod legitim ca rezultând din balanța dintre două seturi antitetice de comportament prezent întotdeauna între indivizi”. Acestea sunt „comportamentul repulsiv”, care reprezintă rezultatul presiunii selecției pentru ca indivizii să „își maximizeze resursele” și de aici să „separe”, și „comportamentul atractiv” care rezultă din presiunea selecției pentru „a utiliza la maxim” resursele disponibile și deci a „congrega” acolo unde resursele sunt cele mai abundente la momentul respectiv. Aceasta ilustrează modul real în care resursele sunt exploatare, în funcție de unitățile comportamentale, bazate pe strategiile de selecție r- sau K-.

Deoarece agentul asupra căruia operează selecția este în mod discutabil²³ nu unul colectiv, alegerile efectuate de indivizi atunci când se află în fața acestor tendințe comportamentale opuse sunt cele care influențează modelul spațial al populației în ansamblu, la un moment dat, creând efectele de creștere sau descreștere în densitate. Răspunsul acestui echilibru la condițiile de mediu intern și extern în schimbare contribuie la elementul dinamic al populațiilor. Dinamismul temporal al caracterului sezonier este o încercare de a utiliza la maxim pe termen scurt resursele disponibile sezonier. Densitățile și distribuțiile în schimbare ale arborilor sunt rezultatul interacțiunilor acestui comportament cu procesele pe termen lung ale modificărilor istorice și de mediu.

Strategiile de reproducere r- și K-

Polaritatea dintre strategiile r- și K- este definită în legătură cu comportamentul reproductiv și exploatarea ecosistemului²⁴. Poate fi considerată analogă contrastului dintre exploatarea *cantitativă* a sistemelor productive și/sau de creștere; și exploatarea *calitativă* a sistemelor ecologice protective și/sau mature. Exploatarea cantitativă este eficientă, în timp ce exploatarea calitativă este eficace. Vorbind despre „exploatarea zonelor înalte” ale mediului înconjurător, nu trebuie să uităm că termenul în sine de „exploatare” este un concept portmantou, în cadrul căruia trebuie trasate distincții precise.

Spectrul dintre r- și K- poate fi conceput ca o expresie a proporției energiei consumate în reproducere. Distincția se face între

²² L. R. Taylor, R. A. Taylor, *Aggregation, Migration and Population Mechanics*, în *Nature*, 266, 1977, p. 415-421.

²³ Afirmția rostită de Margaret Thatcher „Cine e societatea? nu există așa ceva” a fost atacată de liberali fără a înceta să considere orice astfel de argumente.

²⁴ De exemplu, J. G. Nandris, *op. cit.*, 1988 ; idem, *op. cit.*, 2008.

societățile bazate pe strategia r-, care sunt societăți oportuniste; și societăți bazate pe strategia K-, al cărui comportament este adaptat la stabilitate și homeostază. Modelele r- și K- tratează cu spectre continue între extreme, nu cu dihotomii. Deoarece aceste strategii comportamentale formează un spectru și nu o dihotomie, o populație poate urma o strategie r- într-un context și o strategie K- într-altul. Găsim astfel de exemple în Defileele Dunării în Neotermalul timpuriu, în siturile vânătorilor – pescarilor și FTN.

Speciile bazate pe strategia K ocupă medii stabile la sau în apropiere de capacitatea lor [K-]. Ele pot concura cu succes în circumstanțe aglomerate și pot monopoliza extragerea energiei dintr-un sector anume al mediului.

Speciile bazate pe strategia r- sunt adaptate la utilizarea sau colonizarea mediului care fluctuează rapid sau se dezvoltă direcțional, și la exploatarea resurselor efemere prin descoperirea, reproducerea rapidă (ritmul intrinsec de creștere r- al unei populații) și dispersare.

Aceste concepte furnizează un fel de cadru pentru datele istorice și etnoarheologice, pentru a interpreta, de exemplu, pastoralismul sezonier. Ele pot fi aplicate întrebărilor ridicate de creștere și declin, distribuțiilor spațiale și strategiilor comportamentale ale populațiilor în timpul Neotermalului timpuriu²⁵, precum și populațiilor istorice, precum aromânii sau saracașanii.

Explicația comportamentului

„Comportamentul” începe să pară un alt concept portmantou. Multe lucrări arheologice se referă la „arheologia comportamentală”; dar ca și în cazul „etnoarheologiei” nu vizează toate în mod necesar același înțeles²⁶. Dezbaterea principală la care se referă aceasta nu este una arheologică ci una evoluționistă. Definind însăși arheologia drept examinarea modificărilor pe termen lung ale comportamentului uman, implicația este că societățile preistorice, precum indivizii sau speciile,

²⁵ Idem, *op. cit.*, 1978; idem, *op. cit.*, 1988.

²⁶ L. Binford, *Behavioural archaeology and the Pompeii premise*, în *Journal of Anthropological Research*, 37, 1981, p. 195-208; Halstead, I. Hodder, Jones, *Norwegian Archaeological Review*, 10-11 (... on Behavioural Archaeology and refuse patterns); M. B. Schiffer, *Behavioural Archaeology*, New York, 1976; H. M. Wobst, *Stylistic behaviour and information exchange* în C. E. Cleland (ed.), *Research Essays in honour of James B Griffin*, Anthropological Papers, nr. 61, 1977.

sunt într-un anumit sens strategii comportamentale orientate către supraviețuire. Strategia r- și K- este deja concepută ca orientată către scop, cu posibilitatea punerii accentului pe alegere (adică, auto-limitare). Există și cei care pun accentul pe șansă și necesitate și care ar privi pe strategiștii umani și animalii din aceeași perspectivă; ceea ce înseamnă atribuirea aceluiași înțeles unei „strategii” în ambele instanțe.

Dezbaterea cu privire la rolul comportamentului în evoluție este complexă. Jacques Monod²⁷ a dorit să derive modificarea evoluționistă doar din agregarea mutațiilor întâmplătoare. Aceasta merge dincolo de neodarwinism care a încercat să elimine la modul virtual comportamentul ca sursă de variație morfologică, deși Darwin însuși i-a atribuit o mare importanță. Dimpotrivă, după cum precizează Piaget: „Fie șansa și selecția pot explica totul, fie comportamentul este motorul evoluției”. El a examinat rolurile din procesul evoluționist al șansei, al mediului și al structurilor anatomice și comportamentale; și încheie „că există o evoluție organizatoare precum și una variațională, și comportamentul este motorul său”²⁸.

Expresia materială a ideilor rezidă în comportament, iar rezultatul material al comportamentului este materialul brut al arheologiei. Funcția etnoarheologiei este de a proiecta conceptul invers care restabilește înțelesul materialului. Aceasta poate însemna că înțelesul este contemporan, că este înțelesul dat de noi, mai curând decât cel contemporan cu materialul. Trecutul nu este un fapt obiectiv, iar arheologia nu se referă numai la trecut. Ca și istoria și alte științe, arheologia este rezultatul unui consens stabilit între practicieni calificați.

Procesele schimbării în comportamentul uman pe termen lung, în contextul modificărilor în mediul înconjurător, economie și mediul biosocial, sunt materia principală a arheologiei, iar noi suntem parte din acest proces, reatribuind continuu înțeles universului material la fel ca predecesorii noștri istorici. Amintindu-ne de întâietatea comportamentului uman, etnoarheologia ne poate ajuta, de asemenea, să rectificăm obsesia metodologică secundară cu statistici, înseriere, grupare, sau „tipologia” de artefacte. Acestea pot elimina uneori complet orice considerație a comportamentului, dar sunt sterile fără el.

²⁷ J. Monod, *Chance and Necessity*, New York, 1971; J. Piaget, *Behaviour and Evolution*, 1979; A. Rowe, G. G. Simpson (ed.), *Behaviour and Evolution*, 1958.

²⁸ Piaget, *op. cit.*, p. 142, 153.

Literalismul în arheologie

Literalismul este o formă de autism intelectual, caracterizat de un număr de atribute. Conține explicații cu un singur factor și declarații cauzale reversibile. Interpretează literal conținutul stratigrafiilor. Un nivel de distrugere devine o „invazie”; un ansamblu ceramic sau de silexuri este o „cultură”; o strategie economică este o „fază de dezvoltare”; trăsături excepționale care atrag atenția sunt „tipice”; animalele sunt fie „sălbaticе” fie „domestice”. Literalismul nu reușește să vadă, dincolo de date, relațiile care au creat aceste date. El gândește în termeni de evenimente mai curând decât în termeni de procese, și de revoluție, mai curând, decât de evoluție cu pre-adaptările necesare. El tinde să clasifice tipologic mai curând decât statistic. El recunoaște „ori ori” dar nu „și și”. Literalismul nu ia în calcul rolul observatorului. Acordă puțină atenție proceselor tafonomice sau post-depunere care operează asupra materialului arheologic. Indiferent dacă se opune sau nu datelor radiocarbon, are tendința de a accepta aceste date *ad literam*. Modelele sale sunt statice și stadiale, în loc să fie dinamice și supra-determinate.

A interpreta literal rezultatul material al comportamentului înseamnă să plasezi experiența unei persoane înaintea societății considerate. Pentru preistorie aceasta exclude noi interpretări, astfel încât trecutul rămâne o parodie cu oameni cu bâte, îmbrăcați în piei. Literalismul nu este limitat la sfera arheologiei. Cel care spune unei clase de copii că Moș Crăciun nu există este un literalist.

Situri excepțional de bine conservate care constituie „capsule ale timpului”, așa cum este orașul Pompei sau mormântul lui Filip al Macedoniei sau al lui Tutankhamun, adesea asociate cu evenimente sau personalități, dau promisiunea iluzorie că ne vor scoate la iveală trecutul *ad literam*, „așa cum a fost”. Dar arheologia nu se poate baza doar pe ceea ce Binford²⁹ a numit „premise Pompei” (sic; pentru *premisses* = spații, localuri). Nu putem și nu trebuie să ne limităm la găsirea de capsule ale timpului. Chiar și omul zăpezii de la Ötztal aduce mesaje ambigue.

Importanța arheologiei pentru înțelegerea omului se află în universalitatea metodelor sale pentru tratarea mărturiilor imperfecte,

²⁹ L. Binford, *op. cit.*

referitoare la procese de schimbare pe termen lung de-a lungul istoriei umanității. Acestea sunt aduse la lumină în fragmente, precum cadre (care sunt datele noastre, precum siturile și ansamblurile) ale unui film despre scurgerea timpului care arată plante în procesul de creștere. Nu putem fi întotdeauna siguri că vedem dezvoltarea aceleiași plante; dar dinamismul și frumusețea evolutivă a procesului rămâne aparentă.

În studierea rezultatului material al comportamentului este nevoie ca observatorul să devină într-o oarecare măsură implicat în obiectul de studiu. Afirmația că nu se pot face observații fără a deranja subiectul observației este un loc comun științific. În etnoarheologie trebuie să se ia o decizie dacă să se observe de cât mai departe cu putință din interiorul unei societăți (abordare care a fost denumită în mod bizar „*emică*”) în timp ce se acomodează cu cunoștințele observatorului despre cultură sau din exterior rămânând detașat sau impunând categorii științifice pe care societatea în sine nu le-ar recunoaște în mod necesar (abordarea „*etică*”).

Ca și în cazul tuturor acestor dihotomii din relație un compromis intră în vigoare între teorie și practică, sau între teorie și date. Într-adevăr dacă abordarea etică constă în impunerea propriilor preconcepții culturale preferându-le celor ale culturii observate este îndoielnic dacă există vreo distincție utilă de trasat între *emic* și *etic*. Etnoarheologia face bine că le evită pe ambele.

Am fost înclinați să credem, în cadrul *Proiectului de Etnoarheologie a Zonelor Înalte*, că influența ideilor transmise pe cale culturală este exprimată în decizii despre comportament și acestea sunt reflectate în cultura materială și dau sens mărturiilor materiale. Pentru a participa cât mai eficient la aceste decizii și a retrasa acei pași aborigeni, am preferat, pe parcursul muncii noastre de teren, să acționăm, în măsura în care ne-a fost posibil, din interiorul culturii, rafinând acest aspect în fiecare sezon, pășind în afara culturii în intervalul dintre acestea și adaptându-ne categoriile la știința arheologică. Utilizarea Etnoarheologiei Comparative lărgeste viziunea noastră despre trecut, permițându-se să transcendem limitele a ceea ce este deja imaginabil. Oricărei generații îi place să arate că are propria terminologie. Mai curând decât să așteptăm rezolvarea unor poziții teoretice, am ales să mergem oricum ar fi înainte.

Nu trebuie să presupunem că înainte de apariția orientărilor teoretice moderne nu au existat cercetători de calitate capabili să pună în context toți factorii care contribuie la interpretarea materialului lor. Generații de cercetători, cum sunt Nicolăescu-Plopșor, Constantin și Hadrian Daicoviciu, Virgil Căndea, Vasile Pârvan, Mircea Petrescu-

Dâmbovița, părintele Matasă și mulți alții și-au derivat excelența din deschiderea cu orientare occidentală a civilizației europene pre-comuniste din România, cu mult înainte de încercările impuse de sovietici de a anihila gândirea creativă pe un model asiatic.

Marele antropolog Bronislaw Malinowski a avut o influență majoră în încurajarea observatorilor antropologi să câștige o înțelegere a culturii subiecților lor din interior și, în special, o familiaritate cu limbajul lor. În fraza sa, observatorul trebuie „*să se desprindă de pe pridvor*”, închizând acea distanță de la subiectul său care numai a dat iluzia de obiectivitate. În munca de teren etnoarheologică, nu poți rămâne în pridvor, deoarece acesta stă să se prăbușească.

Coșbuc, Maramureș (2000). Foto Gh. Lazarovici
Pridvorul se prăbușește.

Abstract

PRIDVORUL SE PRĂBUȘEȘTE.
NOT EVERYTHING IS POSSIBLE AT ANY ONE TIME

Archaeology provides a position that allows the researcher to deal more effectively than any other discipline with the imperfect material evidence of the long-term changes in the culturally transmitted human behavior. Within this approach, ethnoarchaeology is an essential source of information that contributes to the interpretation of incomplete data from prehistoric past, given their condition of real results of human behavior. This paper aims at defining the role of ethnoarchaeology in the understanding of the process of long-term change and the examination of the framework of archaeological explanation, criticizing literalism and implicitly the literal explanations of causality. The vision on the past must be capable and follow the dynamics of the evolutionary and biologic realities, as exemplified by the traditional practice.

Anexa A

RAPORT DE SIT

© J.G.Nandris ver.05

PROIECT DE ETNOARHEOLOGIE A ZONELOR ÎNALTE

CUTII DE CLASIFICARE [PUBLICAȚIE / SĂPĂTURI/ INFO DESPRE PIERDERE/]

NUMELE SITULUI / CUNOSCUȚ CA>

< IDENTIFICARE SIT

OBSERVATOR >

< DATA

ALTITUDINEA SITULUI: metri >

< REFERINȚĂ HARTĂ

LOCAȚIA SITULUI>

[Detalii esențiale, Satul, Orientare cf puncte cardinale]

SCHIȚĂ PLAN DE SITUAȚIE - D/N ?

ÎMPREJURIMI SIT:

Amplasament: [Pantă/ Pinten/ Șa / Depresiune/ Creastă / Vârf]

Orientare, Înclinarea pantei, Mediu, Apă, Sol, Vegetație, Intervizibilitate, Resurse, Acces, Vânturi.

FOTO D / N ?

SCHIȚĂ- D / N ?

DESCRIEREA SITULUI:

VEZI PLANUL 1 : 200 #

Pe sit : Dimensiuni, Structuri, Depozit, Aspect, Ecologie, Descoperiri, Materiale, Prezervare &c.

REMARCI SPECIALE:

Ce s-a eșantionat sau ce a rămas; Nr. pungă ; Interes special; Locația materialului.

[VEZI FOTO / DESENE / NOTE]

SIMBOLURI

- **R** = Rar ; **UNK** = Necunoscut; **L** = Localizat;
- + = Prezent ; ++ = Relativ abundent ; - = Absent
- < = Mai puțin de; > = Mai mult de; ± = Aproximativ; <--> = Asociat cu
- Φ = Fotografie: VEZI FILM #

NB : Dacă se imprimă pe partea stângă a unei coli format A3 cu dispunere orizontală, care este apoi pliată vertical, acest SITREP furnizează trei laturi goale A4 pentru note și schițe.

OPAIȚELE ROMANE DE LA POȘTA (*MOESIA INFERIOR*) (JUDEȚUL TULCEA)

Dorel PARASCHIV, George NUȚU

Lucernele prezentate în rândurile următoare au fost descoperite în punctul „Cotul Celicului”, la vest de localitatea Poșta (com. Frecăței, jud. Tulcea), în trei etape, cu prilejul unor cercetări arheologice de salvare.

Punctul „Cotul Celicului” este situat pe teritoriul orașului *Noviodunum* (Pl. 1/1), oraș în care se găsea *statio* principală a flotei ce avea autoritate asupra zonei Dunării de Jos și a vestului Mării Negre, *Classis Flavia Moesica*. În zonă au fost cercetate, de-a lungul anilor, numeroase așezări rurale (în special *villae rusticae*) și necropole de epocă romană¹.

Cercetările arheologice din punctul „Cotul Celicului”

I. În anul 1987 au fost realizate cercetări arheologice cu prilejul amplasării celui de-al doilea gazoduct ce străbate Dobrogea de la nord la sud (între localitățile Isaccea și Negru Vodă), în punctul amintit mai sus. În depozitul Muzeului de Istorie și Arheologie din Tulcea se găsesc mai multe piese ceramice de epocă romană rezultate în urma acestor săpături, printre care și patru opaițe (nr. 5, 7, 9, 10), descoperite într-o așezare de tip *villa rustica* și în contexte funerare².

II. În perioada aprilie - august 2000 au fost efectuate noi cercetări de salvare, în timpul amplasării celui de-al treilea gazoduct ce traversează Dobrogea. Au fost realizate mai multe secțiuni, fiind cercetate parțial o așezare și o necropolă de epocă romană timpurie în stânga șoselei Poșta - Telița și o așezare romană târzie în dreapta acesteia³.

¹ V. H. Baumann, *Ferma romană în Dobrogea*, Tulcea, 1983, *passim*.

² Cercetările au fost efectuate de Elena Lăzarcă, dar rezultatele nu au fost publicate.

³ D. Paraschiv, L. Terente, M. Paraschiv, *Poșta, com. Frecăței, jud. Tulcea*, în *CCA. Campania 2000*, București, 2001, p. 199-200.

Necropola romană a fost cercetată pe o lungime de 360 m, în șanțul viitoarei conducte și în 11 secțiuni practicate de o parte și de alta a acestuia. Au fost descoperite și cercetate 31 de morminte de epocă romană: 24 de incinerare și 7 de înhumare. În ceea ce privește mormintele de incinerare, 21 erau în gropi simple, iar trei în "sarcofage" din țigle, cu acoperiș în două ape. Șase dintre mormintele de înhumare erau amenajate în gropi simple, iar unul în sarcofag din țigle, trapezoidal în secțiune. Toate mormintele de incinerare prezentau un inventar bogat, compus din cel puțin două piese. Dintre mormintele de înhumare doar două prezentau inventar: cel amenajat cu țigle și unul din cele în gropi simple. Majoritatea pieselor de inventar din morminte erau vase ceramice – ulcioare, cești globulare, castroane, farfurii, boluri. La acestea se adaugă cinci unguentarii din sticlă cu gât cilindric și corp tronconic, un inel din argint, un ac de păr, o lamă de cuțit din fier, mai multe monede imperiale și coloniale și șase opaițe (nr. 1-3, 6, 8, 11).

III. În toamna anului 2003 s-au desfășurat supravegheri arheologice prilejuite de amplasarea conductei de gaz metan Telița - Tulcea. La 1,8 – 2 km V de Poșta, în dreapta șoselei ce leagă această localitate de Telița, în șanțul pentru amplasarea conductei, la adâncimea de 1,8 – 2 m, a fost identificat un strat de cultură de epocă romană timpurie⁴. Deoarece stratul amintit se găsea sub nivelul pânzei freatice, nu s-a putut efectua cercetarea arheologică, procedându-se doar la recuperarea materialelor. Au fost descoperite numeroase fragmente ceramice de la veselă de uz comun (oale, cești, ulcioare, castroane etc.) și de lux (farfurii microasiatice cu decor șampilat), un fragment de la un vas de sticlă realizat în tehnica *millefiori* și un opaiț complet (nr. 4).

Catalogul opaițelor⁵.

1. Opaiț aproape complet (lipsește un mic fragment din *ansa*), cu corpul alungit, piriform și ciocul în forma arcului frânt. Bordura este lată, delimitată de discul concav printr-o șanțuire, baza inelară, cu

⁴ D. Paraschiv, L. Marcu, *Poșta, com. Frecăței, jud. Tulcea*, în CCA. Campania 2003, București, 2004, p. 248.

⁵ Piese se află în colecțiile Institutului de Cercetări Eco-Muzeale din Tulcea; în catalog am utilizat următoarele abrevieri: L – lungimea; Lp – lungimea păstrată; l – lățimea; H – înălțimea.

volută dublă spre cioc. Pe disc prezintă gaura de alimentare, înconjurată de nouă mici orificii cu rol decorativ. De-a lungul discului, spre cioc, se găsesc alte trei mici orificii. Pastă de culoare bej, angobă maro - roșcată.

Lp – 16,35 cm; l – 8,6 cm; H – 4,75 cm (Pl. 2/1).

Context: Poșta 2000, șanț conductă, M3, inv. 44955; a fost descoperit într-un mormânt de incinerare, „sarcofag” din *tegulae*, cu acoperiș în două ape, având dimensiunile de 1,40 x 0,65 m. Groapa era săpată cu treaptă și era orientată NNV – SSE. În partea de NNV se găseau resturi de oase calcinate (arderea nu se produsese pe loc) iar în cea de SSE piesele de inventar: trei *unguentaria* din sticlă, două ulcioare cu corpul globular, baza inelară și gura dreaptă, un ac de păr din bronz, un alt opaiț ceramic (cat. nr. 2) și o monedă emisă de Nero.

Analogii: este o imitație a unui bine-cunoscut tip din bronz întâlnit în secolul I p. Chr.; piese din ceramică sunt atestate la *Oescus*⁶, *Novae*⁷, *Tanais*⁸ și în colecția Muzeului de Artă din Budapesta⁹. Exemplarele din bronz sunt cele care oferă analogii numeroase precum lucernele de la Massongex și dintr-un alt loc necunoscut¹⁰ cu *ansae* în formă de cap de cal și lebădă, sau cele de la *Micia*, *Callatis*, Constanța (Mamaia), Răcari și alte trei piese din locuri necunoscute¹¹.

Datare: sfârșitul secolului I – începutul secolului II p. Chr.

⁶ G. Kuzmanov, *Antike Lampen*, Sofia, 1992, tipul L, p. 52 – 53, 144, cat. nr. 423; G. Kabakchieva, *Oescus. Castra Oescensia. Rannorimski voenen lager pri ustieto na Isk'r*, Sofia, 2000, p. 52, cat. nr. D 27, fig. 41.

⁷ P. Dyczek, *Lamps from the valetudinarium at Novae*, în L. Chrzanowski (ed.), *Lychnological Acts 1. Actes du 1er Congrès International d'études sur le luminaire antique, Nyon – Genève, 29.IX – 4.X, 2003*, Monographies Instrumentum 31, Montagnac, 2005, pl. 33/4.

⁸ T. M. Arsen'eva, *Svetil'niki Tanaisa*, Moskva, 1988, p. 133-134, 135, cat. nr. 1, 3, pl. XLIX /1-1a, L /1.

⁹ T. Szentléleky, *Ancient Lamps*, Budapest, 1969, p. 183, cat. nr. 284.

¹⁰ L. Chrzanowski, avec une appendice par C.H. Wunderlich, *Lumière! l'éclairage dans l'antiquité. Une exposition du Musée romain de Nyon, Suisse, 15 mai 2003 – 30 avril 2004*, Nyon, 2003, p. 91, cat. nr. 109-110.

¹¹ G. Simion, *Opaițe greco-romane de bronz din România*, Cluj-Napoca, 2003, p. 49-52, nr. 15-18, p. 54-55, nr. 20-21, p. 57, nr. 26.

2. Opaț întreg, cu discul semicircular prevăzut cu orificiu pentru turnarea uleiului și cinci ciocuri pe margine. *Ansa* este rotundă, iar discul ornamentat cu două ramuri de măsline. Pe bază se află semnătura artizanului, necunoscut până în prezent: *CL(AUDIUS) MAXIS F(E)CI(T)*. Pastă bej-cărămizie, angobă maronie.

L – 10,95 cm; l (diametrul) – 12,38 cm; H – 2,6 cm; H cu toartă – 3,95 cm (Pl. 2/2).

Context: Poșta 2000, șanț conductă, M3, inv. 44954; provine din același mormânt ca și opațul nr. 1.

Analogii: în cadrul tipologiei lui J. Bussière, lucerna de la Poșta se înscrie tipului F II – “*lampes à bassin hémisphérique et à plusieurs bec*”, majoritatea exemplarelor având câte trei *rostra*¹²; remarcabil este nr. 7167 care este similar cu cel de la Poșta dar are trei *rostra*, discul neornamentat dar delimitat de corp printr-un motiv în formă de frânghie¹³. Un alt opaț de dimensiuni mai mici și cu șapte *rostra* a fost descoperit la *Poetovio*¹⁴.

Datare: sfârșitul secolului I – începutul secolului II p. Chr.

3. „Firmalampe” cu corp rotund; discul este delimitat de bordură printr-un profil marginal ce se desface pentru a forma un canal longitudinal pe cioc, apoi înconjoară gura de ardere; opațul are trei butoni pe bordură, iar baza este delimitată prin două cercuri în relief, ce încadrează ștampila – *SEXTI*. Pastă bej, angobă portocalie.

L – 9,4 cm; l – 6,15 cm; H – 2,9 cm (Pl. 3/3).

Context: Poșta 2000, S VI, M 6, inv. 44939; a fost descoperit într-un mormânt de incinerare în groapă simplă. Alături de acest exemplar, în inventarul mormântului se mai aflau două ulcioare cu gura trilobată și o ceșcuță.

¹² J. Bussière, *Lampes antiques d'Algérie*, Monographies Instrumentum 16, Montagnac, 2000, p. 39, fig. 14/ F II, 129, pl. 143/7166-7167.

¹³ *Ibidem*, pl. 143/7167.

¹⁴ Z. Šubic, *Rimske oljenke v Sloveniji*, în *RCRFacta*, 9, Emonae, 1973 (1976), p. 83, pl. 3/15.

Analogii: Loeschcke tip *X*; în *Moesia Inferior* tipul în discuție este întâlnit la *Novae*, *Durostorum*¹⁵, *Arrubium*¹⁶ ca produs de import, dar și imitație locală după produsele occidentale.

Datare: prima jumătate a secolului II p. Chr.

4. Opaț complet cu excepția unui mic fragment din ciocul cordiform. Piesa are discul rotund, bordura îngustă și delimitată de discul concav prin două cercuri concentrice. Baza este inelară iar toarta lamelară, cu o canelură longitudinală. Pastă bej, angobă portocalie.

Lp – 9,25 cm; l – 7 cm; H – 2,7 cm; H cu toartă – 3,55 cm (Pl. 3/4).

Context: Poșta 2003, inv. 45961; provine din așezare, de pe un nivel de locuire în care au mai fost descoperite fragmente ceramice locale, de import (microasiatice) și un fragment de sticlă *millefiori*.

Analogii: Iconomu tip *IX*¹⁷: *Noviodunum*¹⁸, *Durostorum*¹⁹.

Datare: prima jumătate a secolului II p. Chr.

5. Opaț fragmentar, cu discul rotund și ciocul cordiform. Bordura, îngustă, este delimitată de discul concav prin două cercuri concentrice. Discul a fost decorat, probabil cu un porumbel și o ramură de măslin (în prezent se mai păstrează doar aceasta din

¹⁵ M. Čičikova, «Firmalampen» du limes danubienne en Bulgarie, în *Actes du IX Congrès International d'Études sur les frontières romaines*, Mamaia, 6-13 septembre 1972, București – Köln – Wien, 1974, p. 158, 160; P. Dyczek, *op. cit.*, pl. 35/3; G. Kuzmanov, I. Băčvarov, *Kolekcijata ot antični lampi v Silistreinskija Muzej*, în *Izvestija Varna*, 22 (37), 1986, p. 54-55, pl. XII/93-94; pentru marca *SEXTVS*, vezi N. Gostar, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în *ArhMold*, 1, 1961, p. 169-170, nr. 374-396.

¹⁶ N. Harțuche, O. Bounegru, *Opațe grecești și romane din colecțiile Muzeului Brăila*, în *Pontica*, 15, 1982, p. 225, nr. 4, pl. III/3, 4; C. Iconomu, *Un capitol al producției și al schimbului în zona Dunării de Jos – lucernele (sec. I-VII e.n.)*, Teză de doctorat, mss., București, 1986, p. 41.

¹⁷ C. Iconomu, *op. cit.*, p. 44-51.

¹⁸ V. H. Baumann, *Lucernele de la Noviodunum*, în *Peuce*, S.N., 7, 2009, p. 235-238, nr. 48-64, fig. 7; de asemenea, G. Kuzmanov, *op. cit.*, p. 26, nr. 142.

¹⁹ C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Les ateliers de lampes de Durostorum*, în Al. Avram, V. Lungu, M. Negru (ed.), *ΦΙΛΙΑΣ ΧΑΡΙΝ. Mélanges à la mémoire de Niculae Conovici*, în *CCDJ*, 15, 2008, p. 137, 141, fig. 5 I.b.1.

urmă). Baza piesei nu e delimitată. Pastă cărămizie deschisă, angobă bej.

Lp – 6,85 cm; l – 6,4 cm; H – 2,7 cm (Pl. 3/5).

Context: Poșta 1987, M1, inv. 41317.

Analogii: *Tomis*²⁰, *Barboși*²¹.

Datare: prima jumătate a secolului II p. Chr.

6. Opiț aproape complet, cu corpul rotund și ciocul cordiform. Bordura, îngustă, decorată cu granule, este delimitată de discul concav prin două cercuri concentrice. Baza, plană este marcată printr-un cerc, iar ansa este rotundă în secțiune. Pastă cărămizie deschisă, angobă maro.

L – 8,15 cm; l – 6,1 cm; H – 3,2 cm; H cu toartă – 4,25 cm (Pl. 4/6).

Context: Poșta 2000, inv. 44940 – *passim*, zona necropolei (probabil piesa provine dintr-un mormânt distrus de lucrările agricole).

Analogii: forma și granulele de pe bordură sunt caracteristice unui grup de piese de la *Chersonesos* care au totuși, discul ornamentat²².

Datare: a doua jumătate a secolului II – mijlocul secolului III p. Chr.

7. Opiț complet, cu corpul rotund și ciocul cordiform; tipar foarte uzat. Bordura nu este delimitată de discul concav; acesta este decorat cu rozetă. Ansa e rotundă în secțiune. Pastă cărămizie deschisă, angobă maro.

L – 7,2 cm; l – 5,5 cm; H – 2,35 cm; H cu toartă – 4,3 cm (Pl. 4/7).

Context: Poșta 1987, *tumulus* nr.?, inv. 41316.

Analogii: Loeschcke tip *VIII*, o bine-cunoscută variantă în *Moesia Inferior*²³ și în nordul Mării Negre²⁴.

²⁰ C. Ionomu, *Opițe greco-romane*, Constanța, 1967, p. 72, nr. 252, 120, fig. 111.

²¹ S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolele II î.e.n. – III e.n.*, Iași, 1981, p. 160, nr. 1, pl. 45/2a-b.

²² L. Chrzanowski, D. Zhuravlev, *Lamps from Chersonesos in the State Historical Museum – Moscow*, în *Studia Archaeologica*, 94, Roma, 1998, p. 104-106, nr. 55-57.

²³ N. Harțușche, O. Bounegru, *op. cit.*, pl. V/1; C. Chera, V. Lungu, *Un complex funerar inedit de la Tomis*, în *Pontica*, 18, 1985, p. 206, pl. I/8; M. Bucovală, C. Pașca,

Datare: secolul II p. Chr.

8. Opaț aproape complet (lipsește porțiuni din disc și toartă). Corpul piesei este rotund, iar ciocul cordiform. Bordura, îngustă, nu e delimitată de discul concav; decorul acestuia nu poate fi reconstituit. Ansa e rotundă în secțiune. Pastă cărămizie deschisă, angobă roșie-cărămizie.

L – 7,62 cm; l – 5,98 cm; H – 2,9 cm (Pl. 4/8).

Context: Poșta 2000, S VI, M1, inv. 44941. Provine dintr-un mormânt de incinerare în groapă simplă; ca obiecte de inventar, mormântul mai avea o ceașcă globulară, două baze de vase de factură getică și o monedă colonială.

Analogii: Loeschcke tip VIII – similar cu nr. 7 dar discul neornamentat.

Datare: secolul II p. Chr.

9. Opaț complet, cu corpul rotund. Bordura, lată, decorată cu ove și granule, este delimitată clar de discul mic, concav, printr-un cerc în relief. Baza este marcată printr-un cerc, iar ansa este triunghiulară. Pastă bej, angobă maro-cărămizie.

L – 8,58 cm; l – 6,05 cm; H – 2,2 cm; H cu toartă – 4,3 cm (Pl. 5/9).

Context: Poșta 1987, inv. 40786, *villa rustica*.

Analogii: pentru decorația de pe bordură nu am găsit analogii, dar forma este similară cu tipul Iconomu XXXVIII/var. 4 – ornamentată, dar cu granule²⁵.

Datare: secolul V p. Chr.?

10. Opaț aproape complet (lipsește porțiuni din disc), restaurat. Corpul este rotund, iar bordura lată, decorată cu ghirlandă, este delimitată printr-un cerc de discul decorat cu ove. Baza, mică, este marcată printr-un cerc în relief, iar ansa este triunghiulară. Pastă bej, angobă maro.

Cercetări recente în necropola romană de sud-vest a Tomisului, în *Pontica*, 24, 1991, p. 199 (M 32), 201 (M 379), pl. II C. Nicolae, *Câteva opațe descoperite la Carsium*, în *Pontica*, 27, 1994, pl. 4/3 a-b; G. Kuzmanov, I. Băčvarov, *op. cit.*, pl. IV/30-32; G. Kuzmanov, *op. cit.*, p. 27, nr. 159-160, 84; V. H. Baumann, *op. cit.*, pl. 4/38-39.

²⁴ L. Chrzanovski, D. Zhuravlev, *op. cit.*, p. 99, nr. 50.

²⁵ C. Iconomu, *Un capitol al producției și al schimbului în zona Dunării de Jos – lucernele (sec. I-VII e.n.)*, p. 83, pl. 6.

L – 7,9 cm; l – 5,55 cm; H – 2,7 cm; H cu toartă – 3,8 cm (Pl. 5/10).

Context: Poșta 1987, M1, inv. 41315.

Analogii: aparține unui grup de piese cu decorație bogată, întâlnite în special la *Durostorum* – Kuzmanov/Băčvarov tip *V*²⁶ – și *Tropaeum Traiani*²⁷. Modelul din care derivă este răspândit în aria egeeană, la *Isthmia*²⁸, *Salamina*²⁹ și *Argos*³⁰, dar și în alte zone³¹.

Datare: secolele III – IV p. Chr.

11. Opaiț aproape complet (lipsește toarta), cu corpul piriform. Partea superioară este decorată cu linii radiale. Baza nu e delimitată. Pastă cărămizie deschisă, angobă portocalie.

L – 8 cm; l – 6,05 cm; H – 2,7 cm (Pl. 5/11).

Context: Poșta 2000, S X, M1, inv. 44953. Provine dintr-un mormânt de incinerare, de tipul „sarcofag”, din țigle cu acoperiș în două ape, parțial distrus de lucrările agricole. Ca obiecte de inventar, mormântul mai avea o ceașcă globulară și o lamă de la un cuțit din fier.

Analogii: Iconomu tip *XXXII/var.1: Odessos, Tomis și Tyras*³², *Callatis*³³, *Barboși*³⁴, *Tanais*³⁵.

Datare: mijlocul secolului II – începutul secolului III p. Chr.

²⁶ G. Kuzmanov, I. Băčvarov, *op. cit.*, p. 49-50, nr. 39-49, pl. VI-VII.

²⁷ A. Panaitescu, *Morminte din necropolele cetății Tropaeum Traiani*, în *Pontica*, 9, 1976, p. 207-208, nr. 1, fig. 2/1.

²⁸ O. Broneer, *Isthmia. Excavations by the University of Chicago under the Auspices of the American School of Classical Studies at Athens, III. Terracotta Lamps*, American School of Classical Studies at Athens, Princeton-New Jersey, 1977, p. 67-68, pl. 30.

²⁹ T. Oziol, *Salamine de Chypre VII. Les lamps du Musée de Chypre*, Paris, 1977, p. 197, nr. 575, pl. 32.

³⁰ A. Bovon, *Lampes d'Argos*, în *Études péloponnésienes*, Paris, 1966, p. 59, nr. 336, pl. 8.

³¹ J. Bussière, *op. cit.*, p. 110-111, nr. 3471-3566, pl. 95-98.

³² C. Iconomu, *op. cit.*, p. 76, pl. 6.

³³ N. Harțușche, O. Bounegru, *op. cit.*, p. 230, nr. 12, pl. V/4.

³⁴ S. Sanie, *op. cit.*, pl. 41/1a-2.

³⁵ T.M. Arsen'eva, *op. cit.*, p. 45-46, nr. 3, pl. XX, nr. 3.

*
* *

Opaitele descoperite la Poșta sunt, în general, tipuri comune, larg răspândite în lumea romană. Dintre exemplarele incluse în acest articol, piesele nr. 1-2 constituie descoperiri rare, nu numai în *Moesia Inferior*, dar și în restul provinciilor romane. Ambele pot fi considerate produse de import, deși originea lor este dificil de stabilit. La fel ca în cazul a numeroase produse “de lux”, distribuția acestora pe spații vaste ne împiedică să stabilim zone de concentrare ale pieselor care ar putea corespunde cu ariile producătoare. De o calitate superioară, opaițele nr. 4-5, pot fi atribuite, de asemenea, unor *officinae* din afara provinciei, deși ultima lucernă este întâlnită frecvent în zona pontică.

Restul pieselor prezentate pot fi considerate produse ale atelierelor locale, care au preluat și imitat lucernele larg răspândite în epocă. Opaitul decorat cu ghirlande și, probabil, cu frunze de stejar este, de asemenea, un produs local apărut sub influența exemplarelor de import decorate cu struguri și ramuri de viță-de-vie; atelierul poate fi atribuit orașului *Durostorum* sau teritoriului acestui important centru în care au fost descoperite numeroase exemplare asemănătoare³⁶. Încheiem acest articol sperând că prezentarea lucernelor din zona Poșta va contribui la o mai bună înțelegere a vieții cotidiene a comunităților rurale nord-moesice în epoca romană, a problemelor privind contribuția artizanatului local în cadrul economiei provinciei, dar și a fluxului schimburilor comerciale în epocă.

Abstract

ROMAN LAMPS OF POȘTA (*MOESIA INFERIOR*) (TULCEA COUNTY)

The lamps referred to in this paper were discovered in the place called “Cotul Celicului”, west of Poșta village (Frecăței, Tulcea county), within the territory of Noviodunum town. They were identified in three different archaeological campaigns, carried out with the occasion of archaeological salvage researches, in 1987, 2000 and 2003.

³⁶ C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Lampes romaines de Durostorum*, în *Dacia*, N.S., 27, 1983, p. 115-116, tip VIII.

The Roman lamps of Poșta generally illustrate the common types, well known inside the Empire. Two of them are rather rare not only inside the province but also in other regions (lamps nos. 1-2). Both may be considered import objects although their origin is hard to establish. As in the case of all special luxury products, these are disseminated on vast areas, without the possibility of establishing concentration areas. Of better quality, lamps nos. 4-5, among which the latter is met more frequently in the Black Sea area, can be assigned to workshops outside the province. The rest of the lamps may be considered to be local products produced by west Pontic workshops, which imitated the widely spread products of the time. The lamp decorated with garlands and probably vine and oak leaves (no. 10) is also a local product that has emerged under the influence of the lamps decorated with grape vines and grapes and its workshop could be located at Durostorum or in the neighbourhood of this ancient centre.

LIST OF PLATES

Pl. 1/1. Map of Roman Dobrudja.

Pl.1/2. Grave no. 3 (M3) of Poșta - "Cotul Celicului" containing: two lamps (cat. nos. 1-2), two jugs and three unguentaria glasses.

Pl. 2. Lamps of Poșta, catalogue nos. 1-2.

Pl. 3. Lamps of Poșta, catalogue nos. 3-5.

Pl. 4. Lamps of Poșta, catalogue nos. 6-8.

Pl. 5. Lamps of Poșta, catalogue nos. 9-11.

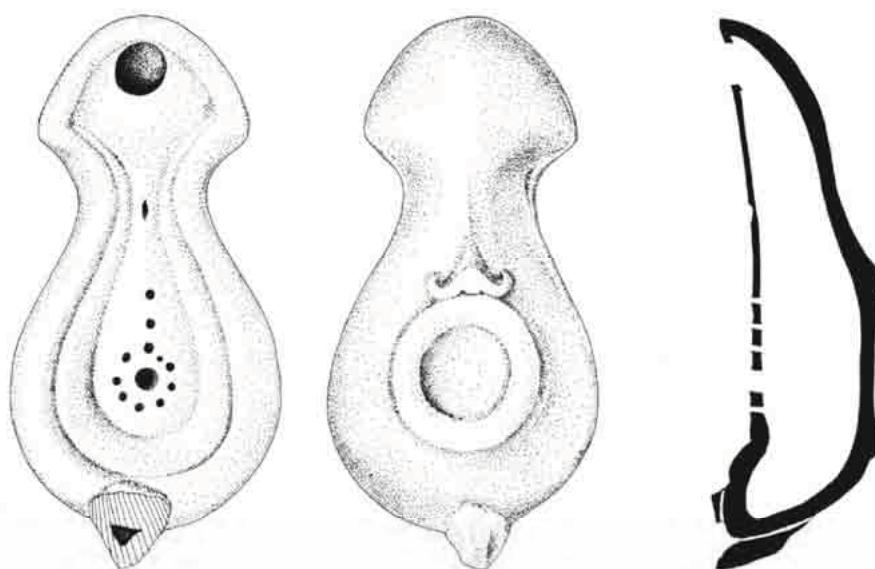
1

2

Pl. 1.

1. Harta Dobrogei romane;
2. Inventarul mormântului nr. 3 (M3) de la Poșta - „Cotul Celicului”

1

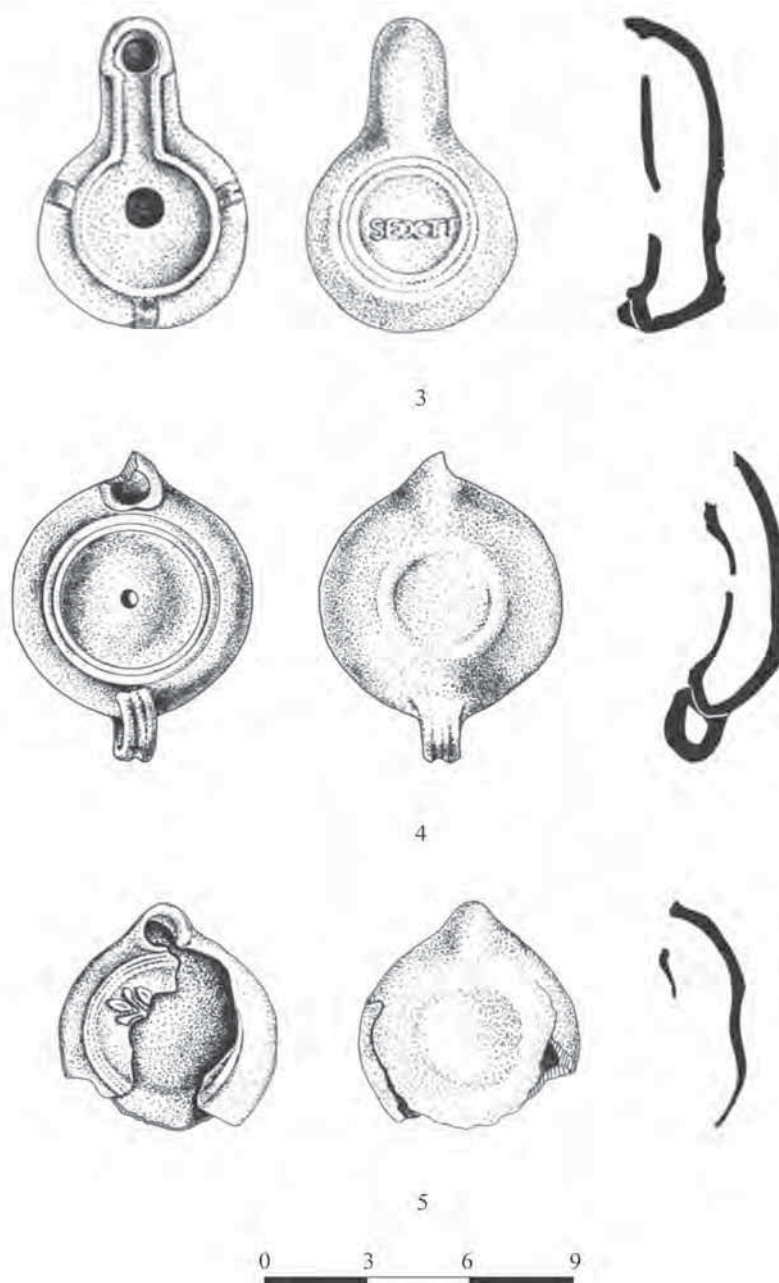

2

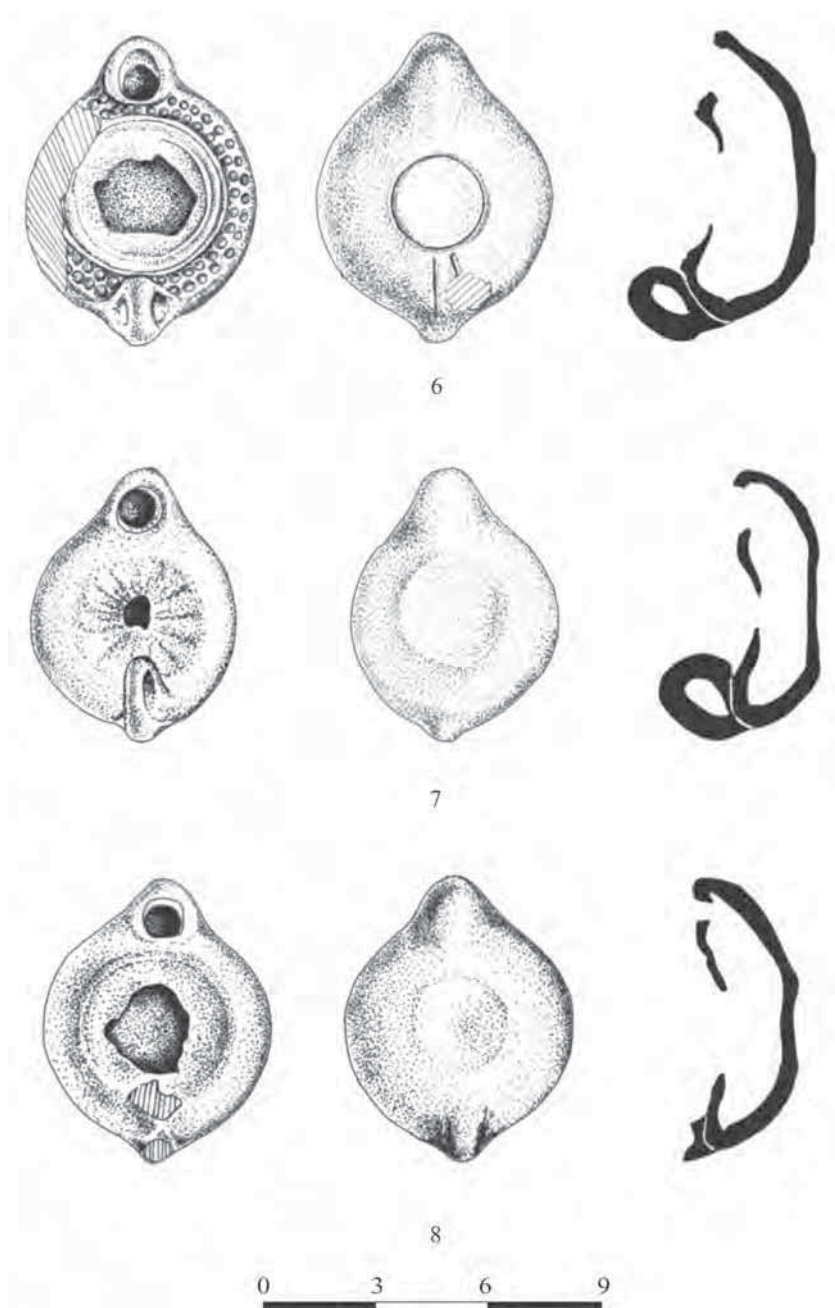
0 2 4 6 cm

Pl. 2.

1-2. Opaite descoperite la Poșta - „Cotul Celicului”

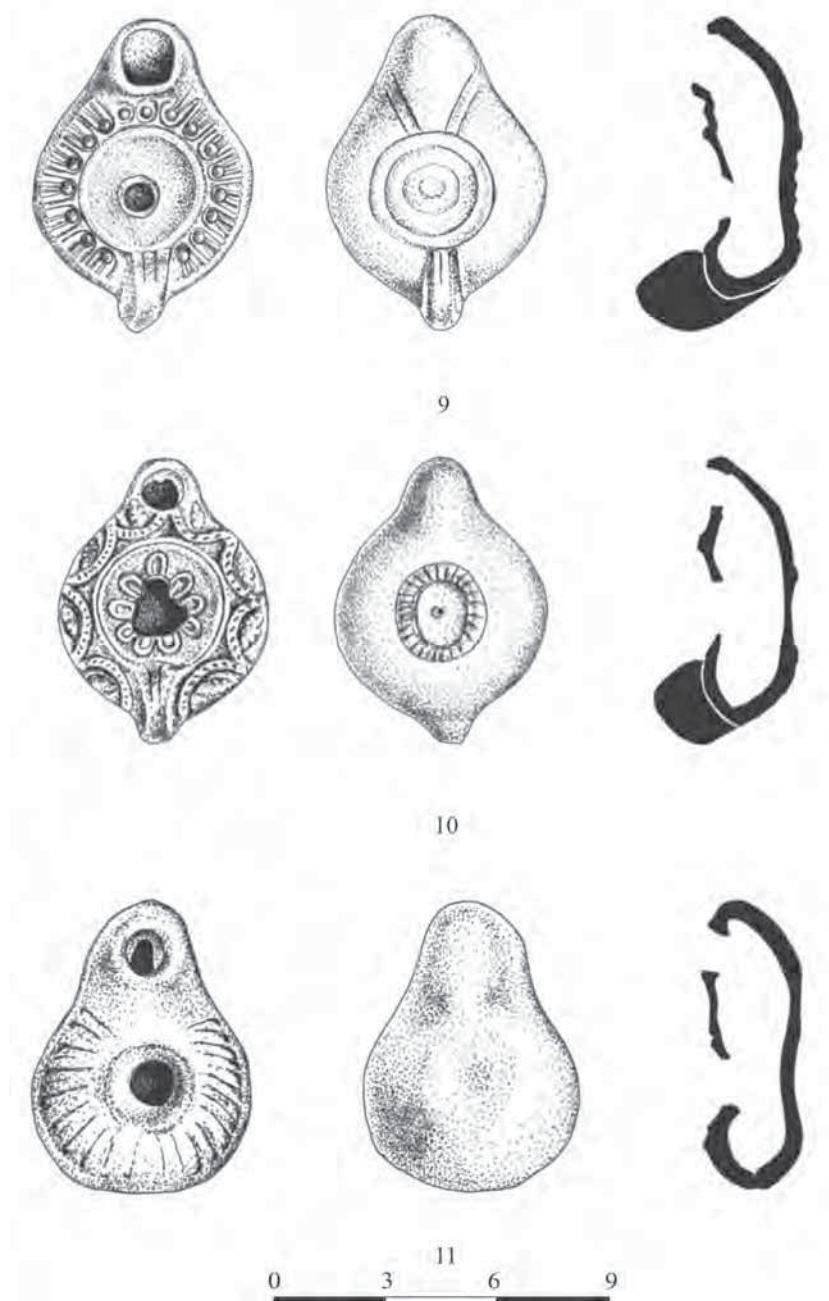
Pl. 3.

3-5. Opaite descoperite la Poșta - „Cotul Celicului”

Pl. 4.

6-8. Opaie descoperite la Poșta - „Cotul Celicului”

Pl. 5.

9-11. Opaște descoperite la Poșta - „Cotul Celicului”

INTERFERENȚE GRECO-SCITICE CA REFLECȚIE A CIRCULAȚIEI MONETARE LA MARGINEA STEPEI*

Victor COJOCARU

1. Introducere

Viața nomazilor cunoscuți sub numele generic de Σκύθαι, strâns legată de existența comunităților elene de pe litoralul pontic, se lasă reconstituită pe baza diverselor izvoare, între care autorii greci și toreutica ocupă un loc aparte. De la Herodot la Lucian din Samosata și chiar mai târziu descoperim crâmpoie dintr-o experiență de conviețuire extrem de interesantă, acumulată timp de un mileniu la periferia antichității, dar a cărei reflecție literară este puternic impregnată de concepțiile și reprezentările lumii mediteraneene. Tabloul este completat și amplificat, din perspectiva păstorilor asiatici, datorită evidenței arheologice – de la piese de harnașament, obiecte de podoabă în stil animalier și importuri grecești ajunse în adâncurile stepei până la surprinderea unor aspecte care țin de ritul și ritualul funerar. Mărturii grăitoare, în acest sens, depun descoperirile făcute în tumuli celebri precum cei de la Čertomlyk, Solocha sau Tolstaja Mogila.

Problematizarea interferențelor de cultură și civilizație, desfășurate la marginea stepei de-a lungul timpului, corelată dorinței de a percepe mai nuanțat complexitatea unei lumi în permanentă schimbare, obligă nu doar la perfecționarea metodei de cercetare, ci și la aducerea în discuție a unor date oarecum marginale. Printre acestea s-ar înscrie, pe de o parte, vârfurile de săgeată folosite ca echivalent premonetar în zona de nord-vest a Pontului Euxin într-o fază timpurie a contactelor comerciale

* Textul a fost prezentat, mai întâi, sub forma unei comunicări, pe data de 28 aprilie 2010, într-o ședință organizată sub egida Societății de Studii Clasice din România – Filiala Iași, în colaborare cu Institutul de Arheologie și Catedra de Studii clasice, Italiană și Spaniolă a Facultății de Litere a Universității „Al. I. Cuza”. Mulțumim tuturor celor care au participat la discuția prilejuită de comunicare. O recunoștință aparte datorăm colegei dr. Ligia Ruscu (Cluj-Napoca) pentru lecturarea atentă a manuscrisului și pentru sugestiile utile.

întreținute de coloniștii ionieni cu lumea tracă și *Hinterlandul* scitic. Pe de altă parte, ne gândim la monedele regilor sciților de mai târziu, bătute în orașele grecești de pe litoral. Cele două aspecte ale circulației monetare, deși presupun contexte istorice mult diferite, au în comun rolul specific al „barbarilor” (nomazi sau sedentarizați), respectiv al sciților, ca paralelă la tabloul culturii grecești a comunităților urbane. Demersul de cercetare pe care îl propunem s-ar justifica și prin absența unei discuții anterioare explicite asupra datelor menționate (care depășesc sensibil cadrul strict al numismaticii) din punctul de vedere al formelor de reprezentare a nomadismului.

2. Vârfuri de săgeată în circulația monetară: cultul lui Apollon sau „descoperirea sciților”?

Pentru regiunile de la nord-vestul Pontului Euxin, una dintre cele mai importante *mirabilia*, rămasă total în afara atenției autorilor antici¹, constă din mii de vârfuri de săgeată, descoperite în tezaure sau izolat² și a căror funcție ca mijloc de schimb a fost recunoscută de multă vreme de specialiști³. Vor fi fost ele folosite ca atare anterior colonizării grecești – în arealul triburilor tracice sau iraniene – or avem de a face cu o invenție a coloniștilor ionieni? Aceasta ar fi o primă întrebare la care suntem în imposibilitatea de a formula un răspuns convingător, câtă vreme argumentele solide se mai lasă așteptate⁴. Totodată, ar mai fi destule probleme discutabile precum, de exemplu, caracterul emisiunilor, locul de origine, autoritatea emitentă sau limitele cronologice ale circulației. Deoarece disputa dintre numismați se poartă de mai multe decenii și este

¹ Doar o expresie întâlnită la Eschil, *Prometheus*, 879: οἴστρον ἄρδις (vârf de țepușă [de împuns vitele]), care evocă sintagma οἴστον ἄρδις (vârf de săgeată), ar putea face aluzie la vârfurile de săgeată de luptă scitice. La acestea, ca posibil prototip pentru forma mijlocului de schimb premonetar în discuție, ne referim ceva mai jos.

² G. Talmațchi, *Despre semnele monetare din zona de vest și nord-vest a Pontului Euxin (secolele VI-V a. Chr.)*, în *Pontica*, 42, 2009, p. 599, vorbește despre cartarea unui total de peste 30 tezaure și peste 49 de puncte cu descoperiri izolate. Tezaurele descoperite la Atiya (Bulgaria) și Jurilovca I (județul Tulcea) sunt formate din peste 1000 exemplare fiecare – *ibidem*, p. 601.

³ Încă din anii '20 ai secolului trecut, vezi G. Severeanu, *Sur les monnaies primitives des Scythes. Lingots monnaies en forme de pointe de flèche*, în *BSNR*, 21, nr. 57/58, 1926, p. 1-6.

⁴ G. Talmațchi, *op. cit.* – cea mai recentă lucrare referitoare la problemă – nu aduce nimic nou în acest sens.

încă departe de a putea fi considerată încheiată, nu ne putem permite să intrăm aici în amănuntele discuției⁵. Să ne fie îngăduite doar câteva cuvinte despre forma semnelor premonetare care ne preocupă, arealul de răspândire a descoperirilor și limitele cronologice ale circulației.

În ceea ce privește forma, este vorba despre două tipuri principale de piese – unele amintind de frunza de „salcie” sau „lauri”⁶ (Pl. I, 2; IV, 2-8), iar altele având două sau trei muchii, eventual și o aripioară (Pl. I, 1; IV, 10)⁷. La al doilea tip, se impune atenției o anumită asemănare, în anumite cazuri până la identitate, cu vârfurile de săgeată de luptă, din bronz, folosite de sciții timpurii (Pl. II)⁸.

Arealul de răspândire a descoperirilor corespunde litoralului Mării Negre cuprins între peninsula Atiya/Athia, în vest și partea vestică a peninsulei Crimeea, înspre est (Pl. III), cu trei centre de concentrare a acestora – Apollonia, Histria/Argamum și Berezan/Olbia⁹. În *Hinterlandul* scitic nu a fost găsit, deocamdată, nici un vârf de săgeată cu

⁵ Pentru ansamblul problemei, cu trimiteri la literatura anterioară, vezi C. Preda, *Prämonetäre Zahlungsmittel in Form von Pfeilspitzen an der West- und Nordküste des Schwarzen Meeres*, în *Klio*, 73/1, 1991, p. 20-27; D. B. Šelov, *Monety-strelki vo Frakii i Skifii*, în *Skifija i Bospor (materialy konferencii pamjati akademika M. I. Rostovceva)*, Novočerkassk, 1993, p. 140-151; C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 30-39; cf. V. A. Anochin, *Monety-strelki*, în A. S. Rusjaeva et al. (ed.), *Ol'vija i eë okrug. Sbornik trudov*, Kiev, 1986, p. 68-89; P. O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii. Očerk deneznogo obraščeniija Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja v antičnuju epochu*, Kiev, 1988, p. 30-34.

⁶ Cf. părerea mai nouă exprimată de G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 597: „Mai degrabă, după observații personale, piesele anterioare ar ilustra, ca formă (inclusiv nervuri etc.) o frunză de măsline. Asemănarea o considerăm absolut izbitoare”. Chiar dacă frunza (mai exact, ramura) de măsline implică, într-adevăr, o semnificație pacifistă, speculațiile autorului trebuiesc luate *cum grano salis*: „Această simbolistică se împletea perfect cu tactica adoptată de elementele grecești ionice colonizatoare față de populația autohtonă de pe coastele apusene (sic) ale Pontului Euxin”.

⁷ C. Preda, *op. cit.*, 1991, p. 21; C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 33, 35; cf. P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 30-31, despre descoperirile de la Berezan și Olbia (cu teritoriul). Dincolo de piesele ornamentate și unele variante mai rare, ultimul distinge un tip principal împărțit în trei grupe: vârful prelungit sub forma frunzei de salcie; altele mai late, apropiate de oval și amintind frunza de laur; altele și mai late, de formă romboidală (p. 30).

⁸ Analogii invocate deja de G. Severeanu, *op. cit.* În același sens, cercetarea a fost continuată de A. I. Meljukova, *Vooruženie skifov*, Moscova, 1964, p. 18-19, 28 și fig. 1; cf. B. N. Grakov, *Skify. Naučno-populjarnyj očerk*, Moscova, 1971, p. 89-91.

⁹ D. B. Šelov, *op. cit.*, p. 141; C. Preda, *op. cit.*, 1991, p. 23-24; cf. C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 31 și fig. 1 de la p. 34.

valoare premonetară, iar unele informații privind răspândirea acestora în interiorul Thraciei, nefiind confirmate, au fost puse la îndoială de specialiști¹⁰. Prin urmare, rămâne să presupunem că semnele premonetare în discuție – mult deosebite între ele ca dimensiuni și greutate¹¹ – au fost turnate în coloniile ioniene de pe litoral, atât pentru piața internă, cât și în scopul intermediarii mai ușoare a schimburilor comerciale cu „barbarii” din împrejurimi¹². În pofida reprezentării unui vârf de săgeată pe o

¹⁰ De exemplu, C. Preda *op. cit.*, 1991, p. 24-25, cu trimiteri bibliografice. Mai recent, G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 599, menționează „... o descoperire mai veche a unui vârf de săgeată-semn monetar în mediul autohton geto-dacic (sic), la nord de Dunăre, în zona dealurilor subcarpatice, pe valea Budureasca (probabil în context Latène, din secolele V-IV a. Chr.)”. Dincolo de limitele cronologice mult prea generoase ale contextului descoperirii, noi nu găsim nimic surprinzător într-o asemenea atestare, ținând cont de legăturile comerciale intense întreținute de populațiile din *Hinterland* cu așezările grecești de pe litoral.

¹¹ Datele diferă practic în funcție de fiecare tezaur discutat, ceea ce pune la îndoială – în opinia noastră – relevanța unei medii, ca dimensiune și greutate, pe ansamblul descoperirilor. Amintim, totuși, părerea unui specialist avizat – C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 35: „Din datele de care dispunem în prezent rezultă că majoritatea pieselor, aproximativ 70-80%, cântăresc între 4-5 g sau, într-un cadru mai larg, între 4-6 g ... Pentru exemplarele provenind de la Olbia și împrejurimi se indică o greutate medie de 4,5 g”. Dar același autor (*ibidem*) vorbește despre piese de la Tomis, care cântăresc între 1,15 și 2,92 g, sau din primul tezaur de la Jurilovca, care urcă până în jurul a 9 g. P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 34, se mulțumește să constate la modul general: „Bylo by očen' važno ustanovit' otnositel'nuju stoimost' élektrovych monet i bronzovych nakonečnikov, no ves poslednich kolebletsja v širokom diapazone, i raznye issledovateli polučajut različnyj srednij ves”. Într-un tezaur descoperit în 2000 la Berezan, cea mai ușoară piesă (dintre vârfurile de săgeată) cântărește 1,57 g (Pl. IV, 8), iar cea mai grea – 4,3 g (Pl. IV, 2), vezi V. B. Pivorovič, *Novye nachodki drevnejšich deneznyh znakov na ostrove Berezan'*, în *Let.Pri.*, 5, 2001, p. 150). G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 605, atrage atenția asupra a nouă vârfuri de săgeți-semne monetare, de o formă aparte, emise de Kerkinitis și descoperite în Dobrogea, a căror greutate variază între 0,81 g și 1,70 g.

¹² Nu excludem ca vârfurile de săgeată în discuție să fi îndeplinit și funcția de „bunuri de prestigiu” (noi am spune, bunuri de valoare), menite a capta bunăvoința „barbarilor” din *Hinterland* față de grecii de pe litoral. Cf. A. Avram, *Beziehungen zwischen Griechen und Geten im archaischen Histria*, în *StCl*, 27, 1991, p. 27: „Unabhängig von dem, was den künftigen Forschungen zur Symbolik des Pfeiles bei den Thrako-Geten zu entnehmen sein wird, glaube ich, daß die Pfeilspitzenhorte aus der Umgebung von Histria, Tomis und Apollonia Geschenke, Prestigegüter sind, die von den Griechen dem getischen Adel angeboten wurden, um Bündnisse und Mitarbeit zu befördern”. Doar că asemenea „daruri” – credem noi – puteau fi oferite, respectiv acceptate, nu de dragul teaurizării metalului, ci tocmai pentru valoarea semnelor

măsură de greutate de la Berezan¹³, încercările de a determina valoarea lor exactă prin raportare la argint sau electron rămân prea speculative¹⁴ pentru a putea fi credibile¹⁵.

Constituie subiect de discuție și problema limitelor cronologice între care s-ar fi aflat în circulație vârfulurile de săgeată¹⁶. În general, se vorbește despre secolul VI î. Hr., dar mențiunea ᾠρδης pe un *skyphos* cu firnis negru¹⁷ demonstrează că, la Olbia, acestea mai erau în uz ca mijloc de plată la începutul veacului următor, în mod evident, în paralel cu primele monede numite „delfinași” (Pl. V). Conform unor precizări mai recente a datei¹⁸, limitele cronologice ar fi cuprinse între mijlocul secolului VI î. Hr. și primele două-trei decenii ale celui următor¹⁹.

respective ca mijloc de schimb pe piața coloniilor grecești. Altfel, ar fi greu de explicat de ce descoperirile unor asemenea tezaure se concentrează exclusiv în teritoriile orașelor respective.

¹³ B. N. Grakov, *Ešče raz o monetach-strelkach*, în *VDI*, 1971 (3), p. 125-127.

¹⁴ V. A. Anochin, *Monety antičnych gorodov Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1989, p. 6-7, cu tabelul 1.

¹⁵ P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 34, presupune doar o convenție legală asupra valorii vârfulurilor de săgeată din bronz (după număr) raportate la moneda de electron.

¹⁶ Ultima discuție referitoare la problemă (G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 596-597) este prea nebuloasă pentru a putea convinge. Decadența folosirii semnelor monetare, pusă pe seama expediției regelui Darius I, nu este decât o supoziție greu de demonstrat. Iar afirmația privind restrângerea teritoriului așezării grecești de la Berezan și scăderea numărului populației în legătură cu protectoratul scitic, denotă o confuzie jenantă între Berezan și Olbia, ca și necunoașterea discuției mai recente din literatura de specialitate despre așa-numitul protectorat scitic. Totodată, convingerea autorului că semnele premonetare sub forma vârfulurilor de săgeată s-ar fi aflat în circulație și în secolul IV î. Hr. trădează o cronologie mult coborâtă de unii specialiști bulgari (cf. C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 37), la care G. Talmațchi uită să mai facă trimitere. Am putea semnala și alte inadvertențe, dar nu credem că este cazul să scriem aici o recenzie. Am putea-o face în cazul apariției volumului anunțat de autor la p. 599, n. 42.

¹⁷ L. Dubois, *Inscription grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Geneva, 1996, p. 73, nr. 31, care datează inscripția cca. 500 î. Hr.: Ὅς θέλει βενῆν, δεκ' ᾠρδης καταβαλὼν πυγίζετω [. . .] Ἡφαιστόδορον (Cine vrea să sărute, plătind zece vârfuluri de săgeată, să sodomizeze [. . .] Hephaistodoros). Cf. B. N. Grakov, *Legenda o skifskom care Ariante*, în S. P. Tolstov (ed.), *Istorija, archeologija i etnografija Srednej Azii*, Moscova, 1968, p. 115; B. N. Grakov, *op. cit.*, 1971, p. 127.

¹⁸ C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 36-37, 39; cf., anterior, P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 30.

¹⁹ Părerea mai recentă exprimată de D. Chiekova, *Cultes et vie religieuse des cités grecques du Pont Gauche (VIIe-Ier siècles avant J.-C.)*, Bern et al., 2008, p. 28, denotă cunoștințele vagi ale autoarei asupra subiectului: „Les monnaies-flèches étaient produits pour le territoire d'Olbia et circulaient pendant la première moitié du VIe siècle

Cercetările arheologice au arătat că, tocmai către jumătatea secolului VI î. Hr., ca urmare a unei migrații ample spre vest, centrul de putere scitic se coagulează în zona de stepă și de stepă cu pădure de pe cursul inferior al Niprului²⁰. Aceasta ne-ar permite o presupunere logică – în contextul creșterii activității economice și a contactelor comerciale tot mai intense cu traci vest-pontici și cu noii stăpâni ai stepei nord-pontice, coloniștii ionieni s-au văzut nevoiți să descopere în noile ținuturi un mijloc de schimb cu valoare mai redusă și cu o circulație mai intensă²¹. Aceasta, deoarece moneda microasiatică de electron sau aur ar fi putut avea o valoare prea mare pentru cele mai multe operațiuni de pe piața internă. În același timp, asimilarea noilor teritorii poate fi asociată, deocamdată, doar cu dobândirea cuprului (ca parte a aliajului bronzului) – cum arată, de exemplu, zăcămintele de la Altân Tepe în apropiere de Jurilovca/Argamum²² – aurul și argintul fiind articole de import.

Aspectele enunțate mai sus, ca și alte fațete ale aceleiași problematice, ar merita, bineînțeles, o cercetare mai aprofundată, dar noi ne permitem să insistăm asupra unei singure întrebări, de o relevanță aparte din punctul de vedere al formelor de reprezentare a nomadismului ca paralelă la sedentarismul elen. Cum s-a ajuns, în mediul greco-barbar din ținuturile nord-vest pontice, la un semn premonetar sub forma unor

av. J.-C. sur le territoire du Bug inférieur où, d'après les observations archéologiques, elles ont été remplacées dès le début de la deuxième moitié du VIe siècle par de nouvelles monnaies en forme de dauphins”.

²⁰ R. Rolle, s.v. *Skythen*, în *DNP*, XI, Stuttgart, 2001, col. 646, cu trimiteri bibliografice și col. 647-648, cu harta „Skythen: Kulturen und Fundbestand (7.-4./3. Jh. v. Chr.)”.

²¹ Să ne fie permisă aici citarea unui comentariu asupra celebrei legi monetare de la Olbia (IK [20], 16; cf. IosPE I² 24; Syll.³ 218), care ar putea fi interesant și în sensul argumentației noastre: „La cité voulait donc que les commerçants arrivent au bureau de change de la cité avec des pièces dont la valeur commerciale était reconnue et non avec des lingots ou autres barres de métal précieux ou bijoux qui figurent dans un certain nombre de trésors monétaires de la région. *Ces métaux non monnayés, et même peut-être encore des dauphins de bronze, étaient peut-être plus volontiers utilisés par les indigènes Scythes de l'arrière-pays* (cursiv V. Cojocaru) qui recevaient de l'argent de l'Oural et qui pouvaient être tentés de traiter directement avec les marchands grecs en quête de blé sans passer par Olbia où la cité imposait un monopole local des transactions” – L. Dubois, *op. cit.*, p. 33.

²² T. D. Zlatkovskaja, *Vozniknovenie gosudarstva u frakijcev VII-V vv. do n.é.*, Moscova, 1971, p. 48; V. A. Anochin, *op. cit.*, 1986, p. 81-83; cf., mai recent, G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 593-594.

vârfuri de săgeată? În căutarea unui răspuns, în ultimele două decenii, tot mai mulți numismați au acceptat²³ sau, cel puțin, au menționat ca interesantă²⁴, o ipoteză avansată de A. S. Rusjaeva. La comentarea unui oracol didymaic descoperit la Berezan²⁵, cercetătoarea de la Kiev a ajuns la convingerea că vârfurile de săgeată cu valoare premonetară ar trebui legate de cultul lui Apollon în ipostaza acestuia de Ietros, respectiv Ietros²⁶. Ca argumente indirecte au fost invocate vârfurile de săgeată aduse ca ofrandă în presupusul sanctuar al lui Apollon Ietros de la Olbia, precum și monedele olbiene sub formă de delfinași (Pl. V), care par să fi evoluat din semnele premonetare amintite (cf. Pl. IV, 1 și 9) sub influența cultului lui Apollon Delphinios²⁷. În același timp, s-a atras atenția asupra unor atribute precum arcul și săgețile reprezentate pe statuile timpurii ale lui Apollon de la Apollonia Pontica și Olbia, ca și asupra tradiției mitice referitoare la Apollon Hyperboreus²⁸.

Indiferent cât de interesantă și importantă ar fi răspândirea și evoluția cultului lui Apollon în arealul pontic, îndeosebi în ținuturile

²³ V. A. Anochin, *op. cit.*, 1986, p. 83-85; P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 33; V. A. Anochin, *op. cit.*, 1989, p. 5-6.

²⁴ C. Preda, *op. cit.*, 1991, p. 27; D. B. Šelov, *op. cit.*, p. 147.

²⁵ SEG XXXVI 694; XL 611. Cf. L. Dubois, *op. cit.*, nr. 93. Împotriva comentariului fantezist al primei editoare s-a pronunțat N. Ehrhardt, *Die politischen Beziehungen zwischen den griechischen Schwarzmeergründungen und ihren Mutterstädten. Ein Beitrag zur Bedeutung von Kolonialverhältnissen in Griechenland*, în A. Fol (ed.), *Actes du IXe Congrès International d'épigraphie Grecque et Latine (31. VIII. – 7. IX. 1987)*, Sofia, 1987, p. 116-117. Adaugă, W. Burkert, *Apollon Didym i Ol'vija*, în *VDI*, 1990 (2), p. 155-160.

²⁶ A. S. Rusjaeva, *Milet-Didimy-Borisfen-Ol'vija. Problemy kolonizacii Nižnego Pobuž'ja*, în *VDI*, 1986 (2), p. 49-50; A. S. Rusjaeva, *Religija pontijskich éllinov v antičnuju epochu: Mify. Svjytilišča. Kul'ty olimpijskich bogov i geroev*, Kiev, 2005, p. 229-231.

²⁷ Atestat direct și în repetate rânduri pentru zona de vest și nord-vest a Mării Negre doar la Olbia, ceea ce pare să-i scape lui G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 604 (referindu-se la cultul lui Apollon Delphinios): „Acesta ocupa o poziție centrală în cadrul credințelor religioase specifice centrelor grecești milesiene pontice, probabil odată cu jumătatea secolului al VI-lea a. Chr.”; cf. N. Ehrhardt, *Apollon Ietros. Ein verschollener Gott Ioniens?*, în *MDAI(I)*, 39, 1989, p. 121: „In Istros und anderen westpontischen Poleis etwa ist der Kult des Delphinios nicht bezeugt, und hinsichtlich dieser Städte könnte man daran denken, daß der Delphinios vom Ietros verdrängt wurde“. Mai nou, D. Chiekova, *op. cit.*, p. 38, n. 98, face trimitere la o inscripție votivă inedită de la Odessos, ca prima atestare nemijlocită a cultului pentru litoralul vest-pontic.

²⁸ Vezi, rezumativ, A. S. Rusjaeva, *op. cit.*, 2005, p. 231; cf. D. Chiekova, *op. cit.*, p. 27-28.

nord-vestice ale acestuia²⁹, pentru problema pusă de noi în discuție, nu poate fi dată uitării o ipoteză mai veche, argumentată coerent pentru prima dată de B. N. Grakov. Asemănarea până la identitate dintre unele semne premonetare și vârfurile de săgeată de luptă scitice, corelată relatării lui Herodot despre numărătoarea sciților de către regele Ariantas după mulțimea vârfurilor de săgeată³⁰, sunt argumente deloc de neglijat în căutarea unui răspuns cât mai credibil la întrebarea formulată mai sus. În aceeași ordine de idei, nu ni se pare lipsit de interes faptul că și la Atena, între jumătatea secolului VI î. Hr. și până către 480 î. Hr. (altfel spus, concomitent cu perioada de circulație a mijlocului de schimb premonetar discutat aici), în pictura de pe vase un motiv foarte răspândit îl constituia reprezentarea arcașilor sciți³¹. Și mai interesantă, în acest

²⁹ A. S. Rusjaeva, *op. cit.*, 2005, p. 204-261; cf. D. Chiekova, *op. cit.*, p. 15-69. De referință rămâne N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*. Teil 1: Text, Teil 2: Anmerkungen. ²Frankfurt am Main/Bern/New York/Paris, 1988, partea I, p. 130-147, și partea II, p. 421-442 (n. 339-566). Pentru Apollon Ietros, vezi N. Ehrhardt, *op. cit.*, 1989. Adaugă, D. Chiekova, *op. cit.*, p. 15-37.

³⁰ Hdt. IV 81: Πλήθος δὲ τὸ Σκυθέων οὐκ οἶός τε ἐγενόμην ἀτρεκέως πυθέσθαι, ἀλλὰ διαφόρους λόγους περὶ τοῦ ἀριθμοῦ ἤκουον· καὶ γὰρ κάρτα πολλοὺς εἶναι σφεας καὶ ὀλίγους ὡς Σκύθας εἶναι [- -]. Βουλόμενον γὰρ τὸν σφέτερον βασιλέα, τῷ οὖνονα εἶναι Ἀριάνταν, [τοῦτον] εἰδέναι τὸ πλήθος τὸ Σκυθέων κελεύειν μιν πάντας Σκύθας ἄρδιν ἕκαστον μίαν [ἀπὸ τοῦ ὅιστοῦ] κομίσαι· ὅς δ' ἂν μὴ κομίσει, θάνατον ἀπέειλε. (Mulțimea sciților nu am putut-o afla cu exactitate, dar au auzit relatări contradictorii despre numărul (lor): și că ar fi foarte mulți, și că sciții ca atare ar fi puțini [- -]. Dorind regele lor, a cărui nume era Ariantas, să afle care ar fi numărul sciților, le-a poruncit tuturor sciților ca să aducă fiecare câte un vârf de săgeată; pe cel care nu ar fi adus, l-a amenințat cu moartea). Pentru precizarea traducerii expresiei ὡς Σκύθας εἶναι „soweit es Skythen seien“, vezi H. Kothe, *Der Skythenbegriff bei Herodot*, în *Klio*, 51, 1969, p. 71/2. Cf. A. I. Dovatur, D. P. Kallistov, I. A. Šišova, *Narody našej strany v «Istorii» Gerodota: teksty, perevod, kommentarij*, Moscova, 1982, p. 321, n. 485, și p. 322/3, n. 495.

³¹ Vezi discuția rezumativă la B. Băbler, *Fleissige Thrakerinnen und wehrhafte Skythen: Nichtgriechen im klassischen Athen und ihre archäologische Hinterlassenschaft*, Stuttgart/Leipzig, 1998, p. 165-167. Despre arcașii sciți de pe vasele ateniene, vezi recent A. I. Ivantchik, 'Scythian' Archers on Archaic Vases: Problems of Interpretation, în *ACSS*, 12/3-4, 2006, p. 197-271. În pofida unei argumentații prolifece, nu putem subscrie la teza enunțată de autor de la bun început (p. 197), care, în opinia noastră, mai rămâne de demonstrat: „The real prototype of the 'Scythian' archers were the archers of different ethnical groups first of Median, and later of Persian army. The

context, ar fi descoperirea a peste 80 de vârfuri de săgeată din bronz în incinta unui loc de cult de pe Kerameikos, care au fost legate nu doar de cultul lui Dionysos, ci și de două statui de sciți, găsite în același loc³². Chiar dacă descoperirea a fost catalogată drept „neobișnuită și singulară”³³, noi am vedea o posibilă paralelă în vârfurile de săgeată din bronz aduse ca ofrandă pentru Ahile pe insula Leuke și promontoriul Bejkuš³⁴.

Ca o concluzie la discuția purtată până acum, îndrăznim să presupunem, în forma de vârf de săgeată a semnelor premonetare din spațiul nord-vest pontic, o influență survenită pe linia contactelor cu tracii din *Hinterland* și cu stăpânii nomazi ai stepei nord-pontice, de care coloniștii ionieni trebuiau să țină seama ca parteneri în relațiile comerciale încă de la bun început³⁵. Prin urmare, am avea de a face cu o „descoperire numismatică a tracilor, respectiv a sciților”, chiar dacă

‘Scythian’ attire of the archers on the vases, therefore, has nothing to do with the real Scythians of the North Pontic area”.

³² B. Bäbler, *op. cit.*, p. 178-179, cu trimiteri la publicații anterioare.

³³ *Ibidem*, p. 178: „... der ungewöhnliche und singuläre Fund ...”.

³⁴ S. B. Ochotnikov, *Achilleus auf der Insel Leuke*, în J. Hupe (ed.), *Der Achilleus-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit. Beiträge zur Akkulturationsforschung*. Rahden/Westf., 2006, p. 73; S. B. Bujskich, *Kap Bejkuš – Kap des Achilleus: eine Kultstätte des göttlichen Heros im Mündungsgebiet des Bug*, în J. Hupe (ed.), *Der Achilleus-Kult ...*, p. 136, 139, 143.

³⁵ În acest sens, ar merita menționat un monument iconografic frecvent discutat în literatura de specialitate. Este vorba de un bloc de marmură, descoperit în 1895 în necropola Olbiei, cu două inscripții pe fațetele laterale și două figuri în relief pe cele principale. Dintre mai multe interpretări, propuse de-a lungul timpului, subscriem la opinia lui A. J. Graham (*The Colonial Expansion of Greece*, în J. Boardman, N. G. L. Hammond (ed.), *The Expansion of the Greek World, Eighth to Sixth Centuries B. C.*, Cambridge Ancient History, vol. III.2.3, Cambridge, 1982, p. 128/9) care vedea în cele două reprezentări pe Leoxos însuși – sub chipul unui efeb nud și a unui soldat înarmat în manieră scitică. Chiar dacă în cel de-al doilea caz ar fi vorba despre reprezentarea unei amazoane, pentru noi rămâne interesantă dovada iconografică a interferenței greco-barbare în primele decenii ale secolului V î. Hr. Monumentul a fost discutat, mai recent, de Ju. G. Vinogradov, *Die Stele des Leoxos, Molpagores' Sohn, aus Olbia und die skythisch-griechischen Beziehungen im frühen 5. Jh. v. Chr.*, în Idem, *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, Herausgegeben in Verbindung mit Heinz Heinen, Mainz, 1997, p. 230-241 și pl. III, 1-2.

admitem – în consens cu M. I. Rostovtzeff³⁶ – că, în acest spațiu, doar cultura straturilor sociale superioare era scitică. Totodată, să ne fie permisă și o altă ipoteză: nu doar semnele premonetare în discuție, ci și răspândirea cultului lui Apollon Tămăduitorul³⁷ ar putea reflecta contacte întreținute cu populații „barbare”, pentru care arcul era arma principală. Menționăm că, tocmai în această ipostază (neatestată direct în alte regiuni ale *oikumenei*), fiul lui Zeus și al lui Leto, atinge statutul de cea mai importantă divinitate protectoare a orașului la Apollonia Pontica, Histria și Olbia³⁸. Astfel, Apollon Ietros, îndeosebi ca τοξοφόρος, ar fi putut fi recomandat de oracolul de la Didyma ca divinitate protectoare menită să faciliteze contactele directe între coloniile grecești de pe litoral și „bunul sălbatic”, purtător de arc, fie că ne referim la tracii vest-pontici, fie la sciții aflați în migrația lor către vest³⁹. Faptul că primele așezări elene ale

³⁶ M. I. Rostowzew [Rostovtzeff], *Skythien und der Bosporus. Kritische Übersicht der schriftlichen und archäologischen Quellen*, allein berechtigte Übersetzung aus dem Russischen, neu bearbeitet für Deutschland und mit neuem Kartenmaterial versehen, Berlin, 1931, p. 275; cf. H. Kothe, *op. cit.*, *passim* (îndeosebi p. 39).

³⁷ N. Ehrhardt, *op. cit.*, 1989, încearcă să demonstreze că adorarea lui Apollon în ipostaza acestuia de Ietros și-ar avea originea la Milet/Didyma, de unde ar fi ajuns în ținuturile pontice odată cu mișcarea de colonizare. Este o supoziție logică, sprijinită și de unele argumente indirecte, dar să nu uităm că, deocamdată, nu avem nici o atestare clară a acestui cult în afara arealului pontic. Fapt remarcat, de altfel, și de către autor (p. 122): „Was Ionien angeht, so bleibt zu hoffen, daß der Boden irgendwann zumindest eine einfache Weihung freigibt, die die Existenz des Apollon Ietros-Kultes auch für Kleinasien beweisen würde”. În aceeași ordine de idei, reținem și observația formulată de D. Chiekova, *op. cit.*, p. 35: „Aussi longtemps que la présence du culte d’Apollon *Ietros* ne sera pas confirmée dehors des colonies ouest et nord-pontiques, l’hypothèse de Vinogradov d’un oracle rendu aux premiers colons milésiens nous paraîtra la plus plausible”.

³⁸ Vezi, mai nou, *ibidem*, p. 30. Cf. L. Dubois, *op. cit.*, p. 151: „Le culte d’Apollon médecin est bien attesté dans quelques colonies milésiennes du Pont, en particulier à Apollonia, à Istros, et à Bérézan et Olbia ...”. Remarcăm doar că certitudinea autorului privind originea cultului supralicitează argumentele de care dispunem până în momentul de față „On est donc désormais certain que le culte d’Apollon Médecin a été importé de Milet” (*ibidem*). Cf. *ibidem*, p. 112: „On est donc certain que Apollon Médecin est un dieu importé de la métropole, plus précisément de Didymes, bien que l’on ne possède pas, dans les colonies, de thrace certaine de son aspect oraculaire”.

³⁹ În ceea ce privește adorarea lui Apollon la nordul Mării Negre, în ipostazele acestuia de Delphinios și Ietros, cunoaștem și un *graffito*, datat la sfârșitul secolului VI î. Hr., găsit în unul din tumulii de la Žurovka (adânc în *Hinterland*, la jumătatea

Bosporului Cimmerian s-au aflat, în secolul VI î. Hr., oarecum în afara acestei migrații ar explica, în opinia noastră, de ce în orașele bosporane nu s-au descoperit până acum vârfuri de săgeată cu valoare premonetară⁴⁰, chiar dacă la Pantikapaion, Hermonassa și Phanagoria cultul lui Apollon Ietros este atestat direct⁴¹. Pe de altă parte, credem că nu ar fi exclus ca aceste atestări, ca și cele de la Sinope⁴² de altfel, să aibă ca motivație legăturile comerciale cu ținuturile nord-vest pontice⁴³.

distanței dintre Olbia și Kiev): Δελφινίῳ ξυνὴ Ἱητροῦ. F. Graf, *Das Kollegium der Μολλοί von Olbia*, în *MH*, 31, 1974, p. 214, n. 21 nu era convins că fragmentul de cupă cu inscripție ar proveni de la Olbia; cf. N. Ehrhardt, *op. cit.*, 1988, partea II, p. 436, n. 489. Adaugă, L. Dubois, *op. cit.*, p. 116: „La présence dans une tombe d’une coupe attique dont le graffiti ne peut être que dédicatoire est surprenante. Provient-elle d’un vol commis sur l’acropole d’Olbia où aurait été faite une consécration à l’ancien et au nouvel Apollon?”.

⁴⁰ Informația furnizată de D. Chiekova, *op. cit.*, p. 28, privitor la descoperirea de vârfuri de săgeată cu valoare monetară în Bosporul Cimmerian nu corespunde realității și denotă carențe în metoda de documentare a autoarei. În n. 59, aceasta face trimitere la lucrarea lui K. K. Marčenko (scris greșit K. I. Marčenko), *Frakijcy na territorii Nižnego Pobuž’ja vo vtoroj polovine VII-I v. do n.ē.*, în *VDI*, 1974 (2), p. 149-161. Iată ce scrie ultimul la p. 155 (la care face trimitere Chiekova): „Napomnim takže, čto monety v vide nakonečnikov strel krome territorij Nižnego Pobuž’ja nakhodjat v Frakii – v rajone Burgaskogo zaliva (v kladakh, slojakh poselenij i pogrebenijakh), v rannikh slojakh Odessosa, v Nizov’jakh Dunaja (v kladakh i na poselenijakh) i, nakonec, v rajone Nižnego Podnestrov’ja (v rannikh slojakh Nikonija)”. La fel, V. A. Anokhin, care, dintre numismații ruși, s-a ocupat cel mai îndeaproape de vârfurile de săgeată cu valoare monetară, nici în lucrările anterioare și nici în recenta sa istorie a Bosporului Cimmerian (*Istoriya Bospora Kimmerijskogo*, Kiev, 1999) nu menționează asemenea descoperiri pentru ținuturile bosporane.

⁴¹ N. Ehrhardt, *op. cit.*, 1988, p. 141; N. Ehrhardt, *op. cit.*, 1989, p. 115. Cf., mai recent, D. Chiekova, *op. cit.*, p. 25 (cu referințe).

⁴² N. Ehrhardt consideră că antroponime precum Ietrokles, respectiv Iatrokles, atestate la Sinope și Gorgippia, ar constitui indicii privitor la existența cultului și în aceste orașe. Dimpotrivă, D. Chiekova, *op. cit.*, p. 34, le consideră argumente insuficiente în absența unor mărturii directe.

⁴³ Cea mai timpurie dovadă epigrafică referitoare la relațiile comerciale dintre comunitățile grecești bosporane cu elenii din zona limanului Bugo-Niprean este o scrisoare privată pe plumb, găsită la Phanagoria și datată cca. 530-510 î. Hr. Vezi, cel mai recent, M. Dana, *Lettres grecques dialectales nord-pontiques (sauf IGDOP 23-26)*, în *REA*, 109, 2007 (1), p. 87: Ὁ παῖς : οὗτος / ἐ Βορυσθένεος / ἐπρήθη : ὄνομα : / αὐτῶι : Φάυλλης, /⁵ πάντα : θέλομεν : / [χρῆ ? ἀπο]δ[όσ]θαι. (Acest sclav a fost cumpărat la Borysthenes pentru a fi vândut; numele lui este Phaulles. Dorim ca toate [datoriile?] să fie plătite).

3. Monedele regilor sciți ca dihotomie nomazi-sedentari

În cea de-a doua parte a demersului nostru, dorim să atragem atenția asupra unui alt aspect interesant al interferenței greco-scitice ca reflecție a circulației monetare la marginea stepei. Spre deosebire de semnele premonetare sub forma vârfurilor de săgeată, de această dată am asista la o influență inversă, odată cu acceptarea monedei ca simbol de legitimare a puterii de către unii dinastați „barbari”. În acest context, am prefera să lăsăm în afara discuției unele emisiuni din bronz de la Nikonion, ca și piesele de argint cu inscripția ΑΤΑΙΟΣ, deoarece legătura acestora cu regii sciți Scyles, respectiv Ateas, rămâne – în opinia noastră – insuficient argumentată. La fel, în cazul monedelor Eminakos, discuția referitoare la statutul purtătorului acestui antroponim este departe de a fi încheiată⁴⁴, ceea ce face discutabilă acceptarea unei influențe scitice asupra monetăriei olbiene din perioada clasică.

Astfel, ne vedem nevoiți să ne limităm la secolul II î. Hr.⁴⁵, când pe teritoriul Scythiei Minor (actuala Dobrogea) șase dinastați cu nume iraniene au bătut monedă în manieră greacă. Până în prezent se cunosc aproximativ o sută de piese din bronz, de diferite tipuri și numeroase variante, cu reprezentări din iconografia greacă și având inscripționate antroponimele Kanites, Charaspes, Tanusa, Akrosas, Ailios și Sariakes⁴⁶. Ultimul apare chiar și pe o drahmă de argint. Cam în aceeași perioadă s-ar data și emisiunile din bronz ale regelui Skiluros, iar în secolul I d. Hr. monetăria olbiană a contribuit la legitimarea puterii dinastilor sarmați Pharzoios și Inismeus, a căror nume apar pe stateri din aur și piese din argint⁴⁷. O discuție, fie ea și rezumativă, a tuturor aspectelor legate de

⁴⁴ Vezi, mai nou, V. Cojocaru, *Zum Verhältnis zwischen Steppenbevölkerung und griechischen Städten: Das 'skythische Protektorat' als offene Frage*, în *Tyche*, 23, 2009, p. 8 (cu referințe bibliografice).

⁴⁵ Cf. C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 126: „Perioada de emitere, dacă avem în vedere identitatea de tip, stil și tehnică a monedelor, pare să fi fost destul de scurtă și să nu fi depășit cu mult o jumătate de secol, care ar fi acoperit, în principal, în lumina datelor oferite de tezaurul de la Bălgarevo, ultimele trei sferturi ale sec. II î. Hr.”.

⁴⁶ V. Canarache, *Monetele sciților din Dobrogea*, în *SCIV*, 1/1, 1950, p. 213-257; cf. N. A. Frolova, *Monety skifskogo carja Skilura*, în *SA*, 1964 (1), p. 51. Adaugă, G. Talmațchi, *Monede scitice descoperite în Dobrogea*, în *Pontica*, 32, 1999, p. 307-312.

⁴⁷ O discuție rezumativă asupra monedelor Pharzoios, cu trimiteri la literatura anterioară, oferă V. Cojocaru, *Zwei Pharzoios-Goldstatere aus einer ukrainischen Privatsammlung*, în *ThD*, 20, 1999 (1-2), p. 383-386.

aceste emisiuni monetare ar depăși cu mult scopul pe care ni l-am propus, ca și limitele de spațiu impuse unei asemenea contribuții⁴⁸. Ca atare, ne vom rezuma doar la unele observații, pe care le considerăm mai interesante pentru problema cercetată.

În primul rând, remarcăm faptul că arealul de răspândire a descoperirilor de monede „scitice” (Pl. VI) corespunde, în mare măsură, celui în care au circulat semnele premonetare sub forma vârfurilor de săgeată. Este vorba de teritoriile orașelor grecești situate pe litoralul de nord-vest a Mării Negre, ca și de împrejurimile imediate ale acestora. O asemenea coincidență ar putea sugera existența unei piețe greco-barbare în ținuturile respective încă din secolul VI î. Hr.

Pe de altă parte, dat fiind că aproape toate reprezentările de pe aversul și reversul pieselor au legătură cu mitologia greacă, devine evidentă nu numai baterea acestora în comunitățile urbane elene de pe litoral, ci și circulația lor pe piețele interne ale cetăților respective. În acest sens, pledează atât tipologia monedelor și contramărcile unor orașe precum Histria, Tomis sau Callatis, pe unele piese, cât și monogramele magistraților monetari, ca o garanție suplimentară a valorii⁴⁹.

Și mai interesantă ar fi discuția legată de reprezentările de pe monedele dinaștilor menționați mai sus. În Dobrogea cunoaștem doar motive frecvent întâlnite și în cazul emisiunilor cetăților grecești din zonă. Avem în vedere zeități precum Zeus (Pl. VII, 1, 10), Demetra (Pl. VII, 2, 11), Demetra și Core (Pl. VII, 3, 6, 13), Hermes (Pl. VII, 4, 8), Heracles (Pl. VII, 5), Dioscurii (Pl. VII, 7, 12, 14; Pl. IX, 1-3), Apollon, Helios, Hera, precum și atribute ca: acvila stând pe fulgere (Pl. VII, 1, 7; Pl. IX, 3), spice și făclie (Pl. VII, 2, 3), două spice de grâu (Pl. VII, 6, 11, 13), caduceu (Pl. VII, 4, 8), măciuca și tolba (Pl. VII, 5), tolba (Pl. VII, 9), protome de cai (Pl. VII, 12, 14; Pl. IX, 1-2), cornul abundenței (Pl. VII, 10), arcul, trepiedul ș.a.⁵⁰. Chiar dacă, în această

⁴⁸ Pentru o discuție rezumativă mai recentă, vezi C. Preda, *op. cit.*, 1998, p. 120-129; cf. V. A. Anochin, *Die Münzen der scythischen und sarmatischen Könige*, în *HBA*, 18, 1991, p. 141-150. Faptul că studiul lui V. Canarache (vezi, mai sus, n. 46) rămâne încă unul de referință – în pofida interpretărilor pe alocuri „scitomane” (sub influența ideologică a epocii în care a fost publicat) – denotă temeinicia cercetării întreprinse de autor, dar poate fi și o acuză la adresa urmașilor în ale numismaticii, care ar trebui să-și asume curajul unei reluări a demersului în concordanță cu datele actuale ale problemei.

⁴⁹ Vezi tabelul întocmit de V. Canarache, *op. cit.*, p. 254.

⁵⁰ Cf. *ibidem*, p. 256-257.

ordine de idei, influența greacă este cât se poate de evidentă, există indicii care ne-ar permite să presupunem și o influență inversă, ca reflecție a mentalității nomazilor iranieni. Astfel, vulturul și fulgerele apar pe reversul unor piese ca atribute nu doar ale lui Zeus, ci și ale Dioscurilor (Pl. VII, 7; Pl. IX, 3), ceea ce l-a determinat pe V. Canarache să avanseze ideea că, în mediul scitic, divinitatea principală a grecilor ar fi putut fi înlocuită prin Kastor și Pollux⁵¹. La aceasta, remarcăm faptul că și reprezentarea celor două capete alăturate, unul dintre acestea fiind întotdeauna inversat, de pe drahmele de argint ale Histriei mai așteaptă o explicație care să se bucure de consensul specialiștilor⁵². Deoarece nu cunoaștem paralele în numismatica sau chiar iconografia antică, nu ni se pare exclusă și în această situație o influență exercitată de mediul „barbar”. Nu și în cazul faclelor de pe reversul unor monede-Kanites, pe care V. Canarache le considera spade, făcând trimitere la venerarea lui „Ares” de către sciți în relatarea lui Herodot (IV 62)⁵³. De asemenea, mai rămâne de demonstrat – în opinia noastră – dacă arcul (ca atribut al lui Heracles), care apare de două ori pe reversul unor piese cu numele dinastului tocmai menționat, amintește, într-adevăr, mai degrabă de arma nomazilor din stepa nord-pontică decât de cea a coloniștilor mediteraneeni⁵⁴. Dar suntem de acord că reprezentări precum protomele de cai sau tolba de săgeți, chiar dacă nu pot fi interpretate exclusiv ca motive specifice lumii nomade, se puteau bucura de o mare popularitate în mediul scitic.

O reflecție și mai interesantă a dihotomiei nomazi-sedentari se leagă de emisiunile olbiene ale lui Skiluros, menționat de către Strabon

⁵¹ *Ibidem*, p. 229-230.

⁵² Discuție rezumativă la C. Preda, *op. cit.*, p. 51-53 și pl. II; cf. B. Bäbler, *op. cit.*, p. 186.

⁵³ Astfel, V. Canarache, *op. cit.*, p. 235-236, 238. În legătură cu pasajul din Herodot, vezi comentariul competent oferit de A. I. Dovatur, D. P. Kallistov, I. A. Șișova, *op. cit.*, p. 300-301, n. 399-400; cf. I. Lebedynsky, *Les Scythes. La civilisation nomade des steppes VIIe-IIIe siècles av. J.-C.*, Paris, 2001, p. 189.

⁵⁴ Vezi V. Canarache, *op. cit.*, p. 225: „Pe unele monete, arcul în tolba, pe altele arcul scos din tolba, ne înfățișează alt arc decât cel mediteranean, și anume unul egal încovoiat la ambele extremități, făcut din coarne de bou, caracteristic arcurilor scitice”. Noi cunoaștem doar reprezentări ale arcului în tolba, ilustrate de autor în Tab. V, nr. 20 și 22, care nu permit o detaliere atât de precisă. Altfel, ținând cont de zona la care ne referim și de data emisiunilor respective, nu ar fi deloc nefiresc să avem de a face cu reprezentarea arcului scitic și nu a celui mediteranean pe monedele invocate.

ca rege al statului scitic din Taurida, cu capitala la Neapolis (VII 4,3 și 7; VII 3,17), precum și în unele inscripții lapidare (Syll.³ 709 = IosPE I² 352; SEG XXXVII 674; SEG XXXIX 692). Capul spre dreapta, cu barbă, de pe avers (Pl. VIII, 1-2), identificat de unii numismați cu portretul regelui⁵⁵, poartă o bonetă ascuțită, asemănător Dioscurilor de pe monedele de bronz ale lui Ailios, Akrosas și Charaspes (Pl. IX, 1-3) ori ca *pileati* de pe vasul de electron din tumulul Kul-Oba⁵⁶. Alte piese poartă ca efigie un cap de femeie acoperit, orientat tot spre dreapta (Pl. VIII, 3-5), sau pe zeul Hermes (Pl. VIII, 6-7). Simbioza celor două lumi diferite devine și mai evidentă în cazul atributelor de pe revers: spicul de grâu cu măciuca și tolba cu arcul (Pl. VIII, 1-2), carul scitic tras de cai (Pl. VIII, 3-5), caduceul (Pl. VIII, 6-7). Plus inscripțiile ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΚΙΑΟΥΡΟΥ și ΟΑΒΙΟ.

În opinia lui G. Dumézil, „... les Scythes font partie de la zone de silence ...”⁵⁷. O asemenea afirmație ar putea părea, la o primă vedere, prea categorică. Dar, dacă ne gândim că mărturiile literare ajunse până la noi, ca și întreaga evidență arheologică, nu ne spun practic nimic despre felul relațiilor dintre sciți și elenii pontici, trebuie să-i dăm dreptate savantului francez. Pentru completarea tabloului istoric, în sensul celor discutate mai sus, nu ne stau la dispoziție decât ipoteze și construcții logice. Astfel, monedele asupra cărora am atras atenția și noi au fost invocate ca argument pentru existența unui protectorat scitic asupra orașelor grecești de pe litoralul de nord-vest al Pontului Euxin. Nu este cazul să insistăm, dat fiind că am avut anterior prilejul să ne oprim amănunțit asupra teoriei așa-numitului „protectorat scitic”⁵⁸, pe care am și respins-o, sperăm, suficient de argumentat. Să ne fie permis, de această dată, să formulăm doar câteva întrebări, direct legate de problematica abordată. Implică oare și emisiunile Kanites, Charaspes, Tanusa, Akrosas, Ailios și Sariakes – la fel ca și monedele cu numele Skiluros în

⁵⁵ Astfel, N. A. Frolova, *Monety skifskogo carja Skilura*, în *SA*, 1964 (1), p. 44. Dimpotrivă, P. O. Karyškovskij, *op. cit.*, p. 102, vorbește despre o zeitate neidentificată.

⁵⁶ H. Eckhardt, *Der schwirrende Tod – die Bogenwaffe der Skythen*, în R. Rolle *et al.* (ed.), *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*, Schleswig, 1991, p. 144, fig. 3.

⁵⁷ G. Dumézil, *Romans de Scythie et d'alentour*, Paris, 1978, p. 8.

⁵⁸ V. Cojocaru, *Despre așa-numitul „protectorat” scitic asupra orașelor grecești nord-vest pontice*, în *Peuce (S.N.)*, III-IV, 2007, p. 109-120; cf. V. Cojocaru, *op. cit.*, 2009.

cazul Olbiei – ideea unui protectorat scitic asupra cetăților Histria, Tomi, Callatis ori Dionysopolis? Dacă da, atunci de ce apar contramărci ale orașelor respective pe unele monede ale dinastilor amintiți? Pe de altă parte, dacă „protectoratul” implică și preluarea controlului asupra monetărilor, cum s-ar explica, la Olbia, emisiunile-Skiluros în paralel cu moneda autonomă din bronz? Și dacă România își tipărea la un moment dat, în anii '90 ai secolului trecut, bancnotele în Canada, ar trebui să deducem de aici un protectorat românesc asupra canadienilor? La urmă, dar nu în ultimul rând: ce ar trebui să înțelegem prin sintagma de „protectorat scitic”?

4. Concluzii

La întrebările formulate mai sus, ca și la multe altele referitoare la interferențele greco-scitice reflectate de circulația monetară la marginea stepei, răspunsurile nu pot fi decât parțiale și tributare subiectivismului celui care interpretează izvoarele lacunare. Aceasta nu înseamnă însă, nicidecum, că efortul de aprofundare a cunoașterii referitoare la multitudinea fațetelor mai puțin cunoscute a relațiilor dintre coloniștii mediteraneeni și nomazii asiatici ar fi o luptă pentru o cauză pierdută. Chiar dacă aspectele circulației monetare aduse în discuție de către noi ar putea apărea drept niște curiozități numismatice, ele ar trebui interpretate, într-o măsură mult mai mare, ca două ferestre deschise către studierea pe mai departe a interferențelor culturale în spațiul pontic.

Mai exact, lipsește, deocamdată, un catalog al tuturor descoperirilor, fie că ne referim la semnele premonetare, fie la monedele „scitice”. Rămâne, totodată, un deziderat și colaborarea constructivă dintre numismații români, bulgari și cei din fostul spațiu sovietic la interpretarea materialului documentar. Multe contribuții, mai cu seamă dintre cele publicate în perioada regimului comunist, sunt impregnate de ideologia naționalistă. De exemplu, inițiativa turnării vârfurilor de săgeată cu valoare monetară a fost pusă pe seama Apolloniei de unii numismați bulgari, a Histriei de unii specialiști români și a Berezanului/Olbiei de cei ruși și ucraineni. În istoriografia română „scitomania” perioadei staliniste a fost înlocuită cu „tracomania” „epocii de aur” ceaușiste. Și chiar la mai bine de două decenii de la pseudo - revoluția din decembrie 1989 cercetarea românească continuă să fie sufocată de tendințe naționaliste și de directive aberante impuse de

„cerberii” sistemului torționar prin intermediul unor creaturi slugarnice promovate în fruntea instituțiilor de profil.

Pentru toate aceste dificultăți ale cercetării și interpretării moderne elenii pontici și vecinii lor „barbari” nu poartă, bineînțeles, nici o vină. În căutarea unui *modus vivendi* cu „bunul sălbatic” din ținuturile colonizate, grecii ionieni au descoperit un mijloc de schimb sub forma vârfurilor de săgeată ca o influență a relațiilor comerciale cu lumea tracă și cu stăpânii stepei nord-pontice. În căutarea unui plus de legitimare a puterii, dinaștii sciților sedentarizați au acceptat, sute de ani mai târziu, puterea de convingere a monedei grecești.

Zusammenfassung

GRIECHISCH-SKYTHISCHE WECHSELBEZIEHUNGEN IM SPIEGEL DES GELDUMLAUFS AM RANDE DER STEPPE

Neben einigen kurz besprochenen Aspekten der Problematik der Pfeilspitzen als erste Tauschmittel im nördlichen Schwarzmeerraum, wird im ersten Teil des Beitrages versucht, die Untersuchung einer Frage zu vertiefen, die für das Thema „Repräsentation und Nomadismus“ von größter Bedeutung sein könnte: Wie kam es im griechisch-barbarischen Milieu des nordwestlichen Pontos zum Geldmittel in der Form der Pfeilspitzen? Als Schlussfolgerung vermutet der Autor in der Pfeilform, dem frühesten bekannten Geldäquivalent im nord-westlichen Schwarzmeerraum, einen Einfluss der Hirtennomaden und Steppenherren, mit welchen schon die frühesten Kolonisten aus dem Mittelmeerraum in Handelskontakten stehen mussten, also mehr eine „numismatische Entdeckung der Skythen“ durch die Griechen als eine Verbindung zum Apollonkult. Gleichzeitig deuten vermutungsweise sowohl die Pfeilmünzen als auch die Tatsache, dass sich der Apollonkult in seiner Hypostase als Ietros ausserhalb des Pontosraumes nicht verbreitete, auf eine umgekehrte Repräsentation der Bevölkerung, die Bogen als Hauptwaffe hatte. Also könnte Apollon Ietros, besonders als τοξοφόρος, aufgerufen worden sein, die Direktkontakte zwischen den griechischen Pflanzstädten an der nordwestlichen Schwarzmeerküste und den Skythen in ihrer großen Bewegung nach Westen zu erleichtern.

Im zweiten Teil des Beitrages richtet sich die Aufmerksamkeit auf ein weiteres für das Thema „Repräsentativität“ interessantes Ergebnis der Interferenz zwischen den Steppennomaden und den griechischen Siedler an der nordwestlichen Schwarzmeerküste. Zum Unterschied von Pfeilgeld geht es diesmal um einen umgekehrten Einfluss durch die Akzeptanz der Münzprägung als Herrschaftssymbol durch einige „barbarische“ Dynasten. So kommt man bis

ins 2. Jh. v. Chr. hinab, in das Territorium der heutigen Dobrudscha, wo sechs Dynasten mit nichtgriechischen Namen Münzen auf griechische Weise prägten. Derzeitig sind schon etwa einhundert Bronzestücke von verschiedenen Typen und zahlreichen Varianten mit Darstellungen aus der griechischen Ikonographie, aber auch mit den iranischen Namen der Basileis Kanites, Charaspes, Tanusa, Akrosas, Ailios und Sariakes bekannt. Außerdem gehört zum Thema das von dem skythischen König Skiluros in Olbia aus Bronze geprägte Geld.

Obwohl die durchgeführte Untersuchung zwei unterschiedliche historische Kontexte verfolgt, sind die beiden ins Auge gefasste Perioden durch die spezifische Rolle der Nomaden bzw. der Skythen als Parallele zum Bild der griechischen Kultur der städtisch-ländlichen Gemeinschaften geprägt. So bietet der Autor eine explizite Bearbeitung dieser numismatischen Belege aus dem Blickwinkel von „Repräsentation und Nomadismus“. Zwar könnten die diskutierten Aspekte des Geldumlaufs am Steppenrand im Wandel der Zeit als numismatische Kuriositäten erscheinen, sie sind aber vielmehr als zwei offene Fenster zur weiteren Forschung der Kulturinterferenzen im pontischen Raum zu betrachten. Auf der Suche nach einem *modus vivendi* mit den „edlen Wilden“ in neueren Kolonisationsgebieten entdeckten die Griechen das Pfeilgeld als Spiegelreflexion der Handelskontakte mit den Herren der Steppe. Auf der Suche nach mehr Herrschaftslegitimierung akzeptierten Jahrhunderte später die seßhaften skythischen Dynasten die Überzeugungskraft der griechischen Münzprägung.

Tafelverzeichnis⁵⁹

Taf. I. Pfeilgeld: 1. In der Form von Kampfpfeilspitzen; 2. In Blätterform (apud C. Preda, *Istoria monedei* ..., pl. I).

Taf. II. Frühschythische bronzene Kampfpfeilspitzen (apud B. N. Grakov, *Skify* ..., p. 90).

Taf. III. Verbreitungsgebiet des Pfeilgeldes (apud C. Preda, *Istoria monedei* ..., p. 34, fig. 1).

Taf. IV. Fund von prämonetären Zahlungsmitteln aus Berezan: 1. Münzsegment mit dem Fischkopf auf der Vorderseite (rechts) und der Reliefdarstellung eines Fischpfeils auf der Rückseite (links); 2-8. Pfeilgeld in Blätterform; 9. Fischpfeil; 10. Zweikantige Pfeilspitze (apud V. B. Pivorovič, *Novye nachodki* ..., pl. de după p. 150).

⁵⁹ Desenele au fost executate de colegul Romeo Ionescu, căruia îi adresăm mulțumiri și pe această cale.

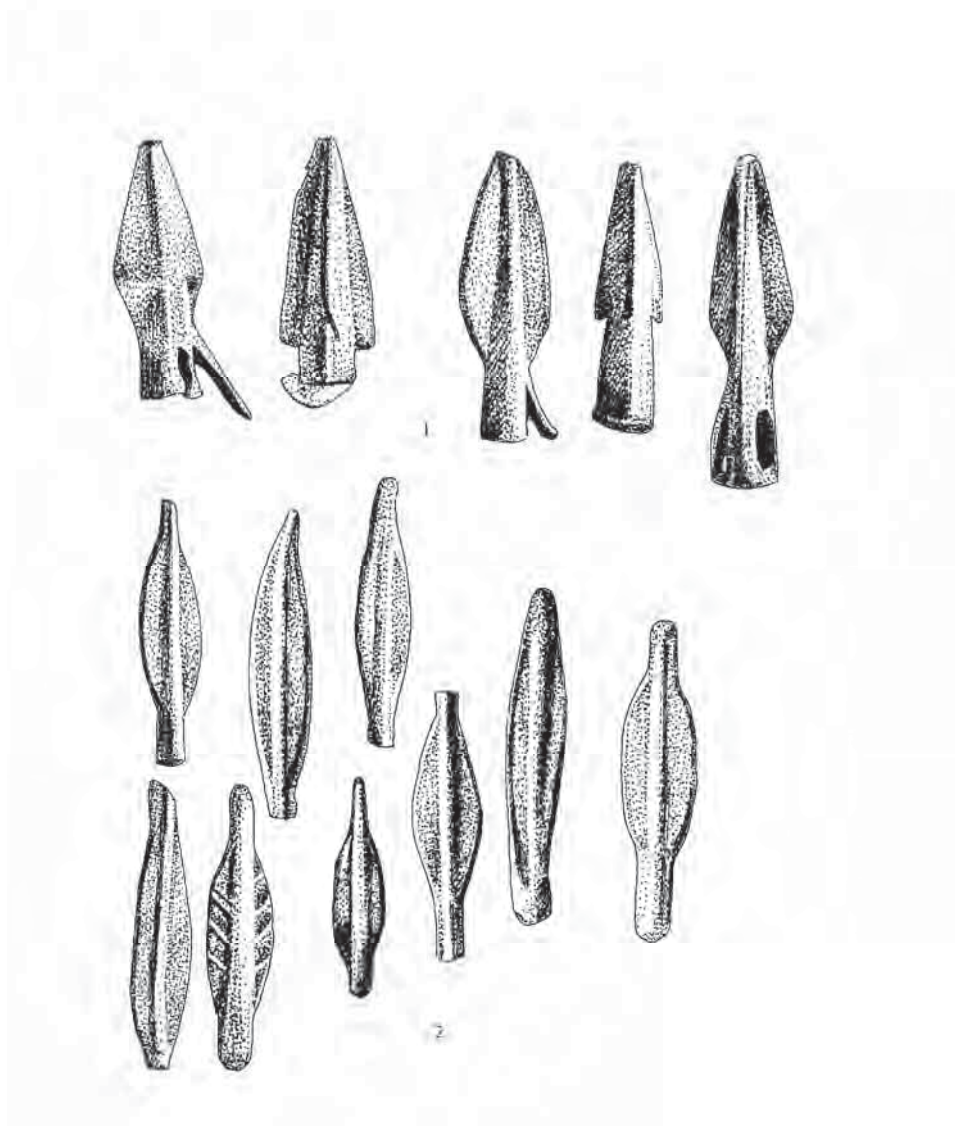
Taf. V. Olbische „Delphine“ (apud A. N. Zograf, *Antičnye monety*, Moscova/Leningrad, 1951, Pl. XXX, 7-11).

Taf. VI. Verbreitungsareal der „skythischen“ Münzen (apud C. Preda, *Istoria monedei* ..., p. 127, fig. 6).

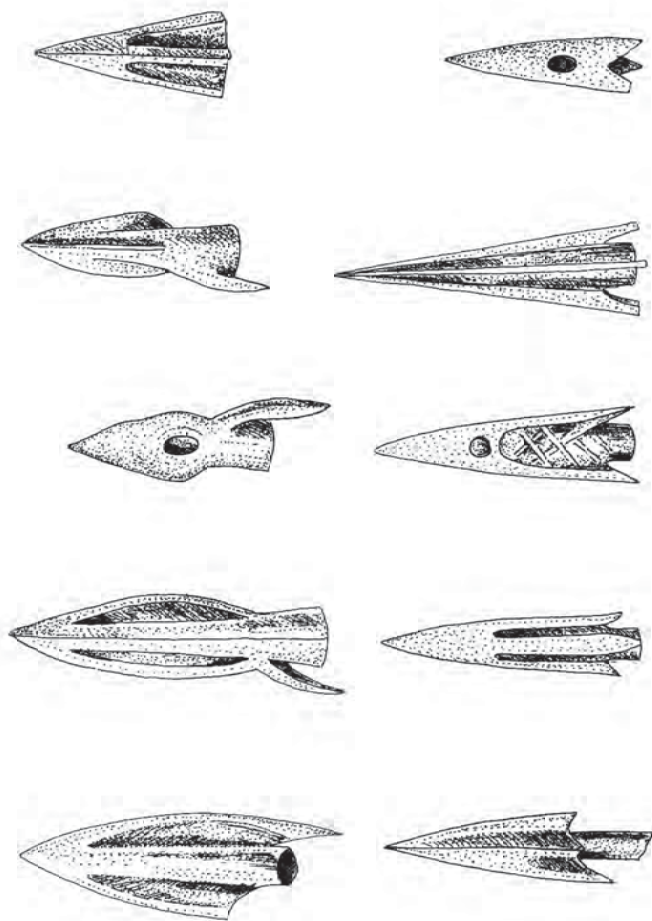
Taf. VII. Prägungen von skythischen Dynasten in der Dobrudscha (apud C. Preda, *Istoria monedei* ..., pl. VIII).

Taf. VIII. Olbische Prägungen des Skiluros (apud N. A. Frolova, *Monety skifskogo carja* ..., p. 46, fig. 1).

Taf. IX. Dioskuren auf den Ailios- (1), Akrosas- (2) und Haraspesbronzen (3) (apud V. Canarache, *Monetele sciților* ..., p. 224).

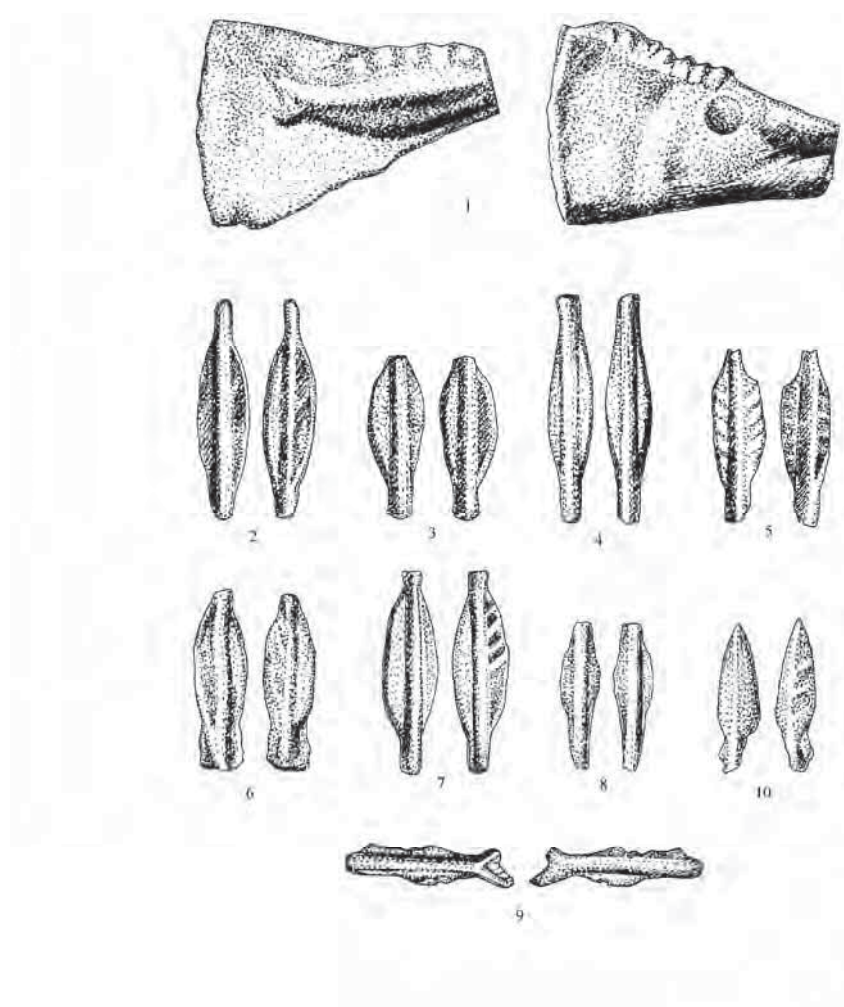
Pl. I. Vârfuri de săgeată ca semne premonetare: 1. Sub formă de vârfuri de săgeată de luptă; 2. Sub formă de frunză
(*apud* C. Preda, *Istoria monedei* ..., pl. I).

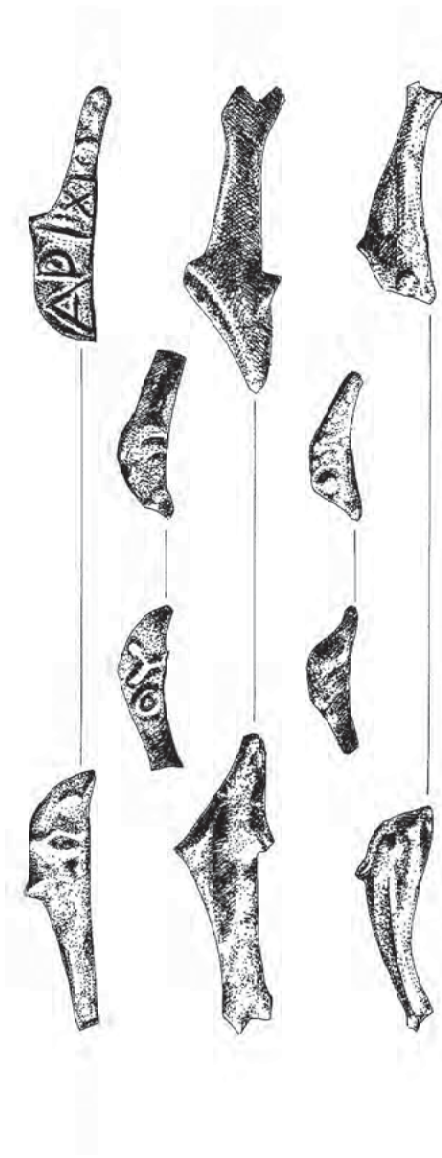
Pl. II. Vărfuri de săgeată de luptă scitice timpurii din bronz
(*apud* B. N. Grakov, *Skify*. ..., p. 90).

Pl. III. Arealul descoperirilor vârfurilor de săgeată
(apud C. Preda, *Istoria monedei ...*, p. 34, fig. 1).

Pl. IV. Tezaur cu semne premonetare de la Berezan: 1. Segment de monedă cu reprezentarea unui cap de pește pe avers (în dreapta) și a unui pește-vârf de săgeată pe revers (în stânga); 2-8. Vârfuri de săgeată-monede sub formă de frunză; 9. Vârf de săgeată-pește; 10. Vârf de săgeată cu două muchii (*apud* V. B. Pivorovič, *Novye nachodki ...*, pl. de după p. 150).

Pl. V. „Delfinași” olbieni (apud A. N. Zograf, *Antičnye monety*,
Moscova/Leningrad, 1951, Pl. XXX, 7-11).

Pl. VI. Arealul descoperirilor monedelor „scitice”
(*apud* C. Preda, *Istoria monedei* ..., p. 127, fig. 6).

Pl. VII. Monede „scitice” din Dobrogea
(*apud* C. Preda, *Istoria monedei* ..., pl. VIII).

Pl. VIII. Emisiuni olbiene Skiluros
(apud N. A. Frolova, *Monety skifskogo carja* ..., p. 46, fig. 1).

Pl. IX. Dioscurii pe monede din bronz ale lui Ailios (1), Akrosas (2) și Haraspes (3)
(apud V. Canarache, *Monetele sciților* ..., p. 224).

CONSIDERAȚII PRIVIND AGRICULTURA LA DACII EST-CARPATICI ÎN SECOLELE II Î. HR.-II D. HR.

Tamília Elena MARIN

Studiul izvoarelor scrise ca și al dovezilor culturii materiale permite astăzi o privire mai completă asupra vieții economice și sociale a geto-dacilor din Estul Carpaților. Ocupațiile dacilor est-carpatici în perioada clasică, surprinse pe baza dovezilor arheologice – unelte și ustensile, produse finite, resturi din procesele tehnologice, amenajări gospodărești – erau agricultura, cu ramurile cunoscute: cultura plantelor, viticultura, creșterea animalelor și meșteșugurile, reprezentate de metalurgie, prelucrarea lemnului, olăritul și alte meșteșuguri casnice. Intensitatea vieții economice a societății dacice est-carpatică este completată de activitatea de schimb, în special cu lumea romană, atestată de numeroase categorii de importuri: amfore, ceramică de lux și uzuală, produse ale toreuticii, obiecte de podoabă. Descoperirile de monede atestă intensitatea vieții economice în spațiul dacic est-carpatic.

Economia acestora, ca a oricărei comunități, depindea de mai mulți factori dintre care de maximă importanță au fost: resursele naturale, cele tehnice (care înglobau experiența și cunoștințele tehnice) precum și resursele umane. Dintre resursele naturale de cea mai mare importanță sunt cele primare, vitale pentru supraviețuirea comunităților. Solurile de bună calitate, specifice zonei de silvostepă și câmpie au fost propice pentru dezvoltarea agriculturii. O altă resursă, indispensabilă oamenilor în antichitate, dar și animalelor, o constituia sarea. Deși studiile sunt bogate în special în ce privește rolul sării în economia și viața comunităților preistorice est-carpatică¹, cu siguranță sarea a fost exploatată și de către geto-daci. O dovadă indirectă o constituie chiar arheologia spațiului, care documentează unele din cele mai importante cetăți dacice pe caile de acces către exploatarea tradițională de sare. Ne

¹ Dan Monah, *Sarea în preistoria României*, în *ArhMold*, XXX, 2007, p. 87, 92.

referim aici la davele de la Piatra-Neamț, Cozla și Bâta Doamnei, situate pe drumul de acces spre zona saliferă din Carpații Orientali.

În studiul vieții economice a unei civilizații antice izvoarele scrise alături de informațiile arheologice reprezintă cele două mari surse ale cunoașterii. Pentru civilizația dacică din spațiul pe care îl avem în vedere, informațiile transmise de autorii antici ori alte izvoare scrise sunt extrem de rare. Lipsa mențiunilor scrise referitoare la ocupațiile agrare ale celor din est este suplinită de descoperirile arheologice, între care se disting uneltele din diferite materiale, precum metal, os, piatră, resturile osteologice și ale semnițelor carbonizate, diferite amenajări gospodărești, de tipul gropilor de provizii, a cuptoarelor pentru pâine.

Rarele informații istorice scrise, păstrate la autorii antici, arată că principala ocupație a dacilor era agricultura. Cea mai veche informație literară referitoare la practicarea agriculturii în ținuturile geto-dacice provine de la Arrian, unde sunt menționate câmpurile de grâu din regiunea de la nordul Dunării². Pentru perioada clasică a civilizației dacice o sursă importantă o constituie Criton, care amintește practicarea agriculturii la daci în contextul elementelor de diferențiere socială: "unii...munceau [pământul] cu boii..."³. Ultima informație constituie o dovadă implicită și despre practicarea creșterii animalelor la daci. Deși nu are în vedere teritoriul pe care îl discutăm noi, adevărul celor menționate de autorii antici poate fi extins și pentru triburile dacice care locuiau în regiunea estică a Carpaților.

În cadrul agriculturii cultura plantelor era ramura cu cea mai mare extensie. Analizele făcute pe baza descoperirilor de semințe au evidențiat că dacii cultivau cereale: grâu, mei, orz și ovăz⁴, poate chiar și secara, cunoscută în Europa Centrală încă din prima epocă a fierului⁵. Astfel de dovezi provin din cetățile de la Barboși, Brad, Răcățau. Decorul de pe toarta unei căni, descoperită la Răcățau, având în relief motivul spicului

² Arrian, *Expediția lui Alexandru*, I,4,1, în *Izvoare privind istoria României*, I, 1964, p. 585.

³ Criton, *Geticele*, 5, în *Izvoare privind istoria României*, I, 1964, p. 509.

⁴ M. Cărciumaru, *Considerații paleoetnobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor*, în *ThD*, IV, 1983, 1-2, p. 60-65.

⁵ Ch. Daremberg, E. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Greques et Roumaine*, vol. 5, Paris, 1904.

de grâu⁶, poate constitui o altă dovadă, indirectă, a cultivării grâului la est de Carpați, în perioada clasică a civilizației dacice.

Uneltele agricole descoperite în diferite complexe arheologice din perioada secolelor II î. Hr.- II d. Hr. dovedesc progresele făcute în ce privește tehnica și drept consecință, creșterea producției agrare. Contribuția notabilă a lumii grecești în domeniul tehnicii agrare, brăzdarul de fier, a fost adoptată de geți pe parcursul secolului al III-lea î. Hr.⁷. Studiile referitoare la brăzdarele de tip dacic au arătat originea grecească a lor⁸.

Brăzdare de fier dacice au fost descoperite la Căndești, jud. Vrancea⁹, în davele de la Poiana, jud. Galați¹⁰, de unde provin două exemplare, Răcățiu, jud. Bacău¹¹ – trei exemplare, Bâta Doamnei, jud. Neamț¹², unde au fost descoperite alte două brăzdare dacice și Brad – trei

⁶ V. Căpitanu, *Noi contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în bazinul Siretului mijlociu. Cetatea dacică de la Răcățiu (antica Tamasidava)*, în *Carpica*, XXII, 1992, p. 136, fig. 35.

⁷ În Dacia brăzdarele de plug sunt semnalate începând din secolul II î. Hr. (I. Glodariu, E. Iaroslavski, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 59). Unele exemplare sunt amintite în exteriorul Carpaților, în Moldova, în contexte arheologice datate larg, între secolele III-II î. Hr., la Căndești (Gh. I. Constantinescu, *Contribuții arheologice la civilizația geto-dacică pe teritoriul județului Vrancea*, în *Studii și comunicări*, Vrancea, I, 1978, p. 19-24; A. C. Florescu, Marilena Florescu, *Aspecte ale civilizației traio-getice în zona de curbură a Carpaților Răsăriteni*, în *SAA*, I, 1983, p. 72) și la Poiana, în nivelul datat între sec. IV-II î. Hr. (R. Vulpe și colab., *Activitatea șantierului Poiana-Tecuci*, în *SCIV*, I, 2, 1951, p. 203, fig. 21/1-2).

⁸ M. Čičikova, *Au sujet de soc thrace*, în *Apulum*, VII, 1968, p. 117-122.

⁹ A. C. Florescu, Marilena Florescu, *op. cit.*, p. 78; V. M. Bobi, *Civilizația geto-dacilor de la curbură Carpaților (sec. VI î. Hr.-II d. Hr.)*, București, 1999, p. 342, PL. XXX/1.

¹⁰ I. Glodariu, E. Iaroslavski, *op. cit.*, p. 71; Silvia Teodor, M. Nicu, Stela Țau, *Așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați, Unelte, arme, piese de harnașament și alte obiecte din fier, bronz, lut ars și piatră*, în *ArhMold*, XXI, 1998, p. 44; Silvia Teodor, *Regiunile est-carpătice ale României în secolele V-II î. Hr.*, București, 1999, p. 58; R. Vulpe, Silvia Teodor, *Piroboridava*, București, 2003, p. 43.

¹¹ V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcățiu (jud. Bacău)*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 47, fig. 1/1; idem, *Unelte și arme de fier descoperite în așezarea geto-dacică de la Răcățiu, com. Horgești, jud. Bacău*, în *Carpica*, XVII, 1985, p. 48, fig. 1/1, 5, 6; idem, *op. cit.*, 1992, p. 137, fig. 21/1-17.

¹² N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 9, fig. 9,10.

exemplare¹³. Pe linia îmbunătățirii tehnicii agrare, trebuie amintită și preluarea brăzdarului de tip roman, care având lama mai lată, permitea tragerea de brazde mai mari, așa cum o dovedește și exemplarul descoperit la Gugești, în județul Vrancea¹⁴. Trebuie însă menționat că în estul Carpaților, au folosite folosite în continuare brăzdarele de tip dacic, chiar după introducerea celor provincial-romane. Brăzdare înguste, tipic dacice, au fost identificate și în așezări carpice.

Contactele cu lumea romană au determinat îmbunătățirea tehnicii agrare dacice, fenomen observabil odată cu adoptarea cuțitului de plug. Descoperirile arheologice au arătat că prin preluarea acestei părți – fierul lung sau cuțitul de plug, *culter* – în regiunea est-carpatică plugul a dobândit în linii mari alcătuirea actuală: grindei, talpă, coarne și (eventual) bârsă¹⁵, alte îmbunătățiri pe linie tehnologică fiindu-i aduse doar în perioada Evului Mediu.

În spațiul dacic est-carpatic au fost descoperite cuțite de plug la Poiana, unde exemplarul se afla împreună cu un brăzdar de tip dacic în stratul aparținând secolelor I î. Hr. - I d. Hr.¹⁶, la Răcățeu¹⁷ și la Brad, unde sunt menționate patru cuțite de plug fragmentare¹⁸. Din județul Vrancea provine un cuțit de plug din os, cu o formă similară celor din fier. Exemplarul a fost datat într-un interval mare de timp, pe parcursul secolelor II î. Hr. - II d. Hr., fiind descoperit întâmplător, într-o așezare, la Palanca, unde sunt amintite alături de alte materiale dacice și artefacte carpice¹⁹. Curățarea părților active ale plugului, brăzdarul și cuțitul, se realiza cu ajutorul unei unelte metalice, otic sau otig, preluată tot din lumea romană. Astfel de unelte sunt semnalate în davele de la Răcățeu²⁰ și Poiana²¹.

¹³ V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, p. 114, 171-174, fig. 52-53, Pl. 220/1-3.

¹⁴ V. M. Bobi, *op. cit.*, p. 343.

¹⁵ O încercare de reconstituire a plugului dacic, la I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, fig. 4.

¹⁶ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 200, fig. 21.

¹⁷ V. Căpitanu, *op. cit.*, 1985, p. 58.

¹⁸ V. Ursachi, *op. cit.*, p. 115, Pl. 1/1, 220/5.

¹⁹ V. Bobi, *op. cit.*, p. 61, Pl. XXXVII/1, XXXVIII/1.

²⁰ V. Căpitanu, *op. cit.*, 1992, p. 136.

²¹ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 203; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 64; Silvia Teodor *et alii*, *op. cit.*, 1998, p. 44, fig. 3/19.

Descoperirile arheologice au arătat că secerile erau uneltele cu cea mai mare pondere în cadrul tehnicii agrare. Numărul lor mare constituie o dovadă a extensiei pe care cultura plantelor, în speță cultivarea cerealelor, o avea în cadrul economiei dacice. Secerile descoperite la est de Carpați provin din așezări, dar și din descoperiri întâmplătoare. Ele aparțin aceluiași tip, cu cârlig de fixare la mâner și lama în general îngustă. La Răcătău secerile provin din diferite complexe, locuințe și gropi²². Tot dintr-o locuință, din așezarea de la Dumbrava, jud. Iași²³, provine o altă seceră, datată în sec. I - II d. Hr. Un număr mare de seceri este amintit la Poiana. Din cele 21 de exemplare întregi, 12 provin din contexte arheologice aparținând stratului de cultură materială corespunzător secolelor II î. Hr. - I d. Hr. Alături de acestea mai sunt semnalate alte exemplare aflate în stare fragmentară²⁴. În cetatea de la Bâta Doamnei sunt menționate seceri în cadrul descoperirilor din stratul de cultură datat în perioada secolelor I î. Hr. - I d. Hr.²⁵. Alte seceri au fost descoperite în cetatea dacică de la Căndești, jud. Vrancea, unde se evidențiază existența lor nu numai în locuințe sau în stratul de cultură materială datat în faza clasică a civilizației dacice dar și un exemplar aflat în depozitul de unelte meșteșugărești și agricole descoperit în această cetate²⁶.

În ceea ce privește secerile descoperite în cetatea de la Brad, numărul lor, dar mai ales diversitatea materialelor din care erau executate, sunt argumente care se adaugă celorlalte descoperiri – elemente de pluguri, râșnițe, cuptoare – ce documentează existența aici a unui puternic centru agrar. În această dăvă secerile au contexte diferite de proveniență- locuințe de pe acropolă și din așezarea deschisă, gropi, între care se remarcă groapa nr. 18, considerată a fi, datorită inventarului, rituală²⁷. Un tip aparte în cadrul descoperirilor de astfel de unelte de la

²² V. Căpitanu, *Cercetări arheologice în dăva de la Răcătău - Tamasiidava între anii 1992-1996*, în *Carpica*, XXVI, 1997, p. 50, 52, 57.

²³ S. Sanie, Șeiva Sanie, *Săpăturile de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)*, în *CI*, 4, 1973, p. 79, fig. 17/6.

²⁴ S. Teodor *et alii*, *op. cit.*, p. 44, fig. 4/1, 3-4, 6, 11; 5/7-9, 14, 20, 22; 6/1-2, 9, 15, 23; 7/20, 23, 26, 28.

²⁵ N. Gostar, *op. cit.*, p. 20.

²⁶ Gh. I. Constantinescu, *op. cit.*, p. 19-24, fig. 4, 5/1; A. C. Florescu, Marilena Florescu, *op. cit.*, p. 72-87.

²⁷ V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman*, în *Carpica*, I, 1968, p. 171-174, fig. 52-53; *idem*, *op. cit.*, 1995, p. 137.

Brad, îl constituie secerile din os, al căror număr total este de 141 de exemplare. Deși ele au fost documentate în toate cele patru nivele de locuire ale cetății, majoritatea sunt datate, pe baza contextelor de descoperire în perioada sec. I î. Hr. - II d. Hr.²⁸.

O privire asupra extensiei pe care cultura plantelor, iar în cadrul acesteia cultivarea cerealelor, a avut-o în economia dacilor est-carpatici, ar fi incompletă dacă nu am avea în vedere și alte dovezi, indirecte. Este vorba de numeroasele râșnițe descoperite în siturile din această regiune. Deși cercetările arheologice au dovedit că încă s-a menținut tipul arhaic de râșniță, cu frecător, se remarcă pe linia progresului, preluarea din lumea romană a tipul complex, alcătuit din *meta* și *catillus*. Enumerăm descoperirile de la Bâta Doamnei²⁹, Brad³⁰, Cozla³¹, Barboși³², Poiana³³, Dumbrava³⁴. Cu toate că în cadrul davelor estice nu avem documentate instalații de mare capacitate, de tipul *mola*, o variantă a acesteia poate fi considerată descoperirea de la Șișcani- Adjud, jud. Vrancea³⁵. Instalația, datată în sec. II d. Hr., în context carpic, este compusă din cele două părți caracteristice, dar de formă circulară, cu ax central. Productivitatea sporită a unei astfel de instalații documentează existența în zonă a unei comunități ce practica o agricultură dezvoltată și reclama cantități mari de cereale. O altă instalație asemănătoare a fost identificată la Buciumi, în județul Bacău³⁶. Din punct de vedere tipologic, aceasta amintește de cele de tip grecesc, răspândite și la geții est-carpatici, în sec. IV-III î. Hr., ulterior fiind constatate preluări și imitații ale acestei instalații de către comunitățile locale³⁷.

²⁸ *Ibidem*, p. 135.

²⁹ N. Gostar, *op. cit.*, fig. 7.

³⁰ V. Ursachi, *op. cit.*, p. 120.

³¹ N. Gostar, *op. cit.*, fig. 8.

³² S. Sanie, *Cetățuia dacică de la Barboși (II)*, în *ArhMold*, XII, 1988, p. 102.

³³ R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Bas - Moldavie*, în *Dacia* N. S., I, 1957, p. 149, fig. 4.

³⁴ S. Sanie, Șeiva Sanie, *op. cit.*, p.90.

³⁵ V. M. Bobi, *op. cit.*, p.116, Pl. XXXIX/7, 5.

³⁶ D. Ichim, *O „moară” dacică de la Buciumi, comuna Ștefan cel Mare*, în *Carpica*, XXVI, 1997, p. 119-123.

³⁷ T. Arnăut, *Râșnițe de tip grecesc din regiunile de la Nord și Nord-Vest de Pontul Euxin (sec. IV a. Chr.- sec III p. Chr.)*, în *SCIIVA*, 54-56, 2003-2005, p. 245.

Creșterea animalelor este documentată atât de resturile osteologice descoperite în așezările din această perioadă³⁸ dar și de artefacte specifice, folosite la îngrijirea animalelor sau în activități care implicau folosirea animalelor. Erau preferate taurinele, apoi ovicaprinele, a căror vârstă înaintată de sacrificare arată că erau crescute în special pentru lapte și lână. La Răcățau, analiza resturilor faunistice a scos în evidență preferința localnicilor pentru creșterea alături de oi, a cornutelor mari, a vitelor, dar și a porcilor³⁹.

În rândul artefactelor ce atestă activitatea pastorală enumerăm forfecii ce documentează creșterea oilor la Poiana⁴⁰, Brad⁴¹, Răcățau⁴² și Bâtea Doamnei⁴³. Alături de foarfeci, alte obiecte dovedesc indirect creșterea animalelor. Între acestea sunt elemente de harnașament și tracțiune, descoperite în cetăți precum cea de la Brad, unde au fost găsite piese metalice prevăzute cu nituri, folosite probabil la ansamblarea părților lemnoase ale carelor⁴⁴, de forma atașelor. Prezența coaselor în multe din așezările perioadei, necesare strângerii fânului pentru hrana animalelor, completează dovezile arheologice care documentează că la est de Carpați, într-o regiune în care vegetația de silvostepă și submontană asigură resursele naturale, creșterea animalelor a fost una din ocupațiile de bază a populației. Animalele reprezentau pentru locuitori o importantă sursă de hrană⁴⁵ dar ofereau și posibilități de transport ori generau puterea necesară în diferite alte activități, într-o epocă în care aceasta nu era furnizată decât de forța umană și suplinită de cea animală.

Comparativ cu secolele anterioare, în perioada clasică a civilizației dacice se constată și în zona est-carpatică schimbări notabile în viața economică. Contactul cu negustorii și civilizația greacă din secolele anterioare a dus și la preluări în domeniul tehnicii agrare. În

³⁸ S. Haimovici, *Creșterea animalelor la geto-dacii (sec. IV î.e.n-I e.n.) din Moldova și Muntenia*, în *ThD*, VIII, 1-2, 1987, p. 144-153.

³⁹ S. Haimovici, *Materialul faunistic de la Răcățau*, în *Carpica*, XX, 1989, p. 313.

⁴⁰ Silvia Teodor *et alii*, *op. cit.*, 1998, p. 52, fig. 3/11.

⁴¹ V. Ursachi, *op. cit.*, p. 216.

⁴² V. Căpitanu, *op. cit.*, 1976, p. 54.

⁴³ N. Gostar, *op. cit.*, fig. 6.

⁴⁴ V. Ursachi, *op.cit.*, p. 148.

⁴⁵ Necesarul de carne al populației era suplimentat de vânătoare. Analizele materialului osteologic din așezările menționate au arătat că era consumată carnea de cerb, câprior, mistreț, urs.

perioada clasică asistăm la preluări, de data aceasta din lumea romană. Producția agricolă a înregistrat sporuri notabile, în urma creșterii rentabilității ca rezultat al folosirii noilor unelte, importate dar produse și local. În așezările de tip dava, pe baza dovezilor arheologice, constatăm existența unei activități agrare bogate, susținută și de dezvoltarea meșteșugurilor, în speță a metalurgiei, furnizoare de unelte. Creșterea producției agricole, datorată îmbunătățirii tehnicii agrare a creat astfel premisele trecerii de la agricultura cu finalitate imediată, de subzistență, la cea furnizoare de mărfuri.

Abstract*

CONSIDERATIONS ON THE AGRICULTURE OF THE DACIANS EST OF
THE CARPATHIANS DURING THE 2ND CENTURY BC.-2ND CENTURY
AD

Agriculture was the main occupation of the Dacian population living east of the Carpathians. The paper describes the main proofs, especially archeological ones, that confirm the practice of this branch of economy. Various categories of agricultural implements (plough shares and coulter knives, sickles, scythes) were found in the settlements of Poiana, Brad, Răcățoiu, in the Dacian fortresses of Cindești, Barboși, Bâta Doamnei, the settlement of Dumbrava or settlements located in the area of the Carpathian bend. There are also described other finds – osteological remains, or paleobotanical ones – that confirm the practice of agriculture by the Dacians within the considered space. The described proofs confirm that within agriculture, the Dacians living east of the Carpathians were mainly preoccupied with cereal cultivation and animal husbandry. The analysis of the same proofs indicates the increase of the agricultural production, due to the improvement of the agrarian technique. This phenomenon created the conditions for the transition from the practicing of agriculture in order to answer immediate needs, for subsistence purposes, to the goods supplying agriculture.

* Rezumat tradus de Coralia Costăș.

UN EXEMPLU AL DEVOTAMENTULUI FAȚĂ DE DUMNEZEU ȘI ÎMPĂRAT: BAZILICA „SF. COSMA ȘI DAMIAN” DE LA BIZONE (CAVARNA, BULGARIA)

Ioan IATȚU

În Scythia Minor, la „Bizone, oraș pontic” (Βιζώνη, πόλις Ποντικής)¹, cum era numit în prima jumătate a secolului al VI-lea p. Chr., prin grija diaconului Ștefan, se va ridica o biserică în onoarea lui Dumnezeu și a Sf. Cosma și Damian, așa cum spune inscripția identificată în zidul școlii grecești din Cavarna, *De donis Dei et Sancti Cosma et Damiani construi iussit Stefanus Diaconus*, datată inițial în secolul al V-lea p. Chr.²

Edificiul ecleziastic aflat la est de Cavarna, a fost identificat cu puțin timp înainte de cedarea Cadrilaterului, în anul 1940, de către generalul Vârtejanu³. Cercetările arheologice au fost reluate în anii '50 de arheologii bulgari, care au dezvelit întregul ansamblu religios, stabilindu-i-se și datarea – secolul al VI-lea p. Chr.⁴. În ceea ce privește conexiunea dintre inscripție și edificiul religios, cercetătorii bulgari afirmă următoarele: „Si l'on admet que l'inscription latine de Kavarna...

¹ Ștefan din Bizanț, (*Lexicon de*) nume de popoare, în *FHDR*, II, p. 337.

² V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 62, datează inscripția † *De donis D[e]i et s[an]c[t]i Cosma et Dami[ani] construi [i]u[s]si[t] Stefanus diak[onus]* „între anii 400 și 500”; R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, București, 1918, p. 173 = idem, *Antichitățile creștine din Dobrogea*, în românește de G. Guțu, ediție îngrijită de A. Barnea, București, 2005, p. 156; C. Auner, *Dobrogea*, în *DACL*, I/1 (*D-Domestici*), 1920, col. 1244-1245; O. Tafrali, *La Cité Pontique de Dionysopolis, Kali-Acra, Cavarna, Téké et Ecréné*, Paris, 1927, p. 50-51, 72, nr. 11; *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Herausgegeben von V. Beševliev, Berlin, 1964, 84.

³ I. Barnea, *Nouvelles considerations sur les basiliques chrétiennes de Dobroudja*, în *Dacia*, N. S., 11-12, 1945-1947, p. 230, nota 5.

⁴ M. Mirtchev, G. Tonchéva, D. Dimitrov, *Bizone-Karvuna*, în *Izvestija-Varna*, 13, 1962, p. 30; G. Atanasov et alii, *Monumentele religioase ale Dobrogei/The Religious Temples of Dobroudja*, Constanța-Silistra, 2009, p. 49.

y a été transportée avec d’autres matériaux de construction, nous pouvons supposer qu’elle a appartenu à la basilique et qu’elle était dédiée à Kosma et Damian”⁵.

Situată în partea centrală a cetății de pe platoul promontoriului Chirakman, basilica are dimensiunile de 27,3 x 12,90 m. Edificiul prezintă două pridvoare în partea de vest, *narthex* îngust și *naos* împărțit în trei nave. Acestea sunt despărțite prin coloane de calcar, de la care s-au păstrat doar câteva detalii. Bazele coloanelor sunt realizate într-o manieră grosieră⁶. La est, basilica se termină cu o absidă semicirculară ce corespunde cu nava mijlocie, iar la o distanță de 9,30 m de aceasta, în interior, este situat amvonul ale cărui urme au fost identificate în pavajul bazilicii⁷. Intrarea principală a bazilicii a fost conturată cu pilaștri. Zidurile sunt construite din blocuri lipite cu mortar de culoare roșie, iar podeaua a fost placată cu dale mari de calcar de formă dreptunghiulară. Edificiul a fost acoperit cu țigle.

Ridicarea bazilicii s-a desfășurat, probabil, în două etape. Dacă la început au fost incluse numai *naos*-ul și *nartex*-ul, ulterior, spațiul destinat bisericii s-a extins și s-a construit exonartexul, încăperi destinate ceremoniilor de botezare, precum și spații destinate clerului⁸.

Construirea acestui complex religios se încadra tendințelor ideologice imperiale din secolul al VI-lea p. Chr., perioadă în care împăratul Iustinianus I (527-565 p. Chr.) – în urma ajutorului terapeutic⁹ oferit acestuia de cei doi sfinți, doctori *anargyroi* (ἀνάργυροι)¹⁰, recunoscuți pentru miracolele lor –, în calitate de reprezentant al lui Dumnezeu, a oficializat și consacrat cultul acestora, promovând la Constantinopolis, în 533 p. Chr., restaurarea mănăstirii cunoscută și sub numele de *Cosmidion*. Acestea i se atribuiau numeroase minuni, însă din

⁵ *Ibidem*, p. 108.

⁶ *Ibidem*, p. 108, fig. 8.

⁷ *Ibidem*, p. 108, fig. 6, 9.

⁸ G. Atanasov *et alii*, *op. cit.*, p. 49.

⁹ Procopius, *De Aedificiis*, ed. J. Haury, IV, cum addendis ed. G. Wirth, Leipzig, 1964, I, 6, 5-8; Împăratul suferise de o afecțiune la genunchi, P. Maraval, *Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie des origines à la conquête arabe*, Paris, 1985, p. 403; Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle*, Paris, 1901, p. 470.

¹⁰ A. Kazhdan, N. P. Ševčenko, *Anargyroi*, în *ODB*, 1, p. 85.

cauza amplasării într-o suburbie din afara zidurilor era deseori distrusă în timpul asediilor¹¹.

Gestul imperial s-a răsfrânt și în provinciile Imperiului, constituind un model atât pentru demnitarii oficiali, cât și pentru posesorii de mari averi, care aspirau la binecuvântarea divinității, precum și la binefacerile împăratului¹². În această direcție se înscrie una dintre cele mai cunoscute biserici iordaniene, prin splendoarea mozaicurilor, și anume cea de la Gerasa, ridicată în onoarea Sf. Cosma și Damian¹³. Construită între anii 529 și 533 p. Chr., bazilica păstrează pe suprafața mozaicului pavimentar portretele fondatorilor însoțite de inscripții cu numele acestora, *paramonarius* Theodor și soția sa Georgia. Aceștia nu au fost singurii care au contribuit la decorarea bisericii, printre alții numărându-se și tribunul Dagisteus din armata lui Iustinianus I, al cărui nume este menționat de către Procopius în *De bello persico*¹⁴.

Ridicarea acestei biserici a fost inițiată de Paul, episcop între anii 526-539 p. Chr., care își exprima astfel loialitatea față de împăratul Iustinianus I vindecat într-un mod miraculos de acești sfinți și cărora, marile personalități ale orașului le promiseseră un devotament activ¹⁵. Acest episcop, cu o personalitate puternică, a fost descris ca fiind un „călăuzitor”, un „înțelept” și „drept”, un constructor energic, a cărui pasiune (προθυμία) a stimulat numeroși donatori¹⁶.

Programul constructiv accelerat de către Iustinianus I nu se rezumă doar la ansamblul monahal din zona *extra muros* a capitalei. Procopius de Caesarea ne informează că împăratul a restaurat un oratoriu, într-un loc necunoscut din Pamphylia, și care se afla sub patronajul acelorași sfinți¹⁷. De asemenea, la Cyros, unde exista sanctuarul ce

¹¹ A. Touwaide, *L'église des saints Côme et Damien de Gerasa (Jordanie)*, în *RHP*, 86, 1998, 319, p. 378-379; A. Kazhdan, N. P. Ševčenko, *Kosmas and Damianos*, în *ODB*, 2, p. 1151; A.-M. Talbot, *Kosmas and Damianos Monastery*, în *ODB*, 2, p. 1151.

¹² *Ibidem*, p. 379.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ H. Leclercq, *Palestine*, în *DACL*, XIII/1 (*Os-Papyrus*), 1937, col. 890, fig. 9515, 9518.

¹⁵ Procopius, *De Aedificiis*, I, 6, 5-8.

¹⁶ P.-L. Gatier, *Nouvelles inscriptions de Gerasa*, în *Syria*, 62, 1985, 3-4, p. 305-307.

¹⁷ Procopius, *De Aedificiis*, V, 9, 37; J. L. Boojamra, *Christian Philanthropia: A Study of Justinian's Welfare Policy and the Church*, în *Byzantina*, 7, 1975, p. 361; P. Maraval, *op. cit.*, p. 388.

adăpostea relicvele celor doi sfinți locali, Iustinianus I a mărit edificiul, transformând lăcașul într-o impozantă biserică¹⁸. Prin devotamentul față de acești sfinți, el a dorit să facă din această așezare o cetate înfloritoare, finanțând construirea unui apeduct, a unui zid de apărare, precum și a altor edificii publice¹⁹.

În incinta acestor ansambluri religioase funcționau spitale, așa cum, probabil, exista și în cadrul complexului episcopal de la Histria²⁰ sau „Bazilica de vest” de la Chersonesus²¹, ce puteau fi deservite de un personal medical (*parabalani*, παραβάλανοι)²². În acest sens, nu este exclus ca în apropierea bazilicii de la Bizone, să fi existat un azil sau spital (*xenon*, ξενών), dacă ținem seama că acești sfinți vindecători erau totodată și protectori ai medicilor²³.

În ceea ce privește răspândirea cultului celor doi „*sanctorum medicorum*”, acesta își are originea în secolul al V-lea p. Chr. când, la Constantinopolis, conform tradiției, au fost ridicate două biserici, prima în cartierul Zeugma, de către patriarhul Proclus (434-446 p. Chr.)²⁴. Cea

¹⁸ V. Saxer, *Côme et Damien*, în *Dictionnaire Encyclopédique du Christianisme Ancien*, sous la direction de A. di Berardino, adaptation française sous la direction de Fr. Vial, I (*A-I*), Belgique, 1990, p. 522; E. G. Ryan, *Cosmas and Damian, SS.*, în *New Catholic Encyclopaedia*, second edition, 4 (*Com-Dyn*), Washington D. C., 2003, p. 282.

¹⁹ Procopius, *De Aedificiis*, II, 11, 4-6; P. Maraval, *op. cit.*, p. 347.

²⁰ A. Suceveanu, *Considération archéologiques et historiques. L'évolution du christianisme ancien*, în *Histria*, XIII, *La basilique épiscopale*, par A. Suceveanu avec la collaboration de l'architecte G. Milošević, O. Bounegru, C. Mușțeanu et Gh. P. Bordea et la participation de A. Băltăc, M. Dima, I. Iațcu, București, 2007, p. 142-143.

²¹ La Chersonesus, în anexele sudice ale „Bazilicii de Vest” (construită la sfârșitul secolului al VI-lea p. Chr.) a funcționat, probabil, un azil pentru bolnavi, fapt dovedit de prezența, la nord de edificiul bazilical și în apropierea zidului de incintă a cetății, a unei cripte (folosită între secolele VII-X d. Hr.) ce conținea 31 de schelete, toate cu vârsta de 30 de ani, purtând urmele unor boli, traume sau diformități, cf. G. R. Mack, J. C. Carter (eds.), *Crimean Chersonesos. City, Chora, Museum, and Environs*, Austin, 2003, p. 110-111, fig. 8.77.

²² A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602. A Social Economic and Administrative Survey*, II, Oxford, 1964, p. 906.

²³ D. H. Farmer, *Oxford. Dicționar al sfinților*, traducere de M. C. Udma, E. Burlacu, București, 1999, p. 139.

²⁴ J. Dubois, *Côme et Damien*, în *Histoire des Saints et de la sainteté chrétienne*, II, *La semence des martyrs 33-313*, sous la direction d'André Mandouze, Paris, 1987, p. 119.

de-a doua, *Cosmidion*, a fost înălțată, probabil, în 439 p. Chr.²⁵, în suburbia de nord-vest a capitalei, la extremitatea Cornului de Aur, după informațiile lui Procopius. Ansamblul se pare că a fost ctitorit de *magister* Paulinus, un apropiat al împăratului. Bisericele din cele două cartiere au fost sfințite la circa 440 p. Chr., în timpul domniei lui Theodosius II (408-450 p. Chr.).

Bazilica *martyrium* era precedată de un *atrium* spațios, înconjurat de porticuri cu galerii destinate să adăpostească mulțimea bolnavilor. Ansamblul era completat de o mănăstire și un azil²⁶. Prin amenajările sale, prin personalul său, prin activitățile sale culturale și rolul medical, *Cosmidion* nu era cu nimic mai prejos sanctuarelor (*asklepieia*) de la Epidaurus, Cos sau Pergamon²⁷, devenind unul dintre locașele de cult cele mai renumite în ceea ce privește practicarea vindecării prin *incubatio*²⁸. În *Miracula SS. Cosmae et Damiani* aflăm că incubăția se practica, se pare, în nava dreaptă (στοά), unde bolnavii întinși pe jos, așteptau ca sfinții să le apară în somn²⁹, așa cum și împăratului Iustinianus I i s-au relevat în timp ce dormea, vindecându-l³⁰.

În sanctuarul celor doi sfinți, se întâlneau numeroși păgâni care se rugau împreună, adresându-se divinităților Castor și Pollux³¹. De altfel, aceștia insistau ca cei doi sfinți să fie identificați cu gemenii Dioscuri³².

²⁵ P. Maraval, *op. cit.*, p. 403.

²⁶ *Ibidem*; P. Julien, *Quarante-huit miracles grecs des saints Côme et Damien: Collections grecques de miracles. Sainte Thècle. Saints Côme et Damien. Saints Cyr et Jean (extraits). Saint Georges*, în *RHP*, 62, 1974, 223, p. 288.

²⁷ P. Julien, *Culte et iconographie des saints Côme et Damien*, în *RHP*, 86, 1998, 319, p. 377.

²⁸ Această practică consta în rugăciuni, priveghiuri, post și adeseori privare de somn, proces ce se putea întinde de la o zi și o noapte, până la mai mulți ani, cf. C. Dauphin, *From Apollo and Asclepius to Christ. Pilgrimage and Healing at the Temple and Episcopal Basilica of Dor*, în *Liber Annuus*, 49, 1999, p. 403; P. Maraval, *op. cit.*, p. 403.

²⁹ L. Deubner, *Kosmas und Damian. Texte und Einleitung*, Leipzig, 1907, în special *Wunder* 30, p. 174 și *Wunder* 34, p. 184; T. E. Gregory, *The Survival of Paganism in Christian Greece: A Critical Essay*, în *The American Journal of Philology*, 107, 1986, 2, p. 238-239, nota 35; R. Merkelbach, *Philologica. Ausgewählte Kleine Schriften*, W. Blümel (Hrsg.), Leipzig, 1997, p. 293.

³⁰ H. Leclercq, *Incubation*, în *DACL*, VI/1 (*I-Invitatoire*), 1926, col. 514.

³¹ F. Chiovaro, *Les saints dans l'Histoire du Christianisme. Le culte des saints dans l'Antiquité. Les Mirabilia sanctorum*, în *Histoire des Saints et de la sainteté chrétienne*, I, *La nuée des témoins*, sous la direction de F. Chiovaro, Paris, 1986, p. 34.

Fiind obișnuiți să caute sprijinul unor zeități apropiate, cu rol taumaturgic, martirii erau cei mai abordabili, astfel că implantarea cultului celor doi sfinți era un act ce urmărea substituirea devotamentului față de aceste zeități păgâne³². Valoarea apologetică a miracolelor săvârșite de martiri era dată, într-o anumită măsură, de transferul unor competențe cu caracter taumaturgic, astfel că minunile nu se mai desfășurau în templele lui Asclepios, Isis, Castor și Polux, ci în bazilica Sf. Cosma și Damian din Constantinopolis³⁴. Unul dintre cele mai relevante exemple este cel de la Aegae, din Cilicia, unde sanctuarul dedicat Sf. Cosma și Damian a succedat templului lui Asclepios³⁵, distrus din ordinul împăratului Constantin I (306-337 p. Chr.)³⁶. Dacă Asclepios era zeul doctorilor păgâni, Sf. Cosma și Damian, precum și alți sfinți *anargyroi*, erau patronii medicinei creștine³⁷. Așadar, în calitate de vindecători, cei doi frați sfinți au îndeplinit același rol ca și zeitatea păgână³⁸.

În spitalele din cadrul ansamblurilor religioase, în timpul nopții, urmând exemplul vechilor *asclepieia*, se desfășurau intervențiile chirurgicale, curele și regimurile terapeutice, de obicei în timpul procesului de *incubatio*³⁹. Clericii și personalul medical din *xenones* utilizau aceleași terapii, păstrate peste timp de la preoții ce deserveau vechile *asclepieia*. Mănăstirea *Cosmidion* era prevăzută cu spații pentru intervenții chirurgicale, precum și de îngrijire a bolnavilor. De asemenea, aici funcționa și o școală pentru medici, care reprezentau personificarea celor doi sfinți⁴⁰.

Se poate admite faptul că ridicarea bisericii de la Bizone urmărea eliminarea ultimelor forme de rezistență ale unor culte tradiționale,

³² L. Deubner, *op. cit.*, vezi *Wunder* 9, p. 113-117; T. E. Gregory, *op. cit.*, p. 241, nota 40.

³³ F. Chiovaro, *op. cit.*, p. 34.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ P. Maraval, *op. cit.*, p. 354.

³⁶ Sozomen, *Istoria bisericească*, tradusă în românește de I. Gheorghian, București, 1897, II, 4, 5, p. 46.

³⁷ T. S. Miller, *Byzantine Hospitals*, Baltimore-London, 1985, p. 64.

³⁸ M. P. J. Dillon, *The didactic Nature of the Epidaurian Lamata*, în *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 101, 1994, p. 259; R. Merkelbach, *op. cit.*, p. 132, nota 9.

³⁹ J. Lascaratos, *Miraculous ophthalmological therapies in Byzantium*, în *Documenta Ophthalmologica*, 81, 1992, p. 145.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 145-146, 151.

specifice lumii greco-romane, și care s-au manifestat de-a lungul litoralului vest-pontic. Aceste aspecte erau reflecția unor realități întâlnite la aproximativ 15 km sud, la Dionysopolis, sediu episcopal de care depindea, se pare, cetatea Bizone⁴¹. În secolele I-III p. Chr., orașul a cunoscut o perioadă de înflorire economică aflându-se în strânse legături cu Dionysopolis⁴², unul dintre „orașele mai de seamă” din Scythia Minor⁴³.

Pe baza descoperirilor epigrafice și arheologice de la Dionysopolis, se poate vorbi, pentru primele trei secole ale mileniului I p. Chr., de o adevărată „școală” de medicină. Tradiția medicală din acest oraș este confirmată de două inscripții datând din secolele II-III p. Chr. Ele certifică existența unei asociații de medici cărora, probabil cu ocazia unor sărbători, li s-au distribuit alimente prin generozitatea unui demnitar al cetății (al cărui nume nu-l cunoaștem)⁴⁴, precum și din inițiativa unui cetățean bogat pe nume „Marcus Aurelius [---]koros, fiu al Antiochiei, *philotimos* prin tradiție familială, preot al fondatorului cetății, zeul Dionysios, *gymnasiarch*”⁴⁵. Un distih elegiac din secolele II-III p. Chr., descoperit la Vasada – o mică localitate isauriannă între Pisidia și Lycania –, îl preamărea pe Dionysios, „bun doctor” și care era originar din Krounoi, numele vechiului oraș vest-pontic, Dionysopolis⁴⁶.

Toți membrii acestei asociații socio-profesionale activau sub patronajul vechilor zeități tradiționale ale medicinei, Asclepios⁴⁷ și

⁴¹ Bizone nu avea statutul de episcopie, întrucât nu se regăsește pe listele episcopale din secolele VIII-IX, vezi *Listele episcopatelor Bisericii din Constantinopolis*, în *FHDChr*, *Lista a 3-a*, p. 639; A. Suceveanu, I. Barnea, *Contributions à l'histoire des villes romaines de la Dobroudja*, în *Dacia*, N. S., 37, 1993, 159-179.

⁴² A. Rădulescu, *Bizone*, în *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, C. Preda (ed.), I (A-C), București, 1994, p. 183.

⁴³ Ammianus Macellinus, *Istoria romană în 31 de cărți*, XXVII, 4, 12, în *FHDR*, II, p. 122-123.

⁴⁴ É. Samama, *Les médecins dans le Monde Grec. Sources épigraphiques sur la naissance d'un corps médical*, Geneva, 2003, p. 194-195, nr. 96.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 195-196.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 444, nr. 345; M. Dana, *Les médecins du Pont-Euxin à l'étranger: une "itinérance du savoir"*, în *Classica et Christiana*, 3, 2008, p. 112-113. Referințele bibliografice privind descoperirile epigrafice de la Dionysopolis ne-au fost oferite de către domnul Dr. Dan Aparaschivei, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴⁷ O. Tafrali, *op. cit.*, p. 25.

Dioscurii, aceștia din urmă fiind atestați prin descoperirea la Balcic a unui basorelief⁴⁸. De asemenea, erau adorate și zeități străine, printre care Osiris, confirmat printr-o mică statueta ce provenea din valea Nilului⁴⁹. Ea făcea parte din inventarul mormântului unui medic roman⁵⁰, datat în secolul al II-lea p. Chr.⁵¹.

Este posibil ca în secolul al VI-lea p. Chr., aceste zeități să fi fost adorate prin săvârșirea de ceremonii și rituri idolatre chiar și de către creștini. Astfel că legislația civilă, conciliile locale, predicile episcopilor⁵², precum și programul pastoral lansat de episcopia de Dionysopolis și implicit de scaunul mitropolitan și arhiepiscopal autocefal de Tomis⁵³, urmăreau să le înlăture⁵⁴.

Ctitorirea locașului de la Bizone s-a făcut prin respectarea dispozițiilor chalcedoniene statornice în canonul 4, care preciza „ca nimeni și nicăieri să nu zidească sau să ridice mănăstire sau casă de rugă (biserica) fără învoirea episcopului cetății”⁵⁵, în cazul nostru, de către episcopul de Dionysopolis. Totodată, era respectată și legislația imperială a împăratul Iustinianus I care, în 538 p. Chr., a emis o lege (reînnoită în 545 p. Chr.), prin care se reglementau ritualurile de fondare a bisericilor și mănăstirilor private. Pe viitorul amplasament al bisericii sau al mănăstirii, episcopul trebuia să rostească o rugăciune, să pună o cruce și să organizeze o procesiune religioasă. Prin acest ceremonial, ridicarea

⁴⁸ *Ibidem*, p. 25, nota 4.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 31, pl. X/2: „une statuette d’Asklepios (haute de 0^m22), représentant le dieu égyptien Osiris”.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 31-42; Inventarul conținea vase din bronz, piese din sticlă și ceramică, lămpi, bisturie, pensete, cârlige etc., vezi și K. Škorpil, *Grabfund in Balčik*, în *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 15, 1912, p. 102-134; F. J. Hassel, E. Künzl, *Ein römisches Arztgrab des 3. Jahrhunderts n. Chr. aus Kleinasien Einschließ eines vorläufigen Verzeichnisses von Arztgräbern mit Beigaben aus dem Imperium Romanum (1. Jahrhundert v. Chr. bis 3. Jahrhundert n. Chr.)*, în *Medizinhistorisches Journal*, 15, 1980, p. 419.

⁵¹ K. Škorpil, *op. cit.*, p. 102-134.

⁵² N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 359.

⁵³ *Idem*, *Câteva probleme ale creștinismului din spațiul românesc în mileniul I în lumina izvoarelor literare*, în *FHDRChr*, p. 95.

⁵⁴ La Topola, localitate aflată la 8 km sud de Kavarna, a fost ridicată o bazilică „în a doua jumătate a secolului al IV-lea pe locul unui sanctuar traco-roman, fiind incendiată spre sfârșitul aceluiași secol... Probabil în a doua jumătate a secolului al V-lea biserica a fost reconstruită”, cf. G. Atanasov *et alii*, *op. cit.*, p. 50.

⁵⁵ I. N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, ediția a III-a îmbunătățită, Sibiu, 2005, p. 87.

bisericii sau a mănăstirii devenea un act de recunoaștere publică, iar amplasarea crucii simboliza jurisdicția spirituală a episcopului asupra edificiului⁵⁶.

Făcându-se o paralelă între cele două centre, Gerasa și Bizone, se poate admite că ele constituiau o continuitate între capitală și provincie. Această situație poate fi explicată prin faptul că ideologia imperială bizantină ajunsese, în perioada lui Iustinianus I, la o maturitate deplină, prin urmărirea unei doctrine foarte precise: restituirea cultului celor doi *sanctorum anargyrorum* și integrarea medicinei din perioada clasică, prin definiție păgână și neacceptată în *Civitas Dei* de către Biserică, integrare care a fost recunoscută odată cu Iustinianus I⁵⁷. Așadar, în secolul al VI-lea p. Chr., *Cosmidion* și hagioterapia au constituit o punte de legătură între *asklepieia* și mănăstirile – spital din evul mediu, oferind un exemplu de creștinare a practicilor păgâne și reprezentând o etapă importantă în difuzarea cultului celor doi sfinți-doctori⁵⁸.

Fundația de la Bizone reprezintă un model în ceea ce privește gratitudinea pentru vindecarea împăratului față de Dumnezeu și de cei doi sfinți taumaturgi, manifestată de Biserica provinciei Scythia Minor, precum și un aspect al ideologiei religioase imperiale din Antichitatea târzie transferat asupra provinciilor Imperiului – extirparea păgânismului.

Abstract*

AN EXAMPLE OF DEVOTION TO GOD AND THE EMPEROR: THE “STS. COSMA AND DAMIAN” BASILICA OF BIZONE (CAVARNA, BULGARIA)

The “Sts. Cosma and Damian” Basilica of Bizone (Cavarna, Bulgaria) probably represents a God thanking gesture from the Church of Scythia Minor, for the miraculous healing of Emperor Iustininaus by the two thaumaturge saints. This gesture belongs to the series of imperial foundations (Kosmidion of Constantinopolis, Cyros, Pamphylia) and provincial ones (Gerasa) that were built especially in the oriental part of the Empire.

⁵⁶ J. P. Thomas, *Private religious foundations in the Byzantine Empire*, Washington, D. C., 1987, p. 43.

⁵⁷ A. Touwaide, *op. cit.*, p. 379.

⁵⁸ cf. P. Julien, *op. cit.*, în *RHP*, 86, 1998, 319, p. 378.

* Rezumat tradus de Coralia Costaș.

Kosmidion and hagiotherapy are a connection between the asclepieia and the hospital monasteries of the Middle Ages, proving an example of Christianization of pagan peoples and representing an important phase in the diffusion of the cult of the two holy doctors.

At the same, the building of the religious edifice of Bizone was a deed promoted by the bishopric of Dionysopolis that this fortress and the metropolitan and archbishop autocephalous see of Tomis probably depended on. By this foundation, the Church of Scythia Minor aimed at eliminating the last forms of resistance of some traditional cults, specific to the Greek – Roman world, and which were manifested along the west – Pontic littoral. If Asclepios and Dioscurii were the deities of the pagan doctors, Sts. Cosma and Damian, together with other anargyroi saints, became the patron saints of Christian medicine.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Scythia Minor during the 4th - 6th centuries AD. Ecclesiastic centers.

Fig. 2. Bizone. Plan of the basilica – phase I (apud M. Mirtchev, G. Tonchéva, D. Dimitrov, in *Izvestija-Varna*, 13, 1962, fig. 6).

Fig. 3. Plateau of Cirakman – panoramic view (apud G. Atanasov et alii, *Monumentele religioase ale Dobrogei*, p. 49).

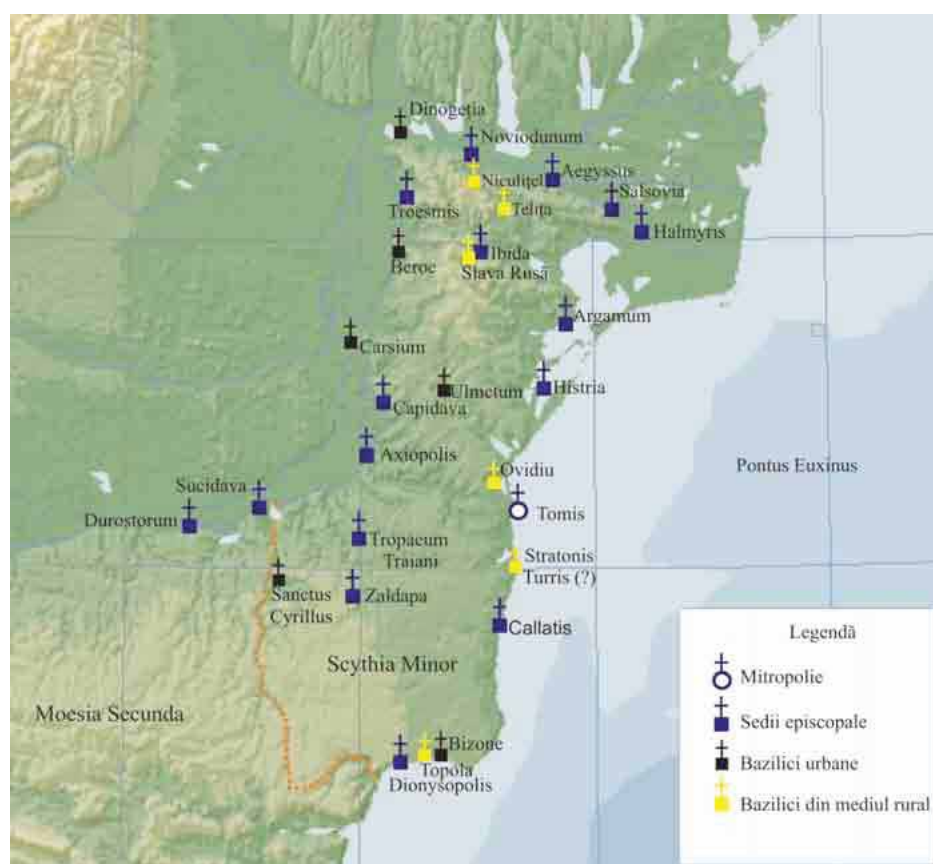

Fig. 1. Scythia Minor în secolele IV-VI p. Chr. Centre eclesiastice.

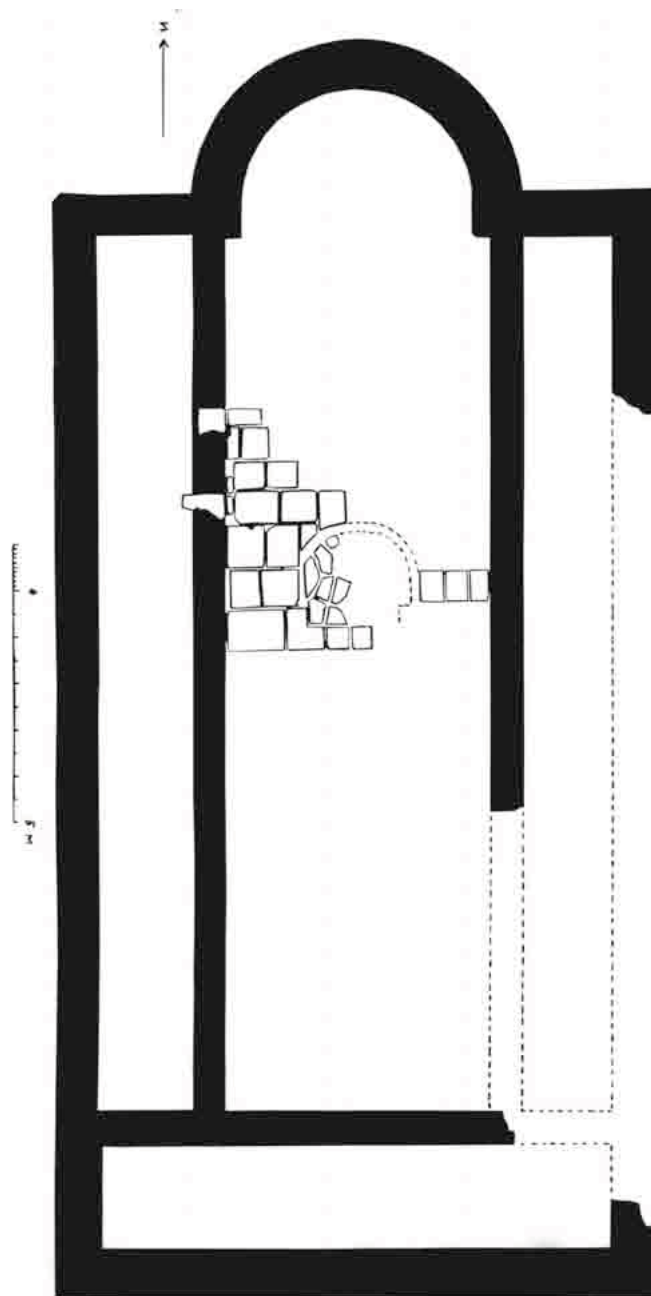

Fig. 2. Bizone. Planul bazilicii – faza I
(*apud* M. Mirtchev, G. Tonchéva, D. Dimitrov,
în *Izvestija-Varna*, 13, 1962, fig. 6).

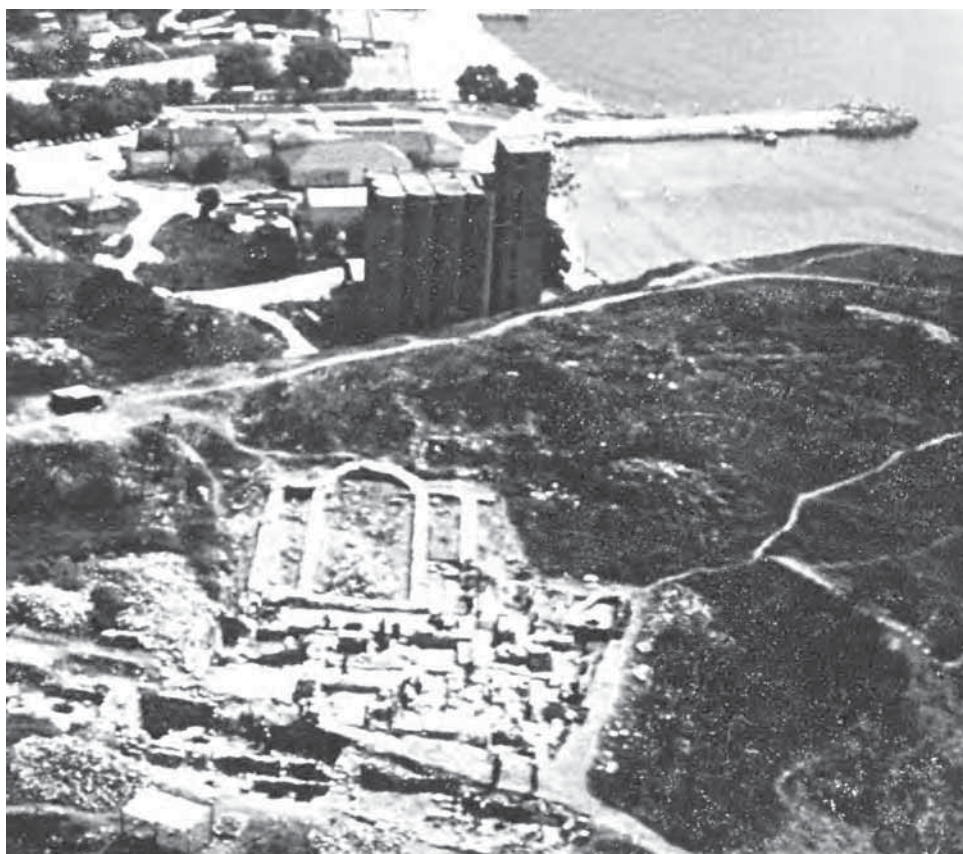

Fig. 3. Platoul capului Cirakman - panoramă
(*apud* G. Atanasov *et alii*, *Monumentele religioase ale Dobrogei*, p. 49).

CÂTEVA SEMNIFICAȚII ALE METAFOREI CORABIEI ÎN SCRIERILE HRISOSTOMICE*

Tincuța CLOȘCĂ

În veacurile Antichității târzii, incidența retoricii asupra literaturii și asupra culturii în sens larg a fost un fenomen foarte răspândit. Examinând cu atenție scrierile patristice, se observă că acestea sunt bazate mai ales pe idealul și pe practica retoricii¹.

Ioan Hrisostom, dându-și seama de valoarea artei oratorice păgâne pentru difuzarea învățaturii creștine, nu a ezitat de a o pune în slujba acesteia din urmă. Când o imită în discursurile sale, el face aceasta folosind numai aspectul ei tehnico-formal², întrucât nu căuta să strălucească doar prin frumusețea formei, ci și prin temeinicia ideilor. Cu alte cuvinte, asemenea multor scriitori bisericești greci și latini ai veacului al IV-lea, Ioan Hrisostom cerea să nu se dea întâietate formei asupra fondului, stilului asupra ideilor, artificiului oratoric asupra conținutului învățaturii creștine. Mai mult, el se pronunța împotriva formei goale, nu împotriva celei menite de a da expresie pregnantă învățăturilor creștine³.

De asemenea, evitând patosul și sonoritatea bogată îndrăgite de alți oratori, Ioan Hrisostom nu se îngrijea de cuvinte și expresii frumoase, ci spunea lucrurile simplu, așa cum gândea, și fără cercetare, cu primele

*Lucrare realizată în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Claudio Moreschini, Enrico Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine, II, De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, traducere de Elena Caraboi, Doina Cernica, Emanuela și Dana Zămosteanu, Iași, 2004, p. 24.

² Dumitru Belu, *Cu privire la predică în concepția Sfântului Ioan Gură de Aur*, în *Mitropolia Ardealului*, 3-4, 1958, p. 268.

³ Mihail Bulacu, *Principiile fundamentale ale omileticii ortodoxe*, în *Studii Teologice*, 8-10, 1977, p. 631.

cuvinte care îi veneau în minte, pentru ca fiecare să-l poată înțelege⁴. Așadar, toate omiliile sale, rostite într-un limbaj dulce și armonios, abundând în metafore, uneori cam lungi, cu multe divagații, dar întotdeauna adaptat auditorilor și nevoilor lor prezente⁵, aveau un vădit caracter edificator și un conținut „popular”, în care retorica este adeseori întrezărită.

Semnificativ este faptul că discursul său este rezultatul atât al efortului de a se face înțeles de către ascultători, cât și al controverselor și discuțiilor teologice. De aceea, Ioan Hrisostom a căutat expresiile, comparațiile și formulele cele mai potrivite pentru a demasca eroarea de credință și pentru a combate imoralitatea, făcând astfel ca ascultătorii săi să înțeleagă mesajul său⁶. Printre acestea se numără și metafora.

Metafora este clasată printre figurile de discurs alcătuite dintr-un singur cuvânt și presupune o deplasare și o extindere a sensului acestuia⁷. Mai mult, potrivit celei mai uzuale definiții, metafora (de la cuvântul grec *metaphorein* = „a duce/a purta dincolo”) facilitează înțelegerea unui lucru în termenii altui lucru. În acest sens, metafora este foarte asemănătoare cu analogia sau cu o comparație subînțeleasă⁸.

În cele ce urmează, vom prezenta una dintre metaforele utilizate de către Ioan Hrisostom – cea a corabiei. Nu este singura. În opera hrisostomică, se mai întâlnesc metafora *stadionului*, *a atletului*, *a doctorului*, *a ostașului*, *a luptătorului*, *a plugarului*, însă cea a corabiei este cea mai uzitată. Nicicând, poate, capacitatea de sugestie nu a fost mai mare ca în opera lui Ioan Hrisostom, care i-a atribuit menirea de a servi atât ca emblema a factorilor ce sunt necesari pentru prosperitatea și edificarea morală a societății în care trăia, cât și ca mijloc de combatere a viciilor⁹.

⁴ Liviu Petcu, *Studiu introductiv la Lumina Sfințelor Scripturi. Antologie tematică din opera Sfântului Ioan Gură de Aur*, volumul I (A-I), Iași, 2007, p. 24.

⁵ *Ibidem*, p. 25.

⁶ Ioan D. Popa, *Opera Sfinților Părinți din «epoca de aur» ca izvor al prediciei*, în *Studii Teologice*, 5-6, 1970, p. 437.

⁷ Paul Ricoeur, *Metafora vie*, traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, București, 1984, p. 13.

⁸ Alexandru-Florin Platon, *Metafora corpului în cultura medievală. Câteva probleme de metodă*, în *Ideologii politice și reprezentări ale puterii*, studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Bogdan Maleon și Liviu Pilat, Iași, 2009, p. 17-18.

⁹ Veniamin Micle, *Sfântul Ioan Gură de Aur predicator social*, în *Mitropolia Ardealului*, 7-8, 1968, p. 527.

Desigur, metafora corabiei nu se întâlnește pentru prima dată în opera lui Ioan Hrisostom. De exemplu, Tertullian (cca 150 - cca 230) face din imagina corabiei simbolul explicit al Bisericii: „în rest, scria el în tratatul *De baptismo*, barca prefigura Biserica care pe marea lumii este scuturată de valurile persecuțiilor și ispitelor, în timp ce Domnul în răbdarea sa pare să doarmă până în ultima clipă când, trezit de rugăciunea sfinților, stăpânește lumea și redă pacea alor săi”¹⁰. Cu aceeași semnificație, ea mai apare la Ciprian al Carthaginei (cca 200 - 258), în *De Catholicae Ecclesiae Unitate* („Despre unitatea Bisericii”), la Origen (cca 185 – cca 253)¹¹ și la Teofil al Antiohiei(? - cca 180); acesta din urmă scria: „Și precum pirații, după ce au umplut corăbiile cu călători, sfărâmă corăbiile, ca să le nimicească, tot așa se întâmplă și cu cei rătăciți de la adevăr: pier din pricina rătăcirii”¹². Mai mult, Hipolit al Romei (cca 170 – 235), prezentând alegoria catehetică a Bisericii, spunea: „corăbiile sunt bisericile care, încercate de tulburările și de violența spiritului străin acestei lumi, se refugiază întru Domnul ca într-un port liniștit”¹³.

În scrierile hrisostomice corabia nu simbolizează doar Biserica, ci are o multitudine de semnificații: ea este simbol pentru suflet, Univers, pentru personajele biblice, pentru sfinți. Printre ele, și valorile morale creștine, asupra cărora vom insista în rândurile ce urmează.

Cum se știe, în Antichitatea târzie și-au făcut loc o morală și o antropologie mai umaniste, dominate de idei, fapte și valori altădată neglijate sau desconsiderate, precum cumpătarea în ceea ce privește bunurile materiale, postul, înfrânarea sexuală, fecioria și celibatul ca „paradigme ale mântuirii”, un sentiment mai puternic al solidarității familiale, penitența ca model de sfințenie, ascetismul ș.a.¹⁴

Unele dintre acestea se întâlnesc și în opera hrisostomică, exprimate sub forma metaforei corabiei. Astfel, despre înfrânarea

¹⁰ Tertullian, *Despre botez (De baptismo)*, XII, 8, în *Apologeți de limbă latină, (Părinți și Scriitori Bisericești 3)*, traducere de N. Chițescu, E. Constantin, P. Papadopol și D. Popescu, introducere, note și indici de N. Chițescu, București, 1981, p. 243.

¹¹ *Apud* Jean Daniélou, *Simboluri creștine primitive*, traducere din limba franceză de Anca Opric și Eugenia Arjoa, Timișoara, 1998, p. 65.

¹² Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic*, II, XIV, în *Apologeți de limbă greacă (Părinți și Scriitori Bisericești 2)*, traducere, introducere, note și indici de T. Bodogae, Olimp Căciula, D. Fecioru, București, 1980, p. 306.

¹³ *Apud* Jean Daniélou, *op. cit.*, p. 66.

¹⁴ Nelu Zugravu, *Antichitatea târzie*, traduceri inedite din limba latină și greacă de Claudia Tărnăuceanu și Mihaela Paraschiv, Iași, 2005, p. 47-48.

alimentară sau post, Ioan Hrisostom spunea într-una dintre omiliile la *Facere*: „după cum corăbiile ușoare străbat mai iute mările, iar dacă sunt încărcate peste măsură se scufundă, tot așa și postul face mai ușoară mintea și o pregătește să străbată cu ușurință oceanul acestei vieți”¹⁵. Motivul este reluat în numeroase alte predici. De pildă, în *Despre soartă și providență*, pentru a convinge pe ascultătorii săi să postească, el menționa: „după cum o corabie încărcată cu mărfuri mai mult decât poate lua se îneacă, împovărată fiind de greutatea încărcăturii, tot așa și sufletul, sau trupul nostru, când primește mâncăruri peste puterea lui, se încarcă prea mult și, neputând suporta greutatea celor pe care le are în el, se îneacă în oceanul pierzării și căpitanul, și corăbierii, și cârmacii, și călătorii și pierde o dată cu ei și încărcătura. După cum unor corăbii încărcate prea mult nu le este de nici un folos nici liniștea mării, nici știința căpitanului, nici mulțimea corăbierilor, nici măiestria construcției, nici anotimpul prielnic – nefiindu-i nimic de folos unei corăbii atât de primejduite – tot așa, și cu cei cărora le place să se desfete cu mâncăruri și băuturi; nimic nu poate scăpa un suflet atât de primejduit, nici mulțimea gândurilor, nici învățătura, nici sfatul, nici îndemnurile, nici muștrările, nici înlesnirea celor viitoare, nici rușinea, nici învinuirea celor prezente; ci necumpătarea le biruie pe toate și-l îneacă, aducând peste lacom, cu voia sau fără voia lui, noian cumplit de ape”¹⁶. Mai mult, într-una dintre cele 21 de *Omilii la Statui*, Ioan Hrisostom le spunea adeseori ascultătorilor săi că: „așa cum negustorii nu au vreun folos de pe urma lungilor lor călătorii pe mare decât dacă au pe corăbii încărcătură și marfă multă. Tot așa și noi nu avem vreun folos de pe urma postului dacă îl trecem fără socoteală, fără rost, în zadar”¹⁷.

¹⁵ Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere*, I, 4, în *Scrieri*, partea întâi (*Părinți și Scriitori Bisericești* 21), traducere, introducere, indici și note de Dumitru Fecioru, București, 1987, p. 36 (în continuare *Scrieri*, partea întâi).

¹⁶ Idem, *Despre soartă și providență*, VI, traducere din limba greacă veche și note de Adrian Tănăsescu-Vlas, București, 2002, p. 198; idem, *Îmbuibarea pântecelelui și beția*, în *Problemele vieții*, traducere de Cristian Spătarelu și Daniela Filimon, p. 147; idem, *Omilii la Facere*, X, 2, în *Scrieri*, partea întâi, p. 118; idem, *Nimeni nu îl vatămă pe cel ce nu se vatămă*, 7, în *Despre desfătarea celor viitoare. Să nu deznădăjduim. Nouă cuvântări la Cartea Facerii*, traducere din limba greacă veche de Dumitru Fecioru, București, 2008, p. 195 (în continuare *Despre desfătarea celor viitoare...*).

¹⁷ Idem, *Omiliile la statui*, XVI, 6, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 275 (în continuare *Omilii la statui*).

Tot prin intermediul metaforei corabiei, Ioan Hrisostom, descrie atitudinea pe care trebuia să o adopte ascultătorii săi la începutul fiecărui post. Astfel, el îi îndemna, zicându-le: „precum după sfârșitul iernii, când începe vara corăbierul duce în mare vasul său, [...], așa și noi, când a sosit timpul postului, ca o vară a sufletului, [...], precum corăbierii împotriva valurilor, poftelor celor fără de rânduială să opunem cugetările cele sfinte. Căci creștinul este [...], un corăbier, [...]. Furtuna patimilor trebuie acum să o liniștești, valurile poftelor celor fără rânduială să le domolești, corăbioara sufletului tău să o scapi, să întrebuințezi toată prevederea și vei fi un cârmaci duhovnicesc”¹⁸.

Totodată, reține atenția maniera în care Ioan Hrisostom își încuraja credincioșii să se străduiască la fel de mult pe calea virtuților, chiar și atunci când postul este pe sfârșite. Astfel, Hrisostom îi sfătuia ca la sfârșitul celor patruzeci de zile ale marelui post, săvârșind înotarea postului și sosind la liman cu darul lui Dumnezeu, să nu se lenevească pentru aceasta, ci pentru aceasta să arate mai multă osârdie și priveghere, „căci și corăbierii după ce trec noianuri nenumărate, când voiesc să intre în liman cu corabia plină, atunci mai ales au mai multă grijă, ca nu cumva corabia să se lovească de vreo stâncă acoperită cu apă și așa să facă nefolositoare toată osteneala lor de mai înainte.[...]. Deci, precum corăbierii, [...] atunci înmulțesc osârdia și privegherea când se apropie de sfârșit, așa și noi, care am ajuns cu darul lui Dumnezeu la această Săptămână Mare, trebuie să arătăm mai multă osârdie la post; să facem rugăciunile mai cu tărie; să ne mărturisim mai cu de-amănuntul și mai des păcatele noastre; să lucrăm faptele cele bune, milostenie îndestulată,

¹⁸ Idem, *Cuvânt la Duminica a treia a Sfântului și Marelui Post*, în *Puțul, care s-a tălmăcit din limba elinească de arhiepiscopul și mitropolitul a toată Ungrovlahia Kir Grigore Dascălul pentru folosul neamului nostru*, București, 2001, p. 77 (în continuare *Puțul*); idem, *Omiliile la statui*, III, 3, p. 65; idem, *Nouă cuvântări la Cartea Facerii*, I, 1, în *Despre desfătarea celor viitoare...*, p. 290-291; idem, *Cele dintâi omilii la Facere*, I, 1, traducere din limba greacă veche și note de Tănăsescu-Vlas, București 2004, p. 7-8; idem, *Către iudei*, IV, 1, în *Cuvântări împotriva anomeilor. Către iudei*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 289-290; idem, *Cuvânt la Duminica a patra a Sfântului și Marelui Post*, în *Omilii la Postul cel Mare*, versiune românească îmbunătățită pornind de la ediția tradusă și îngrijită de Episcopul Romanului, Melchisedec (1893), București, 1997, p. 81-82 (în continuare *Omilii la Postul cel Mare...*); idem, *Omilie la aducerea episcopului Flavian să facă solire la împăratul pentru cetate/ care este postul cel adevărat/ mai rău este a prihăni, decât a mânca carne de om/ pentru cei ce s-au junghiat pentru zarvă/ către cei ce tânjesc că s-au aprins mulți din cei nevinovați*, în *Puțul*, p. 176.

blândețe, smerenie și toate celelalte fapte bune, ca ajungând la Ziua cea domnească a Paștilor cu aceste isprăvi, să dobândim daruri de la Stăpânul”¹⁹. În alte omilii, motivând îndemnul acesta referitor la post, Ioan Hrisostom preciza: „Și atunci diavolul atunci, la sfârșit, suflă cu mai multă putere. Întocmai ca pirații care călătoresc pe mare; nu atacă corăbiile când ies din port – care le-ar fi folosul să scufunde corabia când e goală? –, ci când se întorc și sunt încărcate; atunci își folosesc toată iscusința. Tot așa și vicleanul acela demon; când vede că am adunat multe: post, rugăciuni, milostenii, curăție trupească și sufletească și toate virtuțile, când vede corabia noastră plină de pietrele prețioase ale bunei-credințe, atunci ne atacă, atunci ne găurește din toate părțile visteria, ca să scufunde chiar în gura portului și să intrăm în port goi”²⁰.

Sugestivă este analogia dintre drumul corăbiilor pe mare și perioada postului, care are o destinație precisă, precum corăbiile. În cea de-a XI-a omilie la *Facere*, Ioan Hrisostom spunea: „căci precum [...] la țărmurile mării sunt porturi, unde cei ce înoată, după ce au trecut multe valuri și s-au împotrivit suflărilor vânturilor, răsuflă puțin și iarăși se apucă să înoate. La fel și acum, la aceste patruzeci de zile. Li s-a dăruit aceste două zile ale săptămânii celor ce au primit să meargă pe drumul postului, ca să se odihnească puțin și trupul de ostenelele postului și

¹⁹ Idem, *Omilie care s-a zis pentru post în săptămâna a șasea a sfințelor Patruzeci de zile*, în *Puțul*, p. 101-102; idem, *Omilie la cuvântul ce zice: „Și era tot pământul o gură și o limbă tuturor”* (Fac. 10. 1), în *Puțul*, p. 319; idem, *Omilie ce s-a zis în Săptămâna Mare, care arată pentru care pricină se numește Săptămâna Mare/ despre cuvântul: „Lauda suflete al meu pe Domnul”* (Ps. 145, 1)/ *despre temnicerul de la fapte*, în *Puțul*, p. 567; idem, *Cuvânt la Cuvântul ce zice: „Și era tot pământul o gură și o limbă tuturor”* (Fac., 10, 1), în *Din ospățul stăpânului*, introducere, traducere, note și comentarii de Irineu Slătineanu, București, 1995, p. 124; idem, *Omilii la Facere XXX, 1*, în *Scrieri*, partea întâi p. 380; idem, *Omiliile despre pocăință*, VI, în *Omiliile despre pocăință. Sf. Sofronie al Ierusalimului, Viața Sfintei Cuvioase Maria Egipteanca*, traducere din limba greacă veche de Dumitru Fecioru, București, 2006, p. 96.

²⁰ Idem, *Omilii la Serafimi*, III, 2, în *Omilii la Ana. Omilii la David și Saul. Omilii la Serafimi*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 158 (în continuare *Omilii la Ana...*); idem, *Lupta diavolului împotriva noastră*, în *Diavolul și magia*, traducere din limba greacă veche de Zanaida Anamaria Luca, București, 2002, p. 47 (în *Diavolul și Magia*); idem, *Omilie care s-a rostit în Antiohia, în Biserica cea veche, la cuvântul Apostolului: „folosește puțin vin, pentru stomacul tău și pentru deseale tale slăbiciuni”* (I Tim. 5, 23), în *Puțul*, p. 137; idem, *Cele dintâi omilii la Facere*, IX, 2, traducere din limba greacă veche și note de Tănăsescu-Vlas, București 2004, p. 123-124; idem, *Lupta împotriva diavolului*, în *Diavolul și magia*, p. 44.

sufletul să se mângâie, care, după trecerea acestor două zile, să se apuce iarăși cu osârdie de această călătorie bună și folositoare. Și fiindcă astăzi este zi de răsuflare, îndemn dragostea voastră ca să păziți cu osârdie câștigurile pe care le-ați adunat din post, și puțin odihnindu-vă, să adăugați iarăși la cele mai înainte, și puțin câte puțin, agonisindu-vă o mare bogăție, așa să ajungeți la ziua Domnului, băgând corabia voastră cea duhovnicească plină în limanul Sfântului Praznic”²¹.

În câteva omilii hrisostomice corabia îl poate imagina pe bețiv. În acest sens, într-una dintre *Omiliile la Matei*, Ioan Hrisostom afirma: „după cum o corabie, naufragiată de furtună, după ce a trecut furtuna rămâne cu paguba pricinuită de furtună, tot așa și bețivul. Și după cum corăbierii, în timpul furtunii, aruncă în mare mărfurile din corabie, tot așa și bețivul aruncă de la el toate faptele lui bune. De ar fi cu trupul și cu sufletul curat, de ar fi rușinos, priceput, blând, smerit, beția le aruncă pe toate acestea în oceanul fărădelegii. Dar după ce a fost aruncat totul afară, nu mai este nici o asemănare între corabie și bețiv. Corabia se ușurează după ce a aruncat încărcătura, dar bețivul se îngreunează și mai mult. În locul bogăției aceleia primește nisip, apă sărată și toate gunoaiile beției, care îneacă îndată corabia cu călători și cu cârmaci cu tot”²².

Ioan Hrisostom a apelat la metafora corabiei și atunci când a vrut să le arate enoriașilor săi ce se întâmplă cu cel ahtiat după bunurile materiale. Din omiliile sale se detașează ideea că niciodată credinciosul adevărat nu trebuie să se lase târât de lăcomie și să dorească mai mult decât are trebuință, întrucât va pierde totul. Astfel, cel lacom este asemănat cu o corabie în omiliile sale. Într-un *Cuvânt la Ziua Sfinților patruzeci de Mucenici*, Ioan Hrisostom spunea: „ceva asemănător poți să vezi la corăbii. Dacă ele sunt prea încărcate de mărfuri, se scufundă, iară dacă povara lor este măsurată, atunci ele aleargă cu ușurință peste valuri. Așa ni se întâmplă și nouă. De ai grămadit prea multă bogăție, se cere numai o mică furtună, sau o neizbutire neașteptată, și corabia ta se prăpădește împreună cu oamenii tăi (adică împreună cu sufletul tău). Iară

²¹ Idem, *Omilie despre faptul că trebuie să arătăm multă purtare de grijă pentru fapta bună, și să urmărim sfinților, care, fiind de aceeași fire cu noi, au lucrat-o cu dinadinsul/ despre faptul că de ne vom trândăvi, nu vom avea nici un cuvânt de îndreptare*, în *Puțul*, p. 477-478; idem, *Omilii la Facere XI, 2*, în *Scrieri*, partea întâi, p. 130.

²² Idem, *Omilii la Matei*, LII, 5, în *Scrieri*, partea a treia, (*Părinți și Scriitori Bisericești* 23), traducere, introducere, indici și note de Dumitru Fecioru, București, 1994, p. 669; idem, *Cateheze baptismale*, 13, traducere din limba greacă veche de Marcel Hancheș, Sibiu, 2003, p. 87.

dacă tu strângi numai atîta avere cît îți este de trebuință, poate să vie și o furtună puternică, tu vei trece valurile cu ușurință”²³.

O altă valoare morală creștină exprimată prin intermediul metaforei corabiei este virginitatea, despre care Ioan Hrisostom a vorbit constant în predicile sale și căreia i-a dedicat un întreg tratat. Astfel, despre feciorie, fără a stabili o ierarhie a acesteia în raport cu căsătoria, Ioan Hrisostom spunea: „căsătoria este bine, și tocmai pentru aceasta e minunată fecioria, pentru că e mai bună decît ce este bun și este cu atît mai bună cu cît este mai bun căpitanul unei corăbii decît corăbierii, generalul decît soldații. Dar după cum, dacă omori vâslașii unei corăbii, scufunzi corabia, iar dacă îndepărtezi de pe câmpul de luptă pe soldați, dai legat pe general în mâinile dușmanilor, tot astfel și aici, dacă alungi căsătoria din rangul ei de vrednicie, ai desființat și slava fecioriei și ai coborât-o în rîndul celor mai mari păcate”²⁴. În tratatul *Despre feciorie* evidențind meritele spirituale și morale ale fecioriei, Ioan Hrisostom preciza: „fecioara este nevoită să călătorească toată viața pe mare ispitelor, să călătorească pe o mare fără porturi. Nici dacă s-ar ridica cea mai mare furtună, fecioarei nu îi este îngăduit să ancoreze corabia și să se odihnească. Pirații nu atacă pe corăbieri cînd corabia lor se află în apropierea unui oraș, sau a unui loc bun de ancorat, sau a unui port, căci s-ar primejdui zadarnic, dar dacă prind corabia în mijlocul mării, li se mărește îndrăzneala, pentru că nu-i nimeni prin apropiere să sară în ajutorul corăbierilor; pun totul în mișcare, fac tot ce pot și nu se lasă pînă ce nu omoară pe toți călătorii de pe corabie sau pînă ce nu sunt ei omorâți. Tot astfel și diavolul, acest groaznic pirat, pornește asupra fecioarei furtună mare, tulburare cumplită și vijelii cu neputință de îndurat; o zguduie din temelii, pentru ca, prin silă și forță, să-i distrugă corabia. Diavolul știe că fecioara nu poate să trăiască cu un bărbat, știe că trebuie să lupte necontenit, că trebuie să se războiască cu duhurile răutății tot timpul, pînă ce va debarca în portul cel neînvălmurat al vieții veșnice”²⁵.

²³ Idem, *Cuvînt la la Ziua Sfinților patruzeci de Mucenici*, în *Omilii la Postul cel Mare*, p. 65; idem, *Omilie rostită cînd Saturnin și Aurelian au fost exilați, iar Gainas a ieșit din oraș; și despre iubirea de arginți*, 3, în *Despre desfătarea celor viitoare...*, p. 129.

²⁴ Idem, *Despre feciorie*, 10, în *Despre feciorie. Apologia vieții monahale. Despre creșterea copiilor*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 18 (în continuare *Despre feciorie...*).

²⁵ Idem, *Despre feciorie*, 34, în *Despre feciorie...*, p. 52.

Și căsătoria este comparată cu o corabie. Căsătoria a fost mult prețuită de către Ioan Hrisostom. El motiva că Dumnezeu a instituit căsătoria pentru că aceasta „potolește furiile firii noastre, nu lasă ca oceanul să se frământa, ci ne ajută întotdeauna să ducem corabia în port”²⁶. Însă, în altă parte menționa: „căsătoria este un port, dar tot așa de bine ajunge și naufragiu, nu din pricina naturii sale, ci din pricina voinței celor ce se folosesc rău de ea. Bărbatul care-și duce căsnicia potrivit legilor ei găsește în căsnicie o ușurare a tuturor necazurilor ce le are în afară de casă, în oraș, pretutindeni, găsește în casă și nevasta lui scăpare! Dar bărbatul care-și duce căsnicia fără socoteală și la întâmplare, chiar de s-ar bucura de vreme senină în oraș, când se întoarce acasă dă de stânci și de naufragii”²⁷. În cea de-a VI-a omilie la *Facere*, Ioan Hrisostom spunea despre neînțelegerile în căsătorie că „după cum atunci când corăbierii se răscoală, călătorii sunt în primejdie, pentru că vasul se scufundă, tot așa și într-o căsnicie în care este neînțelegere între bărbat și femeie, e firesc ca răul să se întindă asupra tuturor celor din casă”²⁸. În sfârșit, în concepția lui Ioan Hrisostom, cei care se căsătoresc cu femei bogate sunt „întocmai ca negustorii cei nesățioși care scufundă corabia și pierd toată marfa, pentru că o încarcă cu mii și mii de poveri, pentru că pun în ea greutate peste puterea ei, [...]”. Și, după cum acolo o mică izbitură de val scufundă corabia, tot așa și aici, o dată cu moartea înainte devreme a femeii, se duce și toată averea lui”²⁹.

Ioan Hrisostom s-a folosit de metafora corabiei și atunci când le-a vorbit enoriașilor despre desfrânare în predicile sale. În acest sens, într-una dintre *Omiliile la Serafimi*, el spunea: „după cum un căpitan de corabie nu este iertat când i se scufundă corabia în port, tot așa și bărbatul care, având tăria ce i-o dă căsătoria, sparge casa altuia sau se uită cu ochi poftitori la femeia altuia, nu găsește apărare nici în fața oamenilor, nici în

²⁶ Idem, *Omilii la Facere*, XXI, 4, în *Scrieri*, partea întâi, p. 254.

²⁷ Idem, *(Tot) Despre defrânare*, 1, în *Despre schimbarea numelor. Despre răbdare. Despre milostenie. Despre tăria credinței. Despre Propovăduirea Evangheliei și alte omilii*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2006, p. 176 (în continuare *Despre schimbarea numelor...*).

²⁸ Idem, *Omilii la Facere*, LVI, 1, , în *Scrieri*, partea a II-a (*Părinți și Scriitori Bisericești* 22), traducere, introducere, indici și note de Dumitru Fecioru, București, 1989, p. 222.

²⁹ Idem, *Despre căsătorie*, 4, în *Despre schimbarea numelor...*, p. 199-200; idem, *Laudă lui Maxim și despre ce fel de soție să ne luăm*, 4, în *Cateheze maritale. Omilii la căsătorie*, traducere din limba greacă veche de Marcel Hanceș, Sibiu, 2006, p. 65.

fața lui Dumnezeu, de-ar spune de nenumărate ori că l-a silit plăcerea firii”³⁰.

Ascetismul, ca formă supremă de detașare de ispitele acestei lumi și de căutare a divinității,³¹ este o altă valoare morală care înainte de apariția creștinismului fusese ignorată. Ioan Hrisostom, el însuși fost pustnic, a avut un respect și o admirație deosebită pentru monahi, pe care-i menționează în repetate rânduri în predicile sale. Adeseori, monahul este comparat cu o corabie: „căci, spunea el în *Omilia a XXI-a din Comentariul la Epistola către Efeseni*, și de o bună alcătuire a corabiei și de cârmaci și de echipaj complet de marinari nu are nevoie vasul care stă tot timpul în port, ci acela care pretutindenea se află pe mare. Tot așa și cu cel din lume și cu monahul. Căci monahul stă ca într-un port nevăluit, având o viață lipsită de agitație și griji, străină de orice furtună. Pe când cel din lume este pururea pe mare și navighează în mijlocul mării, fiind luptat de valuri furioase”³².

Din exemplele evocate mai sus, se poate afirma că metafora corabiei în opera lui Ioan Hrisostom a fost unul dintre mijloacele cele mai penetrante ale transmiterii mesajului evanghelic, o cale foarte subtilă de a face cunoscute exigențele moralei creștine și de a-și convinge enoriașii de a le pune în practică. Astfel, metafora corabiei, procedeu al oratoriei clasice, a ajuns ca în opera lui Ioan Hrisostom să îmbine armonios două preocupări care i-au obsedat întotdeauna pe părinții Bisericii: elocvența și adevărul de credință.

³⁰ Idem, *Omilia la Serafimi*, III, 3, în *Omilia la Ana...*, p. 160.

³¹ Nelu Zugravu, *op. cit.*, p. 47.

³² Ioan Gură de Aur, *Omilia XXI din Comentariul la Epistola către Efeseni*, 2, în *Omilia și cuvântări despre educația copiilor*, traducere din limba greacă veche de Marcel Hancheș, Timișoara, 2005, p. 112; idem, *Tinerii și Sfânta Scriptură*, în *Părinți, copii și creșterea lor*, traducere din neogreacă de Zenaïda Anamaria Luca, p. 29-30; idem, *Omilia la săracul Lazăr*, III, 1, în *Omilia la săracul Lazăr. Despre soartă și providență. Despre rugăciune. Despre viața după Dumnezeu*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2005, p. 69; idem, *Apologia vieții monahale*, 11, în *Despre feciorie. Apologia vieții monahale. Despre creșterea copiilor*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, p. 276; idem, *Către același Teodor*, 1, în *Despre feciorie. Apologia vieții monahale. Despre creșterea copiilor*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, București, 2007, p. 386.

Abstract

FEW MEANINGS OF THE METAPHOR OF THE SHIP IN
CHRYSOSTHOM'S WRITINGS

During the fourth century, Christianity succeeded to change the morality of a fairly large number of individuals, but it still failed to transform the public morals of society. Evangelical morality was far from being experienced by the society of the late antiquity period. Hence the wish of preachers of those times to turn it into a reality, to change habits and to urge the people to practice Christian virtues. For this, preachers used forms, motifs and traditional techniques specific to pagan culture. These also include the metaphor.

As with many Greek and Latin ecclesiastical writers of the fourth century, and without diminishing the contents of the Gospel message, John Chrysostom often used in his sermons the metaphor of the ship in order to highlight the truths of Christian faith, to make them more accessible to the understanding of his hearers and to determine his listeners to change their immoral way of living. Therefore, this study aims to analyze ideas, facts, the Christian moral virtues, and also vices expressed in Chrysostom's writings by the metaphor of the ship. These are: fasting, drunkenness, greed, virginity and celibacy as a "paradigm of salvation", a stronger sense of solidarity inside the family, lust, and asceticism.

DEMANTELAREA CETĂȚII ȘCHEIA. IPOTEZE

Dan FLOAREȘ

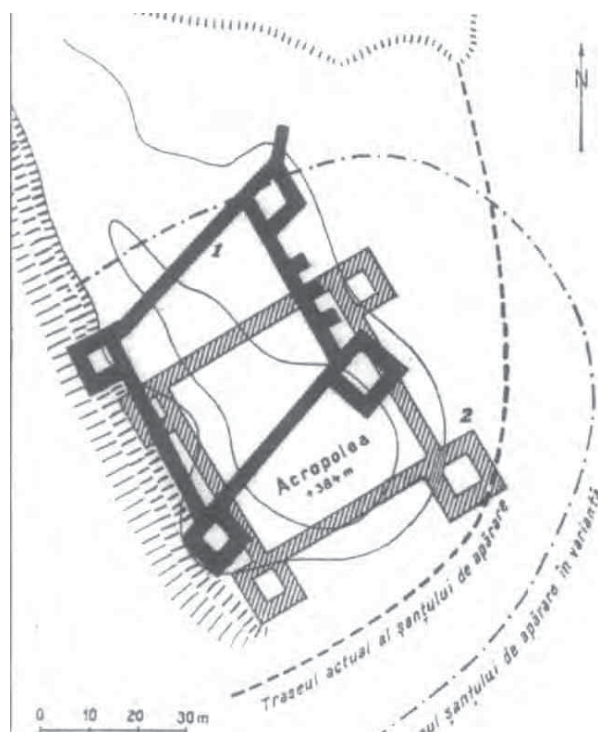
Fără îndoială, începuturile statalității moldovenești, în speță a doua jumătate a secolului al XIV-lea, sunt încărcate de mister, contradicții și incertitudini. Mult timp nu am cunoscut cu precizie nici măcar anii de domnie ai primilor voievozi¹. Istoria politică a perioadei este confuză. Referindu-se la ea, Ștefan S. Gorovei făcea apel la necesitatea unui „consens istoriografic” pentru perioada în discuție. Din păcate, problema pe care o ridicăm aici nu se poate înscrie în coordonatele respective.

Demantelarea cetății Șcheia, căci despre acest aspect dorim să ne ocupăm, a fost remarcată de majoritatea istoricilor perioadei². O ciudățenie a reprezentat-o demantelarea ei aproape **imediată**; dacă cetatea a fost probabil ridicată în timpul lui Petru I, ea a fost radiată undeva la începutul secolului următor, în speță al XV-lea, deci în timpul lui Alexandru cel Bun. Cu alte cuvinte, viața fortificației poate fi aproximată la circa două decenii, mai mult sau mai puțin. Cauzele fenomenului rămân, repetăm, total necunoscute. Ne propunem a relua aici această problemă, riscând, cum indică și titlul, câteva ipoteze.

¹ Clarificări definitive, la Ștefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XIV-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 99-120; idem, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în *Revista de istorie*, 2 (32), 1979, p. 337-345; idem, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 278-293.

² Unii specialiști menționează doar „existența mai multor supoziții privind cauza acestei acțiuni”, fără însă a le detalia (v. de pildă Teodor Octavian Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985, p. 139). Alții consemnează fenomenul fără a-l explica – „dărămată foarte repede” (Adrian A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj Napoca, 2005, p. 467) sau tratează despre cetate fără a mai pomeni nimic despre demantelare (Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei până la mijlocul secolului al XV-lea*, în *Carpica*, V, 1972, p. 146 și urm.).

Situată la 2,5 km nord-vest de Suceava și la circa 800 m nord de mănăstirea Zamca, cetatea era clădită pe dealul Șeptilici, care are înălțimea maximă de 384 m. Era o fortificație de piatră, tipică pentru perioada anterioară apariției artileriei, specifică secolelor XII-XIV. Având patru turnuri de colț, formă romboidală, a fost construită din bolovani de carieră nefasonați, cu mortar din var, nisip și cărămidă pisată precum și o fundație în trepte cu grosimea variind între 0,5 și 1,5 m. Suprafața, fără a o socoti și pe cea a turnurilor, era de 1300 m².

Planul cetății Șcheia (*apud* Gheorghe Diaconu, Nicolae Constantinescu, *Cetatea Șcheia: Monografie arheologică*, București, 1960)

„Dosarul” Șcheii începe la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Se leagă, desigur, de activitatea lui Karl Romstorffer la Suceava și în împrejurimi (1895-1904). Binecunoscutul curator al monumentelor istorice de pe teritoriul Imperiului Austro-Ungar a dedicat fortificației o micro-monografie, însă, în ciuda titlului acesteia, el nu a considerat-o ca atare (drept cetate), ci va vorbi despre „turnul din

nord-vest” (al Sucevei, n. a.)³. A crezut, cu alte cuvinte că este vorba de un turn izolat. Abia în anii '50 ai secolului trecut, colectivul condus de Ion Nestor va iniția aici săpături sistematice întinse temporal pe parcursul mai multor ani, între 1952 și 1960. Încă de la prima campanie au apărut indicii despre existența unei cetăți – turnul de nord, pavajul dislocat, prezența vechiului șanț de apărare. În principala publicație de specialitate a timpului au început să apară scurte mențiuni ale rezultatelor săpăturilor întreprinse⁴. Cetatea nu a mai fost desemnată ca „Șcheia”, ci bazându-se și pe tradiția populară, drept „Cetatea de Apus”⁵. Însă de referință rămâne monografia cetății, de acum cinci decenii, un adevărat manual de arheologie, într-o epocă în care acest domeniu a cunoscut un considerabil avânt, apărută ca rezultat al celor cinci campanii de săpături amintite⁶. De altfel cei doi autori ai respectivei monografii sunt și cei care au stabilit cele două repere cronologice: începutul, respectiv, sfârșitul fortificației, bazându-se în aceasta pe materialul ceramic (specific sfârșitului secolului XIV) și pe cele (doar) cinci monede - trei groși de la Petru I, doi de la Alexandru cel Bun⁷.

Privind chestiunea într-un context mai larg, ar fi de amintit că cetățile Moldovei sunt atestate la 1387, cu prilejul omagiului prestat de Petru I lui Vladislav Jagello la Liov⁸. Astfel, în documentul redactat cu acest prilej (în latină), în traducerea lui M. Costăchescu, se precizează că:

„În numele lui Dumnezeu, amin. Spre amintirea lucrului veșnic. Petru vv Moldovei facem cunoscut cui trebuie să aibă știre de aceste, că atunci când ne-am întrunit în Lemberg, la data hotărâtă pentru înfățișare, cu prea strălucitul principe, Domnul Vladislav, rege al Poloniei și înalt principe al Lituaniei și domn al Rusiei etc., de nimeni siliți, nici

³ Karl A. Romstorffer, *Die sogenannte westliche Burg in Suczawa*, în *Mitteilung des KK Zentralkommission*, Viena, 1902; idem, *Cetatea Sucevii*, 1913, p. 11.

⁴ O primă mențiune în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 366; apoi *SCIV*, V, 1954, 1-2; *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 789-791.

⁵ *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 789.

⁶ Gheorghe Diaconu, Nicolae Constantinescu, *Cetatea Șcheia: Monografie arheologică*, București, 1960.

⁷ În fapt, ideea demantelării la începutul veacului al XV-lea, încă din *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 790.

⁸ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, n. 162, p. 599-601; Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I-2, București, 1890, nr. CCXXXV, p. 295-296.

îndemnați, ci cu bună știre și bunăvoie a boierilor noștri credincioși, ținând sfat și îndeosebi luând parte, am adus, în cursul înfățișării, omagiu de credință amintitului domn, regelui, asemenea, și preastrălucitei principese, doamnei regine, Hedviga, soției sale preasculpte și urmașilor lor legiuți și coroanei regatului Poloniei și ne facem supuși cu omagiu, pe noi, poporul și țara noastră, **cetățile Moldovei** și celelalte domenii, lui și soției sale și urmașilor lor legiuți și coroanei Regatului Poloniei, în veacul vecilor. ...Făcut și dat în Lemberg, în ajunul strămutării fericitului martir și pontifice Stanislau, în a. D. 1387⁹.

Contează desigur mai puțin dacă datarea lui M. Costăchescu este cea corectă; pentru el este vorba de fericitul (*beati*) și nu sfântul (*sancti*) Stanislau, care cade – ultimul – pe 27 septembrie; de aici, data de 6 mai propusă de istoricul respectiv. Mai important este caracterul vag al acelor „Valachie **castra** ceteraque dominia“ rămase, din păcate, neprecizate. După cum se știe actul respectiv a fost „dublat” de unul similar, în care omagiul domnului este confirmat de principalii boieri⁹. Și în acesta, expresia globală referitoare la cetăți se menține, spre marea pagubă a istoriografiei actuale. Va fi fost și Șcheia inclusă aici? Greu de spus; în orice caz, nici nu cunoaștem denumirea pe care i-o aplicaseră medievalii. Mai mult ca sigur, Suceava (Cetatea de Scaun) trebuie să fi fost inclusă întrucât ea este menționată, la mai puțin de un an distanță, în cunoscutele împrejurări ale împrumutului acordat de Petru suzeranului său. Actul respectiv este datat la 10 februarie 1388, emis în „cetatea Sucevei”¹⁰. Acest document face, credem, să cadă una din primele ipoteze referitoare la chestiunea urmărită aici, anume că Șcheia ar fi fost radiată pentru a servi ca material de construcție pentru ridicarea unei noi cetăți (Cetatea de Scaun), situată acum la est de oraș¹¹. Dimpotrivă, cel mai probabil cele două fortificații trebuie să fi **coexistat**, admițându-se, e drept, întâietatea – cu câțiva ani a Șcheii. Pe la 1400, teoretic, ambele funcționau: Cetatea de Scaun atestată atât documentar cât și arheologic, Șcheia doar din ultimul punct de vedere. Autorii monografiei menționate

⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 163, p. 601-603.

¹⁰ *Ibidem*, n. 164, p. 603-604.

¹¹ Gheorghe Diaconu, Nicolae Constantinescu, *op. cit.*, p. 96. Ce-i drept, autorii formulează această ipoteză cu unele rezerve; remarcă prezența la Cetatea de Scaun a unor ziduri de la Alexandru cel Bun, în alcătuirea cărora a intrat și piatra refolosită, cu urme de mortar, însă „firește, nu s-a putut dovedi în ce măsură aceasta ar putea proveni de la cetatea Șcheia” (*Ibidem*).

emit și ei câteva ipoteze privind demantelarea: ar fi fost distrusă intenționat după o perioadă scurtă de funcționare, timp în care va fi suferit degradări datorate instabilității solului, nu ar mai fi constituit o necesitate de apărare fiind relativ îndepărtată de vatra orașului, și, în sfârșit, că ar fi fost distrusă la cererea polonilor, cetatea constituind un obstacol în calea drumului spre Suceava. Consideră, de asemenea, prima ipoteză drept cea mai plauzibilă¹². La drept vorbind, ultimele două sunt de-a dreptul fanteziste – Cetatea de Scaun este, de asemenea, excentrică față de oraș (e drept, însă, mult mai apropiată; depărtarea de vatra orașului putea fi însă sesizată de la bun început de către constructori, târgul fiind anterior cetății) și e greu să ni-l închipuim pe Vladislav Jagello intervenind atât de brutal în fieful vasalului său, fie el Petru I sau vreunul din domnii care i-au succedat până la Alexandru, inclusiv. Părerile celor doi autori sunt preluate și de Mariana Șlapac: „Nu se cunosc exact scopurile demantelării: ori fortificația a suferit degradări din cauza instabilității solului, fiind afectată, în special, latura ei de sud-vest, ori ea nu mai corespundea cerințelor de apărare a capitalei Moldovei, fiind așezată la o distanță considerabilă de vechea vatră a Sucevei”¹³. În sfârșit, deși nu s-au descoperit urmele vreunei fântâni, nu lipsa de apă a determinat renunțarea la cetate – se află chiar sub ziduri nu mai puțin de trei pânze de apă suprapuse. Mai degrabă, tocmai prezența acestor pânze ar explica părăsirea, ele putând să determine un proces de alunecare continuu¹⁴.

Să admitem totuși că prezența celor două monede de la Alexandru-vodă au o altă explicație; posibil să fi aparținut unor căutători de piatră dintr-o epocă ulterioară demantelării. Intră atunci în discuție nu mai puțin de alți patru voievozi: Petru I, Roman I, Ștefan I, Iuga. Ce îi va fi determinat, pe oricare dintre ei, să renunțe la o fortificație care a necesitat un efort material și fizic considerabil? În plus, în legătură cu efortul material, aminteam mai sus de ceramica descoperită: prezența aceleia cenușii (și ea subiect de interminabile discuții între istorici) - tipic orășenească, la roata de picior, ornamentată cu brăduț - spre deosebire de ceramica rurală, lucrată la mână sau la roata înceată, ornamentată cu linii în val sau oblice, ultima majoritară, a condus spre ideea unor meșteri

¹² *Ibidem.*, p. 97.

¹³ Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea)*, Chișinău, 2004, p. 98.

¹⁴ Gheorghe Diaconu, Nicolae Constantinescu, *op. cit.*, p. 98.

străini, poate din Europa Centrală¹⁵. Chiar și fără controversata ceramică cenușie, fie ea autohtonă sau ba, este greu de crezut că Moldova lui Petru I dispunea de meșteri capabili să conducă o asemenea întreprindere. Or, acești străini, dacă le admitem existența, își acordau, desigur, asistența contra unor recompense substanțiale.

Dacă examinăm istoria politică din vremea domnilor amintiți mai sus, cu toate golurile ei istoriografice, nu găsim decât două situații conflictuale majore: expediția lui Sigismund de Luxemburg din iarna lui 1395, respectiv aceea a lui Mircea cel Bătrân la 1400, ultima pentru substituirea lui Iuga-vodă cu Alexandru. Regele Ungariei și-a datat atunci un act la 2 februarie 1395, „ante castrum Nempch”¹⁶, a asediat poate Neamțul, dar nu avem nici o dovadă a prezenței lui în împrejurimile Sucevei înainte, evident, de lupta de la Hindău. Iarăși e greu de înțeles ce interes ar fi avut Mircea-vodă să impună radierea unei cetăți care nu îl stingherea cu nimic, slăbind în același timp și potențialul strategic viitor al propriului aliat. Și iarăși, dacă prin absurd vreunul din cei doi ar fi demantelat Șcheia de ce ar fi cruțat Cetatea de Scaun, care exista în mod cert la ambele date ale expedițiilor? De altfel, situație valabilă în ambele cazuri, cucerirea unei cetăți nu a presupus decât rareori distrugerea ei, ci eventual anexarea și substituirea garnizoanei. Hotărât, nu aici găsim vreo explicație¹⁷.

Am mai putea analiza și relația dintre cetate și oraș, mai exact dintre ambele cetăți și târgul Sucevei. Chiar dacă, repetăm, târgul Sucevei a precedat întemeierea statului (în această privință cercetătorii sunt categorici)¹⁸, fortificația de pământ și lemn care l-a înconjurat pare

¹⁵ Asupra provenienței vestice a ceramicii cenușii, în *Ibidem*, p. 80; autorii citează pe Konrad Strauss, *Studien zur mittelalterlichen Keramik*, Leipzig, 1923, fig. 22. În general, despre ceramica cenușie, un capitol special la Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 131-160.

¹⁶ Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în *Analele Universității București. Seria științe sociale. Istorie*, XV, 1966, p. 59-74.

¹⁷ Am făcut abstracție de episodul Plonini (1359?, 1377?); nici Șcheia nici Cetatea de Scaun nu existau, iar lupta s-a petrecut la nord de Prut (Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 291 și urm.; cf. Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, 1997, p. 25-26).

¹⁸ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 220; Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceașu, *Să nu dărâmi dacă nu știi să construiești*, Rădăuți-Iași, 1991, p. 30; Mircea D. Matei, *Câteva precizări cu privire la contribuția arheologiei la cunoașterea civilizației urbane*

să fi fost posterioară evenimentului menționat, materialul arheologic indicând spre perioada domniei aceluiași Petru I¹⁹. Astfel, monedele descoperite în șanț, ca și ceramica, sunt exclusiv de la voievodul amintit. Apare, iarăși, ceramica cenușie ornată cu brăduț, cu analogii la Gdansk. Principalul autor care s-a ocupat cu fenomenul urban medieval de la Suceava o pune explicit în legătură cu prezența unor coloniști germani. La fel de explicit pune în legătură pe acești coloniști germani cu ridicarea cetății Șcheia²⁰. Dacă fortificația urbană datează de la Petru I, ea și-a încheiat existența în contextul anului 1476, când, paradoxal, avem și singura mențiune scrisă a acesteia. Astfel, Donato da Lezze menționa că orașul este înconjurat cu „șanțuri și pari”²¹, iar Angiolello amintește de arderea orașului (implicit a fortificației), ceea ce explică satisfăcător urmele de incendiu de la resturile gardului (palisadei) de lemn²². Planul fortificației poate fi aproximat cu un mare arc de cerc, ce închidea târgul pe trei laturi – S, V și NNE – la est (latura descoperită) închiderea fiind asigurată de râul Cacaina. Și, am completa noi, chiar de Cetatea de Scaun! Aceasta explică satisfăcător amplasarea acesteia. În schimb, Șcheia se afla la o distanță mult prea mare de oraș și, implicit, de fortificația acestuia, pentru a se înscrie într-un sistem defensiv coerent. De aici, concluzia că cetatea analizată aici a fost gândită a servi exclusiv instituției domnești și nu protecției orașenilor.

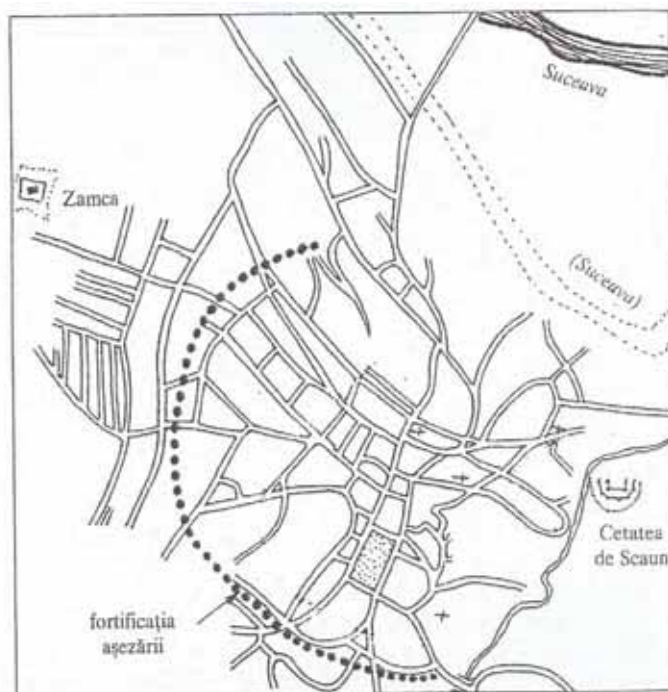
medievale românești, în *Historia Urbana*, III, 1995, 1-2, p. 51; Stela Cheptea, *Un oraș medieval*. Hârlău, Iași, 2000, p. 25 și urm.

¹⁹ Și această fortificație prezintă o ciudățenie - șanțul, care în mod normal se află în fața valului de pământ, se află în spatele acestuia, cu alte cuvinte spre interiorul orașului! (Mircea D. Matei, Lucian Chițescu, *Nouvelle données des villes moldaves au Moyen Âge*, în *Dacia, N. S.*, XI, 1967, p. 324); pentru datarea la Petru I, în *Ibidem*, p. 326 și Lucian Chițescu, *op. cit.*, 1972, p. 158. Problematika raporturilor cetate - târg, cu referiri speciale și la Suceava, la Adrian A. Rusu, *op. cit.*, p. 466-467.

²⁰ Mircea D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 118-119.

²¹ *Apud* Mircea D. Matei, Lucian Chițescu, *op. cit.*, 1967, p. 328.

²² *Călători străini despre țările române*, I, ed. Maria Holban, București, 1968, p. 138.

Planul fortificației urbane de la Suceava (*apud Mariana Șlapac, Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea), Chișinău, 2004*).

Mai există încă un mister legat de fortificația în discuție, legat nu de sfârșitul ci de începutul acesteia. Dacă îl admitem drept comanditar pe întâiul Mușatin, ce rațiune va fi avut acesta să ridice două cetăți, adiacente aceluiași oraș, situate la o distanță una de alta măsurabilă în sute de metri? Putem formula măcar o ipoteză: monedele de la Alexandru ar aparține, cum am mai presupus, unor căutători târzii de piatră, ulteriori radierii, iar cetatea a fost demantelată imediat după construirea ei, chiar de către Petru I, elementul litic fiind folosit pentru ridicarea, pe un alt amplasament, superior Șcheii, a Cetății de Scaun. Un singur posibil argument, de altfel destul de firav - după cum se știe, în partea de sud-est a fortificației există un mamelon, botezat de autorii monografiei citate cu denumirea, cam pompoasă, de „acropole”²³. Or acesta, care dă și cota maximă a terenului (384 m.), se află pe jumătate în afara cetății, devenind

²³ Gheorghe Diaconu, Nicolae Constantinescu, *op. cit.*, p. 36 și urm. De fapt, „paternitatea” expresiei îi aparține probabil lui I. Nestor (*SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 789).

astfel un potențial atu pentru eventualii asediatori. Să fi fost această stângăcie de "proiectare" responsabilă de renunțare²⁴? Iarăși, șanțul de apărare (de fapt, șanțurile, căci sunt două) are (au) o dispunere curioasă, neurmând, clasic, traseul zidurilor, decât în amintita latură de sud-est. De asemenea, sunt situate la o distanță respectabilă de cortine - în unele porțiuni depășind chiar 30 m. Însă aceasta era o defecțiune lesne de remediat. Ceea ce ar mai putea pleda pentru o demantelare imediată este absența oricăror urme de construcții în incintă²⁵.

O posibilă pistă ar mai fi eventualele analogii. În spațiul moldav găsim doar câteva cazuri. Este vorba de dezafectarea fortificației de lemn și pământ de la Bârlad (1476), respectiv, demantelarea cetății de piatră de la Ciceu (1544), precum și distrugerea Cetății de Scaun și a Neamțului (1675 și, mai ales, 1717). În toate cazurile găsim însă explicații perfect logice. Fortificația de la Bârlad, de unde Ștefan cel Mare trimitea un sol la brașoveni în iunie 1476²⁶, a fost incendiată intenționat de către domn, probabil în aceeași lună, pentru a nu servi drept bază inamicului otoman²⁷. Ciceul a fost demantelat din dispoziția lui Gheorghe Martinuzzi și a Dietei Transilvaniei, deoarece Petru Rareș, posesorul *de jure* al cetății își schimbase, în a doua domnie, orientarea politică. Dumitrașcu Cantacuzino (1675), respectiv, Mihai Racoviță (1717) au distrus cele două cetăți, primul la instigarea turcilor, al doilea pentru că deveniseră baze de atac pentru poloni, respectiv, nemți²⁸. Cum se vede, aceeași rațiune în toate situațiile – respectivele fortificații deveniseră un risc pentru țările respective. Cum am putea aplica această explicație Șcheii? În ce măsură a putut fi ea, la un

²⁴ Am mai formulat anterior această ipoteză (Dan Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV-XVII*, Iași, 2005, p. 110).

²⁵ O explicație, după care construcțiile interioare au lipsit datorită suprafeței constructive reduse, garnizoana cetății locuind în turnuri, la Lucian Chițescu, *op. cit.*, p. 148.

²⁶ „et nos iam summus in campo cum omni potencia nostra” (Hurmuzaki, XV/1, n. CLVIII, p. 91).

²⁷ Mircea D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bârlad*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 117-134; L. Chițescu, *Noi considerații arheologice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în *SCIV*, XIX, 1968, 1, p. 82; idem, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rezumatul tezei de doctorat, 1972, p. 5, 20; Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 239-259; Mircea D. Matei, L. Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Târgoviște, 2002.

²⁸ Distrugerile de la 1675 trebuie să fi fost nesemnificative, odată ce ambele cetăți au fost folosite în continuare, e drept de străini (Dan Floareș, *op. cit.*, p. 184-185).

moment dat, un risc pentru Țara Moldovei, mai exact pentru domnul ei, oricare va fi fost acesta?

Am omis, desigur, contextul anului 1241, când tătarii au distrus o sumedenie de cetăți din spațiul maghiar transilvănean (și chiar moldovean, dacă ne gândim la Bâta Doamnei²⁹) din rațiuni evidente – pe atunci Șcheia nu exista, iar în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea și începutul celui următor, oricum, nu s-a semnalat nici o incursiune tătară în Moldova. Însă dacă tot ne referim la spațiul intracarpatic să dăm cuvântul vocii celei mai autorizate (A. A. Rusu): „suprafețele mici ale unor cetăți au dat mereu suspiciuni privitoare la rosturile lor militare, cu toate acestea ... ele au participat la războaie. Dar contribuția lor nu a fost niciodată determinantă pentru schimbările politice majore: nici un război temeinic nu a fost sfârșit prin căderea unei cetăți, dacă nu cumva din întâmplare, nu se afla în cetatea cucerită vreun responsabil politic de rang înalt (mai ales rege). În derularea unui război, ele au fost destinate primordial apărării active, au păzit tezaure, depozite de arme, familii”³⁰. În continuare, autorul citat oferă un tabel cu 25 de cetăți pe lângă care s-au desfășurat asedii și bătălii. Dintre acestea cinci au fost distruse definitiv, patru în contextul anului amintit, 1241³¹.

Pentru a rezuma, este limpede că demantelarea Șcheii nu a avut vreo rațiune politică, mai exact diplomatică (presiuni externe), nici conflictuală (ca urmare a vreunui asediu reușit). Decizia trebuie să fi aparținut domnului țării din acel moment, cel mai probabil Alexandru cel Bun. Prima din ipotezele emise de către autorii monografiei din 1960, Gheorghe Diaconu și Nicolae Constantinescu, pare mai plauzibilă: cauza radierii ar fi putut să fi fost instabilitatea solului³². Și am putea completa: la rândul său, acest fenomen pare să fi fost cauzat chiar de existența fortificației însăși – ridicarea ei a fost precedată de o defrișare masivă, probabil prin incendiu, nu doar pe suprafața propriu-zisă a cetății, ci și pe o largă arie în jurul acesteia, regulă valabilă pentru toate amenajările defensive, din toate timpurile. În jurul lor, terenul trebuie să fie complet

²⁹ Constantin Scorpan, *L'ensemble archeologique féodal de Bâta Doamnei*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 441-454; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 82-83; Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați. De la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 45; mai nou, la Adrian A. Rusu, *op. cit.*, p. 460.

³⁰ Adrian A. Rusu, *op. cit.*, p. 316.

³¹ *Ibidem*, p. 316-317.

³² Gheorghe Diaconu, Nicolae Constantinescu, *op. cit.*, p. 97.

curățat pentru a nu permite eventualului inamic să se apropie neobservat. Același fenomen s-a petrecut și la Cetatea de Scaun, unde latura de nord a alunecat și a dispărut complet, cauza fiind tot defrișarea dealului de pe acea parte. Diferă doar momentul manifestării alunecărilor de teren – la Șcheia s-a manifestat aproape imediat, la Cetatea de Scaun după câteva secole. Însă faptul că în cazul ultimei a fost folosit un amplasament aproape identic cu al celei dintâi – pinten terminal al unui platou înalt (351 m) și aceleași procedee (defrișarea dealului și a platoului), pledează, iarăși, pentru coexistența celor două cetăți, fie și pentru un timp relativ scurt.

În aceste condiții misterul se deplasează de la sfârșitul cetății către începuturile acesteia și către scurta perioadă cât a funcționat (dacă a funcționat!). Pentru ne folosirea ei pledează lipsa vreunei fântâni (deși pânza de apă era la doar 5 m), lipsa construcțiilor interioare, în sfârșit, inventarul arheologic aproape steril în interior³³. Dar, iarăși, dacă nu a fost folosită atunci alunecările, care au determinat poate și prăbușirea vreunui zid, trebuie să se fi produs imediat. Dar și așa, de ce a fost întârziată demantelarea cu aproape două decenii?

Amplasamentul a fost nefericit de la bun început. Nu proteja orașul, de fapt nu proteja nimic. Singura rațiune ar fi să o punem în legătură cu vestitul „drum moldovenesc” (între Cetatea Albă și Liov) deschis tocmai în anii 80 ai secolului XIV, când este aproximată și ridicarea fortificației.

Dacă cetatea a funcționat totuși, fie și un timp extrem de scurt, este de notat observația Mariane Șlapac: „astăzi nu s-au păstrat documente de epocă în care să fi fost menționată această piesă defensivă. **Nu se cunosc nici numele pârcălabilor de Șcheia**”³⁴. Este însă o afirmație poate prea categorică. Dacă Moldova avea cetăți, indiferent care, la 1387, primul pârcălab atestat a fost abia Șandru, la 28 iunie 1401³⁵. Cu alte cuvinte, instituția ca atare (pârcălăbia) era anterioară menționării ei în acte cu cel puțin un deceniu și jumătate. Mulți dintre dregătorii cu această calitate apar în documente asociați cu cetatea respectivă fără a fi denumiți drept pârcălabi: Badea de la Suceava, Hodco

³³ S-au găsit totuși câteva vârfuri de săgeți, care nu puteau să aparțină, evident, constructorilor (*Ibidem*, p. 86).

³⁴ Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 98.

³⁵ *DRH*, A, Moldova, I (1384-1448), nr. 13, p. 20.

de la Țețina, Horaeț de Hotin, Șandru de la Neamț³⁶ etc., chiar și după momentul 1401. Ar fi putut fi vornici și nu pârcălabi doar menționatul Badea de la Suceava, sau Bârlă de la Hârlău³⁷ pentru că acolo au existat curți domnești. În rest, la Neamț, Hotin, Țețina existau doar cetățile nu și curți, deci respectivii erau pârcălabi și nu vornici. Cum nu avem, evident, nici un boier „de Șcheia” (nici nu era de așteptat, odată ce nu știm cum au denumit-o contemporanii ei), nu putem exclude ca respectivul pârcălab să fi fost, de pildă, unul din cei doi *capytaneus* – Dzula, la 1387³⁸, și Michael, pomenit un deceniu mai târziu³⁹.

La final, să încercăm câteva concluzii:

Considerațiile de mai sus ar impune cel puțin o răsturnare cronologică – nu Șcheia a precedat Cetatea de Scaun, ci dimpotrivă, aceasta a fost cea dintâi, cândva *ante* 1387. Amplasată ca și Șcheia tot pe un bot de deal, latura nordică, adiacentă dealului, a rezistat mai multe veacuri, deși respectivul deal a fost, de asemenea, defrișat. Încurajați, constructorii, probabil specialiști mai mult în cetăți de câmpie, au ridicat ulterior, pe un amplasament identic, Șcheia. Aici însă terenul a fost mai slab și latura adiacentă dealului (cea de SV) s-a prăbușit la scurt timp de la ridicare undeva în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea - începutul celui următor.

Explicația de mai sus este una pur tehnică. Totuși, continui să cred că atât ridicarea cât și demantelarea Șcheii au avut o explicație în sfera politicului. Dacă Petru I a operat translația capitalei – în măsura în care se poate vorbi de așa ceva la acel moment – de la Siret (reședința lui Lațcu vodă) la Suceava, este posibil ca mutarea respectivă să nu se fi făcut fără anumite zguduiri. Nu este exclus ca la Suceava să fi existat, încă din vremea lui Lațcu, o formațiune politică cvasi independentă, mai mult sau mai puțin ostilă Moldovei „clasice” cu centrul la Siret. Expansiunea acesteia spre sud, ce va culmina în timpul lui Roman I cu atingerea Mării Negre⁴⁰, se va fi putut împiedica, într-o primă etapă, în jurul anului 1375, de vreun dinast local cu centrul la Suceava. În acest caz, departe de a proteja orașul, ipoteză care am văzut că nu poate fi susținută, Șcheia a fost mai curând o bază de atac împotriva acestuia.

³⁶ *Ibidem*, nr. 17, p. 25.

³⁷ *Ibidem*, nr. 11, p. 17; despre Bârlă și la Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 33 și urm.

³⁸ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, nr. 163, p. 601-603.

³⁹ *Ibidem*, nr. 168, p. 616-617.

⁴⁰ *DRH*, A, Moldova, I (1384-1448), nr. 2, p. 3-4.

Împotrivirea odată învinsă, pe căi mai mult sau mai puțin pașnice, fortificația de la nordul Sucevei nu și-a mai avut rostul, vicisitudinile naturale și rațiunile politice dându-și mâna în dispariția ei.

Speculația de mai sus poate să pară deplasată. Un prim contraargument ar fi că Baia, prima „capitală”, se află la sud de Suceava; pe de altă parte, Bogdan I a rupt total cu Drăgoșeștii, centrul puterii sale deplasându-se undeva în jurul Volovățului. Iarăși, este un fapt că extinderea treptată a tânărului stat moldovean, făcută de la nord spre sud a fost mai facilă în regiunea de la stânga Siretului și Prutului, marea fiind probabil atinsă de pe la 1386⁴¹, profitându-se de reculul puterii tătare de după moartea hanului Berdibeg⁴². Mult mai greu s-a avansat în dreapta râului menționat; împotrivirea la această tendință explicând, poate, și edificarea fortificației de la Roman de către domnul omonim, cândva între 1391 și 1394. Aserțiunea de față ar putea explica și prezența fortificației orașului Suceava, singulară în peisajul urban moldovean. Menținerea și întreținerea ei până la fatidicul an 1476 indică spre o soluționare pașnică a transferului de „capitale”, spre aceeași idee pledând și faptul că nu există urme de fortificare în jurul curții domnești de la Suceava, a cărei primă etapă de construcție îi aparține lui Petru I. În sfârșit, Cetatea de Scaun departe de a mai amenința orașul, îl protejează, o dată ce încheie traseul fortificației urbane, de pământ și lemn.

Voi încheia acest demers citându-l pe Ștefan S. Gorovei:

„În reconstituirea trecutului – a trecutului studiabil cum ar fi spus N. Iorga, a acelei historische Gesichte, după formula lui Karl Bart – cercetătorul e, foarte adesea, într-o situație similară: căutând relațiile dintre fapte istorice, el dibuie, de fapt, încercând mai multe soluții și, implicit, mai multe explicații. Una singură, însă, e cea corectă. Și se poate întâmpla ca tocmai pe aceea cercetarea să nu o poată întrevedea niciodată”⁴³.

⁴¹ Este vorba de cunoscutul episod al soliei genoveze ajunsă în mai 1386 la Cetatea Albă pentru întâlnirea cu „Constantini et Petro vayvoda”, menționată ulterior în registrul Massariei (Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în *SMIM*, VI, 1973, p. 43-59; idem, *Geneza statului în evul mediu românesc*, București, 1999, p. 104-121; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 326; mai recent, la Vitalie Josanu, *Repere istorice privitoare la începuturile autonomiei politice a Cetății Albe în cadrul Țării Moldovei*, pe site-ul w.w.w.medievistica.ro).

⁴² Vitalie Josanu, *op. cit.*

⁴³ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, 1997, p. 23-24.

Abstract*

DISMANTLING THE FORTRESS OF SCHEIA. HYPOTHESES

The Fortress of Șcheia – conventionally referred this way, as we do not know how it was referred to by its contemporaries – is one of the many uncertainties of the beginnings of the Moldavian statality, of the second half of the 14th century. If its almost immediate abandoning can still be explained by its unfortunate location, close to a promontory, the initial choice of the location remains a mystery. If we take into account the presence at a small distance of another fortress– The Princely Fortress– as well as the identical positioning hereof, also on a promontory, things become even more complicated. The present approach advances several hypotheses meant to provide an explanation to this situation.

* Rezumat tradus de Coralia Costăș.

UN DOMENIU FEUDAL DIN ȚINUTUL CÂRLIGĂTURII

Elena GHERMAN

În perioada de cristalizare a societății feudale, pe teritoriul Țării Moldovei, s-a constituit o serie de domenii nobiliare, mai mult sau mai puțin întinse ca suprafață și cu influențe fluctuante în viața politică a noului stat.

Unul dintre acestea este domeniul Procelnicilor, format în zona Iașilor, în ținutul Cârliștii.

Cercetarea noastră a pornit chiar de la faptul că până în zilele noastre există toponimul Procelnici, fiind localizat în ținutul amintit. Documentele îl menționează în secolul al XIV-lea și precizează că acolo se afla curtea lui Stoian Procelnic.

Două au fost motivele care au determinat această alegere: primul, cel de natură onomastică, care prezintă o deosebită importanță deoarece ne permite să facem unele constatări și interpretări cu referire directă la o etapă anterioară constituirii statului feudal moldovenesc; cel de al doilea îngăduie pătrunderea în intimitatea etapelor de prefaceri și schimbări în cadrul sistemului de repartiție a proprietății feudale, cu inerentele influențe asupra statutului social al respectivilor deținători de pământuri. Ambele motivații, specifice familiei boierești menționate, a Procelnicilor, sunt – în aceeași măsură – elemente general valabile, în linii mari, pentru evoluția societății Moldovei medievale.

Este cunoscută împrejurarea că după marea invazie mongolă din anii 1241-1242, în teritoriul situat la nord de Marea Neagră se formează – ca rezultat al desprinderii acestui spațiu din cuprinsul marelui imperiu al lui Gingis Han – statul mongol al Hoardei de Aur. Acest stat își va impune autoritatea pe o arie largă a Europei răsăritene, dar cu diferite grade de intensitate în aplicarea respectivei autorități, grade determinate în principal de depărtarea și accesibilitatea zonelor în cauză în funcție de punctul central al noului stat: capitala Serai. Din aceste ultime două puncte de vedere se disting:

- Zonele situate în apropierea Saraiului; în acestea, stăpânirea directă era exercitată prin mijlocirea funcționarilor și căpeteniilor militare mongole;

- Zonele situate la depărtare mai mare de același punct geopolitic, amintit anterior; în acestea, autoritatea statului mongol se exercita în mod indirect și se rezuma, în principal, la colectarea bunurilor materiale care alcătuiau cuantumul stabilit al tributului, în principal vite.

În acest ultim caz, se apela, de regulă, la personalități locale, care erau menite a strânge și transporta respectivele bunuri și – în ultimă instanță – a le preda autorităților mongole.

Teritoriul central și sudic al viitorului stat moldav a beneficiat de statutul imediat mai sus prezentat.

Ei bine, etimologic vorbind, „procelnic” înseamnă tocmai funcția atribuită, de comunitatea obștei, unuia dintre membrii săi (cu o pondere politico-militară, probabil, de oarecare importanță) pentru a organiza strângerea, transportarea și predarea tributului în vite, către tătari¹. Această funcție de intermediere, pe lângă faptul că era acordată unor persoane cu un statut minim de *primus inter pares*, pe lângă faptul că erau – cu foarte mare probabilitate – recompensate de tătari într-un anume fel, conduceau în mod firesc (printr-o exercitare mai îndelungată) la ridicarea pe plan social, dar și economic, a respectivelor personaje. Este limpede, deci, că îndeplinirea îndatoririlor de „procelnic” atrăgea după sine atât câștigarea unui plus de prestigiu între semenii, dar și față de stăpânitorii mongoli, ceea ce contribuia decisiv la propulsarea respectivului personaj pe scara economico-socială.

În cazul nostru, în speță familia lui Stoian Procelnic, dovada clară a tuturor considerațiilor anterior formulate este furnizată de datele cuprinse în documentul emis în 14 octombrie 1490², act ale cărui clauze reproduc măcar parțial, prevederile unui act emis anterior, în vremea domniei lui Alexandru cel Bun – domn în timpul căruia Stoian Procelnic a trăit și activat. Conform datelor menționate, reiese că descendenții lui Stoian Procelnic dețineau – în anul 1490 – un număr de 18 sate și anume: Procelnici, Bogdănești, Hăvcești, Medeleni, Nedeiani, Boghiasa, Drăgușeni, Lazoreni, Cozmești, Oișani și al doilea Procelnici (toate acestea fiind dispuse în partea dreaptă a Prutului) și Lăslăuani, Negoiești,

¹ Renate Mohlencamp, *Contribuții la istoria orașului Iași în secolele XIV-XV*, în *AIIA*, XXI, 1984, p. 61-73.

² *DRH*, A, Moldova, vol. III (1487-1504), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și Nistor Ciocan, București, 1977, doc. 80, p. 155-158.

Stancăuți, Scutureceani, Cernătești, Găureni, Delești (toate grupate în jurul actualului oraș Ungheni, deci în stânga Prutului). Făcând precizarea că toate aceste sate plasate în aceeași coordonată paralelă (vezi schița cartografică în anexă) pornind din zona actualei comune Miroslava și ajungând până la Unghenii de dincolo de Prut, putem desprinde clar concluzia că ele reprezentau jalonarea unei artere, dacă nu comerciale, cel puțin folosită pentru transportarea tributului în vite. Faptul că Stoian Procelnic deținea – încă din timpul domniei lui Alexandru cel Bun – aceste sate și teritoriile lor aferente, denotă clar că funcția de procelnic implica și asigurarea pazei transportului. Și aceasta cu atât mai mult cu cât respectivele posesiuni includ vadul de la Prut, din zona Ungheni. În sensul celor anterior pomenite, considerăm demn de menționat documentul din 5 iulie 1665³, care, deși emis într-o etapă ulterioară – oglindește realități deja preexistente. Este vorba de menționarea „drumului Procelnicilor”. Trebuie avută în vedere, însă, și rezerva că respectivul drum era în vecinătatea satului cu același nume (s. Procelnici, com. Golăești).

În privința anteriorității datelor consemnate la un moment dat în documente, trebuie să facem acum – și aici – următoarea precizare. La datele la care este menționat în acte Stoian Procelnic, numele acestuia – cu mare probabilitate deja „nume de familie” – funcția de procelnic ca atare nu mai putea avea valabilitate în conjunctura geopolitică contemporană. Este, desigur, vorba de atribuirea acestui nume de familie, descendentului direct al celui care îndeplinise, realmente, acele atribuții, oricum în anii premergători domniei lui Alexandru cel Bun.

Așadar, toate cele de mai sus converg în a conchide că acești „procelnici” (în accepțiunea neamului, în sine) fac parte dintre acei feudali locali (*maiores terrae*)⁴, care sunt pomeniți în documentele vremii – pentru secolele al XIII-lea - al XIV-lea – și care vor acorda sprijinul lor domniei recent constituitei Țări a Moldovei. Acest lucru este cu atât mai explicabil cu cât sunt cunoscute și următoarele împrejurări istorice.

Politica anti mongolă profesată de Polonia și Ungaria încă din secolul al XIV-lea a facilitat expansiunea statului Lituanian spre Marea

³ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 102-104.

⁴ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. II, 1621-1652, întocmit de Mihai Regleanu, Iulia Gheorghian, Veronica Vasilescu și Doina Duca, DGAS, București, 1959, doc. 1213, p. 268 (în continuare CDM.)

Neagră, de-a lungul văii Niprului, iar autoritatea Hoardei de Aur asupra Moldovei centrale și de sud dispăre;

În aceste noi condiții, funcția de procelnic nu își mai justifică existența, dar posesiunile dobândite și în această calitate de o familie sau de o persoană se cereau garantate; unicul garant în condițiile date fiind tânărul stat Țara Moldovei.

Dovada faptului că – în reciprocitate – neamul Procelnicilor (care își aveau reședințele în cele două sate cu același nume) a susținut domnia, îl reprezintă documentele din anii 1401-1423⁵, în cuprinsul cărora Stoian Procelnic cel Bătrân este consemnat ca făcând parte din sfatul domnesc în calitate de boier fără dregătorie; de asemenea, face parte dintre boierii țării, care garantează fidelitatea domnului lor față de regele Poloniei, în actele de omagiu din anii 1404 și 1407⁶. Toate acestea conduc la concluzia că instituția domniei s-a simțit obligată să recunoască loialitatea acestei familii, sens în care actul din 14 octombrie 1490 reprezintă în fapt întărirea domeniilor preexistente⁷ și nici de cum o danie pentru „credincioasa slujbă”.

Revenind acum la componența posesiunilor – remarcabile ca întindere, pentru etapa anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun și întru-totul comparabile cu cele mai mari domenii feudale deja constituite pentru acea perioadă – ne permitem să transcriem aici textul actului „cheie” în dezlegarea tuturor celor aici discutate (excepție fac acele pasaje stereotipe din încheierea sau preambulul actului).

„Din mila lui Dumnezeu, noi, Ștefan Voievod că aceste adevărate slugi ale noastre Iurșa, și nepotul lui Iliaș Saula, nepoții lui Stoian Procelnic cel Bătrân, ne-au slujit drept și credincios. De aceea ... le-am dat și le-am întărit în țara noastră, în Moldova, ocinile lor drepte, pe care le-a avut bunicul lor, Stoian Procelnic cel Bătrân, de la bunicul nostru, Alexandru voievod, satele de la Cârlișătura, anume Procelnicii, unde a fost curtea bunicului lor Stoian procelnic, și Bogdăneștii, și Hovceștii și Medelenii și Nedeianii și Bogheasa și, pe Bahlui, unde a fost Dragoș și moara pe Bahlui, și, pe Jijia, Lazoreni, unde a fost Rosneag, și Procelnicii și moara pe Jijia, și Cozmeștii și Oișanii, și, peste Prut:

⁵ DRH, A, vol. I (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, doc. 13, p. 18-20, doc. 22, p. 30-32, doc. 28, p. 40-41, doc. 31-34, p. 44-49, doc. 47-48, p. 67-72, doc. 53-54, p. 77-80.

⁶ Mihai Constăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II (1438-1456), Iași, 1931-1932, doc. 173, p. 625, doc. 175, p. 628.

⁷ Renate Mohlencamp, *op. cit.*, p. 69.

Lăslăuanii, la gura Hlabnicului, amândouă cuturile, și Negoieștii, și Stăncăuții, și Scutureceanii, și Cernăteștii, și Găurenii, și Deleștii, la gura Delei, amândouă cuturile.

Acestea toate mai sus scrise să le fie de la noi uric cu tot venitul, și fiilor lor, și nepoții lor, și ... neclintit niciodată în veci. Iar hotarul tuturor acestor sate mai sus scrise să le fie din toate părțile după vechile hotare, pe unde au folosit din veac.

Iar privilegiul pe care l-a avut bunicul lor, Stoian Procelnic de la bunicul nostru, Alexandru cel Bun, pentru aceste sate, acel privilegiu a pierit de turci, cum ne este cunoscut nouă și boierilor noștri. De aceea, nimeni, niciodată, să nu părăscă nici să dobândească peste acest privilegiu al nostru, niciodată, în veci.

A scris Toader diac, la Suceava, în anul 6998 (1490), luna octombrie, 14 zile”

Trebuie să precizăm că în marea lor majoritate, aceste sate au fost depistate, unele dintre ele continuând să existe până azi, cu aceleași denumiri, altele cu denumiri schimbate⁸. Grupate pe cursul râurilor Bahlui, în zona cunoscută sub numele de Cârligătura: Proselnici (com. Miroslava), Bogdăneștii (com. Horlești), Hovcești (fost sat în comuna Horlești), Medeleni (com. Horlești), Nedeiani, Bogheasa, Drăgușeni („unde a fost Dragoș”) în com. Lețcani; pe Jijia: Golăești, Oișani (între com. Golăești și Bosia); pe partea stângă a Prutului, înglobate în sate acum contopite cu orașul Ungheni, Republica Moldova⁹.

Considerăm – așa cum am arătat și anterior – că această repartizare a satelor nu este întâmplătoare, cu referire specială, mai ales la cele situate pe cursurile râurilor unde, cu siguranță, există cale de trecere și, mai mult, precizând că aceste sate sunt grupate în jurul vadurilor. Practic, aceste teritorii au trecut inițial sub controlul „procelnicului”, în timp, activitatea de control pentru asigurarea pazei transporturilor de vite transformându-se – în fapt – într-o veritabilă posesiune. Că evenimentele s-au desfășurat întocmai așa, pare să confirme și împrejurarea că locul de baștină al familiei se afla în zona de nord-vest a Iașilor, în ținutul Cârligătura.

⁸ Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, II, Iași, 1984-1985, *passim*.

⁹ DRH, A, vol. I-III, indice alfabetic, *passim*.

Trecând acum la discutarea informațiilor despre ascendenții și, respectiv, descendenții lui Stoian Procelnic, putem constata, de asemenea, unele elemente deosebit de interesante.

Trebuie făcută – încă de la început precizarea că nu cunoaștem informații directe despre antecesorii lui Stoian Procelnic. Indirect, putem afirma că aceștia – prin funcția pe care au deținut-o ereditar – au determinat constituirea domeniului feudal al familiei, asigurând astfel – urmașului lor (beneficiar direct al tuturor strădaniilor anterioare) – Stoian Procelnic, statutul de mare stăpânitor de bunuri funciare, singurul care – lângă calitatea de membru al familiei domnitoare – asigura participarea sa în sfatul țării, ca boier fără dregătorie, încă din primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun.

Acest personaj devine – astfel – până la eventual noi descoperiri documentare – personajul cel mai important al familiei, un adevărat punct de reper genealogic pentru întreaga sa descendență.

În aceeași măsură, etapa istorică în care acesta și-a desfășurat existența, devine și momentul de delimitare al celor două mari etape distincte în evoluția familiei sale. Până la el, etapa de exercitare a funcției de procelnic, când se încheagă domeniul feudal; după moartea lui Stoian Procelnic, o etapă relativ liniară, în care primii descendenți aparțin încă familiilor importante ale Țării Moldovei, după care, treptat dar sigur, declinul, destrămarea posesiunilor. În pas cu istoria atâtor familii boierești din țările române, această evoluție este determinată, etapă cu etapă, de condiții obiective, ținând de desfășurarea tuturor compartimentelor vieții economice, sociale și politice.

Am ținut să facem aceste precizări pentru a înțelege mai bine procesul de decădere treptată a acestui neam datorită faptului că baza reală a ascensiunii sale nemaexistând, efectul declinului nu se lasă mult așteptat. Înșușii numele de Procelnic dispăre treptat, fiind înlocuit cu acela de Saula – apărut pentru prima dată la Iliăș Saula, menționat în documentul din 14 octombrie 1490 – care se menține apoi, cel puțin până în secolul al XVII-lea – prin menționarea lui Gavril Saula din Procelnici în anul 1655¹⁰.

Făcând o analiză, pe secole, a documentelor referitoare la familia Procelnic, putem constata următoarele: în cuprinsul secolului al XV-lea, respectiv în anii 1462¹¹ și 1497¹² are loc prima înstrăinare de

¹⁰ DRH, A, vol. III, doc. 80, p. 155-157.

¹¹ DRH, A, Moldova, vol. II (1449-1486), volum întocmit de Leon Șimanschi și colab., București, 1976, doc. 106, p. 149-151.

ocini din teritoriile deținute de familie. Bratul Procelnic vinde Unghiul (s. Ungheni) iar Iurșa și Iliăș Saula vând satul Nedeiani. În secolul al XVI-lea au loc alte modificări ale terenurilor posedate de Procelnici. Astfel sunt vândute, pe rând, satele Medeleni¹³, în 1521, iar în 1581, Cozma Sarpe întărește Mănăstirii Umor satul Drăgușeni, cumpărat de la Iliăș Saula și verii lui, Sima, Isaico și Holovca, fiul Iurșei. În același an, Dronța, nepoata lui Iliăș, vinde chiar o parte din satul de reședință al familiei Procelnici, iar în 1589¹⁴, o altă parte este vândută de Marco Saula boierului Condrea Bucium.

Aceste vânzări nu au încă darul de a scădea prestigiul familie, ci, datorită tradiției, aceasta ocupă încă un loc important în galeria marilor familii boierești, lucru dovedit prin căsătoria uneia dintre descendentele familiei – Antimia – cu Condrea Bucium, mare vornic.

După moartea lui Condrea Bucium, însă, Antimia face o vânzare masivă a pământurilor deținute. În discordanță cu acțiunile de cumpărare de pământuri susținute de Condrea Bucium, soția și apoi văduva sa înstrăinează o parte din Procelnicii de pe Jijia, cu moara aferentă (vândute lui Nistor Ureche) și procedează la un schimb de proprietate cu verii acesteia privind Procelnicii din Cârlișura¹⁵. Tot pe Nistor Ureche îl întâlnim drept proprietar al satului Oișeni (devenit între timp Sauliștii)¹⁶. O urmașă a Antimiei, Busca, vinde o altă parte a Procelnicilor de pe Jijia¹⁷ în 1623; de asemenea, vornicul Ureche cumpără satul Cozmești de la Grigore Saula, fratele Antimiei¹⁸. Trebuie precizat că toate aceste sate cumpărate de Nistor Ureche vor fi dăruite de acesta Mănăstirii Sf. Vineri din Iași, ctitorie a familiei Ureche.

În urma acestor vânzări – cel puțin atât cât am avut posibilitatea să cunoaștem din documentele cercetate – putem trage concluzia că, treptat, acest întins domeniu începe să scadă, vânzările fiind, probabil, mai numeroase decât cele pentru care avem consemnări documentare. O altă cauză a fragmentării domeniului Procelnicilor – de data aceasta, însă, una general valabilă – o constituie numărul relativ mare al

¹² *DRH*, A, vol. III, doc. 203, p. 365-367.

¹³ *DIR*, A, XVI, vol. I, p. 178.

¹⁴ *DIR*, A, XVI, vol. III, p. 440.

¹⁵ *DIR*, A, XVII, vol. IV, p. 30.

¹⁶ *DIR*, A, XVII, vol. IV, p. 145.

¹⁷ *CDM*, vol. II, doc. 148, p. 45.

¹⁸ *CDM*, vol. III, doc. 1379, p. 300.

descendenților, ce a condus la fărâmițarea proprietăților prin succesivă înzestrare a generațiilor. Mai ales la sfârșitul secolului al XVI-lea și în cursul secolului al XVII-lea, nu este vândută o moșie întreagă, ci numai părți – adică exact atât cât revenise prin moștenire proprietarului vânzător.

În tot intervalul de circa două secole discutate până acum, se cunosc doar două acte de cumpărare a unor noi pământuri: în 17 martie 1508, Toader Saula și frații lui, Giurgiu și Anușca, au cumpărat o „bucată de pământ în hotarul Ciurăștilor” (jud. Vaslui), care va deveni mai târziu Sauliștii¹⁹ (schimbare toponimică identică suferind și satul Oișani, proprietate inițială a Procelnicilor); cel de al doilea act, din 16 decembrie 1633, prin care Paradis Saula – unul dintre ultimii reprezentanți ai familiei – cumpără împreună cu Toader Ștefan și pan Mihai Ungurul, satul Băloșeni²⁰ (com. Vlădeni, jud. Iași).

Trebuie să menționăm că secolele XVI-XVII reprezintă o perioadă în care au loc substanțiale transformări în ceea ce privește structurarea proprietăților funciare, transformări care conduc – în mod inevitabil – la declinul unor mari familii boierești în favoarea ridicării economice a unor alte familii, mai viguroase. Aceste fapte s-au petrecut în paralel – și în bună parte, determinate de – cu scăderea puterii ierarhiei superioare, instituția domniei, în condițiile internaționale ale afirmării Reformei și a ridicării unor noi puteri politice europene.

Din primele documente referitoare la familia Proselnicilor am putea constata faptul că Stoian Proselnic făcea parte din sfatul domnesc și aceasta nu datorită unor vremelnice dregătorii, ci în baza originii și poziției acestuia în cadrul societății feudale. În afară de Stoian, ca membru al statului, tot fără dregătorie, este menționat doar Ivașco, în anul 1433²¹, în vremea domniei lui Iliș: faptul se explică tocmai prin respectarea încă a tradiției susținerii reciproce între domnie și familia Procelnicilor.

În secolele următoare, în schimb apar în documente și câțiva exponenți ai familiei, deținători ai unor funcții cu totul secundare, oglindindu-se și pe acest plan văditul declin al familiei. În seria acestora din urmă putem cita pe Maxim Cârneci, ceașnic înainte de 1581²², Saula

¹⁹ *DIR*, A, XVI, vol. I, p. 76.

²⁰ *DRH*, A, vol. XXI, p. 538.

²¹ *DRH*, A, vol. I, doc. 116, p. 167.

²² *DIR*, A, XVI, vol. III, p. 171.

căminar la 1625²³, Gheorghe Saula din Procelnici, slugă domnească la 1632 și martor de hotărnicie²⁴, Saula șetrărel la 1635²⁵, Gavril Saula hotarnic la 1655²⁶ și Saula vameș la 1665²⁷.

Fondul documentar prezentat, comentat și interpretat, alăturat unui alt studiu privind mari domenii și, respectiv, familii boierești din zona Iașilor, va conduce, în final, la conturarea atât a evoluției domeniului feudal în zona care ne preocupă, cât și la pătrunderea, pe căi logice, în etapele anterioare constituirii ca stat a Țării Moldovei.

Résumé

UN DOMAINE FEUDAL DE LA REGION CĂRLIGĂTURA

La période antérieure à la constitution de l'Etat féodal de la Moldavie fournit encore beaucoup de sujets de recherche en ce qui concerne certains aspects concrets comme la naissance des domaines féodaux, l'apparition des villes.

L'une des grandes propriétés féodales moldaves, celle de la famille Stoian Procelnic, se constitue grâce aux conditions historiques spéciales – l'existence de l'Etat de la Horde d'Or –au nord de la Mer Noire, et sa domination nominale sur le territoire de la Moldavie.

Le nom – procelnic – lui même signifie une personne désignée parmi les indigènes, responsable de la collecte et de l'expédition du tribut en animaux aux Tatars.

Cette propriété s'est constituée ou long de la route utilisée pour l'expédition. Nous envisageons qu'il s'agit d'un mode de naissance des „maiores terrae”.

L'existence du clan Procelnici a connu trois grandes périodes de développement:

- La naissance qui est la conséquence de la fonction attribuée par l'état tatar.

- La deuxième, quand normalement, cette famille doit être en déclin parce que l'action de livraison du tribut est disparue, est la période de l'apogée parce que ses membres sont présents dans le Conseil d'Etat (même s'ils n'ont pas de fonctions), la preuve de leur loyauté à l'égard de l'autorité centrale.

²³ CDM, vol. II, doc. 261, p. 69.

²⁴ DRH, A, vol. XXI, p. 194-195.

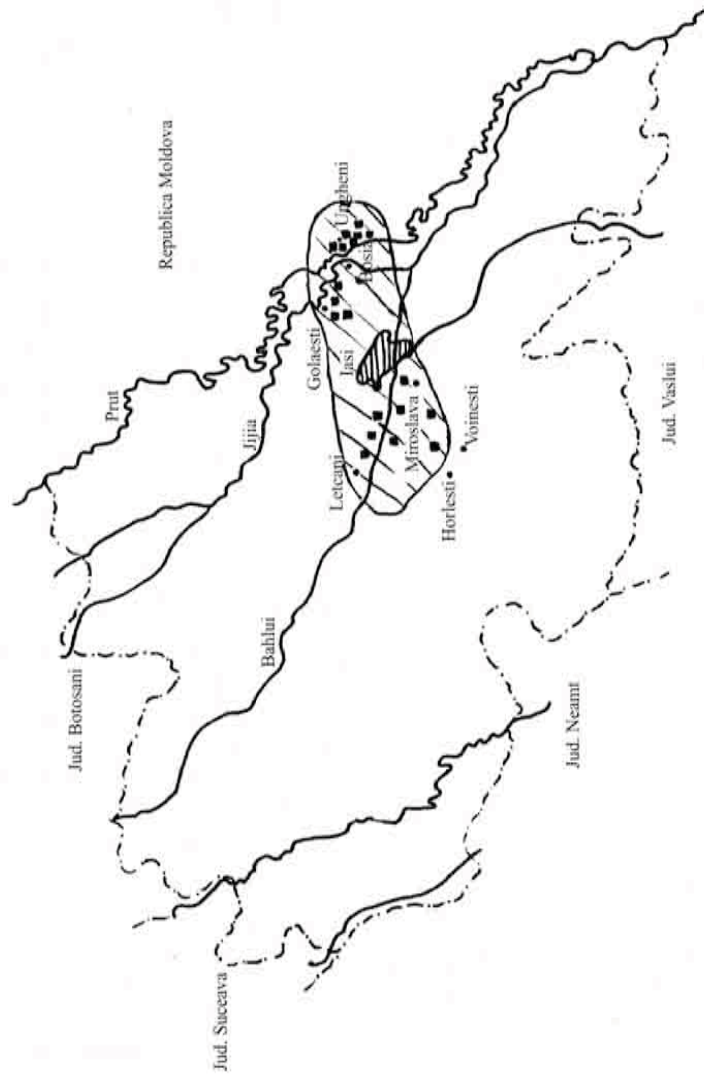
²⁵ CDM, vol. II, doc. 1102, p. 232.

²⁶ CDM, vol. III, doc. 130, p. 50.

²⁷ CDM, vol. III, doc. 1234, p. 272.

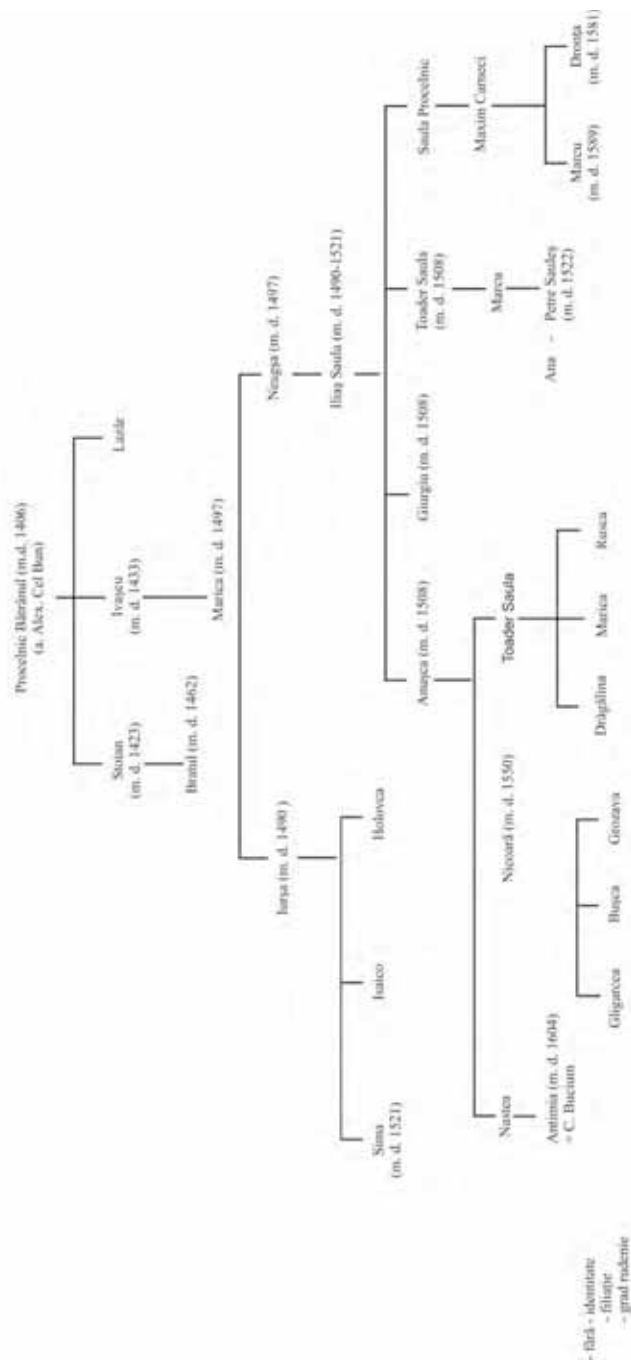
- La troisième époque représente l'étape du déclin et de l'émiettement du domaine féodal.

L'existence de nos jours du village nommé Proselnici suscite l'intérêt pour une recherche archéologique sur un très précieux site historique qui apportera de nouvelles preuves de l'évolution de la société féodale.

Domeniul familiei Procelnici

Genealogie probabili

- 1625 - Săuila cântărilor
- 1632 - Gheorghe și Zavel
- 1633 - Paradoxa Săuila
- 1635 - Săuila Șerănel = înșeșă
- 1641 - Săuila din Procedinici
- 1655 - Gavril Săuila
- 1661 - Săuila = Ana
- 1663 - Deșpa Săuila
- 1665 - Săuila Varney
- 1666 - Bert - nepot lui Grigore Săuila

DIMENSIUNEA CULTURAL - RELIGIOASĂ A ALIMENTAȚIEI ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ (SECOLELE XVI-XVIII)

Olivia SENCIUC - BORCEA

Fapt de la sine știut, hrana îndeplinește, înainte de toate, o funcție biologică, supraviețuirea individului uman fiind imposibilă fără ea. „A mânca” înseamnă, totuși, mult mai mult decât atât. La fel de bine se cunoaște că, încă din cele mai îndepărtate timpuri, oamenii nu au consumat, fără discernământ, ceea ce le-a oferit natura, cu unicul scop de a-și potoli foamea. Ei au făcut alegeri, au supus transformării produsele naturale, au stabilit norme și au acordat anumite semnificații hranei, adică au manifestat un anumit comportament față de aceasta, comportament dictat de o concepție proprie despre organizarea lumii, ceea ce a conferit actului nutrițional dimensiunea sa culturală. Astfel, „a mânca” nu rămâne numai o simplă necesitate, repetată mecanic zi de zi, ci este, de asemenea, o știință¹. Știința de a alege alimentele, de a le combina, folosind moduri de preparare adecvate obținerii unor feluri de mâncare cu anumite culori, arome și texturi, de a stabili ritmul și compoziția meselor, de a reuni convivii ori de a reglementa modul în care se mănâncă, o știință care s-a dezvoltat, s-a modificat, s-a perfecționat, s-a diversificat, transmitându-se în timp de la o generație la alta².

Actul alimentar reprezintă, deci, un important reper pentru cunoașterea și înțelegerea vieții, în ansamblul ei, atât a unor indivizi, cât și a unor întregi societăți umane. Inconștient, atunci când mâncăm, fiecare dintre noi oferim celorlalți o imagine despre propria noastră persoană, despre personalitatea pe care o avem și despre raporturile noastre cu lumea înconjurătoare³. Pe de altă parte, „a mânca” pune în

¹ Florent Quellier, *La Table des Français. Une histoire culturelle (XVe – début XIXe siècle)*, Presses Universitaires de Rennes, 2007, p. 11.

² *Dicționar de etnologie și antropologie*, volum coordonat de Pierre Bonte și Michel Izard, Iași, 1999, p. 120-121.

³ Florent Quellier, *op. cit.*, p. 11.

valoare fațete ale identității și alterității diferitelor grupuri și comunități umane⁴. Cu alte cuvinte, modul în care mănâncă oamenii ar putea fi considerat un gen de limbaj codificat, prin care aceștia își transmit sentimente, opțiuni și dorințe și care evidențiază concepțiile lor despre organizarea lumii în care trăiesc, dar și a lumii „de dincolo”⁵.

A împărți hrana cu ceilalți la aceeași masă este semnul vizibil al nevoii de socializare, al dorinței omenești de a comunica permanent cu semenii și de a stabili legături cât mai trainice cu aceștia. Masa în comun presupune formarea unor deprinderi și respectarea de bună voie a unui anumit tip de comportament, care garantează acceptarea în comunitate. Altfel spus, mâncând împreună, oamenii învață să trăiască împreună⁶. În altă ordine de idei, a mânca împreună evidențiază asemănările și, în același timp, face distincție între oameni⁷. Masa în comun este imaginea fidelă a societății dispusă ierarhic, a legăturilor existente între membrii ei, exprimând raporturile de putere manifestate aici.

Odată cu trecerea vremii, alimentația proprie diverselor comunități umane, cu tot ceea ce implică ea, s-a găsit sub influența a numeroși factori de ordin natural, economic, dar și a unora care țin, mai curând, de latura spirituală a vieții, printre cei mai importanți dintre aceștia numărându-se factorul religios. Este ceea ce ne propunem să evidențiem în rândurile care urmează. Credem, totodată, că este important să menționăm că alegerea perioadei dintre secolele XVI – XVIII ne-a fost dictată tocmai de posibilitatea de a identifica sursele necesare unei astfel de cercetări.

Având în vedere strict spațiul european, trebuie să subliniem faptul că, aici, Creștinismul și Biserica au impus o serie de norme, valabile până în zilele noastre, care s-au constituit într-un adevărat cod creștin al alimentației, a cărui esență se regăsește în Vechiul și Noul Testament. Plecând de la modelele biblice, în Evul Mediu ca și în epoca următoare, o caracteristică a vieții credinciosului fervent a constat în alternanța între perioadele în care el era liber să mănânce orice și altele de purificare trupească și spirituală, care presupuneau inclusiv interdicții

⁴ Ofelia Văduva, *Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești*, București, 1996, p. 7.

⁵ *Ibidem*, p. 26.

⁶ Claude Rivière, *Les rites profanes*, Paris, 1995, p. 205.

⁷ Bruno Laurioux, *Manger au Moyen Âge. Pratiques et discours alimentaires en Europe au XIVe et XVe siècles*, Hachette Littératures, 2002, p. 185.

alimentare. Numeroase exemple despre postul practicat de diferite personaje în diverse ocazii se regăsesc în Cărțile Sfinte ale Vechiului Testament – să amintim numai de postul de 40 de zile pe care l-a ținut Moise pe Muntele Sinai înainte de a primi tablele Legii (*Ieșirea*: 34.28) – dar și în textul Noului Testament, Iisus Hristos însuși practicându-l (*Evangelia după Matei*: 4.2; *Evangelia după Luca*: 4.1-3) și propovăduindu-l ca un mijloc de a înfrunta ispitele diavolului (*Evangelia după Matei*: 17.21). Totodată, anumite alimente au dobândit în creștinism o încărcătură simbolică aparte. Cina cea de Taină constituie modelul exemplar, prilej cu care pâinea și vinul au devenit prin consacrarea înfăptuită de Iisus simboluri ale trupului și sângelui său. Consumându-le în circumstanțe speciale, credincioșii își reafirmă apartenența la trupul Bisericii și unirea cu Dumnezeu.

Descifrarea sensurilor unui anumit comportament uman față de hrană în situații aparte și a semnificațiilor acordate anumitor alimente, constituie, în fapt, o cale de a înțelege la un nivel superior genul raporturilor dintre membrii unei comunități, a legăturilor acestora cu divinitatea și cu rudele ori apropiații trecuți în lumea de dincolo, ceea ce reflectă o anumită concepție despre organizarea lumii. Izvoarele de la noi, deși foarte puține comparativ cu cele existente în Occident, fac cât de cât posibilă conturarea unei astfel de imagini. Să menționăm că în sprijinul unui asemenea demers vin și rezultatele cercetărilor întreprinse de etnologi, care completează munca istoricilor, îmbogățind și clarificând concluziile acestora, cu o singură rezervă însă. Se impune ca istoricul să țină seama, în permanență, că societățile umane evoluează continuu, ceea ce, fără îndoială, face ca faptul sesizat de etnolog în zilele noastre să nu mai fie perfect identic cu o situație descoperită de istoric în trecut. Prin urmare, concluzia istoricului rămâne, mai curând, o ipoteză de lucru, cea mai plauzibilă dintre toate, totuși nu o certitudine, atât timp cât este imposibil ca ea să mai fie verificată în totalitate.

Sursele atestă, la fel ca și în restul Europei, spiritul profund religios al locuitorilor Moldovei și Țării Românești din secolele XVI-XVIII, multe dintre acțiunile întreprinse de ei înscriindu-se sub semnul sacralului. Urmând învățăturile Sfintei Scripturi, Neagoe Basarab a înzestrat mănăstiri, pentru că a avut convingerea că „se cade nouă a socoti acestea de aici că sunt pentru puțină vreme și trecătoare”⁸.

⁸ DRH, B, Țara Românească, vol. II (1501-1525), volum îngrijit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, București, 1972, doc. 173, p. 331-334.

Totodată, pildă i-au fost și faptele domnilor anteriori, „care bine au întocmit cele pământești și acestea petrecându-le cu bine cu aceste pământești au dobândit bunătățile cerești și pe acestea le-au moștenit, iar pe cele pământești pământului le-au lăsat”⁹. Cum dorința arzătoare a fiecărui creștin era ca, odată ridicat la Ceruri, să stea, ca și Fiul, de-a dreapta Tatălui, partea dreaptă fiind cea a Dumnezeirii, calea sigură spre mântuire (*Psalmi*: 19.6; 59.5; 97.2; 107.6; 108.30; 117.16), Mihnea voievod a căutat, după propriile spuse, prin daniile sale și prin rugăciuni „să ne învrednicim de șederea la dreapta, pe care toți vrem să o dobândim”¹⁰. Din multe documente transpare o dorință anume a celor care le-au emis: ca atât timp cât sunt încă în viață să aibă loc în zilele de sărbătoare slujbă „cu colivă și băutură”, iar după moarte, așa cum se menționează într-un act al lui Moise voievod, întocmit la 1 iunie 1529, la București, o dată pe an să „se facă masă ctitorească și să se împartă săracilor să mănânce, după puterea sfintei mănăstiri”¹¹.

În semn de ofrandă adusă divinității, în scopul captării bunăvoinței acesteia, era datina ca la mănăstiri să se pregătească praznice în ziua de hram, prilej cu care erau pomenite nu numai sufletele ctitorilor, ci erau cinstiți și sfinții patroni ai așezămintelor în cauză. În 1517, când „s-au înnoit biserica cea veche” a mănăstirii Cozia, cu cheltuiala lui Neagoe Basarab s-a făcut „vecernie cu colivă în lauda Preacuratei Născătoare de Dumnezeu, din care luară toți oamenii, după obicei”¹². Nicolae vodă Mavrocordat, în al cincilea an al domniei sale, „săvârșindu-se mănăstirea măriei sale de la Văcărești [...] praznic mare au făcut domnul în zioa de sfeta Troiță, ce iaste hramul mănăstirii. Și mergând cu toți arhieriei și egumenii și cu toți boiarii și neguțătorii și cu alt feliu de oameni din toată rânduiala, pre toți i-au ospătat, după cum se cade”¹³. Un act emis la București, în 17 iulie 1536, atestă faptul că Radu Paisie a miluit mănăstirea Snagov „ca să-i fie în ziua praznicului mertic de ceară,

⁹ *Ibidem*, doc. 153, p. 295-297 și doc. 173, p. 331-334.

¹⁰ *DRH*, B, Țara Românească, vol. VIII (1576-1580), volum întocmit de Damaschin Mioc și Ioana Constantinescu, București, 1996, doc. 145, p. 225-226.

¹¹ *DRH*, B, Țara Românească, vol. III (1526-1535), volum întocmit în cadrul Seminarului de Paleografie slavă, condus de Damaschin Mioc, București, 1975, doc. 80, p. 130-133.

¹² *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 37-38.

¹³ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, introducere și ediție critică întocmite de C. Grecescu, București, 1963, p. 260-261.

litre 300 și să aibă obroace de grâu 20, însă din jitnița domniei mele și pește 20 de crapeți și o vacă și 6 oi și o litră de piper și o litră de tămâie” acestea toate „de trebuința sfântului loc, iar domniei mele și părintelui domniei mele de veșnică pomenire”¹⁴. Grâu, vin și miere au dăruit, pentru praznic „sfintei mănăstiri Probota, unde este hramul sfântului ierarh și făcător de minuni Nicolae”, domnii Moldovei Bogdan Lăpușneanu¹⁵, Simion Movilă¹⁶ și Constantin Movilă¹⁷. În fiecare an, pe 12 decembrie, în ziua Sfântului Spiridon, se făcea praznic „cu masă și cu milă la săraci” în mănăstirea din Iași ce purta acest hram, după cum reiese din listele de cheltuieli, care s-au păstrat¹⁸.

Despre această datină a lăsat însemnări și Niccolo Barsi, impresionat de ospitalitatea moldovenilor, care – spunea el, referindu-se la hramurile bisericilor – „mai obișnuiesc de asemenea ca în timpul sărbătorilor, să așeze mese în jurul bisericii, și aici să dea de mâncare și de băut fără plată oricui, fie străin fie localnic”¹⁹.

Nu numai domnii, ci și oamenii simpli știau că în fața lui Dumnezeu nu vor fi judecați decât după păcatele săvârșite în viață și că sufletele lor își vor găsi odihna veșnică, doar dacă și după moartea lor vor

¹⁴ DRH, B, Țara Românească, vol. IV (1536-1550), volum întocmit în cadrul Seminarului de Paleografie Slavă condus de Damaschin Mioc, București, 1981, doc. 25, p. 35-36.

¹⁵ DIR, A, Moldova, veacul XVI, vol. II (1551-1570), comitetul de redacție: Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Câmpina, Eugen Stănescu, D. Prodan, Mihail Roller redactor responsabil, București, 1951, doc. 189, p. 181.

¹⁶ *Ibidem*, A, Moldova, veacul XVII, vol. II (1606-1610), comitetul de redacție: Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Câmpina, Eugen Stănescu, D. Prodan, Mihail Roller redactor responsabil, București, 1953, doc. 77, p. 70.

¹⁷ *Ibidem*, doc. 242, p. 184.

¹⁸ Vezi: Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria ora ului Iași*, vol. VI, Acte interne (1756-1770), Iași, 2004, doc. 368, p. 315-318; *ibidem*, vol. VII, Acte interne (1771-1780), Iași, 2005, doc. 28, p. 21-25; doc. 59, p. 48-55; doc. 95, p. 82-89; doc. 131, p. 142-152; doc. 182, p. 196-210; doc. 139, p. 291-306; doc. 323, p. 425-439; doc. 384, p. 499-514; doc. 448, p. 583-597; *ibidem*, vol. VIII, Acte interne (1781-1790), Iași, 2006, doc. 69, p. 96-102; doc. 194, p. 252-262; *ibidem*, vol. IX, Acte interne (1791-1795), Iași, 2007, doc. 4, p. 5-10; doc. 40, p. 39-43; doc. 234, p. 212-217; doc. 349, p. 329-334; *ibidem*, vol. X, Acte interne (1796-1800), Iași, 2007, doc. 71, p. 67-73; doc. 149, p. 138-141; doc. 224, p. 208-212; doc. 287, p. 260-264; doc. 389, p. 355-357 (în continuare: Ioan Caproșu, *Documente Iași*).

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970, p. 76 (în continuare: *Călători străini*, II).

fi alții care vor căuta de ele. De aceea Irina, „care au fost jupâneasă Dragului portariului Robului” a vândut moșia dată de zestre fiicei sale Velica, pentru că „ia au lăsat cu mare blestem la moartea ei, să o vându să o pomenem șă să o comondăm până la un an șă doi”²⁰. Un anume Cernica i-a dat lui Stoica pământul său ca „să-l miluiască și să-i facă toate pomenile la moartea lui”²¹. Drăguica, soția lui Teodor Burduja, i-a lăsat partea ei de moșie lui Ionașcu Hociung, deoarece el s-a obligat, după cum sunt consemnate în act spusele femeii, „să dea pentru mine două sărindari pentru liturghii, și o vacă, și cinci saci cu făină, și 30 vedre de mied, și 4 ocale de ceară pentru lumânări și să-mi citească cele 4 Evanghelii și slujba de înmormântare”²². „Sufletul meu îl spânzur de sufletul Zmaragdii” stă scris în diata Bălașei, soția lui Iorga medelnicer, fiica sa fiind prevenită că, dacă nu va face pomenirile mamei, va fi lăsată „să de samă înaintea lui Dumnezeu”²³. Dincolo de faptul că erau obligați material, urmașii aveau deci, înainte de orice, obligația morală de a nu lăsa ca amintirea celui răposat să se piardă în uitare, prin organizarea, la intervale de timp bine stabilite, a praznicelor, ceremonii de comemorare, unde masa pentru pomenirea sufletului acestuia constituia elementul central.

Descrieri destul de detaliate ale unor astfel de evenimente ne-au parvenit prin intermediul relatărilor de călătorie lăsate de străinii ajunși de-a lungul vremii pe meleagurile noastre. Paul de Alep, în peregrinările sale prin Țara Românească alături de patriarhul Macarie al Antiohiei, a fost martor la două ceremonii de înhumare: cea a doamnei Bălașa, soția lui Constantin Șerban vodă și o alta a unui mare boier. De la el aflăm că, după ce soția domnului a fost îngropată, „s-a dat un mare praznic celor de față mari și mici și [...] s-au împărțit săracilor și lucrătorilor care erau de față mai bine de zece pâini bune, tuturor săracilor pâine bună și blide cu mâncare și pahare cu vin”, repetându-se aceeași rânduială și după nouă

²⁰ *DIR*, B, Țara Românească, veacul XVI, vol. IV (1571-1580), comitetul de redacție: Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, D. Prodan, Mihail Roller redactor responsabil, București, 1952, doc. 306, p. 302-303.

²¹ *Ibidem*, XVI/VI (1591-1600), București, 1953, doc.101, p. 88-90.

²² *DRH*, A, Moldova, vol. XXVIII (1645-1646), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, doc. 205, p. 162.

²³ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IX, doc. 314, p. 293-295.

zile²⁴. Lucrurile s-au desfășurat în chip asemănător și în cazul boierului. Rudele i-au „făcut un praznic strălucit, pentru care au tăiat patru boi și cincizeci de oi [și] s-au copt pâini nenumărate”, praznic la care s-a adunat „lumea din satele vecine”, așa cum era obiceiul locurilor, spune Paul de Alep. „Pe mesele care ajungeau din mijlocul casei până afară în curte [...] au așezat pâinea în jimble mari întregi și pe fiecare jimblă au pus o bucată de carne” și s-au mai dat fiecărui mesean „trei pahare cu vin”. Înaintea ospățului, patriarhul a rostit rugăciuni și a tămâiat masa, binecuvântând-o, pomenindu-l pe răposat, iar la sfârșitul ei „s-au făcut din nou rugăciuni, potrivit datinei” și nici unul dintre cei prezenți nu a plecat înainte de a se ruga pentru iertarea celui mort. Paul de Alep găsea demn de laudă că și cei săraci respectau întocmai obiceiul și-l duceau la groapă pe cel dispărut „cu colivă și pâine”, pe care apoi „le împart celor de față ca să se roage pentru iertarea lui”²⁵.

Niccolo Barsi, care călătorise anterior lui Paul de Alep prin Moldova, a reținut, de asemenea, că după îngropare, acasă la cel decedat „se face [...] praznic cu bărbați și femei, cu bogați și săraci, cu oameni de toate neamurile, și cheamă pe preot să blagoslovească masa”²⁶. Anton Maria del Chiaro, care în 1716, când a încetat din viață cea de-a doua soție a lui Nicolae Alexandru Mavrocordat, doamna Profira, se afla la București a consemnat și el în scrierile sale informații despre obiceiurile de înmormântare la români. El menționează că participanții la tristul eveniment, „după ce s-a sfârșit înmormântarea, se întorc acasă unde își petrec timpul ospătând pe toate rudele și prietenii pentru a se mângâia unul pe altul” și tot aici „se împart bogate pomeni pentru sufletul mortului”²⁷. La aceleași obiceiuri face referire și Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel, care a trecut prin Moldova cu câțiva ani mai

²⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea I Paul de Alep îngrijită de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, partea a II-a Evlia Celebi îngrijită de Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 174 (în continuare: *Călători străini*, VI). Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Române 1653-1658*, teză pentru Licență în Istorie, București, 1900, p. 152.

²⁵ *Călători străini*, VI, p. 208-209; Emilia Cioran, *op. cit.*, p. 190-191.

²⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 77 (în continuare: *Călători străini*, V).

²⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1983, p. 384 (în continuare: *Călători străini*, VIII).

devreme. Potrivit lui, „pentru hrana sufletului răposat se face la îngropare un ospăț strălucit, chiar dacă ar costa jertfa ultimei vaci rămase, și se dă de pomană mâncare săracilor și toate acestea sunt închinare binelui și hranei mortului”²⁸.

Pomenirile acestea se repetau la intervale precise de timp, „zilele hotărâte” fiind „a treia, a noua, a patruzecă, apoi luna a treia, a șasea și a noua și un an după moarte”²⁹. După observațiile lui Anton Maria del Chiaro, cu prilejul respectiv cei din familia celui decedat duceau la biserică „un colac mare” și <<o farfurie mare cu grâu fiert în apă din care [...] fiecare ia câte o lingură, spunând [...] „Dumnezeu să le ierte sufletul”>>, iar celor săraci li se dădeau „o pâine albă în chip de colac, o căniță cu vin, câte ceva de mâncare cu pâine”³⁰.

Toate acțiunile întreprinse atunci când survine decesul unui individ, pe de o parte, pentru cei vii, pe de altă parte, pentru cel răposat, converg către restabilirea echilibrului afectiv al celor implicați direct și, deopotrivă, către restabilirea echilibrului în cadrul comunității din care acesta făcea parte, iar dăruirea și consumarea în comun a hranei are o însemnătate specială. Din exemplele de mai sus se poate deduce la fel că, la praznice, în jurul mesei se reunea întreaga comunitate, bărbați și femei, bogați și săraci, „oameni de toate neamurile”, fără nici o deosebire, alături de rudele și cunoștințele apropiate ale celui trecut în lumea umbrelor. Masa se desfășura într-o atmosferă de solemnitate deplină, de sacralitate, prezența preotului care binecuvânta bucatele și care se ruga,

²⁸ *Ibidem*, p. 363.

²⁹ *Ibidem*, p. 384; vezi: DRH, A, Moldova, XXVIII, doc. 222, p. 173-175. Tăutul logofăt a primit o parte din ocina nepotului său Isac, ca „să-i facă pomenirea la înmormântare și de trei zile și de nouă zile și de 20 de zile și de 40 de zile și jumătate de an și pe an să-l pomenească”; Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. VII, Acte interne (1771-1780), Iași, 2005, doc. 276, p. 375-377. Din respectiva listă de cheltuieli reiese că Ilincăi Bosâiasa jitnicereasa, clucerul Ștefan Năstase i-a purtat „grijile”, adică i-a făcut pomenire la îngropare, la trei, la nouă, la douăzeci și una, la patruzeci de zile, la jumătate și la un an. „Grijile” sunt aceste pomeniri făcute la intervale precise de timp, obligatorii pentru că se crede că altfel mortul „stă cu țărâna în gură” ; vezi S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, București, 1892, p. 370; Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, I, ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, București, 1998, p. 280.

³⁰ *Călători străini*, VIII, p. 384-385; Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, (după textul reeditat de N. Iorga), în românește de S. Cris-Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Iași, 1929, p. 47-48 (în continuare: Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*).

alături de ceilalți meseni, pentru iertarea sufletului celui mort, fiind indispensabilă. Cei de față se ospătau pentru „a se mângâia unul pe altul”. Era o formă de manifestare a solidarității, de compasiune față de rudele greu încercate și de ușurare sufletească. Faptul că toți mâncau împreună din alimentele puse pe masă ca să-l pomenească pe dispărut întărea legătura existentă între ei în calitatea lor de creștini și tot astfel se încerca realizarea unei comunicări cu divinitatea și cu lumea de dincolo. „Închinare binelui și hranei mortului”, alimentele aveau mai mult decât valoare nutritivă, ele dobândind proprietățile unei ofrande menite să facă mai ușoară călătoria pe celălalt tărâm a sufletului desprins de trup. De nelipsit erau pâinea, în formă de colac, coliva, din care era obligatoriu să ia toți, invocând iertarea sufletelor morților, și vinul, alimente cu o semnificație aparte în creștinism, ingerarea lor, mai ales în această circumstanță, putând însemna că oamenii credeau în existența unei vieți după moarte. După modelul Cinei cea de Taină, pâinea și vinul sunt expresii ale păstrării intacte a amintirii celui răposat.

Suntem îndreptățiți să considerăm valabilă această ipoteză, cu atât mai mult cu cât, comparând mărturiile relevate de izvoarele istorice cu informațiile de teren culese de folcloriști în perioada actuală, observăm că obiceiurile specifice secolelor XVI-XVIII s-au păstrat, în linii generale, aceleași. În urma interpretării datelor, etnologii au pus în evidență un anumit mod de gândire al oamenilor, care le determină comportamentul în respectivele situații. De aici deducem că menținerea obiceiurilor presupune și menținerea vechilor credințe, în esență nealterate, în ciuda influențelor manifestate de permanentele modificări ale contextului istoric.

Putem bănuși că, la fel ca și astăzi, în intervalul dintre secolele amintite, chiar dacă oamenii nu conștientizau explicit acest lucru, gestul oferirii colacilor la înmormântare avea la bază aceeași credință a renașterii prin moarte, a continuării existenței sub o altă formă prin reintegrarea omului în natură, a triumfului vieții asupra morții³¹. Colacii pentru biserică și cei de împărțit părtașilor la eveniment nu mai erau simple alimente, ci dobândeau o puternică încărcătură simbolică, decurgând tocmai din această credință a existenței unor legături între viață și moarte, între om și divinitate, între lumea „de aici” și lumea „de dincolo”³². La rândul ei, coliva – aliment a cărui absență este de

³¹ Ofelia Văduva, *op. cit.*, p. 72-74.

³² *Ibidem*, p. 73.

neconceput în desfășurarea ceremoniei funerare ori a celor de comemorare și din care încă se spune că „e bine să mănânci măcar un pic”³³ – concentrează aceeași idee a unei posibile continuări a vieții dincolo de moarte, subliniind trainicele legături existente între cei vii și, deopotrivă, între aceștia și morții lor, legături care au forța de a transcende moartea³⁴. Încă și astăzi, în multe regiuni ale țării, coliva înseamnă păcatele mortului, pe care le iau asupra lor cei care mănâncă din ea, fiind de datoria lor a se ruga pentru iertarea acestora și un mare păcat încălcarea obiceiului³⁵.

Să mai amintim că atât colacii, cât și coliva sunt preparate din grâu, plantă ce simbolizează din vechime renașterea și nemurirea, cu care în Biblie este comparată viața și moartea omului cu posibila lui reînviere: „Adevărat, adevărat zic vouă că dacă grăuntele de grâu, când cade în pământ, nu va muri, rămâne singur; iar dacă va muri, aduce multă roadă” (*Evanghelia după Ioan*, 12.24). Prin analogie cu viața omului, ciclul plantei, de la sămânța semănată la sămânța recoltată, este lumea de aici, a spiritului grâului viu, iar ciclul seminței, de la recoltatul acesteia la semănat, este lumea de dincolo, a grâului mort. Sămânța recoltată reprezintă un mort vegetal care, după ce este înmormântat, se întoarce din nou la viață³⁶. În plus, părerea noastră pare să se confirme, dacă luăm în considerare și însemnările lui Marco Bandini, deși el socotea basm și demn de răs că moldovenii aveau convingerea că „în Joia Mare, sufletele morților, ale părinților, străbunilor și străbunelor obișnuiesc să se reîntoarcă la ai lor pentru hrană, din care cauză în zori de zi, tatăl familiei sau mama familiei fac un foc înaintea ușii casei sale, așază lângă foc un scaunel acoperit cu o pânză curată, pune pe el pâine cu mâncare și băutură pentru ca părinții, străbunii și străbunele să-și întremeze sufletul”³⁷.

Salvarea sufletului și dobândirea vieții veșnice depindea totuși, în primul rând, de felul în care creștinul însuși știa să trăiască, iar respectarea posturilor era una dintre cele mai importante îndatoriri ale

³³ Artur Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, 1915, p. 72.

³⁴ Ofelia Văduva, *op. cit.*, p. 82.

³⁵ S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 162-163; Ofelia Văduva, *op. cit.*, p. 84.

³⁶ Lurkher Manfred, *Divinități și simboluri vechi egiptene. Dicționar, apud Ion Ghinoiu, Studiu introductiv, în Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. IV, Moldova, București, 2004, p. XIV.

³⁷ *Călători străini*, V, p. 343.

sale. În mai toate religiile lumii identificăm această practică, postul constând în abținerea, totală sau parțială, pe o perioadă mai scurtă ori mai îndelungată de timp, de la anumite alimente. Creștinismul i-a acordat o însemnătate specială, de natură morală, considerându-l ca fiind o formă de a-l slăvi pe Dumnezeu, prin înfrânarea voită a patimilor și poftelor trupesti³⁸.

Se pare că, la începuturile epocii creștine, postul era mai curând un act de pietate personală, dar, cu trecerea vremii, Biserica a instituit o serie de reguli, care s-au fixat definitiv și s-au uniformizat în secolele VIII-IX³⁹. De atunci, creștinii ortodocși au obiceiul de a ține pe an patru posturi mari, înainte de Paști și de Crăciun, precum și înainte de sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel și de cea a Adormirii Maicii Domnului⁴⁰, la care se adaugă postul din zilele de miercuri și de vineri, acestea fiind cele mai importante. Același lucru l-a observat și Anton Maria del Chiaro, că valahii se rețin de la mâncărurile „cu sânge”, chiar și de la pește, miercurea și vinerea, că au patru posturi pe an: „Postul cel mare numit Păresime, care se ține 40 de zile”, „postul Sfântului Petru, care începe după duminica Sfintei Treimi și n-are zile fixe de calendar”, „al treilea e cel al Adormirii Prea Curatei și ține 14 zile”, „în sfârșit, al patrulea post e cel înaintea Crăciunului, de 40 de zile” și, de asemenea, că „înaintea grijaniei ortodoxul ține post câteva zile, abținându-se de la vin, mâncăruri de pește și cu untdelemn”⁴¹. Demnă de luat în seamă este precizarea pe care o face Dimitrie Cantemir, că ar fi și „unii care, stăpâniți de prea mare superstiție, nu se hrănesc cu carne nici luna”⁴². Dintr-o *Descriere „curioasă” a Moldovei și Țării Românești*, de la sfârșit de secol XVII, reiese că românii „păzesc tot felul de sărbători și mai ales trei posturi care țin aproape două treimi din an. Ei păzesc cu strășnicie aceste posturi, mănâncă numai usturoi, ceapă și lucruri de acestea pe

³⁸ Ene Braniște, *Liturgica generală*, I, ediția a III-a, îngrijită de Eugen Drăgoi, Galați, 2002, p. 199.

³⁹ *Ibidem*, p. 200-201.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 204.

⁴¹ Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, p. 55-56.

⁴² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, 1973, p. 341 (în continuare: Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*).

lângă pâine goală, nu mănâncă nici brânză, nici ouă și cu atât mai puțin carne”⁴³.

Totuși, Anton Maria del Chiaro a remarcat, în cei șapte ani cât a stat în Valahia, că „unii români sunt stăpâniți de puțină pietate și încă și mai puțină cucernicie”, însă, cu toate acestea, „țin cu atâta strășnicie posturile lor, încât nu vor să audă nici măcar de scutirile canoanelor lor sfinte pentru prilejuri de boală sau de vreo altă nevoie...”⁴⁴. Era cam aceeași situație pe care o constataseră, anterior, Franco Sivori și Marco Bandini. De la primul aflăm că muntenii „nu se îngrijesc prea mult de conștiința lor, deoarece trăiesc mai curând după legea firii decât după religie”, fiindcă nu ar fi „cine să-i învețe cum trebuie să trăiască creștinește”, dar cu toate acestea, „sunt foarte grijulii cu posturile mici și mari, astfel că s-ar lăsa mai bine să moară decât să calce o zi de post, chiar dacă ar fi siliți la acest lucru și de foame, și de boli necruțătoare”⁴⁵. La rândul său, Marco Bandini era surprins că „moldovenii [...] cred că este mai mic păcatul să furi și să ucizi un om, decât să mănânci carne în zilele oprite” și că „nu îngăduie nici femeilor însărcinate și nici bolnavilor pe moarte să consume carne sau lapte, fie chiar ca doctorie”⁴⁶.

Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel a sesizat și el, în Moldova, că noțiunile de creștinism ale oamenilor de rând, dar chiar și ale celor mai înstăriți sau ale preoților erau extrem de sumare, că nu știau mai deloc despre Biblie ori Noul Testament și nu înțelegeau mesajul slujbelor religioase, „totuși, ca să arate că sunt creștini adevărați și că pe deasupra ei mai aparțin singurei religii adevărate, ei se fălesc cu postul și în fapt și postesc foarte mult și aspru, și mănâncă în aceste zile totul gătit numai cu untdelemn. [...] Postesc îndeobște miercurea și vinerea. Iar cei ce țin tipicul de altădată mai postesc și luna și mănâncă sâmbăta carne”⁴⁷. Se postea înainte de Crăciun și de Sfinții Petru și Pavel, cele care o făceau cu strictețe fiind femeile, care „măcar că aproape nu știu nimic despre cuvântul lui Dumnezeu, țin totuși morțiș la post și la

⁴³ *Călători străini*, VIII, p. 634.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 375; Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, p. 17.

⁴⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 18 (în continuare: *Călători străini*, III).

⁴⁶ *Călători străini*, V, p. 344-345.

⁴⁷ *Călători străini*, VIII, p. 352-353.

ceremoniile lor, deși ele se duc puțin, și multe din ele chiar deloc, la biserică”⁴⁸.

Că obiceiurile erau păzite cu strășnicie o dovedește faptul că și Niccolo Barsi, care trecuse prin Moldova cu mai bine de cincizeci de ani mai devreme decât von Weismantel, a observat, de asemenea, că oamenii „de Paște iau puțină anafură și cei ce iau această anafură au postit postul de patruzeci de zile mai înainte, în care timp nu mănâncă altceva decât pâine și legume, fără untdelemn; nu mănâncă nici pește, ci numai icre și spun că morunul și icrele nu sunt pește. Mănâncă sâmbăta carne după obiceiul grecesc și în vinerea de după Paște și urmează astfel timp de câteva săptămâni, dar apoi postesc și vinerea și nu mănâncă decât pește”⁴⁹. Paul de Alep, însă, trebuie să fi fost martor la întâmplări pe care el, ca om al Bisericii, nu le-a putut tolera, dacă a consemnat în scrierile sale cu deosebită severitate că în Moldova „postul cel mare e tare păzit de Curte și de clasele de sus; dar poporul de jos nu păzește nici un post, nu face nici o rugăciune peste tot nu pare a se ține de vreo religie”, spre deosebire de Țara Românească, unde „religiozitatea locuitorilor, moderațiunea lor și buna purtare sunt extreme”⁵⁰.

Cu adevărat, faptul că domnii și boierii respectau perioadele de post și se abțineau de la consumarea alimentelor prohibite este dovedit și de altfel de surse decât însemnările călătorilor străini. Dacă parcurgem listele de socoteli ale orașului Cluj, în care sunt înregistrate, cu întreruperi, cheltuielile făcute, între anii 1556 și 1665, cu achiziționarea alimentelor necesare pentru a-i ospăta pe solii veniți din Țările Române, constatăm cu ușurință că aceștia nu-l încălcau defel. Sunt dese mențiunile de genul: „în 14 și 16 octomvrie li se dă la dorință, mâncare de post fiind miercuri și vineri”⁵¹; „fiind miercuri le-am dat de post”⁵²; „postelnicului Bartomir, fiind vineri, mâncare de post”⁵³; „S-a întors banul Vasile, solul din Moldova cu 23 persoane [...]. Postesc cu toții. Le-am dat la prânz mâncare de post.”⁵⁴ ori se specifică pur și simplu „alimente de post”⁵⁵.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 353.

⁴⁹ *Călători străini*, V, p. 78-79.

⁵⁰ Emilia Cioran, *op. cit.*, p. 30-31.

⁵¹ Ștefan Meteș, *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj și românii din Cluj*, Cluj, 1935, p. 7.

⁵² *Ibidem*, p. 44.

⁵³ *Ibidem*, p. 52.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 69.

⁵⁵ *Ibidem*, *passim*.

Cronica Ghiculeștilor îl prezintă pe Constantin vodă Mavrocordat ca pe un om de felul lui „iubitor de Dumnezeu, milostiv, drept și darnic”, care însă în timpul celei de-a treia domnii în Moldova „s-a arătat cu totul cucernic pentru cele dumnezeiești”, încât „mulți dintre marii boieri erau siliți să-i imite postul aspru pe care îl ținea mai cu seamă în timpul sfintelor posturi, când de dimineață până seara nu mânca absolut nimic și nu bea nici măcar cafea”⁵⁶.

Pe de altă parte, a nesocoti aceste rânduieli era ceva nefiresc pentru acele vremuri, motiv pentru care abaterile nu au fost trecute cu vederea. În *Descrierea Moldovei*, Dimitrie Cantemir vorbește despre „Ioan zis Armeanul, numit așa pentru că după obiceiul armenilor mânca carne în postul Sfinților Apostoli”⁵⁷, deopotrivă, Miron Costin spune despre Gaspar Grațiani că „acestu domnu, Gașpar vodă niceodată post n-au avut, ce pre ascunsu în tote posturile mânca carne”⁵⁸, iar Paul de Alep auzise că, în 1658, noul domn pus de turci, Mihnea al III-lea, a intrat în Târgoviște „în prima săptămână din post” și că „din cauza lipsei de hrană” pricinuită de război, el și restul trupelor sale „ar fi mâncat numai carne, neputând găsi nici pâine și nici țiipenie de om care să le facă pâine”⁵⁹.

În mod deosebit, ne-a atras atenția scrisoarea pe care fiii răposatului domn Ștefan Cantacuzino, Radu și Constantin, i-au trimis-o din Viena, la 13 februarie 1728, Patriarhului Hrisant Notara⁶⁰. Cel care a scris-o mărturisește că „ne găsim cu oarecare slăbiciune trupească, pentru care suntem siliți, după sfatul medicilor [...], să călcăm adesea posturile lăsate din părinți”, motiv pentru care îi cere cu smerenie înaltului ierarh „să binevoiască milostiv și părintește a ni trimete binecuvântare și voie în

⁵⁶ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, text grecesc însoțit de traducerea românească cu prefață, introducere, glosar și indice, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 621.

⁵⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 139.

⁵⁸ Miron Costin, *Letopiseșul țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 72.

⁵⁹ *Călători străini*, VI, p. 252.

⁶⁰ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, publicate după originale, copiile Academiei Române și tipărituri de N. Iorga, partea a II-a 1716-1777, București, 1917, doc. DCCCCXXXIII, p. 959-962 (în continuare: *Documente Hurmuzaki*, XIV₂).

scris să putem mânca de fruct”, asigurându-l că „pentru a nu se face scandal, va rămâne ascuns ce ni vei trimite”⁶¹.

Analizând informațiile pe care le-am expus mai sus, ajungem la concluzia că în societatea românească din perioada secolelor XVI-XVIII, puterea tradiției populare se manifesta cu ceva mai multă intensitate, fiindcă este evident că oamenii posteau mai multe zile decât prevedea calendarul bisericesc. Posturile erau „lăsate din părinți”, iar cele care le păzeau cu rigurozitate erau tocmai femeile, cele care în toate societățile și în toate timpurile au fost păstrătoarele și cele care au perpetuat valorile familiale impuse de tradiție. Puternic era controlul moral al societății, mulți simțindu-se probabil obligați, mai curând din diferite considerente lumești, să urmeze exemplul unor instanțe superioare, ca în cazul marilor boieri ai lui Constantin Mavrocordat. Fiii lui Ștefan Cantacuzino par a se teme mai tare de un scandal public, decât de pedeapsa divină. Deși se angajează să țină secretă binecuvântarea pe care o cer, în scris, Patriarhului, aceasta are mai curând rostul a-i absolvi de păcat în fața lumii, decât în fața lui Dumnezeu. Ne întrebăm în ce măsură oamenii de atunci înțelegeau că postul nu se reduce numai la a renunța la anumite alimente, ci că această renunțare, din proprie voință, asociată cu rugăciunea și cu un comportament social adecvat, le înlesnea apropierea de Dumnezeu și salvarea sufletului.

În ciuda mărturiilor anterioare, dificil de criticat, ne vine greu să nu luăm în considerare autoritatea exercitată de Biserică. Așa după cum o atestă numeroase acte, domnii și marii boieri cunoșteau învățăturile Sfintei Scripturi, semnificația spirituală a postului și că adevărata și aspra pedeapsa pentru nerespectarea rânduielii, nu va fi pe pământ, ci o va primi sufletul în Ceruri. Tocmai din motivul acesta credem că păzeau postul cu tărie, după cum pomeneste Paul de Alep, urmând modelul exemplar al lui Iisus Hristos pentru că sperau în reînviere, la rândul lor, ei reprezentând o bună pildă pentru cei din categoriile inferioare ale societății. Pentru ei, postul trebuie să fi fost, în fapt, acea perioadă de purificare trupească și spirituală, care are menirea de a-l pregăti pe credincios să treacă din timpul profan al vieții de zi cu zi, în timpul sacru al marilor sărbători creștine și de a-i întări legătura cu divinitatea⁶². Iată ce-i urează, într-o scrisoare trimisă înainte de Paști, la 10 martie 1730, doamna Smaragda, soția lui Nicolae vodă Mavrocordat, aceluiași Patriarh

⁶¹ *Ibidem*, p. 961.

⁶² Ofelia Văduva, *op. cit.*, p. 102.

Hrisant Notara: „n-am lipsit prin această scrisoare a mea să mă închin cu cea mai mare evlavie Fericirii Tale prea-înțelepte [...], rugându-mă de prea bunul Dumnezeu [...] să te învrednicească și pe tine a ajunge sorocul acestui post de patruzeci de zile bucuros și cu evlavie, și apoi să serbezi bucuros și cu toată slava și aducătoarea de lumină Înviere din morți a Lui”⁶³.

Înclinăm să credem aceasta și datorită faptului că am identificat două texte care cuprind indicații despre cum se postește și prezintă ce însemnătate are postul, de care se poate să se fi folosit cei câțiva foarte puțini știutori de carte, învățându-i apoi și pe alții. Este vorba despre cel mai vechi manuscris juridic românesc, cunoscut până astăzi, denumit *Pravila ritorului Lucaci* și scris în 1581 la mănăstirea Putna⁶⁴ și despre *Cazania* lui Varlaam din 1643⁶⁵. Stă însemnat în *Pravila ritorului Lucaci*: „Să fie la știre și de aceasta a tot creștinului că să află și acestea învățături dintru dumnezăieștile Scripturi: a nu se posti numai de bucate [...], ce mai cu deadins fiecare să se nevoiască a feri postul cel den lontru”⁶⁶. Adică, nu ar fi de ajuns să se postească numai „cu pântecele”, dimpotrivă cei drept credincioși ar trebui să ia bine seama și de „toate greșelele”, făcute „cu limba” și cu „ochii”, fiindcă „așea postind, cum grăiaște marele Vasilie, post iubit, depărtându-ne de toate răotățile cealea ce să facu cu simțirea noastră, noi vrem veni cătră sfânta dzua Învieriei oameni noi, curați, destoinici sfinteei cumenecături, slujbei lui Hristos”⁶⁷. De asemenea, Mitropolitul Varlaam, în predica din *Dumeneca lăsăturii brândzei*, plecând de la cuvintele *Despre milostenie, rugăciune și post* ale *Evangeliei după Matei*⁶⁸, îi învață pe credincioși că „pentru-acea în toată vremea iaste bun și de trebă postul, cum dzice velichi Vasilie, iară mai

⁶³ *Documente Hurmuzaki*, XIV₂, doc. MII, p. 1043.

⁶⁴ *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971 (în continuare: *Pravila ritorului Lucaci*).

⁶⁵ Varlaam, *Cazania 1643*, ediție îngrijită de J. Byck, București, 1943 (în continuare: Varlaam, *Cazania 1643*).

⁶⁶ *Pravila ritorului Lucaci*, p. 171.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 172.

⁶⁸ Varlaam, *Cazania 1643*, p. 26. În lucrare se precizează că în „dumeneca lăsăturii brândzei” predica are ca subiect „Evangelia din Matei în șeptesprădzece capete”; vezi *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită după îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, 1997. Subiectul predicii cuprinde versetele 14 - 21 din cap. 6 al *Evangeliei după Matei*, intitulat *Despre milostenie, rugăciune și post. Să nu ne străduim numai după cele pământești*.

vărtos într-aceste dzile a postului celui mare pentru să ne gătam și sa ne curățim cătră svânta cumenecătură și cătră dzua Învierii a Domnului nostru lui Isus Hristos [...] că de vom răbda cu nus, adecă cu Hristos, cu nus ne vom și proslăvi”⁶⁹. În această vreme „câte păcate am făcut, acmu să le spălăm. Căt am măniiat pre Dumnedzău, acmu să-l înblândzim cu foame și cu setea, și cu alte fapte bune cu toate, că postul nu iaste numai de bucate, ce și de cleвете, și de fătării, și de zavistii, și de alte pohte rele de toate”⁷⁰.

Dacă apelăm din nou și la datele culese de folcloriști, constatăm cu ușurință că la începutul secolului al XX-lea, în lumea satului românesc, încă mai persista credința că: „posturile înseamnă mare lucru, înaintea lui Dumnezeu, cine postește, mare dar își câștigă și sunt de mare ajutor”, că „postul lungește zilele omului” și, mai ales, „cu postul, cu rugăciunile și cu faptele cele bune se capătă împărăția cerului”⁷¹. În concluzie, oamenii erau îndemnați să practice postul – renunțarea voită la anumite alimente – el având menirea de a-i curăța trupește și sufletește, ca astfel să le facă mai ușoară comunicarea cu divinitatea, acesta fiind, în același timp, modul prin care ei își pregăteau sufletul cum se cuvine pentru Judecata de Apoi. Pe de altă parte, din învățăturile propovăduite de oamenii Bisericii și ținând cont de modelele oferite de elitele laice și ecleziastice, deopotrivă, am putea deduce ca prin această practică se încerca menținerea unui anumit standard al ordinii morale în cadrul societății.

Este evident, prin urmare, că, indiferent la ce palier al societății s-ar face referire, moldovenii și muntenii, în conformitate cu prescripțiile creștine, în secolele amintite practicau postul alimentar ca o formă de purificare a trupului, în primul rând, care să o desăvârșească pe cea spirituală, își pomeneau morții, aducând ofrande alimentare divinității și acordau o însemnătate specială anumitor alimente, cu un unic scop: grija față de suflet. Toate acestea evidențiază existența unui întreg sistem de valori și reprezentări în mentalul colectiv al epocii, inclusiv în legătură cu hrana, ceea ce dovedește tocmai că atitudinea manifestată față de aceasta de către membrii diverselor categorii sociale din Moldova și Țara Românească era, în fapt, un comportament modelat cultural.

⁶⁹ Varlaam, *Cazania 1643*, p. 28.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 29.

⁷¹ Elena Niculiță-Voronca, *op .cit.*, p. 209.

Résumé

LA DIMENSION CULTURELLE – RELIGIEUSE DE
L'ALIMENTATION EN MOLDAVIE ET EN VALACHIE
(XVIE – XVIIIE SIÈCLES)

Au long de l'histoire, l'alimentation spécifique de diverses communautés humaines, avec tout ce qu'elle implique, a subi l'influence de nombreux facteurs d'ordre naturel, économique, mais aussi de certains qui tiennent plutôt du côté spirituel de la vie, dont le plus important est le facteur religieux. C'est ce qu'on se propose de mettre en évidence dans les lignes suivantes. On considère important de mentionner que c'est juste la possibilité d'identifier les sources nécessaires d'une telle recherche qui nous a dicté le choix de la période entre le XVIe et le XVIIIe siècles.

Pendant les siècles mentionnés ci-dessus, quelle que soit la couche sociale à laquelle on fait référence, les habitants de la Moldavie et de la Valachie, suivant les consignes chrétiennes, pratiquaient le jeûne comme une forme de purification du corps premièrement, qui parachevât celle de l'âme, ils commémoraient leurs morts apportant à la divinité des offrandes alimentaires et accordaient une importance extraordinaire à quelques certains aliments dans le seul but du salut de l'âme. Tout cela met en évidence l'existence de tout un système de valeurs et de représentations dans l'imaginaire collectif de l'époque, y compris à l'égard de la nourriture, ce qui prouve justement le fait que l'attitude des membres de diverses catégories sociales de la Moldavie et de la Valachie manifestée envers l'alimentation était, en fait, un comportement façonné de manière culturelle.

**„DUCE-VĂ-ȚI DE LA MINE, BLESTEMAȚILOR!”
O CATAGRAFIE A LUMII PĂCĂTOASE***

Valentina-Cristina SANDU

Lipsa unor investigații sistematice mai vechi și mai noi¹ m-a determinat să extind foarte mult aria căutărilor, atât în domeniul istoriei, cât și în cel al teologiei², al literaturii vechi³, al artei vechi și al surselor

* Prezentare în cadrul Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice, *Dialoguri Istoriografice Studențești* (Iași, 28-30 martie 2008).

¹ Daniel Barbu, *Etica ortodoxă și «spiritul» românesc*, în *Firea românilor* (coord. Daniel Barbu), București, 2000, p. 39-130; idem, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, 2001; Doru Radosav, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997; Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova secolului XV-XVII*, București, 1997; Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, București, 2000; Mihai Nicolae, *Câteva considerații privind imaginea păcatului în Țara Românească (secolul XVII - începutul secolului al XVIII-lea)*, în *Arhiva Olteniei*, s. n., nr. 15, 2000, p. 239-252.

² În cadrul literaturii religioase am inclus cu precădere scrierile mitropolitului Moldovei, Varlaam, și cele ale mitropolitului Țării Românești, Antim Ivireanul.

³ Literatura moralo - sentențială: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moșil și Dan Zamfirescu, București, 1971; literatura apocrifă: miscelaneul *Codex Sturdzanus*. Acest miscelaneu a reprezentat, în spațiul românesc, cea mai răspândită variantă de literatură apocrifă, tradusă în limba română în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (1580-1593), acesta incluzând trei texte cu teme escatologice cu scop moralizator: *Moartea lui Abraham*, *Apocalipsa Sfântului Paul* și *Apocalipsul Maicii Domnului*. Pentru detalii privind miscelaneul, vezi *Codex Sturdzanus* (se va cita *Codex Sturdzanus*), ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, București, 1993; Al. Mareș, *Datarea unor texte din codicele Sturdzan*, în *Limba română*, XXXIV, 1985, p. 46-52; Emil Turdeanu, *La vision de Saint Paul en slave et roumain*, în *Die Welt der Slaven*, I, 1956, p. 423-427; idem, *Le Testament d'Abraham en slave et roumain*, în *Oxford Slavonic Papers*, X, 1977, p. 1-36; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1974; Cornelia Pillat, *Variațiuni pe teme date în arta medievală românească*, București, 2003, p. 147. Despre temele *Scara lui Ioan Climax* și *Vămile văzduhului*, vezi Paul Henry, *Folklore et iconographie religieuse. Contribution à l'étude de la peinture moldave*, extras din *Bibliothèque de l'Institut des Hautes Études Roumaines* (Mélanges 1927), București, 1928, p. 1-37.

juridice⁴ datând din veacul al XVI-lea până în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, pentru a surprinde, fără a fi afiliată unei perspective teologice sau filozofice, modul prin care erau definiți și redați, în cadrul unei taxonomii, păcătoșii. Însă trebuie făcută precizarea că toate aceste reconstituiri vor fi o reflectare a mediului clerical și intelectual care a lăsat urme scrise în acest sens și care a fost mult mai sensibil la acest subiect, al lumii de dincolo. În același timp, dificultatea abordării a fost sporită și de faptul că un discurs propriu-zis despre acest subiect nu a fost formulat coerent, iar noțiunea de păcătos înregistra o pluralitate a înțelesurilor determinate de raportarea fie la faptă, fie la contextul epocii, situație în care erau scoase în evidență conotațiile alterității. În acest caz, păcătosul era asimilat grupului confesional din care provenea, percepția asupra grupului variind în funcție de contextul religios și politic la care puterea se afilia. Această percepție asupra noțiunii de creștin va influența apropierea sau îndepărtarea față de un anumit areal confesional⁵. Astfel, expresiei de creștin și celei de păcătos se aducea o nuanțare care va avea legătură cu identitatea confesională. Din această cauză, chiar dacă românii îi considerau pe protestanți drept eretici și pe catolici „latini spurcați”⁶, înțelesul expresiei „a fi creștin”, mai ales într-un context politic în care turcii erau victorioși, căpăta un sens mai general. A fi

⁴ Sursele juridice utilizate: pravilele din a doua jumătate a secolului al XVI-XVII-lea: *Pravila ritorului Lucaci* de la 1581 (*Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971; despre textul pravilei, autor, date, vezi B.-P. Maleon, *Clerul de mir ortodox din Moldova. Între credința populară și disciplina ecleziastică*, în *Etnie și confesiune în Moldova medievală* (coord. Ion Toderașcu), Iași, 2006, p. 32-33); *Pravila de la Govora* de la 1640 (*Pravila bisericească numită cea mică tipărită mai întâiu la 1640 în mănăstirea Govora*, București, 1884; despre textul pravilei, vezi Ion Toderașcu, *Etnic și confesiune în pravilele românești (secolele XVI-XVII)*, în *Etnie și confesiune în Moldova medievală*, p. 85-113); *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe*, 1646 (se va cita *C.R.Î.-1646*), ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, București, 1961; *Îndreptarea legii, 1652* (se va cita *Î.L.-1652*), ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, București, 1962. De asemenea informații prețioase am găsit în cadrul scrisorilor de domni și boieri publicate de N. Iorga (N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, București, 1999) în cadrul documentelor de proprietate, dani, testamente incluse în diverse colecții.

⁵ Maria Crăciun, *Protestantism și ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, 1996, p. 5.

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, 1992, p. 174, p. 179.

creștin însemna a fi sub creștini și a sprijini ortodoxia, ceea ce desemna apartenența la aceeași identitate creștină, care nu era strict mărginită din acest punct de vedere la ortodoxism. Pentru ortodocși, temeiul convergențelor era lupta alături de creștini împotriva adevăratului dușman: turcii și aliații lor. Această „îngăduință religioasă” nu însemna și o apropiere la nivel dogmatic⁷, scopul său era să servească unor interese de ordin politic momentane în care identitățile rămâneau distincte. Totuși, în ciuda acestor apropieri, a existat o reacție ortodoxă văzută în politica de persecutare a tuturor denominațiilor ce amenințau ortodoxia⁸.

Astfel, datorită acestor elemente contextuale și a limbajului bogat în analogii și flexibil în înțelesuri, dar încremenit, în același timp, în repertoriul tradițional al erminiilor⁹ și al *Scripturii*, în spațiul românesc a existat o pluralitate a sensurilor, adesea contradictorie, atât la nivel imagologic, dar și lingvistic față de reprezentarea și perceperea celuilalt. Din această cauză, trasarea demografiei lumii de dincolo va fi influențată de această percepție a identității confesionale care, realizând o

⁷ Cercurile catolice vor susține o astfel de interpretare în contextul în care domni ca Petru Șchiopul (1582-1591) și Petru Cercel (1583-1585) vor arăta o grijă deosebită față de misiunile iezuite și vor întreprinde o serie de acțiuni antiprotestante; un recul al propagandei catolice este văzut odată cu Aron vodă (1592-1595) care, în noiembrie - decembrie 1592, dizolvă misiunea iezuită din Moldova (Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 168).

⁸ Eadem, p. 60-64; Ioan Bogdan, *Evangheliarul de la Humor și Voroneț din 1473 și 1550*, în *AARMSI*, tom. XXIX, 1906-1907, p. 654; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție revizuită de P. P. Panaitescu, București, 1956, p. 121; despre influența lui Macarie asupra domnului Alexandru Lăpușneanu, vezi Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a evului mediu românesc, cronicarul Macarie*, în *SCIA*, XXX, 1985, p. 26, 32.

⁹ Termenul de *erminie*, provenit din limba greacă, înseamnă tâlcuire, explicare a tehnicii picturale și a elementelor de reprezentare iconografică. Prin definiție, erminiile vor constitui un element de ghidaj pentru pictori (Vasile Grecu, *Erminii de pictură bizantină*, în *Candela*, 1939, p. 489), cel mai cuprinzător manual de pictură religioasă realizându-se de Chiril din Hios între 1729-1733 cu detaliile lui Dionisie din Furna, ultimul pictând în perioada secolului al XVIII-lea (*Ibidem*, p. 502). În spațiul românesc s-au identificat nouă erminii, foarte asemănătoare cu varianta grecească, însă sunt copii târzii, de secol XVIII (cea mai veche erminie românească păstrată datează din anul 1740 și se află în Biblioteca Academiei, manuscrisul 4602 - *Ibidem*, p. 503); despre erminii, vezi Dionisie din Furna, *Carte de pictură (Erminia)*, tradusă de Smaranda Brati Strati și Șerban Strati, București, 1979; Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, București, 2000 (redă manuscrisul românesc din 1805 a arhimandritului Macarie din Căldărușari, copie după o traducere greacă dintre anii 1701-1733).

suprapunere a unei realități simțite, trăite la una necunoscută, îi marginaliza în sensul neintegrării în comunitatea creștină atât pe eretici, cât și pe grupurile etnice¹⁰. „Dușmanii” Bisericii erau atât cei din exterior, cât și cei din interiorul comunității creștine. Acestui ultim grup, din care făceau parte regii și episcopii care păcătuiseră, le era rezervat chiar focul Gheenei, pe când grupurilor etnice le era dat un spațiu adiacent. Scopul acestei precizări iconografice era de a se sublinia faptul că Dumnezeu, asociat ideii de justiție, nu putea fi păcălit, dreptatea neputând fi decât una singură, sigură și definitivă pentru toți.

Datorită acestei pluralități de sensuri pe care îl căpăta cuvântul păcătos, m-a determinat să sondez izvoarele în subtext și să corelez informația culturii grafice cu cea figurativă, printr-un tip de analiză tematică și sistematică, pe categorii de surse. Doar în acest mod am putut surprinde și dezvălui diferitele sensuri ale acestor enumerări și reprezentări de păcătoși.

Biserica ortodoxă și „ceata sa sufletească”¹¹ vor încerca să explice și „să traducă” ceea ce se întâmplă cu sufletul necredincioșilor după

¹⁰ Reprezentările artistice, de cele mai multe ori sub forma picturii murale, țin de doctrina ortodoxă privitoare la alte confesiuni, doctrină preluată și de autoritățile laice nu într-o manieră constantă. Față de grupurile străinilor se stabilea o dublă perspectivă, concepție asupra modurilor de percepere. Pe de o parte, de reținere, chiar condamnare (mai ales din partea clerului) și de colaborare (din partea laicului), atitudine care se observă cel mai bine în cazul evreilor care erau condamnați dar, în același timp, acceptați pentru activitățile comerciale și financiare pe care le efectuau (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 122-123). Din contră, turcilor li se va aplica un tratament diferit, eresul musulman fiind considerat, datorită contextului politic, o putere a „împărăției răului” (*Cronicari munteni*, vol. I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, 1961, p. 13). În acest sens, Grigore Ureche menționa despre etimologia cuvântului turc: „Numile acesta ce zicem noi turcu, să înțelege om ce ieste cu viață sălbatică [...] iară ei își zicu busurmani, adică tăiați împrejur sau buni credincioși, că turcii să-l cheame nu suferă, că-i de ocară la dâșii acest nume, că pre limba jidovească să înțelege „nemernicu” (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 127). Într-o scrisoare a boierilor se preciza că „inima noastră nu poate suferi cu păgânii” (*DIR*, B, Țara Românească, secolul XVII, vol. II (1611-1613), București, 1951, p. 269-270, doc. 243). În ciuda acestor reacții, stabilite după premise religioase sau politice, se întrețineau legături comerciale cu străinii.

¹¹ I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, vol. I (1508-1716), București, 1910, p. 121-123, predoslovie de la *Evangelia învățătoare de la Govora 1642*.

moarte¹². În ciuda acestor eforturi – deși păcatele au furnizat un index destul de uzitat pentru definirea comportamentului – în practica confesională nu se atestă un astfel de „manual”, iar formulările ambigui din lucrările teologice¹³ sau sugestiile din pravilele de secol al XVII-lea nu au fost suficiente pentru a alcătui și regulariza un sistem al gestului păcătos, vicios.

În literatura religioasă și în pravile au existat o serie de încercări de categorisire a păcatului după varii criterii¹⁴, însă majoritatea acestor catagrafii se vor centra pe tema păcatelor capitale, stabilite în număr de

¹² Pentru complementaritatea pictură - cult religios, vezi André Grabar, *La peinture byzantine*, Geneva, 1953, p. 157; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 480.

¹³ Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică de Gabriel Ștrempel, București, 1972, p. 355.

¹⁴ Criteriile de catalogare: **1)** cele săvârșite prin exces: beția, lăcomia pântecului ș.a.; **2)** cele trupești și împotriva sufletului: curvia, preacurvia, sodomia, proxenetismul ș.a.; **3)** cele săvârșite cu gândul, vorba, fapta de voie sau fără de voie; **4)** cele săvârșite față de Dumnezeu, față de propria persoană, împotriva aproapelui; **5)** cele săvârșite de propria persoană sau la care individul este părtaș (Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 124); **6)** cele săvârșite cu călcare de poruncă și cele din neascultare, nerespectarea celor zece porunci (*Cazania mitropolitului Varlaam, 1643*) (se va cita *Cazania-1643*), ediție îngrijită de Jaques Byck, București, 1966, p. 18, p. 218; Varlaam, *Opere. Răspuns împotriva catehismului calvinesc*, ediție critică de Mirela Teodorescu, București, 1984, p. 198-200 „să ținem legea celor Zece Porunci cu carele și în ziua cea de apoi va judeca Dumnezeu lumea”; Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 355, 359), a fericirilor după *Evanghelia după Matei* (Matei 25, 34-39; *Codex Sturdzanus*, p. 262-263); **7)** păcatele mici (*Î.L.-1652*, glv. 158, p. 164), „mai ușoare” (Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 359; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Hoban, M. M. Alexandrescu - Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1983, p. 353 „despre păcatele mai ușoare ei nu cred și nu știu să fie într-adevăr păcate, ci numai cele actuale”), care se iartă după moarte: hula, farmecele, purtătorii de „baere” (pandantive), clevetirea sau gândirea la „dulceața lucrurilor grozave și patimile trupești” (*Î.L.-1652*, glv. 158, p. 164; Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 360); **8)** păcatele de moarte (Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 359; *Cazania-1643*, p. 122; *Î.L.-1652*, glv.137, p. 155), „grelele păcate mari” (*Î.L.-1652*, glv. 158, p. 164), care nu se iartă după moarte „căci un păcat de moarte te face judecat vecinicii munci, te șterge din cartea vieții” (Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 353). *Cartea românească de învățătură* (1646) nu cuprinde, ca *Îndreptarea legii* (1652), o listă a păcatelor capitale, pravila modovenească menționând de: greșeală, păcat, păcat și greșeală mare (*C.R.Î.-1646*, glv. 144, p. 41). Această diversitate a noțiunii de păcat era influențată și de autoritatea care judeca. De exemplu, mânia era considerată în pravile vină/pricină și nu păcat (*Î.L.-1652*, glv. 353, p. 332; *C.R.Î.-1646*, glv. 52, p. 161).

șapte¹⁵ și cu o ierarhie nu foarte bine conturată¹⁶, mai ales că, în sistemul de referință a „judecării faptei”, existau o serie de derogări¹⁷, iar la nivel simbolic aveau loc o serie de intervenții rituale¹⁸.

¹⁵ *Cazania-1643*, p. 208, p. 209.

¹⁶ *Î.L.-1652*, glv. 137, p. 155; *Cazania-1643*, p. 358-359 nu amintea de cele șapte păcate capitale, ci nota că păcatele care duc la moarte și la munca sufletului sunt bețiile, lăcomiile, curviile. Într-o altă enumerare a păcatelor, primul menționat era minciuna (*Cazania-1643*, p. 112, p. 207, p. 208). La Antim Ivireanul, cele șapte păcate capitale erau amintite de trei ori, într-o ordine diferită față de cea precizată la 1652, prima fiind numită trufia (Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 123, p. 171, p. 219, p. 377).

¹⁷ Pe lângă derogările înscrise în pravilă (*Î.L.-1652*, glv. 350-371, p. 331-348; *C.R.Î.*, glv. 51-66, p. 160-178), unele cuprinzând micșorarea pedepsei domnești datorită firii omenești (*Î.L.-1652*, glv. 364, p. 343; *C.R.Î.-1646*, glv. 59, p. 172), clerul acorda iertarea, ca simbol al propovăduirii modelului christic (*DRH*, B, Țara Românească, vol. VIII (1526-1535), întocmit de Damaschin Mioc, București, 1975, p. 479-481, doc. 342; *Ibidem*, vol. XXXII (1647), întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chipier, Gh. Lazăr, București, 2001, p. 20-21, doc. 17).

¹⁸ În acest sens vezi: **1)** dania ca dar - contradar în concepția creștină la: Marcel Mauss, *Eseu despre dar*, traducere de Silvia Lupescu, Iași, 1997, p. 24-26, p. 32-36; Jaques Le Goff, *Banii și viața. Economie și religie în Evul Mediu*, traducere de Ecaterina Stănescu, București, 1993, p. 45; Arcadie Bodale, *Semnificația actelor ctitoricești în Evul Mediu românesc*, în *AIIX*, tom. XLII, 2005, p. 8-55; idem, *Actul de ctitorie și cartea liturgică în Țara Românească*, în *Xenopoliana*, XII, 2004, nr. 1-4, p. 55-87, p. 59; Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei Române*, vol. I, București, 1978, p. 164, ms. rom. 707, fila 127 (se va cita Gabriel Ștrempel, *Catalogul...*); Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 183, nr. 6; **2)** semnificația blestemului (Cristina Codarcea, *La malédiction dans les anciens documents de la Valachie (XIVe -XVIe siècle)*, în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, XXXII, nr. 1-2, 1994, p. 59-60, formula clasică a blestemului se consacră în actele solemne de întărire și de înzestrare a mănăstirilor, pentru că aceste proprietăți se constituiau permanent, fiind expuse contestării, cauză pentru care în unele documente există chiar două blesteme (*DRH*, B, vol. II (1501-1525), întocmit de Ștefan Ștefănescu, București, 1972, p. 71, doc. 29); Andrei Pippidi, *Vision de la mort et de l'au delà dans les anciennes source roumaines*, în *Revue Roumain d'Histoire*, tom. XXXIII, 1994, nr. 1-2, p. 93; Dan Horia Mazilu, *Păcat și blestem*, în *Magazin istoric*, nr. 1, 2000, p. 32-38; idem, *O istorie a blestemului*, Iași, 2001; Dragoș Șesan, *Blestemul în documentele din Țara Românească până la 1500*, în *Hrisovul*, IX, 2003, p. 49-55; Ioan Scripcariuc, *Sensuri și implicații ale formulelor de blestem din documentele moldovenești (secolele XIV-XV)*, în *Arhivele Moldovei*, III-IV, 1996-1997, p. 25). Ca pedeapsă spirituală, blestemul influența în sens negativ accesul sau „mutația la lăcașul celor sfinte” (vezi testamentul lui Negre - Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman-Moraru, *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 107-108), omul putând fi condamnat la focul

Totuși la nivelul enumerării, pravilele din secolul al XVII-lea, fiind bazate pe un discurs al textului scriptural, dar și apocrif, vor surprinde o taxonomie mult mai bine conturată și pestriță de păcătoși decât iconografia¹⁹: „râul de foc ce cura cu turbureală multă [...] cu mulțime de oameni, care n-aveau măsură să numere”²⁰. În schimb, în literatura religioasă și cea laică (*Codex Sturdzanus*) se va folosi un sistem redus de raportare la păcat, cele mai dese consemnări referindu-se, în sens general, la mândrie, zavistie, lăcomie, desfrâu sau, în sens particular, la bețivi, călugări spânzurați, curvari, preacurvari, cei care nu-și ascultaseră părinții și clevetiseră, chiar și la leneș²¹. De abia la începutul secolului al XVIII-lea, prin intermediul mitropolitului Antim Ivireanul și

veșnic unde i se refuza „cetățenia” Ierusalimului ceresc (*DIR*, A, secolul XVII, vol. V (1621-1625), București, 1957, p. 207, doc. 277), învierea (*DIR*, B, secolul XVII, vol. I, p. 35, doc. 41; *DRH*, A, vol. XXIII (1635-1636), întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat, D. Agache, București, 1996, p. 195, doc. 159), protecția sfinților (Maria, Marcu, Matei, Luca și Ioan, cei doisprezece apostoli, 318 sfinți părinți (*DIR*, A, secolul XVI, vol. I (1501-1550), București, 1953, p. 78, doc. 56), 24 de prooroci (*DRH*, A, vol. III (1487-1504), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, N. Ciocan, București, 1980, p. 70, doc. 40; *DRH*, B, vol. V (1551-1565), întocmit de Damaschin Mioc, Marieta Adam Chiper, București, 1983, p. 332, doc. 300), protecția celor patru patriarhi (*DRH*, A, vol. XXI (1632-1633), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, 1971, p. 191, doc. 187) și a celor trei mari ierarhi, Vasile cel Mare, Grigore Bogoslovul, Ioan Gură de Aur (*DIR*, A, secolul XVI, vol. III (1571-1590), București, 1951, p. 194, doc. 247), precum și a sfinților izvorători de mir, Dumitru, Gheorghe, Ioan cel Nou (*Ibidem*, p. 432, doc. 519); pentru blestem ca formă de manifestare și cutumă stabilă căruia îi era dedicat un ritual, vezi: Ion Neculce, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 281; *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, București, 1973, p. 343; *DRH*, B, vol. XXXV (1650), întocmit de Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, București, 2003, p. 304, doc. 287; pentru teama omului față de blestem, vezi *Călători străini...*, VI, p. 121-122; *DIR*, B, secolul XVII, vol. I, p. 40, doc. 47; *DRH*, B, vol. V, p. 200, doc. 184; *DIR*, B, secolul XVI, vol. VI (1591-1600), București, 1953, p. 391, doc. 402.

¹⁹ În miscelaneul *Codex Sturdzanus*, prezența păcătoșilor în Gheena este ierarhizată în funcție de gravitatea păcatului: preacurvarul era cuprins de focul iadului până la gât, iar cei care ardeau de tot erau femeia care făcea avort, cel care pâra, clevetea (*Codex Sturdzanus*, p. 251-258).

²⁰ *Î.L.-1652*, glv. 160, p. 167.

²¹ *Codex Sturdzanus*, p. 251, p. 238, 254-255.

prin iconografia de la biserica mare de la Hurezi, discursul referitor la păcat a căpătat identitate socială și diversitate²².

Astfel, pentru a fi înțeleasă expunerea asupra demografiei lumii de dincolo, discursul bisericii creștine²³ se va întrepătrunde cu discursul laic, apocrif, juridic²⁴ și vizual (pictural: frescă și miniatură). Pentru a realiza un glosar al tuturor faptelor nepermise de Biserică, clerul va lua în discuție, tratând atât iconografic, cât și literar, trei teme escatologice²⁵: *Scara lui Ioan Climax* sau *Sinaitul*, *Vămile văzduhului*²⁶ și *Judecata cea din urmă*; apelul la iconografie fiind determinat de faptul că lizibilitatea, receptivitatea și posibilitatea de lecturare era rezervată unui număr puțin de inițiați în condițiile cadrului cultural al secolelor XVI-XVII²⁷.

²² Daniel Barbu, *op. cit.*, 2000, p. 87.

²³ Gabriel Millet, *La collection chretienne et byzantine des hautes études*. Paris, [s.a.], p. 1.

²⁴ *Îndreptarea legii* din 1652 relatează, pentru prima dată, ce se întâmplă cu sufletul după moarte în *Întrebări și răspunsuri de Anastasie Sinaitul- Î.L.-1652*, glv. 17-119, p. 578-585. Tot în *Îndreptarea legii* glava 160, p. 167 se specifică visul unui straț ce cuprinde redarea Iadului după descrierea biblică a profetului Daniel, care preciza înțelesurile despre locul și modul în care se ajungea aici.

²⁵ Termenul de *escatologie* derivă din grecescul *eschatos/a*, ultim, lucrurile din urmă, termen ce se referă la „doctrina despre lucrurile de la sfârșitul vremurilor”. Escatologia biblică se ocupă de sfârșitul întregii istorii lumești nelimitându-se la destinul individului (R. J. Bauckham, J. D. Douglas (ed.), *Dicționar biblic*, ediția a II-a, traducere de Liviu Pup, John Tipei, Oradea, 1995, p. 405, 408, sub vocea *escatologie*).

²⁶ Scriere apocrifă alcătuită în secolul al X-lea la Constantinopol de ucenicul Sfântului Vasile cel Nou, Grigore, în care se preciza că sufletul laicului, după ce moare traversează, ca prim filtru de conștientizare a faptelor sale, 21 de trepte care aveau ca finalitate trimiterea într-un alt spațiu al așteptării judecății ultime. Reprezentările iconografice din fresca moldovenească - (în Țara Românească tema nu este întâlnită - I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle. Texte*, Paris, 1929, p. 147) prezintă anumite omisiuni față de vămile descrise în literatură: vama 5 - a urgiei și a mâniei-, vama 9 - a nedreptății-, vama 13 - a farmecelor și a clevețirilor- și vama 17 - a preacurviei-. Despre sursele temei și unde apare, vezi Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVIe siècle. Architecture et peinture. Album*, Paris, 1930, p. 246; *Învățăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 163; Maria Stanciu-Istrate, *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. IX, *Viața Sfântului Vasile cel Nou și Vămile Văzduhului*, București, 2004, p. 28-50; Gabriel Ștrempel, *Catalogul...*, p. 276-277; *Cazania-1643*, p. 380-381.

²⁷ Pentru cadrul cultural, vezi Daniel Barbu, *op. cit.*, 2001, p. 135-177; T. Teoteoi, Virgil Vătășianu, *Cultura în secolul XIV-XVI*, în *Istoria românilor*, vol. IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”* (redactori

În cazul temelor *Scara lui Climax* și *Vămile văzduhului* se impune o singură precizare: referirile vor fi sumare pentru că, în cadrul acestora, se evidențiază treptele purificării și desăvârșirii sufletești ale monahilor și mirenilor, lucrarea de față neabordând acest dublu aspect; importanța acestor teme pentru studiul de față stă în viziunea pe care o implementau asupra păcatului, reușeau să realizeze o înșiruire a păcatelor²⁸, cu surprinderea solidarității dintre ele²⁹.

Prin enumerarea păcatelor în cadrul acestor trei teme, Biserica încerca să definească gestul păcătos și să implementeze ideea că spațiul conturat după moarte este în strictă dependență cu purtarea din timpul vieții pământești³⁰. Glava 378 din *Îndreptarea legii* din 1652 vine să susțină această aserțiune prin mențiunea că, după moartea trupului, „sufletul merge la locul unde i se va porunci de Dumnezeu, după cum am făcut bine ori rău”³¹. Astfel, criteriul judecății fiind fapta³²: „am primit

Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșan), București, 2001, p. 649-783; idem, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711)* (coordonatori Virgil Cândea, Constantin Rezachevici), București, 2003, p. 865-905, 957-982. De asemenea, vezi Florin Pintescu, *Religie și artă în Moldova lui Ștefan cel Mare. Simbolismul iconografic*, în B.-P. Maleon, *Confesiune și cultură în Evul Mediu. În Onorarea Ion Toderășcu*, Iași, 2004, p. 211-218.

²⁸ Cele 21 de vămi erau: de clevetire; batjocură; de uriciune; a minciunilor; de urgie și mânie; a trufiei; de cuvinte deșarte și de rușine; a harminției; a nedreptății; de iubire a argintului; de beție; de pomenire de rău; de farmece și clevetire; de preamâncare, ogrodirea pântecului; de toate ereșele; curvia bărbatului cu bărbat și spurcarea de copii; preacurvia; vama tâlhărească; de furtișag; a curviei; a nemilosârdiei (Maria Stanciu-Istrati, *op. cit.*, p. 38).

²⁹ *Învățăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 126, 162, 164; *Î.L.-1652*, p. 399, 480; Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 350; *Cazania-1643*, p. 208.

³⁰ Jaques Le Goff, *Lumea de dincolo*, în Jaques Le Goff, Jean-Claude Schmitt (coord.), *Dicționarul tematic al Evului Mediu Occidental*, traducere de Mădălin Roșioru, Nadia Farcaș, Denisa Burducea, Marius Roman, Gina Puică, Iași, 2002, p. 411; *Învățăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 411; *Î.L.-1652*, glv. 18, p. 581; *Cronicari munteni*, p. 289; Miron Costin, *Opere*, ediție critică de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 144; *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan (Cronica lui Azarie)*, ediție revizuită de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 142; *Î.L.-1652*, glv. 43, p. 541.

³¹ *Î.L.-1652*, glv. 378, p. 352. În predoslovie *Bibliei de la 1688*, domnul preciza că „dobânda faptelor se va vedea la a doua judecată preadreață [...] unde Judecătoria, ca un Dumnezeu, nu poate să greșască, iar greșiții nu pot să-și ascunză greșalele lor” (*Biblia adică Dumnezeiască scriptură a Vechiului și Noului Testament-1688*, transcrisă de Mihai Gherman, revizuită de M. Moraru, București, 1988, p. XXII).

după cuviință, unde mi-am gătit acolo mă voi duce”³², Iadul va apărea ca un topos punitiv al păcătosului, al supliciilor celor ce mor.

Iconografia, prin intermediul temei *Judecata cea din urmă*, temă regăsită în primul rând în pictură³⁴, apoi în scrierile apocrife³⁵ și în miniatura de carte religioasă de secol al XVI-XVII-lea³⁶, prezenta

³² Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 204; *Cazania-1643*, p. 50; *Învățăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 138, 164, 168.

³³ *Cazania-1643*, p. 266.

³⁴ În Țara Românească tema era reprezentată redus până în secolul al XVII-lea pe când în Moldova dispunerea acesteia căpăta o desfășurare halucinantă, a cărei tratare (redarea detaliilor și complexitatea iconografică) nu e cunoscută în tradiția artei bizantine (Vasile Drăguț, *Pictura murală din Moldova secolelor XV-XVI*, București, 1982, p. 24).

³⁵ Violeta Barbu, *Deux voyageurs dans l'imaginaire: l'ascension au paradis et la descent en Enfer dans la littérature apocryphe du moyen âge roumain*, în *Revue des Etudes Roumaines*, XVII-XVIII, 1993, p. 203.

³⁶ În acest sens, reprezentative sunt *Tetraevanghelele* ilustrate. Cele mai ample figurații ale temei din arta românească apar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și la începutul veacului al XVII-lea. Până atunci au circulat *Tetraevanghelele* sub formă de manuscris, cu un număr fix de miniaturi, care înfățișau, în general, pe prima pagină portretele celor patru evangheliști (Emil Turdeanu, *Oameni și cărți de altădată*, București, 1997, p. 190). Acestea vor deveni o excepție la sfârșitul veacului al XVII-lea (*Slujebnicul* de la 1686 al mitropolitului Ștefan al Țării Românești), când vor fi înlocuite, treptat, de altele, cu o artă grafică mai evoluată, aflată sub influența gravurilor (Gh. Popescu-Vâlcea, *Miniatura românească*, București, 1981, p. 26; Florea Mureșanu, *Cazania lui Varlaam-1643-1943: prezentare în imagini*, Cluj-Napoca, 1944, fig. 42, p. 55; *Î.L.-1652*, fig. 2, *Judecătorul cel drept*). Cele mai cunoscute reprezentări miniate ale *Judecății din Urmă* sunt figurate în *Tetraevanghelul Sucevița 23*, la fila 140^v (manuscris copiat în Țara Românească, în timpul lui Alexandru al II-lea și ferecat în Moldova, la 25 august 1605- Emil Turdeanu, *Autori, copişti, cărți, zugrăvi și legători de manuscrise în Moldova (1552-1607)*, în *AIIX*, XXX, 1993, p. 86) și în *Tetraevanghelul Sucevița 24*, la fila 73^v, unde ocupă două treimi din pagina *Evangheliei după Matei* (manuscris copiat, probabil, în Moldova și ferecat la 26 martie 1607; astăzi, se află la Muzeul de Istorie București). Mai puțin cunoscută este reprezentarea de pe *Tetraevanghelul anonim de la Dragomirna*, datat la 1607, fila 73^v. Pentru descrierea miniaturilor *Cazaniei de la 1643*, vezi Florea Mureșanu, *op. cit.*; Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 160-180; pentru filiație, descriere, caracterizare, influențele și sursele miniaturilor din *Sucevița 23* și *Sucevița 24*, precum și pentru compararea acestora cu pictura murală, vezi Emil Dragnev, *O capodoperă a miniaturii din Moldova. Tetraevangheliarul de la Elisavetgrad și manuscrisele grupului Parisinus graecus 74*, Chișinău, 2004; Emil Turdeanu, *op. cit.*; idem, *Oameni și cărți de altădată*, p. 160-242; Gh. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, 1981 (cu un catalog al manuscriselor miniate); idem, *Un*

„propria-i viziune” asupra păcătoșilor, în care individul era separat, scopul ordonării și categorisirii fiind acela de a sublinia armonia adusă de judecată și de faptul că fiecare își va primi răsplata după fapte. În acest sens, imaginile au reprezentat o formulare a unui cod pictural al respingerii în care erau clasati vicioșii și păcătoșii.

Fără a se insista asupra originii³⁷, a surselor biblice sau a izvoarelor patristice³⁸ ale temei iconografice, *Judecata cea din urmă*, Брпое Пршествіе³⁹, a conturat lumii păcătoșilor Iadul, ca spațiu al damnării: pentru „sufletele păcătoșilor toată legea veche și legea nouă zice că se află întru legăturile iadului ca și cum ar fi niște oameni răi în temniță”⁴⁰.

Alcătuît pe principul antonimiei⁴¹, Iadul va deveni un dirijor al imaginarii medievale⁴². Opus ideii de bunătate⁴³, acesta se contura ca o

manuscris al voievodului Alexandru al II-lea, București, 1984; idem, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, București, 1984.

³⁷ Emil Dragnev, *op. cit.*, p. 84, preciza că originea temei stă în arta bizantină din secolele V-VI, dacă nu se ia în discuție teracota din Muzeul Barberini (Roma), de secol al IV-lea. Însă tema se cristalizează în pictură în secolul al IX-lea, iar în miniatură prin intermediul manuscriselor *Topografia lui Cosmas Indicopleustes* (Bibl. Vat. Gr. 699, Cartea V, f. 247^v), *Sacra Parallela* (Paris gr. 923, f. 68^v), pentru a deveni complexă în iconografie și miniatură (Paris gr. 74) în secolele al XI-XII-lea. Despre *Topografia lui Cosmas Indicopleustes*, operă cu caracter mixt, laic și religios, de secol al VI-lea, a unui autor alexandrin, vezi Jean Delumeau, *Grădina desfătărilor. O istorie a paradisului*, traducere de Horațiu Pepine, București, 1997, p. 39; Charles Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris, 1910, p. 224-228, fig. 112-113.

³⁸ Daniel 7, 9-14; Isaia 34, 14; Matei 24, 29-31 și 25, 31-46; Marcu 13, 24-27; Luca 21, 25-28; II Corinteni 5, 10; Apocalipsa 6, 1-17; Efrem Sirianul; scrieri apocrife: Apocalipsele populare ale Sfântului Petru, Paul, a Fecioarei Maria.

³⁹ Observația este valabilă pentru mănăstirea Sucevița (Paul Henry, *Les églises de la Moldavie.... Texte*, p. 270).

⁴⁰ *Î.L.-1652*, p. 319; Dionisie din Furna, *op. cit.*, ed. 1979, p. 243; inițial doar evreilor le era rezervat acest spațiu (Wladislaw Podlacha, *Umanismul picturii murale postbizantine*, vol. I, *Pictura murală în Bucovina*, traducere de Grigore Nandriș, Anca Irina Ionescu, București, 1985, p. 258).

⁴¹ Reprezentarea păcătoșilor în partea stângă a avut repercusiuni asupra mentalului colectiv care va asocia această zonă laturei negative, celei în care se regăseau păcătoșii (*DRH*, B, vol. III, p. 142, doc. 88).

⁴² Jaques Le Goff, *op. cit.*, 1993, p. 15.

⁴³ Ideea de bunătate nu este una bine conturată când se redă Raiul. Rezumativ exprimată, bunătatea era desemnată prin personajele celor trei patriarhi din *Vechiul Testament* (Avraam, Iacob și Isac cu sufletele celor drepti eliberați de Iisus odată cu coborârea la iad, de Fecioara Maria și de bunul tâlhar (ca simbol al *Noului Testament* și

lume nelimitată, lipsită de omogenitate⁴⁴, care își va îmbogăți constant conținutul cu elemente specifice fiecărei epoci a cărei realități contemporane tinde să o descrie⁴⁵.

Ca *summa* păcatelor, iadul își avea figurată pleiada osândiților într-o manieră diversificată, scopul urmărit fiind definirea gestului păcătos și evocarea ideii că resurecția globală era rezervată celor botezați, incluși în cadrul bisericii orientale, a comunității creștine pravoslavnice⁴⁶. Aceste precizări se realizau în condițiile în care ortodoxismul, ca tip de identitate și mod de viață, trăit în condițiile unei alterități confesionale puternice, între ignoranță⁴⁷ și atașamentul față de cultul public va dezvolta o conștiință/identitate dată de religie (prin botez) și nu de etnie⁴⁸. Faptul era demonstrat, în secolul al XVII-lea, de mitropolitul Ștefan al Țării Românești în predoslovla *Îndreptării legii* din 1652: „noi [creștinii ortodocși] suntem sfânta turmă a lui Hristos”⁴⁹. Astfel, prin figurarea credinței ca element de identificare, morala va cădea pe locul doi⁵⁰. În acest sens, pictura trăda, după modul cum dispunea tema *Judecata cea din urmă*, pe principiul antitetic bine-rău, viziunea asupra

al mărturiei unei promisiuni respectate), prin acțiunile la care era supus sufletul (dreptului i se arăta grădina Raiului pe când păcătosului i se rezervau o serie de cazne, era străpuns de sulițe, legat cu lanțuri) sau printr-un ghid coloristic: albul era folosit pentru a sugera puritatea, desăvârșirea, culorile violet, roșu, negru, maroniu pentru desfrânare, pedeapsă (pentru simbolistica culorilor geografiei simbolice escatologice, vezi Paul Comarnescu, *Îndreptar artistic al monumentelor din Nordul Moldovei (arhitectura și fresca în secolul XV-XVI)*, Suceava, 1961, p. 199, 319).

⁴⁴ Varietatea se datora faptului că tema Judecății era sinteza mai multor elemente: orientale, în pedepsele, legende, miturile precreștine, și a gândirii grecești în simbolistică (Gabriel Millet, *op. cit.*, p. 3).

⁴⁵ Miltiadis Garidis, *Études sur le Jugement Dernier post-byzantin du XVe à la fin du XIXe*, Salonic, 1985, p. 29, 60-62, p. 116; Lucian Boia, *op. cit.*, p. 36.

⁴⁶ *Î.L.-1652*, glv. 144, p. 158 „botezul înseamnă dezbrăcarea de hainele de piele și de păcatul dobândit de Adam”.

⁴⁷ Ignoranța se manifestă prin lipsa unei limbi naționale în liturghie. Liviu Pilat menționa că activitatea tipografică a cărților bisericești în limba română se limita doar la traduceri folositoare învățăturilor clericale și nu priveau cărțile fundamentale liturgice (Liviu Pilat, *Ortodoxism, catolicism și „Contrareformă” în Moldova la mijlocul secolului XVII*, în *Etnie și confesiune în Moldova medievală* (coord. Ion Toderașcu), Iași, 2006, p. 152).

⁴⁸ Ion Toderașcu, *op. cit.*, p. 103.

⁴⁹ *Î.L.-1652*, p. 40.

⁵⁰ Paul Henry, *Les églises de la Moldavie.... Texte*, p. 244.

comunității creștine⁵¹. Dihotomia bine-rău îi sugera, separat și grupat, pe cei care fac parte din biserica dreaptă, pravoslavnică, și pe cei aflați în exteriorul acesteia⁵². Astfel, în perioada secolelor al-XVI-lea - mijlocul secolului al-XVII-lea, religia dată de botez devine o cale de acces sau interzice pătrunderea în grădina desfătărilor⁵³, în Râul de foc întâlnindu-i,

⁵¹ Sorin Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, I, în *SCIA*, tom. X, 1963, p. 52. Pentru însemnătatea expresiei de „ideal” în reprezentările picturale, vezi Lucian Boia, *op. cit.*, p. 100; Anca Vasiliu, *Monastères de Moldavie XIVe-XVIe siècles. Les architectures de l'image*, București, 1998, p. 198.

⁵² Paul Henry menționa că grupurile tematic ierarhizate trimit la legătura cer-pământ, așa acum o realiza arhitectura, pe orizontală, prin sistemul de uși, porți ce avea ca finalitate altarul (Paul Henry, *op. cit.*, 1930, p. 231).

⁵³ Prezența **grupurilor de armeni** (Probotă, Humor, Moldovița, Voroneț, Sucevița – aici figurau conduși de mitropolitul armean identificat prin cârjă și mitră), **latini** (Moldovița, Humor), **arabi, turci, tătari** a fost considerată o reflectare a măsurilor luate de Ștefan Rareș împotriva armenilor și latinilor și a contextului interconfesional din secolele XVI-XVII din cele două țări românești, aflate în plină epocă de luptă contra Reformei și a catolicismului (Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în *Studii. Revista de Istorie*, an. XI, 1958, nr. 4, p. 65-66; Grigore Scorpan, *Locul cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din secolul XVI și XVII*, în *Cercetări de Istorie*, XII-XIV, nr. 1-2, 1940, p. 581 observa în cadrul *Duminicii lăsatului brânzei*, din *Cazania* lui Varlaam, aversiunea față de **calvini** și **lutherani**: „ereticii din vremea de acum legea lucrurilor celor bune nu o vor”). Reflecția intoleranței religioase se manifesta, în cultura populară, prin martelarea numelui turcit a domnului Iliș Rareș din proscomidia ctitoriei tatălui său de la Târgu Frumos, sau a înnegrii chipului său de pe cartea *Vechiului Testament* dăruit mănăstirii Tazlău de familia domnitoare, sau prin înnegrirea chipului său în tabloul votiv de la mănăstirea Probotă (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, București, 1908, p. 291; idem, *Istoria țării prin cei mici*, în *Revista Istorică*, 1921, nr. 1-2, p. 29). Emil Turdeanu observa că doar într-un *Tetraevanghel* dăruit de Elena Rareș, la 1 mai 1551 [7059], Probotei, aflat astăzi la muntele Sinai, mai apare inscripționat pe scoarța de argint numele lui Iliș ca fiu al doamnei (Emil Turdeanu, *Oameni și cărți de altădată*, p. 320; Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ediția a II-a, București, 1937, p. 113). Însemnătatea acestor manifestări în conștiința colectivă era remarcată de I. Bogdan pe o filă a *Evangheliei de la Voroneț*: „Oh, cum a putut se treacă de la lumină la întuneric! [...] Viu fiind el s-a târât la Iad” (Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 654). Interpretarea realistă a națiunilor de către pictori a făcut ca istoricii de artă să vadă în „tabloul” Judecării și o reprezentare a concepției despre răzbușnarea divină, dirijată asupra dușmanilor Moldovei. Însă, și în Țara Românească națiunile păcătoase sunt reprezentate într-o manieră realistă, ele apărând nu numai în scena *Judecării din Urmă*, ci și, de pildă, la schitul Sfinților Apostoli din cadrul complexului de la Hurezi (1698), în stânga tronului Fecioarei Maria, în cadrul temei Rusaliilor - Pogorârea Sfântului Duh (Anca Vasiliu, *Convenție și libertate în iconografia picturii murale brâncovenești*, în *Glasul bisericii*,

cu tratarea individuală a elementelor de fizionomie și de costum⁵⁴ pe: **eretici**⁵⁵, a căror existență era resimțită „și p[â]nă-n ziua de astăzi”⁵⁶ (Irod tras de barbă de la biserica mănăstirii Moldovița; Arie și Nestorie erau prezențe comune), pe **persecutori** (Iulian Apostatul, Maximilian cu coroane la mănăstirea Voroneț), pe **renegați** (Iuda reprezentat cu cocoșul pe umeri la mănăstirea Sucevița⁵⁷ sau în stânga gurii balaurului la biserica mănăstirii Voroneț, în dreapta fiind figurat Caiafa), precum și **două personaje** identificate prin inscripția slavonă „ПАПА” și „МЕМЕМ” (la Voroneț este reprezenat cu turban), prezențe confirmate și de formularul blestemelor⁵⁸. În spațiul apropiat Iadului se rezerva un

tom 46, 1988, p. 70-79). Condamnarea confesionalo-națională era resimțită și în testamente, însemnări pe manuscrise, documente emise de Biserică, cronici, omilii funerare, scrieri teolocică, folclor (Violeta Barbu, „*Sic moriemur*”: *Discourse upon Death in Wallachia during the Ancient Régime*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, nr. 1-2, 1994, p. 102). Națiunile păcătoase erau figurate și în miniaturile *Tetraevanghelului Sucevița* 24, sub forma a trei grupuri, identificate de Gh. Popescu-Vâlcea cu **evrei**, **turci** și **etiopieni** (Gh. Popescu-Vâlcea, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, p. 43, pl. XIII). Termenul slavon de „klan arapskyi” din pictură îi desemna, după Emil Dragnev, pe locuitorii Africii, pe „sarazinii” din slava veche (Emil Dragnev, *op. cit.*, p. 87, nota 89).

⁵⁴ Paul Henry, *Les églises de la Moldavie.... Texte*, p. 195; Petru Comarnescu, *op. cit.*, p. 199, turcii aveau turbane, tătarii, coifuri, iar armenii pălării.

⁵⁵ Termenul de *eretic*, deși era definit de tradiția bizantină pe parcursul a șapte sinoade ecumenice (325-787) și a zece sinoade locale (314-871), era preluat cu un sens general, fapt care motivează prezența armenilor sau latinilor/ „frâncii” în această categorie (*Pravila de la Govora*, f. 85^v armenii erau: „procleți pentru că nu țin întru marele post în septemâna mare ce dentâiu mănâncă carne”; fila 83^v latinii erau eretici pentru că-l considerau pe Iisus mort). O explicație a termenului de *eretic* o găsim la mitropolitul Antim Ivireanul: „eretici sunt păgânii pentru că nu au credință și iidovii pentru că nu sunt din mădularele bisericii” (Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 188). Termenul de *păgân*, cu un sens la fel de general se va restrânge treptat la turcii otomani, numiți în cronici: „agareni”, „vrăjmași”, „blestemați”. Ion Toderașcu observa că, în traducerea *Cazaniei* de la 1643, cuvintele „pers”, „persin”, „legea persiană”, din învățăturile originale, au fost înlocuite cu „turc”, „turcesc”, „lege turcească” (Ion Toderașcu, *op. cit.*, p. 107; vezi și Scarlat Porcescu, *Tiparnița de la Trei Ierarhi- Iași. Cea dintâi carte imprimată în Moldova (1643)*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1971, nr. 3-4, p. 212).

⁵⁶ Grigore Scorpan, *op. cit.*, p. 582; *Călători străini...*, VI, p. 174.

⁵⁷ Wladislaw Podlacha, *op. cit.*, p. 261.

⁵⁸ Blestemele din actele sau scrisorile de secol al XVI-XVII-lea îi arată în focul Iadului pe: Iuda vânzătorul (N. Iorga, *op. cit.*, 1999, p. 238-241, nr. LVII), Iuda Isariotul vânzătorul, Arie, Nestorie (*DIR*, A, secolul XVI, vol. II (1551-1570), București, 1951, p. 211-213, doc. 265; *DIR*, B, secolul XVII, vol. III (1616-1620),

loc aparte națiunilor⁵⁹, grupurilor etnice⁶⁰, asemuite ereticilor și păgânilor contemporani, care nu erau figurați ca vechii eretici în râul de foc⁶¹.

Chiar dacă Iadul este locul ereticilor și păgânilor, a celor care nu l-au cunoscut pe Iisus prin botez, „nu s-au hrănit cu laptele credinței în biserică”⁶², pe lângă „limbile cele neînțelegătoare și înșelate, carii nu știu ce cred, nice cunosc pe Dumnedzău, nice așteaptă înviere și giudeț”⁶³, „nice nedejduesc să ia după lucrul lor”⁶⁴, în râul de foc mai sălășluiau⁶⁵ cei care încălcau principiile bisericii tradiționale și normele cutumei autohtone⁶⁶: „toți iubitorii de păcate ce sânt creștini și mor fără de pocăință”⁶⁷, sinucigașii⁶⁸, „păcătoșii răi, prădători, nedrepti ca Manasia, Ahav, Navahodonosor”⁶⁹, idolatrii⁷⁰, mitarii și fariseii⁷¹, defăimătorii, instigatorii, denunțatorii, îndrăgostiții, afemeiații, adulterinii, ticăloșii, sodomiții⁷², blestemații, cei care nu țin „posturile, rugile, milosteniile și toate faptele cele bune creștinești”⁷³. Acestei pleiade i se va adăuga, către sfârșitul secolului al XVII-lea, în cadrul reprezentării *Judecății din Urmă* de la biserica mănăstirii Hurezi din Țara Românească, negustorul, călugărul care bea tutun și cel care înșeală, călugărițele, cizmarul, hoțul, morarul, măcelarul, cârciumărița, categorii individualizate prin

București, 1951, p. 55, doc. 48), Ana, Caiafa (*DIR*, B, secolul XVII, vol. I, p. 60-62, doc. 74) sau Iuda vânzătorul alături de Arie cel de trei ori blestemat (*DIR*, A, secolul XVI, vol. I, p. 318, doc. 285, p. 165-166, doc. 149), Nestorie, Evnomie și Sevir „cel fără minte” (*DRH*, A, vol. XXVI (1641-1642), volum întocmit de Ion Caproșu, București, 2003, p. 39, doc. 45).

⁵⁹ Miltiadis Garidis, *Les représentation des «nation» dans la peinture post-byzantine*, în *Byzantion*, XXXIX, 1969, p. 86-103.

⁶⁰ André Grabar, *La représentation des «peoples» dans les images du jugement dernier, en Europe Orientale*, în *Byzantion*, L, 1980, p. 186-197.

⁶¹ I. D. Ștefănescu, *op. cit.*, 1929, p. 146.

⁶² Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 188.

⁶³ *Cazania-1643*, p. 358.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 74.

⁶⁵ *Cronica lui Eftimie*, p. 120; *Cazania-1643*, p. 159.

⁶⁶ Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 26-205.

⁶⁷ *Cazania-1643*, p. 171.

⁶⁸ *Î.L.-1652*, glv. 250, p. 252.

⁶⁹ *Cazania-1643*, p. 70.

⁷⁰ *DRH*, B, vol. IV (1536-1550), întocmit de Damaschin Mioc, București, 1981, p. 176, doc. 143.

⁷¹ *Ibidem*, vol. V, p. 114, doc. 102.

⁷² *Călători străini...*, VI, p. 481.

⁷³ *Î.L.-1652*, p. 319.

intermediul unui obiect simbol. Aceștia se regăseau în focul Iadului, pe când curva și cei care dorm duminica erau deja supuși caznelor. Totuși, tratarea acestor categorii de păcătoși este diferită de aceea a grupurilor etnice. De această dată, ca semn al declasării și al degradării, în speță reliefaarea ideii de păcat, era folosită nuditatea și desfigurările fizice.

La capătul acestei „inventarii” se poate preciza faptul că, în ciuda bogăției informațiilor despre componența zonei Iadului, toate enumerările se rezumau la un fond comun de înțeleșuri, care sugerau avariția, lăcomia, voracitatea ca păcat central, condamnarea acestui păcat realizându-se printr-o asociere negativă a diferitelor grupuri sociale la această idee. În acest sens, scopul era de a se atenționa asupra modului în care păcatul subminează conceptul de responsabilitate civică și de structură socială. Astfel, mesajul de ordin religios este în același timp și unul social, direcționat către noile grupuri sociale, care se ridicau mult prea repede prin ocupațiile și practicile lor.

Un al doilea element care se observă din analiza surselor scrise și iconografice vizează conceptualizarea termenului de păcătos, care se realiza în funcție de non-apartenența la biserica dreaptă. Cele două elemente care decretau apartenența la *koine*, la ceata celor drepti⁷⁴, erau botezul⁷⁵ și atașamentul față de cultul oficial⁷⁶, Iisus având, în acest caz, sub privirea sa grupuri a căror soartă era decisă în funcție de cea pe care o merita comunitatea a căreia indivizii îi aparțin⁷⁷. Fiecare era condus de

⁷⁴ Violeta Barbu, *Genealogia Christi. Forme de reprezentare a conceptului de „persoană”*, în *SMIM*, XXII, p. 176.

⁷⁵ Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 188; *Călători străini...*, VIII, p. 354.

⁷⁶ Un călător german predicator consemna că „cel care face altfel semnul crucii, nu-l socot dreptcredincios” (*Călători străini...*, V, p. 595). Francezul Pierre Lescalopier preciza, la 1574, că nici catolicii nu erau considerați creștini (*Ibidem*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970, p. 429), iar Erasmus von Wiesmartel nota că „pe noi [protestanții] nu ne socot creștini pentru că mâncăm în zilele lor de post, nu ne facem cruce înaintea icoanelor lor” (*ibidem*, vol. VIII, p. 354). Acest lucru era valabil și pentru lutherani, „urâți lui Dumnezeu” (*Cronica lui Azarie*, p. 143), armeni și latini.

⁷⁷ „Fiecare popor se poate mântui după legea sa” (*Călători străini...*, V, p. 24). Acest sistem de valori al delimitării păcătosului de credincios pe criteriul apartenenței la *koine* prin botez era împărtășit și de populația ancorată în tradiție. Percepția era validată de mărturia ofițerului suedez Erasmus von Weismartel la începutul secolului al XVIII-lea care observa fermitatea oamenilor de a nu lăsa să se îngroape în cimitirul ortodox un ofițer suedez, protestant, din teama de a nu produce o „fraudă escotologică”, prin care

liderul său spiritual, Domnul fiind responsabil pentru mântuirea ortodocșilor și nu a altor confesiuni.

Abstract

„DEPART FROM ME, YOU CURSED!” AN INVENTORY OF THE SINNER WORLD

The concept of sinner had a wide variety of meanings under the political and confessional circumstances of the 16th – 18th centuries. This can be seen in chronicles, law, theological texts and apocrypha, but also in illuminated manuscripts and frescoes of the Last Judgment.

This paper explores the way written sources and frescoes defined and represented the sinner in the fire of damnation, taking into account the fact that these sources did not have well established criteria for defining the sinner. In a setting with a high religious otherness, the good Christian and the sinner were defined by their baptism and the way they lived their life within the Christian church. Therefore, as indicated in the references, the central place in the representation of Hell was held by two different groups of sinners: those inside and those outside the Christian church.

In the case of the first group, even if capturing a very rich inventory, the primary meaning, the core of the representation of sin, is reduced to avarice and greed as central sin. The conviction of this sin is accomplished through negative association of various social groups to the idea of greed. In this respect, the goal was to alert on how the sin undermines civic responsibility and social structure. Thus, the religious message is also targeted to the new social groups that raised too quickly by their occupations and practices.

In defining the second group, the concept of sinner is associated to the non-appurtenance to the right church. The two elements that enacted the appurtenance to the koine, to the righteous, were the baptism and the attachment to the formal worship, Jesus having, in this case, under his gaze, groups whose fate was decided by the one that the community deserved. Each one of them was guided by his own spiritual leader, the prince being responsible for the salvation of the Orthodox and not of those of other confessions.

un necredincios să dobândească mântuirea celor a căror solidaritate era defină de grup prin taina botezului (*Călători străini...*, VIII, p. 355).

Marii Dregători ai Țării Moldovei la jumătatea secolului al XVIII-lea (1741-1749)

Emanuel BRĂDEANU

În Principatele Române, boierimea – nobilimea română – a jucat un rol crucial în viața politică, economică și culturală, reprezentând elita românească până la cel de-al Doilea Război Mondial. O dată cu reformele lui Constantin Mavrocordat, boierimea va fi legată indisolubil de dregătorie, de unde și interesul din ce în ce mai mare al boierilor de a ocupa o funcție (dregătorie) cât mai înaltă. În cadrul lucrării de față voi prezenta marii dregători ai Țării Moldovei care au deținut principalele funcții politice la jumătatea secolului al XVIII-lea. Mă voi opri în principal asupra perioadei 1741-1749, până la cea de-a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat, domn care, prin reformele sale, va defini pentru prima dată în Țările Române statutul oficial al boierimii.

Referitor la funcțiile de stat existente în secolul al XVIII-lea în Moldova, Dimitrie Cantemir face o descriere detaliată în lucrarea sa, *Descriptio Moldaviae*. Dregătorii moldoveni se împărțeau în mai multe clase. Cea mai înaltă categorie o reprezintă boierii de sfat, care erau în număr de șapte (în realitate opt)¹:

1. Marele Logofăt: conducătorul sfatului, hotărăște asupra stăpânirii pământului

2. Vornicul de Țara de Jos: gospodarul Țării de Jos

3. Vornicul de Țara de Sus: gospodarul Țării de Sus

4. Hatmanul: conducătorul oastei

5. Marele Postelnic: are grijă de curtea domnească

6. Marele Spătar: poartă spada domnului

7. Marele Paharnic: pune paharul în mâna domnului, îngrijește de viile domnești

8. Marele Vistiernic: strânge veniturile țării și îngrijește de ele

¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1997, p. 117-119.

După boierii de sfat, urmau boierii de starea întâi, starea a doua și starea a treia.

În acest articol mă voi concentra asupra sfatului domnesc, prezentând în continuare, în ordine alfabetică, cei mai importanți dregători ai Moldovei la jumătatea veacului fanariot.

Constantin Balș: Balș este o veche familie moldoveană. Legenda familiei spune că s-ar trage din vechii dinasti medievale ai Zetei, despoții Balșa. Întemeietorul familiei este considerat Ilie Mustață, iar primul Balș semnalat este Cristea Balș, nepotul lui Mustață, care apare la 1573². Este fiul lui Ioan Balș mare vornic și este frate cu Iordache și Lupul. Mai are un frate, Vasile, și surori, pe Anița, Ilinca, Paraschiva, Maria și Catrina. Testamentul său datează din 1752, deci, probabil, la acea dată era mort. A fost căsătorit mai întâi cu Catinca, fata beyzadelei Ștefan Duca, apoi cu Maria Catargi. A avut doi copii, Ecaterina și Constantin³. Apare la 22 ianuarie 1742 cu titlul de medelnicer, când primește o carte pentru fân în satul Săscuț⁴. La 26 septembrie 1742 este menționat cu titlul de vel paharnic, când semnează un zapis de la Iordache Balș pentru Lupul Balș⁵. Apare la 22 iunie 1743 cu titlul de biv vel paharnic, într-un act de vânzare între ieromonahul Varlaam Ursachi și Ion Neculce pentru satul Priporeni, ținutul Dorohoiului⁶.

Cozma Balș: la 26 octombrie 1742 este menționat cu titlul de vel paharnic, când semnează un document de schimb între Iordache Balș și Lupul Balș⁷.

Ioan Bogdan: Octav Lecca spune că Bogdăneștii sunt o familie veche din Moldova, ce înflorea încă din secolul al XVI-lea. Un stolnic Bogdan este întânit la 1432⁸. Ioan Bogdan este fiul lui Lupu Bogdan și al

² Mihai-Dimitrie Sturdza (coord.), *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I (Abaza-Bogdan), București, 2004, p. 251-253.

³ *Ibidem*, p. 252.

⁴ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova (redactor responsabil Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati), București, 1966, p. 231.

⁵ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XI, *Cercetări și regeste documentare*, București, 1906, p. 59.

⁶ *Ibidem*, vol. III, București, 1901, p. 44.

⁷ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 260.

⁸ Octav-George Lecca, *Familiile boierești române*, ediție de Alexandru Condeescu, București, fără an, p. 129.

Ruxandrei Cantemir. Are ca frați pe Lupu, Anița, Ecaterina și Maria. Este căsătorit prima dată cu Bălașa, fata lui Dumitrașco Racoviță, înainte de 1726. Bălașa moare la 12 iunie 1746, fiind îngropată la mănăstirea Dancu. Se recăsătorește cu Ecaterina, fata lui Ioan Sturza. Are copii pe Maria, Safta, și Manolachi. Moare la 8 iulie 1765, fiind îngropat la mănăstirea Dancu din Iași⁹. În 1741, la venirea lui Constantin Mavrocordat, este numit vel stolnic¹⁰. Apare la 30 mai 1745 cu titlul de vel paharnic, semnând împreună cu alți boieri o carte de stăpânire dată egumenului de Pobrata asupra a patru vecini din Draceniți, ținutul Cernăuți¹¹. La revenirea în Moldova a lui Constantin Mavrocordat, în 1748, este numit hatman¹². La 25 august 1749 apare cu titlul de hatman, semnând documentul prin care Zoița vorniceasa, soția lui Iordachi Ruset, dăruiește o jumătate din satul Durnești, ținutul Dorohoiului, lui C. Gândul¹³.

Iordache Cantacuzino: Cantacuzino este una din cele mai celebre familii ce au existat pe plaiurile noastre. Originea ei este greu de deslușit: Platinos spune că strămoșul lor ar fi Luca Kuzinos regele Kaților, popor germanic (sec. II î. Hr.); Cantacuzeni apar și în Imperiul Roman; Ducas spune că este una din cele mai ilustre familii din Bizanț, descinzând din vechii eroi ai Greciei. La 1341, Ioan Cantacuzen va ajunge împărat la Constantinopol. În Țările Române vor ajunge la începutul secolului al XVII-lea, stabilindu-se atât în Valahia, cât și în Moldova¹⁴. Iordache Cantacuzino este numit de Constantin Mavrocordat la venirea sa în 1741 vel vornic¹⁵. Interesant este faptul că Ion Neculce spune că noul domn numește drept vornic pe Iordachi Ruset Cilibiul. La 18 ianuarie 1742 este

⁹ Mihai-Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 582.

¹⁰ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită și glosar de Iorgu Iordan, București, 1975, p. 335.

¹¹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 281.

¹² Enaki Kogălniceanu, *Letopisețul Țerei Moldovei: de la domniea anteiu și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat* v.v., în *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, a doua edițiune de Michail Kogălniceanu, tomu III, București, 1874, p. 213.

¹³ Teodor Codrescu, *Uricariul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XVII, Iași, 1891, p. 37.

¹⁴ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 187-188.

¹⁵ Ioan Canta, *Letopisețul Țerei Moldovei: de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat* v.v., în *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, a doua edițiune de Michail Kogălniceanu, tomu III, București, 1874, p. 183.

menționat cu titlul de vornic, într-o împărțală de moșii cu Nicolae Costin¹⁶. Este menționat tot cu titlul de vornic într-un document din 26 ianuarie 1742¹⁷. Apare la 19 februarie 1742 cu titlul de vornic, când Constantin Mavrocordat hotărăște ca locuitorii din satul Bălțătești să rămână vecini lui Iordache Cantacuzino¹⁸. Este biv vel vornic la 20 martie 1742, când depune mărturie în pâra dintre Constatin Ruset și mănăstirea Galata, pentru moșia Făurești¹⁹. Tot vornic este și la 30 noiembrie 1742, când Iliăș vel căpitan de Soroca primește carte pentru ca să supuie pe oamenii de pe moșia Budele a lui Iordachi Cantacuzino²⁰.

Ioan Mavrocordat îl numește mare vornic al Țării de Jos, la venirea sa pe tronul Moldovei în 1743²¹. Este mare vornic al Țării de Jos în 1744²². Apare la 30 noiembrie 1744 cu titlul de vel vornic de Țara de Jos, în hrisovul lui Ioan Mavrocordat, întăritor al altui hrisov de miluire ce s-a dat mănăstirilor închinat Sfântului Mormânt²³. Este hatman la 30 ianuarie 1745, când primește o carte de la Ioan Mavrocordat²⁴. În 22 iunie 1745 are titlul de hatman, când apare ca hotarnic într-un document de la Ioan Mavrocordat către târgoveții din orașul Botoșani pentru a-și stăpâni locurile²⁵. La 15 iulie 1745 era hatman, după cum apare într-un document de vânzare între Ion Tălpălar și I. Mânzul²⁶. Tot cu titlul de hatman apare și la 25 august 1745, când Ioan Mavrocordat îi întărește ocinile și moșiile de la moșul său Constantin²⁷. În 10 iunie 1746 apare cu titlul de hatman, semnând un document de schimb de țigani între

¹⁶ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de Corneliu Istrati, Iași, 1986, p. 12.

¹⁷ *Ibidem*, vol. III, Iași, 1987, p. 365.

¹⁸ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 234.

¹⁹ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 6.

²⁰ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 264.

²¹ *Cronica Ghiculeștilor*, ediție îngrijită de Nestor Camariano, Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 587.

²² Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. XII (*Studii și documente Dorohoiene*), Iași, 1924, p. xvi.

²³ Teodor Codrescu, *Uricariul, Cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale și alte acte ale Moldovei din secolul XIV până în secolul XIX*, vol. I, Iași, 1852, p. 57.

²⁴ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 83.

²⁵ *Ibidem*, vol. V, *Cărți domnești, zapise și răvașe*, partea I, București, 1903, p. 243.

²⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. XXIV (*Documente slavo-române între 6936 (1428)-7265 (1757)*), Iași, 1930, p. 31.

²⁷ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. XVII, p. 33.

Radu Racoviță și Dinu Cantacuzino, ginerele său căsătorit cu Safta²⁸. Tot hatman este și la 28 iunie 1746, când semnează un act de judecată referitor la datoriile lui Radu Racoviță la turci²⁹. La 23 februarie 1747, Iordache Kanta vel logofăt judecă pricina dintre Alexandru Gândul și Ilie Gândul pentru 60 de pământuri în Leucușeni și Marcoviceni³⁰. La 15 iulie 1747 semnează un zapis al lui Radu Racoviță, cu titlul de hatman³¹. La 6 octombrie 1748 Cantacuzino hatman semnează cartea lui Constantin Mavrocordat dată călugărilor de la Horecea să apere pădurea mănăstirii de târgoveți³². Apare la 1 martie 1749, cu titlul de vel logofăt, judecând pricina dintre Alexandru Pârvu și Safta, femeia lui Echim din Vaslui, pentru un loc din Marcoviceni³³. Tot vel logofăt este și la 9 aprilie 1749, când apare într-un act de vânzare între Ioan Sucmănariul și Vasile Ciolan³⁴.

La 10 iunie 1749 Kanta vel logofăt trimite pe nepotul său Neculae Racoviță să hotărască moșia sulgerului Adam din Ilieștii din ținutul Vasluiului³⁵. Tot cu titlul de vel logofăt apare la 24 iunie 1749, în pâra dintre Alexandru Pârvu și Ilie Gândul³⁶, proces ce va continua până la 1 august 1749, tot vel logofătul Iordache Kanta judecând³⁷.

Ion Toader (Todirașcu) Cantacuzino: la 20 aprilie 1743 este menționat cu titlul de vel stolnic, într-un hrisov de la Constantin voevod, pentru miluirea către mănăstirile închinat la Sfântul Mormânt³⁸.

Lupul Costachi: Familia Costache este o veche familie moldoveană. Legenda spune că este coborâtoare a lui Boldur, marele vornic și vistiernicul lui Ștefan cel Mare. Gheorghe Ghibănescu spune că este o greșeală de interpretare a documentelor, familia Costachi neavând

²⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. VIII, Iași, 1914, p. 353.

²⁹ *Ibidem*, vol. XVI (*Fereștii, Vaslui*), Iași, 1926, p. 116.

³⁰ Idem, *Ispisoace și zapise (Documente slavo-române)*, vol. V, partea I, Iași, 1921, p. 122.

³¹ Idem, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 121.

³² *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 287.

³³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. V, partea 1, p. 69.

³⁴ Idem, *Surete și izvoade (Documentele româneștilor)*, vol. XIII, (*Iași*), Huși, 1923, p. 49.

³⁵ *Ibidem*, vol. VIII, p. 355-356.

³⁶ Idem, *Ispisoace și zapise*, vol. V, partea 1, p. 123.

³⁷ *Ibidem*, p. 124.

³⁸ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 55.

legătură cu Boldur³⁹. S-a numit mult timp Gavrilițești, până când un membru al familiei a trădat politica pro rusă dusă de domn și ca pedeapsă întreaga familie a căzut sub sabie, iar averea a fost confiscată. Un singur reprezentant a scăpat, îmbrăcând haina preoției. El a lăsat prenumele său ca nume de familie. Domnul următor, mai puțin prieten Moscovei, a repus în drepturi familia Costachi⁴⁰. Lupul Costachi apare la 28 iunie 1746 cu titlul de vel ban, într-o carte de judecată a lui Radu Racoviță cu doi negustori turci⁴¹.

Manolachi Costachi: Constantin Mavrocordat îl numește la venirea sa în 1741 vel spătar⁴². Este mare vornic al Țării de Sus între 1745-1747, sub Ioan Mavrocordat⁴³.

Ion Costin: familie cunoscută încă din secolul al XV-lea în Moldova, considerată de origine sârbească de Cantemir, afirmație neacceptată de George Lecca. Primul Costin apare în documente la 1392⁴⁴. Ion Costin apare prima dată la 1742, cu titlul de hatman, într-un izvod de împărțeață între Ion Costin, Safta stolniceasa și Tudosica a spătarului Zmuncilă de moșiile ce vin de pe Miron Costin logofătul⁴⁵.

Aristarh Hrisoscoleu: este menționat la 11 ianuarie 1742 cu titlul de vel ban, când semnează în cartea de închinare a mănăstirii Hangu⁴⁶. Apare cu titlul de ban într-un document din 26 ianuarie 1742⁴⁷. La 20 martie 1742 apare cu titlul de ban, când semnează cartea de judecată dintre Constantin Ruset și mănăstirea Galata pentru moșia Făurești⁴⁸. Apare la 7 februarie 1743 cu titlul de vel spătar, semnând o hotărâre de judecată între Ieromonahul Gherman, egumenul Moldoviței și cu alți

³⁹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise (Documente slavo-române)*, vol. V, partea II (incompletă), Iași, 1923, p. LXXII-LXXIV.

⁴⁰ Teodor Codrescu, *Uricariul, Cuprinzător de hrisoave, anaforele, tratate și alte acte ale Moldo-Vlahiei, din secolul XIV până în secolul XIX*, vol. IV, Iași, 1857, p. 318.

⁴¹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. V, partea I, p. 122.

⁴² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 335.

⁴³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XII, p. xvi.

⁴⁴ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 239.

⁴⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. VII, Iași, 1912, p. clxxiv.

⁴⁶ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 4.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. III, p. 365.

⁴⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 6.

megieși⁴⁹. La 20 aprilie 1743 este menționat cu titlul de velspătar, într-un hrisov de la Constantin voevod⁵⁰. La venirea pe tronul Moldovei a lui Ioan Mavrocordat, în 1743, este numit vel vistiernic⁵¹. Este vel vistiernic la 30 noiembrie 1744, când Ioan Mavrocordat dă un hrisov întăritor altui hrisov de miluire ce s-a dat mănăstirilor închinat Sfântului Mormânt⁵². Apare la 10 iunie 1746 ca spătar, semnând un act de schimb de țigani între Radu Racoviță și Constantin Cantacuzino⁵³. Este menționat la 1746, 5 august, cu titlul de vel spătar într-o mărturie hotarnică pentru moșia Armășeni și Valea Rângoaiei de pe Bărlăzel, ținutul Vasluiului, pe care le-a cumpărat⁵⁴. Este vistier și caimacam al Țării Moldovei la 5 iunie 1747, când poruncește alături de ceilalți caimacami lui Toader Carp și Constantin Donici să împlinească de la locuitorii din Buicani darea pentru mănăstirea Galata⁵⁵.

La revenirea lui Grigore Ghica în Moldova, în 1747, este numit mare spătar⁵⁶. La 15 iulie 1747 este tot vel spătar, așa cum semnează într-un zăpis al lui Radu Racoviță⁵⁷. La revenirea pe tronul Moldovei a lui Constantin Mavrocordat, în 1748, este numit vel spătar⁵⁸. Apare la 25 decembrie 1748 tot ca vel spătar, în hrisovul lui Grigore Ghica pentru școli⁵⁹.

Enachi Hrisoscoleu: la revenirea lui Grigore Ghica în Moldova, în 1747, este numit vel postelnic⁶⁰. În 2 iunie 1748, apare cu titlul de postelnic, judecând o pricină între Vasile Adam și cujbulești⁶¹. Este menționat cu titlul de vel postelnic la 25 decembrie 1748, în hrisovul lui Grigore Ghica adresat școlilor⁶².

⁴⁹ Teodor Codrescu, *Uricariul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XVI, Iași, 1891, p. 224.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 55.

⁵¹ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 587.

⁵² Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 57.

⁵³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 353.

⁵⁴ Idem, *Ispisoace și zăpise (Documente slavo-române)*, vol. IV, partea II (1692-1694), Iași, 1915, p. 70.

⁵⁵ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 284.

⁵⁶ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 211.

⁵⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 121.

⁵⁸ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 213.

⁵⁹ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 63.

⁶⁰ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 211.

⁶¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 16.

⁶² Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 63.

Ianachi (Iani): este numit hatman de Constantin Mavrocordat la venirea sa în Moldova. Ianache este unul dintre boierii ce l-au urmat pe domn din Țara Românească, unde fusese vel spătar. Este un boier apropiat familiei Mavrocordat, fiind fratele doamnei lui Neculai vodă⁶³. Este numit „grecu” în letopisețul Canta, probabil datorită originii sale grecești⁶⁴.

Adămiță Ianachi: este fiul lui Ianachi hatman și cumnatul lui Constantin vodă. Este numit vel postelnic în 1741 de Constantin Mavrocordat⁶⁵.

Iordache Loiz: este menționat la 4 septembrie 1744 cu titlul de vel paharnic, când semnează un document de judecată împreună cu alți boieri pentru Costachi vătăful ca să stăpânească pe Gheorghită ca vecin⁶⁶.

Bașa Mihalopul: probabil este unul din grecii veniți cu Grigore Ghica. Este numit hatman de acesta, la venirea sa în Moldova în 1747⁶⁷.

Vasilachi Negel: la revenirea lui Grigore Ghica pe tronul Moldovei, în 1747, este numit vel paharnic⁶⁸.

Dumitrachi Paladi: originea acestei însemnate familii din Moldova se pare că este greacă. Ea apare printre boierii țării încă de la jumătatea secolului al XVII-lea. Primul membru cunoscut al familiei este Teodor Palade spătarul, care era lăsat caimacam la 1683⁶⁹. La venirea lui Constantin Mavrocordat în 1741, Dumitrachi Paladi este numit vel clucer⁷⁰. Apare la 25 decembrie 1748 cu titlul de vel paharnic, în hrisovul lui Grigore Ghica adresat școlilor⁷¹.

Ion Paladi: la 1 iunie 1742 apare cu titlul de treti logofăt, când primește carte de volnicie pentru moșiile Perieni și Mârzăști din ținutul Iași⁷². Este menționat la 10 decembrie 1742 cu titlul de treti logofăt, când îi fug niște oameni de pe o moșie⁷³. La 23 iunie 1747 apare cu titlul de

⁶³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 335.

⁶⁴ Ion Canta, *op. cit.*, p. 183.

⁶⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 335.

⁶⁶ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 278.

⁶⁷ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 211.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 211.

⁶⁹ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 457.

⁷⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 335.

⁷¹ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 63.

⁷² *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 226.

⁷³ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 265.

hatman judecând împreună cu alți boieri un proces între Ioniță Izmană și Ștefan Blebe pentru un iaz lângă Ruși⁷⁴.

Teodor (Toader) Paladi: Constantin Mavrocordat îl numește la venirea sa în 1741 vel vistiernic⁷⁵. Este menționat cu titlul de vel vistiernic într-un document din 26 ianuarie 1742⁷⁶. Apare cu titlul de vel vistiernic la 20 martie 1742, când depune mărturie în procesul dintre Constatin Ruset și mănăstirea Galata, pentru moșia Făurești⁷⁷. Este menționat la 25 martie 1742 cu titlul de vel vistiernic, când este pârât de câțiva săteni că îi trage la vecinătate⁷⁸. La 20 aprilie 1743 avea titlul de vel vistiernic, cum reiese din hrisovul lui Constantin Mavrocordat acordat pentru miluirea către mănăstirile închinat la Sfântul Mormânt⁷⁹. Este numit vel spătar de Ioan Mavrocordat, la venirea sa în Moldova în 1743⁸⁰. La 30 noiembrie 1744 purta titlul de vel spătar, așa cum apare în hrisovul domnului Ioan Neculai voevod, întăritor altui hrisov de miluire ce s-a dat mănăstirilor închinat Sfântului Mormânt⁸¹. Apare la 22 martie 1745 cu titlul de vel vistiernic. A fost căsătorit cu Anița, fata lui Antioh Vodă. Ea moare înaintea soțului ei, și Ioan Mavrocordat scrie o carte la doi boieri să măsoare moșiile lui Teodor Palade de la Fălciu pe care le are de la Anița⁸². La 30 mai 1745 apare cu titlul de vel vistier, semnând un document de stăpânire dat egumenului de Pobrata asupra a patru vecini din Draceniți, ținutul Cernăuți⁸³. La 5 iunie 1747 apare ca hatman și caimacam al Țării Moldovei, când poruncește alături de ceilalți caimacami boierilor Toader Carp și Constantin Donici să împlinească de la locuitorii din Buicani darea pentru mănăstirea Galata⁸⁴. La revenirea în Moldova a lui Constantin Mavrocordat în 1748 este numit vel postelnic⁸⁵.

⁷⁴ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 245.

⁷⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 335.

⁷⁶ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. III, p. 365.

⁷⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 6.

⁷⁸ Teodor Codrescu, *Uricariul, cuprinzătoriu de hrisoave anaforale și alte acte ale Moldovei din suta XIV-lea până la a XIX-lea*, vol. II, Iași, 1852, p. 244.

⁷⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 55.

⁸⁰ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 587.

⁸¹ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 57.

⁸² Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. xxviii.

⁸³ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 281.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 284.

⁸⁵ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 213.

Radu (Răducanu) Racoviță: familia Racoviță este coborâtoare din familia Cehan (de aceea, de multe ori apare denumirea de Racoviță - Cehan). Numele de Cehan apare prima dată în 1487⁸⁶. Radu Racoviță se naște la 1698 și se căsătorește prima dată cu Anastasia, fata lui Tudorașcu Costachi, iar a doua oară cu Maria Buhuș⁸⁷. Este mare vornic al Țării de Sus între 1743-1744, sub Ioan Mavrocordat. Reia vornicia Țării de Sus sub Grigore Ghica și Constantin Mavrocordat între 1747-1749, iar între 1751-1752 este mare vornic al Țării de Jos⁸⁸. Apare la 9 ianuarie 1742 cu titlul de paharnic, fiind pus să cerceteze pricina egumenului de Bogdana, care reclamă nedreptatea de la judecată⁸⁹. La 1 martie 1742, era vel spătar, moment când face o plângere pentru a i se hotărî moșia Corbeni⁹⁰. Este menționat la 19 august 1742 cu titlul de vel spătar, când dă mărturie de judecată între egumenul de Bogdana și Sarca, vornicul de bârsani⁹¹. La 11 noiembrie 1742 este menționat cu titlul de spătar, când cercetează pricina dintre Ioniță și mănăstirea Probota pentru niște vecini⁹². Apare ca mare vornic al Țării de Sus, la 20 aprilie 1743, într-un hrisov de la Constantin Mavrocordat⁹³.

Este numit mare vornic al Țării de Sus de Ioan Mavrocordat, la venirea sa pe tronul Moldovei în 1743⁹⁴. La 10 iunie 1744 apare cu titlul de vornic într-un zapis de cumpărături a satului Bogdănești⁹⁵. Apare ca hatman la 4 septembrie 1744, când semnează o carte de judecată, împreună cu alți boieri, pentru Costachi vătaful, ca să stăpânească pe Gheorghiță ca vecin⁹⁶. Este mare vornic al Țării de Sus la 30 noiembrie 1744, după cum apare în hrisovul lui Ioan Neculai voevod, întăritor al altui hrisov de miluire ce s-a dat mănăstirilor închinat Sfântului Mormânt⁹⁷. La 16 ianuarie 1746 este menționat cu titlul de hatman,

⁸⁶ Mihai Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan, genealogie și istoric*, București, 1942, p. 7-8.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 46.

⁸⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XII, p. xvi.

⁸⁹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 227.

⁹⁰ Teodor Codrescu, *Uricariul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XI, Iași, 1889, p. 223.

⁹¹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 251.

⁹² *Ibidem*, p. 263.

⁹³ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 55.

⁹⁴ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 587.

⁹⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 349.

⁹⁶ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 278.

⁹⁷ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 57.

primind carte de la Ioan Mavrocordat să caute un ȝigan⁹⁸. La 10 iunie 1746 Radu Racoviță hatman face schimb de ȝigani cu Constantin Cantacuzino. Radu Racoviță este feciorul lui Dumitrașco Racoviță hatman, care a ținut pe Ilinca, fata lui Mihai Cantacuzino spătarul și vară primară cu Matei, tatăl lui Constantin Cantacuzino. Radu Racoviță este văr de-al doilea cu Matei, tatăl lui Dinu Cantacuzino⁹⁹.

Tot cu titlul de hatman este menționat și la 28 iunie 1746, când Radu Racoviță apare în fața divanului la judecată, pentru datoriile pe care le are față de doi neguțatori turci. Suma pe care Radu Racoviță o datora era de 1122 lei¹⁰⁰. Interesant este că Radu Racoviță apare în cuprinsul aceluiași document cu două titluri diferite, fiind numit mai întâi logofăt, apoi hatman. Probabil că titlul de logofăt i-a fost acordat în mod eronat. La 24 februarie 1747 este menționat tot cu titlul de hatman, primind o chitanță pentru banii Benderului¹⁰¹. La revenirea în Moldova a lui Grigore Ghica, în 1747, Radu Racoviță este pus mare vornic al Țării de Sus¹⁰². La 18 august 1747, Radu Racoviță apare ca vel vornic, primind de la Grigore Ghica întăritură a satelor Greci și Ferești. Radu Racoviță mai are doi frați, Dumitrașco și Ion, Radu Racoviță fiind cel mai mare. Toți trei moștenesc de la tatăl lor, Dumitrașco Racoviță hatman, o datorie pe care trebuie să o plătească¹⁰³.

La 20 august 1747 Radu Racoviță avea titlul de mare vornic al Țării de Sus, dată la care primește de la Grigore Ghica o carte de întărire a stăpânirii asupra unor case și vii¹⁰⁴. La revenirea în Moldova a lui Constantin Mavrocordat în 1748, este menținut mare vornic al Țării de Sus¹⁰⁵. Este mare vornic al Țării de Sus la 25 decembrie 1748, după cum apare într-un hrisov de la Grigore Ghica pentru școale¹⁰⁶.

⁹⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 351.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 353.

¹⁰⁰ *Ibidem*, vol. XVI, p. 116.

¹⁰¹ *Ibidem*, vol. VIII, p. 355.

¹⁰² Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 211.

¹⁰³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 121.

¹⁰⁴ Teodor Codrescu, *Uricariul, Cuprinzătorul de hrisoave, tratate și alte acte atingătoare de Moldo-Valahia, din secolul al XV-le și până în zilele noastre*, vol. V, Iași, 1862, p. 264.

¹⁰⁵ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 213.

¹⁰⁶ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 63.

Andronaki (Antonachi) Ramadan: Ioan Mavrocordat îl numește mare postelnic, la venirea sa pe tronul Moldovei în 1743¹⁰⁷. La 30 noiembrie 1744 apare cu titlul de vel postelnic în hrisovul lui Ioan Mavrocordat, întăritor altui hrisov de miluire ce s-a dat mănăstirilor închinat Sfântului Mormânt¹⁰⁸.

Costachi Razu: este numit de Constantin Mavrocordat vel vornic de Țara de Jos în 1741¹⁰⁹. Între 1742-1743 este mare vornic al Țării de Jos. Între 1747-1751 este iar mare vornic al Țării de Jos¹¹⁰. La 19 martie 1742 apare ca vel vornic, când Mihalachi Sturza este trimis să împlinească de la oamenii din două sate ale lui Costachi Razu fânul pentru anul trecut¹¹¹. Tot vel vornic este și la 20 martie 1742, când apare în documentul de judecată dintre Constatin Ruset și mănăstirea Galata, pentru moșia Făurești¹¹². Este menționat cu titlul de vel vornic la 25 martie 1742, într-o carte de judecată pentru tragerea la vecinie a câtorva săteni¹¹³. Apare tot cu titlul de vornic la 11 august 1742, când hotărăște ca egumenul de la Solca să dea boii luați locuitorilor din Crăinicești¹¹⁴. Este menționat cu titlul de vel vornic la 28 octombrie 1742, când Constantin Mavrocordat dă carte unui slujitor să meargă la Grozești, ținutul Lăpușna, moșia lui Costachi Razu pentru a-i obliga pe oameni să aducă 100 de care de lemne¹¹⁵. Tot vel vornic este și la 11 noiembrie 1742, când cercetează pricina dintre Ioniță și mănăstirea Probota pentru niște vecini¹¹⁶. La 20 aprilie 1743 apare cu titlul de mare vornic al Țării de Jos, într-un hrisov de la Constantin Mavrocordat pentru miluirea către mănăstirile închinat la Sfântul Mormânt¹¹⁷. Costachi Razu vel vornic este numit caimacam în 1743, la plecarea lui Constantin Mavrocordat¹¹⁸. La 30 mai 1745 apare ca hatman într-un document de stăpânire dat egumenului de Pobrata asupra a patru vecini din Draceniți,

¹⁰⁷ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 587.

¹⁰⁸ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 57.

¹⁰⁹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 335.

¹¹⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XII, p. xvi.

¹¹¹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 234.

¹¹² *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 6.

¹¹³ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. II, p. 244.

¹¹⁴ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 249.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 261.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 263.

¹¹⁷ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 55.

¹¹⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 341.

ținutul Cernăuți¹¹⁹. Este menționat la 13 iulie 1745 cu titlul de hatman și pârcălab al Sucevei. Este văr cu Neculai Costin¹²⁰. Este vornic și caimacam al Țării Moldovei la 5 iunie 1747, când poruncește alături de ceilalți caimacami boierilor Toader Carp și Constantin Donici să împlinească de la locuitorii din Buicani darea pentru mănăstirea Galata¹²¹. La venirea în Moldova a lui Grigore Ghica, în 1747, este pus mare vornic al Țării de Jos¹²². Apare cu titlul de vel vornic în 23 iunie 1747, când judecă un proces între Ioniță Izmană și Ștefan Blebe pentru un iaz lângă Ruși¹²³.

La 12 mai 1748 este menționat cu titlul de vel vornic în cartea de hotărnicie a locului mișeilor din Iași¹²⁴. La revenirea în Moldova a lui Constantin Mavrocordat în 1748, este menținut mare vornic al Țării de Jos¹²⁵. Apare cu titlul de mare vornic de Țara de Jos la 25 decembrie 1748, într-un hrisov de la Grigore Ghica pentru școale¹²⁶.

Andrei Ruset: legenda spune că familia Rosetti este de origine genoveză, iar în secolul al XIII-lea strămoșii lor au venit la Constantinopol. Aici Rosetteștii fac parte din cea mai înaltă aristocrație bizantină. În secolul al XVII-lea Rosetti era a doua familie din aristocrația țarigrădeană. Familia din Moldova se trage din Lascaris Ruset, ai cărui fii au venit în țară prin secolul al XVII-lea¹²⁷. Andrei este fiul lui Iordache și a Saftei Racoviță. Se căsătorește cu Maria Sturza, cu care are doi copii, Neculai și Safta¹²⁸. Andrei Ruset este numit de Constantin Mavrocordat la venirea sa în Moldova în 1741, vel ban¹²⁹. Apare la 4 ianuarie 1742 cu titlul de vel ban, când primește o carte de volnicie ca să apere pădurea Stâvea de tăiatul lemnurilor¹³⁰. Tot vel ban este și la 20 ianuarie 1742, când semnează plângerea lui Ștefan și Ion că

¹¹⁹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 281.

¹²⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 273.

¹²¹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 284.

¹²² Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 211.

¹²³ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 245.

¹²⁴ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. V, p. 316.

¹²⁵ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 213.

¹²⁶ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 63.

¹²⁷ Radu Rosetti, *Amintiri, I, Ce-am auzit de la alții*, București, 1996, p. 17-18.

¹²⁸ Idem, *Familia Rosetti*, vol. I, *Coborâtorii moldoveni și ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 58.

¹²⁹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 335.

¹³⁰ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 226.

Adam Luca îi trage la vecinătate¹³¹. În 5 iunie 1742 apare cu titlul de vel ban, când primește carte de volnicie pentru moșia Șcheia din ținutul Iașului, peste Prut, ca să o dijmuiască din toate după obicei¹³². La 11 noiembrie 1742 apare cu titlul de ban, când cercetează pricina dintre Ioniță și mănăstirea Probota pentru niște vecini¹³³. Este menționat la 25 noiembrie 1742 cu titlul de vel ban, semnând o carte de judecată între Vintilă, fiul lui Antiohie căpitan și V. Costachi pentru Drăgușeni, Șendrești și Dănceni¹³⁴. La 20 aprilie 1743 apare tot cu titlul de vel ban, în hrisovul lui Constantin voevod pentru miluirea către mănăstirile închinat la Sfântul Mormânt¹³⁵. Este vel vornic la 4 septembrie 1744, când semnează, împreună cu alți boieri, un document de judecată pentru Costachi vătaful ca să stăpânească pe Gheorghită ca vecin¹³⁶. La revenirea în Moldova a lui Constantin Mavrocordat în 1748, este numit vel logofăt¹³⁷.

Iordachi Ruset Cilibiul: trăiește între 1680 și 1753, fiind fiul lui Lascarache. A fost căsătorit întâi cu Safta Jora, apoi cu Maria Sturza. A avut trei fii: Vasile, Constantin și Mihalachi¹³⁸. Constantin Mavrocordat îl numește vel vornic de Țara de Sus la venirea sa¹³⁹. Este mare vornic al Țării de Sus între 1741-1742, sub Grigore Ghica și Constantin Mavrocordat¹⁴⁰. Apare la 10 octombrie 1741 cu titlul de mare vornic al Țării de Sus, când primește cărți de volnicie ca să-și strângă venitul dregătoriei¹⁴¹. Este vel vornic la 11 ianuarie 1742, când semnează cartea pentru închinarea mănăstirii Hangu¹⁴². Tot vel vornic este și la 26 ianuarie 1742, când semnează un document¹⁴³. La 13 mai 1742, vornicul Iordache Ruset judecă pricina dintre Costin Dare și Petre din

¹³¹ *Ibidem*, p. 229.

¹³² *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 228.

¹³³ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 263.

¹³⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. X (*Documente cu privire la familia Râșcanu*), Iași, 1915, p. 49.

¹³⁵ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 55.

¹³⁶ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 278.

¹³⁷ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 213.

¹³⁸ Radu Rosetti, *op. cit.*, 1938, p. 51.

¹³⁹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 335.

¹⁴⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XII, p. cxi.

¹⁴¹ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 124.

¹⁴² *Ibidem*, p. 4.

¹⁴³ *Ibidem*, vol. III, p. 365.

Bae pentru o vacă cu vițel¹⁴⁴. Apare cu titlul de vornic la 25 august 1749, când soția sa, Zoița vorniceasa, dăruiește o jumătate din satul Durneștii din ținutul Dorohoiului lui C. Gândul¹⁴⁵.

Ștefan Ruset: este fiul lui Iordache și a Saftei Racoviță. S-a căsătorit cu Catrina Sturza, cu care a avut un fiu, Vasile¹⁴⁶. Este numit de Constantin Mavrocordat la venirea sa în 1741 vel paharnic¹⁴⁷. Este menționat la o dată incertă (1742-1744) cu titlul de vel paharnic și ispravnic de Vaslui, primind o carte de la domn, referitor la plângerile contra turcilor ale târgoveților din Vaslui¹⁴⁸. Este vel paharnic la 5 ianuarie 1742, când primește o carte pentru țigani¹⁴⁹. Apare cu titlul de vel paharnic la 11 ianuarie 1742, când semnează cartea pentru închinarea mănăstirii Hangu¹⁵⁰. Tot vel paharnic este și la 26 ianuarie 1742, când semnează un document¹⁵¹. La 9 august 1742 este menționat cu titlul de biv vel paharnic, când este trimis de Constantin Mavrocordat să cerceteze plângerea lui Ioniță Cuza¹⁵². Este paharnic și ispravnicul ținutului Vaslui la 10 decembrie 1742, când trimite pentru a fi prinși niște oameni fugiți de pe moșia lui Ion Palade¹⁵³. Apare la 17 iunie 1745 cu titlul de biv vel paharnic, fiind și ispravnicul ținutului Vaslui. El primește însărcinarea de la Ioan Mavrocordat să cerceteze pricina de pământ între Vasilachi Costachi și Ion Mătăsarul pentru împresurare de hotare la Drăgușeni¹⁵⁴. Este menționat la 20 martie 1746 cu titlul de paharnic, în hotarnica moșiei Mărășeni, ce se învecinează cu moșia lui Ștefan Ruset¹⁵⁵. La revenirea în Moldova a lui Constantin Mavrocordat în 1748, este numit vel vistiernic¹⁵⁶. La 25 august 1749 apare cu titlul de vistiernic, într-un

¹⁴⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 24.

¹⁴⁵ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. XVII, p. 37.

¹⁴⁶ Radu Rosetti, *op. cit.*, 1938, p. 59.

¹⁴⁷ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 335.

¹⁴⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. XV (*Vasluiul, studiu și documente*), Iași, 1926, p. 109.

¹⁴⁹ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 16.

¹⁵⁰ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 244.

¹⁵¹ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. III, p. 365.

¹⁵² Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI. *Cărți domnești, zapise și răvașe*, partea II, București, 1904, p. 157.

¹⁵³ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 265.

¹⁵⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. X (*Documente cu privire la familia Râscanu*), Iași, 1915, p. 95.

¹⁵⁵ *Ibidem*, vol. XV, p. 133.

¹⁵⁶ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 213.

document în care Zoița vorniceasa, soția lui Iordache Ruset, dăruiește o jumătate din satul Durnești, ținutul Dorohoiului, lui C. Gândul¹⁵⁷.

Vasile Ruset: este menționat ca vel vistiernic la 4 septembrie 1744, când semnează o carte de judecată împreună cu alți boieri pentru Costachi vătaful ca să stăpânească pe Gheorghiță ca vecin¹⁵⁸. Apare la 30 noiembrie 1744 cu titlul de vel paharnic, în hrisovul lui Ioan Mavrocordat, întăritor altui hrisov de miluire ce s-a dat mănăstirilor închinat Sfântului Mormânt¹⁵⁹. Este menționat ca vel ban la 28 iunie 1746, semnând cartea de judecată dintre Radu Racoviță și doi negustori turci¹⁶⁰. Interesant este faptul că în același document apare și L. Costachi tot cu titlul de vel ban. Probabil că unul dintre cei doi era fost mare ban, sau este vorba de o greșeală a titlului. La revenirea lui Grigore Ghica în 1747 în Moldova, este numit vel vistiernic¹⁶¹. Este mare vistiernic la 25 decembrie 1748, când apare în hrisovul lui Grigore Ghica pentru școli¹⁶². Apare la 1 martie 1749 cu titlul de vistiernic, semnând un izvod de împărțeață între Maria Catargioae, Toma și Filip Catargiu a moșiilor de la părinții lor¹⁶³.

Ion Sturza: este menționat la 4 septembrie 1744 cu titlul de vel stolnic, când semnează o carte de judecată alături de alți boieri pentru Costachi vătaful, ca să stăpânească pe Gheorghiță ca vecin¹⁶⁴. Apare la 28 iunie 1746 cu titlul de vel spătar, semnând cartea de judecată a hatmanului Racoviță cu doi negustori turci din cauza datoriilor lui Radu Racoviță¹⁶⁵. Este menționat la 23 martie 1747 cu titlul de vel spătar. Acesta face schimb cu Neculae Bucium, dând satul Frenciugii și luând în schimb satul Horjești pe Răcățau, Putna¹⁶⁶.

Mihalachi Sturza: la 19 martie 1742 este menționat cu titlul de biv vel clucer și judecător al ținutului Roman, când primește o carte să

¹⁵⁷ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. XVII, p. 37.

¹⁵⁸ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 278.

¹⁵⁹ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 57.

¹⁶⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 116.

¹⁶¹ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 211.

¹⁶² Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 63.

¹⁶³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IX (*Documente basarabene*), Iași, 1914, p. 220.

¹⁶⁴ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 278.

¹⁶⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 116.

¹⁶⁶ *Ibidem*, vol. X, p. 96.

Mihalachi Sturza: la 19 martie 1742 este menționat cu titlul de biv vel clucer și judecător al ținutului Roman, când primește o carte să împlinească de la oamenii din două sate ale lui Costache Razu fânul pentru anul trecut¹⁶⁷. În 1742 este biv vel clucer și ispravnicul ținutului Roman, fiind însărcinat de Constantin Mavrocordat să cerceteze pricina lui Ion Șepilici cu niște țărani care nu-i dau dijmă¹⁶⁸. La venirea lui Ioan Mavrocordat, în 1743, Mihalachi fuge în Polonia împreună cu Ilie Sturza și cu doi bălșești. La rugămințile domnului și ale lui Sandu Sturza, se întoarce și este numit vel medelnicer. Mihalachi Sturza este fratele lui Sandu Sturza¹⁶⁹.

Sandu Sturza: Constantin Mavrocordat îl numește vel logofăt în 1741, la venirea sa¹⁷⁰. Apare în 1742 ca mare logofăt, judecând pricina dintre Ion Șepilici și niște țărani care nu-i dau dijmă¹⁷¹. Este vel logofăt la 11 ianuarie 1742, când semnează în cartea pentru închinarea mănăstirii Hangu¹⁷². Apare tot vel logofăt într-un document din 26 ianuarie 1742¹⁷³. În 20 martie 1742, vel logofătul Sandu Sturza depune mărturie în procesul dintre Constantin Ruset și mănăstirea Galata pentru moșia Făurești¹⁷⁴. La 30 iunie 1742 este menționat cu titlul de vel logofăt, când Constantin Mavrocordat poruncește starostelui de Cernăuți să caute pe vecinii lui Sandu Sturza, fugiți din satul Dulcești¹⁷⁵. Tot vel logofăt este și la 7 iulie 1742, când cercetează pricina dintre Silvestru și mănăstirea Bogdana¹⁷⁶. Apare cu titlul de vel logofăt la 9 august 1742, când judecă pricina lui Ioniță Cuza¹⁷⁷. La 18 ianuarie 1743 este menționat ca mare logofăt, judecând o pricină dintre egumenul de Solca și răzeșii de Faraoani pentru un loc din Cleja de Sus, ținutul Botoșani¹⁷⁸. Tot vel logofăt este și la 20 aprilie 1743, într-un hrisov al lui Constantin

¹⁶⁷ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 234.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 255.

¹⁶⁹ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 206.

¹⁷⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 335.

¹⁷¹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 255.

¹⁷² *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 4.

¹⁷³ *Ibidem*, vol. III, p. 365.

¹⁷⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 6.

¹⁷⁵ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 242.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 243.

¹⁷⁷ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 157.

¹⁷⁸ Teodor Codrescu, *Uricariul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XXI, Iași, 1892, p. 164.

Mavrocordat pentru miluirea către mănăstirile închinat la Sfântul Mormânt¹⁷⁹. Sandu Sturza vel logofăt este numit caimacam în 1743 la plecarea lui Constantin Mavrocordat¹⁸⁰. Apare ca mare logofăt și la venirea lui Ioan Mavrocordat, când fratele său, Mihalachi, fuge în Polonia. La rugămințile domnului și ale lui Sandu Sturza, acesta se întoarce¹⁸¹. Ioan Mavrocordat îl păstrează în funcția de vel logofăt, la venirea sa în Moldova în 1743¹⁸². Este mare logofăt și în hrisovul din 30 noiembrie 1744, prin care se întărește un hrisov anterior adresat mănăstirilor închinat Sfântului Mormânt¹⁸³. La 30 mai 1745 este menționat într-o împărțală de ȧigani cu Ion Băisanul, Solomon Botez și Toader Cuza¹⁸⁴. Este vel logofăt la 27 mai 1746, când semnează un act de judecată pentru pricina lui Sandul Darie¹⁸⁵.

Apare ca biv vel logofăt în 1747, într-o carte de mărturie¹⁸⁶. La 30 ianuarie 1747, Sandu Sturza, în calitate de biv vel logofăt judecă pricina lui Trofin Lachi și răzeșii din Caraghiozu, care recunosc ca răzeș pe C. Ciudin¹⁸⁷. Exact la aceeași dată, Sandu Sturza apare tot ca biv vel logofăt, judecând pe Toderașco Pahomie, care mărturisește despre Gavril Buzdugan¹⁸⁸. Este logofăt și caimacam al Țării Moldovei la 5 iunie 1747, când poruncește împreună cu ceilalți caimacami ca Toader Carp și Constantin Donici să împlinescă de la locuitorii din Buicani darea pentru mănăstirea Galata¹⁸⁹. În 1747, la venirea lui Grigore Ghica în Moldova, este făcut din nou mare logofăt¹⁹⁰. La 15 iulie, 1747, Sandu Sturza vel logofăt semnează un zapis al lui Radu Racoviță¹⁹¹. La 25

¹⁷⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 55.

¹⁸⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 341.

¹⁸¹ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 206.

¹⁸² *Cronica Ghiculeștilor*, p. 587.

¹⁸³ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 57.

¹⁸⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 273.

¹⁸⁵ *Ibidem*, vol. XVII (*Drăcenii cu moșiile din prejur*) (Fălciu), Huși, 1927, p. 27.

¹⁸⁶ Teodor Codrescu, *Uricariul, Cuprinzătorul de hrisoave, firmanuri și alte acte ale Moldovei, Din secolul XIV pînă în secolul XIX*, vol. III, Iași, 1853, p. 278.

¹⁸⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. XI (*Documente basarabene*), Iași, 1922, p. 46.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 45.

¹⁸⁹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, p. 284.

¹⁹⁰ Enaki Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 211.

¹⁹¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 121.

decembrie 1748 este vel logofăt în hrisovul lui Grigore Ghica adresat școlilor¹⁹².

Abstract

HIGH OFFICIALS OF MOLDAVIA AT MID-18TH CENTURY (1741 – 1749)

Nobility has always been a central topic of research for historians from all over the world, and Romanian historians are no exception to this rule. In the Middle Ages, chroniclers dealt almost exclusively with nobility, since it was the only social category that mattered. In modern times, the interest for the study of the elites continued, because in most States, nobility preserved their dominant position. After World War I, starting with “the entry of the masses into history”, the interest for the formerly ruling class began to decrease, and during the communist period it was almost “thrown to history’s garbage bin” (at least in the States that were “privileged” with this regime). After 1989, nobility regained importance as a topic of research for historians in the former communist countries as well.

This paper provides a presentation of the high officials within the Moldavian Principality that held the main political positions in the mid-18th century. The focus was mainly on the period comprised between 1741 and 1749, until the third reign of Constantin Mavrocordat, who managed, through his reforms, to define the official condition of the Romanian nobility, for the first time in the Romanian Principalities.

¹⁹² Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 63.

ANII	VEL LOGOFĂȚ	VEL VORNIC DE ȚARA DE JOS	VEL VORNIC DE ȚARA DE SUS	HATMAN	VEL POSTELNIC
1741	- Sandu Sturza	- Costachi Razu	- Iordache Ruset Cilibiul	- Ianachi	- Adămiță Ianachi
1742	- Sandu Sturza	- Costachi Razu	- Iordache Ruset Cilibiul	- Ion Costin	
1743	- Sandu Sturza	- Costachi Razu - Iordache Cantacuzino	- Radu Racoviță		- Andronachi Ramadan
1744	- Sandu Sturza	- Iordache Cantacuzino	- Radu Racoviță		- Andronachi Ramadan
1745			- Manolachi Costachi	- Costachi Razu - Iordache Cantacuzino	
1746	- Sandu Sturza - A. Razu		- Manolachi Costachi	- Iordache Cantacuzino - Radu Racoviță	
1747	- Andrei Donici - Sandu Sturza	- Costachi Razu	- Manolachi Costachi - Radu Racoviță	- Radu Racoviță - Teodor Paladi - Iordache Cantacuzino - Bașa Mihalopul	- Enachi Hrisoscoleu
1748	- Sandu Sturza - Andrei Ruset	- Costachi Razu	- Radu Racoviță	- Iordache Cantacuzino - Ioan Bogdan	- Enachi Hrisoscoleu - Teodor Paladi
1749	- Iordache Cantacuzino	- Costachi Razu	- Radu Racoviță - Ioan Bogdan	- Ioan Bogdan - Toader Paladi	- Iordachi Gianet

ANEXĂ: DREGĂTORII ȚĂRII MOLDOVEI

ANII	VEL SPĂTAR	VEL PAHARNIC	VEL VISTIERNIC
1741	- Manolachi Costachi	- Ștefan Ruset	- Teodor Paladi
1742	- Radu Racoviță	- Ștefan Ruset - Constantin Balș - Cozma Balș	- Teodor Paladi
1743	- Alistarh Hrisoscoleu - Teodor Paladi		- Teodor Paladi - Toader Neculce (?) - Ștefan Catargiu (?) - Alistarh Hrisoscoleu
1744		- Iordache Loiz - Vasile Ruset	- Vasile Ruset - Alistarh Hrisoscoleu
1745		- Ioan Bogdan	- Teodor Paladi
1746	- Alistarh Hrisoscoleu - Ion Sturza		
1747	- Ion Sturza - Alistarh Hrisoscoleu	- Vasilachi Negel	- Alistarh Hrisoscoleu - Vasile Ruset
1748	- Alistarh Hrisoscoleu	- Dumitrașcu Paladi	- Vasile Ruset - Ștefan Ruset
1749	- Alistarh Hrisoscoleu - Dumitrașcu Paladi	- Toader Cantacuzino	- Ștefan Ruset - Radu Racoviță

ANEXĂ: DREGĂTORII ȚĂRII MOLDOVEI

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNVINUIREA DE HICLENIE ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ

Alexandra-Marcela POPESCU

Istoria Moldovei, cea descrisă de cronici și documente, prezintă numeroase momente în care domnul s-a confruntat, din diverse motive, cu necredința unor boieri ai săi. Această „ridicare” împotriva cârmuitorului țării, numită *hiclenie*, a fost percepută negativ în epocă, asemeni oricărei tulburări a ordinii stabilită de Dumnezeu¹ și a fost aspru pedepsită, prin decapitare și confiscarea averilor². O serie de studii mai vechi³ sau de dată recentă⁴ au avut ca subiect câteva din comploturile boierești de răsunet, reprezentând contribuții remarcabile în această direcție. Totuși, învinuirea de necredință a fost tratată doar tangențial, drept pentru care ne propunem să încercăm o deslușire a unor aspecte ale acesteia, fără a stăruia asupra faptelor săvârșite de hicleni sau a osândei pe care au fost nevoiți să o îndure.

Mai întâi de toate se cere a preciza că *hiclenia* avea în epocă semnificația de înaltă trădare și se înfăptuia atunci când vreun boier încălca jurământului de credință depus domnului aflat în scaun, încercând

¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 149.

² *Istoria dreptului românesc*, vol. I, responsabil de volum Vladimir Hanga, secretar științific și coord. teh. Liviu P. Marcu, București, 1980, p. 438.

³ I. Tanoviceanu, *Marele Spătar Ilie Țifescu și omorârea lui Miron și Velicico Costin*, extras din *AARMSI*, seria II, XXXII, 1910; Ilie Minea, *Complotul boeresc în contra lui Ștefăniță Vodă*, în *CI*, IV, 1928, nr. 2, p. 189-211; Vasile Lungu, *Mihăilaș Vodă Movilă și Moldova în anul 1607*, în *CI*, VIII-IX, 1932-1933, nr. 1, p. 89-103; Constantin Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în *SCȘI*, VIII, 1957, f. 1, p. 1-34; Ștefan S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii (Fragmente istorice, 1538-1541)*, în *CI* (s. n.), II, 1971, p. 143-159.

⁴ Maria Magdalena Székely, *Boierii hicleni și înrudirile lor*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, nr. 1-2, p. 219-228; Virgiliu Pâslariuc, *Raporturile marii boierimi cu domnia în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Iași, 2002.

să-l înlăture de la cârmuirea țării⁵. Aflându-i-se la timp „gândurile” nedrepte, acesta era numit *hiclean*, termenul provenind din cuvântul maghiar *hitlen*, care înseamnă lipsit de credință, perfid, sens generalizat din noțiunea arhaică necredincios, adică păgân⁶. Hicleanul se afla, într-o oarecare măsură, pe aceeași poziție cu *felonul* din mediul occidental medieval. În spațiul transilvănean, unde se folosea limba latină, înalta trădare era cunoscută sub noțiunea de *nota infidelitatis*⁷. Către sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor hiclenia nu se raporta numai la trădarea boierilor față de domn, ci și față de țară și puterea suzerană. Noul concept folosit, de *hainie*, provine de la cuvântul turcesc *hayn*, având același sens de trădător, necredincios⁸. Prin extensie hiclean era considerat și cel care întocmea urice false⁹, sluga necredincioasă boierului¹⁰, călugării care își lepădau rasa¹¹, soția față de soț și

⁵ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, O. Sachelarie și N. Stoicescu (coord.), București, 1988, p. 472.

⁶ Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a IV-a, Craiova, 1929, p. 696. „Grupul *th*, neobișnuit în românește a fost transformat în *cl* (viclean magh. *hitlen*)”; Alexandru Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 151.

⁷ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, p. 471.

⁸ *Ibidem*, p. 472; v. și Alexandru Ciorănescu, *Dicționar etimologic al limbii române*, București, 2002, p. 387.

⁹ *DRH*, A, Moldova, vol. XXIII, întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, 1996, p. 283, nr. 238.

¹⁰ *DIR*, A, Moldova, veacul XVII, vol. II, București, 1955, p. 137, nr. 169. „Acela ce va sluji la un boiarin și de-l va hicleni întru ceva [...] să să cearte” (*Carte românească de învățătură*, ediție critică întocmită de Andrei Rădulescu (coord.), București, 1961, p. 84).

¹¹ „Hiclean și vrăjmaș cinului călugăresc se cheamă cela ce s-au făcut călugăr și nu de tot, ce numai ce-au fost îmbrăcat hainele, și dup-acea va lepăda rasele și să va face iarăși mirean” (*Carte românească de învățătură*, p. 179).

viceversa¹². Viclenia¹³ devenea orice rupere a unui jurământ, a unei legături de credință¹⁴.

De asemenea, trebuie amintit că orice înțelegere de „ridicare asupra domnului” se făcea în secret¹⁵ de către un grup de boieri cu interese comune care, cel mai adesea, erau rude¹⁶. „Sfatul” acestora, după cum ne spune cronica, avea loc, de obicei, seara¹⁷, la vreuna din gazdele boierilor sau cu prilejul vreunei întruniri a lor, spre exemplu la nuntă¹⁸, departe de ochii și urechile domnului. Cei prezenți la „voroavă”, se legau chiar „cu giurământu să ție taina”¹⁹.

Dar să vedem cum afla cârmuitorul de necredința unor boieri. La 1538, când oastea turco-tătară pătrunsese în țară, iar cea poloneză nu se afla prea departe, Petru vodă Rareș (1527-1538) „a auzit” de necredința unor sftnici ai săi, de la un slujbaș apropiat, Nicoară Hâra cămărașul²⁰.

¹² „Bărbatul cu fâmeaia să despart, nu numai când să va afla cum un obraz va să hiclească pre alt, ce încă și când pun pre altul să facă acesta hicleșug” (*Ibidem*, p. 118).

¹³ Termenul de hiclenie este prezent în documentele de cancelarie scrise în limba slavona sub forma structurii sale inițiale de origine maghiară, de *hithlenie*, (*DRH*, A, vol. XVIII (1623-1625), întocmit de Ioan Caproșu, București, 2006, p. 237, nr. 178). Treptat, când a început a se scrie în limba română, cu litere latine, cuvântul a pierdut grupul de litere *th*, inexistent în limba noastră, după care, mult mai târziu a luat forma de astăzi de *viclenie*. În cronici este folosit atât sub forma de *hiclenie*, cât și *viclenie*.

¹⁴ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, p. 472.

¹⁵ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 200.

¹⁶ *Ibidem*, p. 149.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ „Tot într-acel anu mai înainte ce au mârșu la Soroca, strînsu-s-au toții ficiorii lui Gavrilă și cu alții boerii mulții de Țara de Gios la nunta lui Ion Pălade, la Băcani, din sus de Bîrlad. Și acolo au fostu și vornicul Velicico, fiind cumnat lui Pălade. Și strîngîndu-să acolo la cea nuntă (s.n.), au sfătuit și *s-au giurat cu toții* (s. n.), ei înde ei, să fugă în Țara Muntenească la Brîncovanul, să le de ajutor de cheltuială, să margă la Poartă să pîrască pe Cantemir, să-l scoată din domnie, să rădice domnu dintre dînșii pe Velicico vornicul”, Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 333.

¹⁹ *Ibidem*; v. și Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron-vodă încoace*, în vol. I, *Opere*, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 127; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 149, 169.

²⁰ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 99; v. și Maria Magdalena Székely, *Sfeticii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 200-201.

După aceea a întemnițat pe câțiva dintre ei²¹, însă a fost nevoit să ia calea pribegiei fiindcă „i-au spus cum că și țara să vorovește să-l părăsască”²². Reprezentant al boierimii categorie socială care „aflase sfat” să se închine sultanului, pentru binele țării Hâra cămărașul și-a păstrat credința față de domn, fiind, doar peste câțiva ani, răsplătit pe măsura slujbei sale²³.

Ceva mai târziu, la 11 martie 1586, se menționează într-un document că frații Simion și Grigorie, aflați în pribegie pe meleaguri polono-lituaniene, au trecut de partea lui Petru, un pretendent la tronul Moldovei și l-au susținut cu oaste. Domnul aflat în scaun, Petru vodă Șchiopul (1582-1591), nu a fost luat însă prin surprindere, ci a știut din vreme gândul lor, după cum însuși ne spune: „*am auzit* [s. n.] despre venirea lor în țara domniei mele, am adunat oastea și am ieșit în calea lor”²⁴. Astfel, putem deduce că dregătorii de la hotare s-au dovedit credincioși, au transmis vestea la timp, fie prin scris, fie prin viu grai, după care, probabil, s-au alăturat oastei domnului.

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, după cum amintește Miron Costin, Vasile vodă Lupu (1634-1653) a aflat de necredința marelui său logofăt, tocmai de la unii dintre hicleni, anume Constantin Ciogolea și fratele său Pătrașco care, văzându-se părăsiți de Gheorghe Ștefan și de teama asprei pedepse cuvenite, au găsit o cale de a-l înștiința pe domn de primejdie. Adevărată mărturisire, răvașul în care s-ar fi scris sub anonim: „îți facu știre pentru Ștefan, logofătul cel mare, că-ți este adevărat hiclean”²⁵, nu i-a fost totuși de nici un folos domnului, care a pierdut, până la urmă, tronul. Autorii acestuia au fost descoperiți, muștrați, închiși și apoi decapitați, mai cu seamă pentru că nu și-au înștiințat din vreme cărmuitorul.

²¹ „Pătru vodă, dacă au sosit la Suceava [...] acolo au aflatu în viclenie și pe Miha hatmanul și pre Troțușanul logofătul și pre Crasneș și pre Cozma, [...] pre carii, cându au pribegitu Pătru vodă din țară, i-au fostu închis în cetatea Romanului, avîndu prepus de viclenie, cum s-au și arătat mai adevărat că au fost vicleni” (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 152).

²² *Ibidem*, p. 143.

²³ *DRH*, A, vol. III (1487-1504), întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu și Nistor Ciocan, București, 1980, p. 266, nr. 138.

²⁴ *DIR*, A, XVI/3 (1571-1590), București, 1951, p. 308, nr. 374.

²⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 129-130; v. și Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, 2003, p. 123.

La începutul domniei, tot prin scris a aflat și Gheorghe vodă Ghica (1658-1659) despre „sfatul” de a-l înlătura, când a găsit „cărți viclene” asupra unor boieri ai săi, prin care îl chemau la cârmuire pe Gheorghe vodă Ștefan²⁶. Numai că Ghica vodă, spre deosebire de Vasile Lupu, a reușit să pună capăt complotului și să se mențină în fruntea țării.

Astfel, prin „vorbe” sau prin „scris”, unii domni au ajuns să cunoască gândurile răuvoitoare ale unor boieri și au izbutit să-și apere viața și tronul. Au fost însă situații când aceste „vorbe” șoptite la urechile domnului, de unii sfetnici împotriva altora, nu erau întrutotul adevărate sau poate mult exagerate. Spre exemplu, destoinicul Luca Arbure își găsește repede sfârșitul, fiindcă „mulți vrăjmași i s-au aflatu, cu multe cuvinte rele l-au îmbucat în urechile domnu-său. Ci pururea tinerii să pleacă și cred cuvintele rele (a puhlibuitorilor)”²⁷, uitând Ștefăniță vodă (1517-1527) de vremea când acesta i-a fost dascăl și l-a slujit cu multă credință. Peste ani, la 1691, în urma unor astfel de „sfaturi rele”, însuși marele cronicar Miron Costin a fost decapitat ca hiclean, din porunca lui Constantin vodă Cantemir²⁸. Și totuși domnul tare s-a mai căit de această ispravă și i-a certat pe cei care l-au îndemnat să-l osândească cu moartea²⁹. Nu degeaba, printre sfaturile lui Neagoe Basarab vodă al Țării Românești către fiul său, se regăsește și acela de a nu asculta pâră unor boieri împotriva altora, spusă la beție, pentru că mult rău putea să aducă³⁰.

Îngrozitoare trebuie să fi fost momentele în care cârmuitorii țării aflau în mod direct sau altfel spus vedeau cu proprii lor ochi cum sunt părăsiți de cei care le-au jurat credință, ca în cazul lui Alexandru Cornea (1538-1540)³¹ sau a lui Ioan vodă (1572-1574)³². Și mai mult decât atât,

²⁶ Miron Costin, *op. cit.*, p. 188.

²⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 135.

²⁸ „Și aflară atunce neprietenii vreme de-au dzis lui Cantemir-vodă: «Acum, de vreme c-ai omorât pe Velicico, triimite de prinde și pe frate-său, Miron logofătul, de-l omoară, ori vinovat, ori nevinovat, să nu scapi, c-apoi încă a hii mai rău și de tine și de noi»” (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 336-337).

²⁹ „Cantemir-vodă dup-aceia mult să căia ce au făcut și de multe ori plînge între toată boerimea și blăstăma pe cine l-au îndemnat de au grăbit de i-au tăiat” (*Ibidem*, p. 337).

³⁰ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, 1971, p. 259-260.

³¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 151.

³² *Ibidem*, p. 189.

cumplite și de neimaginat trebuie să fi fost ultimele clipe trăite de Ștefan Rareș (1551-1552)³³, Despot vodă (1561-1562)³⁴ și Gașpar Grațiani (1620)³⁵, uciși de proprii lor boieri. Însă asemenea evenimente, încheiate cu izbânda hiclenilor, au fost destul de rare. Cel mai adesea se găseau slugi credincioase, precum Nicolae Hâra cămărașul³⁶ sau Ilie Țifescu³⁷, care să-și anunțe domnul, la timp, de complotul ce urma a fi pus la cale.

Vina de hiclenie cădea asupra boierilor din Sfatul domnesc³⁸ sau din afara acestuia³⁹, care își călcau jurământul de credință față de domn și încercau să-l înlăture. Nu trebuie uitat însă că o seamă de boieri, nu doar dintre cei din „casa lui”, rămâneau în orice situație alături de domnul care i-a ridicat în slujbe⁴⁰ și, dimpotrivă, nu toți dintre cei boieriți⁴¹ sau chiar dintre rude⁴² îi rămâneau aproape. La acestea se mai adaugă cel puțin o excepție⁴³, fiindcă într-un act scris în cancelaria lui Ilie vodă, la 24 februarie 1437, o astfel de învinuire a fost adusă și unei femei: „Iar satul [...] Văscăuți [...] a fost al Marușcăi, sora soției noastre, și l-a pierdut în viclenie când a fugit la ruși”⁴⁴. Pribegia pe meleaguri străine era într-adevăr un act de necredință, căci nu de puține ori fugarii se strângeau în jurul vreunui pretendent la tronul Moldovei și căutau să și-l ridice domn. Marușca⁴⁵ - sora soției lui Ștefan vodă, fratele lui Ilie vodă,

³³ *Ibidem*, p. 157-158.

³⁴ *Ibidem*, p. 175.

³⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 43.

³⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 143.

³⁷ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 334.

³⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 136.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 143.

⁴¹ Ștefan serdarul, învinuit de hiclenie de către Vasile vodă Lupu, ar fi zis: „Cine au fostu, doamne, mai credzut la măriia-ta și cinstit ca mine? Și m-ai scos din obiele, și den sărac m-ai îmbogățit” (Miron Costin, *op. cit.*, p. 131).

⁴² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 88; v. și Ion Neculce, *op. cit.*, p. 260.

⁴³ Învinuiți de trădare au fost și unii reprezentanți ai Bisericii. V. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 146-147

⁴⁴ *DIR*, A, XIV-XV/1 (1384-1475), București, 1954, p. 142, nr. 171. V. și *DRH*, A, vol. I (1384-1448), întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Leon Șimanschi, Andrei Oțetea și David Prodan, București, 1975, p. 237, nr. 168.

⁴⁵ Marușca - sora soției lui Ștefan vodă, fratele lui Ilie vodă - a fost căsătorită cu Mișea. Acesta a pierdut pentru hiclenie satul Văscăuți la o dată anterioară, 18 octombrie 1435 (*DIR*, A, XIV-XV/1, p. 119, nr. 146 sau *DRH*, A, vol. I, p. 197-198, nr. 143).

căsătorită cu Mișea - nu a fost însă singura femeie care a fugit din țară la vreme de primejdie, dar a rămas unica vădit învinuită de necredință în acte, într-o epocă în care elementul masculin a primat.

Încălcarea jurământului de credință depus domnului era aspru pedepsită, cu moartea prin decapitare și confiscarea averii⁴⁶, având rostul de a descuraja astfel de manifestări din partea boierimii și a curăța curtea de vrăjmași. Acest fapt a determinat răspândirea unui sentiment de frică, de teama de a nu fi învinuit pe nedrept de necredință. Grigore Ureche povestește cum, la Suceava, pedestrașii căpitanului Dervici, ucis de Despot vodă, ar fi căutat să-i răzbune moartea, prin decapitarea domnului, dar s-au temut „că vor zice că [...] au viclenit pre domn-său”⁴⁷. Până la urmă nu l-au ucis pe vodă, însă l-au trădat prin deschiderea cetății, nu înainte de a obține de la Tomșa vodă (1563-1564), sub jurământ, „să hălăduiască ei și de nume de viclenie să curățască”⁴⁸. Astfel prinde contur întrebarea, ce ar fi avut de pierdut pedestrașii și mai cu seamă boierii dovediți hiclei? Potrivit osândeii amintite urmau să-și piardă viața, averea și - așa cum ei înșiși mărturisesc - cinstea neamului cea aducătoare de dregătorii și privilegii⁴⁹. În situația în care apucau a lua calea pribegiei pe alte meleaguri viața le era salvată, numai că moșiile încăpeau pe mâini străine⁵⁰. Totuși puteau obține iertarea de la domnul față de care și-au călcat credința sau de la vreun succesor al acestuia, dacă reveneau în țară, spășiți și cu capul plecat. Atunci li se întorcea mare parte din avut, însă cinstea lor și a neamului rămânea sub semnul îndoielii. Ceea ce înseamnă că boierii învinuiți cândva de hicleie nu mai obțineau vreo dregătorie, fiindcă domnii evitau să-i ridice în slujbe pe principiul că cel necredincios o dată, poate fi și altă dată⁵¹. Chiar din *Pravila* lui Vasile Lupu reiese că cel lipsit înainte de credință și apoi

⁴⁶ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 438.

⁴⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 174.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, [vol. 2]. București, 1983, p. 74-75, nr. 31.

⁵⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 136.

⁵¹ În jurul anului 1612 Toader Boul a fost iertat de hicleie de către Ștefan Tomșa II, care l-a răscumpărat de la tătari și i-a întors avutul, însă a revenit la gândurile sale de necredință trei ani mai târziu. V. *DIR*, A, XVII/3 (1611-1615), București, 1954, p. 126-127, nr. 201; *DIR*, A, XVII/4 (1616-1620), București, 1956, p. 245, nr. 306.

iertat de domnie putea fi ușor bănuț de astfel de gânduri⁵². Deși atitudinea domnilor față de cei învinuiți de hicleie pare a fi ambivalentă - erau dați în mare grabă pe mâna călăului⁵³, risipindu-li-se și avuțul sau, dimpotrivă, erau iertați - totuși milostenia domnească se arăta în cazuri cu totul excepționale, atunci când conjunctura politică o cerea. Spre exemplu Petru Rareș (1541-1546) și-a iertat boierii veniți în întâmpinarea sa la Brăila⁵⁴, pentru a-și consolida domnia pusă anterior la grea încercare de către aceiași slujitori. De asemenea, în veacul următor, Gheorghe vodă Ștefan (1653-1658) și-a arătat mare mila sa față de Mihalcea Hâncul, care prins la turci cu gânduri de necredință, a fost „iertat de cap” și chiar ridicat la slujba de armaș al doilea⁵⁵. Această atitudine a cârmuitorului țării a fost determinată de faptul că domnia era nouă, iar o seamă de boiernași, în frunte cu Hânceștii, încă își arătau nemulțumirea față de autoritatea centrală⁵⁶. Atragerea lui Mihalcea de partea domnie a dus la potolirea lăpușenilor pe cale pașnică, dar și la sporirea numărului de familii credincioase voievodului. Însăși dregătoria primită pare să fi fost bine aleasă, pentru că îl pune în situația de a vedea cum erau pedepsiți cei greșiți⁵⁷ și poate chiar de a urmări îndeplinirea pedepsei cu moartea hotărâtă unora.

Constatând cine putea fi învinuit de necredință și ce avea de îndurat, am putea încerca să aflăm, pe baza mărturiilor documentare, ce

⁵² „De va dzice neștine cui va hain carele mai de mult cu adevărat va fi fost hain, ce-l va fi ertat domnu-său și-l va fi priimit iarăși în cinstea dentăi, atunce acela de-i va fi dzis hain pentru ceaia ce-au fost întâia vreame, ce să dzice de-i va fi dzis: tu ai fost hain, nu să va certa ca un suduitoriu; iar de-i va dzice dentr-acesta an, cumu s-are dzice: tu ești hain, atunce să va certa” (*Carte românească de învățătură*, p. 153).

⁵³ Alexandra-Marcela Popescu, *Mărturii privind pedeapsa cu moartea pentru hicleie în Țara Moldovei*, în *Opțiuni Istoriografice*, nr. IX₁₋₂, 2008, p. 115-137.

⁵⁴ „Fiți pe pace și iertați de greșalile voastre, câte mii-ați făcut oarecând” (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 150).

⁵⁵ „Ce domniia Ștefan-vodă fără grijă, numai o samă de lăpușneni, ales Hinceștii, nu era deodată aședzați, și fugisă Mihalcea Hîncul la turci. Ce agiungîndu Ștefan-vodă cu bani la pașea de Silistra, l-au prinsu pașea și l-au trimis în obedzi la Ștefan- vodă. Și l-au iertat și l-au pus armaș al doilea” (Miron Costin, *op. cit.*, p. 170).

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Dușu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, 1973, p. 207.

forme îmbrăca această vină. Cronicarul Grigore Ureche a menționat că, la 7 septembrie 1523, boierii lui Ștefăniță vodă, de teama de a nu sfârși asemenea lui Luca Arbure, „cu toții s-au ridicat asupra”⁵⁸ domnului. Făcând referire la același eveniment, Petru vodă Rareș, la 8 aprilie 1528, a amintit că Ivanco logofăt „a ridicat cu alți necredincioși, domn pe un lotru, asupra nepotului de frate al domniei mele Ștefan voevod și asupra țării noastre”⁵⁹. Coroborând cele două mărturii reiese că sfetnicii lui Ștefăniță vodă și-au trădat domnul, dar în același timp și țara. Cu toate că cei doi termeni se suprapuneau în mentalitatea epocii, pare că se conturează această nouă formă a trădării, cea față de țară, fiindcă hiclenii au strâns oaste, pentru a-și impune pretendentul la tron și au tulburat liniștea locuitorilor. Astfel, învinuirea de necredință căzută asupra lor devine dublă⁶⁰. Spre sfârșitul veacului al XVI-lea se observă mai bine distincția între hiclenia față de domn și cea față de țară, chiar dacă se produceau simultan. La 11 martie 1586, Petru vodă Șchiopul arăta că pribegii Simion și Grigorie „au venit cu sabia asupra domniei mele și asupra țării domniei mele”⁶¹, când au încercat, cu o seamă de oaste străină, să-și ridice domn pe un alt Petru. Ba mai mult, cei doi boieri au fost trași la răspundere pentru cele săvârșite „ca dușmani ai domniei mele și ai întregii țări a domniei mele”⁶².

Într-un document târziu, din 14 februarie 1623, dar care face referire la un eveniment din vremea lui Aron vodă (1592-1595), învinuirea de hiclenie este prezentată sub trei forme: față de domn, țară și puterea suzerană. Atunci, Meleștan fost postelnic a pierdut un sat pentru necredință, „când s-a ridicat cu Lobodă hatmanul, cu multe oști de cazaci, asupra *sceptrului cinstului împărat* (s.n.) și *asupra lui Aron voevod* [s. n.] și mult rău au făcut și *au călcat cu război țara* [s. n.] *Moldovei*”⁶³. Pornind probabil de la această mărturie s-a afirmat eronat că la sfârșitul veacului al XVI-lea a apărut acest nou concept de hiclenie, de fapt de *hainie*, a boierilor față de Poartă⁶⁴. Este de remarcat că la data la care a fost emis actul menționat, 14 februarie 1623, domn al Moldovei

⁵⁸ *Ibidem*, p. 136.

⁵⁹ *DIR*, A, XVI/1 (1501-1550), București, 1953, p. 293, nr. 259; v. și p. 295, nr. 260; p. 296, nr. 261.

⁶⁰ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, p. 472-473.

⁶¹ *DIR*, A, XVI/3, p. 308, nr. 374.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *DIR*, A, XVII/5 (1620-1625), București, 1957, p. 185, nr. 255.

⁶⁴ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, p. 473.

era, pentru a doua oară, Ștefan Tomșa II (1621-1623), un binecunoscut credincios al sultanului.

Următorul boier care a fost învinuit de necredință față de Poartă a fost Isac Balica hatman⁶⁵, tot de către Tomșa vodă (1611-1615), în cea dintâi a sa domnie. La 3 iulie 1612 apropiați ai Movileștilor, între care se afla și hatmanul, au luptat la Cornul lui Sas, încercând să-l readucă în fruntea țării pe Constantin vodă Movilă. Au fost însă înfrânți și aproape toți boierii implicați și-au pierdut viața, fie în luptă, fie din porunca lui Ștefan Tomșa II. Dintre aceștia – Dumitrache Chiriță Paleologul, Vasile Stroici, Miron Romășcel, Gheorghe pârcălabul, Toader Boul⁶⁶ și mulți alții⁶⁷ – doar Isac Balica poartă vina de a se fi ridicat și asupra puterii suzerane⁶⁸. Numai că actele care cuprind această învinuire au fost scrise în a doua domnie a lui Tomșa vodă. Ceea ce înseamnă că acest concept de *hainie* s-a cristalizat și a apărut în acte între anii 1621-1623, cu referire la lupta din vara anului 1612, apoi a fost preluat și de Radu vodă Mihnea (1623-1626)⁶⁹. Surprinzător este faptul că se amintește de „ridicarea asupra sceptrului cinstitului împărat” doar când este implicat în complot vreun hatman, precum în cazul lui Lobodă cazacul⁷⁰ sau a lui Isac Balica⁷¹. Explicația trebuie să fie în strânsă legătură cu dregătoria deținută, fiindcă hatmanul era comandantul oastei, avea obligația să

⁶⁵ *DIR*, A, XVII/5, p. 115, nr. 159 (1622 aprilie 1); p. 150, nr. 211 (1622 iulie 17); p. 207-208, nr. 279 (1623 aprilie 6); p. 210-211, nr. 281 (1623 aprilie 12). V. și *DRH*, A, vol. XVIII, p. 70, nr. 49 (1623 aprilie 6); p. 87, nr. 56 (1623 aprilie 12); p. 153, nr. 105 (1623 august 11).

⁶⁶ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, 1994, p. 220-221.

⁶⁷ Miron Costin, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁸ *DIR*, A, XVII/5, p. 115, nr. 159 (1622 aprilie 1); p. 150, nr. 211 (1622 iulie 17); p. 207-208, nr. 279 (1623 aprilie 6); p. 210-211, nr. 281 (1623 aprilie 12); p. 273, nr. 362 (1624 martie 24); p. 320, nr. 424 (1625 februarie 16); p. 333, nr. 442 (1625 aprilie 10); v. și *DRH*, A, vol. XVIII, p. 70, nr. 49 (1623 aprilie 6); p. 87, nr. 56 (1623 aprilie 12); p. 153, nr. 105 (1623 august 11); (1625 februarie 16).

⁶⁹ *DIR*, A, XVII/5, p. 273, nr. 362 (1624 martie 24); p. 320, nr. 424 (1625 februarie 16); p. 333, nr. 442 (1625 aprilie 10); v. și *DRH*, A, XVIII, p. 344, nr. 275 (1625 februarie 16).

⁷⁰ *DIR*, A, XVII/5, p. 185, nr. 255.

⁷¹ *DIR*, A, XVII/5, p. 115, nr. 159 (1622 aprilie 1); p. 150, nr. 211 (1622 iulie 17); p. 207-208, nr. 279 (1623 aprilie 6); p. 210-211, nr. 281 (1623 aprilie 12); p. 273, nr. 362 (1624 martie 24); p. 320, nr. 424 (1625 februarie 16); p. 333, nr. 442 (1625 aprilie 10); v. și *DRH*, A, vol. XVIII, p. 70, nr. 49 (1623 aprilie 6); p. 87, nr. 56 (1623 aprilie 12); p. 153, nr. 105 (1623 august 11); (1625 februarie 16).

slujească domnului la nevoie și să apere țara în caz de pericol⁷². Totodată, la numirea unui alt domn de către sultan, acesta, ca oricare alt dregător, trebuia să se supună noului cârmuitor și nicidecum să i se împotrivească. Însă pentru Isac Balica, rudă a Movileștilor⁷³, „chemarea sângelui” a fost mai presus de datoria slujbei. Ceilalți boieri, care i-au greșit lui Tomșa vodă, au fost învinuiți doar de necredința față de domn și țară. În documentele vremii s-a insistat în a se descrie primejdia prin care a trecut atunci Moldova invadată de oști străine - „[...] când s-au legat ei și cu alți boieri pribegi din Țara Leșască, cu *multă oaste leșască și cazaci, cu săbii și focuri* [s. n.], și au vinit asupra domniei mele și a pământului nostru și *mari război* [s. n.] s-au făcut cu domnia mea la apa Jăji”⁷⁴ – deși astfel de evenimente au mai avut loc și înainte și nu s-au bucurat de o atenție deosebită⁷⁵.

Câțiva ani mai târziu, boierii Costea Băcioc și Arsenie Nebojatco au fost realmente considerați haini Porții, fiindcă, împreună cu domnul lor Gașpar vodă, „s-au ridicat împotriva turcilor și au tăiat mulți turci în Iași”⁷⁶. Isac Balica s-a împotrivit doar hotărârii sultanului de a-l numi domn al Moldovei pe Ștefan Tomșa II, în speranța că sub Constantin vodă Movilă se va menține la putere, și nicidecum nu a năzuit la o schimbare atât de radicală a situației politice a țării, chiar dacă prin Movilești creștea și influența polonă.

Învinuiți de hainie, de necredință față de Poartă, au fost și unii domni, pe drept asemenea lui Gașpar Gratiani⁷⁷ sau pe nedrept, ca în cazul lui Mihai vodă Racoviță⁷⁸. Puterea suzerană a căutat de timpuriu

⁷² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 70; v. și Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 201.

⁷³ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, 1994, p. 220.

⁷⁴ *DIR*, A, XVII/5, p. 238, nr. 316 (1623 iulie 23).

⁷⁵ Este posibil să se fi exagerat sau prezentat intenționat faptele hiclenilor, pentru a se justifica uciderea lor și ridicarea avuțiilor, osândă ce pare să fi fost dată uitării în vremea Movileștilor.

⁷⁶ *DIR*, A, XVII/5, p. 58, nr. 71; v. și *DRH*, A, XIX (1626-1628), întocmit de Chircă Haralambie, București, 1969, p. 174, nr. 143.

⁷⁷ „Curundu au simțitu Gașpar-vodă că ș-au pierdutu la turci credința, deci s-au așădzatu cu gândul și mai tare cu leșii, îndemnându-i asupra turcilor” (Miron Costin, *op. cit.*, p. 38).

⁷⁸ „Carele fapte înțelegând stăpânii noștri, n-au putut suferi și cu rea urgie s-au scârbit asupra țării noastre, cum era să să dei toată țara în robie și în sabie, încăpând și domnia mea în prepus, cum că și noi am fost agiuși cu dânșii, numai Dumnezeu vrând să discopere dreptatea noastră și nu păra în sfârșit să să prăpădească acest pământ”

să-i pedepsească în mod direct pe haini, indiferent dacă erau domni sau boieri⁷⁹, dar cărmuitorii au luat măsuri împotriva acestei noi tendințe de a știrbi autonomia țării. Deși, în cursul anului 1564 sultanul a cerut regelui Poloniei să-l trimită la Constantinopol pe Tomșa vodă și pe apropiații săi, totuși nu s-a dat curs acestei solicitări, chiar dacă au fost osândiți, până la urmă, pe meleaguri străine⁸⁰. Alexandru vodă Lăpușneanu (1564-1568), a făcut apel la sprijinul Porții⁸¹, pentru a pune mâna pe vrăjmașii săi, adăpostiți pe țărâm leșesc, numai în condițiile în care a văzut că se târăgănează rezolvarea acestei probleme. Însă nu dorea să cedeze turcilor dreptul său de judecată a supușilor, ci să elimine orice primejdie. Voievozii, care au nădăjduit că vor diminua amestecul Porții în politica țării și au cutezat să i se împotrivescă, cum au fost Petriceicu vodă (1683-1684)⁸² sau Dimitrie Cantemir (1710-1711)⁸³, însoțiți de o parte din boieri, s-au văzut nevoiți să-și părăsească moșiile, fără încrederea că se vor întoarce degrabă în țară. Opoziția fățișă împotriva Porții a fost totuși mai rar întâlnită. Cel mai adesea boierimea a fost învinuită de necredință față de domnie, ca exprimare a legăturii personale dintre vodă și supușii săi, la care se mai adăuga cea față de țară, de regulă, când se chemau oști străine. Însă nu putem spune că în toate cazurile de hiclenie sau de hainie boierii au săvârșit aceleași fapte⁸⁴: unii au purtat vina de ridicare a sabiei asupra domnului sau de închinare către un pretendent la tron⁸⁵, cerând sprijin extern ori chiar pârând la Poartă⁸⁶; alții nu au îndeplinit porunca domnească pe câmpul de luptă⁸⁷ sau au luat calea pîbegiei⁸⁸. Cu toate acestea, pedeapsa pentru necredință a fost aceeași pentru toți, căci scopul final al hiclenilor era înlăturarea voievodului, care

Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1691-1725), vol. III, Iași, 2000, p. 519-521, nr. 591 (1720 august 28).

⁷⁹ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 473.

⁸⁰ Ilie Corfus, *op. cit.*, [vol. I], București, 1979, p. 229-230, nr. 120; p. 231, nr. 121; p. 242-245, nr. 128.

⁸¹ *Ibidem*, p. 233-235, nr. 123; p. 235-237, nr. 124; v. și Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 177-178.

⁸² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 234.

⁸³ *Ibidem*, p. 518.

⁸⁴ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 437.

⁸⁵ *DIR*, A, XVI/3, p. 308, nr. 374.

⁸⁶ Miron Costin, *op. cit.*, p. 32.

⁸⁷ Constantin Cihodaru, *op. cit.*, p. 8.

⁸⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 135.

implica săvârșirea mai multor fărâdelegi. În privința veridicității învinuirii de hiclenie a boierilor, nu încapе îndoiala că domnii nu puteau osândi vreo „rudă aleasă”, fără să aibă întrucâtva dreptate. Situațiile în care cei mai de seamă supuși au fost pe nedrept pedepsiți, după cum prezintă cronicile, sunt extrem de rare, fiindcă exista pericolul de unire a boierimii împotriva domnului, tocmai de frica de a nu împărtăși aceeași soartă⁸⁹.

Se pare că la curtea domnească și în preajma ei, indiferent de firea cârmuitorului, căci nemulțumiți se găseau oricând, se putea forma, la nevoie și în taină, o grupare de boieri în opoziție cu voievodul, politica sau apropiatii lui. Aceasta se constituia în timp și se mărea prin atragerea altora, neamuri sau slujbași mârniți, demni de încredere, căci nu era puțin lucru să se purceadă la înlăturarea domnului. Însă, potrivit mărturiilor vremii, vina de hiclenie cădea degrabă asupra lor, tot în urma unei trădări, căci reprezentanți ai aceleiași categorii sociale, care se presupune că aveau interese comune, își păstrau credința față de domn și-i destăinuiau „sfatul” celorlalți. Așa se face că puține comploturi boierești au avut sorti de izbândă și numele multor hicleni a ajuns până la noi. Necredința lor pare să fi fost determinată de reale neajunsuri, căci osânda, pentru o astfel de faptă, era cea mai aspră. Vinovații erau în grabă decapitați, spre pilda „rudei alese”, sau, rareori iertați, dacă apuca să ia calea pribegiei și apoi să se întoarcă cu capul plecat la mila domnului. Cu toate acestea, cu riscul de a-și pierde viața, averea și cinstea neamului, o parte din boieri se semețeau adesea, căci pretendentul în jurul căruia se adunau, cu siguranță le promitea o răsplată însemnată și cea mai importantă era înlocuirea de către ei a celor aflați atunci la putere. Așadar învinuirea de hiclenie a boierilor ascunde o luptă pierdută de schimbare a celor aflați în fruntea țării, o pată adusă neamului, care cu greu putea fi ștearsă. Însă decăderea unora pare a fi vremelnică, pentru că, în timpul altor domni, îi regăsim pe mai vechii necredincioși la curte, ridicați în dregătorii, sau cel puțin pe urmașii lor. Acest fapt se datorează poate înrudirilor dintre marii boieri ori dintre aceștia și cârmuitorul Moldovei, care dădeau uitării chiar și o astfel de vină.

⁸⁹ „Văzându boiarii și locuitorii țării Moldovei moartea lui Arburie hatmanul, mai apoi și a ficiorilor lui, știind ce bine au avut Ștefan vodă de la dînșii și mai apoi cu ce plată le-au plătit, cu toții s-au întristat de vrăjmășia lui Ștefan vodă, *socotind că și ei vor lua acea plată* [s. n], care au luat și Arbure, cu toții s-au rădicat asupra lui, septemvrie șapte zile” (*Ibidem*, p. 135-136).

Abstract

SOME CONSIDERATIONS REGARDING THE TREASON ACCUSATION
IN MEDIEVAL MOLDAVIA

In this paper, we tried to clarify some aspects pertaining to the boyars' betrayal. According to testimonies of those times, the Moldavian prince would find out from another boyar, by words or by writing, what was being caballed against him. Guilty of high treason were found important servants and also relatives, exceptions being women and high clergy. They were accused of treason mostly against the prince and the country, when they brought foreign army, and sometimes against the suzerain power. Because of their actions they could die, lose their fortune and destroy the family honor, only some of them obtaining forgiveness.

O MOȘTENIRE DISPUTATĂ: MOȘIA BANCA (TUTOVA) A LUI LASCĂR COSTIN DIN BÂRLAD

Mihai-Alin PAVEL

La 8 martie (st. v.) 1911¹ murea, în casa ei din Bârlad, de pe strada Lascăr Costin, o bătrână proprietăreasă din Moldova, franțuzoaica Blanche Costin, care era chiar văduva lui Lascăr Costin. Averea ei, moștenită de la răposatul soț, a cărui legatară universală fusese², se compunea din moșia Banca (plasa Târg - Simila), în județul Tutova, casele din orașul Bârlad, mobilele și inventarul din casă și de la moșie, la care se adăugau câteva sume de bani, creanțe, acțiuni. Prin testamentul ei³, semnat cu o zi înaintea morții, ea lăsa moștenitori pe doi avocați din Bârlad, probabil prieteni apropiați și colaboratori, Theodor V. Ioan și Gheorghe Vidră.

¹ DANIC, Fond *Creditul Funciar Rural*, dos. 106/1910 (m. Banca lot B din com. Banca, jud. Tutova, proprietatea Blanchei L. Costin) (în continuare *Creditul Funciar...*), f. 21r: „Act de deces no.180, din 9 III 1911, de la Bârlad, al Doamnei BLANCHE MARIA COSTIN, de 71 ani, menajeră, născută la Paris, la 21 iulie 1840, domiciliată la Bêrlad, văduvă prin decesul soțului Lascăr Costin, fiica decedaților Pierre Hongnat și Joséfine [sic] Clémentine Patté; † 8 III în str. Lascăr Costin. Martori: Ioan N. Moraru, de 42 ani, antreprenor de construcții, str. Sf. Maria, casa no. 946; Vasile G. Leon, de 33 ani, funcționar, str. Gheorghieș Emandi, casa no. 265. Medic verificador: Dr. Ioan Nițulescu. Ofițer al Stării Civile: Sfetozar Brâncoveanu”.

² *Idem*, f. 19r: „Testament. Toată averea mea mobilă de ori-ce natură și imobiliară o lasă după moartea mea iubitei mele soții Blanche Costin pe care o instituesc legatară universală. Lascăr Costin, Bârlad, 26 III 1905”.

³ *Ibidem*, f. 20r: „Testament. Subsemnata Blanche Lascăr Costin, văduvă, domiciliată în orașul Bêrlad, aflându-mă în deplină cunoștință a facultăților mele, declar că institui după mărta mea legatari universali a[i] întregii mele averi mobile și imobile de ori ce fel pe D[om]ni[i] Theodor V. Ioan, avocat, și Gheorghe Vidră, avocat, domiciliați în orașul Bêrlad, pe care îi rog a îndeplini după mărta mea recomandațiunile în ceea ce privește grijele mele. Făcut astăzi 7 Marte 1911 în orașul Bêrlad. Blanche L. Costin”.

Vom arăta, în mod succint, câteva momente din istoria moșiei, de când intrase în stăpânirea lui Lascăr Costin⁴. Inițial proprietate a familiei Lambrino, moșia Banca trecuse la Iordache Râșcanu (ca zestre a soției acestuia). Până la 1873, rămăsese în stăpânirea lui Iordache Râșcanu (1835-1925 Bârlad), fiind grevată de o serie de datorii. Acestea erau: „3.818 # (= lei aur) avere a minorelor defunctei Zoia Lambrino, născută Rosetti⁵, soacra Dlui Râșcanu, 7.161 # dota consoartei Dlui Râșcanu, contractul prin care moșia era arendată, în perioada 1869-1875, lui Alecu Costache, plus 1.000 # către Lascăr Bădărău”, al cărui procurator, Vasile Danu, avea să ceară pentru „împlinirea (= achitarea) datoriei”, chiar vinderea moșiei. Publicația de vânzare s-a făcut prin „Gazeta de Focșani”⁶. Diverșii doritori s-au prezentat la licitația ținută la Tribunalul de Tutova și, la 15 noiembrie 1873, moșia este adjudecată cu 11.303 # de către Costică Cristodol [Christodulo] Cerchez „peste care preț ceilalți concurenți n[-]au mai voit a spori”. A urmat, peste opt zile, termenul de supralicitație, la care se prezintă și Lascăr Costin, care a dat 12.448 # 7 lei noi „adică cu 1.145 # 7 lei noi peste suma oferită” de Cerchez și lui i-a fost adjudecată definitiv moșia⁷.

Stăpânirea lui Lascăr Costin durează până la moartea acestuia, la 27 februarie 1910⁸, fără mari inconveniente din partea vecinilor. La

⁴ Originea lui Lascăr Costin nu este clară. În orice caz, el nu aparținea familiei cronicarului Miron Costin. Foarte probabil, tatăl lui – [Spătarul] Gheorghe Costin – era fiul lui: „Iordache Costin Grecu, paharnic, născut la Critu [Creta – n. m.], de 60 ani (deci născut în jur de 1769 – n. m.), fiul lui Costandin, locuiește în târgul Romanului”, cf. Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Vidomstie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829* (I), în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1-2, p. 280, C.19. În acest caz, se poate observa că patronimul „Costin” era o contragere de la numele de botez „Constantin”. Paharnicul Gheorghe (Iordache) Costin a murit la Iași în aprilie 1836, cf. Mihai-Răzvan Ungureanu, *Izvoare genealogice inedite: Vidomstiile deceselor boierești (1834-1856)* (I), în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1-2, p. 304, 306.

⁵ Zoe Rosetti-Solescu (n. Solești-Vaslui 10 II 1833 - Banca 25 II 1858), soție (din 1850) a lui Gheorghe (Iordache) Lambrino. În Gen. R. Rosetti, *Familia Rosetti. I. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 181, din greșeală, Gheorghe Lambrino este arătat ca „Grigore”. Moartă la nașterea unui copil (Dimitrie Lambrino), Zoe Rosetti era sora, printre alții, a Doamnei Elena Cuza și a junimistului Theodor Rosetti, viitor prim-ministru.

⁶ DANIC, *Creditul Funciar...*, f. 86v.

⁷ *Ibidem*, f. 84r.

⁸ *Ibidem*, f. 101r: „Act de deces no. 19 din 1 martie 1910 de la Banca (Tutova) al Domnului Lascăr Costin, de 76 ani, rentier, domiciliat Banca, căsătorit cu Doamna Blanche, de 60 ani, rentieră, fiul decedaților Gheorghe și Maria Costin; † 27 februarie

18 aprilie 1898 inginerul hotarnic Gheorghe Anastase Argenti face o hotărnicie⁹ a moșiei Banca. La fața locului se prezintă Lascăr Costin, care arată actele de cumpărare prin judecare, din 2 ianuarie 1874, și o reclamație din 1879, a Elenei Gh. Rășcanu (fiica fostului proprietar), care ceruse, prin respectiva reclamație, ca Lascăr Costin să-și plătească datoria asumată la cumpărarea moșiei (achitată deja, între timp) și care confirma statutul de proprietar al lui Costin. Se prezintă și Henri Bolomey, ca reprezentant autorizat din partea Casei M. S. Regelui, care arată un plan economic din 1856 al moșiei Zorleni, făcut de inginerul Cazaban, și o reclamație din 1886 potrivit căreia Zorlenii ar „suferi o împresurare”¹⁰ din partea moșiei Banca. Reclamația lui Bolomey este respinsă, arătându-se că la 1856, când se făcuse hotărnicia Zorlenilor, nu se cercetase și nu se stabilise în mod corect vecinătatea dinspre Banca.

În 1904, dorind să obțină un împrumut ipotecar de la Societatea „Creditul Funciar Rural” din București, Lascăr Costin cere Tribunalului de Tutova de a i se elibera „un certificat constatator dacă există vreun proces de revindicare (sic, revendicare) asupra moșiei Banca”. El primește din partea grefierului G. Plesnilă următorul răspuns pe care, pentru pitorescul lui, îl reproducem: „În 20 Mai 1904. Să refuză cererea, pentru că nici un text de lege nu mă obligă a da astfel de certificate, a încuviința cererea, ar însemna să mă sustrag fără obligațiune mult timp de la atribuțiunile mele spre a căuta opisele de la înființarea tribunalului la toate literile pentru a afla dacă ver o persoană a făcut ver o acțiune imobiliară în contra petiționarului”¹¹. N-a primit Lascăr Costin certificatul cerut, dar împrumutul tot i-a fost acordat.

Ajuns la o vârstă matură și „mare proprietar” în județ, Lascăr Costin se căsătorește, la 1885¹², cu Blanche Marie Hongnat¹³, o

1910 în casa sa. Martori: Dumitrache I. Alexandru, de 33 ani, Dumitru Munteanu, de 44 ani, agricultori. Ofițer al Stării Civile: Dumitru Huidovici”. Cum se vede, locul nașterii lui Lascăr Costin nu este indicat în actul de deces (cum nu este indicat nici în actul de căsătorie – vezi *infra*, nota 12).

⁹ *Ibidem*, f. 106r-109v.

¹⁰ *Ibidem*, f. 30r.

¹¹ *Ibidem*, f. 165r.

¹² *Ibidem*, f. 164r-v: „Act de căsătorie no. 13, din 7 XI 1885, de la Banca (Tutova) dintre Lascăr Costin, june, ortodox, de 50 ani, avocat, născut la 12 XI 1835 și domiciliat la Banca, fiul decedatului [spătarul] Gheorghe († Bârlad 18.../act 520) și al Doamnei Maria Costin, [n. Gâlcă], de 67 ani, domiciliată Bârlad, consimte, & Domnișoara Marie Blanșe (sic) Hongnat, jună, catolică, de 36 ani, menajeră, n. la Paris

franțuzoică nu știm cum ajunsă la Bârlad, probabil că guvernanta la vreuna din familiile avute ale locului. Menajul Costin, cu siguranță oficializarea unei relații mai vechi, durează 25 de ani, până la decesul soțului.

Cum arătam la început, Costin își lăsa prin testament averea soției sale, iar aceasta, înaintea decesului ei, o testează lui Theodor V. Ioan și Gheorghe Vidră. Deși, cum se va vedea, caracteristică a oamenilor bătrâni și capricioși, anterior ea făcuse alte testamente¹⁴ (al căror conținut exact nu îl cunoaștem), probabil că ultimul nu era extrem de diferit de celelalte (cu excepția legatarului) și că el reprezenta voința decedaților (a lui Lascăr și Blanche Costin). Președintele Tribunalului de Tutova, la data întocmirii ultimului testament al Blanchei Costin, era Gheorghe L. Dimitriu.

Dar aici încep problemele. Înainte de a intra în expunerea lor, vom prezenta personajele și vom arăta modul de înrudire sau inter-relaționarea lor, pentru o mai bună înțelegere a situației. Într-un oraș precum Bârladul acelor vremuri, toți se cunoșteau (formula oficială a autorităților, de exemplu, era „personal cunoscut nouă”), se înrudeau, se simpatizau și se detestau reciproc.

În afară de Lascăr și Blanche Costin, mai apare, fără a fi prezentă în mod direct, Louise-Félicité (zisă Berthe) Hongnat¹⁵, vară primară a

la 31 VII 1849 st. n. și domiciliată Banca, fiica Domnului Pier (sic) Edmé Hongnat, absent, și a Doamnei Josephin[e] Clement[in]e Patté, socie a sa, domiciliată Paris, consimte. (Fără act dotal). Martori: Dr. med. Cleante Davidoglu, de 51 ani; Costache Nanu, de 65 ani; Vasile Cambureanu, de 48 ani; Neculaiu Costin, de 49 ani, [frate lui? – n. m.]. Ofițer al Stării Civile: Gheorghe Stamatini”; dintr-un alt dosar aflat în *Fondul Creditul Funciar Rural* de la DANIC, dos. 713/1896 (m. Costești [cu trupurile București Lungi și Scurți, Micodani și Ciorienii cu hliza Ungureanu], com. Costești, pl. Târgu - Simila și Murgeni, jud. Tutova, a lui Petre Ionescu, fostă a Profirei și Dr. med. Cleante Davidoglu, fostă a Comisului George Popescu) am putut stabili că tatăl lui Lascăr Costin – Gheorghe Costin – fusese „spătar” și că mama lui – Maria – era născută Gâlcă, dintr-o familie de boiernași înrudiți cu multe alte familii boierești din Tutova.

¹³ *Ibidem*, f. 173r – Paris (arr. 9) – „Act de naștere al fetei Marie Blanche Joséphine Hongnat, n. 21 VII 1849, fiica lui Pierre Edmé Hongnat și a Joséphine Clémentine Patté, domic. 39, rue St Jacques”.

¹⁴ Astfel, cum vom arăta mai jos, avuseseră testamente Academia Română, Casa Școalelor, Primăria Bârlad.

¹⁵ Louise-Félicité (zisă Berthe) Hongnat se născuse la Troyes la 17 VI 1847, ca fiică a lui Pierre Jules Hongnat și a Louisei Geneviève Gilbert. Pierre Jules era fratele lui Pierre Edmond (sau Edmé) Hongnat (tatăl Blanchei).

Blanchei. Apar, apoi, procuratorul Louisei Hongnat, anume Hristodor Dimopol¹⁶, Gorge Dimopol (1851-1925)¹⁷ (fratele primului) și soția acestuia din urmă, Nathalia Dimopol, născută Nanu (personajul central al litigiului). Alt personaj important este Theodor V. Ioan¹⁸, fost soț al Elisei Nanu¹⁹, sora Nathaliei, amândouă fiice ale lui Costache Nanu

¹⁶ Hristodor și George Dimopol erau fiii căminarului Hristodor Dimopol, mort în județul Tutova (poate chiar la Bârlad), la 9 XI 1855, lăsând o văduvă, Maria, fiica serdarului Ioan Pogonat, de 36 ani, și cinci copii minori: Lisaveta (de 16 ani), Elencu (12), Smaranda (6), Dimachi (8) și Gheorghie (4), cf. Mihai-Răzvan Ungureanu, *Izvoare genealogice inedite: Vidomostiile deceselor boierești (1834-1856)* (III), în *ArhGen*, II (VII), 1995, 1-2, p. 188, D. VI. 6. Dacă raportările Isprăvniceii de Tutova nu au omis un fiu (Hristodor) al răposatului căminar, atunci acesta ar trebui să fie „Dimachi” din enumerarea de față, de opt ani, deci născut prin 1847.

¹⁷ *Ibidem*, f. 199r – Bârlad 3 II 1883 - Contract de căsătorie dintre George Hr. Dimopol, proprietar, (n. 1851 - vezi supra, nota 17), domiciliat la moșia Ceocanii (Tutova), cu Natalia Nanu, domiciliată la Bârlad, fiica Domnilor Costache, avocat, și Aristița Nanu.. Iată „faire-part”-ul (=ferparul) de deces al lui: „Mult neconsolații Nathalia Dimopol, soție, Hristodor și Virginia Dimopol, fiu și noră, familiile Căp. Constantin Canari și soția [Florica ... → Radu], Alexandru Canari și soția, Nicu Canari, Ana Dr. Nanu, Marie Ștefănescu, Nathalie Pastia cu copiii [Constantin și Olga], Ovid Nanu, Ing. Iancu Țințu cu soția și Marioara Țințu, nepoți, cumnați și veri, au nemărginita durere a vă anunța pierderea prea iubitului lor **Gheorghe H. Dimopol**, în etate de 71 ani, fost prefect, deputat și senator de Tutova. Decedat Mercuri 22 Aprilie 1925. Însmormântarea a avut loc Vineri, 24 Aprilie a. c. orele 10 dimineța. Cortegiul a pornit dela locuința defunctului [din orașul Bârlad] la moșia sa Movileni, pentru a fi depus în cavoul familiei. Bârlad, 22 Aprilie 1925” (*Universul*, 1925). De notat că răposatul fusese „întinerit” cu trei ani; în realitate avea 74 ani.

¹⁸ Theodor V. Ioan era probabil nepotul de fiu – V(asile) – al lui „Toader Ioan, paharnic, născut la Suceavă în bejăanii, de 27 ani (deci născut prin 1802 – n. m.), fiul lui Ion Felter; locuiește la Bârlad; stăpânitor pe părți de moșie”, cf. Alex. V. Perietzianu-Buzău, *Vidomostie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829* (II), în *ArhGen*, I (VI), 1994, 3-4, p. 293, H. 44.

¹⁹ Theodor V. Ioan (1849-1922) fusese căsătorit (Bârlad, 1878) cu Elisa C. Nanu, de care divorțase în 1887; până la 1914 (când se dă un atestat) nu se recăsătorise: DANIC, *Creditul Funciar...*, f. 28f. Având în vedere că divorțul celor doi se făcuse cu oarecare scandal (el a refuzat de „a mai locui cu ea și de a o primi în domiciliul conjugal”, „amenințând-o prin două scrisori consecutive de a’i părăsi locuința și de a-și lua lucrurile; că în urma acestor scrisori D-na Ioan a fost silită a se retrage la părintele ei și de atunci DI Ioan trăiește singur fără a voi să’și mai primească soția..., care a fost silită a se retrage din casa sa cu toate efectele ce avea”, *Ibidem*, f. 32f-v, 33f), se poate înțelege antipatia Nathaliei Dimopol pentru fostul ei cumnat. A avut o fiică, botezată Nathalia, după numele mătușii materne, Nathalia Dimopol. Iată „faire-part”-ul lui de deces: „D-na Nathalia I. C. Pastia cu copiii, în numele lor și a[l] întregii familii, au nemărginita durere a anunța încetarea din viață a iubitului lor tată și bunic

(1820-1897)²⁰, prieten vechi și martor la căsătoria lui Lascăr Costin. Urmează Gheorghe Vidră (n. 1831), unul din legatarii universali din 1911, urmaș al unei familii răzeșești din Tutova²¹, fără o legătură directă (sau cunoscută de noi) cu familia Lascăr Costin. Ca personaje secundare apar doctorii Antoniu, Cauffman și Cristofor (curanții Blanchei Costin), Raluca Beloesu (probabil prietenă a Blanchei Costin), Ion T. Zaharescu și Smaranda Ioan (servitori), moșierul Iorgu Radu, precum și alte două rude ale familiei Dimopol: Elena I. Ștefănescu și Elena Țânțu, născută Lapedatu din Iași. Acestea fiind spuse, vom trece la descrierea întâmplărilor.

Deschizându-se testamentul și stabilindu-se legatele instituite, Theodor V. Ioan și Gheorghe Vidră, cei doi legatari universali ai defunctei Blanche Costin, sunt puși în posesia averii, la 4 aprilie 1911, în urma deciziei Tribunalului de Tutova²². La 5 Aprilie magistratul At(hanasie) Dimitrescu, asistat de grefierul G(eorge) Guriță, se deplasează pe teren pentru punerea în posesie²³.

Cei doi nu apucă însă să se bucure prea mult de bunurile moștenite în comun și să se înțeleagă la împărțirea lor, căci sunt chemați în judecată de Nathalia Dimopol, care le contesta drepturile. Ce se întâmplase? În cursul lunii aprilie 1911, probabil, Hristodor Dimopol (cumnatul Nathaliei) se deplasase la Paris, unde intră în contact cu

Theodor V. Ioan, avocat, fost primar, fost prefect, fost deputat, fost vice-președinte al Senatului, decorat cu mai multe ordine, în etate de 73 ani. Decedat în noaptea de Vineri 18 August 1922, și vă roagă să binevoiți a lua parte la ceremonia funeabră, care a avut loc Marți la cimitirul Eternitatea. Bârlad” (*Universul*, 1922).

²⁰ Costache Nanu era și el un personaj important în Bârlad. Inscripțiile de pe mormântul lui ne arată etapele carierei sale: organizator al Școlii primare din Bârlad, președintele Tribunalului Tutova, prefect de Tutova, Fălciu și Tecuci, președinte al Camerei Deputaților și al Senatului. A murit la 20 IX 1897. Din căsătoria sa cu Aristița ..., Costache Nanu a avut, pe lângă fiicele Elisa și Nathalia, și un fiu, George Nanu (n. Bârlad 1860), doctor în medicină, căsătorit (8 V 1886, București) cu Ana (n. București, 1864), fiica lui Alexandru Basile Dancovici și a Mariei Nicolaescu-Cociu și urmașa unor bogate familii din burghezia bucureșteană: AN-DMB, *Colecția Stare civilă*, căsătorii 1886, act 401.

²¹ Poate aceeași familie cu cea a comisului Costandin Vidră, n. cca 1797, în satul Burdusaci (fiul postelnicului Gheorghe), domiciliat „în târgul Tecuciului; are casă în Tecuci, vii la Nicorești și la Prisăcani, și stăpânitor de moșie 350 stj. în răzășie”, cf. Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *op. cit.*, în *ArhGen*, I(IV), 1994, 3-4, p. 292, F. 6.

²² *Creditul Funciar...*, f. 26r.

²³ *Ibidem*, f. 27r.

Domnișoara Louise-Félicité Hongnat, vară primară a defunctei Blanche Costin, căreia îi explică situația și o convinge de drepturile ei succesoriale. În consecință, este desemnat procurator al ei și se întoarce la Bârlad pentru a-i „apăra” drepturile. Așa încât, la 6 mai 1911, Hristodor Dimopol, „procuratorul Domnișoarei Félicité Hongnat, fără profesie, domiciliată Paris, 45, rue Truffaut, în numele și pentru mandanta lui, vinde Nathaliei Dimopol, cu autorizația soțului Gheorghe Dimopol, drepturile ce le are în succesiunea verișoarei sale primare. Astfel că Doamna Nathalia Dimopol se subrogă în toate drepturile ce comportă succesiunea defunctei Blanche Lascăr Costin, fără nici o rezervă”. Prețul cesiunii este stabilit la suma de 60.000 lei, plătibili în momentul în care „mandanta mea, cedenta de astăzi [Louise-Félicité Hongnat – n. m.], va fi recunoscută succesöră nediscutată și unică, la averea remasă...”²⁴. Actul de vânzare de drepturi este autentificat la Tribunal.

Astfel că, în aceeași zi, în noua sa calitate, Nathalia Dimopol cheamă în judecată pe cei doi (Ioan și Vidră), cerând „a se declara nul, fără nici o valoare, testamentul autentificat (...) din 7 martie 1911, prin care sunt instituți legatari universali Theodor V. Ioan și Gheorghe Vidră, avocați din Bârlad”, și „a i se lăsa în posesie și proprietate toate bunurile care compun succesiunea defunctei Blanche L. Costin după inventarul de la dosar în care se află coprinse, în special următoarele: Moșia Banca, cu toate acareturile și târgușorul aflat pe dânsa întinderea aproximativ de 700 fâlcii evaluată aproximativ la 700.000 lei; Casele din Bârlad, cu dependințe și atenanse, circa 40.000 lei; alte câteva sume, creanțe, acțiuni aproximativ ceva peste 10.000 lei; mobilele (din casă și de la moșia Banca), trăsurile, vite, vin – aproximativ 15.000 lei”²⁵. Moștenirea celor doi este acuzată de „nulitate de formă și captațiunea [voinței testatoarei] prin mașinațiuni dolose precum și altele ce le voi desvolta la ziua termenului. Cer admiterea acțiunii cu cheltuieli de judecată și onorariu de avocat. Cer chemarea părților la interogator”²⁶.

Procesul începu, pledoariile – de asemenea, nesfârșite, conform bunului obicei al epocii. La un moment dat, cursul procesului suferi o mică schimbare. Probabil tracasat de desfășurarea procesului și, foarte probabil, bolnav (anul următor nu mai trăia), doritor totodată de a-și regla

²⁴ *Ibidem*, f. 208r.

²⁵ *Ibidem*, f. 37r.

²⁶ *Ibidem*, f. 210r.

afacerile și datoriile, Gheorghe Vidră hotărăște să iasă din proces și cade la înțelegere cu Nathalia Dimopol.

Așa că, la 16 XI 1911²⁷, „George Vidră, proprietar din Bêrlad” și Nathalia Dimopol, cu autorizația soțului G. Dimopol, tot „proprietar din Bêrlad” – fac o tranzacție prin care Vidră recunoaște calitatea de moștenitoare *ab intestat* – prin cesiune – a doamnei Nathalia Dimopol în succesiunea defunctei Blanche Costin. În ceea ce o privea, Nathalia Dimopol considera că rămâne proprietara întregii averi, ea nerecunoscând „întru nimic validitatea testamentului autentic (...) și în consecință D-sa rămâne în drept a continua procesul de anulare a testamentului contra D-lui Theodor Ioan, cel alt pârât din proces (...), această tranșacție neavând alt obiect de cât acel de a stinge litigiul dintre D-na Dimopol și D-lă Vidră”.

Era un compromis de ambele părți. În ce-l privea pe el, Gheorghe Vidră nu pierdea nimic. Nu renunța la calitatea de moștenitor, ci doar considera că i-o transmite, prin cesiune, Nathaliei Dimopol. De cealaltă parte, Nathalia Dimopol avea acum două căi prin care se considera parte în proces, urmând (cum vom vedea mai jos) să se folosească de calitatea care o avantaja mai mult: cesionară a drepturilor lui Vidră sau cumpărătoare a drepturilor de succesiune naturală ale Louisei-Félicité Hongnat (cerând și anularea drepturilor lui Ioan). Oricum, recunoașterea de către Gheorghe Vidră a acestei situații se face contra unei sume de 55.000 lei²⁸, din care Vidră a primit pe loc 20.000 lei. Restul de 35.000 (constituind datorii ale lui Vidră) trecea în sarcina Nathaliei Dimopol, urmând a fi plătiți (până la 11 Aprilie 1915) Doamnei Maria C. Ștefănescu din Bârlad (15.000) și Doamnei Elena I. Țânțu, născută Lepădatu, din Iași (20.000)²⁹.

Foarte probabil, deși nu avem nici o dovadă scrisă, Nathalia Dimopol a încercat același aranjament și cu Theodor V. Ioan care trebuie

²⁷ Tranzacție autenticată la Tribunalul Tutova sub no. 1.284/1911 prin care Gheorghe Vidră „a recunoscut pe D-na Dimopol ca succesoare legitimă a defunctei Blanche L. Costin și i-a cedat drepturile sale de legatar universal al numitei defuncte”.

²⁸ Putem observa că, dacă în cazul Louisei-Félicité Hongnat, Nathalia Dimopol se angajase să-i verse suma de 60.000 lei numai în cazul în care i-ar fi obținut recunoașterea calității de moștenitoare a Blanchei Costin, în cazul lui Gheorghe Vidră ea a și vărsat suma de 20.000 (asumându-și și restul de 35.000 lei), nerăbdătoare probabil să-l scoată măcar pe Vidră din joc. În noua situație, procesul devenea o „răfuială” personală, doar între ea și Ioan, fostul cumnat și vechiul inamic.

²⁹ *Creditul Funciar...*, f. 214r-v.

să fi refuzat, o dovadă în plus că, pe lângă interesele financiare aflate în joc, între cei doi exista o veche antipatie. Deși încurcată în proces și de intervențiile reprezentanților Academiei Române, Casei Școalelor și Primăriei Bârlad (care, fiecare, avuseseră câte un testament sau un legat din partea Blanchei Costin), Nathalia Dimopol era acum forțată să continue procesul, implicată fiind financiar în urma tranzacției cu Gheorghe Vidră.

Cum am spus, în proces intervenise și Primăria Bârlad, pretinzând anularea testamentului din 7 III 1911, „pentru a rămănea valabil un alt testament olograf anterior, care a fost suprimat”³⁰, prin care defuncta a instituit legatar universal Primăria, cu sarcina unor legate particulare. Ca atare, primarul N. N. Gregoreade³¹ cerea respingerea atât a testamentului în favoarea lui Theodor V. Ioan, cât și a solicitărilor Nathaliei Dimopol. Deși procesul mergea în favoarea lui, Ioan mai face o mișcare (probabil pentru a-și atrage și simpatia opiniei publice) și cade la înțelegere cu Primăria. În consecință, aceasta, prin primarul Gregoreade, încetase pretențiile contra lui Theodor V. Ioan, deoarece, la 14 ianuarie 1912, se făcuse o convenție prin care Ioan se angaja să verse Primăriei suma de 40.000 lei din care să se facă, atunci sau ulterior, după adunarea unor dobânzi, un „asil pentru copii abandonati. Asilul urmează să se numească «Blanche și Lascăr Costin», și să fie supravegheat de (Theodor V.) Ioan sau de urmașii lui”.

Procesul continuă de-a lungul primei jumătăți a anului 1912 între Theodor V. Ioan, de-o parte, și Nathalia Dimopol, de cealaltă, căreia i se adăugaseră, cum am arătat, și Academia Română și Ministerul Instrucțiunii (pentru Casa Școalelor).

³⁰ *Ibidem*, f. 37r.

³¹ Dăm în continuare actul de căsătorie al primarului (în 1910) de Bârlad; de notat că el nu era original nici din Bârlad, nici din județul Tutova și era unul din ginerii istoricului C. D. Aricescu: „Act de căsătorie din 3 IX 1888 de la București dintre Nicolae Gregoreade, june, ortodox, de 29 ani, farmacist, n. Piatra (Nt) 1859 și domiciliat București, str. Grădina cu Cai no. 32, fiul Domnilor Nicolae, pensionar, și Maria Gregoreade, domiciliată Piatra, consimt, & Domnișoara Maria Aricescu, jună, ortodoxă, de 23 ani, menajeră, n. Câmpulung (Mușcel) 1865 și domiciliată București, str. Plevnei no.25, fiica decedatului Constantin D. († București 1886) și a Doamnei Iulia Aricescu, domiciliată cu fiica sa, prezentă și consimte. Act total de 42.000 lei. Martori: Maj. Dimitrie Stoicescu, de 40 ani, farmacist; Căp. George Dimitriu, de 40 ani, farmacist, Matei Grigore Ciocârdia, de 33 ani, avocat”: AN-DMB, *Colecția Stare civilă*, căsătorii 1888, act 759.

Deși în cursul procesului Nathalia Dimopol era citată în calitate de cesionară a drepturilor legatarului universal Gheorghe Vidră, în succesiunea Blanchei Costin, în baza actului de cesiune din 16 XI 1911, ea a declarat că față de pârâtul Ioan se comportă ca succesoară *ab intestat* (prin cesiune) la succesiunea defunctei Blanche Costin „numai eventual când ar perde procesul în anularea testamentului autentificat”, din 7 martie 1911. În această situație, se va prevala de calitatea de cesionară a drepturilor lui Gheorghe Vidră rezultând din testamentul numitei defuncte.

Redăm în continuare câteva din elementele pledoariei reclamantei Nathalia Dimopol. Ea considera că „defuncta Blanche Costin ne având descendenți și ascendenți, nici frați, succesiunea se cuvine rudelor colaterale cele mai apropiate – recte Domnișoara Berthe, care are conform art. 675 Cod Civil vocațiune la întreaga succesiune”.

În plus, ea mai invocă faptul că „Theodor V. Ioan întrebuițase mașinațiuni dolose pentru captarea testatoarei pentru a o decide să facă testamentul din 7 martie 1911”, și că „defuncta nu era în deplina posesiune a facultăților mintale și prin urmare testamentul era lipsit de elementul esențial, consimțământul”³².

Conform art. 960 Cod Civil, Nathalia Dimopol cere „proba testimonială pentru a dovedi manoperile dolose întrebuițate de pârâți”, precum și „a se dovedi și starea de inconștiență în care se găsea testatoarea în momentul autentificării testamentului”. Tribunalul îi admite cererea și, prin urmare, în ședința din 18 iunie 1912 au fost ascultați martorii: Smaranda Ioan, Dr. Ioan Antoniu, Dr. Daniel Cauffman, Dr. M. Cristofor, Ion T. Zaharescu și Raluca Beloescu.

Dar Tribunalul decide că, în ceea ce privește „dolul”³³, „din declarațiunile martorilor nu se constată că pârâții ar fi întrebuițat mașinațiuni sau manopere dolose pe lângă defuncta (...); din potrivă se constată că pârâtul Ioan nici nu era dintre persoanele care veneau des în casa defunctei și prin urmare în contact de captațiune prin mijloace dolose și sugestiv; că pârâtul Th. V. Ioan, (abia) în ziua autentificării

³² Motive omniprezente în procesele de succesiune în secolele XIX-XX: testatorul (testatoarea) nu știa ce face, a fost înșelat(ă), nu avea discernământ etc. (n. m.)

³³ „Dol” (franc.), din lat. „dolus” – manevră frauduloasă destinată a înșela; „dolosiv” (franc.) – care prezintă caracterul dolului, al fraudei, al înșelăciunii, cf. *Petit Larousse*, ediția 1967, p. 333. În situația de față, Nathalia Dimopol și membrii Tribunalului „românizaseră” cuvântul.

testamentului, a fost chemat la domiciliul defunctei”. Urmează a se înlătura ca nedovedit dolul invocat de reclamantă, ca „mijloc de vițiere” a consimțământului testatoarei.

În privința lipsei de consimțământ, se arată că, deși bolnavă, Blanche Costin „era conștientă, a citit și a scris testamentul în fața președintelui Tribunalului și a grefierului Ion T. Zaharescu”³⁴.

Dr. M. Cristofor, medicul curant, a declarat că „deși îi făcea injecțiuni cu cafeină și stricnină (...), ele nu-i alterau conștiința. După semnarea testamentului, el a conversat foarte bine cu Dna Blanche (sic) Costin, fiind limpede la minte, și că pe la orele trei dimineața a încetat din viață”.

Dr. Ion Antoniu, tot medic curant, arată că vorbise cu ea cu cinci - șase zile înainte și că „dădea răspunsurile cugetate”; el „crede că putea să facă un testament valabil; că injecțiunile cu cafeină sunt un tonic cardiac”³⁵.

În schimb, depunerile martorilor Ioan T. Zaharescu și Smărăndița Ioan (probabil servitori în casa Costin) „urmează a se înlătura, întrucât nu precizează nimic în ce privește starea de cunoștință a testatoarei în momentul autentificării testamentului”, iar „arătarea marturei Raluca Beloescu că defuncta Blanche Lascăr Costin era perdută cu o zi înainte de facerea testamentului și că se înțelegea cu dânsa prin semne, față de depunerile categorice ale medicilor curanți, oameni de știință, (...) urmează asemenea a se înlătura”³⁶.

În concluzie, Tribunalul hotărăște: „(...) Ast feliu fiind rămâne stabilit că testamentul autentic din 7 Martie 1911 este un act conștient și expresiune a voinței libere a testatoarei (...), [deci] urmează a se înlătura ca nedovedit și acest mijloc de anularea testamentului pentru lipsă de consimțământ”.

În ceea ce-l privește, Theodor V. Ioan cere ca ultimul testament să se declare valabil și față de Academia Română, întrucât prin unul anterior, din 14 iunie 1910, Blanche instituisese legatar universal pe Academia Română. C. C. Arion, ministrul Instrucțiunii Publice, și M. Popescu, administratorul Casei Școalelor (primul reprezentat de cel de-al doilea) cer ca în cazul în care testamentul din 7 martie 1911 s-ar declara

³⁴ Era în joc, cum se vede, și onorabilitatea Președintelui de Tribunal, în fața căruia Blanche Costin semnase ultimul testament (n. m.).

³⁵ *Creditul Funciar...*, f. 40r-v.

³⁶ *Ibidem*.

nul, să se execute testamentul olograf din 14 iunie 1910, și, în consecință, Casa Școalelor să fie pusă în stăpânirea averii, pentru ca din veniturile ei să se poată „înființa în orașul Bârlad Școala de Muzică prevăzută prin testament”³⁷. Câștig de cauză pe toată linia are totuși doar Theodor V. Ioan.

Deși sentința nu îi este favorabilă, reclamanta Nathalia Dimopol nu renunță, și face apel. Acesta se judecă la 28 VI 1912, dar nu se mai prezintă decât reclamanta Nathalia Dimopol și pârâul Theodor V. Ioan, lipsind George Hr. Dimopol, soțul reclamantei, Academia Română, Primăria Comunei Urbei Bârlad și intervenienții: Ministerul de Instrucțiune și administratorul Casei Școalelor.

Probabil tot mai supărată și nemaîștiind ce să susțină, Nathalia Dimopol arată că cei doi ar fi doar legatari ce urmau să îndeplinească „grijile mele”³⁸, dar Tribunalul înțelege „grijile creștinești și alte sarcini de natura forului intim al conștiinței legatarilor universali”³⁹.

Prin sentința no. 269 din 28 VI 1912, rămasă definitivă, Tribunalul hotărăște că: întrucât Academia Română nu s-a prezentat, testamentul (a cărui anulare Nathalia Dimopol nu o reușise) devenea valabil și față de Academie. La fel pierd Ministerul Instrucțiunii și Casa Școalelor, deoarece pretențiile lor nu au fost dovedite de către reclamanta Nathalia Dimopol (care se făcuse și „avocatul” acestora, în disperare de cauză).

Lui Theodor V. Ioan i se dau și cheltuieli de judecată de 500 lei „cu care trebuie despăgubit de reclamanta Nathalia Dimopol, care cade (pierde – n. red.) în proces, conform art. 140 și 146 Cod de Procedură Civilă”.

Respinge ca nefondată acțiunea Nathaliei Dimopol și cererea de intervenție a Ministerului Instrucțiunii Publice și a administratorului Casei Școalelor. Admite cererea lui Theodor V. Ioan și declară valabil testamentul⁴⁰.

În cele din urmă, de voie, de nevoie, cei doi (foști cumnați) ajung co-părtași în moștenirea Blanchei Costin – Theodor V. Ioan, recunoscut ca legatar universal pe jumătate din avere prin testamentul autentificat din 7 III 1911, iar Nathalia Dimopol, recunoscută ca cesionară a

³⁷ *Ibidem*, f. 37r-v.

³⁸ *Ibidem*, f. 217r.

³⁹ *Ibidem*, f. 221v.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 223v.

drepturilor răposatului (atunci) Gheorghe Vidră. După cum se vede, încercarea de a se substitui drepturilor Louisei-Félicité Hongnat a eșuat, fiind respinsă de către Tribunal.

Așa încât, la împărțirea finală, Tribunalul stabilește că succesiunea defunctei Blanche L. Costin se compunea din moșia Banca de 704 fâlcii sau 1.007 ha, casele din Bârlad, desp. II, str. L. Costin, averea mobilă ce a mai rămas la moșie și în casele din Bârlad, „la care se mai adaugă: doi boi, un car, două vaci și trei viței luați de Doamna Dimopol”⁴¹. Cum se vede, încă înainte de a fi confirmată în calitate de moștenitoare, Nathalia Dimopol nu se putuse abține și, probabil în cadrul unei crize de nervi, tot își însușise ceva – vitele respective.

Masa succesorală s-a împărțit în două: loturile A și B. Lotul A „era format din două trupuri de pământ, unul de 180 fâlcii sau 257 ha, cuprinzând și gara, învecinat: la Vest cu apa Bârladului care îl desparte de moșile Strâmtura și Zorleni, la Est cu moșia Fedești, la Sud cu răzeșii de Banca, la Nord cu moșia Ghermănești; și altul de 170 fâlcii sau 240 ha, numit pădurea de la Recea, care era megieșit la Nord și Est cu moșia Fedești, la Sud cu răzeșii de Banca, la Vest cu Zorleni și răzeșii de Banca. Mai cuprindea casa de locuință⁴² din satul Banca cu ceirul înconjurător, atunci ocupată de arendaș. Se dă Dnei Nathalia Dimopol”⁴³.

Lotul B „era format tot din două trupuri: Gura Băncei de 330 fâlcii sau 471 ha, învecinat la Est cu casa și ceirul din lotul A, la Vest cu locul clăcașilor de Banca, la Nord cu Casa Comunală, la Sud cu locuitorii de Banca; și Rădiul, cu pădure, în suprafață de 20 fâlcii sau 28 ha, având la Nord moșia Zorleni, la Vest răzeșii de Banca, la Est și Nord clăcașii de Banca. Cuprindea localul de cârciumă din satul Banca. Se dă Dlui Theodor V. Ioan”⁴⁴.

Se mai fac diferite precizări cu privire la împărțirea datoriilor și la plata unui motor la moara din Banca cumpărat de la Sigmund Mayer de

⁴¹ *Ibidem*, f. 22v.

⁴² O fotografie a casei respective se poate vedea în: Elena Diaconu, *Case și locuri. Necesitatea unor plăci memoriale*, p. 165-170, în volumul *Bârladul, odinioară și astăzi. Miscelanea*, Muzeul „Vasile Pârvan” – Bârlad, f. a. [cca. 1980]. La p. 168 se spune: „(...) Se păstrează și astăzi, dar cu multe modificări, casa lui Gheorghe Lambrino din satul Banca. Aici, venea de multe ori A. I. Cuza, înainte de a fi domn, dar mai ales în primii ani ai domniei 1859-1862, când a trebuit să-și împartă timpul între București și Iași”, iar la p. 169 este dată fotografia casei.

⁴³ *Creditul Funciar...*, f. 22v.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 23r.

răposatul Lascăr Costin. „Casele din Bârlad se vor scoate la licitație pentru împărțire în mod egal. Se va împărți asemenea recolta de la vie” ca și ratele datorate de răposata Blanche Costin (moștenite de la soțul ei) pentru împrumutul făcut la Creditul Funciar Rural din București⁴⁵.

După sentința datată la 28 VI 1912, cei doi inamici – Theodor V. Ioan și Nathalia Dimopol – își intră în drepturi în posesiunea jumătății fiecăruia din moștenire. În rândurile următoare, vom mai da câteva amănunte despre ce s-a mai întâmplat.

După aproape cinci luni (22 XI 1912), Theodor V. Ioan semnează o înțelegere prin care arată că, având în vedere că răposatul (la momentul acela – n. m.) Gheorghe Vidră o recunoscuse și cedase Nathaliei Dimopol calitatea de succesoare legală a defunctei Blanche Lascăr Costin și i-a cedat drepturile lui de legatar universal, o recunoaște și el în această calitate⁴⁶.

Nesimțindu-se probabil foarte confortabil în calitate de co-proprietară alături de Ioan și având nevoie de bani, chiar în aceeași zi, Nathalia Dimopol vinde moșierului bârlădean Iorgu Radu⁴⁷ partea sa de

⁴⁵ *Ibidem*, f. 23r-v.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 227r-v, 228r-v.

⁴⁷ *Creditul Funciar...*, dos. 1.980/1889, vol. II (m. Pungești, com. Pungești-Gârceni și Armășoaia, pl. Racova, jud. Vaslui, a lui Aristide G. Saryiani): „Act de căs. no. 1 din 10 I 1882 de la Corod (Tecuci) dintre Iorgu Radu, june, ortodox, de 26 ani, agricultor, n. Corbița (Tecuci) 1855 și domiciliat Corod, fiul Domnului Dimitrie, agricultor, domiciliat Corbița, consimte, și al decedatei Marghioala Radu, & Domnișoara Ecaterina Lari, jună, ortodoxă, de 27 ani, liberă, n. Bârlad 1854 și domiciliată Corod, fiica decedatului Iordache Mihail și a Doamnei Safta Lari, rentieră, domiciliată Corod, prezentă și consimte. Contract dotal. Martori: Vasile Stegaru; Gheorghe Călin; Costache Neculau; Constantin Dobrovici, [n. 1839, cumnat ei, căs. cu Natalia Lari, n. 1857 – n. m.]”. Deci, George („Iorgu”) Radu (n. 1855 † 1934), căs. cu Ecaterina Iordache Lari (1854 - Bârlad 15 III 1902). Dăm, în continuare, „faire-part-ul” de deces al lui Iorgu Radu: „Elena și farmacist Dimitrie Borș cu copiii, [fiică, ginere și nepoți], Doctorul George și Eliza Radu cu fiul [Iorgu – n. m], [fiu, noră și nepot], Natalia Dr. [Al.] Căpățână cu copiii, [soră și nepoți], Alexandru și Elena Radu, [frate și cumnată], doamna Maria Goiu, [soră], anunță încetarea din viață a lui Iorgu Radu, de 79 ani, proprietar, † Bârlad 26 IV 1934”, în *Universul*, 28 IV 1934. Fiul doctorului George Radu s-a numit Iorgu Radu jr. (n. Bârlad 1926 † id. 1995). După cum se vede, familia subzistă până în zilele noastre. Iorgu D. Radu mai avusese o soră, Elena D. Radu (n. Corbița 1853), căsătorită (Buciumeni - Tecuci 30 X 1869) cu Nicolae (Nicu) Ifrim (n. Buciumeni 1837), fiul lui Gheorghe (fiul stolnicului Constantin) Ifrim și al Tarsiței (recăsătorită cu biv vel paharnicul Ion Similachi), fiica medelnicerului Costachi Ioniță Șăndre din Tecuci; și un frate, Alexandru D. Radu (n. Corbița 1858 † Buc. 6 V 1933

moșie cu 350.000 lei. Din această sumă, ea primește în mână 247.264,87 lei, restul reprezentând partea ei la ipoteca la Creditul Funciar Rural (67.735,13 lei – datorie asumată odată cu jumătatea de moșie) și datoriile către Elena Ștefănescu și Elena Țânțu (35.000 lei), toate trei preluate de Iorgu Radu⁴⁸. Dacă scădem din această sumă cei 20.000 lei plătiți de ea lui Gheorghe Vidră, rezultă că Nathalia Dimopol a rămas cu un câștig net de 227.264,87 lei (asta în afară de jumătățile respective din valoarea casei, a acțiunilor, vitelor, vinului etc.), o sumă absolut considerabilă în România dinaintea Primului Război Mondial. După această dată, nu știm ce s-a mai întâmplat cu ea. Mai apare cu ocazia „faire-part”-ului de deces al soțului ei, în 1925. A avut un fiu, Hristodor⁴⁹.

Revenind la Iorgu Radu, stăpânirea lui continuă, dar e supusă probabil avatarurilor războiului și ale reformei agrare postbelice. Din resturile rămase ale moșiei lui, la 30 VI 1920, el vinde fiicei sale, Natalia dr. Al. Căpățână, 85 ha⁵⁰, iar la 1 VII vinde alte 85 ha fiului său George Radu⁵¹. Deși nu apare în hârtiile văzute de mine, probabil că o tranzacție

□ Sf. Vineri), „pensionar cefere”, căs. cu, având o fiică Ana, soția inginerului Gheorghe Ifrim (cu copii). În „faire-part”-ul lui de deces, pe lângă familiile Radu, Borș și Căpățână, mai apar: „Natalia N. Ifrim (cu copii), Elena Frunză, [n. Pastia?], Petrache Nițu și Natalia Dăscălescu”. Cum se poate observa, familiile Radu și Ifrim erau dublu înrudite. Încă o precizare: Iorgu Radu de la Corbița († 1934), ajuns proprietar la Banca, nu trebuie confundat cu alt Iorgu Radu, proprietar la Dealu Mare, nepot al lui Lupu Kostaki și cel care a dat numele său unui cunoscut liceu din orașul Bârlad. Confuzia a fost deja făcută în volumul colectiv *Bârladul, odinioară și astăzi. Miscelanea*, Muzeul „Vasile Pârvan” – Bârlad, f. a. [cca. 1980]. Iorgu D. Radu „de la Banca” a fost unul din contributorii la înființarea Liceului de fete din Bârlad (1921), care i-a purtat și numele, în calitate de „prim-donator” (cu 500.000 lei) al acestui așezământ (Gheorghe Clapa, *Dezvoltarea învățământului în orașul Bârlad în perioada 1918-1944*, p. 181-204, în volumul *Bârladul, odinioară și astăzi...*). Trebuie adăugat că după război și în condițiile inflației de atunci, în pofida mărimii, suma nu mai avea valoarea antebelică.

⁴⁸ *Creditul Funciar...*, dos. 106/1910, f. 225r-v.

⁴⁹ Hristodor G. Dimopol (n. 16 II 1885), fiul Nathaliei Dimopol, n. Nanu, a fost căsătorit cu Virginia, fiica lui Petre Hagi Ivanciu, mare proprietar și „președintele Băncei Țăranilor”. În 1942, îi întâlnim pe (verii) Virginia H. Dimopol (probabil văduvă la acea dată) și Constantin I. Pastia (fiul Nathaliei I. C. Pastia, născută Ioan, fiica lui Th. V. Ioan) care cumpără de la Marcu Onescu un imobil în București, Calea Plevnei no. 1 (sc. B, et. IV, ap.12) (cf. DANIC, *Fond Subsecretariatul de Stat al Românizării...*, dos. 456/1942, f. 101r).

⁵⁰ *Creditul Funciar...*, dos. 106/1910, f. 189r.

⁵¹ *Ibidem*, f. 191r.

asemănătoare fusese făcută și cu cealaltă fiică, Elena, soția farmacistului Dimitrie Borș.

În privința stăpânirii lui Theodor V. Ioan, aceasta continuă netulburată de alte inconveniente. La 30 mai 1913 el primea un certificat de la trei proprietari din Bârlad (Paladi, Irimia și Ivanciu⁵²), adevăritor că este proprietar deplin al lotului B din moșia Banca. Taxele de succesiune datorate de Ioan fuseseră garantate de o inscripție ipotecară asupra moșiei și erau plătite la data de 5 VII 1914⁵³. Având totuși nevoie de bani, poate pentru a-și plăti, printre altele, obligația de 40.000 lei asumată față de Primăria Bârlad în ianuarie 1912, Ioan împrumută, la 2 iulie 1914, de la Creditul Funciar Rural (sub-director Dimitrie I. Carp) 150.000 lei – arătând că posedă moșia în baza actului de împărțeață din 30 aprilie 1913. La acea dată, moșia Banca lot B avea 495 ha⁵⁴.

În concluzie, probabil că toată lumea a avut câte ceva de câștigat de pe urma moștenirii Costin, cu excepția, mai mult ca sigur, a Louisei-Félicité Hongnat căreia ne îndoim că Nathalia Dimopol i-a achitat vreodată cei 60.000 lei la care se angajase.

Abstract

A DISPUTED HERITAGE: THE LAND OF BANCA (TUTOVA) OF LASCAR COSTIN'S OF BÂRLAD

We tried to point out the history, throughout more than half a century, of a land named Banca, near the town of Bârlad, in the former district of Tutova, and how the owners of the same changed. Initially owned by the Lambrino family, it passed to Iordache Râșcanu (as his wife's dowry), than had to be sold for debts. The new owner, Lascăr Costin, left it to his French-born wife Blanche Hognat, who at her turn left it to two of her friends, Theodor V. Ioan and Gheorghe Vidră, solicitors and „proprietors” in the same town of Bârlad. This was the beginning of a long trial which opposed these two to Nathalia Dimopol, former sister-in-law of Theodor V. Ioan. She sustained, though unsuccessfully, the rights to succession (which had become hers as well!) of one of Blanche Hognat's first cousins.

⁵² Acesta din urmă chiar cuscru Nathaliei Dimopol (vezi supra – nota 50) – încă o dovadă de cât de „mică” era lumea în care se învârtteau protagoniștii poveștii noastre.

⁵³ *Creditul Funciar...*, dos. 106/1910, f. 65r.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 70r-v, 71r-v.

Finally, the Costin succession (the land of Banca included) was divided between Theodor V. Ioan and Nathalia Dimopol (the latter buyer of the rights of Gheorghe Vidră). She sold her part to Iorgu Radu, equally „proprietor” of Bârlad, who divided it to his offspring.

We also tried to illustrate a few moments and details of “small history” in the life of the described subjects, or their family and friends, in order to recreate some impressions of the past life in Bârlad. We also mention that the land of Banca was repeatedly visited by Prince Alexandru Ioan Cuza, prince of Romania, in his capacity of brother-in-law of the initial land owners, the Lambrinos.

ANEXĂ:

**Inventarul mobil și imobil aflat în casa din Bârlad și la moșia Banca
(Tutova) la moartea lui Lascăr Costin († 1910)**

a) „Inventar de averea remasă pe urma defunctului Lascar Costin aflătoare în orașul Bârlad⁵⁵.”

1) Una casă de fer sistem Wertheim veche – 250 lei; 2) Mai multe acte de ale clienților defunctului relative la diferite afaceri, cum și mai multă corespondență familiară f[ără] v[aloare]; 3) Două biblioteci de stejar masiv – 700 lei; 4) Șaptezeci și șase volume Drept civil Dalaz [Dalloz] a 5 lei – 380 lei; 5) Optsprezece volume Pandictes Française[s] a 10 lei – 180 lei; 6) Treizeci și trei volume Laurent a 9 lei 40 bani – 300 lei; 7) Șaisprezece volume Larousse – 200 lei; 8) Patru sute șasesprezece volume dif[eriti] autori streini – 2.080 lei; 9) Un biureau de stejar masiv – 300 lei; 10) Una oglindă – 250 lei; 11) Șapte tablouri – 100 lei; 12) Una dormeză – 40 lei; 13) Șase fotoliuri – 120; 14) Alte două fotoliuri – 50 lei; 15) Un ciasornic în bronz cu glob de sticlă – 200 lei; 16) Cinci covoare turcești – 100 lei; 17) Patru taburete și una masă – 100 lei;

În antret: 18) Două oglinzi – 200 lei; 19) Patru tablouri a 20 lei – 80 lei; 20) Una masă – 20 lei; 21) Una canapea – 25 lei; 22) Patru fotoliuri – 80 lei;

În odaia de dormit: 23) Două paturi – 200 lei; 24) Una șifonieră – 100 lei; 25) O dormeză – 30 lei; 26) Șase scaune fotoliuri – 60 lei; 27) Două mesuți de noapte – 40 lei; 28) Un lavoar cu marmură – 25 lei; 29) O dormeză – 20 lei; 30) Una masă – 10 lei; 31) Una oglindă – 3 lei; 32) Două scaune – 5 lei; 33) Două puști – 80 lei;

În salon: 34) Una pianină A. Nieber – 500 lei; 35) Una oglindă cu consolă – 700 lei; 36) Una oglindă venețiană – 200 lei; 37) Una garnitură mobilă de salon – 700 lei;

În sufragerie: 38) O masă de sufragerie – 30 lei; 39) Douăsprezece scaune – 72 lei; 40) Una canapea – 30 lei; 41) Una oglindă – 30 lei;

42) Una casă compusă din șase camere și antreu cu atenansele și locul ei – 30.000 lei; 43) Una caretă – 400 lei; 44) Una trăsură – 200 lei; 45) Una trăsură nouă – 500 lei; 46) Una sanie – 100 lei; 47) Patru cai – 1.500 lei; 48) O bucătărie cu cele necesare – 200 lei.

Total 35.280 lei + 6.210 lei (din prima pagină până la 20) = 41.490 lei

⁵⁵ *Ibidem*, f. 106r-v. și o filă nenumerotată (în dosar).

(...) Format azi 4 Marte 1910 Magistrat stagiar D. C. Bagdat; Grefier I. T. Zahareanu”.

b) „Inventar de averea mobilă și imobilă a defunctului Lascar Costin și aflătoare în comuna Banca acest județ⁵⁶”.

Natura obiectelor. În casa de locuință. 1) Un biurou cu nouă saltare evaluat – 40 lei; 2) Una canapea – 20 lei; 3) Patru fotoliuri – 28 lei; 4) Una oglindă – 12 lei; 5) Un lavoar cu serviciu – 6 lei; 7) Una mesuță de noapte – 14 lei; 7) Cinci tablouri de perete – 35 lei; 8) Un covor – 4 lei; 9) Un barometru – 20 lei; 10) Una masă – 40 lei; 11) Patru canapele – 100 lei; 12) Două oglinzi – 40 lei; 13) Nouă tablouri diferite – 45 lei; 14) Un pendul – 20 lei; 15) Nouă scaune – 27 lei; 16) Una lampă suspendată – 10 lei; 17) Una pianină, marca Erard – 400 lei; 18) Un divan – 45 lei; 19) Patru fotoliuri – 24 lei; 20) Una canapea – 25 lei; 21) 38 treizeci și opt volume diferiți autori francezi – 76 lei; 22) Una etajeră – 5 lei; 23) Una oglindă – 15 lei; 24) Cinci tablouri – 7 lei; 25) Patru dormeze – 100 lei; 26) Una masă – 15 lei; 27) Două mese mai mici – 8 lei; 28) Una mesuță de noapte – 25 lei; 29) Patru arme vechi militare cu un răstel – 80 lei; 30) Una oglindă – 40 lei; 31) Treizeci și șase tablouri diferite – 99 lei; 32) Trei scaune – 12 lei; 33) Una lampă – 20 lei; 34) Patru lavicere – 60 lei; 35) Un pat – 30 lei; 36) Treizeci și nouă tablouri diferite – 108 lei; 37) Un lavoar – 50 lei;

În odaia sufrageriei: 38) Un bufet – 60 lei; 39) Una masă – 30 lei; 40) Un dulap cu sticlă – 20 lei; 41) Una canapea veche – 20 lei; 42) Treisprezece tablouri – 13 lei; 43) Șase scaune – 30 lei; 44) Un pat vechiu – 20 lei; 45) Un lavoar – 20 lei; 46) Una mesuță – 5 lei; 47) Una oglindă – 10 lei; 48) Un pat – 10 lei;

În grajd și remiză: 49) Una trăsură mică pentru o persoană – 100 lei; 50) Un cal – 150 lei;

51) Una casă cu atenanse, o bucătărie cu două odăi și sală acoperite cu tablă, casa având șase camere în primul etaj și una cameră în al doilea etaj, cu 11 hectare 58 arii loc – 18.000 lei;

52) Una casă în stare mediocră cu 2 camere cu grajd de scânduri, acoperită cu tablă, cu 2 șoproane de scânduri, și cu 10 prăjini loc, aproximativ – 500 lei;

53) Opt hectare 58 arii loc arabil din moșia rezervată proprietății – 4.290 lei; 54) Douăzeci hectare două arii locul de sub pădure dată arendașului – 10.000 lei; 55) Patru hectare vie – 6.400 lei; 56) Optzeci și cinci hectare optzeci arii pădure vândută cu 29.850 lei din care preț s[-]a primit numai 15.000 lei – 14.850 lei; 57) Valoarea terenului de sub aciașă pădure – 42.900 lei; 58) Una sută patruzeci și unu hectare 85 arii pădure în picioare – 29.788 lei; 59) Valoarea locului de sub aciașă pădure – 70.925 lei; 60) Optsprezece localuri de

⁵⁶ *Ibidem*, f. 107r-v, 108r-v, 109r-v.

comerț în târgușorul Banca cu una moară și han – 156.000 lei; **61)** 715 șaptesute cincisprezece hectare loc arabil, arendat cu 18.000 lei anual – 366.000 lei;

În vie: **62)** Șase vase a 45 vedre și 2 vase a 25 vedre vin roș recolta 1908, a 2 lei vadra; 480 decaltri – 720 lei; **63)** Două vase a 45 vedre vin roș recolta 1909 a 4 lei vadra; 480 decaltri – 405 lei; **64)** Un vas deșert – 20 lei; **65)** Patru căzi – 200 lei; **66)** Cincisprezece butoae mari goale – 300 lei; **67)** Cincisprezece butoae mici – 110 lei; **68)** Opt butoae mai mici – 64 lei; **69)** Nouă ciubere – 45 lei; **70)** Patru balercuțe a 10 lei una – 40 lei; **71)** Un teasc sistematic – 50 lei; **72)** Una mașină de sdrobit struguri – 50 lei; **73)** Două butoae mari a 100 vedre – 100 lei; **74)** Una cramă – 150 lei; **75)** Un beciu de cărămidă învelit cu șopron de stuf – 7.000 lei;

În prăvălia din târgușorul Banca: **76)** 56 cincizeci și șase sticle coniac a 2 lei 80 – 156,80 lei; **77)** 9 sticle piperment a 3 lei 20/oo – 28,80 lei; **78)** 22 douăzeci și două sticle oțet a 1 leu 80/oo – 39,60 lei; **79)** 13 Treisprezece sticle lichior a 2 lei 80/oo – 36,40 lei; **80)** Opt sticle biter a 3 lei una – 24 lei; **81)** 11 unsprezece sticle mastică a 3 lei – 33 lei; **82)** 9 sticle biter a 3 lei – 27 lei; **83)** Unsprezece sticlă mastică a 3 lei – 33 lei; **84)** Unsprezece sticlă smeură a 3 lei – 33 lei; **85)** Douăzeci și una sticle coniac a 2 lei 80/oo – 59,80 lei; **86)** Una sticlă cacauă a 2 lei – 2 lei; **87)** Nouă sticle coniac a 2 lei 80/oo – 25,20 lei; **88)** Unsprezece sticle lichior a 3 lei – 33 lei; **89)** Douăzeci sticle smeură a 3 lei – 60 lei; **90)** Treizeci și șase sticle coniac a 2 lei 80/oo – 100,80 lei; **91)** Patrusprezece sticle șampanie a 5 lei – 70 lei; **92)** Treizeci litruri rachiu și 30 sticle a un leu 40/oo – 42 lei; **93)** Una sută șasesprezece litruri rachiu a 1 leu 40/oo – 162,40 lei; **94)** Optzeci și trei și jumătate litruri rachiu a 1 leu 40/oo – 116,90 lei; **95)** Una sută patruzeci litruri rachiu a 1 leu 40/oo – 196 lei; **96)** Două sute cincizeci litruri rachiu a 1 leu 40/oo litru – 350 lei; **97)** Douăzeci și cinci vedre vin roș a 1 leu 20/oo litru – 444,60 lei; **98)** Una sută zece vedre vin a 7 lei 50/oo vadra – 825 lei; **99)** Una sută cincizeci și cinci vedre vin a 7 lei 50/oo – 1.162,50 lei; **100)** Una sută șaptezeci litruri rachiu drojdie a 2 lei 50/oo litru – 425 lei; **101)** Șaptezeci și cinci vedre vin roș a 7 lei 50/oo – 562,50 lei; **102)** Una sută douăzeci litruri rachiu tescovină a un leu 60/oo – 192 lei; **103)** Patru vase de vin deșarte – 170 lei; **104)** Șase cutii tutun a 1 leu 50/oo – 9 lei; **105)** Patru cutii tutun a 2 lei 50/oo – 10 lei; **106)** Cincizeci pachete țigări de damă a 1 leu – 50 lei; **107)** Treizeci pachete țigări „Domnița” a 040/oo – 12 lei; **108)** Patruzeci pachete țigări a 25/oo funcționare – 10 lei; **109)** Treizeci pachete țigări comerciale a 50/oo – 15 lei; **110)** Douăzeci și cinci pachete tutun a 0,80/oo – 20 lei; **111)** Zece pachete tutun a 0,50/oo – 5 lei; **112)** Una sută pachete tutun a 0,30/oo – 30 lei; **113)** Una sută pachete tutun a 0,20/oo – 20 lei; **114)** Douăzeci pachete tutun a 0,40/oo – 8 lei; **115)** Douăzeci pachete bob, hârtie de țigară a 0,30/oo – 6 lei; **116)** Cincisprezece cutii hârtie de țigară a 5 lei una – 75 lei; **117)** Treizeci cutii praf de pușcă a 0,30/oo – 9 lei; **118)** Două chile

tutun a 5 lei chilogramul – 10 lei; **119)** Cincizeci pachete țigări a 10/oo bani – 5 lei; **120)** Valoarea a opt vase cu vin de beciu de la Banca – 192,50 lei.

Total = 736.995,30 lei.

(...) Format azi opt Marte 1910 Magistrat stagiar D. C. Bagdat; Grefier I. T. Zahareanu”⁵⁷.

⁵⁷ După cum lesne se poate observa, obiceiul turcesc al covoarelor pe pereți fusese abandonat (era de altfel o caracteristică a sec. XIX), aceștia fiind acum acoperiți de zeci de „tablouri” (118 la număr!), probabil reproduceri sau litografii, în valoare de la trei la 20 lei bucata. Din păcate, mobilierul este descris foarte „sec”, neputându-ne da seama de valoare, stil sau epocă. Totuși, cantitatea mare de mobile este un indicator prețios în privința suprafeței caselor (casa din Bârlad avea șase camere, plus antreu și atenanse). În spiritul epocii, atât în casa din Bârlad cât și în cea de la moșie existau, respectiv, o pianină A. Nieber (de 500 lei) și o pianină Erard (de 400 lei). Tot așa, iese în evidență amploarea și varietatea comerțului cu vin, spirtoase și tutun care se făcea la moșie.

PALATUL DIN SECOLUL AL XIX-LEA DE LA GALATA - IAȘI

Bobi APĂVĂLOAEI

Despre palatele înălțate pe dealul Galata din Iași s-a scris mai ales în conjunctură cu prezentarea mănăstirii cu hramul „Înălțarea Domnului” ctitorită de Petru Șchiopul în jurul anului 1582. Principalele lucrări dedicate acestui lăcaș de închinăciune oferă informații prețioase cu privire la locul edificiului în evoluția arhitecturii ecleziastice de la răsărit de Carpați, la ctitorii ce au contribuit la bunăstarea obștii de aici, la privilegiile și proprietățile așezământului și, în fine, la palatele destinate domnului și enturajului său ridicate în incinta mănăstirii. În acest fel, prin studiile unor istorici de seamă și a unor pasionați de istoria bisericilor ieșene, s-a clădit imaginea unui monument de referință în rândul lăcașurilor de cult din spațiul românesc¹.

În privința palatelor de la Galata, majoritatea cercetătorilor le plasează în incinta mănăstirii. Potrivit acestora, pe o perioadă cuprinsă între anii 1582 și 1847, în interiorul mănăstirii au ridicat locuințe princiere domni precum Petru Șchiopul, Grigore Ghica, Constantin Ipsilanti și Ruxandra, sora lui Mihail Sturdza. Însă, parcurgând documentele istorice referitoare la acest subiect se observă elemente ce

¹ N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, ediție îngrijită de Olga Rusu și C-tin Ostap, Iași, 1997, p. 449-451; Gh. Balș, *Biserici și mănăstiri moldovenești din veacul al XVI-lea și al XVII-lea*, București, 1933, p. 9-16 și 303-304; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, ediția a II-a, Iași, 2007, p. 130-141; Dan Bădărău, *Istoria Iașilor*, Iași, 2010, p. 128-134; C. Cihodaru, Gh. Platon (coord.), *Istoria orașului Iași*, Iași, 1980, p. 322-327; N. Grigoraș, *Mănăstirea Galata*, Iași, 1943; Idem, *Un important monument de artă al Iașului – Galata*, în *CI*, II, 1971, p. 349-364; Idem, *Biserica Galata din Iași*, în *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, vol. coord. de Vasile Drăguț și Corina Nicolescu, Iași, 1974, p. 233-238; Pr. Ion Cărciuleanu, *Mănăstirea Galata - Iași*, Iași, 1991; Viorel Erhan, *Mănăstiri și biserici din orașul Iași și împrejurimi*, Iași, 2003; V. D. Vasiliu, *Bisericile ortodoxe din Iași*, Iași, 2004.

pot conduce la o altă repartitie a palatelor domnești pe cuprinsul dealului Galata.

Pentru a elimina ambiguitățile legate de amplasarea palatelor în raport cu mănăstirea Galata se vor utiliza izvoare cartografice, precum și observații ale cronicarilor și călătorilor străini din secolul al XIX-lea, surse nevalorificate încă la potențialul lor maxim.

Înainte de a prezenta succesiunea în timp și spațiu a palatelor de la Galata, este necesar să subliniem motivele ce au stat la baza fixării aici a unor reședințe domnești temporare. Prin prisma izvoarelor istorice se evidențiază două cauze majore dictate pe de o parte de raportul dintre dealul Galata și oraș, iar pe de altă parte de condițiile de trai din capitala Țării Moldovei.

Un prim element, definitoriu pentru înțelegerea motivației ce a stat la baza fixării aici a unei reședințe domnești temporare, este poziția strategică a dealului Galata față de orașul Iași. Dealul Galata aparține Coastei Iașilor și se întinde pe malul drept al Bahluiului, la sud de terasa inferioară pe care a apărut și s-a dezvoltat nucleul medieval al orașului Iași. Dealul are aspectul unui platou ce se înalță în pantă lină către sud-vest atingând înălțimea de 186 m la Miroslava. Panta nordică, abruptă, a dealului domină șesul Bahluiului și vadul de la Podul Roș apărut în urma intersectării conului de dejecție al râului Nicolina cu glacisurile coluviale de la baza terasei orașului². Existența vadului de la Podul Roș a fost determinantă pentru evoluția orașului Iași, prin acest punct făcându-se tranzitul spre părțile de miazăzi ale Țării Moldovei³ (fig. 1 și 2).

Potrivit călătorilor străini, de la Galata se putea admira întregul oraș, Curtea domnească, bisericile și mănăstirile din târg, precum și împrejurimile, iar pe la poalele acestui deal trecea vechiul drum ce lega Iașii de sudul țării⁴. Poziția dominantă a dealului Galata oferea astfel condiții potrivite pentru supravegherea zonei orașului Iași. În acest context nu pare deloc întâmplător plasarea aici a cazacilor veniți în

² N. Barbu, Al. Ungureanu, *Geografia municipiului Iași*, Iași, 1987, p. 140.

³ Al. Andronic, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iași, 1986, p. 21. Direcția acestui drum reiese foarte limpede din itinerariile unor călători străini. Pentru exemplificare redăm traseul urmat de patriarhul Macarie și secretarul său Paul de Alep: Galați - Tecuci - Bârlad - Vaslui - Scânteia - Iași, cu oprire în preajma mănăstirii Galata de unde sunt preluați de un numeros cortegiu și conduși la mănăstirea Sf. Sava (*Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, vol. îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 24-32).

⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, p. 51.

ajutorul lui Vasile Lupu. Așezarea în tabără de la Galata a cazacilor conduși de Timuș Hmelnițki avea tocmai rolul de a supraveghea Curtea domnească unde rezida Vasile Lupu și, în același timp, de a preîntâmpina o incursiune armată venită dinspre sud⁵.

Poziția strategică a dealului Galata a fost surprinsă și de relatările privind confruntarea din anul 1659, dintre susținătorii domnului Constantin Șerban și armatele turco-tătare ce sprijineau pe Ștefăniță Lupu. În fața pericolului otoman Constantin Șerban, zis Cârnu, a ales să se refugieze la Galata. Aici a dispus ca tabăra să fie fortificată cu șanțuri și valuri de pământ, cu palisade și turnuri de lemn și cu alte mașinării de război, precum macaralele. Din această poziție întărită, înzestrată cu multe tunuri mari, domnul Moldovei spera să lanseze atacuri nimicitoare asupra partizanilor lui Ștefăniță Lupu poziționați în șesul Bahluiului. Planul lui Constantin Șerban a fost dat peste cap de rapida cavalerie tătarască ce a reușit să învâluie trupele moldovene ieșite în câmp, să incendieze orașul și să distrugă tabăra de la Galata⁶.

Dealul Galata se evidențiază ca loc de refugiu și în secolul al XVIII-lea, în contextul războiului ruso - austro - turc, între anii 1735 și 1739. Speriat de incursiunile trupelor habsburgice în zona muntoasă a Țării Moldovei, Grigore Ghica a părăsit Iași și s-a refugiat mai întâi la mănăstirea Frumoasa, iar mai apoi la Țuțora veche, pe malul Prutului, unde a primit ajutoare de la garnizoanele otomane de la Hotin și Bender. În fruntea a circa șase mii de ostași, domnul s-a întors la Iași și s-a stabilit la Galata, în mijlocul unei tabere întărită cu șanț și val de pământ. Din această tabără Grigore Ghica a trimis un corp de oaste la Tg. Ocna – Comănești să alunge ultimele pâlcuri de oaste nemțească din țară. În primăvara lui 1739, domnul Țării Moldovei se găsea tot în tabără la Galata pregătindu-se să-și unească forțele cu oastea otomană condusă de Sari Ahmed-pașa spre a merge împotriva rușilor ce se apropiau de linia Nistrului⁷.

⁵ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Letopisețul Țării Moldovei. Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce*, vol. îngrijit de Tatiana Celac, Chișinău, 1990, p. 210.

⁶ Grație observațiilor lăsate de Evlia Celebi (*Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, p. 460) și Miron Costin (Miron Costin, *op. cit.*, p. 242) configurația taberei de la Galata și desfășurarea luptei sunt bine cunoscute.

⁷ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 405 și 439 (în continuare *Cronica Ghiculeștilor...*).

La începutul secolului al XIX-lea dealul Galata a fost, din nou, preferat în cantonarea trupelor, aici stabilindu-și cartierul general Alexandru Ipsilanti în timpul Eteriei⁸.

Nimicirea, în 1822, de către armata turcească a ultimilor eteriști la Galata, marchează sfârșitul taberelor militare de pe acest deal. Urme ale vechilor întărituri au fost vizibile până la începutul secolului al XX-lea când apar pe fotografiile aeriene ale mănăstirii. Pe aceste imagini se disting intervenții antropice ce pot proveni de la vechile amenajări militare din zonă (fig. 3). Un posibil fragment din vechea fortificație este surprins pe planul unei moșii de pe dealul Galata realizat în 1871⁹. Pe această hartă, alături de alte șanțuri mai mici, este marcat traseul rectiliniu a unui vechi șanț ce se evidențiază prin dimensiunile sale. În legenda hărții, la litera „e” se găsește următoarea descriere a șanțului: „tot sanzu veci de la hupca, ciri esti prin mijlocul fenazului 17 pragini” (fig. 4).

Al doilea motiv ce a stat la baza alegerii Galății¹⁰ este reprezentat de condițiile de viață din orașul Iași, ce au determinat ca locul să fie preferat nu numai pentru instalarea taberelor militare, ci și pentru ridicarea unor reședințe domnești. Devenită capitală a Țării Moldovei, Iașii ajung să fie un pol de atracție pentru numeroși artizani, negustori, clerici, boieri și aventurieri în căutarea norocului. Sporirea bruscă a populației fără a fi dublată de măsuri edilitare concrete și durabile privitoare la sănătatea și igiena publică, au făcut ca orașul să se transforme într-un focar de infecție. Totodată, îndesirea locuințelor în

⁸ Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, vol. II, ediție C-tin Mihăiescu - Gruiu, București, 1998, p. 260.

⁹ SJAN - Iași, fond Planuri și Hărți, d. 540.

¹⁰ Și dealul Cetățuia oferă anumite avantaje strategice, poate chiar o mai bună vizibilitate datorită înălțimii mai mari. Însă poziția dominantă a Cetățuiei este anulată de lipsa contactului direct cu drumul spre sudul țării. Între Cetățuia și drumul mare al Țarigradului se interpune valea accidentată a pârâului Nicolina, care împreună cu afluenții săi formau multe hele teie la poalele dealului, împiedicând astfel accesul la căile de comunicație majore. Un asemenea inconvenient este ilustrat cu ocazia luptei dintre Francois Ernaut (în cronicile noastre – Ferent) și Mihail Racoviță, când trupele austriece nu au reușit să se retragă din cauza iazurilor și a malurilor înalte ale pârâului Nicolina ce barau legătura cu drumul principal (v. *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 203-209; N. Grigoraș, *Mănăstirea Cetățuia*, Iași, 1977, p. 78).

vatra orașului a creat condiții prielnice izbucnirii a numeroase incendii ce au mistuit în nenumărate rânduri capitala Țării Moldovei¹¹.

În aceste împrejurări domnii Moldovei au căutat să-și clădească pe lângă Iași palate confortabile în care să se retragă în caz de război, molime și incendii. Printre locurile preferate s-au numărat mănăstirile Socola, Frumoasa, Cetățuia și Galata, toate situate la sud de oraș, pe celălalt mal al Bahluiului, în masivul păduros al Coastei Iașilor.

Primele construcții aulice de la Galata datează din vremea lui Petru Schiopul. Simultan cu înălțarea bisericii, domnul a dispus și ridicarea unei case în care să locuiască în timpul șederii sale aici. Faptul că domnul este prezent în nenumărate rânduri la mănăstire, de unde dă mai multe hrisoave, probează existența unor facilități în stare să satisfacă atât nevoile principelui, cât și ale numeroasei sale suite¹².

Următoarea știre despre case domnești construite în incinta mănăstirii Galata o avem din timpul lui Grigore Ghica. În vremea acestui domn, care obișnuia din pricina deselor conflicte de la graniță să se retragă în tabără pe deal la Galata, s-au amenajat aici „casele cele preafrumoase de la mănăstirea Galata pentru odihnă și petrecere”¹³.

¹¹ Imaginea unui oraș înghesuit, răpus de mizeria aruncată în stradă, de mirosuri pestilențiale emanate de mlaștina Bahluiului și de gunoaiele depozitate fără nici o normă, începe să fie prezentă în descrierile călătorilor străini începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea, când autoritatea centrală, în perpetuă schimbare, nu reușește să mai gestioneze treburile interne ale capitalei Țării Moldovei. Pe tot parcursul secolului următor sunt înregistrate nenumărate molime și incendii a căror urmări sunt resimțite din greu de populația locală, indiferent de statutul social (I. Caproșu și D. Bădăraș, *op. cit.*, p. 275-278).

¹² Pentru informații detaliate privitoare la casele domnești ridicate de Petru Schiopu și Grigore Ghica vezi bibliografia de la nota 1. În lipsa documentelor scrise și a planurilor de loc, singurul instrument capabil să elucideze succesiunea și evoluția planimetrică a clădirilor din incinta mănăstirii rămâne arheologia.

¹³ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 259. În cronică lui Pseudo-Enache Kogălniceanu se amintește că în vremea domnului Ghica Vodă s-au făcut „casă domnești în ograda Gălății și zidi de petă înpregiur mănăstirii” (Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patra domnie lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, 1987, p. 3).

Mai jos de mănăstire, pe locul unui vechi orășel¹⁴ aflat între hotarele mănăstirilor Galata și Frumoasa¹⁵, a fost întemeiat Târgușorul, căruia domnul i-a fixat „patru iarmaroace pe an, pentru folosul obștesc al acelui ținut, căci iarmaroacele au înlocuit lipsurile acelui loc, care nu are schelă ca săracii să-și vândă prisosul și să-și cumpere cele trebuincioase”¹⁶. Veniturile și costurile de întreținere ale Târgușorului erau împărțite între mănăstirile Galata și Frumoasa, ambele reparate de domnul Grigorie Ghica¹⁷.

La începutul secolului al XIX-lea, în contextul înrăutățirii condițiilor de viață din capitală¹⁸, Constantin Ipsilanti dispune construirea unei reședințe cu două niveluri „în vârful dealului Galata din fața Iașiului, spre miazăzi, pentru care a realizat și un pod peste Bahlui ce poartă numele lui Ipsilanti și astăzi. Curțile cu două nivele au ars în anul 1814, păstrându-se din ele numai niște ziduri drepte și afumate de flacăra focului, dar numai până la domnia lui Mihail Sturza din anul 1847 când s-au refăcut de către sora Ruxandra a domnului, într-un șir de case mici, dar frumoase și de bun gust”¹⁹.

Dacă pentru localizarea caselor domnești zidite de Petru Șchiopul și Grigore Ghica nu sunt dubii în ceea ce privește plasarea lor în incinta mănăstirii Galata, pentru palatul lui Constantin Ipsilanti, reamenajat ulterior de Ruxandra, sora domnului Mihail Sturza, situația este puțin diferită.

În literatura de specialitate din ultima sută de ani, reședința lui Ipsilanti este situată tot în interiorul zidurilor mănăstirii. N. A. Bogdan

¹⁴ În timpul campaniei de înscăunare a lui Ștefăniță Lupu din 1659, Evlia Celebi descria un orășel la Galata: „*Despre menzilul zis orășelul Galata*. Acest orășel e un alt boiarlîc și se află în partea dinspre eleșteul orașului Iași, capitala Moldovei. Are case frumoase, loc de târg, grădini și vii și o mănăstire înfloritoare” (*Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea a II-a, p. 732).

¹⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV, *Acte interne (1726-1740)*, editate de I. Caproșu, Iași, 2001, d. 385.

¹⁶ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 291.

¹⁷ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV, d. 385.

¹⁸ În timpul domniei lui Alexandru Callimah, în anul 1799, orașul Iași a fost cuprins de o puternică epidemie de ciumă (Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 224).

¹⁹ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 225.

era de părere că la 1799 Constantin Ipsilanti a reparat radical mănăstirea Galata și toate casele dintre zidurile sale²⁰.

G. Balș credea că abia în timpul lui Mihail Sturza s-au refăcut casele din incinta mănăstirii unde a stat Ruxandra²¹.

Dan Bădărău și Ioan Caproșu așează palatul lui Ipsilanti tot în incinta mănăstirii. Referindu-se la casele egumenești ridicate de Petru Șchiopul, autorii arată că, în urma incendiilor de la începutul secolului al XIX-lea, „Ruxandra, sora lui Mihail Sturza, a primit încuviințarea domnească să repare acest palat și să se așeze acolo”²².

N. Grigoraș a dedicat acestui reprezentativ lăcaș de închinăciune trei ample articole înșirate de a lungul a trei decenii²³. Opinia istoricului era că palatul lui Constantin Ipsilanti a fost ridicat în incinta mănăstirii, lângă zidul sudic²⁴.

Concluziile lui N. Grigoraș au fost preluate de C. Cihodaru care, discutând despre soarta palatelor domnești din mănăstire, conchidea că, în timpul revoluției de la 1848, domnița Ruxandra a reamenajat palatul lui Constantin Ipsilanti²⁵.

²⁰ „Palatul reclădit în Galata servea de petrecere lui Vodă și boierilor săi în cursul verilor, până la 1806, când intrară rușii în țară. La 1814 au ars atât palatul cât și alte clădiri alăturate, rămânând din ele numai câteva ziduri afumate. Tocmai la 1847, Ruxandra, sora lui Mihail Sturza-Vodă, care fiind bolnavă avea nevoie de aer curat, reclădi palatul din Galata, și se așează acolo, petrecând până ce muri” (N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 451).

²¹ „Sub domnia lui Mihail Sturza Vodă s-au făcut și refăcut casele cu două rânduri care se văd și azi și unde locuia sora domnitorului, bolnavă, care își alesese acest loc ca mai liniștit și cu un aer mai curat decât în altă parte din oraș.” (G. Balș, *op. cit.*, p. 310).

²² D. Bădărău, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 131; D. Bădărău, *op. cit.*, p. 130.

²³ N. Grigoraș, *Mănăstirea Galata*, Iași, 1943; idem, *Un important monument de artă al Iașului – Galata*, în *CI*, II, 1971, p. 349-364; idem, *Biserica Galata din Iași*, în *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, volum coordonat de Vasile Drăguț și Corina Nicolescu, Iași, 1974, p. 233-238.

²⁴ „Constantin Ipsilanti a zidit lângă zidul sudic al incintei o nouă locuință domnească, precum și chiliile. Construcțiile înălțate în incinta mănăstirii Galata între 1799-1801, împreună cu palatul cu două rânduri – deci cu etaj, au ars în 1814, rămânând din ele doar niște bucăți de ziduri oable și afumate de flacăra focului. Nu se poate ști cât a avut de suferit biserica de pe urma acestui incendiu, totuși construcțiile cu caracter laic au fost refăcute, s-ar părea, după alte planuri, de abia în 1847, de către Ruxandra – sora lui Mihail Sturza” (N. Grigoraș, *op. cit.*, 1974, p. 238).

²⁵ „Nici curțile construite aici în 1799, de Constantin Ipsilante, nu au rezistat. Ele au ars în 1814, iar construcția pe care o vedem în prezent datează de pe vremea

Preotul I. Cârciuleanu, în singura monografie dedicată lăcașului de cult, prezintă și el același tablou al incintei mănăstirii Galata: în anul 1799, pe latura de sud a zidului de incintă, Constantin Ipsilanti a dispus construirea unui nou palat ce a luat foc în 1814 și a fost refăcut de Ruxandra în 1847²⁶. Viorel Erhan, într-o monografie de dată mai recentă, închinată lăcașurilor de cult ieșene, preia aceeași configurație a mănăstirii²⁷.

Laurențiu Rădvan, în cea mai nouă lucrare consacrată orașului Iași, citând pe Nicolae Stoicescu²⁸, de asemenea situează palatul construit de domnul Constantin Ipsilanti în cuprinsul mănăstirii²⁹.

Aruncând o privire pe vechile planuri ale orașului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, se pot observa diferențe notabile ce contrazic concluziile autorilor citați mai sus. Pe planurile rusești întocmite în anii 1769 și 1790 (v. fig. 5) în jurul mănăstirii Galata e loc gol, semn că palatele domnești erau concentrate în incinta lăcașului de cult. În schimb, pe planul rusesc din 1806, la vest de mănăstire este redat un complex de clădiri sub numele de „casa principelui Ipsilanti”³⁰. Aceeași situație e întâlnită și pe planul trasat de Giuseppe von Bayardi în 1819 (fig. 6). La vest de ctitoria lui Petru Șchiopul e schițat un palat de formă dreptunghiulară, cu o mare curte interioară. La nord de această construcție, pe un povârniș lin este înfățișată o grădină cu alei orientate spre vale și în mijlocul căreia pare a fi o fântână. Redarea grafică se potrivește cu descrierea lui Manolachi Drăghici: „sub curtea lui Ipsilanti, acolo unde coborau drumurile în grădină, se află renumitul izvor al Galatei cu apa cea mai ușoară și limpede din Iași. Acolo își petrecea Ipsilanti vara, precum și mai toți boierii din oraș, fiind acest obicei al plimbărilor până în anul 1806, după venirea din nou a rușilor”³¹. Amenajările lui Ipsilanti au fost remarcate și

revoluției de la 1848, și a fost făcută cu cheltuiala Ruxandei, sora domnului Mihail Sturza.”(C. Cihodaru, Gh. Platon (coord.), *op. cit.*, p. 327).

²⁶ Pr. I. Cârciuleanu, *op. cit.*, p. 62.

²⁷ V. Erhan, *op. cit.*, p. 57. Pentru neajunsurile acestei lucrări vezi recenzia lui Sorin Iftimi, în volumul Sorin Iftimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene*, Iași, 2008, p. 291-298.

²⁸ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 447.

²⁹ Gh. Iacob (coord.), *Iași – memoria unei capitale*, Iași, 2008, p. 39.

³⁰ N. Barbu, Al. Ungureanu, *op. cit.*, p. 146.

³¹ Manolachi Drăghici, *op. cit.*

de călătorii străini. Vince Batthyany admira pe la anul 1801, splendida priveliște asupra Iașilor de la chioșcul lui Ipsilanti³². Johann Daniel Ferdinand Neigebaur nota că „boierii țin în curțile lor o căruță cu doi boi și un servitor, angajat special pentru ale aduce apă de la izvoarele de la Galata”³³.

Palatul lui Ipsilanti nu a avut o existență prea îndelungată, momentul sfârșitului său fiind învăluit în ceață. Manolachi Drăghici relatează că a luat foc în anul 1814³⁴, dar călătorul străin Gustav Adolf Ramsay nota în 1829, că „lângă oraș se află splendidul palat al principelui Ipsilanti, ars de turci în 1822. Din zidurile care au rămas, se poate constata cât de mare și de frumos a fost”³⁵.

Palatul a rămas în ruină până în 1847 când Ruxandra sora lui Mihail Sturdza l-a refăcut într-un șir de case mici, dar frumoase și de bun gust. În această nouă construcție a trăit Ruxandra ultima parte a vieții³⁶.

După dispariția domniței Ruxandra reședința a fost cumpărată, în anul 1853, de domnul Alexandru Grigorie Ghica de la Petrache Mavrogheni. Din actul de embatic din 5 iulie 1861 se arată că „au fost cumpărate casele răposatei vornicese Ruxandra Mavrogheni aflate în apropierea Mănăstirii Galata, închinată Sfântului Mormânt, de la vornicul Petru Mavrogheni, fiul răposatei”³⁷. Petrache Mavrogheni era fiul lui Petrache Mavrogheni, nepotul de frate al fostului domn Nicolae Mavrogheni și al Ruxandrei fiica lui Grigoraș Sturdza și sora domnului Mihail Sturdza³⁸. Prin urmare Petrache Mavrogheni era moștenitorul domniței Ruxandra din cronică la Manolachi Drăghici, care a ridicat casele de la Galata, pe locul palatului mistuit de flăcări a lui Constantin Ipsilanti.

După cumpărare, casele domniței Ruxandra au fost transformate, prin hrisovul din 26 iulie 1855, într-un „ospiciu pentru bătrâni săraci și

³² *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, vol. coord. de Paul Cernovodeanu și colab., București, 2004, p. 107.

³³ *Ibidem*, vol. IV, vol. coord. de Paul Cernovodeanu și Daniela Bușă, București, 2007, p. 270.

³⁴ Manolachi Drăghici, *op. cit.*

³⁵ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. II, vol. coord. de Paul Cernovodeanu și Daniela Bușă, București, 2005, p. 389.

³⁶ Manolachi Drăghici, *op. cit.*

³⁷ Paul Pruteanu, *Contribuție la istoricul spitalelor din Moldova*, București, 1957, p. 276.

³⁸ Stelian Neagoe, *Oameni politici români*, București, 2007, p. 453-455.

infirmi pentru a stârpi necuviința cerșetorilor de prin ulițe” administrat de Casa Spitalelor Sf. Spiridon. Casele nu erau chiar potrivite cu noua întrebuințare, de aceea domnul Grigore Alexandru Ghica a poruncit arhitectului Kugler să întocmească un plan pentru un „ospiciu îndemânatic și chibzuit, în potrivire cu regulile ospitalicești”. Clădirile, proiectate după indicațiile și povăturile protomedicului țării, urmau să se construiască treptat în funcție de mijloacele materiale³⁹.

Pe planul moșiei Galata întocmit în jurul anului 1880 se poate vedea la vest de mănăstire un grup de patru case, așezate în careu, desemnate a fi ospiciu (fig. 7).

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea în grădina ospiciului de la Galata mai puteau fi zărite ruine recunoscute ca fiind de la vechiul palat ridicat de Constantin Ipsilanti⁴⁰.

La începutul secolului al XX-lea ospiciul a fost renovat și extins, lucrările derulându-se între 15 iulie 1912 și 13 noiembrie 1913⁴¹.

Casele părginite ale domniței Ruxandra, ce stau pe fundațiile palatului lui Ipsilanti, încă mai pot fi văzute și în zilele noastre la circa 300 m vest de mănăstirea Galata, aici avându-și sediul o secție a Direcției Generale de Asistență Socială și Protecția Copilului – Iași (fig. 8). În prezent se fac ample lucrări de consolidare, renovare și extindere a celor cinci clădiri ce alcătuiesc complexul. Corpul de clădire de pe latura de vest a fost consolidat și mansardat și așteaptă să fie dat în funcțiune. Clădirea de pe latura de sud este în plin proces de reabilitare, iar cea de pe latura de est urmează să intre în lucru.

Din păcate, datorită absenței ansamblului de clădiri din *Lista monumentelor istorice 2004* din județul Iași, lucrările de reamenajare nu sunt dublate de asistență arheologică, fapt ce ne privează de obținerea unor informații deosebit de importante pentru stabilirea evoluției complexelor din jurul mănăstirii Galata.

³⁹ Gh. Băileanu, V. Râșcanu, Gh. Gh. Năstase, St. Bârsan, *Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași*, vol. I, București, p. 364-366 și 477-484.

⁴⁰ C. Chirița, *Dicționar geografic al județului Iași*, București, 1888, p. 102.

⁴¹ Gh. Băileanu, *Așezămintele Sfântul Spiridon de la strădania primilor ctitori la înfăptuirile de azi*, Iași, 1937, p. 65.

Abstract

THE PALACES OF GALATA - IAȘI IN THE 19th CENTURY

About the palaces built on Galata hill in Iași, writs mainly refer to the description of the monastery dedicated to “The Ascension”, founded by Petru Șchiopul (Peter the Lame) around 1582. According to historians, between 1582 and 1847, princely residences were built inside the monastery yard by rulers such as Petru Șchiopul, Grigore Ghica, Constantin Ipsilanti and Ruxandra, Mihail Sturdza’s sister.

Nevertheless, as shown on the plans of the city of Iasi dated to the end of the 18th century and the beginning of the 19th, one can notice that the palace built by Constantin Ipsilanti in 1799 is located west of the Galata monastery.

According to chronicler Manolache Drăghici, this palace burnt down in 1814 and was rebuilt in 1847 by Princess Ruxandra, Mihail Sturdza’s sister. Following the princess’ death, the palace was sold by her son, Petrache Mavrogheni, to Prince Grigore Alexandru Ghica.

During Grigore Alexandru Ghica’s reign, in 1855, the palace was transformed into a shelter for the poor, the disabled and the old. Nowadays, Princess Ruxandra’s residences, built on the foundations of Constantin Ipsilanti’s palace, house an orphanage for children with special needs.

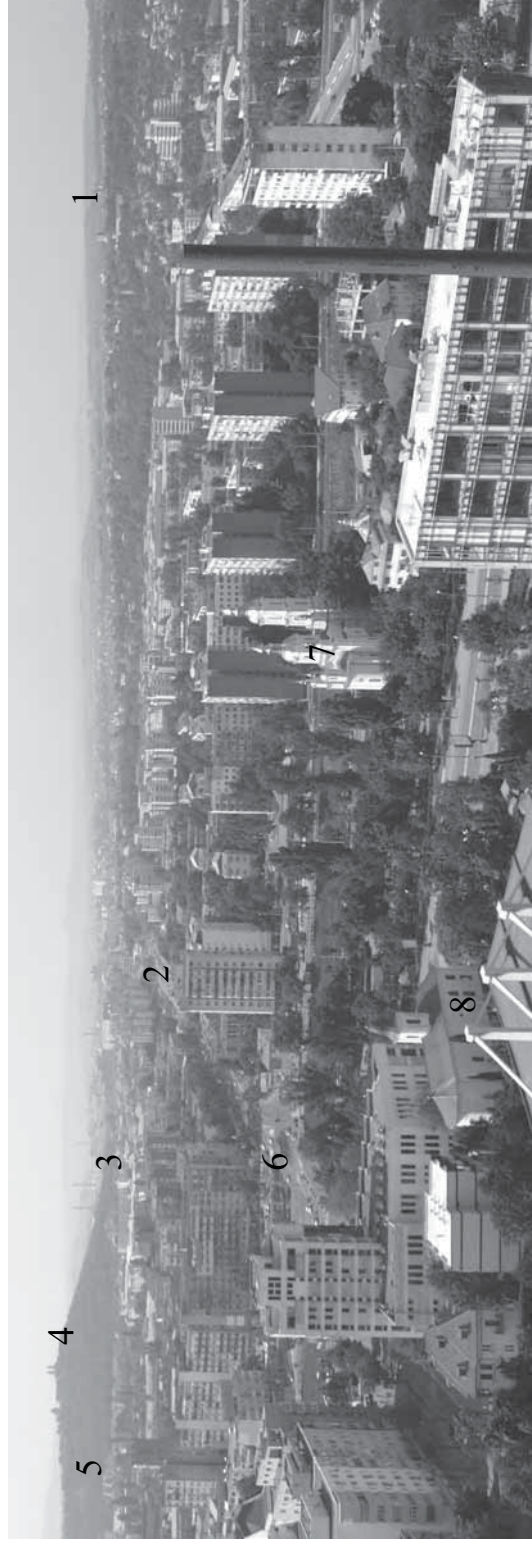

Fig. 1. Vedere panoramică asupra dealurilor Galata și Cetățuia dinspre Palatul Culturii : 1. Mănăstirea Galata; 2. Marele drum al Țarigradului (actuala Șosea Nicolina); 3. Șesul Nicolinei pe care a fost amenajat C.U.G.; 4. Mănăstirea Cetățuia; 5. Mănăstirea Frumoasa; 6. Zona Podul Roș; 7. Biserica Lipovenească de pe malul Bahluiului; 8. Biserica Sf. Constantin și Elena.

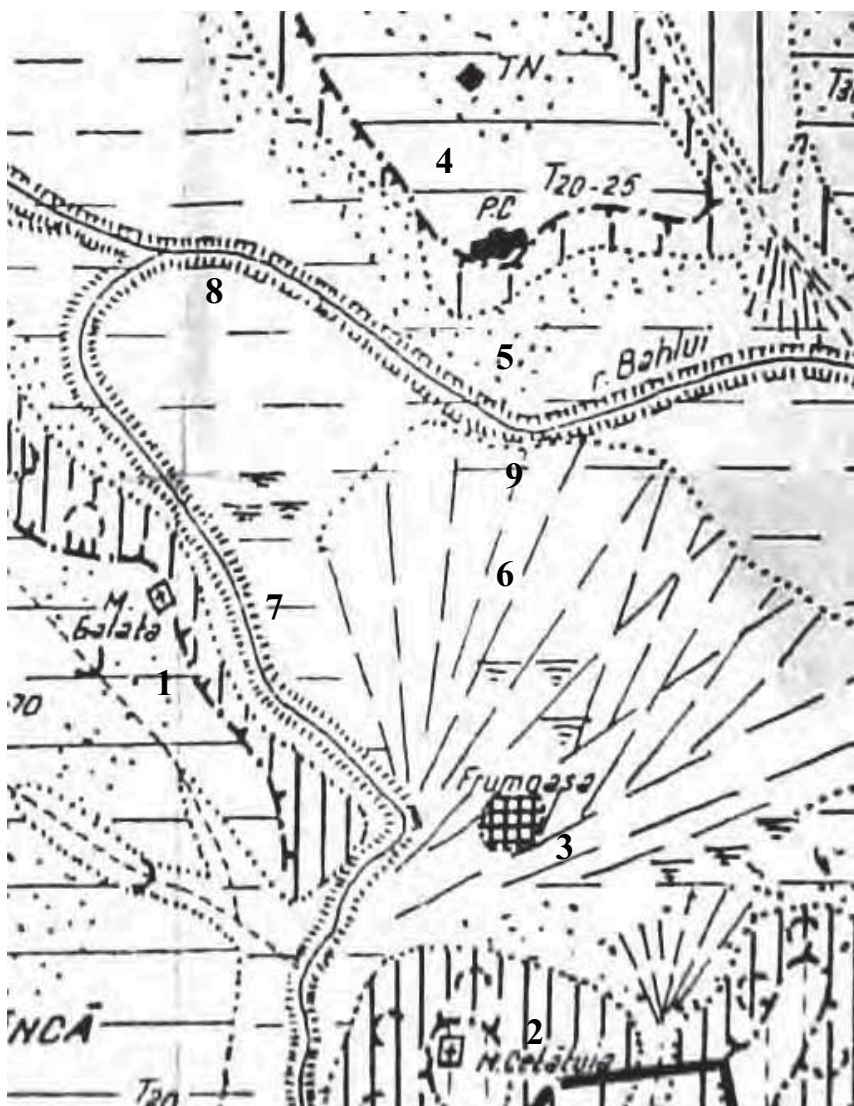

Fig. 2. Detaliu din harta Geomorfologică a orașului Iași : 1. Dealul Galata; 2. Dealul Cetățuia; 3. Grădiștea de la Frumoasa; 4. Terasa inferioară a Bahluiului pe care a apărut și evoluat orașul medieval Iași; 5. Glacisurile coluviale de la baza terasei inferioare; 6. Conul de dejecție al Nicolinei; 7. Pârâul Nicolina; 8. Valea și șesul Bahluiului; 9. Vadul de la Podul Roș. Prelucrare după N. Barbu, Al. Ungureanu, *Geografia municipiului Iași*, Iași, 1987, *Harta Geomorfologică*.

Fig. 3. Fotografii aeriene ale mănăstirii Galata realizate în perioada interbelică. În jurul mănăstirii se observă linii ce pot fi atribuite vechilor șanțuri de apărare amenajate aici. Fotografii prelucrate după originaluri păstrate la SJAN Iași, fond Stampe și Fotografii, d. 5722 (sus) și B.C.U. Iași, Fond N. A. Bogdan, X-12 (jos).

Fig. 4. Planul unei proprietăți de pe dealul Galata realizat în anul 1871. În mijlocul parcelei, notat cu litera “e”, este marcat “sanzu veci” și “capu sanzului”. Prelucrare după SJAN Iași, Fond Planuri și Hărți, d. 540.

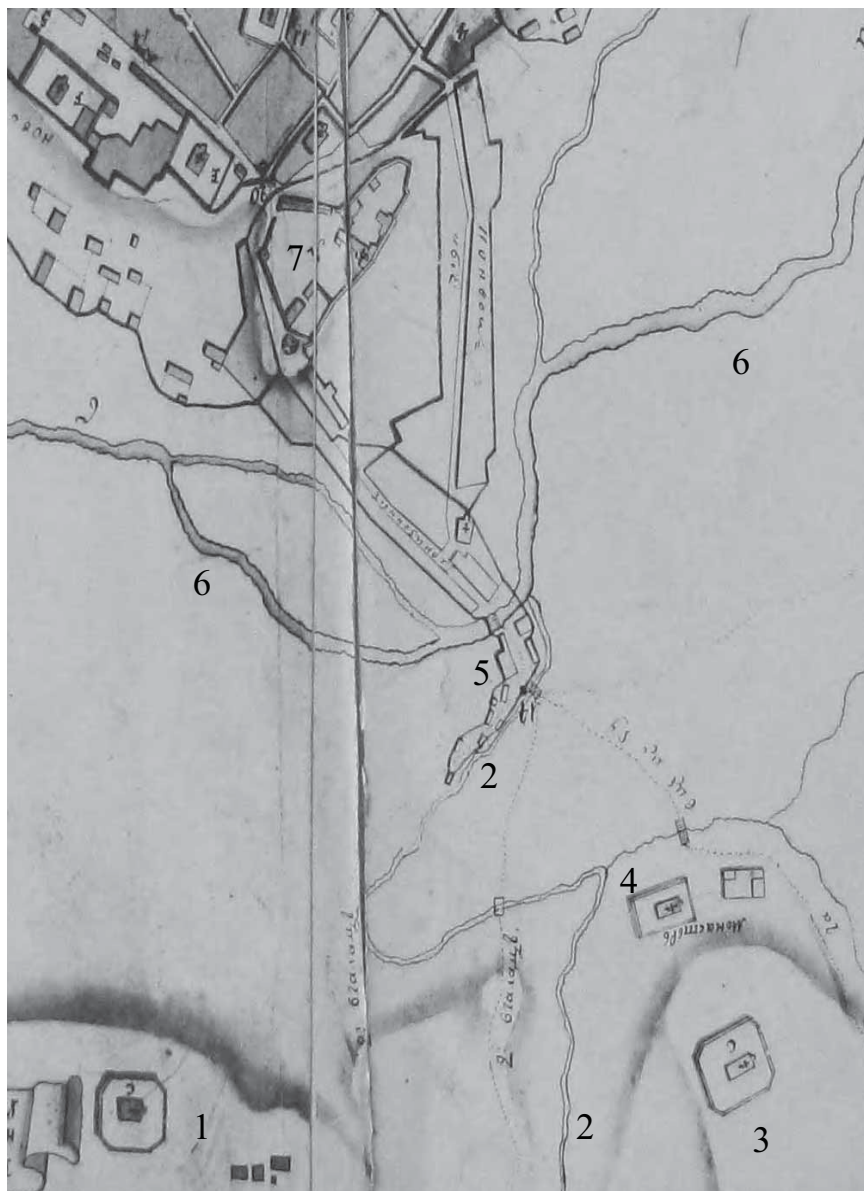

Fig. 5. Detaliu din planul orașului Iași realizat în 1769 : 1. Mănăstirea Galata; 2. Prâul Nicolina ce se varsă în Bahlui în zona Podul Roș; 3. Mănăstirea Cetățuia; 4. Mănăstirea Frumoasa; 5. Zona Podul Roș; 6. Râul Bahlui; 7. Curtea Domnească.

Prelucrare după SJAN Iași, Fond Planuri și Hărți, d. 1131.

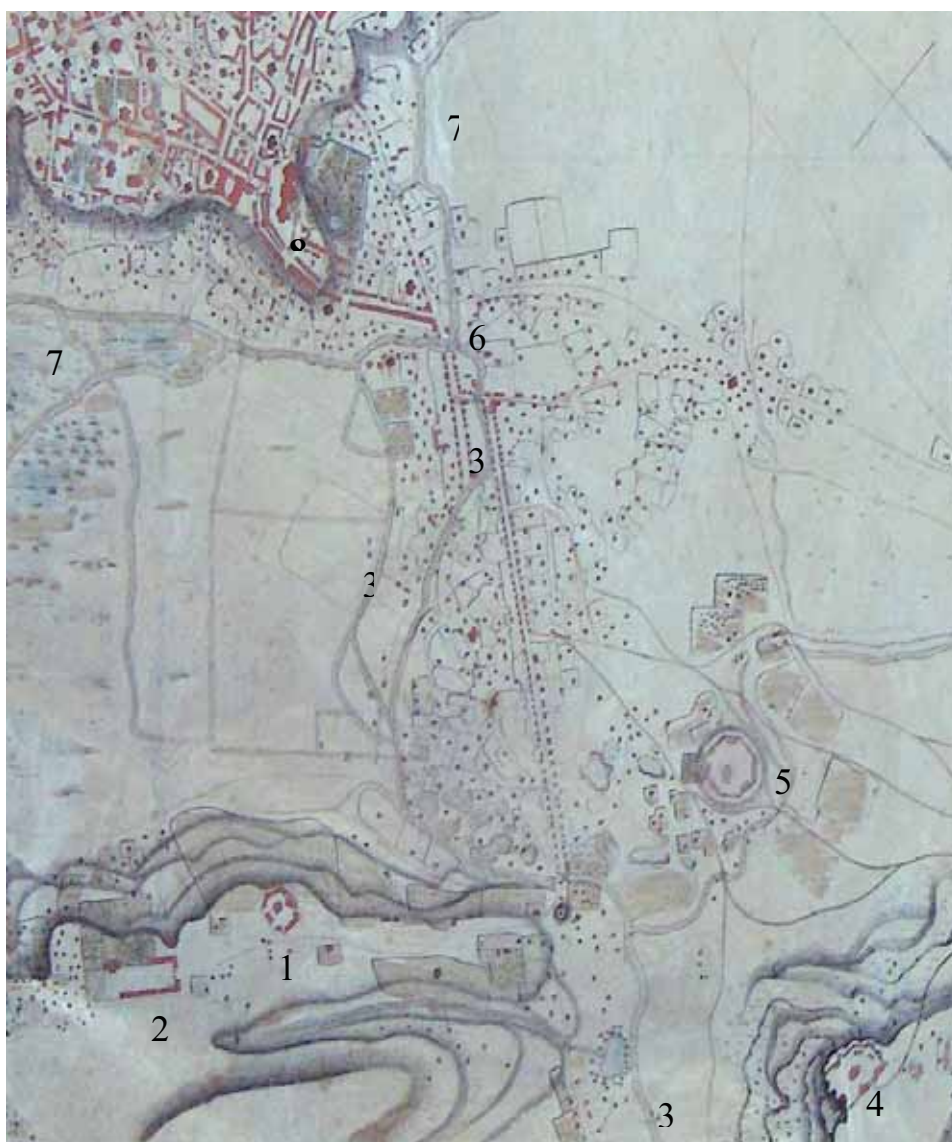

Fig. 6. Fragment din planul orașului Iași realizat de Giuseppe von Bayardi în 1819: 1. Mănăstirea Galata; 2. Palatul lui Constantin Ipsilanti cu grădina amenajată pe latura de nord; 3. Prâul Nicolina cu vechiul său curs spre Podul Roș; 4. Mănăstirea Cetățuia; 5. Mănăstirea Frumoasa; 6. Zona Podul Roș; 7. Vechiul curs al Bahluiului; 8. Curtea Domnească. Prelucrare după SJAN Iași, Fond Planuri și Hărți, d. 447.

Fig. 7. Detaliu din Planul moșiei Galata realizat în anul 1880: 1. Mănăstirea Galata; 2. Ospiciul amenajat în casele domniței Ruxandra; 3. Târgușorul Galata; 4. Șoseaua Iași-Voinești-Roman. Prelucrare după SJAN Iași, Fond Planuri și Hărți, d. 471.

„RĂZVRĂTIREA” DE LA SCHITUL ORGOEȘTI

Gheorghe BACIU

În timpul celui de-al doilea mandat de nacealnic al arhimandritului Chiril Cazamir (1839-1843), obștea monahală de la Orgoeștii Noi s-a confruntat cu o situație care, nicicum nu-și putea găsi locul într-o comunitate care se întemeia pe supunerea totală a membrilor săi față de cel împuternicit să o conducă. Ținând cont de caracterul necondiționat al votului ascultării, situația la care ne referim, derulată pe parcursul unui an de zile, poate fi calificată drept o răzvrătire împotriva celui care se afla, în acel moment, la conducerea schitului.

La 23 aprilie 1842, în zi de mare sărbătoare creștină, „ticăloșii și obijduiții monahi... petrecători la schit Orgoeștii” trimiteau stareșului mănăstirii Neamț o scrisoare „plecată și smerită” prin care, „cu mari tânguiiri și jaloanii”, îi aduceau la cunoștință nemulțumirile lor împotriva arhimandritului Chiril, pe care îl acuzau că „numai cu numele ni esti egumen”¹. Înviniurile aduse pârâtului prin această scrisoare aveau să fie reluate în alte trei „jaloane”, adresate aceluiași destinatar, din care ne-au parvenit doar două: aceea din 19 mai 1842² și cea de-a patra, ce nu are precizată data expedierii³. Nemulțumirile semnatarilor vizau atât atribuțiile religioase, spirituale, cât și pe cele administrative, gospodărești, ce decurgeau din demnitatea de egumen.

În privința atribuțiilor religioase, acuzația foarte gravă ce i se aducea, în toate cele trei tânguiiri, era aceea că „asupra sufletelor noastre nicio grijă nu are”, motiv pentru care părinții de la schit s-ar fi aflat cu totul în voia lor, astfel încât viața acestora nu s-ar mai fi deosebit cu nimic de viața mirenilor. În afară de nerespectarea acestei obligații esențiale, în absența căreia caracterul religios al unui asemenea așezământ nu se mai justifica, egumenului Chiril i se mai aducea și

¹ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 72, f. 11.

² *Ibidem*, f. 12.

³ *Ibidem*, f. 23.

acuzăția că ar fi avut „obiceiuri boierești”, deoarece și-ar fi ales vreo patru, cinci părinți, „carii nu sânt cu metanie de aice”, împreună cu care ar servi „câte șapte-opt feliuri bucate la masa sfinției sale”, inclusiv din carne, în timp ce „pentru masa noastră, a obștii nicio grijă n-are”, deoarece „sf. sa nici la Paște, nici la Naștere și botezul Domnului, sau la hram nu șade cu noi la masa obștii”⁴.

La fel de grave, dar mai numeroase, erau învinuirile care priveau partea gospodărească a obligațiilor egumenului, din înșiruirea acestora rezultând că nu ar fi acordat nicio atenție acestei laturi a îndatoririlor sale, decât în măsura în care ar fi contribuit la propria chivernisire. Pe primul loc, între învinuirile de această natură, se situa refuzul de a fi pus în lucrare, deși trecuseră trei ani de la preluarea funcției, hrisovul ce fusese scos anterior, „prin osârdia și silința sfinției sale părintelui ieromonah Antonii”, în vederea hotărnicirii moșiei schitului, mai ales că această sarcină îi fusese încredințată de către însuși „înalt preasfințat mitropolit, prin stăpânească poruncă”. Urma dezinteresul manifestat față de „veșmintili și alti lucruri preoțăști și diaconești”, precum și față de „ograda i chiliile și alti acareturi”, care deși „de iznoavă” aveau „trebuiță de meremetisât”, el, egumenul, trata cu indiferență aceste probleme, ca și „cum ar fi străin”. Cu totul altfel privea, însă, problema inventarului viu al schitului, exprimându-și hotărârea de a-și însuși „sporurile de viti ci va prisosî pisti capite”, lăsând schitului doar numărul de animale existent în momentul în care preluase funcția⁵.

După înșiruirea păcatelor de care s-ar fi făcut vinovat egumenul Chiril, în primele două din cele trei jalobe – cum le numeau chiar autorii lor – se proceda la demontarea apărării învinuitului care se întemeia pe argumentul lipsei banilor. Și în această privință, poziția acuzatorilor se întemeia pe probe concrete, imbatabile. Se invoca, în primul rând, scrisoarea prin care „înalt preasfinția sa”, mitropolitul Veniamin Costachi, scutise schitul de obligația de a vărsa către mănăstirea Neamțului cota obișnuită din veniturile sale, cu indicația expresă ca banii respectivi să fie folosiți în scopul hotărnicirii moșiei. Se arăta, apoi, că schitul dispunea oricum și de alte venituri provenite din crâșmele și dughenile proprii, din vânzarea unor cantități de fân și de grâu, precum și a „câtiva viti mari cu coarni”.

⁴ Cea de-a patra tânguire.

⁵ Prima tânguire, din 23 aprilie 1842.

Justificându-și demersurile către starețul mănăstirii Neamț, față de care schitul era închinat, pe argumentul că ei, reclamanții, „ca unii ce ni aflăm fii ai casăi” (Chiril și cei patru-cinci apropiați ai săi veneau de la mănăstirea Slatina), nu puteau rămâne indiferenți față de situația prezentată, fie și pentru a nu fi acuzați de complicitate prin tăcere, semnatarii „cu lacrimi” se rugau să nu mai fie lăsați în părăsire, „ca oile ce n-au păstoriu” și să fie mângâiați „cu o milă părințască”, rugăminte care, în ultima tânguire, căpăta un contur mult mai precis prin solicitarea unui „părinti de acolo să ne fie egumen”⁶.

În fruntea celor care semnavă cele trei tânguiri adresate starețului de la Neamț (numărul lor a scăzut de la 28, în cazul celei dintâi, la 22, a doua oară, pentru ca, în final, să rămână doar cinci) se afla, de fiecare dată, Teodor duhovnic, nimeni altul decât cel ce se aflase la conducerea schitului înainte și după primul mandat al arhimandritului Chiril Cazamir.

Întrucât, la prima vedere, această „răzvrătire” poate căpăta aspectul unei dispute între Teodor, fostul deținător al egumeniei, și Chiril, succesorul său în această demnitate, o prezentare asupra celor două personaje s-ar impune cu necesitate.

Despre Chiril Cazamir știm că era originar de pe Valea Horăieții (zonă în care se afla schitul ctitorit de spătareasa Safta Bogdan), înrudit cu familiile boierești Codreanu și Jora. Nu știm, însă, la ce mănăstire își avea metania, adică unde fusese tuns ca monah, și deci de unde venise, prin 1834-1835, pentru a prelua egumenia schitului Orgoeștii Noi, în locul ieroshimonahului Teodor care o deținuse din 1832. Din puținele informații pe care le deținem despre acesta ar rezulta că se bucura de protecția mitropolitului Veniamin Costachi, fapt ce explică numirea sa în defavoarea cuiva care se arătase vrednic de demnitatea respectivă. Spre această supoziție conduce și bunăvoința manifestată de mitropolit, la 24 ianuarie 1837, când, la cererea arhimandritului Chiril, ce nu mai dorea să rămână egumen la Orgoești, pentru „a să tragi la monastiria Slatina”, i-a „îngăduit această voi”. Și mai interesant, din punctul de vedere al supoziției noastre, este dreptul acordat preacuvioșiei sale de „a-ș lua toate lucrurile ce va fi având”, precum și pe cinci dintre părinții schitului, „anume: duhovnic Veniamin, ierodiaconul Partenie, ierodiaconul Nikon, monah Calinic și monah Iacov”⁷. În opinia noastră, din această aprobare

⁶ *Ibidem*.

⁷ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 72, f. 53.

ar rezulta că arhimandritul Chiril era deținătorul unei averi personale, pe care o muta de la o mănăstire la alta, și a unui personal pus la dispoziția sa, care, de asemenea, îl însoțea în peregrinările sale. Șirul favorurilor a continuat cu readucerea arhimandritului în fruntea schitului de la Orgoești, în 1839, pare-se tot la cererea sa dictată, de această dată, de dorința de a-și trăi acolo, în liniște, zilele ce-i mai erau hărăzite. Așa cum rezultă din reclamațiile celor pe care îi numea „răzvrățitori”, și de această dată venise însoțit de un grup de monahi ce alcătuiau anturajul său permanent. Era atât de decis să-și trăiască restul zilelor în liniște și în huzur – dacă ne luăm după conținutul reclamațiilor – încât ar fi ignorat atât îndatoririle firești, cât și porunca expresă a mitropolitului cu privire la hotărnicirea moșiei schitului.

În opoziție cu Chiril, informațiile – puține și acestea, dar suficient de sugestive – referitoare la ieroshimonahul Teodor, conturează imaginea unui monah pătruns de conștiința responsabilităților spirituale și administrative ce decurgeau din deținerea egumeniei, a unui păstor atașat de soarta comunității din care făcea parte, interesat atât de prezentul cât și de viitorul acesteia. Conduc spre această impresie atât preocupările sale pentru îmbogățirea inventarului bisericesc, inclusiv din fonduri proprii, cât și, mai ales, energia depusă, susținută de priceperea în domeniu a părintelui Antonie Dumbravă, pentru a obține hrisovul necesar hotărnicirii moșiei, în urma sentinței Divanului domnului Mihail Sturdza, ce pune capăt pricinii de judecată cu răzeșii din Orgoești. Decizia de a se ridica cu tânguire împotriva conducătorului schitului, precum și atitudinea adoptată în câteva ipostaze ale „răzvrătirii”, surprinse în documentele cercetate, evidențiază un caracter hotărât, dârz, gata să înfrunte consecințele ce decurgeau din acțiunile sale, un caracter demn de laudă pentru un mirean, dar care, trebuie să admitem că nu prea se potrivea cu „tăierea voii proprii” și cu lepădarea „de mândrie, de slava deșartă și de mânie”, ce decurg din votul ascultării⁸.

În afară de indignarea provocată de indiferența cu care Chiril Cazamir trata problemele și viețuitorii schitului, la declanșarea „răzvrătirii” au contribuit, credem noi, și alți factori a căror existență vom încerca să o evidențiem. Ne vom referi mai întâi la problemele pe care le poate provoca neintegrarea unui stareț, numit din altă mănăstire, în tradiția locului în care vine. Abordând această problemă, mitropolitul

⁸ Antonie Plămădeală, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Sibiu, 1983, p. 122.

Antonie Plămădeală afirma că, în eventualitatea că acesta ar încerca să introducă rânduiele străine de tradiția locului, acest lucru nu ar fi posibil, deoarece s-ar „produce imediat un fel de fenomen de respingere naturală, asemănător cu acela care apare în grefele de inimă”. Încercarea ar putea fi încununată de succes numai dacă cel care vine din altă parte ar avea „o personalitate care să-i copleșească pe cei la care vine”, sau dacă ar veni „cu aureola unei autorități duhovnicești” speciale, „de pildă cu girul Sfântului Munte”⁹, deși nici într-o astfel de situație succesul nu este garantat, astfel încât ascultarea de stareț, „oricât e ea de strictă și severă, e totuși condiționată de integrarea starețului în tradiție”¹⁰. Ori, în opinia noastră, exact acest lucru s-a întâmplat la schitul Orgoeștii Noi, cu deosebirea că „răzvrătirea” nu a fost provocată de faptul că, plin de zel, noul egumen ar fi dorit să introducă rânduiele noi, peste cele obișnuite, ci de faptul că acesta nesocotea rânduielele statornicite, situație care îi făcea pe „răzvrățitori” să afirme că „ne prăpădim cu totul sufletește”¹¹. Reacția lor, ce ar putea părea ciudată, având în vedere că dezinteresul imputat egumenului le oferea o anumită relaxare a nevoinței pe care o impuneau îndatoririle religioase, se explică prin faptul, că schitul în cauză fusese ctitorit și închinat mănăstirii Neamț în vremea când acolo mai păstora încă Paisie Velicicovschi, cel care îndrumase activitatea monahală spre rugăciune, spre contemplație, orientare care a fost imprimată, mai mult sau mai puțin, și metoacelor din subordine. Deși se știe că, după moartea lui Paisie, mănăstirea Neamț, pe care o transformase într-o „vatră de isihăști”, a revenit la vechea tradiție bazată pe *ora et labora* (roagă-te și muncește)¹², este de presupus că metoacele sale să fi păstrat un atașament mai puternic pentru cele ce reprezentau nevoința sufletului, atașament care a intrat în conflict cu atitudinea atât de diferită a celui venit de la mănăstirea Slatina și a însoțitorilor săi.

De însoțitorii lui Chiril se leagă cel de-al doilea aspect pe care dorim să-l evidențiem, în legătură cu factorii ce au condus la declanșarea „răzvrătirii”. În această privință, avem în vedere faptul că egumenul Chiril nu venise singur în schitul ce-i fusese încredințat spre păstorie, ci împreună cu cinci monahi apropiați lui, care îl însoțiseră în peregrinările lui anterioare și care aparțineau acelorași tradiții ca și el. Egumenul se

⁹ *Ibidem*, p. 36.

¹⁰ *Ibidem*, p. 37.

¹¹ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 62, f. 23.

¹² Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 37.

baza deci pe un grup de susținători, fapt ce l-a determinat să se împotrivescă fenomenului „de respingere naturală” pe care neadaptarea sa la tradițiile locale l-a provocat. În chip firesc, această atitudine a avut ca rezultat și împărțirea obștii în două tabere, disproporționate numeric, cea mai numeroasă dintre acestea fiind alcătuită din monahii cu metanie la Orgoești și din cei veniți de multă vreme acolo, cei care, în jalobele lor, se intitulau „fii ai căsâi”, iar pe care protosinghelul Gavril, trimis să ancheteze situația la fața locului, îi numea „părinții nemțeni carii sânt vro 40”¹³.

Având în vedere că arhimandritul Chiril fusese numit pentru a doua oară la conducerea schitului încă din 1839, se poate pune întrebarea de ce reacția părintelui Teodor și a susținătorilor săi s-a produs abia în primăvara anului 1842. În ceea ce ne privește, credem că alegerea acestui moment ar putea avea legătură cu evenimentele petrecute la cel mai înalt nivel al Bisericii Moldovei. Făcând această afirmație, ne gândim la faptul că, în ianuarie 1842, mitropolitul Veniamin Costachi, aflat în scaunul mitropolitan din anul 1803, a demisionat și s-a retras la mănăstirea Slatina, din cauza neînțelegerilor cu domnul țării, care intenționa să impună controlul statului asupra averilor bisericești. Preluarea conducerii bisericii moldovene de către un locotenent mitropolitan, împreună cu proaspăt înființatul Comitet al Mitropoliei și al Mănăstirilor Pământene¹⁴, avea ca rezultat, printre altele, și lipsirea arhimandritului Chiril de sprijinul înaltului său protector, situație ce nu putea decât să încurajeze atitudinea contestatarilor săi, care, până atunci nu puteau risca să înfrunte mânia mitropolitului printr-o acțiune potrivnică protejatului său.

Atitudinea mănăstirii Neamț față de problemele de la schitul ce-i era subordonat a început să se contureze odată cu scrisoarea pe care, la începutul lunii mai, starețul său i-o trimitea Casandrei Costachi, împreună cu „jaloaba tânguitoare” împotriva arhimandritului Chiril. După ce o informa asupra situației de la schit, arhimandritul Benedict – amintindu-i de faptul că moștenea calitatea de ctitoră, deci și obligațiile corespunzătoare – o solicita să binevoiască „a puni la cale îndestularea acelor puțini părinți” care ar fi pătimit de pe urma faptului că arhimandritul Chiril nu le-ar fi asigurat „cele de nevoie pentru traiul vieții”¹⁵. Ținând cont de faptul că din tânguirile călugărilor de la Orgoești

¹³ DJANI, Fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, dos. A6/1842, f. 28.

¹⁴ Melchisedek, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, București, 1875, p. 200.

¹⁵ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 72, f. 14 verso.

nu rezultă nicicum că pâratul stareț nu le-ar fi asigurat cele necesare traiului, ei reclamând doar nerespectarea podvigului (canonului) călugăresc și lipsa de preocupare pentru gospodărirea inventarului și a averii schitului, această cerere a starețului nemțean nu poate fi interpretată decât ca o încercare de a determina acordarea unei noi danii.

Cât privește reclamațiile ce țineau de nerespectarea podvigului, arhimandritul Benedict se arăta dispus a accepta „datoria ce ne stă asupra” pentru „a să păzi nestrămutat pe veșnicie buna orânduială”, cu condiția ca în prealabil să primească „dezlegare întru aciasta” de la Casandra Costachi¹⁶, fapt ce pare de neînțeles având în vedere că schitul Orgoești era închinat mănăstirii Neamț.

Nedumerirea provocată de această cerere devine și mai justificată atunci când, din scrisoarea de răspuns a Casandrei Costachi, din 16 mai 1842, aflăm că tocmai cu acest scop maica sa și-a închinat ctitoria mănăstirii Neamț: pentru ca mănăstirea, prin nacealnici rânduiți pe viață, să cârmuiască „înfrățitul soboraș de părinți” spre a nu risipi zestrea ce-i fusese acordată, ci spre „a o înmulți și a economisi pentru îndestulare schitului”. În aceeași scrisoare, Casandra preciza că arhimandritul Chiril fusese rânduit fără voia ei, exprimându-și, însă, convingerea că „preasfințitul mitropolit” nu îl numise numai pentru ca „nemică să nu facă, dar să-ș ei sporurili”, ci pentru „a-ș păzi datoria” și pentru a pune în lucrare „hrisovul cel cu multă cheltuială câștigat”, în vederea hotărnicirii moșiei ce fusese „discurcată di pricinili împresurării”. Știind că arhimandritul nu se achitase de sarcina expresă a hotărnicirii moșiei, fiica Saftei Bogdan nu se îndoia „că n-ar fi adevărati și celilanti arătări” din „jaluba săborului” și îi recomanda starețului de la Neamț să trimită la Orgoești doi părinți duhovnici „vrednici de credință” ca să cerceteze cele reclamate și, de vor fi adevărate, „sfinția voastră veți puni la cali cum a fi di cu bună cuviință”¹⁷.

Abia din răspunsul starețului nemțean la această scrisoare a Casandrei Costachi ne lămurim de ce avea nevoie de dezlegarea ei ca să întreprindă cele necesare pentru a restabili „buna orânduială”. Explicația sa era foarte simplă: mănăstirea Neamț nu putea întreprinde nimic în privința „răzvrătirii” deoarece toate documentele schitului, inclusiv actul de închinare, fuseseră luate de către mitropolitul Veniamin Costachi care le încredințase arhimandritului Chiril. În consecință, mănăstirea nu

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, f. 16.

dispunea de temeiul legal pentru a se implica în rezolvarea problemei și de aceea o ruga pe ctitoră să obțină o hotărâre în acest sens de la Comitetul Mitropoliei și al Mănăstirilor Pământene, situație în care va proceda imediat la cercetarea solicitată¹⁸.

Desigur, arhimandritul Chiril, în posesia căruia se aflau pomenitele documente, era conștient de faptul că mănăstirea Neamț nu se putea implica în această problemă, supoziția noastră întemeindu-se pe faptul că, deși, cu siguranță, era la curent cu jaloarele pârătorilor săi, nu a simțit nevoia să ofere vreo explicație, sau să ceară sprijin celor care, în virtutea voinței ctitorei, ar fi trebuit să se subordoneze. În consecință, atunci când a ajuns la concluzia că trebuie să reacționeze, egumenul Chiril s-a adresat Comitetului Mitropoliei și Mănăstirilor Pământene, prin scrisoarea din 25 septembrie 1842, informând această instituție că, începând din luna martie, era ținta unei zavistii pe care o pornise ieromonahul Teodor, fost nacealnic, însoțit cu monahul Ionichentii, ce ar fi fost alungat din schitul Horaia, „pentru multii lui mârșăvii”, și cu monahul Ionichii, care fusese o vreme blănar la Mitropolie. În relatarea sa, Teodor, considerat capul răutăților, se făcea vinovat de a-i fi „tulburat pi toți monahii din schit încât... au dat jalbe pi la monastire Neamțului și la cucoana Casandra”, de a-i fi îndemnat chiar să-l „scoată cu prăjinile din schit”, de a-l fi defăimat „prin toate casile boierești din târgul Bârladului”, astfel încât s-a pricinuit și o sminteală a mirenilor, și, peste toate acestea, își permisesese să călugărească un poslușnic al său „în chilii, fără a me vroință”. Deși nu sufla niciun cuvânt despre acuzațiile ce-i erau aduse, arhimandritul Chiril cerea ca cei trei răzvrățitori să fie mutați la mănăstirea Neamțului, sau în altă parte, „unde să va găsi de cuviință”¹⁹.

Se pare că mitropolitul Veniamin Costachi nu era singurul protector al arhimandritului Chiril deoarece, fără a pune problema unei cercetări la fața locului, spre a nu „să îngădui mai multă supărare nacealnicului, a căruia cinsti și buni purtări sânt cunoscute și comitetului”, acesta însărcina mănăstirea Neamț cu strămutarea celor trei și pe nacealnicul de la schitul Stioborâni cu misiunea de a merge la schitul Orgoești spre a reaminti celor de acolo datoria de a păzi cuviincioasa „cinstire, supuneri și ascultari” față de nacealnicul lor²⁰.

¹⁸ *Ibidem*, f. 20.

¹⁹ DJANI, Fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, dos. A6/1842, f. 2.

²⁰ *Ibidem*.

Atitudinea energică cu care Comitetul Mitropoliei era decis să soluționeze problema s-a poticnit, însă, în obiecția ridicată de starețul mănăstirii Neamț, în răspunsul din 16 octombrie 1842. După ce preciza că a luat la cunoștință faptul că nacealnicul Chiril se tânguise „cinstului comitet” despre tulburările prin care cei trei monahi vătămau liniștea obștească, „cât și pitrecerea sfinției sale”(!), arhimandritul Benedict arăta că punerea în aplicare a sancțiunii ordonate ar putea „pricinui jăgnire ctitorii”, adică „dumneai cucoana Casandra, cumnata părintelui Mitropolit” și recomanda să fie consultată și ea, recomandare însoțită de către comitet, care, la 19 octombrie trimitea ctitorii o adresă prin care era poftită să susțină pomenita sancțiune²¹.

Răspunzând acestei adrese, la 24 octombrie 1842, Casandra Costachi confirma că schitul ctitorit de maica sa, „încă înainte de anul 1800”, fusese închinat mănăstirii Neamț, aceasta având obligația de a priveghea buna rânduială dintre monahi, precum și respectarea rânduielilor bisericești. Adăuga că, până la acea dată, mănăstirea își îndeplinise îndatoririle ce-i reveneau, „liniștind neînvoirile dintre părinți ce au urmat câtiodată” și îndrumând rânduielile bisericești „potrivit cu podviga lor”. Întrucât, de această dată, mănăstirea, depozdată de documentul de închinare, considera „că nu mai ari supt protecsăia sa pomenitul schit”, ea, ctitora, care nu știa sub ce învinovățire se dorea îndepărtarea unor părinți, dar știa că această hotărâre fusese luată fără nici o cercetare, ruga Comitetul Mitropoliei să lase în seama mănăstirii Neamț rezolvarea, „prin duhovnicești chipuri”, a neînțelegerilor de la Orgoești și să întreprindă demersurile necesare pentru a se afla în posesia cui se găsea actul de închinare ca nu cumva moșia schitului să fie dată în posesie²².

Între timp, arhimandritul Chiril, căruia încă de la 30 septembrie îi fusese trimisă înștiințare privind hotărârea luată de către Comitetul Mitropoliei²³, neștiind din ce pricină sancțiunea nu fusese pusă în aplicare, se adresa din nou instituției respective, la 16 noiembrie 1842, informând că „răutate ce au fost pornit acest Teodor cu ai săi niciun minut nu încetează” și rugând „a puni la cali cele di cuviinți că poati acest răzvrător să fii pornit în scopos spri a faci vreun bont”²⁴. În urma

²¹ *Ibidem*, f. 9.

²² *Ibidem*, f. 15-16.

²³ *Ibidem*, f. 6.

²⁴ *Ibidem*, f. 10. Cuvântul bont sau bunt avea semnificația de revoltă.

acestui nou demers, fără a mai aștepta răspunsul Casandrei Costachi, numitul comitet a reînnoit însărcinările pe care le dăduse în septembrie protosinghelului Gavril și mănăstirii Neamț²⁵. Cu același prilej, mănăstirii Neamț i se cerea să răspundă la întrebarea ctitorei referitoare la actul de închinare²⁶.

Adresa trimisă „preacuviosului stareț și decasteriei m-rii Neamțul și Secul”, la 19 noiembrie 1842, prin care se cerea „ca îndată pe pârații monahi Teodor, Ionichie și Ionichentie să-i depărtezi la alt schit și să raportuiască de întocmai urmare”²⁷, oferă și câteva elemente de natură a evidenția raporturile, nu tocmai armonioase, dintre conducerea unor mari așezăminte monahale, cum ar fi, în cazul de față, mănăstirea Neamț, și această instituție de stat, recent înființată, care „administra partea materială a Mitropoliei”²⁸. Constatând că mănăstirea Neamț nu făcuse nimic pentru a pune în aplicare hotărârea referitoare la izgonirea celor trei, deși se căzuse de acord asupra așteptării răspunsului ctitorei, Comitetul Mitropoliei formula deschis acuzația de complicitate între cele două părți pentru „a intrigarisî liniștea nacealnicului”²⁹, care, după cum se vede, pentru diriguitorii bisericești ai Moldovei reprezenta aspectul cel mai important al acestei probleme. Confruntată cu o asemenea acuzație, ce nu pare să fi fost tocmai neîntemeiată, mănăstirea se grăbește a înștiința și Comitetul Mitropoliei și pe arhimandritul Chiril că va trimite un părinte „la zisul schit de undi, rădicând pe numiții părinți, cu tot calabalâcul lor, să-i aducă aice spre a să urma cu dânșii după poroncă...”³⁰.

În ciuda zelului pe care părea să-l exprime acest răspuns, primul care a ajuns la schit, pentru a cerceta și a liniști situația de acolo, a fost protosinghelul Gavril, de la schitul Știoborâni, care, prin raportul din 28 noiembrie 1842, informa că i-a „depărtat pe acei trei părinți îndreptându-le drumul către Niamț pân la Lipova” și că, din cercetarea ce a făcut monahilor rămași, a constatat că aceștia erau „mulțamiți cu părintele arhimandrit, cerându-și iertăciune de greșala ci au făcut cu dari di jalbă”, această rătăcire punând-o pe seama părintelui Teodor, care, în calitate sa de duhovnic al schitului, înainte de a-i primi la mărturisire,

²⁵ DJANI, Fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, dos. A6/1842, f. 12 și verso.

²⁶ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 72, f. 28.

²⁷ *Ibidem*, f. 30.

²⁸ Melchisedek, *op. cit.*, p. 200.

²⁹ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 72, f. 30.

³⁰ *Ibidem*, f. 31.

„le punea îndatorire” ca să fie „uniți cu sfinția sa ca să poată răsturna pi părintii arhimandrit și să fie însuș nacealnic”³¹. Căința exprimată față de faptul „că au greșit” atunci când „ei s-au alunecat a să iscăli” pe jalobele trimise mănăstirii Neamț, pare, însă, să-și aibă originea în modul diferit în care erau tratați de către nacealnic, care, potrivit raportului, „să sânguești a-i mulțami foarte bini pre părinți”, oferindu-le „masă bună, cu pâne de săcară”, cu câte două „feluri de bucati, cu vin sâmbăta, duminica și de sărbători, cu dare de lână pentru haine”, de „bocanci, cămăși și altili trebuitoare”³². La sfârșitul raportului său, în ciuda tabloului idilic pe care îl înfățișează, protosinghelul Gavril ține să precizeze că pericolul răzvrătirii nu fusese pe deplin îndepărtat, deoarece un monah „Chesarii și un frati Tanasă” continuau să pricinuiască zăncanie între părinți, deși făgăduiseră să se lepede de astfel de fapte³³. Rezoluția pusă de către primitorii raportului reprezintă o dovadă a priceperii respectivilor de a împleni intransigența cu concesia: interzicea celor trei izgoniți să mai revină vreodată la schit, dar le permitea să-și ia lucrurile ce le rămăseseră acolo.

Raportul trimis Comitetului Mitropoliei, la 2 decembrie 1842, de către arhimandritul Chiril, cu privire la modul în care se produsese îndepărtarea celor trei monahi, ne lămurește că lucrurile nu se petrecuseră chiar atât de simplu, cum rezultă din relatarea protosinghelului Gavril. Desfășurarea evenimentelor a cunoscut și momente dramatice, deoarece „ieroshimonahul Teodor”, pus în fața iminenței izgonirii din schitul pe care îl condusesse și îl înzestrase, ar fi înșfăcat un topor, încercând să se urce în clopotniță pentru a sparge clopotul pe care îl făcuse în timpul „năcelniciei sale”, și doar intervenția promptă a celorlalți părinți a făcut ca astăzi biserica din Căpușneni să se poată folosi de clopotul respectiv. Ca și cum incidentul cu clopotul nu fusese suficient, după ce „acei trii tulburători”, încărcăți într-o trăsură, au fost scoși din schit și îndreptați spre mănăstirea Neamț, Teodor, răzlețindu-se de ceilalți, „s-au dus la schitu Pârveștii”, de unde, peste vreo două zile, „ar fi pornit la Eși”. Drept pentru care arhimandritul Chiril ruga „pi cinstitul comitet să binevoiască a înainti puneri la cali cum va socoti cu un asămine om”³⁴.

³¹ DJANI, Fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, dos. A6/1842, f. 20.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, f. 18.

Îndreptându-și pașii spre schitul Pârvești, unde, la fel ca în orice așezământ de acest tip, un monah putea fi adăpostit timp de trei zile, părintele Teodor intenționa, de fapt, să se apropie de ctitora Casandra Costachi, care, la acea dată, nemaifiind proprietara moșiei Roșiești, își ducea existența la Chițcani, pe moșia moștenită de la mama sa, moșie situată nu departe de schitul respectiv. Întrucât ctitora era plecată în capitală, părintele Teodor a fost nevoit să plece în căutarea ei. În scrisoarea pe care i-o adresa acestei „preacinstiti cucoani”, la 3 decembrie 1842, părintele Teodor adăuga portretului conturat până acum și calitățile unui bun diplomat și psiholog, calități la care era decis să recurgă, fără a se zgârci, pentru a obține sprijinul respectivei cucoane.

Justificându-și demersul pe faptul că „istoriile vechi”, la fel ca și „întâmplările noi”, dovedeau că și femeile au avut un rol important în potolirea neînvoirilor apărute între fețele bisericești și în restatornicirea păcii între ele, precum și pe multele dovezi ale înaltei înțelepciuni a celei la care apela, părintele Teodor îi aducea la cunoștință că, la peste 60 de ani ai săi, fusese alungat din schitul în care se afla de mulți ani și pe care îl slujise în toate ipostazele impuse de situație: ca egumen, duhovnic, preot slujitor în biserică, cântăreț la strănă, dician sau vătaf „pe moșioara schitului”, ba și ca „bucătariu cu săptămâna la obște, după rânduiala soboarălor, chiar și când mă găsam egumen”. Înșiruind apoi tot ceea ce făcuse în folosul schitului, inclusiv prin bani proprii, nu uita să se apere de posibilitatea acuzației de a fi căzut în păcatul trufiei, specificând că „nu pentru a mă lăuda am scris acestea”, ci pentru a dovedi dreptul de a fi lăsat să moară acolo unde își avea metania, mai ales că, în opinia sa, nu se făcea vinovat de nici o „faptă îngiosătoare schimii și vârstii ci port”. Ca una ce-l cunoștea de multă vreme și știa că tot ceea ce făcuse nu fusese „spre defăimarea schitului”, ctitora era rugată să țină cont că vârsta lui înaintată și sănătatea șubrezită nu-i permiteau să plece în căutarea altui „loc pentru mormânt” și să intervină, „prin locul cuvenit”, pentru a obține readucerea sa „și a celorlalți doi părinți la schit”³⁵.

Scrisoarea pe care ctitora o trimitea, chiar a doua zi, Comitetului Mitropoliei, dovedește, pe de o parte, că ea nu știuse până atunci împotriva căror monahi era îndreptată hotărârea de izgonire și, pe de altă parte, că apelul părintelui Teodor la diplomație și psihologie nu rămăsese fără rezultat. Reafirmându-și interesul de a contribui la „sporirea și înflorirea” schitului maicii sale, precum și la „paza bunii orânduiei” de

³⁵ *Ibidem*, f. 27.

acolo, Casandra Costachi își exprima disponibilitatea de a se asocia cu măsurile punitive îndreptate împotriva unor „oameni căzuți în alunecări neîndreptate”, disociindu-se însă de eventualitatea pedepsirii unor „oameni cinstiți, cari fac podoabă avându-i schitul în soborul său”, așa cum era cazul „cinstului și cuviosului duhovnic Teodor”, pe care-l cunoștea de multă vreme, stima pe care i-o purta neîntemeindu-se deci pe „mijlociri lăaturalnice”, cum, pare că ar vrea ea să spună, era situația arhimandritului Chiril, susținut de persoane suspuse. Prin urmare, invocând „dreptatea ci am prin însușirea de ctitoră”, semnatarea scrisorii din 4 decembrie 1842 înștiința Comitetul că „poftesc, iar mai mult rog, ca părinții puși în prigoană să fie întorși, așezați și liniștiți pe la chiliile sale fără nicio întârziere”. Adăugând că prin izgonirea părintelui Teodor, cu care nu va fi de acord atâta vreme cât se va afla în viață, nu s-ar obține decât izgonirea din sufletul ei a evlaviei ce o avea „pentru acel sfânt lăcaș”, ctitora nu scăpa din vedere să precizeze că acest lucru ar putea să coste foarte mult. Rămânea optimistă însă, exprimându-și speranța că membrii Comitetului nu îi vor provoca o astfel de supărare și că îi vor trimite „fără întârziere” hotărârea referitoare la „statornicirea numitului părinte și a celorlanți doi în schit iarăș”³⁶.

Deloc impresionat de tonul hotărât și de amenințarea referitoare la consecințele ce ar fi decurs pentru schit din supărarea ce i-ar fi provocat-o ctitori o hotărâre potrivnică voinței sale, pe scrisoarea acesteia, la 31 decembrie, Comitetul Mitropoliei puna rezoluția: „Să va urma după hotărârea dată”³⁷. O scrisoare din 6 decembrie 1842 ne dovedește, însă, că mănăstirea Neamț, în sarcina căreia revenea obligația punerii în aplicare a acestei hotărâri, nu manifesta niciun zor pentru izgonirea celor „trii ieromonahi di la schitul Urguieștii” și pentru a da astfel satisfacție arhimandritului Chiril, pe care nu mănăstirea îl numise în funcția de nacealnic și pe care nu îl susținea împotriva celor pe care îi considera răzvrățitori, în ciuda înaltei protecții de care acesta se bucura. Și de această dată, mănăstirea invoca faptul că ea nu mai avea nici un drept de a se amesteca în problemele schitului, din momentul în care mitropolitul Veniamin Costachi îndeplinise cererea arhimandritului-nacealnic, hotărând să-l lase „în toată a sa dispozătați cât va fi în viață”. În plus, mănăstirea nici nu avea dreptul de a ridica monahi de pe la schituri, deoarece acest fapt se număra printre atribuțiile de care beneficiau

³⁶ DJANI, fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, dos. A6/1842, f. 25 și verso.

³⁷ *Ibidem*.

nacealniciei, arhimandritul Chiril având deci toată libertatea de a-i trimite pe cei trei răzvrătitori la Neamț. Dacă totuși „cinstitul comitet lăsa toată urmarea îndreptării lucrurilor de la acel schit asupra mănăstirii, apoi urmează ca mai întâi să se facă discopiriri la fața locului, prin cercetări de cătră înadins rânduiți de aici, și atuncia pentru partea vinovată să se aduce la știința cinstitului comitet și să se ceri puneri la cale spre îndreptarea lucrurilor”³⁸.

În ceea ce privește liniștea instaurată la schit de către protosinghelul Gavril, aceasta avea să fie foarte curând tulburată, nu de către monahul Chesarii și de către fratele Tanasă, ci de către însuși Teodor, care, așa cum rezultă dintr-o scrisoare, din 9 decembrie 1842, a arhimandritului Chiril, în dimineața acelei zile sosise de la Iași, cu o epistolă din partea ctitorei, care pe el, nacealnicul schitului, îl făcea „cu totul de nicinsti”. Scrisoarea incriminată era trimisă nacealnicului de la Știoborâni, cu rugămintea de a înștiința Comitetul Mitropoliei de cele întâmplate și de a cere „dizlegări în ce chip să urmezi”, deoarece starea vremii și slăbiciunea proprie nu-i permiteau confratelui de la Orgoești să meargă personal la Iași. Spre deosebire de numitul comitet, nacealnicul Chiril nu rămăsese indiferent la atitudinea ctitorei, deoarece îl ruga pe protosinghelul Gavril ca, fără o nouă dezlegare de la înaltele autorități bisericești ale țării, să nu mai întreprindă o nouă izgonire a „răului acestue”, pentru a nu provoca supărarea celei care revendica drept de „stăpânire... asupra schitului”³⁹.

Peste trei zile, protosinghelul Gavril îndeplinea rugămintea arhimandritului Chiril, informând Comitetul Mitropoliei asupra ultimelor întâmplări de la Orgoești. Cu acest prilej, părintele Teodor era iarăși înfățișat ca principal instigator al răzvrătirii celor vreo 40 de călugări nemțeni, în acțiunea sa, ce viza obținerea funcției de nacealnic, fiind susținut și de iconomul Pimen, pe care nu-l învinovățise în raportul precedent deoarece făgăduise „bun început și că nu va mai primi pre părintele Teodor a să statornici la schit”⁴⁰.

Între timp, pentru a nu mai fi acuzată de complicitate cu cei răzvrățiți, mănăstirea Neamț a întreprins demersurile necesare spre a se lămurii în problema întâmplărilor de la Orgoești. Despre aceste demersuri aflăm din două adrese, ambele din 16 ianuarie 1843, trimise de către arhimandritul Chiril dicasteriei mănăstirilor Neamț și Secu. Din prima

³⁸ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 73, f. 32.

³⁹ DJANI, Fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, dos. A6/1842, f. 29.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 28.

adresă rezultă că mănăstirea îi trimisese copii de pe jalobele monahilor de la schit, cerându-i să răspundă la toate acuzațiile ce-i erau aduse, cerere de la care nacealnicul se eschiva, propunând ca „cinstita dicasterii să binevoiască a-i chiema față pe toți viețuitorii din acest schit” și, pe baza tânguiriîi fiecăruia, să adopte hotărârea cuviincioasă⁴¹.

Din cea de-a doua adresă înțelegem că mănăstirea, spre deosebire de Comitetul Mitropoliei, nu era dispusă să-l considere pe nacealnic deasupra oricărei bănuieli, cerându-i să răspundă unde se aflau documentele schitului, ce venit avea schitul, din ce surse provenea și la ce se întrebuința, câte vite luase în primire și câte existau în acel moment. Și mai surprinzător pare faptul că – ținând cont de indiferența cu care, inițial, tratase mănăstirea – arhimandritul Chiril răspunde acestor întrebări: declară că va înfățișa documentele schitului aflate în posesia sa, informează că venitul de 4700 lei pe an era folosit pentru întreținerea celor 40 de viețuitori, pentru lefîile argaților, pentru sarea trebuincioasă și reparațiile necesare și că, în acel moment, schitul avea 95 de vite cornute, față de cele 70 pe care le primise, și 504 oi, în raport cu 483. În privința celorlalte bunuri ce completau zestrea „casii”, nacealnicul se obliga să acopere orice lipsă ar putea fi constatată⁴².

Concomitent cu chestionarea în scris a nacealnicului Chiril, mănăstirea Neamț și-a respectat și promisiunea de a face cercetare la fața locului, prin intermediul a doi părinți, respectiv prin ieromonahul Nectarie și schimonahul Iacov, care, la 22 ianuarie 1843, își prezentau raportul din care rezulta că vinovat de tot „zurbalăcul” de la schit se făcea duhovnicul Teodor „și cu ceilanți” (fără a preciza cine erau „ceilanți”), care și-ar fi recunoscut vinovăția de a-i fi „iscălit fără de știri” pe ceilalți monahi, faptă prin care a adus numeroase „supărări atât opștiei precum și sf. sale păr arhimandrit”, după care recunoaștere „îndată au fugit”⁴³. Întrucât recunoașterea unei astfel de vinovății vine în totală contradicție cu raportul protosinghelului Gavril, la fel de nefavorabil părintelui Teodor, din care rezultă foarte clar că monahii de la Orgoești își recunoscuseră vina de a fi semnat jalobele ce-l acuzau pe nacealnic, motiv pentru care își cereau iertăciune, considerăm că există motive întemeiate de îndoială asupra acestor afirmații.

⁴¹ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 72, f. 37.

⁴² *Ibidem*, f. 38-39.

⁴³ *Ibidem*, f. 45.

Explicația acestei schimbări de atitudine din partea mănăstirii Neamț, care, până acum, tergiversase punerea în aplicare a sancțiunii hotărâte de Comitetul Mitropoliei împotriva fostului nacealnic, ce reprezenta gruparea majoritară a „călugărilor nemțeni”, adică a celor care se considerau „fiii casii”, și-ar putea avea originea în receptivitatea manifestată de arhimandritul Chiril față de amenințarea fățișă a ctitorei, referitoare la faptul că, prin nesocotirea voinței sale, s-ar izgoni evlavia pe care o purta schitului, situație care ar putea „costesi” schitul foarte mult. Temându-se, probabil, de faptul că moștenitoarea calității și a dreptului de ctitoră – care în disputa din mănăstirea Neamț și Comitetul Mitropoliei se situase de partea mănăstirii – era hotărâtă să-și impună punctul de vedere, arhimandritul Chiril a decis să fie receptiv și față de mănăstirea pe care, la început, o ignorase în totalitate, dovadă în acest sens fiind sollicitudinea manifestată în cele două adrese mai sus pomenite. Această reorientare a nacealnicului de la Orgoești, agreată de conducerea mănăstirii, precum și dorința acesteia de a nu încuraja răzvrătirile în cadrul așezămintelor monahale din subordine, ar putea explica de ce, și în raportul ieromonahului Nectarie și al schimonahului Iacov, întreaga vinovăție era atribuită părintelui Teodor. Ținând cont de faptul că, în paralel, arhimandritul Chiril continua acțiunea de câștigare a conștiințelor prin îndestularea stomacurilor monahilor, pentru a căror masă hărăzea nu numai „tot fruptul” obținut „de la vitili schitului”, ci chiar și „fruptul” provenit de la bivolițele personale ale „sfînției sale”, este lesne de înțeles de ce toți părinții „într-o unire au glăsuț că nu au nicio neîmpăcare” cu nacealnicul lor⁴⁴.

Sollicitudinea manifestată de nacealnic față de mănăstirea Neamț este ilustrată și de atitudinea adoptată în problema actelor schitului, recunoscând că în posesia sa se aflau „10 bucăți documenturi”, pentru care dăsea numai „opis de numărul și cuprinderea lor”, deoarece, fiindu-i de către „stăpâniri” încredințate, înțelegea să le restituie cu aceeași „rânduială”⁴⁵. Ulterior, printr-o scrisoare din 7 iunie 1843, adresată arhimandritului Benedict, starețul mănăstirilor „Neamțu i Secu”, arhimandritul Chiril, care se declara bolnav, promitea că va îndeplini porunca referitoare la trimiterea documentelor schitului când se va face sănătos⁴⁶.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 48.

În deplină concordanță cu cele cuprinse în raportul celor doi reprezentanți ai săi, la 23 ianuarie 1843, mănăstirea Neamț informa Comitetul Mitropoliei asupra celor constatate și asupra refuzului nacealnicului de a-i preda cele zece documente ale schitului. Totodată, exprimându-și „întru totu” hotărârea de a fi „ca o protectoră asupra acelu schitișor”, adică de a veghea ca rânduielile să se „poată păzi după buna cuviință”, cinstitul comitet „cu smerenie” era rugat să lase asupra mănăstirii „toată buna îngrijire pentru acel schit spre a regularisî cele de cuviință” și să poruncească părintelui arhimandrit Chiril „ca să deî toate documenturile acelu schitișor aicia la mănăstire să stei în păstrare, precum a fost mai înainte”⁴⁷.

Odată cu acest raport, la Orgoești liniștea pare să fi fost definitiv instalată, în fondurile arhivistice consultate nemaîntâlnind nici un document care să amintească de această problemă. O fi contribuit la acest deznodământ atitudinea mănăstirii Neamț, care a trecut de partea nacealnicului, cât și, mai ales, trecerea arhimandritului Chiril la cele veșnice, în cursul aceluiași an 1843, care lăsa neîmplinită promisiunea de a restitui documentele schitului.

Readucând la lumină „răzvrătirea” pe care rapoartele celor împuterniciți să o cerceteze au pus-o în seama ieroshimonahului Teodor și a celor câțiva susținători ai săi, am avut în vedere nu numai insolitul unei astfel de situații, cât, mai ales, faptul că derularea acestui eveniment prilejuiește ocazia unor constatări care, fără intenția de a efectua o analiză temeinică, conturează câteva aspecte legate de viața monahală din Moldova, la mijlocul secolului al XIX-lea.

În primul rând, se impune constatarea că între acceptarea celor trei voturi monahale, odată cu tunderea în monahism, și respectarea întocmai a acestora, în unele situații, putea să se producă o ruptură ireparabilă. Făcând această constatare avem în vedere că unii egumeni se foloseau de funcția lor pentru a acumula averi personale prin însușirea unor cote din veniturile așezămintelor pe care le conduceau, că unii dintre aceștia aveau „apucături boierești”, înțelegând prin aceasta că, rupându-se de mulțimea monahilor, se înconjurau de câte o suită de apropiați, împreună cu care duceau o viață de huzur, în totală contradicție cu nevointa pe care o presupunea viața monahală. Acest mod de a înțelege îndeplinirea misiunii de nacealnic nu putea provoca decât

⁴⁷ *Ibidem*, f. 46.

indignarea celor care optaseră pentru viața monahală pentru ca, prin rugăciune și nevoință, să dobândească îndumnezeirea. Putea, de asemenea, să ofere un exemplu – negativ, desigur – celor care, stăpâniți de convingeri și motivații mai puțin ferme, se puteau lăsa ispitiți de dorința de a dobândi și ei funcții care să le asigure un mod de viață privilegiat.

O altă constatare ar fi aceea că practica favoritismului, atât de des întâlnită – atunci și astăzi – în lumea mirenilor, era prezentă și în lumea bisericească, inclusiv în lumea monahală; cei aflați în fruntea bisericii (episcopi, mitropoliți) puteau încălca rânduielele în vigoare pentru a-și impune favoriții în posturi profitabile, uneori în funcție de preferințele acestora. În astfel de situații, ce încălcau atât dreptul ctitoricesc, cât și tradițiile statornice, apariția fenomenului de respingere – manifestat prin scindarea comunității monahale în tabere adverse, prin izbucniri ale trufiei și ale mâniei, incompatibile cu votul ascultării – pare, dacă nu firească, măcar de înțeles.

Ar mai fi de constatat și starea conflictuală în care puteau ajunge, din cauza unor astfel de practici, instituții de frunte ale bisericii precum, în cazul de față, Comitetul Mitropoliei și al Mănăstirilor Pământene și conducerea mănăstirilor Neamț și Secu. Atitudinea atât de vehementă a Comitetului Mitropoliei care, fără a efectua vreo cercetare, hotărâse sancționarea promptă a celor considerați vinovați de răzvrătire, acuzând mănăstirea Neamț de complicitate cu răzvrătorii, precum și atitudinea conducerii acestei mănăstiri, care, în modul cel mai evident, căuta pretexte pentru a nu pune sancțiunea în aplicare, străduindu-se, în același timp, să determine implicarea ctitorei în susținerea poziției sale, reprezintă indicii clare cum că ceea ce se întâmpla la schitul Orgoești avea un substrat mult mai serios decât o banală „neîmpăcare” survenită între monahii de acolo, că sub aparența unui conflict între egumen și monahii păstoriți de acesta se confruntau interese mult mai importante.

Câteva documente, anterioare declanșării și derulării „răzvrătirii”, ne sugerează că la originea evenimentelor petrecute în anii 1842-1843 s-a afla dania din 27 decembrie 1819 prin care răposatul stolnic Emanoil (Manolachi) Sturza afierosise bunurile sale „schitului Horgueștii”, schit închinat mănăstirii Neamțului, cu condiția ca părinții acestor două așezăminte monahale să nu aibă voie „a le înstrăina sau a le schimba cu nimine, **ci să fie a schitului și a m-rii**”⁴⁸. Știut fiind câte probleme poate

⁴⁸ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 62, f. 9.

provoca o stăpânire dublă asupra aceleiași proprietăți, mănăstirea Neamț a înțeles să evite neajunsurile ce puteau decurge dintr-o astfel de situație, trecând în stăpânirea și în folosul său toate bunurile dăruite de către răposatul. Întrucât știrea despre efectuarea acestei danii ajunsese și la Orgoești, arhimandritul Chiril Cazamir a întreprins, în februarie 1841, o vizită ctitorei Casandra Costachi pentru a-i aduce la cunoștință că schitul nu beneficia de pomenita danie. În consecință, la 15 mai 1841, Casandra Costachi îl informa pe mitropolitul Veniamin Costachi că de dania răposatului Emanoil Sturza se folosea doar mănăstirea Neamț, rugându-l să ceară actul de danie de la starețul nemțean pentru a afla „cui se cuvine ace dani” și, în caz că se cuvine schitului, „fără întârziere... să i să de în stăpâniri”⁴⁹. Conformându-se rugăminții cumnatei sale, mitropolitul s-a adresat mănăstirii Neamț care, răspunzând „înaltei stăpânești porunci”, îi trimitea, la 24 iunie 1841, actul „răposatii spătăresi Safta și a cucoanii Casandrii..., cu cari supun acestii m-rii Neamțu schitu Negumireștii Noi, ce acum se numește Orgoeștii”, cu rugămintea ca, după efectuarea copiei necesare, originalul să fie restituit⁵⁰. În mod firesc, la 26 iunie 1841, mitropolitul, aflat la mănăstirea Slatina, restituind documentul primit, îl lămurea pe starețul nemțean că el sollicitase actul de danie al „răposatului Emanoil Sturza, frății fostului domn Ioan Sturza, cătră schitul Orgueștii”, adăugând „cerire de a să trimeti cât mai în grabă”⁵¹. Răspunsul la acest nou demers al mitropolitului ne dovedește că starețul de la Neamț și colaboratorii lui apropiați erau foarte exersați în tactica tergiversării, atunci când interesul propriu impunea o astfel de atitudine, răspunzând că „făcându-să pătrunzătoare sprafcă”⁵² în arhiva m-rii, s-au găsit aciașă scrisoare de danii” a răposatului Emanoil Sturza „prin cari dănuiește moșia Hrițani și niște robi”, adăugând rugămintea de a porunci resituirea ei⁵³. Întrucât scrisoarea de danie a lui Emanoil Sturza cuprindea toate moșiile hărăzite spre afierosire, putem să ne dăm seama că nici de această dată mănăstirea Neamț nu pune la dispoziția mitropolitului actul solicitat. De altfel, credem că respectivul document nici nu a ajuns vreodată în mâinile mitropolitului, deoarece, în acest caz, el s-ar afla astăzi în depozitele Arhivelor Statului din Iași, nu al celor din București.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 72, f. 3.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 4.

⁵¹ *Ibidem*, f. 6.

⁵² sprafcă = căutare, cercetare.

⁵³ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 72, f. 22.

În sprijinul acestei ipoteze invocăm și faptul că în opisul documentelor schitului aflate în posesia arhimandritului Chiril, documente pe care i le-ar fi dat mitropolitul, după ce le luase de la mănăstirea Neamț, nu figurează niciun act de danie provenit de la Emanoil Sturza. În consecință, afirmația arhimandritului Benedict, potrivit căreia toate documentele schitului fuseseră predate mitropolitului, iar el le înmânase neacelnicului Chiril, afirmație reluată și într-o scrisoare din 9 decembrie 1842, adresată Comitetului Mitropoliei⁵⁴, trebuie privită cu rezervele de rigoare, mai ales că din corespundența mai sus pomenită rezultă foarte clar că actul de închinare a schitului fusese restituit imediat, cu precizarea că nu acela fusese solicitat.

Este de presupus că problema cuvenitei părți din dania răposatului stolnic, ce ar fi trebuit să revină schitului Orgoești, a fost târăgănată de către cei interesați până în ianuarie 1842, când Veniamin Costachi a fost constrâns de către Mihail Sturdza să renunțe la funcția de mitropolit. În aceste condiții, mănăstirea Neamț a scăpat de cel mai redutabil oponent, care, în virtutea autorității funcției de întâi stătător al bisericii țării, ar fi putu tranșa chestiunea în favoarea schitului Orgoești. Mai rămânea în seama mănăstirii doar înfruntarea arhimandritului Chiril, care, deși era susținut de Comitetul Mitropoliei, putea fi anihilat cu sprijinul ctitorei Casandra Costachi. În acest scop, nu este exclus ca mănăstirea să fi recurs și la o altă modalitate de aplicare a principiului machiavelic „scopul scuză mijloacele”, principiu preluat din domeniul politicii și pentru soluționarea unor probleme bisericesti. Făcând această afirmație, avem în vedere posibilitatea ca acuzația Comitetului Mitropoliei să fi fost întemeiată, „răzvrătirea” monahilor „nemțeni”, în frunte cu părintele Teodor, să fi fost pornită în înțelegere cu conducerea mănăstirii Neamț pentru a putea determina intervenția ctitorei în scopul intimidării nacealnicului. Să ne amintim că, în scrisoarea adresată Casandrei Costachi la începutul lunii mai a anului 1842, mănăstirea nu părea prea îngrijorată de ceea ce se întâmpla la Orgoești, considerând acțiunea monahilor de acolo doar o „tânguire” împotriva „obijduirilor” pe care le suportau din parte nacealnicului. Faptul că – deși nu vedea nimic răzvrătit în „tânguirea” monahilor orgoeșteni – se adresase imediat ctitorei, dovedește, în opinia noastră, intenția mănăstirii de a se folosi de ocazie pentru a-l compromite și intimida pe nacealnic, în vederea renunțării la dania lui Emanoil Sturza, pentru a încerca obținerea unui

⁵⁴ DJANI, Fond Mitropoliei Moldovei și Sucevei, dos. A6/1842, f. 23.

nou sprijin material în favoarea schitului și, mai ales, pentru a se folosi de autoritatea acesteia în scopul restabilirii controlului său deplin asupra schitului Orgoești. Tergiversând, sub diverse pretexte, punerea în aplicare a măsurilor punitive hotărâte de Comitetul Mitropoliei, Mănăstirea Neamț nu făcea altceva decât să aștepte repunerea ei, prin atitudinea categorică a Casandrei Costachi, în drepturile de care, în opinia sa, ar fi depozitat-o fostul mitropolit prin preluarea – această afirmație, nefiind adevărată în totalitate – tuturor documentelor schitului, inclusiv a actului de închinare, urmărind prin aceasta să pună schitul la discreția nacealnicului atât timp „cât va fi în viață”⁵⁵.

Spre concluzia unei înțelegeri între „răzvrătitori” și mănăstirea Neamț ar conduce și corelarea acțiunii părintelui Teodor cu demisia forțată a mitropolitului, ce pare mai plauzibilă în cazul unei mari mănăstiri, obișnuită cu implicarea în intrigile desfășurate la cel mai înalt nivel, decât în cazul unui fost nacealnic de la un schițor rătăcit prin pădurile de la obârșia Horăieții. Și sfârșitul „răzvrătirii” pare să conducă la aceeași concluzie. Să nu uităm că liniștea a fost restabilită abia atunci când mănăstirea Neamț și-a trimis oamenii la fața locului, adică după ce ctitora a cerut în mod hotărât ca rezolvarea problemei să fie lăsată în seama mănăstirii, după ce Comitetul Mitropoliei îi ceruse în mod repetat să intervină – fapt ce echivala cu recunoașterea autorității sale asupra metocului său – și după ce arhimandritul Chiril își recunoștea subordonarea acceptând ideea restituirii documentelor. Din acest moment, mănăstirea a revenit la principiul lui Machiavelli, declarându-l răspunzător de cele întâmplate pe părintele Teodor, asupra căruia – lucru demn de reținut – nu pronunța nicio sancțiune, situație ce ar părea justificată de faptul că, în timpul anchetei, dovedit fiind ca vinovat, fugise din schit. Prezența în fruntea schitului de la Orgoești, atestată din 1845 până în 1850, a unui nacealnic cu numele Teodor, deținător al aceluiași rang de ieroshimonah, care folosea exact aceeași formulă de semnare a documentelor, în cazul că ar fi vorba de aceeași persoană, ar reprezenta dovada că mănăstirea Neamț, pe deplin mulțumită de rezultatele „răzvrătirii”, nu-l lăsase nerăsplătit pe principalul „răzvrătitor”.

Încercând o evaluare a acestor evenimente petrecute la schitul Orgoești, se poate face aprecierea că mănăstirea Neamț a obținut un

⁵⁵ DANIC, Fond Mănăstirea Neamț, dos. 72, f. 32.

beneficiu total: a abătut atenția celor interesați de la problema care generase confruntarea, rămânând să stăpânească singură tot ceea ce dăruise Emanoil Sturza, a obținut reconfirmarea autorității sale asupra schitului, l-a adus sub ascultare pe arhimandritul Chiril, care s-a angajat să restituie documentele aflate în posesia sa. Într-o perspectivă mai îndepărtată, este posibil ca evenimentele din anii 1842-1843 să fi afectat serios prestigiul de care schitul se bucura în zona respectivă, deoarece confruntarea dintre cele două tabere depășise cu mult „zaplazul” ce înconjură respectivul așezământ monahal, provocând - potrivit exprimării arhimandritului Chiril - și „sminteala mirenilor”. Așa stând lucrurile, nu este exclus ca „răzvrătirea” să fi avut și ea rolul său în hotărârea de desființare a schitului pe care guvernul lui Al. I. Cuza a adoptat-o în 1860.

Résumé

„LA REVOLTE” DE L’ERMITAGE ORGOEȘTI

Pendant les années 1842-1843, dans le cadre de la collectivité monacale de l'ermitage Orgoeștii Noi, subordonné au grand monastère de Neamț une „révolte” de la majorité des moines contre l'archimandrite Chiril Cazamir a eu lieu. En apparence, cette „révolte” était provoquée par des mécontentements déterminés par l'indifférence manifestée par le prieur vis-à-vis du respect des règles monacales et de l'administration des biens de l'ermitage. Une analyse plus approfondie des événements conduit pourtant à la conclusion que „la révolte” semble avoir été organisée par le monastère de Neamț en vue de regagner la position qu'il avait eue vis-à-vis l'ermitage, position dont l'évêque métropolitain de la Moldavie l'avait dépourvu en faveur de l'archimandrite Chiril.

PRACTICA ECHIVALĂRII DIPLOMELOR LA FACULTATEA DE DREPT A UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI, 1860-1885

Ion-Ciprian STOIAN

Perioada de după Unirea Principatelor a fost marcată de efortul depus în procesul de instituționalizare a statului. Din punct de vedere al legiferării a fost cea mai intensă din secolul al XIX-lea și s-a încercat reformarea întregii societăți. Studiul nostru se referă la procedura validării diplomelor de Drept obținute de studenții români la Facultățile de Drept din străinătate. Rolul nou înființatelor Universități din Iași și București era unul major în acest proces și vom încerca să explicăm cum studiul acestei chestiuni poate oferi informații referitoare la sistemul universitar român și la încadrarea elitei de tineri în instituțiile juridice ale statului.

Întrucât sistemul juridic român era profund marcat de modelul francez ca urmare a preluării codurilor napoleoniene, în special a Codului Civil, iar dintre centrele universitare străine studenții români le preferau pe cele franceze, am inclus în text și câteva informații referitoare la sistemul de învățământ al Dreptului în Franța în secolul al XIX-lea pentru a putea compara cu sistemul predării Dreptului în facultățile din țară, facilitând astfel înțelegerea bazei de plecare a procesului de echivalare și validare al diplomelor.

Analiza documentelor de arhivă referitoare la orarele Facultății de Drept în perioada studiată, cumulată cu studiul dosarelor anuale referitoare la activitatea profesorilor și studenților de la Facultatea de Drept din Iași au oferit informații despre modul în care se desfășura procesul de predare/învățare, care erau materiile importante și cine erau profesorii ce constituiau comisiile de echivalare.

Întrucât, în perioadă, numărul studenților români ce studiau la universități străine era în creștere s-a decis, pentru a evita eventualele abuzuri sau falsuri, necesitatea validării de către Universitățile din țară a diplomelor de studiu eliberate de Universitățile străine. În prezentul material vom trata modul în care erau validate diplomele de Drept

eliberate de Universitățile străine. Existau o serie de legi ce reglementau în materie, și le vom menționa aici, dar studiul documentelor din arhivă arată că, uneori, aspectele practice ale echivalării difereau de cele teoretice, conținute de normele juridice.

Legea Constitutivă a Curții de Casație (1861) prevedea, la art. 16. lit. a, „că oricine ar veni în țară cu diplomă străină pe al cărei temei ar cere exercițiul unei specialități, să fie supus unui examen serios înaintea unei comisii speciale ca să dovedească de merită exercițiul”.

Conform Legii Instrucțiunii Publice (1864), art. 273, „Diplomele câștigate la Universitățile străine nu vor conferi nici un drept în România fără un examen prealabil”.

Legea de Admisibilitate în Funcțiile Judecătorești (1864), art. 3, stipula necesitatea recunoașterii unei diplome străine de către o comisie de la o universitate românească pentru a putea conferi drepturi.

Legea pentru înființarea Corpului de Avocați (1864) cerea doar diplomă, română sau străină, care să ateste studiul Dreptului. Dar coroborând această prevedere cu celelalte legi se putea extinde și aici necesitatea validării.

Se adaugă la acestea și Regulamentele Universităților din Iași și București.

Nu puteau viza diplomele străine decât comisiile special numite în aceste scop de la cele două facultăți de Drept din țară.

Conform Regulamentului Facultății de Drept, pentru procedura validării unei diplome emise de o Universitate străină, Decanul facultății convoca în ședință Consiliul profesorilor în urma unei cereri a candidatului. În ședința respectivă se verifica validitatea diplomei, se controla lucrarea de diplomă și se stabilea, de comun acord cu candidatul, data la care acesta avea să susțină proba orală. Proba orală consta dintr-o serie de întrebări adresate candidatului de către Comisia de validare, întrebări fie din domeniul lucrării de diplomă fie din aria materiilor predate la Facultatea de Drept din Iași. În urma acestei ședințe se încheia un proces verbal în baza căruia decanul valida diploma străină, iar numele candidatului și titlul lucrării era transmis Ministerului Instrucțiunii Publice.

Întrucât Facultățile de Drept franceze erau preferate de studenții români, iar din 1864 fusese adoptat Codului Civil francez, fapt ce a influențat sistemul juridic, dar și universitar românesc, am considerat necesar să detaliem asupra acestei chestiuni. Referitor la Facultățile de

Drept din Franța desființate în urma Revoluției, acestea își datorau reluarea activității geniului reformator napoleonian. Modelul a persistat și după căderea Primului Imperiu, iar în timpul lui Napoleon III răspândirea s-a generalizat în Europa. În ceea ce privea sistemul educațional, Napoleon acorda o mare importanță alegerii oamenilor aveau să se ocupe de instrucția publică, mai precis a celor ce urmau să formeze elita de tineri ce urmau să servească statul și să întărească instituțiile create de noul stăpân al Franței. În această perspectivă, o lege din 11 floreal anul X (1 mai 1802) privea reconstituirea unui învățământ superior¹ după modelul școlilor speciale cărora consilierul de stat Fourcroy le definise misiunea precizând că acolo se va preda „în particular și în toată profunzimea lor, științele utile, jurisprudența, medicina, istoria naturală”. Făcând aluzie la decadența facultăților de Drept la sfârșitul Vechiului Regim și la suprimarea lor în 1793, Fourcroy adăuga: „Se vor înființa 10 Școli de Drept. Aceste instituții atât de utile, care nu mai există de aproape 10 ani, vor relua, printr-o nouă organizare, splendoarea și importanța pe care le-au pierdut cu mult înainte de Revoluție”².

De fapt, o lege din 22 ventose an XII (13 martie 1804) precizată printr-un decret din a patra zi complementară a aceluiași an (21 septembrie 1804) crea nu 10, ci 12 Școli de Drept³. Sistemul educațional era organizat în vederea obținerii unei licențe, diplomă ce consfințea un ciclu de învățământ superior centrat pe studiul Dreptului Civil francez. Se adăugau alte discipline precum Dreptul Natural, Dreptul

¹ Louis Liard, *L'enseignement supérieur en France, 1789-1893*, Paris, 1894, tom 2, p. 1.

² Din discursul pronunțat în Corpul Legislativ de Fourcroy, orator al guvernului, pe proiectul de lege referitor la Instrucțiunea publică, 30 germinal an X (20 aprilie 1802), în A. de Beauchamp, *Recueil des lois et règlements sur l'enseignement supérieur*, Paris, 1880, t. Ier (1789-1847), p. 67.

³ Primul articol al decretului din cea de-a patra zi complementară în anul XII dispunea : „Școlile de Drept instituite prin legea din 22 ventose an XII vor fi stabilite în următoarele orașe : Paris, Dijon, Torino, Grenoble, Aix, Toulouse, Poitiers, Rennes, Caen, Bruxelles, Coblenz și Strasbourg”. Asupra concepției napoleoniene privind sistemul de predare a Dreptului Julien Bonnet, *Qu'est-ce qu'une faculté de droit? Complément de la monographie Introduction à l'étude du droit*, Paris, Sirey, 1926, p. 99; J. Gatti-Montain, *Le système d'enseignement du droit en France*, Lyon, 1987. Despre Facultatea de Drept din Poitiers: Lucien Michon, *Histoire de la Faculté de droit de Poitiers, 1806-1899*, Poitiers, 1900 ; Prosper Boissonnade, *Histoire de l'Université de Poitiers, passé et présent (1432-1932)*, Poitiers, 1932, p. 289-305.

Ginților, Dreptul Roman, Drept Public, Legislație Criminală ca și Procedură Civilă și Penală.

Importanța predării Codului Civil a fost accentuată prin încă un decret din a patra zi complementară a anului XII (21 septembrie 1804). Acesta suprima nu doar cursul de Drept Natural ci și stabilea, în fiecare școală de Drept, cinci materii : una de Drept Roman, una de Legislație Criminală și Procedură Civilă și Penală, și trei de Drept Civil. Dreptul Civil era astfel singura materie predată de-a lungul a trei ani, revenind profesorilor din anii doi și trei să predea la alegerea lor câteva noțiuni de Drept Public. Această ultimă disciplină era considerată ca puțin importantă, atitudine ce reflectă faptul că singura materie care era considerată importantă era învățarea codurilor napoleoniene, mai ales a primului dintre ele: Codul Civil.

Astfel se dorea formarea de oameni în măsură să aplice preceptele noii legislații, iar școlile de Drept aveau o vocație profesională foarte marcată. Transformarea lor în facultăți, prin decretul din 17 martie 1808, nu a modificat cu nimic această stare de lucruri. Noua denumire nu se traducea în amorsarea unei orientări mai științifice conferită stabilimentelor sale. Acestea rămâneau, în primul rând și înainte de orice, locul formării practicienilor de Drept, în special a avocaților și magistraților. În această perspectivă, renașterea facultăților de Drept completa noua organizare judiciară începută prin legea din 27 ventose an VIII (18 martie 1800), ca și reconstituirea barourilor prin legea din 22 ventose an XII (13 martie 1804), aceeași care instaura școlile de Drept.

Chiar și după restaurarea Bourbonilor pe tronul Franței, Codul Civil napoleonian a rămas elementul central al legislației. În fapt, criticile, atunci când au apărut, se adresau nu materiei, ci modului în care era ea predată. Astfel, primul an de licență trebuia să permită studentului cunoașterea perfectă a principiilor generale ale Codului Civil, ordinea și legătura dintre materii. Cât despre anii doi și trei, aceștia erau consacrați studiului Codului, articol cu articol⁴. Cursurile facultății de Drept, cu

⁴ Philippe Rémy, *Le rôle de l'Exégèse dans l'enseignement du droit au XIXe siècle*, în *Annales d'Histoire des Facultés de droit et de la science juridique*, 1985, n° 2, p. 91-105.

durata de două ore, erau repartizate după cum urmează: o jumătate de oră de dictare, o oră de explicare orală și o jumătate de oră de întrebări⁵.

Au apărut noi discipline de Drept în programele facultăților, cum ar fi Dreptul Administrativ sau Dreptul Privat, iar modelul de organizare al facultăților de Drept franceze s-a răspândit. Materii noi, precum Medicina Legală sau Economia Politică, au început să fie predate, iar Dreptul Ginților a fost redenumit Drept Internațional în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În privința materiilor predate la Facultatea de Drept din Iași, precum și alte aspecte referitoare la activitatea universitară, găsim informații în rapoartele adresate Rectoratului de către Consiliul Facultății. Astfel, în raportul pe anul 1866 sunt preciate lipsurile și dificultățile.

Dreptul Român și Dreptul Civil erau recunoscute ca fiind materii importante. Se atrăgea atenția asupra faptului că la București erau câte trei profesori pentru fiecare materie, în timp ce la Iași doar câte unul.

Cărțile didactice în limba română lipseau cu totul, iar cele străine ori nu se găseau ori erau extrem de scumpe. Profesorii aveau redactate propriile lor cursuri, dar din lipsa fondurilor erau nevoiți să le trimită la București spre avizare, iar acolo, se spune, erau verificate de persoane incompetente ori indiferente, apoi mergeau la Imprimeria Statului pentru a se tipări, dar de cele mai multe ori se pierdeau.

Studentii erau astfel nevoiți să petreacă mult timp copiind materiile de studiu.

Uneori situația era mai dificilă, ca de exemplu atunci când lipsea un profesor de Drept Civil, cum este cazul anului universitar 1869/1870. Erau, în schimb, cursuri de Drept și Procedură Penală, Dreptul Națiunilor și Ginților, Drept și Procedură comercială și civilă, Drept Administrativ și Constituțional, Economie Politică și Financiară, Medicină Legală. Însă, în timp, acest aspect a fost remediat, astfel că, la 1900, conform

⁵ Articol al Hotărârii Facultății de Drept din 2 aprilie 1816, care punea în aplicare articolul 70 din decretul din a patra zi complementară a anului XII și articolul 36 al instrucțiunii pentru Școlile de Drept din 19 martie 1807. Aceste obligații aveau ca obiect constrângerea studenților pentru a participa la cursuri, punându-se astfel capăt detestabilei practici a scribilor salariați ce se dezvoltase sub Vechiul Regim. Pentru mai multe privind învățământul în secolul al XIX-lea vezi : Jacques-Henri Robert, *Le cours magistral*, în *Annales d'Histoire des Facultés de droit et de la science juridique*, 1985, n° 2, p. 135-142.

programei Facultății de Drept erau, doi profesori de Drept Roman și trei profesori de Drept Civil din cei 11 titulari de cursuri. Alte materii predate erau: Drept Administrativ, Drept Internațional, Procedura Civilă și Penală, Drept Comercial, Economie Politică și Medicină Legală.

Deși existau reglementări cu privire la procedura de echivalare și validare a diplomelor străine, conform documentelor păstrate în fondul de arhivă al Facultății de Drept, prima diplomă străină verificată aparținea lui Ioan Al. Sturdza și era eliberată de Universitatea Ludoviciană din Leipzig. Era vorba de o diplomă de doctor în Drept, validată la începutul anului 1870. Este singura care se păstrează în original, dar lipsesc documentele despre procedura echivalării. I. Al. Sturdza era înscris în Baroul Iași încă din 1868. În 1870 predă cursul de Drept Civil la Facultatea Juridică din Iași.

Putem cunoaște modul în care se desfășura procedura echivalării după documentele rămase de la cea de-a doua validare, anume cea a diplomei de Licențiat în Drept al Universității Toulouse obținută de Cezar Cătănescu. Dosarul începe cu cererea lui Cezar Cătănescu, adresată decanului Facultății de Drept, pentru a proceda la verificarea diplomei, spre a putea produce efecte legale și în România (31 august 1870). Este adnotată, pe aceeași cerere, convocarea Consiliului Facultății pentru data de 2 septembrie. *Verso* copie după diploma menționată, eliberată la 12 iulie 1870, Toulouse⁶. În continuare urmează adresa cu numărul 141, prin care profesorii erau invitați să se întrunească pentru verificarea diplomei⁷. Din procesul verbal nr. 268, 2 septembrie 1870, Consiliul profesorilor, având în vedere certificatul din 12 iulie eliberat la Universitatea din Toulouse, teza de licență prezentată de C. Cătănescu și faptul că a obținut gradul de licențiat în Drept în urma unor examene generale și a unor discuții publice, recunoștea Diploma de Licență a acestuia⁸.

Mai multe informații despre practica echivalării aflăm din studiul dosarelor referitoare la validarea diplomelor de Doctor în Drept a referenților N. Istrati, George și Mihai Balș. După depunerea cererilor de echivalare a urmat adresa Decanului prin care era convocat Consiliul, pe data de 10 noiembrie 1872, pentru validare. Pe data de 11 noiembrie s-a decis în Consiliu ca diplomele și tezele să fie supuse examinării.

⁶ DJANI, Fond Facultatea de Drept, Rectorat, 7/1869-1870, f. 159.

⁷ *Ibidem*, f. 160.

⁸ *Ibidem*, f. 161.

Validarea consta în susținerea unei probe orale în fața unei comisii, iar teza se considera ca examenul general scris, cerut în Regulamentul Facultății. M. și G. Balș au cerut să susțină examenul în limba franceză, motivând că nu se pot exprima corect în limba română.

Ședința de validare a fost stabilită pentru data de 17 noiembrie. Pe 14 noiembrie candidații au fost anunțați că trebuie să pună la dispoziția comisiei câte șapte exemplare după teze pentru fi cercetate de membrii consiliului. Li s-a solicitat, de asemenea, să anunțe data la care consideră că vor fi pregătiți pentru susținerea probei orale. Ședințele de validare stabilite succesiv, pe 17 și 24 noiembrie, nu s-au ținut, întrucât, de fiecare dată au lipsit câte doi profesori. În cele din urmă, pe 27 noiembrie s-a ținut ședința de examinare prin care s-au vizat diplomele, urmând ca rezultatele să fie transmise Ministerului Instrucțiunii Publice⁹.

O altă modalitate de validare apare în cazul lui G. Cerchez, Doctor în Drept, a cărui diplomă era eliberată de Universitatea din Berlin. Din procesul verbal încheiat în data de 23 februarie 1876 observăm că, în cazul lui, Consiliul ceruse să susțină teza de doctorat, iar în lipsa ei să răspundă la întrebările comisiei de evaluare, întrebări din aria materiilor predate la Facultatea de Drept din Iași¹⁰.

Între anii 1870-1885 s-au validat la Universitatea din Iași 30 de diplome străine, dintre care 13 de licență. În anul 1870-1871, din 90 de avocați înscriși în Baroul Iași, 13 aveau diplome de licență și doctorat străine. În cazul diplomelor de Doctorat, comisia examina și diploma de Licență a candidatului.

Alăturând situația prevăzută în legi cu documentele existente în arhivă am putea spune că situația practică nu diferea prea mult de cea teoretică. Există însă alte surse ce contravin acestei presupuneri.

Adresa Ministrului de Justiție (Al. Lahovari) către Ministrul Instrucțiunii Publice (ad. Interim V. Boerescu), nr. 19, ianuarie 1874.

Având în vedere că fără titlu academic nimeni nu putea fi numit Membru sau Procuror la Curtea de Casație, nu putea exercita profesiunea de avocat, nu putea avea preferință la înaintare în magistratură, Ministrul cerea impunerea unui control serios referitor la procedura validării diplomelor căci: „...sunt Universități străine care eliberează diplome mai ușor decât Universitățile noastre (în raportul despre starea studiilor al Facultății de Drept din 1869 se menționa că unele erau cumpărate), se

⁹ DJANI, Fond Facultatea de Drept, Rectorat, 13/1872, f. 1-13.

¹⁰ DJANI, Facultate de Drept, Rectorat, 25/1876, f. 45.

văd tineri care n-au desăvârșit clasele gimnaziale și se întorc în țară după un timp relativ scurt cu Diplomă de Licență sau chiar de Doctor. Ministrul Justiției cerea Ministrului Instrucțiunii Publice să pună în vedere Rectorilor necesitatea unei mai mari rigori în validarea diplomelor străine și a obligativității raportării numelor celor care obțineau vizarea diplomelor obținute în străinătate”¹¹.

În afară de această notă ministerială, mai regăsim informații despre această stare de lucruri și în câteva rapoarte anuale ale Consiliului Facultății de Drept adresate Rectorului Universității Iași, în care, alături de alte doleanțe, apare și dorința de a impune obligativitatea echivalării diplomelor eliberate de Universități străine. Astfel, referitor la absolvenții Facultății de Drept din Iași se menționează „... în al doilea locu, dacă finescu studiile lor, pe lângă toate aceste privațiuni și sacrificii, totuși nu găsescu în societate drepturile și prerogativele promise de legile noastre. Prescripțiunile legii cari conțin asemenea încuragiări, sub diferite pretexte, sunt cel mai des violate. Ba nici astăzi, dupe patru ani de zile de la punerea în aplicare a Legii noastre de Instrucțiune, nu vedem aplicându-se art. 273 din această lege, carele vrea ca diplomele de la Universitățile străine să fie verificate și aprobate de una din facultățile noastre naționale spre a conferi vre unu dreptu legal în România, oricine se poate intitula *ad-libitum*, Doctore sau Licențiat fără nici un controlu! De multe ori Miniștrii înșiși numescu în funcțiuni studenți din anul II sau anul III, calificându-i de juriști, absolviți, licențiați sau doctori, violându astfelu legea de admisibilitate și înnaintare în magistratură” - filă din raportul anual despre starea studiilor la Facultatea Juridică, adresat Rectorului de către Consiliul Facultății, 30 septembrie 1869¹².

Asemenea rapoarte s-au mai făcut în 1865-1866 și 1866-1867. În 1869, din 147 de cursanți care terminaseră studiile la Facultatea Juridică, nici unul nu obținuse diplomă de Licență, toți mulțumindu-se cu certificatul de absolvent. Se amintește că examenele erau mai grele, un examen fiind, în majoritatea cazurilor, susținut de 2-3 ori până la promovare, iar 6 din 10 studenți cădeau la examene. Se solicitau, în acest raport, următoarele: secretariat separat doar pentru nevoile Facultății de Drept, burse pentru studenții înscriși, săli pentru cursuri. Se cerea Rectorului să intervină pe lângă Ministru, iar acesta la rândul său pe lângă ceilalți Miniștri pentru a nu se mai acorda drepturi și prerogative

¹¹ DJANI, Facultatea de Drept, Rectorat, 16/1873, f. 36.

¹² DJANI, Facultatea de Drept, Rectorat, 7/1869, f. 26.

legale diplomelor câștigate la Universitățile străine până ce nu ar fi prezentate vreuneia din facultățile naționale spre verificare și aprobare. Recomandau stabilirea de sancțiuni pentru a eficientiza aplicarea prevederilor sus-numite.

Astfel, avem mai multe situații. Prima este cea în care deținătorii de diplome străine nu-și echivalează studiile în țară și cu toate acestea ei sunt acceptați în posturi. Pe de altă parte, Comisiile de validare vizează destul de multe diplome fără un control temeinic. Peste aceste situații avem cele două Ministere, cel de Justiție și cel al Instrucțiunii Publice, care, pe de o parte, numesc în funcții studenți sau absolvenți cu titluri de diplomă nevalidate, iar, pe de altă parte, se plâng de situația pe care, în cele din urmă, o încurajau.

Din punctul de vedere al modului în care se justifica necesitatea echivalării și validării diplomelor, considerăm ca fiind relevante motivațiile înaintate de membrii Consiliului de Disciplină al Baroului Iași în procesul A. D. Xenopol cu Baroul Iași: „Și disertând asupra punctului de a ști dacă în virtutea diplomei ci prezintă petiționarul trebuie să a fi înscrisu în corpul avocaților au luat următoarea decisiune:

Considerând că dupe capitolul 1 din legia constitutivă a corpului pentru a putia esercita profesiunea de avocat trebuie o diplomă de la o facultate de drept din țară sau streină; ca această condițiuni este impuse acia a interesului public a unei buni administrări a justiției.

Ca astfel fiind lucrurile, trebuie ca în caz când diploma este streină a se examina dacă ea inspiră credința că acel care o posedă a făcut mai înainte un șir de ani de studii din care să resulte capacitatea sa de a esercita profesiunea de avocat; și aciasta cu atîta mai mult că după principii și după textul pozitiv al legii organizării judecătorești corpul avocaților face parte din magistratură, fiind chemați în caz de trebuință a ține loc de magistrați și procurori și avînd și dreptul de a fi numiți în virtutea acestu titlu la cele mai înalte funcțiuni judecătorești.

Considerând că este di cea mai mare evidență că dacă o diplomă streină conferă în România o sumă de drepturi foarte importante ea trebuie supuse la o cercetare pentru a se vide de la ce autoritate emană, dacă acea autoritate areo competență determinată prin legi sau regulamente de a da astfel de acte.

Considerând că dacă această condițiuni nu este impusă de art. 1 din legia avocaților ea nu poate fi contestată fiind un lucru care se impune de la sine.

Considerând că art. 3 din legea de admisibilitate în funcțiuni judecătorești spuni lămuritu că o diplomă streină pentru a conferi drepturi la magistratură trebuie recunoscută la o universitate română, că titlul de avocat conferă dreptul la funcțiunile judecătorești și prin urmări trebui și pentru recunoașterea lui a se îndeplini condiția impuse de art. 3.

Că în toate cazurile când legiuitorul sau ocupat de dreptul ce diplomile streine potu confera în țiară au declarat că ele nu pot se confere nimic mai înainte de a fi fostu examinate de o autoritate locală dupe cum rezultă din art. 273 din legia instrucțiunii.

Considerând că este o consecință a suveranității naționale ca legile și regulamentele ale altor țeri se nu confere drepturi decât în marginile teritoriului lor ; că a se zice că o diplomă streină poate *ipso jure* să conferi drepturi în România este a se pune la o parte principiul proclamat mai susu.

Considerând că și pentru alte profesii se cere astă examinare și recunoaștere.

Considerând că nu toate autoritățile au dreptul de a verifica diplomile streine și numai acele instituite de legi ; Că Consiliului nu i sau dat astă competența prin legea sa constitutivă pe cînd din contra legia constitutivă a Universității din Iasi îi dă astă atribuțiuni.

De aceste motive consiliul este de opiniune de ase invita Dlui. Xenopolu că se presinte mai ăntăiu diploma sa la Universitatea de Iasi pentru a o recunoaște¹³.

Am redat *in extenso* acest pasaj întrucât este singurul de acest fel pe care l-am putut găsi în arhive. Adăugăm în plus că unii dintre membrii Consiliului erau profesori la Facultatea de Drept și constituiau, de asemenea, Comisia de Examinare a diplomelor. De altfel, a fi profesor de Drept și avocat permitea concilierea practicii cu teoria, știința livrească și obișnuința cazurilor. În cazul lui A. D. Xenopol, care revenise în țară cu două diplome de doctor, una în Drept și una în Filozofie, obținute la Berlin, respectiv la Giessen, nu se putea pune problema unor falsuri. Exigențele nu au fost însă considerate îndreptățite de judecătorul responsabil de caz care a dispus înscrierea lui A. D. Xenopol în Barou în ciuda opoziției Consiliului.

În cele din urmă, situația a cunoscut o mai bună aplicare a reglementărilor existente. În 1883 s-au stabilit regulamente comune

¹³ DJANI, Baroul Avocaților Iași, 153/1871, f. 3.

pentru Universitățile românești, iar în Legea pentru Avocați din 1884 se stabilea clar obligativitatea echivalării diplomelor străine, procedura în materie fiind gratuită. În documentele păstrate în arhivă se constată mai multă rigurozitate în controlul diplomelor și o mai mare severitate a examinării. Lucrurile par să se fi îmbunătățit cu atât mai mult cu cât crește și numărul de diplome echivalate – 10 în 1885, 12 în 1886. Situația părea să se fi remediat, iar aplicarea legii dădea efectele scontate.

Însă, ani mai târziu, Caragiale nota în 1907. *Din primăvară până-n toamnă*, „cu așa parlamente se fac legi peste legi – cu așa administrație se aplică. Justiția...În justiție, poporul n-are încredere; ea are, astfel, autoritate, dar nu și mare prestigiu; și între această justiție fără prestigiu și poporul sceptic, se răsfață formidabila și excesiv numeroasa clasă a avocaților - cea mai prosperă în România după a arendașilor mari. Avocații constituiesc grosul intelectualilor; clasa lor este pepiniera cea mai mare a avocaților de stat”.

Résumé

LA PRATIQUE DE L'EQUIVALENCE DES DIPLOMES A LA FACULTE DE DROIT DE L'UNIVERSITE DE IASSY, 1860-1885

L'intérêt de cet épisode est dû au fait que, méconnu, il n'ait pas fait l'objet d'une analyse et les divers auteurs qui en parlent n'offrent aucun détail, ou ont une mauvaise version, faute d'une analyse en détail.

Les sources de documentation étaient, pour la plupart, des documents trouvés dans l'Archive de Iassy et des œuvres plus générales. Mais, il faut remarquer, que notre intérêt concerne les sources provenant de la période déjà mentionnée. Le manque des repères bibliographiques est dû au fait que notre recherche s'est déroulée en étudiant le matériel fourni par les Archives.

Dans ce travail, nous essayons de reconstituer les circonstances concernant la pratique de l'équivalence des diplômes d'études des étudiants étrangers à l'Université de Iassy dans la seconde moitié du XIXe siècle.

En ce qui concerne le processus d'équivalence et validation des diplômes obtenues par les étudiants roumains dans des universités à l'étranger, celui-ci était bien établi par la Loi d'organisation de l'Enseignement (1864) et par le Règlement de l'Université.

Dans ce travail, nous esquissons les traits spécifiques de l'enseignement juridique auprès de l'Université de Iassy; ceux-ci seraient : un corps des professeurs bien préparées, dont certains à l'étranger, une procédure améliorée par la pratique et le désir d'assurer des juristes avec une bonne formation juridique.

**MIȘCĂRILE STUDENȚEȘTI DIN ANII 1922-1923.
CONSTITUIREA ȘI ACTIVITATEA LIGII APĂRĂRII
NAȚIONAL - CREȘTINE ÎN PRIMUL DECENIU INTERBELIC**

Corneliu CIUCANU

După primul război mondial societatea românească s-a confruntat cu o serie de probleme rezultate ale procesului complex de adaptare democratică legislativă și administrativă a noilor realități teritoriale, sociale, economice și etnice survenite după Marea Unire. Integrarea noilor provincii a impus, într-o primă etapă, depășirea greutăților și consecințelor războiului, dar mai ales relansarea procesului de dezvoltare/modernizare a țării¹. Societatea românească greu încercată de efortul de război, dar mai ales, soldații întorși de pe front cu o nouă conștiință de sine, așteptau cu nerăbdare reformele promise în vara lui 1917². Scăpată de ororile războiului societatea visa la o nouă Românie în care să nu mai existe abuz, corupție și politicianism, la un nou cadru legislativ care să anuleze vechile inegalități, la un nou organism statal bazat, în primul rând, pe sentimentul de apartenență, participare efectivă și solidaritate națională³. Reforma agrară și introducerea sufragiului universal au determinat modificări substanțiale în fizionomia social-politică și economică a țării, accelerând ritmul de desfășurare a procesului de modernizare și dezvoltare a structurilor instituționale democratice ale României interbelice. Atât reforma agrară, care s-a făcut în baza unei masive exproprieri, cât mai ales acordarea votului universal au permis intrarea în viața politică a unor noi segmente sociale, ignorate până atunci, care au erodat temelia economică și politică a marilor proprietari funciari grupați, cu precădere, în partidele conservatoare. Cele

¹ *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România Întregită (1918-1940)* (coord. Ioan Scurtu), București, 2003, p. 31.

² Ne referim la modificările Constituției din iunie 1917 când s-a statuat votul universal și s-a promis o *dreaptă împroprietărire* țăranilor - soldați.

³ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, 1999, p. 23 și urm.

două reforme contribuie esențial la reconfigurarea vieții noastre social-politice și produc serioase mutații la nivelul dinamicii vieții politice românești, respectiv, asupra regimului politic dintre cele două războaie mondiale⁴.

De asemenea, grupările politice trebuiau să se plieze pe noile realități, să redirecționeze mesajul politic către categorii mai largi ale populației, trebuiau să-și modifice discursul politic, să promită lichidarea corupției în administrație, pedepsirea profitorilor de război și stabilirea răspunderilor⁵.

După Marea Unire, așteptările și speranțele românilor erau considerabile și acut reclamate/vehiculate în presă, întruniri politice, societăți culturale și asociații civice. Totodată, cu elanul și idealismul specific vârstei, aceste credințe într-un viitor mai bun erau mult mai vehement exprimate în rândurile tineretului întors de pe front sau intrat, nu de mult timp, pe băncile facultăților⁶. Universitățile din Iași și București aveau să se confrunte cu un număr record de studenți proveniți din provinciile alipite în anul 1918. La cea mai veche universitate românească, la Iași, numărul studenților a crescut, ajungând de la 335 în anul 1914⁷, la peste 3000 în anul universitar 1918 - 1919⁸. La Universitatea bucureșteană s-a înregistrat, de asemenea, o creștere a numărului de studenți de peste 600% în mai puțin de două decenii⁹. Pătrunderea în universități a mai multor studenți ce aparțineau minorităților naționale, în special, celei evreiești, dar mai ales faptul că în diferite situații aceștia manifestau pe față simpatiile comuniste, a determinat diverse reacții la nivelul studenților români. Totodată, statistice consultate demonstrează că minoritatea evreiască deținea o pondere relevantă din totalul doctorilor, licențiaților și diplomaților universitari. Anuarul Statistic al României arată că în anul universitar 1935/1936, dintr-un total de 4700 de doctori, licențiați și diplomați

⁴ Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică. Politică și ideologie*, Iași, 2009, p. 227-229.

⁵ Alexandru Averescu, *Răspunderile*, Iași, 1918 (ediția a II-a, C. Schifirneț), București, 1919, *passim*; Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc, 1918-1926*, București, 1975, p. 28.

⁶ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 29-32.

⁷ DJANI, fond Universitatea Iași - Rectorat, dosar. 1003/1922, f. 428.

⁸ *Ibidem*, dosar. 893/1918, f. 85.

⁹ Armin Heinen, *Legiunea "Arhanghelul Mihail". Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București, 1999, p. 110 (ediția originală, München, 1986).

universitari, 468 erau evrei, adică aproape 10%, iar în 1936/1937, dintr-un total de 5073 de absolvenți, 521 erau evrei, ceea ce reprezintă mai mult de 10%. În ceea ce privește numărul studenților, în anul universitar 1933/1934, dintr-un număr total de 29907 studenți, 9981 erau evrei, adică, 33,3%. Anul 1934 reprezintă maximul de referință al prezenței elementului universitar evreiesc deoarece după anul universitar 1934 s-a înregistrat o scădere a numărului studenților evrei, astfel că, în 1936/1937, dintr-un număr de 25650 de studenți, doar 2141 erau evrei, adică 8,3%. Cele mai populate centre universitare cu evrei au fost Iași și Cernăuți¹⁰. O statistică întocmită de Em. Vasiliu-Cluj la 1920 indica numărul mare de studenți de la aceste două universități. Astfel, la Universitatea din Cernăuți, la Facultatea de Farmacie, în semestrul de vară erau 174 de români și 574 de studenți evrei, iar la Facultatea de Drept – funcție de religia declarată – erau 237 de ortodocși (români și ruteni); 98 catolici; 26 luterani; 506 mozaici și 31 studenți de alte religii¹¹. La Universitatea ieșeană, numărul de studenți evrei era, de asemenea, considerabil. La Facultatea de Medicină: 547 români și 831 evrei; la Farmacie: 97 români și 299 evrei; la Facultatea de Litere: 351 români și 100 evrei; la Drept: 1743 români și 370 evrei, iar la Facultatea de Științe: 722 români și 321 evrei¹². Radiografia de mai sus era îngrijorătoare pentru oamenii politici cu vederi naționaliste, deoarece, în opinia lor, școala era un laborator de formare al elitei de mâine a României Mari. În acest sens A. C. Cuza și Ion Găvănescu, profesori universitari ieșeni, trăgeau un semnal de alarmă asupra compoziției etnice și a sentimentelor patriotice viitoarei clase conducătoare și asupra culturii naționale a statului național-unitar, rod al sacrificiilor seculare a poporului român¹³. Situația etnică a celor două universități moldovenești explică geneza curentului naționalist creștin în mediul studentesc și considerentele mișcării, puse sub egida lozincii *numerus clausus*, din decembrie 1922¹⁴.

¹⁰ *Ibidem*, p. 264.

¹¹ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, vol. I, Sibiu, 1936, p. 97-100. În cartea sa, Corneliu Codreanu analizează problema școlii românești apelând la datele statistice publicate de Em. Vasiliu-Cluj în *Situația demografică a României*, București, 1923.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 102-106.

¹⁴ Vezi A. C. Cuza *Mișcările studentești și cauzele lor*, București, 1925, *passim*; idem, *Numerus clausus*, București, 1924, p. 2 și urm. De referință rămâne și

Raportul organelor de Siguranță subliniază faptul că studenții naționaliști provin, cu precădere, de la Facultatea de Drept și de la Facultatea de Medicină. Reținem, în acest context, statistica privind apartenența regională și etnică a studenților de la Facultatea de Medicină din Iași. Astfel, în anul întâi, din 456 de studenți înscriși, 342 erau din noile provincii, și marea lor majoritate din Basarabia și Bucovina. Dintre aceștia, o mare parte erau evrei. În anul doi erau 207 studenți, din care mai mulți de jumătate – 144 – erau din afara Vechiului Regat; în anul al treilea, din 266 de studenți, 160 erau din Basarabia și Bucovina; în anul patru, din cei 49 de studenți, doar 8 erau din noile teritorii (din Basarabia); în anul cinci, din cei 75 de studenți, 22 erau din Basarabia, unul din Bucovina și trei din Transilvania¹⁵.

În acest context descris de creșterea numerică a studenților evrei s-a produs o acutizare a ostilității studenților români față de cei evrei, mulți dintre ei cu declarate simpatii de stânga și chiar bolșevice. Studenții români s-au plasat instinctiv la dreapta, îmbrățișând ideile naționaliste și sub influența unor profesori naționaliști de la Universitatea ieșeană¹⁶. Activitatea Cercului Studenților Basarabeni de la Universitatea ieșeană, asociație condusă de Timotei Marin, Th. Văscăuțeanu, d-ra Cernăuțeanu, frații Derevici, d-ra Matievici, Ceaico-Ceaicovski¹⁷, „... socialistă și apoi afiliată deschis la Internaționala a III-a de la Moscova a provocat prima ciocnire serioasă cu elementele studențimii naționaliste române, reorganizată de C. Codreanu”¹⁸. Alături de documentele existente în arhiva Universității din Iași, fondul „Rectorat”, glisajul spre stânga bolșevică a unui segment important al studențimii de peste Prut a fost

discursul profesorului universitar ieșean, rostit de la tribuna Parlamentului și care argumentează necesitatea aplicării principiului *numerus clausus* în universitățile românești, după modelul practicat în Ungaria, încă din septembrie 1920 (*Minorități naționale din România. 1918-1925. Documente* (coord. Ioan Scurtu și Liviu Boar), București, 1995, p. 721-723; G. Asandului, *A. C. Cuza. Politică și cultură*, Iași, 2007, p. 137.

¹⁵ DJANI, fond Rectorat, dosar. 1000/1922, f. 286.

¹⁶ Corneliu Ciucanu, *Mișcarea legionară în Basarabia*, în *Europa XXI*, vol. XIII-XIV/2004 – 2005, *Românii între ruși și sovietici*, p. 121-124.

¹⁷Lista cu numele liderilor Cercului Studenților Basarabeni, consemnată de documentul amintit a fost completată conform procesului verbal nr. 51 a ședinței Senatului Universității din Iași din 13 decembrie 1919 prin care se validau alegerile Comitetului Cercului Studenților Basarabeni. Vezi DJANI, fond Rectorat, dosar 897/1919, f. 492.

¹⁸ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), fond 680, inv. 1, dos. 3457 (II), f. 672.

perceput și clasat, de organele informative, într-o sinteză a Biroului General de Siguranță din Basarabia din 24 noiembrie 1931. Materialul informativ, conceput în urma agitațiilor naționaliste și antievreiești de pe parcursul anilor 1930 și 1931, face un scurt istoric al începuturilor mișcării naționaliste la Universitatea ieșeană și modul în care a penetrat curentul cuzist (Liga Apărării Naționale Creștine) și, mai apoi, Legiunea Arhanghelul Mihail, în Basarabia. Documentul arată că: „...mișcarea condusă de Dl. Profesor A. C. Cuza prinde rădăcini tot mai temeinice în Vechiul Regat și prin intrarea în mișcare a lui a lui Corneliu Codreanu cu o serie întreagă de colegi de la Universitatea din Iași [fapt care] întărește simțitor organizația și ea se transformă în 1923 în Liga Apărării. Astfel, universitățile, dar, în special, facultățile de Drept și Medicină au devenit centre de agitație naționalistă, antibolșevică”¹⁹.

Totodată, resuscitarea naționalismului în mediul universitar românesc s-a dovedit a fi în strânsă legătură cu mișcările similare din statele vecine. În Ungaria, după răsturnarea regimului Bela Kun, care amenințase cu bolșevizarea țării, în septembrie 1920, a fost adoptat în învățământ principiul *numerus clausus*²⁰, iar în Cehoslovacia, ca reacție la numirea unui rector evreu în fruntea Universității din Praga, studențimea pragheză a manifestat zgomotos, reușind în cele din urmă demiterea acestuia de către minister. Astfel de mișcări apar după primul război mondial și în Austria, Polonia și Lituania²¹.

Disputa dintre studenții români și cei evrei s-a radicalizat în cadrul cercurilor studenților mediciști. Tensiunile acumulate în sălile de curs, la seminarii și în sălile de disecție amenințau să declanșeze un conflict deosebit de violent. Scânteia acestui conflict între studenții români și evrei a apărut în condiții cu totul spontane la Cluj, la Institutul de Anatomie al Facultății de Medicină, în data de 29 noiembrie 1922. Disputa a pornit de la aducerea și expunerea în sala de disecție a cadavrului unui evreu. La vederea acestuia, studenții israeliți s-au revoltat și au părăsit sala de disecție, solicitând predarea cadavrului comunității locale²². Comportamentul sfidător al studenților evrei a determinat imediat reacția colegilor lor creștini, care au declarat că refuză să intre în

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Nicolas M. Nagy-Talavera, *Fascismul în Ungaria și România*, București, 1996, p. 96.

²¹ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 111.

²² *Ibidem*, p. 111-112; *Înfrățirea*, Cluj, an III, nr. 671, 30 noiembrie 1922, p. 2.

sala de disecție fără o reglementare clară privind originea și confesiunea cadavrelor supuse disecției, ca material didactic²³. În acest sens studenții mediciști au adresat și un memoriu rectorului I. Iacobovici, cerând respectarea proporționalității cadavrelor destinate disecției²⁴. Vestea incidentului de la Cluj²⁵, s-a răspândit în întreaga țară stârnind reacții virulente în rândurile studenților români, dar, practic, mișcarea studențească va căpăta amploare și consistență prin implicarea studențimii ieșene și a unor cadre universitare de la Iași. Sub impresia evenimentelor de la Cluj, în capitala Moldovei, tulburările studențești au demarat la 5 decembrie 1922, când sediile ziarelor „Opinia” și „Lumea”, de orientare comunistă, au fost devastate și ziarele arse²⁶. La 6 decembrie, în Sala Pașilor Pierduți, o adunare a studenților ieșeni a formulat o serie de cereri adresate Rectoratului²⁷. Petiția studenților prevedea introducerea principiului *numerus clausus* în universitate, săli de disecție destinate special studenților evrei, eliminarea acestora din cămine²⁸. La întrunirea studențească a participat și rectorul Universității care a încercat să domolească spiritele agitate ale studenților²⁹. Deși disputa a început la Universitatea din Cluj, numărul mare al studenților evrei de la Universitatea ieșeană, lipsurile materiale, spațiul limitat de cazare, insuficiența sălilor de curs și a materialului didactic, au creat o stare de nemulțumire în rândurile studenților români de la Facultatea de Medicină din Iași, unde aceștia au fost sprijiniți și consiliați în acțiunile lor revendicative de către profesorul Corneliu Șumuleanu³⁰. De asemenea, aceeași situație o întâlnim și la celelalte instituții de învățământ superior din țară.

Mișcarea studențească apărută la Cluj și continuată în toate centrele universitare ale României Mari a fost îndrumată, instrumentată și, ulterior, captată de formațiunea politică grupată în jurul lui A. C. Cuza și N. C. Paulescu. De la înălțimea catedrei universitare, profesorul Cuza, prin intermediul unor studenți naționaliști fideli ideilor sale, a reușit să se situeze în fruntea mișcării studențești și să-i confere chiar o titulatură

²³ *Înfrățirea*, Cluj, an III, nr. 671, 30 noiembrie 1922, p. 2.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Aurora* din 2 decembrie 1922.

²⁶ *Opinia*, Iași, an XIX, nr. 4662, 8 decembrie 1922, p. 4.

²⁷ *Lumea* din 9 decembrie 1922.

²⁸ DJANI, fond Rectorat, dosar. 1000/1922, f. 120, 187.

²⁹ *Lumea* din 9 decembrie 1922.

³⁰ *Idem*, 10 decembrie 1922.

programatică³¹. Astfel, tulburările studențești din decembrie 1922 rămân cunoscute sub denumirea de *mișcarea numerus clausus*.

Independent de influența - categorică de altfel - exercitată de A. C. Cuza și Uniunea Național - Creștină (în frunte cu profesorul ieșean și N. C. Paulescu, profesor la Facultatea de Medicină din București)³² asupra mișcării studențești ieșene, reprezentanții studenților din toate centrele universitare s-au întâlnit, la 10 decembrie 1922, în aula Facultății de Medicină din București. La această întrunire studențească au participat peste 1000 de studenți, care au dezbătut problematica studențească și ultimele evenimente, legate de incidentele de la Cluj. În acest cadru, au avut loc discuții aprinse încheiate cu alegerea unui comitet de acțiune și votarea unei moțiuni. Comitetul de acțiune a fost constituit, în special, din studenții mediciști: Ion Simionescu, Constantin Dănulescu, Titus Jipescu, Dumitru Marinescu-Slatina, Titus Cureleanu, Richard Tătaru, Sergiu Băcescu, Mircea Constantinescu³³. Moțiunea votată în acest cadru a constituit actul de naștere al generației '22 și, totodată, manifestul - program al mișcării studențești, în care se specifica faptul că revendicările studențești nu se bazează pe considerente antisemite, de ordin rasial sau religios, și că obiectivul principal al mișcării studențești era asigurarea întâietății elementului românesc în universități și rezolvarea unor „probleme de ordin superior cultural național”³⁴.

Mișcările studențești din decembrie 1922 și revendicările explicite în vederea aplicării principiului *numerus clausus*, constituie momentul și argumentul fondator al generației de la 1922, după cum aveau să se definească mai târziu reprezentanții studenților, deveniți lideri ai mișcării național - creștine din anii '30. Prin aceste mișcări studențești, s-a parcurs o etapă semnificativă în geneza și evoluția Dreptei în România interbelică. În primul rând s-a creat un profund sentiment de solidaritate studențească, iar evenimentele legate de organizarea studențimii la nivel național, au făcut posibil contactul nemijlocit între liderii studenților din toate centrele universitare. În primul rând, ne referim la întâlnirea lui Corneliu Zelea Codreanu, liderul

³¹ Corneliu Z. Codreanu, *Pentru legionari*, vol. I, p. 112-116.

³² Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II/1, București, 1986, p. 144.

³³ Maria Someșan, *Mișcarea studențească din 1922*, în *Anuarul Institutului de Istorie Recentă*, vol. I, București, 2002, p. 196; G. Asandului, *op. cit.*, p. 147.

³⁴ *Ibidem*.

*Asociației studenților creștini*³⁵, cu Ion I. Moța, președintele Centrului Studențesc „Petru Maior” din Cluj, întâlnire, credem noi, determinantă în ecuația evoluției curentului național-creștin din perioada interbelică³⁶. Astfel, în august 1923, se desfășoară congresul conducătorilor și delegațiilor studențești din România. Autoritățile au interzis Congresul, dar lucrările și dezbaterile se desfășoară la Mănăstirea Cetățuia, în condiții de clandestinitate, prezidate de Ion. I. Moța. Discuțiile au urmărit evaluarea situației studențimii române după aproape un an de activitate protestatară și luarea deciziilor privind organizarea mișcării studențești. Totodată, Congresul a declarat ziua de 10 decembrie zi oficială a studențimii române și s-a pus problema intervențiilor necesare pentru a fi recunoscută de organismele statului și îndeosebi de către Ministerul Instrucțiunii. În acest moment, mișcarea studențească tinde să depășească limitele unei mișcări sindicale și să se implice politic. Acum se hotărăște oficial începutul luptei împotriva partidelor politice și se formează un comitet de acțiune alcătuit din Ionel Moța, Tudose Popescu, Ilie Gârneață și Corneliu Zelea Codreanu, adică viitorii lideri implicați în complotul studențesc din septembrie 1923³⁷. Ei sunt cei care au primit numele generic de *Văcăreșteni*, după locul de detenție în care au fost înțemnițați de autorități, respectiv Mănăstirea Văcărești.

Un alt fapt semnificativ este, de asemenea, modul în care profesorul universitar ieșean, A. C. Cuza a reușit captarea principalilor lideri ai studenților. Rolul lui A. C. Cuza în continuarea acțiunilor revendicative de pe parcursul anului 1923 și în organizarea mișcării *numerus clausus*, a fost cu siguranță hotărâtor. În primul rând, prin cursurile sale de Economie politică, predate pe parcursul unui sfert de secol, profesorul ieșean a propovăduit încurajarea elementului românesc în toate domeniile, dar mai ales în Universitate. Discursurile sale au întreținut o atmosferă *rezistentă* a studenților față de imixtiunile autorităților în viața studențească și în universitate, față de presa de stânga și filosemită, pregătind, astfel, mișcarea de la finele anului 1922.

³⁵ DJANI, fond Rectorat, dosar 1026/1923, f. 45-47.

³⁶ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, 1936, p. 115. Secondat de Al. Ghica, fostul său coleg de la Liceul Militar de la Mănăstirea Dealu, Codreanu a plecat la Cluj pentru a lua legătura cu liderii mișcării studențești și pentru a-i *recruta/inscrie* în noua organizație naționalistă pe cale de a se constitui (L. A. N. C.). La Cluj întâlnește Codreanu pe I. Moța și Corneliu Georgescu, viitorii fondatori ai Legiunii.

³⁷ Grigore Traian Pop, *Mișcarea legionară. Idealul izbăvirii și realitatea dezastrului*, București, 1999, p. 174-182; Armin Heinen, *op. cit.*, p. 114.

Chiar dacă nu s-a implicat direct în declanșarea evenimentelor de la Cluj, A. C. Cuza a susținut pe parcurs cauza protestatarilor, cum, de altfel, au făcut și alți profesori universitari. Aceștia au recunoscut condițiile precare din învățământul românesc și ascensiunea continuă a elementului evreiesc, pe toate planurile, dar în special în mediul universitar³⁸. Cert este că A. C. Cuza a reușit, pe parcursul anului 1923, deturnarea mișcării studențești de la obiectivele specifice sindicale, spre obiective radical - politice. Argumentația profesorului ieșean asupra principiului *numerus clausus* și insistența cu care l-a propovăduit, a determinat atragerea unui segment important al studențimii către formațiunea sa politică, înființată chiar în toiul turbulențelor studențești din anul 1923.

Constituirea și activitatea formațiunii politice intitulate Liga Apărării Național - Creștine a depins, indiscutabil, de personalitatea complexă a profesorului universitar A. C. Cuza. Acesta s-a născut la 8 noiembrie 1857, la Iași și era fiul lui Constantin Gh. Cuza și al Sevestiei Coroi, fiica postelnicului Ioniță Coroi. Tatăl său era văr primar cu Domnul Unirii, Alexandru Ioan Cuza, iar în anul marelui act de la 24 ianuarie a fost numit, mai întâi judecător, iar la 19 mai 1859, prefect de Ismail, probabil și grație faptului că făcea parte din familia Domnitorului. În toamna anului 1859 a fost ales candidat al Curții de Apel din Iași, în locul lui Damaschin Bojincă, ca mai apoi, în 1861, să fie numit membru al Curții de Apel. Din 1863, Constantin Gh. Cuza a practicat avocatura în București, pe lângă Curtea de Casație. Din căsătoria lui Constantin cu Sevestia se nasc doi copii, Petru și Alexandru, care rămân orfani de timpuriu, întrucât tatăl moare prematur, în 1866, la vârsta de 48 de ani, iar mama lor moare la scurt timp, în anul 1870³⁹.

Rămas orfan de ambii părinți la doar 13 ani, tânărul Alexandru face studiile primare la Iași, la Institutul privat al lui Anton Frey, pentru ca, mai târziu, în 1873, unchiul și epitropul său Panaite Cazimir să hotărască continuarea studiilor nepotului său, la Dresda. Marele Mihail Kogălniceanu a avut și el un rol determinant în călăuzirea primilor pași către înalta învățătură pentru tânărul Cuza, întrucât la recomandarea expresă a acestuia, adresată profesorului Julius Zachller, A. C. Cuza a

³⁸ A. C. Cuza *Mișcările studențești și cauzele lor, passim*; idem, *Numerus clausus*, p. 2 și urm; Ion Găvănescu, *Imperativul momentului istoric*, apud Corneliu Z. Codreanu, *op. cit.*, 1936, p. 104-106.

³⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Cuzeștii*, București, 1912, p. 150-151.

fost declarat admis la Institutul Krause din Dresda⁴⁰. Înconjurat cu toată atenția pedagogică de către profesorul Albert Meesner, A. C. Cuza studiază cu pasiune literatura germană și greaca veche⁴¹. Timpul petrecut în orașul german, atmosfera propice studiului și grija aproape părintească arătată de profesorii săi sunt elemente definitorii, cu un caracter cvasi - inițiativ în procesul de educare și formare a personalității lui A. C. Cuza. Într-un interviu acordat fostului său student și fidel admirator, ziaristul Alexandru Cusin, Profesorul avea să declare cu nostalgie, peste ani, că mediul cultural german și-a pus hotărâtor amprenta asupra sa și că „timpul petrecut la Dresda, a fost cel mai fecund” sub aspectul conduitei intelectuale și morale⁴². În 1877, la Paris, Alexandru își dă bacalaureatul, obținând licența în litere și filosofie în 1881, după care se înscrie la Facultatea de Științe Juridice de la Paris. În perioada 1882 - 1886, A. C. Cuza a studiat la Facultatea de Drept de la Bruxelles, unde își dă doctoratul în științe politice și administrative (27 iulie 1882), iar în 29 ianuarie 1886, obține și titlul de doctor în drept⁴³.

Revenit în țară va fi ales ajutor de primar, în 1890, și deputat de către Colegiului al II-lea, din partea facțiunii „Tinerilor Conservatori” pe perioada 1892 - 1895. Integrat în cercul junimiștilor, A. C. Cuza cunoaște pe Eminescu, Creangă și pe Miron Pompiliu. Deși un apropiat al mediilor politice conservatoare de la Iași, A. C. Cuza a parcurs și o etapă socialistă în devenirea sa politică și literară. Prieten cu socialiștii Vasile Gh. Morțun și Constantin Mille, încă din timpul studenției derulate în capitala Belgiei, tânărul Cuza este introdus în anturajul literar al revistei „Contemporanul”, considerată în epocă tribuna oficială a ideilor democratice și socialiste. În mai 1885 își face debutul literar cu poezia *Ideal*, în prestigioasa revistă „Convorbiri literare”⁴⁴. Ca membru al *Junimii* politice dar și a celei literare, A. C. Cuza a găsit spațiu de exprimare în paginile revistei „Convorbiri literare”. A publicat poezii, epigrame, studii și articole politico-economice, iar în perioada 1902 - 1905 a fost cooptat în comitetul de redacție al revistei, alături de P. P. Negulescu, Grigore Antipa, Dimitrie Onciu, C. Rădulescu-Motru, P.

⁴⁰ *Porunca Vremii*, București, an V, nr. 417 din 8 iunie 1936, p. 45.

⁴¹ Grigore V. Coban, *Fenomenul A. C. Cuza*, Iași, 1939, p. 9.

⁴² *Porunca Vremii*, București, an V, nr. 417, p. 49.

⁴³ A. C. Cuza, *Memoriu asupra lucrărilor*, Iași, 1900, p. 4.

⁴⁴ Vezi poezia *Ideal*, în *Convorbiri literare*, București, an XIX, nr. 2 din 1 mai 1885.

Missir, Al. Philippide, Simion Mehedinți, Ludovic Mrazec⁴⁵. A. C. Cuza s-a opus inițiativei exprimate de Iacob Negruzzi de a transfera revista „Convorbiri literare” de la Iași în Capitală. Disputa este tranșată prin intervenția liderului junimist P. P. Carp, care a menționat dreptul lui Negruzzi de a dispune de soarta revistei întrucât aceasta era proprietatea sa. Din această neînțelegere, Cuza reține îndemnul lui Carp de a se fonda în Iași o nouă publicație, care să mențină linia ideologică și ținuta literară junimistă. În consecință, peste câțiva ani, în 8 octombrie 1889, va apărea primul număr al revistei „Era Nouă”, grație unui comitet de inițiativă format din A. C. Cuza, Petre Missir, N. Volenti⁴⁶. Sub acest aspect, remarcăm, încă o dată, dinamismul dovedit de A. C. Cuza în a lansa proiecte publicistice și a contribui cu perseverență și talent la reușita acestora. Astfel, în vara anului 1895, integrat fiind formațiunii conservatoare, tânărul Cuza a înființat ziarul „Vocea Iașilor”, în perspectiva alegerilor parlamentare din toamna aceluiași an⁴⁷.

Anul 1895 coincide și cu îndepărtarea lui A. C. Cuza de gruparea conservatoare, fapt ce va avea consecințe și sub aspectul colaborării acestuia cu revista „Convorbiri literare”, care l-a publicat din ce în ce mai rar. Odată cu publicarea unor articole cu un explicit caracter antiiudaic în ziarul „România jună”, în paginile căruia se regăseau nume prestigioase ale culturii române ca Alexandru Vlahuță, C. Rădulescu-Motru, Ovid Densusianu, Simion Mehedinți, P. Dragomirescu, începe *aventura* naționalistă a lui A. C. Cuza. Deși taxată de unii drept un capriciu dialectic, noua orientare avea să-l definească doctrinar toată viața și să-i marcheze implacabil întreaga carieră politică⁴⁸. Datorită educației primite

⁴⁵ Gabriel Asandului, *op. cit.*, p.78.

⁴⁶ A. C. Cuza, *Amintiri de la Junimea din Iași*, în *Convorbiri literare*, București, anul LXX, nr. 5-7, 1937, p. 29-40.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 38.

⁴⁸ Opțiunea naționalist - creștină a lui A. C. Cuza a fost criticată din cauza etapei socialiste și atee parcursă de către acesta la începutul carierei sale publicistice și politice din anii deceniului nouă al secolului al XIX-lea. Contemporanii îi reproșau amicitia strânsă cu socialiștii din perioada studiilor de la Bruxelles și articolele și monologuri sociale de *stânga* publicate în *Contemporanul*. Adaptarea doctrinară de mai târziu a creștinismului și a *Evangheliilor* pentru combaterea *iudaismului*, a Thorei și a Talmudului a creat confuzie printre cei care l-au cunoscut și citit în tinerețe în ipostaza de ateu convins. A rămas emblematic ciclul de epigrame dedicat *părintelui Damaschin*, în care vituperează cu talent și ironie defectele slujitorilor Bisericii:

“Damaschin sătul la Athos de-a bea vutcă cu stafide

O pornit în fuga mare cocoțat pe un biet măgariu;

în Germania și Franța, A. C. Cuza a cunoscut de timpuriu frământarea de idei specifică sfârșitului de secol XIX și a achiesat rând pe rând la socialism și mai apoi la naționalism. Eugen Weber observa că A. C. Cuza a început prin a fi ateu și socialist, evoluând ulterior „către un naționalism conservator, populist, tradiționalist, ostil liberalismului economic și democrației”⁴⁹. Deși semnat sub pseudonim, primul său articol a apărut în decembrie 1899 și s-a intitulat *Chestia evreiască*. Acest articol avea să-l lanseze pe o nouă orbită ideologică, una mai radicală, care impunea un angajament social-politic mult mai potrivit temperamentului său vulcanic și talentului oratoric de excepție. El a preluat și continuat tezele gânditorilor naționaliști ai secolului al XIX-lea – Dionisie Pop Marțian, P. S. Aurelian, B. P. Hașdeu și A. D. Xenopol – teze care argumentau încurajarea spiritului întreprinzător românesc, educarea românilor în direcția meseriilor și comerțului, combaterea alcoolismului considerată adevărată plagă socială și formarea unei burghezii autohtone puternice, capabilă să abordeze cu succes concurența neloială a agenților alogeni ai capitalismului și chiar să realizeze izolarea legislativă a acestora, întrucât blocau ascensiunea elementului autohton⁵⁰.

Un alt moment foarte important al carierei politice a lui A. C. Cuza a fost, desigur, activitatea sa în Partidul Naționalist Democrat, alături de marele istoric Nicolae Iorga. Din cauza deosebirilor de vederi asupra conduitei politice a formațiunii menționate, dar și a divergențelor existente între cei doi privind problema evreiască, A. C. Cuza, adeptul unei atitudini mai tranșante, după mai multe tentative de separare a părăsit definitiv partidul în 1920. În paginile ziarului „Naționalistul” din 1 octombrie 1922 se relatează momentul 7 aprilie 1920, când A. C. Cuza s-a separat politic de N. Iorga. După o perioadă de *espectativă* în care cei doi oameni politici au avut contacte sporadice și au sondat diverse alternative politice (profesorul ieșean a contribuit la nașterea Ligii Poporului), facțiunea de la Iași l-ar fi proclamat președinte al partidului pe A. C. Cuza și l-ar fi exclus pe marele istoric⁵¹.

După cum consemnam mai sus, înființarea Ligii Poporului în aprilie 1918, l-a găsit pe A. C. Cuza printre membrii fondatori alături de

Îi șoptise egumenul că-n Moldova se deschide

Facultatea de Cotnariu” (*Contemporanul*, București, an II, 1982-1983, p. 15).

⁴⁹ Hans Rogger, Eugen Weber (coord.), *Dreapta europeană. Profil istoric*, București, 1995, p. 391.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Vezi *Naționalistul*, Iași, an IX, nr. 7 din 1 octombrie 1922.

Alexandru Averescu, Constantin Argetoianu, Matei Cantacuzino și Grigore Filipescu, dar micile fricțiuni dintre profesorul ieșean și Argetoianu, ca și lipsa de atitudine politică a generalului, l-au îndepărtat destul de repede de această formațiune foarte populară, de altfel, după terminarea războiului.

Încă din timpul luptei politice alături de reputatul istoric N. Iorga, în jurul lui A. C. Cuza se formează un nucleu de intelectuali cu vederi naționaliste și cu reale calități propagandistice. Amintim, în acest cadru, pe profesorul de la Facultatea de Medicină, Corneliu Șumuleanu, pe profesorul de Etică și Pedagogie, Ion Găvănescul, pe profesorul de germană de la Huși, Ion Zelea Codreanu, pe inginerul Bejan, arhitectul-șef al orașului Iași. După ruptura politică dintre N. Iorga și A. C. Cuza, gruparea de la Iași coordonată de A. C. Cuza, a urmat linia politică relevată de acesta din urmă și au înființat Partidului Naționalist Democrat - Creștin⁵². Totuși, gruparea naționalistă democrat-creștină era o organizație mai mult regională, cu simpatizanți doar din Iași și alte orașe și târguri ale Moldovei. Pentru a da o altă dimensiune programului său politic naționalist-creștin, în ianuarie 1922, împreună cu profesorul N. C. Paulescu, Cuza a pus bazele Uniunii Național-Creștine⁵³. Programul noii grupări, organizate la nivel național, prevedea "lupta cu toate mijloacele legale pentru sprijinirea intereselor economice, politice și culturale ale românilor"⁵⁴ și denunța marea eroare a guvernanților cu privire la acordarea de drepturi cetățenești populației evreiești. Totodată, se sublinia că simpla împroprietărire fără acordarea mijloacelor de muncă a pământului și fără o bază sigură de desfacere a produselor favorizează specula intermediarilor evrei. De asemenea, se menționa faptul că votul universal folosește numai evreilor și că această problemă extrem de importantă pentru România (problema evreiască) se putea rezolva doar prin expulzarea israeliților din țară⁵⁵. În fruntea Comitetului de conducere al Uniunii se aflau: A. C. Cuza, N. C. Paulescu, Ion. Z. Codreanu, C. Șumuleanu, Alex. Naum și principesa Constanța Ghica (mama lui Grigore și Alexandru, colegi ai lui Corneliu Zelea Codreanu la Liceul

⁵² Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918-1921*, București, 1971, p. 270.

⁵³ *Apărarea națională*, București, an I, nr. 1, 1 aprilie 1922, p. 1.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*; vezi și Jean Ancel, *Contribuții la istoria României*, vol. I/1, București, 2001, p. 24.

Militar de la Mănăstirea Dealu și mai apoi la Facultatea de Drept din Iași). Se observă că în Comitetul respectiv apar toți prietenii politici ai lui A. C. Cuza, foști partizani ai acestuia din perioada coabitării politice alături de N. Iorga⁵⁶.

Peste câteva luni, în aprilie 1922, s-a lansat organul de presă al Uniunii Național Creștine. Oficiosul de partid purta titlul de „Apărarea Națională”, fiind principalul ziar al naționalismului - creștin și prima publicație din România care a avut pe frontispiciu svastica. Finanțarea ziarului era asigurată de N. C. Paulescu, copreședinte al formațiunii național - creștine⁵⁷.

Gruparea politică condusă de A. C. Cuza avea și o componentă studențească reductibilă. Odată cu mișcările studențești naționaliste, apărute la Universitatea ieșeană pentru a contracara organizațiile comuniste, mai mult sau mai puțin camuflaate sub forma unor asociații studențești, în prim - planul acțiunilor studențești se va situa studentul de la Facultatea de Drept, Corneliu Zelea Codreanu⁵⁸. A. C. Cuza era nașul de botez al lui Corneliu, fiul profesorului Ion Zelea Codreanu, vechi combatant naționalist din perioada *mariajului* politic dintre Iorga și Cuza. Corneliu Zelea Codreanu a constituit inițial Cercul studențesc „Ștefan Vodă”, apoi devenise președintele Societății Studenților în Drept, iar mai târziu, la 20 mai 1922, cu scopul de a fortifica mișcarea naționalistă, discipolul lui A. C. Cuza, Corneliu Zelea Codreanu, a pus bazele *Asociației Studenților Creștini*. Noua organizație își propunea să-i adune pe toți studenții care manifestau o atitudine naționalistă, antibolșevică. În activitatea sa de organizare a studenților, Codreanu a fost sprijinit și îndrumat de către Cuza și Șumuleanu care, de pe poziția lor de profesori universitari, puteau acorda girul moral - patriotic tuturor manifestărilor derulate în cadrul acestor asociații studențești⁵⁹. După spusele lui Codreanu, după o scurtă perioadă de timp, toată activitatea studențească va gravita în jurul noii societăți, care s-a impus prin dinamism și consecvență naționalistă în fața vechii structuri a Centrului Studențesc Iași. Conducerea Centrului Studențesc Iași era, de altfel, monopolizată de

⁵⁶ Vezi G. Asandului, *op. cit.*, p. 190-191.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 191.

⁵⁸ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II/1, p. 144-145.

⁵⁹ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, 1936, p. 49 și urm.

un grupuscul compus din studenți cu vederi de stânga (Timotei Marin, Th. Văscăuțeanu, Mihail și Ipolit Derevici), susținuți de Rectorat⁶⁰.

În condițiile anului 1923, după declanșarea mișcărilor studențești sub lozinca *numerus clausus* și în strânsă conexiune cu dezbaterile Adunării Constituante de la București, unde se discuta acordarea de drepturi politice largite minorității evreiești, A. C. Cuza a hotărât înființarea unei noi formațiuni politice, care să creeze cadrul general de exprimare a tuturor asociațiilor și grupărilor naționaliste. Constituită la 4 martie 1923, Liga Apărării Naționale Creștine își datorează existența și doctrina discursului naționalist și notorietății politice a lui A. C. Cuza și sprijinului politic substanțial acordat de o serie de personalități universitare (Corneliu Șumuleanu, Ion Găvănescul, Traian Brăileanu, N. C. Paulescu, Ion Cătuneanu). Înființarea propriu-zisă a parcurs mai multe etape. Într-o primă fază, în cadrul unui serviciu religios desfășurat la Mitropolie, s-au sfințit 70 de steaguri ale noii formațiuni în fața unei asistențe formate din 10000 de oameni veniți din toată Moldova⁶¹. A doua fază s-a derulat la Universitatea din Iași unde, cu prilejul cinstirii memoriei unor mari personalități culturale (Simion Bărnuțiu, Mihail Kogălniceanu), în aula Universității, a avut loc ședința solemnă de constituire a Ligii⁶². A treia fază s-a petrecut în sala Bejan, când adunarea prezidată de generalul în rezervă Ion Tarnovschi, l-a ales președinte al noii formațiuni politice pe profesorul universitar A. C. Cuza⁶³. Noua grupare politică a avut de la început concursul unui segment important al studențimii, fapt ce a asigurat un spirit activ, radical. Odată cu sfințirea celor 70 de steaguri (pe fundal negru, chenar tricolor și zvastică la mijloc), „a aderat la Ligă întreaga studențime naționalistă din Bucovina, Basarabia și Moldova”⁶⁴.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 60-61.

⁶¹ G. Asandului, *op. cit.*, p.191-192.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, 1936, p. 118-120; vezi și nota Serviciului Special de Siguranță din 5 martie 1923 în *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție*, (coord. Ioan Scurtu), vol. I, București, 1996, p. 113.

⁶⁴ Ioan Scurtu (coord.), *op. cit.*, 1996, p. 113. Dacă raportul agenților de Siguranță vorbește de „sfințirea” a 70 de steaguri și, deci, înființarea a tot atâtea unități județene ale L. A. N. C., Codreanu în *Pentru legionari*, indică doar 40 de steaguri. În consecință, înclinăm să acordăm credit lucrării memorialistice semnate de liderul legionar și considerăm că raportul Siguranței Generale este ușor exagerat.

Actul constitutiv al Ligii Apărării Naționale Creștine era, de fapt, un jurământ de credință față de elementele definitorii și de consistență istorică ale națiunii române (Biserică și Monarhie), față de simbolurile distincte ale noii formațiuni. Organele de Siguranță au urmărit cu interes procesiunea organizată la Catedrala Mitropoliei din Iași, sfințirea drapelului și legământul depus de membrii fondatori:

„Act de jurământ în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh

Astăzi, duminică 4 martie 1923, în catedrala Sfintei Mitropolii a Moldovei din Iași, asistând la oficierea serviciului divin, a parastasului întru pomenirea ostașilor români căzuți pe câmpul de luptă pentru apărarea nației și pentru libertatea și unirea nației românești.

Subsemnații profesori și studenți ai celor patru Universități: Iași, București, Cluj, Cernăuți și cetățeni delegați ai județelor României unite, ne-am constituit în Liga Apărării Naționale Creștine și după sfințirea drapelului am depus acest jurământ în fața altarului.

Jurăm credință sfintei Biserici a lui Iisus Christos, pe a cărui învățătură divină se va putea stabili pacea între nații.

Jurăm credință regelui României, care este întruchiparea dreptului la viață a nației românești și simțământului strămoșesc.

Jurăm credință drapelului Ligii Apărării Naționale Creștine cu semnul zvasticii, care este simbolul străvechii noastre dăinuiri, a voinței noastre de a ne păstra legea fără atingerea nației, fără amestec și pământul, fără împărțirea lui cu nimeni.

Așa să ne ajute Dumnezeu!”⁶⁵.

A. C. Cuza și L. A. N. C. se impun în peisajul politic de după primul război mondial, în prima decadă interbelică, drept vectorii principali ai naționalismului românesc. Oficinosul formațiunii a rămas ziarul „Apărarea Națională”, iar programul grupării cuziste, denumire atribuită Ligii în epocă, formula teze cu caracter general specifice, de altfel, și altor grupări politice. Elementul de noutate consta în abordarea virulentă a „chestiunii evreiești”⁶⁶, considerată vitală pentru societatea românească și de rezolvarea căreia depindea propășirea și viitorul statului

⁶⁵ *Ibidem*; Armin Heinen, *op.cit.*, p.112. Istoricul german confirmă faptul că Liga a „reunit profesori și studenți ai celor patru universități și delegații din 42 de județe”; Dana Beldiman, Corneliu Beldiman, *Dreapta românească. Elemente de organizare militară*, în *Arhivele totalitarismului*, București, an VIII, 2000, 1-2, p. 34-35. Autorii expun jurământul depus de membrii L. A. N. C.

⁶⁶ Dimitrie P. Pascu, *A. C. Cuza, economist și doctrinar al naționalismului*, București, 1937, p. 33-34.

român⁶⁷. Principiile de bază ale noii formațiuni vizau: „apărarea regalității și a monarhiei constituționale”, „educația națională și creștină”, „recunoașterea ortodoxiei ca principală religie în statul român”, „combaterea luptei de clasă” și „rezolvarea problemei evreiești”, preconizată prin „eliminarea completă și neîntârziată” a acestora din viața politică, socială și, mai cu seamă, economică a țării. Programul L. A. N. C. prevedea revenirea la articolul 7 din vechea Constituție, limitarea locurilor unde se puteau așeza evreii, *numerus clausus* raportat la toate domeniile de activitate, soluționarea revendicărilor mișcării studențești și redeschiderea universităților⁶⁸. Liga propunea, totodată, o serie de acțiuni ale maselor prin organizare de conferințe la orașe și sate, de manifestări religioase, culturale și sportive, înființarea de asociații cooperatiste și bănci rurale, încurajarea înființării de școli profesionale de comerț și meserii, sprijinirea întreprinderilor românești prin acțiuni politice și parlamentare, prin publicații, pentru „trezirea conștiinței și energiilor naționale - morale și religioase”⁶⁹.

L. A. N. C. a afișat și dezvoltat o simbolistică aparte, absolut originală în peisajul propagandistic al vremii. O analiză atentă a recuzitei cuziste, ne întărește convingerea că întregul arsenal de steaguri, icoane, insigne, prapori etala un sincretism național - religios, cu valențe atât creștine, cât și păgâne. Zvastica a fost adoptată ca simbol oficial al Ligii în 1923, dar în scrierile doctrinare ale lui A. C. Cuza, încă de la 1910, aflăm explicații – oarecum hazardate și forțate – referitoare la vechimea și conotațiile magico - religioase ale zvasticii pe teritoriul carpato - danubiano - pontic. Interesul profesorului ieșean privind zvastica, a devansat în timp adoptarea de către naziști a acestui semn distinctiv. El arăta că semnul zvasticii apare pe patrafirul preoților, pe acoperământul sfintelor moaște și chiar la icoana Maicii Domnului de la Mitropolia din Iași. A. C. Cuza arăta că: „Zvastica este în legătură cu cultul solar și apare în acele țări în care a trăit *rasa pelascică*, pe care o găsim la începuturi în țările noastre” și că este „semnul distinctiv al rasei arice și în special al ramurei tracilor, din care ne tragem prin daci”. Pentru a anula orice eventuală acuzație de mimetism sau legătură cu național - socialismul german, profesorul ieșean preciza că, prin vechimea ei pe meleagurile noastre, „Zvastica este, dar, în primul rând a noastră,

⁶⁷ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 112.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ A. C. Cuza, *Călăuza bunilor români*, ed. a III-a, Iași, 1927, p. 27.

românească, prin descendență din arii, traci și daci”, iar faptul că L. A. N. C. a adoptat acest simbol, subliniază legătura cu trecutul, dar și imperativul păstrării identității naționale pe viitor⁷⁰.

Conducerea L. A. N. C. era asigurată de Consiliul Central, Marele Consiliu și Marea Adunare Națională (organisme la nivel central); de Inspectoratul regional și Adunarea regională (organe ale partidului cu autoritate asupra unităților teritoriale mari, provincii și regiuni); organele la nivel județean (Președintele organizației pe județ, sprijinit de un Consiliu județean și o Adunare județeană); organe comunale formate din Președinte, Consiliu și Adunare, toate cu atribuții locale⁷¹.

Pentru a răspândi cu succes dezideratele noii formațiuni politice, liderii și susținătorii Ligii au organizat un adevărat aparat propagandistic, format din ziare și reviste, dar și un bine pus la punct sistem de distribuție, în special la sate, unde presa ajungea mai greu. În primul rând, subliniem activitatea publicistică și doctrinară a ziarului „Apărarea națională” (București), oficiosul central al L. A. N. C., dar menționăm și alte organe de presă, care au contribuit la afirmarea politică a noii grupări naționaliste: „Naționalistul” (Iași); „Înfrățirea românească” (Cluj); „Unirea” (Craiova); „Deșteaptă-te române” (Ploiești); „Solidaritatea creștină” (Brăila); „Lupta națională”, „L. A. N. C. - ea”, „Sentinela” (Focșani); „Chemarea” (Botoșani); „Frăția creștină” (Galați); „Strălucitorul” (Constanța); „Ogorul nostru” (Turnu Severin); „Voința poporului” (Arad)⁷².

Așa cum s-a exprimat încă de la constituire, L. A. N. C. se dorea „o tovărășie frățească, de luptă și nu de partid”⁷³ și realiza cadrul politic pentru eventuale colaborări sau fuziuni. În ideea consolidării noii formațiuni, s-au făcut eforturi pentru a se apropia de alte grupări cu ideologie apropiată. Marea notorietate politică de care se bucura A. C. Cuza îl recomanda drept liderul cel mai indicat pentru reunirea tuturor grupărilor naționaliste, în cadrul unui organism politic mult mai vizibil în peisajul vieții publice românești. Astfel, la 10 septembrie 1925, conducerea L. A. N. C. a demarat negocieri cu liderii unor grupări naționaliste, apropiate ca ideologie. La 18 septembrie 1925 a avut loc

⁷⁰ Idem, *Învățătura lui Iisus, Iudaismul și teologia creștină*, Iași, 1925, p. 33-34. Vezi și G. Asandului, *op. cit.*, p. 193.

⁷¹ A. C. Cuza, *op. cit.*, 1927, p. 27; vezi și Gabriel Asandului, *op. cit.*, p. 196.

⁷² *Apărarea națională*, București, III, nr. 1, 15 noiembrie 1925, p. 1; vezi și G. Asandului, *op. cit.*, p. 199.

⁷³ *Naționalistul*, Iași, XIII, nr. 1 din 15 noiembrie 1925.

fuziunea prin absorbție dintre L. A. N. C, Acțiunea Românească (grup politic transilvănean de tendință maurrasiană), Fascia Națională Română⁷⁴ și Societățile Arcășești din Bucovina⁷⁵. Formațiunile care au fuzionat cu L. A. N. C. avuseseră o existență efemeră și erau slab reprezentate în teritoriu. Întreaga activitate se baza pe conferințele și întrunirile publice organizate de câteva grupuri de inițiativă, dar fără prea mare impact asupra opiniei publice. După absorbția lor, A. C. Cuza a fost recunoscut ca președinte, iar funcțiile de vicepreședinți au fost ocupate de prof. dr. Nicolae Paulescu, prof. dr. Corneliu Șumuleanu și prof. dr. Valer Pop⁷⁶.

Ca număr de membri, organizare și distribuție în teritoriu, Fascia Națională Română a fost cea mai importantă grupare din cele care au fuzionat prin absorbție cu L. A. N. C. Înainte de celebrul marș asupra Romei, fascismul a devenit sursă de inspirație și pentru un grup de intelectuali clujeni, care înființează o asociație numită *Movimento nazionale fascista italo-romeno*, grație eforturilor susținute ale Elenei Bacaloglu, o ziaristă stabilită în Italia. La sfârșitul anului 1922 s-a constituit F. R. N., care a avut inițial mai multe nume: *Liga Națională* sau *Salvatorii Patriei*. Adepții Elenei Bacaloglu au aderat la organizația *Salvatorii Patriei* și împreună au întemeiat Fascia Națională Română⁷⁷.

⁷⁴ G. Asandului, *op. cit.*, p. 200.

⁷⁵ *Ibidem*. Cooptarea liderilor *arcașilor* bucovineni de către Liga cuzistă și mai apoi de către Legiune este consemnată și de preotul Ion Dumitrescu-Borșa în lucrarea sa memorialistică *Cal troian intramuros*, București, 2005, p. 42. De altfel, Sebastian Erhan, *căpitan* de arcași bucovineni este unul din liderii legionari de frunte ai Mișcării (cf. Petre Pandrea, *Jurnal de filozofie politică. Memorii penitenciare*, București, 2001, p. 204. Vezi și Dana Beldiman, Corneliu Beldiman, *op. cit.*, p. 34-35). De asemenea prezența societăților arcășești bucovinene în cadrul manifestărilor legionare este semnalată și de poetul Dumitru Leontieș. Cu prilejul unei vizite a lui Corneliu Codreanu la Câmpulung, pentru primirea *Căpitanului* s-au adunat „câteva sute de legionari, în frunte cu șeful județului, avocat și comandant legionar- ajutor Lazăr Sagin, având lângă el pe comandant - ajutor Sebastian Erham, un țăran cât un munte, șeful arcașilor din județul Câmpulung și figură legendară” (cf. Dumitru Leontieș, *Cum l-am cunoscut pe Căpitan în Mărturii despre Legiune. Patruzeci de ani de la întemeierea Mișcării Legionare (1927-1967)*, Cluj-Napoca, 1967, p. 106.

⁷⁶ G. Asandului, *op. cit.*, p. 200. Vezi și *Actul de unire*, semnat de cei 26 de reprezentanți ai Fasciei, Acțiunii și ai Ligii, care hotărâu „contopirea” Fasciei și Acțiunii în cadrul L. A. N. C., sub conducerea profesorului Cuza (Gh. T. Pop, *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin*, Cluj-Napoca, 1978, p. 52.

⁷⁷ I. Scurtu (coord.), *op. cit.*, 1996, p. 316; Armin Heinen, *op. cit.*, p. 107-108.

Fondatorii formațiunii erau: dr. D. Pădeanu, ziaristul Titus Panaitescu Vifor, maiorul Gh. Băgulescu de la Școala de război, Gh. Lungulescu, ofițer în rezervă, Vasile Spătaru, ing. D. Rădulescu⁷⁸. Publicat în 1924, programul Fasciei prevedea un standard de viață mai ridicat, loialitate față de Monarhie, expulzarea străinilor intrați în țară după 1914, eradicarea corupției, măsuri de instruire și înființarea de cooperative agricole pentru creșterea randamentului în agricultură⁷⁹. Adoptarea modelului italian, bazat pe dinamica autorității de stat⁸⁰, i-a condus pe liderii Fasciei române la concluzii antiparlamentare și antidemocratice. Ei militau pentru desființarea Parlamentului și instituirea unei dictaturi naționaliste, din cauză că atât forul legislativ, cât și puterea executivă erau înfeudate grupurilor de interese, care au sprijinit obținerea mandatelor și a majorităților și că întreaga politică de partid era substituită intereselor imediate, electorale⁸¹. Fascia Națională Română a avut filiale în mai multe orașe din țară: București, Timișoara, Arad, Cluj, Focșani, Iași și Câmpulung Moldovenesc și număra în jur de 1500 de membri, recrutați, mai cu seamă, dintre studenți, funcționari și militari⁸².

În 1919 s-a constituit la Cluj organizația naționalistă *Frăția de cruce*, condusă de avocații Amos Frâncu și Liviu Ghilezan⁸³. Tot la începutul deceniului trei s-a întemeiat în orașul de pe Someș „Acțiunea Național - Creștină”, din inițiativa profesorilor universitari I. Cătuneanu, A. Ciortea, Iuliu Hațieganu, a avocatului Em. Vasiliu-Cluj și a unui grup de studenți în frunte cu Ion Moța, președintele Centrului Studențesc „Petru Maior”⁸⁴. În 1922, Frăția de Cruce a fuzionat prin absorbție cu Acțiunea Național - Creștină. Noua formațiune încerca să imite, într-o formă extrem de clară, modelul dreptei franceze, statuat doctrinar de contribuțiile lui Ernest Renan, Maurice Barrés, Ch. Maurras, Georges Valois⁸⁵. Apropierea „Acțiunii Naționale” de la Cluj de formațiunea cuzistă, a fost sprijinită și de grupul de studenți naționaliști clujeni, în frunte cu Ion. I. Moța. Tânărul lider de la Cluj intră în contact cu

⁷⁸ G. Asandului, *op. cit.*, p. 200.

⁷⁹ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 1008. Vezi și Dragoș Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelul Mihail de la mit la realitate*, București, 1997, p. 51.

⁸⁰ Dragoș Zamfirescu, *op. cit.*, p. 46

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Armin Heinen, *op. cit.*, p. 201; G. Asandului, *op. cit.*, p. 201.

⁸³ I. Scurtu (coord.), *op. cit.*, 1996, p. 181-185.

⁸⁴ Corneliu Z. Codreanu, *op. cit.*, 1936, p. 123.

⁸⁵ Vezi Guy Hermet, *Istoria națiunilor și a naționalismelor în Europa*, Iași, 1997, p. 157-163 (ediția originală, Paris, 1996).

organizațiile ieșene și în special cu profesorul Cuza și cu șeful studenților naționaliști, Corneliu Codreanu, în timpul mișcării *numerus clausus*. Unii dintre liderii studențimii clujene se vor transfera la Universitatea din Iași, pentru a continua activitatea politică în noile structuri: L. A. N. C. și, mai târziu, Legiunea Arhanghelul Mihail (Corneliu Georgescu, Ion Banea, Ion Ereimeiu).

Apariția oarecum forțată, evoluția scurtă și impactul precar în societatea românească a acestor organizații, demonstrează că tentativele de imitare a formațiunilor de dreapta occidentale au fost sortite eșecului. După marea criză economică și în special după afirmarea național - socialismului în Germania, tentația de a copia modelul german, mai ales, a reapărut. În viața politică românească apare chiar un Partid Național - Socialist, condus de colonelul Ștefan Tătărescu. Fuziunea L. A. N. C. cu gruparea politică a lui Octavian Goga, imprimă un nou ritm organizațional, de inspirație nazistă Partidului Naționalist Creștin, rezultat în urma înțelegerii politice dintre Goga și A. C. Cuza⁸⁶. În acest moment se conturează și interesul crescând al unor cercuri politice de la Berlin față de unele formațiuni politice românești⁸⁷.

Evoluția formațiunii cuziste în anii '20, se racordează, sub aspectul activismului politic, la frământările și mișcările studențești apărute la Iași și Cluj, organizate, mai apoi, de un grup de tineri energici și foarte hotărâți în frunte Corneliu Codreanu, Ion I. Moța, Ilie Gârneață, Corneliu Georgescu, Radu Mironovici, Ion Banea ș. a. Mediatizarea așa - numitului „complot studențesc”, soldat cu arestarea și detenția grupului lui Codreanu la închisoarea Văcărești, procesul și achitarea *conspiratorilor*, a contribuit la creionarea unei aure de erou și de neîmpăcat luptător naționalist lui Codreanu, dar s-a realizat, evident, și un transfer imens de popularitate către profesorul A. C. Cuza și formațiunea sa, recunoscut fiind rolul de mentor și de doctrinar al Profesorului. În această perioadă se ia hotărârea construirii unui cămin studențesc pentru studenții naționaliști. Necesarul de cărămizi avea să fie asigurat prin muncă voluntară prestată de studenții organizați de Codreanu. Astfel, iau ființă cărămidăria de la Ungheni și tabăra de muncă de la grădina doamnei Ghica din Copou - Iași, care avea rolul să deservească tabăra de la Ungheni. Supravegheați îndeaproape de prefectul de poliție Constantin Manciu, provocați permanent de agenți,

⁸⁶ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 102, 228-229.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 234-238.

supuși la tratamente vexatorii (arestări, bătaii, umilințe), studenții intră în conflict deschis cu Manciu, considerat artizanul tuturor ingerințelor. Tensiunile dintre tineri și autorități au declanșat o anchetă a ministrului de interne, care a confirmat abuzurile prefectului și, în consecință, se aștepta demiterea lui. Atmosfera a fost însă inflamată de decorarea și numirea onorifică a prefectului drept „Comandor al Coroanei” și avansarea subalternilor săi pentru „merite deosebite”. Conturându-se ideea complicității guvernului la actele de samavolnicie ale autorităților locale ieșene și, mai ales zvonul că Manciu nu va plăti pentru abuzurile sale, în timpul procesului studentului Comârzan, constituit în parte vătămată împotriva prefectului, Corneliu Codreanu, avocat al acuzării, îl împușcă pe Manciu pe treptele Tribunalului, în urma unei altercații verbale violente între cei doi. Incidentul de la Iași, contrar așteptărilor, conduce spre creșterea simpatiilor populare la adresa lui Codreanu și a notorietății acestuia și nicidecum la oprobriul public. Cauzele acestui tragic deznodământ, motivațiile complexe expuse de inculpat în timpul procesului, mutat de la Iași la Focșani și mai apoi la Turnu Severin (considerat drept un fief electoral al guvernului liberal, ar fi trebuit să asigure influențarea judecătorului și a juraților în sensul condamnării), amplele demonstrații de solidaritate cu acuzatul, depozițiile vehemente ale martorilor apărării și, în final, achitarea lui Codreanu, toate aceste elemente au determinat declanșarea unui puternic val de simpatie pentru mișcarea politică a profesorului Cuza, beneficiarul imediat al *turbulențelor* tinerilor săi adepți.

Pe fondul popularității crescânde a lui A. C. Cuza și a formațiunii sale în urma ultimelor evenimente, în septembrie 1925, după cum am relatat mai sus, are loc fuziunea L. A. N. C. cu două grupări naționaliste cu program și ideologie asemănătoare: Acțiunea Națională Română și Fascia Națională Română. Tot în toamna lui 1925, însă, au loc primele fricțiuni între Codreanu și profesorul Cuza, pe fondul unor divergențe privind tactica și strategia de organizare, funcționare, dar mai ales de exprimare și activitate politică efectivă a Ligii. În esență, diferențele între mentor și discipol se circumscriu disputei privind locul și rolul doctrinarului și conferențiarului în raport cu organizatorul și activistul. Dacă A. C. Cuza era admirabil ca ideolog al mișcării, Codreanu era un excelent organizator de teren. Dacă profesorul Cuza dorea afirmarea ideii naționale în limitele descrise de Constituția de la 1923 și în cadrul luptei parlamentare, utilizând metodele tradiționale confirmate de confruntările politice antebelice (întruniri publice, conferințe, constituirea de asociații

și societăți cultural - religioase și sportive, sprijinirea înființării de bănci și întreprinderi românești), Codreanu afișa frecvent rezerve privind regimul parlamentar și era un vehement acuzator al curenților democrației românești⁸⁸. El voia o mișcare structurată cvasi-cazon, cu o ierarhie bine stabilită și liber asumată, o mișcare rezultată în urma unui proces interior de conștientizare a „pericolelor” ce pândesc societatea românească și, totodată, un curent novator și regenerativ al vechilor virtuți românești. Este foarte adevărat că și instrumentele de propagandă preconizate de A. C. Cuza au fost larg utilizate mai târziu de Mișcarea Legionară, cu precădere în anii '30 (întruniri publice, presă, conferințe organizate în special de intelectualii grupați în cuiburile Grupului „Răzleți” sau în cuibul „Axa”, Comerțul Legionar, Cooperativa de Consum Legionar, întreprinderea fraților Manoilescu de la Șorecani cu personal muncitor eminent legionar ș. a.). Diferențele constau în maniera de abordare a acestor probleme. Inițiativele legionare depășesc stadiul de proiect și confirmă, în cele mai multe cazuri, seriozitatea asumării programului și finalității sociale (construirea de școli, cantine, sanatorii și biserici).

Participarea L. A. N. C. la alegerile parlamentare din 25 mai 1926, a confirmat, în principiu, existența unui electorat predispus acordării voturilor curentului naționalist - antisemit. Pe întreaga țară, Liga obține 124778 de voturi, reprezentând 4,76% și zece locuri de deputat⁸⁹. Majoritatea voturilor este recoltată din județele din Moldova, unde s-a făcut simțită propaganda cuzistă și unde exista o minoritate evreiască apreciabilă și destul de activă, fapt care ar explica frustrările populației românești și, în replică, receptarea la scară largă a mesajului naționalist - creștin și deci canalizarea votului spre L. A. N. C. Deși au fost depuse liste în toate județele basarabene, în condițiile existenței unei comunități evreiești poate mult mai active în comerț, industrie, activități bancare decât în Vechiul Regat, aspect care la prima vedere ar acredita o acută sensibilizare a populației românești la retorica antievreiască, totuși, gruparea cuzistă a obținut rezultate irelevante. Cauzele popularității precare a Ligii, țineau în primul rând de slaba organizare și propagandă a filialelor basarabene, dar și de neglijarea evidentă a activității politice din partea forurilor conducătoare de la Iași. Totodată, minoritatea evreiască mult mai bine organizată în societăți cultural - religioase și sportive, gen

⁸⁸ Corneliu Z. Codreanu, *op. cit.*, 1936, p. 282-291.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 273.

Liga Culturală Evreiască și Maccaby Chișinău, era capabilă de rezistență și chiar *contraofensivă* la acțiunile de propagandă antisemită. Posibil ca, în această fază, populația să fi fost timorată de unele acțiuni de intimidare - provocare orchestrate de minoritarii evrei. Astfel, menționăm tulburările ivite la finele anului 1926, când o delegație studențească din toate centrele universitare ia hotărârea să viziteze Basarabia și Chișinăul la invitația expresă a Î. P. S. Arhiepiscop Gurie, întrucât, la 8 noiembrie același an, se înființase Facultatea de Teologie la Chișinău⁹⁰. În acest context, după cum informează o notă - sinteză a Direcției de Poliție și Siguranță, remisă Ministerului Afacerilor Externe, mai mulți tineri evrei, membri ai organizațiilor amintite, au așteptat garnitura de tren cu studenți în gările de pe traseul Iași - Chișinău, proferând injurii la adresa studenților naționaliști. Raportul sesizează caracterul periculos, paramilitar al Asociației Maccaby „...care sub formă de asociație sportivă pregătește tineretul evreiesc pentru rezistență, agitație și chiar luptă împotriva populației creștine” și că, realmente reprezintă chiar „...puterea armată a evreilor iar Liga Culturală Evreiască are un caracter conspirativ” și că „ascunde idei, planuri și acțiuni subversive”, fiind implicată în toate acțiunile „terroriste și comuniste care s-au făcut în decurs de nouă ani în această provincie”⁹¹. Nota informativă mai arată că: „Atitudinea provocatoare și agresivă a evreilor se datorește și faptului că au fost încurajați chiar de elementele subversive de peste Nistru care au găsit un nou prilej de agitație”, prezentând ca argument capturarea, la 9 decembrie 1926, a unui transport de arme și muniții făcut cu barca peste Nistru, din Ucraina sovietică. Armamentul ușor, specific luptelor de stradă și activității în clandestinitate (revolvere și cartușe), era destinat „elementelor subversive evreiești din Chișinău, care se pregăteau în vederea unor eventuale ciocniri cu studenții anunțați a reveni în Chișinău, în ziua de 10 decembrie 1926”⁹².

La Chișinău, după oficierea slujbei religioase și după dineul oferit de mitropolit, delegația studențească a vizitat mai multe instituții publice din oraș, fiind continuu apostrofată de grupuri de evrei, iar la plecare, în gara Chișinău au fost atacați și chiar răniți⁹³. Incidentele au continuat pe

⁹⁰ Arhiva Serviciului Român de Informații (A. S. R. I.), fond *Diverse*, dosar 844, f. 238-239, în I. Scurtu (coord.), *op. cit.*, 1996, p. 585-586.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, p. 588-589. Altercațiile din gara Chișinău s-au soldat cu doi răniți din tabăra studenților. Printre victime și Ilie Gârneață, șeful delegației, un vechi camarad al

drumul de întoarcere spre Iași. În gara Vistierniceni, un alt grup de tineri evrei a tras cu revolverele în vagoanele ocupate de studenți, iar în gara Călărași, „oraș eminent evreiesc”, a izbucnit o adevărată încăierare, între un grup de evrei „înarmați cu ciomege și bolovani” și studenții care au coborât din tren și au ripostat. Busculada a avut drept urmări spargerea unor geamuri ale prăvăliilor – probabil evreiești – din gara Călărași și rănirea a patru studenți și doi evrei și este tratată în nota informativă ca reacție a studenților la „atitudinea permanent ostilă a evreilor, de modul cum au fost întâmpinați în Chișinău, unde prima dată veniseră în vizită la frații lor, indignați de atacul de la Vistierniceni, de rănirea însăși a conducătorului lor și de manifestările provocatoare a evreilor din Călărași atât la venirea, cât și la înapoierea lor prin această localitate”. Actele ostile au continuat și după plecarea studenților. Minoritarii evrei „cutreierau în grupuri compacte străzile și terorizau pe locuitorii creștini” iar doi învățători – originari, se pare, din Vechiul Regat – au fost apostrofați cu lozinca „Jos România” și cu îndemnul de a pleca „din Basarabia cu tot cu Ferdinand al vostru, că altfel vă dăm noi afară”. La Chișinău, „evreii s-au dedat la o serie de acte de violență contra studenților din localitate, pe care îi pândeau noaptea pe la răspântiile străzilor și chiar în fața localului Facultății de Teologie, înarmați cu boxuri, cuțite, bastoane etc”⁹⁴. Documentul emis de organele informative românești arată, cu lux de amănunte, atitudinea provocatoare și violentă a unor minoritari evrei, indicând numărul și numele victimelor, profesia, domiciliul și contextul în care au fost agresați. Rigurozitatea cu care este concepută această notă - sinteză și rostul ei propriu - zis (servea Ministerului Afacerilor Străine, pentru o bună informare asupra situației, în condițiile unei puternice campanii externe de discreditare a României, în baza unor ridicole dezinformări referitoare la „atrocitățile antisemite din Basarabia”), impune o discuție mai amplă privind atitudinea diasporei și a organizațiilor evreiești față de evenimentele din decembrie 1926 și față de pretinsul antisemitism al autorităților române interbelice. Și în cazul semnalat la sfârșitul anului 1926, s-a făcut o intensă propagandă privind antisemitismul, violențele și pogromurile

lui Codreanu, participant la toate agitațiile studențești de la începutul anilor '20 și la așa numitul „complot studențesc”, viitor membru fondator al Legiunii și, din 1936, comandant al Bunei Vestiri, alături de ceilalți „Văcăreșteni”.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 592.

antievreiești⁹⁵. La o analiză mai atentă, mediul electoral dintre Prut și Nistru, datorită minorității evreiești bine reprezentate, oferea cadrul propice infiltrării și acțiunii propagandiștilor naționaliști. Permeabilitatea societății românești basarabene la infiltrarea discursului antisemit și existența unui orizont de așteptare bine conturat, grefat pe *chestiunea evreiască*, a suscitât interesul formațiunilor radicale de dreapta. Este adevărat că o abordare mai hotărâtă a organizării de filiale în județele de peste Prut, s-a efectuat după 1930, poate și din cauza crizei *statutarilor*, cu care s-a confruntat L. A. N. C. în anul 1927. Acesta este momentul în care, o serie de personalități ale partidului au fost excluse din Ligă de către A. C. Cuza sau și-au dat demisia, constituind așa numita L. A. N. C. - Statutar. Acest grup politic întrunea vechi naționaliști și tovarăși de luptă și de idei ai lui A. C. Cuza: vicepreședintele L. A. N. C., profesorul Corneliu. Șumuleanu, Ion Zelea Codreanu, Valeriu Pop, dr. Haralamb Vasiliu, prof. Gh. Cârlan. Cei enumerați mai sus au protestat împotriva excluderii colegului lor, deputatul de Câmpulung, Paul Iliescu. Printre susținătorii grupului protestatar s-au situat, de la începutul crizei, generalul I. Macridescu, profesorul Traian Brăileanu de la Universitatea din Cernăuți, Hristache Solomon, profesorul I. Cătuneanu de la Universitatea clujeană⁹⁶.

Procentajul obținut de L. A. N. C. în alegerile din 1926, a fost considerat un real succes, dar în loc să-i ambiționeze pe liderii formațiunii în activitatea de organizare și propagandă, mai mult i-a demobilizat. Obținerea mandatelor de deputat, a condus la transformarea Ligii într-o formațiune parlamentară, oarecum împăcată cu noile perspective și cu noile arme politice pe care le oferea parlamentarismul. A. C. Cuza a revenit în Parlament, după o absență de câțiva ani, regăsindu-și forța și verva retorică obișnuită, dar neglijând activitatea organizatorică. Faptul că s-a uitat radicalismul inițial, că s-a renunțat la retorica vehement anti - politicianistă, putea să determine diluarea discursului politic și, în consecință, o criză de proporții a Ligii, din perspectiva pierderii simpatiilor electorale din fiefurile sale politice. Drept dovadă, în anul următor, 1927, gruparea avea să înregistreze un vizibil recul electoral prin pierderea a peste 50% din sufragiile obținute în

⁹⁵ Ioan Scurtu și Liviu Boar (coord.), *op. cit.*, 1995, p. 582-584.

⁹⁶ Corneliu Z. Codreanu, *op. cit.*, 1936, p. 286-290.

1926. Dacă în 1926, Liga obținuse 124778 de voturi, în anul următor s-a reușit *recoltarea* a doar 52481, respectiv 1,9% din sufragii⁹⁷.

Faptul că nu s-a reușit nici măcar atingerea pragului electoral de 2%, a accentuat tensiunile din cadrul Ligii. Neînțelegerile din sânul grupării existau demult în stare latentă. Liderii partidului aveau opinii diferite în raport cu modul și mijloacele de organizare și propagandă. A. C. Cuza era omul politic tipic perioadei în care s-a format și educat. Era fidel democrației parlamentare și se pronunța pentru lupta de idei, bazată pe propagandă și pe agitarea treptată a maselor. Alți lideri și reprezentanți ai L. A. N. C., au susținut necesitatea radicalizării mișcării⁹⁸. Momentul de criză este accentuat și de desprinderea tinerilor „Văcăreșteni”, în frunte cu Corneliu Z. Codreanu, care vor constitui, la 24 iunie 1927, Legiunea Arhanghelul Mihail, decisă a păstra o poziție echidistantă în raport cu cele două facțiuni din Ligă. Întemeierea Legiunii, consemna distanțarea nucleului dur, studentesc în frunte cu Corneliu Codreanu. Conflictul dintre generații, deosebirile de ordin tactic, neimplicarea lui A. C. Cuza în problemele organizatorice ale L. A. N. C., au creat o stare de nemulțumire și frustrare, peste care s-au suprapus rezultatele dezastruoase înregistrate la alegerile din 1927. Tinerii aderenți au fost primii care au sesizat carențele de organizare ale profesorului Cuza. Corneliu Zelea Codreanu fusese trimis la studii doctorale în Franța, la Grenoble, unde a aflat din epistolele vechilor camarazi de criza prin care trece L. A. N. C. Revenit în țară, Codreanu a încercat reconcilierea celor două grupări, inițiativă eșuată după cum el avea să afirme mai târziu, în cartea *Pentru legionari*. Modul cum a fost primit și tratat de către A. C. Cuza, i-a întărit convingerea lui Codreanu că, sciziunea s-a produs ca urmare a slăbiciunilor lui Cuza, a proastei comunicări dintre liderii Ligii, a lipsei coeziunii sufletești („lipsa de unitate sufletească”), fundamentală pentru existența unei organizații care era „înconjurată din toate părțile de ochi inamici, care încearcă să profite de orice neînțelegere internă”⁹⁹. Așadar, Codreanu îl acuza pe profesorul Cuza de proasta gestionare politică a crizei, fiindcă nu a făcut față acestei

⁹⁷ Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932*, Sibiu, 1932, tabelul VII.

⁹⁸ Gabriel Asandului, *op. cit.*, p. 202; Corneliu Ciucanu, *op. cit.*, 2009, p. 127-132.

⁹⁹ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, 1936, p. 260-263; idem, *Circulări și manifeste, 1927-1938*, München, 1981, p. 2.

provocări, nu a reușit să elaboreze un plan de luptă coerent, fiind „incapabil de organizare, incapabil de educație tehnică și eroică, incapabil de a conduce forțe”¹⁰⁰. Tinerii activiști naționaliști conduși de Codreanu îi reproșau profesorului Cuza neimplicarea organizatorică și educațională, deși acesta era inegalabil sub aspect doctrinar și științific. Totodată, ei observau că A. C. Cuza n-a emis „directive în materie de acțiune” și nu a fost destul de abil să „netezească neînțelegerile și nepotrivirile” inerente oricărei organizații¹⁰¹. Ulterior, neînțelegerile de ordin tactic, ivite în 1927 și care au determinat retragerea *Văcăreștenilor* din Ligă, au evoluat spre adversități ireconciliabile în următorul deceniu interbelic. În *Cărticica șefului de cuib*, considerată adevărat *catehism* al vieții legionare, Codreanu indica formațiunea cuzistă drept principal vinovat de toate ingerințele și *prigoanele* la care au fost supuși legionarii¹⁰².

Diminuarea influenței politice a L. A. N. C. și a profesorului Cuza după disoluțiile anului 1927, sunt confirmate și în plan electoral prin insuccesele înregistrate la alegerile generale din 1927 (52481 voturi, respectiv 1,90%)¹⁰³ și la alegerile din 1928 (32273 voturi, adică 1,14%)¹⁰⁴. De exemplu, rezultatele electorale obținute de L. A. N. C. în circumscripțiile basarabene, arată că mesajul naționalist antisemit nu a fost bine receptat de populația votantă. Liga a depus liste în cinci județe, adjudecând procente precare, deși în trei județe a trecut de pragul electoral de 2%. La o primă analiză a distribuirii voturilor cuziste, în alegerile parlamentare din 1927, se observă o disproporție a voturilor acumulate de Ligă în județele din nordul și centrul Basarabiei (Bălți – 3634 și aproximativ 8%, Orhei – 2797, respectiv 6,72%, Lăpușna – 1119 adică 2,16%, Tighina – 912 voturi, cu 2,12%), față de voturile adjudecate în sud, la Ismail, județ cu o configurație etnică amalgamată (389 votanți și 1,10%)¹⁰⁵. Aceeași proporție se păstrează și în anul electoral următor. Alegerile generale din decembrie 1928 reliefează o situație relativ bună a L. A. N. C. în județele nordice, (Orhei cu 4,18% și Bălți cu peste 7%), în raport cu scorurile electorale, în scădere, realizate în județele Tighina

¹⁰⁰ Idem, *op. cit.*, 1936, p. 257-263. A se consulta îndeosebi subcapitolele *Primejdii ce pândesc o mișcare politică* și *Critica Conducătorului*.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Idem, *Cărticica șefului de cuib*, București, 1933, p. 114.

¹⁰³ *Monitorul Oficial*, nr. 153, din 14 iulie 1927.

¹⁰⁴ *Monitorul Oficial*, nr. 283, din 19 decembrie 1928.

¹⁰⁵ *Monitorul Oficial*, nr. 153, din 14 iulie 1927.

(1,33%) sau Soroca (0,5%), județ cu o organizație cuzistă foarte slabă față de filiala național - țărănistă, de exemplu. De altfel, Partidul Național - Țărănesc a fost principalul beneficiar electoral al alegerilor parlamentare din 1928, obținând o majoritate de excepție în contextul luptelor electorale interbelice. Tot în 1928 are loc *defecțiunea* organizațiilor cuziste din Chișinău și din județele Lăpușna și Cetatea Albă, fapt ce accentuează momentul de criză prin care trecea Liga cuzistă. Autorul sciziunii, Nicolae Negru, cel ce aderase la L. A. N. C. cu anumite rezerve, după cum arăta nota - sinteză, avea să declare, mai târziu, că oamenii de încredere din Basarabia ai profesorului Cuza au îmbrățișat antisemitismul doar „ca mijloc de căpătuială”¹⁰⁶. În acest sens, N. Negru reconstituie Liga Creștinilor Basarabeni sub sloganul: „Jidanii în Palestina, hoții la pușcărie și nebunii la balamuc”¹⁰⁷. Diferențele și sciziunile apar și în condițiile în care autoritățile de poliție, siguranță și jandarmerie urmăresc, pas cu pas, mișcarea naționalist - creștină, împiedicând-o să-și susțină activitatea de propagandă și organizare a filialelor.

Schimbările politice de anvergură de la începutul anilor '30 (revenirea pe tron a lui Carol al II-lea și marea criză economică) au fost de rău augur pentru L. A. N. C., care nu a mai reușit să obțină rezultatele din 1926. Participarea la alegerile parlamentare din 1932 avea să readucă Liga într-o situație mai favorabilă pe plan electoral și parlamentar. Liga cuzistă a reușit să-și depășească rezultatele din 1926, obținând 159107 voturi, adică 5,32%, după ce, în 1931, obținuse doar 113863, adică 3,89% din numărul total de voturi¹⁰⁸. Cu toate aceste succese electorale, L. A. N. C. a continuat să fie o formațiune insignifiantă pe scena politică românească, fără o influență determinantă în societatea românească. Abia după fuziunea L. A. N. C. cu Partidul Național - Agrar, condus de Octavian Goga (14 iulie 1935), noua formațiune rezultată, numită Partidul Național Creștin, va cunoaște o anumită resurrecție doctrinară și organizatorică, ba chiar va accede la putere în contextul alegerilor indecise din decembrie 1937.

Deși clasat doar pe locul IV după P. N. L., P. N. Ț. și Partidul „Totul pentru Țară” (Mișcarea Legionară), Partidul Național - Creștin a

¹⁰⁶ Cf. *Scutul Național*, Chișinău, nr. 47, din 25 octombrie 1931.

¹⁰⁷ Vezi *Actul Constitutiv, Statutele și Programul Ligii Creștinilor Basarabeni*, Chișinău, 1928.

¹⁰⁸ Marcel Ivan, *op. cit.*, tabelul VII.

înregistrat el un real succes electoral, obținând 9,15% din sufragii și 36 de mandate. Vechiul discurs naționalist al profesorului A. C. Cuza a fost reactivat și reactualizat, cu mai multă vehemență, de către poetul O. Goga, devenit, după fuziunea din iunie 1935, președintele executiv al P. N. C. În urma alegerilor din 1937 s-a demonstrat că național - creștinii au fost puternici în Basarabia unde au obținut 21,3% din voturi și în Moldova unde au primit 17,1%. Un număr important de voturi a fost acordat P. N. C. de vechile bastioane cuziste din nordul Basarabiei și din Moldova, unde populația românească se confrunta cu problema evreiască. În consecință, electoratul a fost sensibilizat de mesajul antisemit al partidului condus de A. C. Cuza și O. Goga. În celelalte provincii istorice, mesajul electoral național - creștin a fost mai slab perceput de electorat, obținându-se în medie sub 10%¹⁰⁹.

Pe lângă formațiunile politice amintite, doar trei partide au mai reușit să depășească pragul de 2%. Partidul minorității maghiare a obținut 4,43%, recoltând voturi din județele Satu Mare, Sălaj, Cluj, Mureș și din secuime. Liberalii georgiști au obținut 3,89%, iar țărâniștii radicali ai lui Grigore Iunian, 2,25%¹¹⁰.

La alegerile din 20 decembrie 1937, numărul de alegători a depășit pentru prima oară cifra de 3 milioane, fapt ce demonstrează interesul politic sporit al corpului electoral și participarea conștientă a unor pătri tot mai largi ale populației¹¹¹.

Orientarea corpului electoral către partidele de dreapta este o altă realitate ce transpare din rezultatele înregistrate la alegerile generale din decembrie '37. Blocul formațiunilor politice de dreapta (legionarii, național - creștinii, georgiștii), au obținut în total 28,63% din sufragii. Acest procent dovedește receptivitatea electoratului pentru mesajul naționalist și apariția unei noi elite politice, care concepe altfel exercițiul guvernării decât partidele ante și interbelice.

Receptivitatea electoratului pentru discursul naționalist l-a determinat pe Carol al II-lea să încredințeze mandatul formării unui nou guvern de alegeri lui O. Goga, liderul P. N. C.¹¹². Manevra regală

¹⁰⁹ C. Enescu, *op. cit.*, p. 13.

¹¹⁰ N. N. Petrașcu, *Evoluția politică a României în ultimii douăzeci de ani (1919-1938)*, București, 1939, p. 168.

¹¹¹ C. Enescu, *op. cit.*, p. 13.

¹¹² Vezi Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I, 1904-1939, ediție Marcel Ciucă și Narcis Dorin Ion, București, p. 234. Trecând în revistă ultimile evenimente, respectiv rezultatele electorale, regele a hotărât formarea

urmărea să satisfacă curentul naționalist, dar în același timp să-l învrăjbească. În cabinetul Goga a intrat și Armand Călinescu, recunoscut în toate mediile politice ca mare adversar al Gărzii de Fier¹¹³. A. Călinescu a primit portofoliul Ministerului de Interne cu misiunea expresă de a supraveghea pe Goga¹¹⁴, ce manifestase interes pentru o înțelegere politică cu Zelea Codreanu. Rolul Ministerului de Interne era capital în situația nou creată, deoarece abuzurile aparatului polițienesc și ale jandarmilor aveau rolul de a aduce Mișcarea Legionară și P. N. C. pe poziții ireconciliabile¹¹⁵. În urma unei întrevederi între Goga și Codreanu¹¹⁶, ultimul își retrace formațiunea politică din campania electorală¹¹⁷. Acordul Goga - Codreanu l-a determinat pe Carol al II-lea să ceară demisia cabinetului Goga, instaurând regimul personal autoritar prin lovitura de stat din 10 februarie 1938¹¹⁸.

În planurile Palatului, guvernul condus de O. Goga a avut rolul să compromită ideea unei guvernări naționaliste și să niveleze drumul instaurării dictaturii carliste, vizate de rege și camarilă, încă de la

unui cabinet național - creștin deși era conștient că „o guvernare cu aceste elemente hotărât antisemite nu va putea fi una de lungă durată și că după aceea voi fi liber să pot lua alte măsuri mai forte, măsuri care să mă descătușeze atât țara cât și pe mine de tirania, adesea atât de nepatriotică a meschinilor interese de partid. Cum era de așteptat atâta a așteptat Goga, era împlinirea ambițiilor sale, umflându-se ca un broscoi, primește a forma guvernul în condițiile care i le-am impus”. Aceste condiții au constat practic în introducerea în guvern a unor oameni politici fideli intereselor Palatului. Scopul acestei „infiltrațiuni democratice” era de „a obține o frână pentru anumite excese ce erau de temut”. Totodată, regele fixează cinic și rolul ce trebuia jucat de Armand Călinescu în postura de ministru de Interne: „Acuma mai este un punct important. Goga, mai ales, și Cuza sunt dușmani de moarte ai gardiștilor și hotărâți de a întreprinde orice pentru exterminare lor; în aceasta, vor fi secondați perfect de Călinescu, care este complet de acord cu ei”.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Francisco Veiga, *op. cit.*, p. 191.

¹¹⁵ Kurt W. Treptow, *Politica regală și alegerile din 1937-1938*, în *Europa XXI*, vol. III-IV (1994-1995), p. 182. Utilizarea pe scară largă a violenței împotriva Mișcării Legionare în timpul campaniei electorale a făcut parte din planul conceput de ministrul de interne Armand Călinescu (vezi Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 308-373).

¹¹⁶ Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută*, Alba Iulia, Paris, 1994, p. 125.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 126.

¹¹⁸ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 337; Gheorghe. T. Pop, *op. cit.*, p. 199.

înscăunarea lui Carol al II-lea în iunie 1930. Instituirea dictaturii regale în februarie 1938, după acel scurt intermezzo de 44 zile, cât a durat guvernul Goga, era o consecință a degenerării democrației parlamentare interbelice, confundată din ce în ce mai mult cu politicianismul vulgar, realitate pusă pregnant în lumină de evenimentele politice desfășurate la sfârșitul anului 1937 și, mai ales, de alegerile parlamentare din 20 decembrie 1937¹¹⁹. Lovitura de stat de la 10 februarie, ca reflex a scrutinului, a determinat inevitabil evenimentele anului 1938: abrogarea Constituției din 1923, dizolvarea partidelor, cenzura și starea de asediu și, evident, instaurarea regimului autoritar carlist¹²⁰.

Abstract

STUDENT MOVEMENTS IN 1922-1923. THE CREATION AND ACTIVITY OF THE NATIONAL CHRISTIAN LEAGUE DURING THE FIRST DECADE OF THE INTERWAR PERIOD

After World War I, Romanian society confronted with problems resulting from the complex process of administrative and legislative democratic adjustment to the new ethnical, economical, and territorial realities resulting from the Great Union. Land reform and universal suffrage led to substantial modifications in the country's economical and socio-political physiognomy, accelerating the rhythm of the process of modernization and development of the democratic institutional structures of interwar Romania. Both the land reform, carried out through massive expropriation, and especially the universal suffrage allowed new social segments, ignored until then, to enter the political life, eroding the political and economical foundation of the great landlords which were mostly grouped in conservative parties.

The Romanians had great hopes and expectations which they were acutely claimed/ portrayed by press, political meetings, cultural societies and civic associations after the Great Union. At the same time, all these hopes for a better future were strenuously expressed by young people that had recently returned from the trenches and entered universities, with all the idealism and elation characteristic of their age. Universities of Jassy, Bucharest, Czernowitz and Cluj were about to be confronted with a huge number of students coming from the newly united provinces, most of them with left-wing affinities or even

¹¹⁹Corneliu Ciucanu, *Electoratul din România interbelică*, în *Istorie și societate*, vol. III (coord. Gheorghe Buzatu, Stela Cheptea, Marusia Cîrstea), București, 2006, p. 89-93.

¹²⁰Idem, *op. cit.*, 2009, p. 349 și urm.

communists. Due to the personality and influence of professor A. C. Cuza, nationalist students launched a real right-wing assault in the University of Jassy.

Student movements of December 1922 – started in Cluj University but continued strenuously in the other universities – and explicit claims to apply the *numerus clausus* principle are the founding moment and argument of the 1922 generation, as students' representatives who became leaders of the national-Christian movement of the 1930s defined themselves later. These student movements were a significant stage in the genesis and evolution of the Right in interwar Romania. Other significant facts are also the way in which professor A. C. Cuza from Jassy managed to capture the most important student leaders, the continuation of claiming actions in 1923 and, finally, the creation of the National-Christian Defense League with the large participation of the nationalist students. The professor of Jassy preached encouraging the Romanian element in every domain but especially in the University, mainly through his Political Economics courses taught over a quarter of a century. His speeches maintained an atmosphere of students' resistance against the intrusion of the authorities in student life and university, against left-wing and pro-Jewish press, and though preparing the student movement of 1922-1923 and the founding and the activity of the political organization named the National-Christian Defense League.

DISCURS ISTORIC ȘI DIPLOMAȚIE. SĂRBĂTORIREA MARI UNIRI ÎN POLONIA (1928)*

Paul NISTOR

Realizarea Unirii din 1918 a echivalat cu împlinirea unor idealuri formulate într-un secol al naționalităților, când se considera că desăvârșirea societății românești se poate realiza doar în cadrul unui stat național, cu o acoperire etnică cât mai vastă. Entuziasmul declanșat atunci a fost de bun augur și a permis o efervescență politică specială în anii care au urmat. Pe acel val de încredere națională au fost depășite problemele economice lăsate moștenire de război, a fost adoptată o nouă constituție și au fost aplicate numeroase legi, care aveau drept scop modernizarea eșafodajului național. Integrat interesului național a apărut un obiectiv major: românii trebuiau să convingă și alte națiuni europene că unirea “a corespuns unor puternice realități istorice și etno-politice care pătruseseră în conștiința tuturor”¹. În plus, dacă marile puteri europene sprijiniseră România la 1918, urma un efort diplomatic de lungă durată pentru ca acel sprijin să fie continuat².

Totuși, la zece ani de la Marea Unire, situația se schimbase întrucâtva. În 1928 entuziasmul se mai stinsese, iar îngrijorările generale începeau să apară la mai multe niveluri. Liniștea și stabilitatea națională, care au permis o evoluție pozitivă după 1918, păreau să fi ajuns la un sfârșit. În 1927 muriseră regele Ferdinand și Ionel Brătianu, iar țara, în lipsa moștenitorului Carol, avea un suveran minor, care nu putea inspira totală încredere de viitor. Disputa între principalele partide politice ajunsese și ea la cote înalte, Partidul Național Țărănesc fiind dispus să dea semne de nesupunere civică și să organizeze numeroase acțiuni de

*Lucrare realizată în cadrul proiectului CNCIS –UEFISCSU, PNII – IDEI ID_816/2008.

¹ Vasile Pușcaș (ed.), *România 1918. Marea Unire*, Cluj Napoca, 1998, p. 13.

² Constantin Hlihor, *România în geopolitica marilor puteri europene (1918-1919)*, în Cornel Grad și Viorel Ciubotă (coord.), *1918. Sfârșit și început de epocă*, Zalău, 1998, p. 155-154.

agitare a maselor. În plan extern, chiar dacă se realizase alipirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei la statul român, atât URSS cât și Ungaria ofereau probe clare că nu se împăcau cu aceste realități. Mai puțin pe căi oficiale, cât mai ales prin propagandă și acțiuni subversive, sovieticii și maghiarii întrețineau o stare de tensiune, atât în teritoriile de graniță, cât și în anumite țări europene. Tocmai de aceea, Bucureștiul a căutat securizarea unirii și a noilor realități politice prin înțelegeri internaționale la nivel bilateral și continental³.

Într-o asemenea atmosferă, sărbătorirea a zece ani de la realizarea Marii Uniri trebuia să aibă totuși un aer festiv și să reconfirme, în termenii lui Ernest Renan, acel plebiscit de fiecare zi necesar națiunii române. Anul 1928 dădea prilejul, în primul rând, rememorării evenimentelor petrecute cu zece ani în urmă și, în același timp, trasa noi idealuri de viitor, pe care românii le vedeau coagulate într-un destin național special. Tema misiunii aparte, civilizatoare și protectoare, pe care românii ar fi avut-o la fruntariile estice ale Europei, apărea din ce în ce mai des. În plus, România promova noi principii în plan internațional: diplomația deschisă, egalitatea juridică a statelor în relațiile internaționale, colaborarea europeană, solidaritatea statelor și popoarelor în ideea păcii și progresului⁴.

Celebrarea unirii era, totodată, și un ideal prilej de a vorbi, oriunde în lume, despre România și despre viziunea proprie asupra noii Europe. În multe din marile capitale de pe continent diplomații Bucureștiului au organizat zile comemorative. Pe de o parte, se încerca familiarizarea francezilor, germanilor, cehilor, polonezilor etc. cu tradițiile și specificul civilizației românești și, pe de altă parte, se utiliza acel prilej pentru a sădi în mintea europenilor argumentele românești referitoare la conservarea *statu-quo*-ului teritorial. După câteva decenii de amatorism, românii încercau să aplice strategii de influență care dăduseră roade și în 1918, după următoarea formulă: „țara nu putea fi lipsită în străinătate de o propagandă românească, condusă de oameni luminați și cu autoritate”⁵. În acel context, discursul istoric național a fost

³ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, 1999, p. 11.

⁴ Vasile Vese, *Poziția internațională a României după Marea Unire*, în Ioan Scurtu (coord.), *Marea Unire din 1918 în context european*, București, 2003.

⁵ Orest Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, în *Ramuri*, Craiova, 1920, p. 6.

utilizat de diplomația statului român, uneori cu insistență, alteori întâmplător, pentru a prezenta, în formule aproape științifice, avantajele păstrării, pentru Europa, a unui stat român solid și întregit pe linia dintre Marea Baltică și Marea Neagră. Diplomația prelua argumentele discursului istoric românesc, așa cum fusese el formulat de istoricii noștri încă de la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, și le folosea ca armă de propagandă externă, în încercarea de a consolida câștigurile obținute prin tratatele de pace din 1919-1920. De-a lungul întregii perioade interbelice, mai intens uneori, mai difuz cu alte ocazii, România a folosit o gamă diversă de mijloace și metode prin care își susținea, în plan extern, argumentele politice: prin volume și broșuri, enciclopedii, almanahuri, ediții consacrate României în periodice străine, buletine proprii de informare, albume foto, traduceri literare și istorice sau chiar filme documentare⁶. Simboluri istorice și personalități istorice au fost utilizate pentru a întări ideea unității românilor în cărți poștale comemorative, cu largă circulație⁷.

Preluarea discursului istoric de către diplomația regatului României nu s-a făcut dintr-un capriciu de moment, ci a fost stimulată de senzația unui permanent provizorat în marile chestiuni europene. Chiar dacă sistemul tratatelor de la Versailles, Liga Națiunilor și marile puteri europene dădeau asigurări verbale în direcția stabilizării eterne a frontierelor din Europa, dinamica relațiilor internaționale arăta altceva. În fiecare an, noi și noi afaceri provocatoare, inițiate de statele revizioniste, ieșeau la lumină, îndreptând îngrijorarea statelor constituite sau reîntregite după 1918.

În 1928 existau mai multe probleme externe, care țineau capul de afiș în ziarele vremii. Ele dădeau o stare de neliniște atât opiniei publice, cât și politicienilor români. Astfel, în „afacerea de la St.- Gothard”, Ungaria era acuzată de înarmări clandestine. Un transport ilegal de mitraliere a fost depistat în stația de frontieră St.- Gothard și Budapesta, deși a susținut că se va supune controlului militar al Societății Națiunilor, a anunțat apoi distrugerea armelor. Acest demers nu doar că ar fi avut darul de a înlătura dovezile pe care le căuta Societatea Națiunilor, dar ar fi oferit maghiarilor posibilitatea păstrării armelor noi ale transportului și

⁶ Nicolae Dascălu, *Propaganda externă a României mari (1918-1940)*, București, 1998, p. 51-52.

⁷ Cătălin Hentea, *Propaganda fără frontiere*, București, 2002, p. 226-228.

înlocuirea lor cu piese din mitraliere vechi, scoase din uz⁸. Concluziile trase de presa română, la cald și în condiții de surescitare internațională, nu erau dintre cele mai pașnice: „Guvernul din Budapesta nu înțelege să respecte Tratatul de la Trianon; el se înarmează și organizează războiul de revanșă.”⁹.

Răspunsurile guvernului maghiar în această chestiune, dar și în altele, nu erau de natură să-i liniștească pe români. În mai multe rânduri, contele Bethlen, premierul maghiar, a rostit rechizitorii excesiv de dure la adresa statelor Micii Înțelegeri. El considera că, în timp ce vecinii vorbeau fără argumente de o iredentă maghiară activă, aceștia oprimbau minoritatea maghiară din țările lor, sechestrau proprietățile ungarilor și persecutau cultura maghiară. În plus, statele vecine Ungariei ar fi fost lipsite de caracter național și ar fi beneficiat de frontiere nedrepte¹⁰.

Problema înarmării ilegale a Ungariei, tratată luni de zile de către presa română, a fost dublată de problema optanților unguri, ajunsă în fața Ligii Națiunilor. Marii proprietari maghiari, atinși de legile de expropriere românești, au cerut bani suplimentari, considerând că sunt nedreptățiți de guvernul de la București. Faptul că unii politicieni europeni (mai ales englezi) apărau interesele maghiare, deturnând într-un labirint juridic și procedural această dispută româno-maghiară, a stârnit noi iritări la București. Prelungirea discuțiilor pe această temă în consiliul Ligii Națiunilor și propunerea de soluționare de către un tribunal extraordinar au creat impresia unui complot european, controlat de Budapesta, care avea darul de a umili statul român și de a-i produce pierderi nejustificate¹¹. De altfel, pe toată durata perioadei interbelice, maghiarii vor duce o campanie internațională îndreptată contra ideii de apartenență a Transilvaniei la România¹².

Și un alt vecin al României, Uniunea Sovietică, care nu recunoscuse unirea Basarabiei cu statul român, crea turbulențe de natură să inducă o stare de neliniște la vest de Nistru. Astfel, ziarul „Universul”, într-o mare campanie de presă, denunța imixtiunile sovietice în interiorul statului român. Conform acestui ziar, sovieticii l-ar fi avut drept agent de influență în România pe Em. Socor, conducătorul ziarelor „Adevărul” și

⁸ *Universul*, 29 februarie 1928, p. 1.

⁹ *Ibidem*, 26 februarie 1928, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*, 7 martie 1928, p. 7.

¹¹ *Ibidem*, 11, 12, 13 martie 1928, p. 1.

¹² Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc*, București, 1989, p. 240-244.

„Dimineața”. Prin intermediul lui s-ar fi deschis diferite demersuri pentru eliberarea din închisoare a lui Max Goldstein, autorul atentatului de la Senat și a socialistului Mihai Gheorghiu Bujor¹³. Mai mult, Comisariatul afacerilor străine din Moscova ar fi încercat să facă presiuni asupra României, prin guvernul suedez, insistând măcar pentru eliberarea lui M. G. Bujor. URSS îl prezenta pe Bujor ca pe un erou al organizațiilor muncitorești și, printr-o agenție pro-sovietică din Viena, intitulată „Comitetul pentru combaterea terorii albe din Balcani și alte țări”, înainta Bucureștiului condiții și propuneri în această chestiune¹⁴. Refuzul guvernului român era însoțit de diverse probe, prezentate în presă, prin care se reaminteau acțiunile pro-bolșevice ale „Batalionului revoluționar român” din Rusia, condus de Bujor, precum și activitățile antiromânești de la Odesa ale grupurilor coordonate de C. Rakowski și M. G. Bujor¹⁵. La finalul anului 1928 era readusă în discuție această chestiune, după instaurarea guvernului Iuliu Maniu. În plus, în afara eliberării lui M. G. Bujor, acum se cerea și eliberarea lui Boris Stefanof, condamnat la opt ani de reclusiune pentru crimă contra siguranței statului. Și lui Stefanof i se făcea o bună propagandă prin Europa de către Internaționala a III-a, considerându-se că a fost închis doar pentru că vorbise despre drepturile muncitorilor. El a și fost plasat în capul listei electorale, la Ilfov, a blocului muncitoresc țărănesc, deși legea română afirma că cei închiși pentru probleme asemănătoare pierdeau toate drepturile politice¹⁶.

Deși fără relații diplomatice oficiale, între România și URSS exista totuși un dialog, menit a regla mai mult problemele de la graniță. La 16 februarie 1928 au avut loc lucrările celei de-a opta conferințe sovieto-române, a comisiei mixte centrale, care s-au desfășurat în orașul sovietic Moghilev. Delegația română, condusă de generalul Petrescu – comandantul artileriei Corpului 3 Armată și delegația sovietică, condusă de Leplevschi – șeful siguranței frontierei raionului Odessa, au discutat pe marginea a 20 de puncte de interes comun. Principalele probleme în dezbatere au fost: trecerile ilegale peste Nistru, incidentele de pe Nistru, reorganizarea subcomisiilor care aparțineau de comisia centrală (la Hotin-Cameneț-Podolsk, Soroca-Moghilev, Tighina-Tiraspol, Cetatea

¹³ *Universul*, 27 februarie 1928, p. 1.

¹⁴ *Ibidem*, 28 februarie 1928, p. 5.

¹⁵ *Ibidem*, 27 februarie 1928, p. 1.

¹⁶ *Ibidem*, 4 decembrie 1928, p. 1.

Albă-Odessa), pescuitul pe Nistru, etc¹⁷. Negocierile și contactele dintre oficialitățile române și sovietice nu au înduplecat însă puterea sovietică să-și schimbe poziția oficială, de nrecunoaștere a apartenenței Basarabiei la România¹⁸.

Pe lângă aceste acțiuni, mai mult sau mai puțin oficiale, ale Moscovei și Budapestei, o avalanșă de știri panicarde apărea în ziarele bucureștene. Acestea întrețineau o mică psihoză în legătură cu actele de inamicitate întreprinse continuu de către sovietici și maghiari și dădeau impresia că unirea, deși un eveniment de mare importanță pentru români, putea fi doar o stare vremelnică. Astfel, în martie 1928 se anunța că sovieticii interveneau și în alte state estice. De exemplu, Moscova trimitea 200.000 ruble ca ajutor pentru muncitorii cehoslovaci aflați în grevă¹⁹. Apoi, prin filialele lor comuniste din Viena, sovieticii puneau în aplicare un plan de introducere a unor manifeste comuniste în Ardeal. Pișta Șandor și Indreș Grigore depozitau saci cu astfel de manifeste, pe care trebuiau să le împartă în comunele transilvănene²⁰. Poveștile de acest tip erau presărate și cu eroi sau anti-eroi. Un căpitan român, Ștefan Ionescu, dezertase peste Nistru, se îndrepta spre Kiev și, deși Bucureștiul ceruse extrădarea, Moscova a respins solicitările României²¹. Din contră, un ieșean, Samoil Bardă, aflat de aproape un an în închisorile bolșevice, căruia i se pregătea executarea, a reușit să evadeze ajungând teafăr acasă²². Sovieticii nu s-ar fi dat în lături nici de la agresiuni directe, așa cum pretinde o știre din 14 martie. Aceasta anunța că un grup de bolșevici a trecut Nistrul și a atacat un pichet de grăniceri români la Vrancea - Tighina, trăgând vreo 50 de focuri²³.

Dinspre mișcările iredentiste maghiare veneau același tip de vești neliniștitoare. Ziarul vienez „Arbeiter-Zeitung”, care ancheta o crimă comisă în scop de jaf, a descoperit că făptașii se dedaseră la o gamă largă de tâlhării pentru a face rost de bani, necesari unei organizații iredentiste: „Ungurii care se deșteaptă”²⁴. Apoi, moda hărților cu frontiere schimbate

¹⁷ *Ibidem*, 25 februarie 1928, p. 3.

¹⁸ *Istoria Românilor*, vol VIII, *România Întregită (1918-1940)*, București, 2003, p. 231, 261.

¹⁹ *Universul*, 2 martie 1928, p. 1.

²⁰ *Ibidem*, 3 martie 1928, p. 2.

²¹ *Ibidem*, 2 martie 1928, p. 1.

²² *Ibidem*, 2 martie 1928, p. 1.

²³ *Ibidem*, 14 martie 1928, p. 7.

²⁴ *Ibidem*, 2 martie 1928, p. 3.

pătrundea și în România interbelică. Astfel, o hartă tipărită la Budapesta și împrăștiată în Ardeal de „iridenta maghiară” anunța ruperea acestei zone de România și formarea unui stat separat: Republica Transilvaniei²⁵.

După afirmațiile presei române, comploturile și propaganda comunistă comandate din exterior erau foarte des întâlnite în provinciile noi alipite statului român. Deși coordonate de la Moscova, aceste acțiuni ar fi fost derulate prin intermediari, adesea germani, austrieci sau maghiari. În luna iunie se anunța „descoperirea unui foarte periculos focar de propagandă bolșevică la Cluj”, organizat de societatea „Ajutorul Roșu” (Rotte-Hilfe) din Berlin. Publicistul maghiar Aradi Victor, împreună cu doi oameni de încredere, Grunwald și Șimo Geza, ar fi utilizat peste un miliard de lei pentru ajutor și propagandă comunistă în Ardeal²⁶. Aceste provocări inițiate de sovietici ar fi fost atât de îndrăznețe încât chiar în momentul serbărilor de la Chișinău, care comemorau zece ani de la unirea Basarabiei cu România, în oraș ar fi fost răspândite manifeste comuniste. Aruncate pe străzi sau lipite pe ziduri și conținând un text în limba rusă, manifestele criticau festivitățile românești de la Chișinău²⁷.

Aceste hărțuiri trebuiau totuși combătute printr-o politică oficială, care să reconfirme soliditatea statului român. Cele mai bune prilejuri pentru materializarea acestei strategii au fost cele două comemorări majore din 1928: la 29 aprilie s-au serbat 10 ani de la unirea Basarabiei și la 1 decembrie au fost organizate festivități pentru Transilvania. Mesajele transmise de oficialitățile române și discursurile lansate la Chișinău, Cluj, București și Alba-Iulia, reconfirmau acel discurs istoric românesc, care vedea destinul națiunii aflat într-o dinamică ce trebuia neapărat să conducă la împlinire, prin reîntregirea etniei. La Chișinău, patriarhul Miron Cristea a vorbit despre noile drepturi și libertăți ale basarabenilor, a îndrumat la mai multă frățietate și s-a arătat mândru că face parte dintr-un popor, care, în istorie, s-a luptat mai mult pentru limba sa decât pentru viață²⁸. Ion Inculeț, fost membru al Sfatului Țării, aprecia că răspunzând vocii sângelui, Basarabia și-a reluat mersul ei natural în sânul neamului românesc. „Pământ și drepturi era strigătul nostru sub damnațiunea străină. Și toate drepturile le-am câpătat când ne-am unit cu

²⁵ *Ibidem*, 27 martie 1928, p. 1.

²⁶ *Ibidem*, 11 iunie 1928, p. 5.

²⁷ *Ibidem*, 2 mai 1928, p. 4.

²⁸ *Ibidem*, 30 aprilie 1928.

patria mamă”. Inculeț nu a uitat să adauge, apoi, că Nistrul nu despărțea doar două state, ci două lumi cu totul diferite, și că acolo se construisese „un zid puternic al românismului, de care se va izbi și se va sfărâma oricine va cuteza să se atingă de integritatea națională”²⁹. Nu în ultimul rând, primul ministru, Vintilă Brătianu, a vorbit la Chișinău despre faptul că trebuiau mereu reamintite suferințele și luptele românilor, de-a lungul secolelor, dedicate idealului unității. Acele rememorări trebuiau nu doar să adâncească o puternică conștiință de neam și o strânsă frățietate între provincii, ci și să stimuleze o viziune luminoasă pentru un viitor comun³⁰.

La aniversarea unirii Ardealului, noul partid de guvernământ, național țăranesc, a lansat un manifest în care, deopotrivă, vorbea de contribuția sa la evenimentele din 1918, dar și de disponibilitatea de „a urmări o politică de încheiere a unității sufletești a națiunii întregi”, pentru viitorii ani³¹. Și cu această ocazie, diferite personalități ale României mari au utilizat un discurs istoric încărcat de mituri și simboluri, care dădea trăinicie și greutate actului de la 1 Decembrie. Astfel, patriarhul Miron Cristea, la Alba-Iulia, a adus în discuție rolul poporului român de santinelă neadormită și credincioasă a civilizației romane în estul Europei. Românii ar fi răspândit lumina culturii latine peste ținuturi sălbatice, în care, de-a lungul vremurilor, au năvălit barbari huni și maghiari. Și, în timpuri dificile, sub povara asupririi străine, românii s-ar fi retras în vetrele familiilor lor și în altarele bisericuțelor pentru „a salva scumpele comori ale sufletului: legea, limba, datinile strămoșești și toată moștenirea ființei noastre etnice de români”³². Fostul premier, Vintilă Brătianu, cunoscând situația externă, declara la Cluj, de 1 Decembrie, că primii ani după unire erau cei mai grei și că românii trebuiau să reziste încercărilor de destrămare, puse la cale de „vrăjmașii din afară”. De aceea, el sugera că trebuie evitate descurajările și promovată încrederea de sine a națiunii și înfrățirea, „pentru a împrăști răvășițele aduse de despărțire și necunoștință mutuală”³³.

Toate aceste argumente erau aduse și în fața Europei deoarece ambasadele și legațiile regatului României au organizat diferite

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem*, 1 decembrie 1928, p. 5.

³² *Ibidem*, 3 decembrie 1928, p. 1.

³³ *Ibidem*, 3 decembrie 1928, p. 9.

manifestări cu prilejul zilelor unirii, în capitalele europene. La 29 aprilie, după o ședință solemnă dedicată aniversării unirii Basarabiei cu România, la capela română din Viena s-a celebrat un *Te-Deum* la care a asistat ministrul Mitilineu și întreg personalul legației³⁴. La Praga, în același context, Institutul de cultură cehoslovaco-român a facilitat două conferințe despre România. În prima, Jan Jirasek, a vorbit despre reforma agrară din România, iar în cea de-a doua Jaroslav Muller a prezentat orașele, munții și locurile mai importante din țară. Ultimul conferențiar a ținut să-și impresioneze plăcut asistența, între care ministrul României la Praga – Emandi și consulul onorific – Stanca, insistând mai ales asupra caracterului istoric și profund românesc al regiunilor noi alipite statului român³⁵. Și la Paris a fost organizat un fel de festival românesc, de către Asociația generală a studenților români din Franța, cu largul concurs al ministrului României la Paris. Pe lângă muzică clasică și dansuri, au fost ținute cuvântări de către românii din Basarabia și de lideri ai coloniei românești de la Paris³⁶.

Ziua de 1 decembrie a primit același tratament festiv la misiunile diplomatice românești din Europa. La Viena s-au organizat discuții și un *Te-Deum*, la Praga manifestări culturale și la Paris un *Te-Deum* pentru aniversarea alipirii Transilvaniei la România, care a strâns la biserica română din Paris numeroase personalități. Ziarele străine au scris frumos despre România, mai ales cele din țările Miciei Înțelegeri și din alte state aliate³⁷.

În toate aceste legături externe, Polonia ocupa un loc special. Românii o considerau un fel de prieten privilegiat și vedeau în istoria recentă a celor două țări un fel de destin paralel. Ca și românii, polonezii fuseseră împărțiți de Austria și Rusia, iar formarea statului lor, în 1918, trebuise consfințită printr-o înfruntare de durată cu sovieticii. Mai mult, românii și polonezii creau un mit în Europa, declarându-se ultimele bastioane ale civilizației în fața barbariei bolșevice. Atât trecutul, dar mai ales viitorul și o pretinsă misiune comună, îi apropia pe români de polonezi.

Legăturile dintre București și Varșovia erau foarte diverse și nu se limitau doar la planul oficial. Aceste legături stăteau sub semnul alianței

³⁴ *Ibidem*, 2 mai 1928, p. 4.

³⁵ *Ibidem*, 2 mai 1928, p. 4.

³⁶ *Ibidem*, 8 mai 1928, p. 5.

³⁷ *Ibidem*, 3 decembrie 1928, p. 5.

semnate în 1921 și reconfirmate în 1926, dar depășeau cu mult cadrul politico-militar³⁸. Încă din februarie, românii punctau pentru strângerea relațiilor cu polonezii. Ministrul României la Varșovia oferea un dejun ministrului polonez al afacerilor străine – Zaleski. La dejun au mai fost prezenți prințul Lubomirski și domnul Wielowieyski, foști miniștri ai Poloniei la București, și generalul Sosnkowski³⁹. La 10 martie, la Paris, a avut loc o reuniune a ziariștilor din țările Micii Înțelegeri și din Polonia. Aceasta a fost prezidată de Auguste Gauvain, redactor șef al ziarului „Journal de Debats”, care a accentuat buna înțelegere dintre cele patru state central europene și rolul jucat de ele în stabilitatea generală a continentului⁴⁰. La 28 aprilie, celebrându-se unirea Basarabiei cu România, la Varșovia a avut loc un concert dat de dirijorul român Nona Ottescu. După concert a urmat o recepție la Legația română, în prezența ministrului de externe Zaleski, a numeroși reprezentanți ai guvernului polonez, ai armatei, corpului diplomatic și ai scriitorilor și artiștilor din Polonia⁴¹.

Și în plan militar exista o buna colaborare între cele două țări, confirmată de prezența unei delegații de ofițeri români în Polonia, în iunie 1928. Aceștia au fost primiți de președintele republicii poloneze și, pe lângă discuții oficiale cu reprezentanți ai ministerului de război polonez, au fost invitați și la câteva dineuri oficiale date în cinstea lor de președinție, consiliul de miniștri și statul major al armatei poloneze⁴².

Jurnaliștii din Polonia și România au ținut și ei să consolideze relațiile. În iunie 1928, o conferință de presă comună aducea la București pe Konrad Libicki, directorul presei din ministerul de externe polon, și ziariști cu renume - Tadeusz Wajtkorski, Maryan Gregorczyk, Casimir Polak, Ladislau Event. Aceștia au ținut să extindă contactele lor cu românii și în afara colaborării profesionale, au vizitat monumentele importante din București și au cunoscut oameni de cultură din România. Cu toții au constatat că se pot strânge legăturile dintre Polonia și România și prin intermediul presei și a conștiinței jurnalistice, și nu doar

³⁸ *Istoria politicii externe românești* (coord. Ion Calafeteanu), București, 2003, p. 240, 252.

³⁹ *Universul*, 28 februarie 1928, p. 3.

⁴⁰ *Ibidem*, 13 martie 1928, p. 5.

⁴¹ *Ibidem*, 1 mai 1928, p. 5.

⁴² *Ibidem*, 12 iunie 1928, p. 1.

prin tratate de alianță între state⁴³. Un articol al Zoei Polak, intitulat „Polonia și România”, surprindea fidel convingerile vremii despre aceste legături privilegiate: „După un secol și jumătate de dominație străină, Polonia și-a redobândit libertatea și și-a reconstituit granițele sale etnice, la fel ca și România. Ambele țări sunt acum străjerii culturii de vest, stăvilind puhoiul care ne amenință de la Răsărit”⁴⁴.

La 30 noiembrie, D. Jackovski, directorul departamentului politic din ministerul de externe polonez și Davilla, ministrul României la Varșovia, semnau o convenție privitoare la schimbul de dosare și documente, care aparținuseră fostelor autorități austro-ungare⁴⁵. Apoi, tot la final de an, a început să se organizeze vizita ministrului de externe român – G. G. Mironescu – în Polonia. Anunțată încă de la 1 decembrie, vizita a fost amânată pentru luna ianuarie 1929. Românii așteptau un sprijin polonez în chestiuni internaționale, premierul Poloniei fiind rugat să medieze tensiunile româno-maghiare în cazul optanților⁴⁶.

Ziua de 1 Decembrie a fost în mod special marcată de polonezi, care au dat tot respectul cuvenit unui asemenea moment. „Cercul amicilor României” din Varșovia a trimis, „Asociației universitare din București a prietenilor Poloniei”, o telegramă, în care felicita pe români și le ura prosperitate și dezvoltarea țării⁴⁷. În același timp, toată presa polonă s-a mobilizat, scriind articole foarte elogioase la adresa României. Eugen Filotti, directorul departamentului de presă din Ministerul afacerilor străine de la București, anunța pe C. Hiott, ministrul Casei Regale, că mai toate ziarele poloneze au decis, încă din noiembrie 1928, să consacre câte un număr special României, în data de 1 Decembrie. În plus, majoritatea jurnaliștilor poloni doreau autografe ale Reginei Maria⁴⁸.

Ziarul „Polska Zbrojna”, în ediție specială, publica portretele membrilor Familiei Regale și mai multe articole despre România. În unul dintre acestea, generalul Piskor, șeful Marelui Stat Major polonez, adresa urări de bine armatei române și reafirma alianța dintre cele două state.

⁴³ *Ibidem*, 13 iunie 1928, p. 1.

⁴⁴ *Ibidem*, 14 iunie 1928, p. 1.

⁴⁵ *Ibidem*, 2 decembrie 1928, p. 11.

⁴⁶ *Ibidem*, 1 decembrie 1928, p. 1; 4 decembrie 1928, p. 5.

⁴⁷ *Ibidem*, 7 decembrie 1928, p. 8.

⁴⁸ DANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Dosar nr. 208/ 1928-1929, fila 7.

„Mesagerul polon” prezenta o analiză economică a României și ura însănătoșire grabnică economiei românești, susținând că acest lucru avea mare importanță și pentru Polonia⁴⁹.

La 2 decembrie, în Sala Consiliului Comunal din Varșovia, a avut loc o serbare sub înaltul patronaj al ministrului român Davilla, a premierului Bartel, a mareșalului Pilsudski și a președinților Camerei și Senatului. Cei prezenți s-au întrecut în discursuri amicale, analizând legăturile economice, politice și culturale dintre cele două țări și insistând pe importanța alianței româno-poloneze. Partea de discursuri a fost urmată și de un program artistic, cu participare poloneză și română⁵⁰.

Din documentele românești se deduce că în Polonia a fost organizată o întreagă săptămână dedicată României, între 1-7 decembrie. Intențiile organizatorilor erau prezentate în clar: „se vor înfățișa publicului polonez aspecte ale sufletului și creației românești contemporane”. Un accent special se punea pe evenimentele Unirii și se discuta nu doar despre alipirile Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, ci se prezenta chiar și un film despre serbările Dobrogei (aniversarea a 50 de ani de la unirea cu România)⁵¹. Nu doar în Varșovia aveau loc activități culturale și politice dedicate României. Din Lwow, un diplomat român raporta către ministrul de externe, G. G. Mironescu, că ziarele locale reflectaseră bine evenimentul intitulat „Academia festivă”, organizat la 2 decembrie de Liga polono-română. În acest sens, el trimitea la București texte din „Gazeta Poranna” și „Slowo Polskie”, jurnale locale⁵².

Tot la Lwow, românii avuseseră inspirația să invite un profesor de istorie de la Cernăuți, Grigore Nandriș, care i-a familiarizat pe localnici cu istoria României. Se pare că acesta a avut un succes care a depășit așteptările, deoarece diplomatul român de la Consulatul General din Lwow amintea de: „impresia excelentă pe care a făcut-o asupra publicului polon conferința domnului profesor universitar Grigore Nandriș, din Cernăuți. Domnia sa, tratând despre istoria poporului român și despre tendința către unirea politică a acestuia, a reușit să scoată în relief toate momentele istorice în care prietenia polono-română s-a

⁴⁹ *Universul*, 5 decembrie 1928, p. 1.

⁵⁰ *Ibidem*, 5 decembrie 1928, p. 1.

⁵¹ DANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Dosar nr. 208/ 1928-1929, fila 10.

⁵² *Ibidem*, fila 23.

afirmat”⁵³. Diplomatul nu s-a mulțumit cu acest succes efemer și propunea ministerului afacerilor străine tipărirea acelei conferințe, sub forma unei broșuri, și răspândirea ei ca „un mijloc excelent de propagandă în Polonia”⁵⁴. Eugen Filotti, de la București, se arăta interesat de propunerea venită din Lwow și tocmai de aceea solicita textul profesorului Nandriș și ruga să se estimeze costurile unei editări în limba polonă⁵⁵.

Din articolul inserat în gazeta „*Slowo Polskie*” înțelegem cum a arătat acea seară dedicată românilor. Organizată de Liga polono-română, acțiunea a avut loc în sala Cercului artistic-literar din Lwow, ornată cu culorile României și Poloniei, și în prezența portretelor regelui Mihai și mareșalului Pilsudski. Erau prezente autoritățile locale, administrative și militare, precum și reprezentanți ai puterilor aliate. În numele Ligii polono-române a vorbit profesorul universitar Chylinski, care își însușise deja discursul istoric românesc. Astfel, el a prezentat pe români ca pe urmași romanilor, vorbitori de limbă neo-latină, care au rezistat eroic, în ciuda vremurilor nefaste, între Marea Neagră și Carpați. Textul profesorului polonez suna în acest fel: „Grelele împrejurări istorice prin care a trecut acest popor, vijeliile care au trecut peste această țară, nu au clintit existența vechilor coloniști romani, care nu numai că au știut să se menție, ci și-au lărgit posesiunile lor... Alături de Polonia, România este în răsăritul european o cetate a culturii latine. Poporul român, dezvoltându-se repede, ajunge testamentarul Eternei Rome.”⁵⁶.

Între două discursuri, orchestra regimentului 19 infanterie polonez cânta marșuri românești și poloneze. În final, a prezentat o comunicare pe teme de istorie profesorul Grigore Nandriș, de la Universitatea Cernăuți. Acesta fusese student al Universității Jagellonia din Cracovia și era familiarizat deja cu societatea poloneză. El a ținut o conferință cu tema „Ideea unității naționale la români în cursul veacurilor și realizarea ei în anul 1918”. Nandriș a prezentat o schiță de istorie românească, făcând mereu apel la sentimentul de unitate al românilor. În final, s-a oprit mai mult asupra perioadei Primului Război Mondial și a evenimentelor care au produs seria de uniri. Din loc în loc, nu uita să flateze marile puteri occidentale, în special pe Franța. Sfârșitul conferinței a fost dedicat

⁵³ *Ibidem*, fila 24.

⁵⁴ *Ibidem*, fila 23.

⁵⁵ *Ibidem*, fila 24.

⁵⁶ *Ibidem*, fila 25.

importanței alianței polono-române, în contextul european din acea perioadă⁵⁷.

În concluzie, putem afirma că exista o atenție specială pe care românii o acordau exportării discursului istoric autohton în străinătate. Acest lucru se făcea, în primul rând, pentru consolidarea simbolisticii anului 1918, încercându-se în acest fel să se argumenteze că unirea a fost un eveniment firesc, venit în urma unei stări de spirit deosebite și a unor strategii care, puse în aplicare mai coerent în ultimele decenii, au construit progresiv un destin care urma să culmineze cu Marea Unire. Dacă acest lucru era real sau nu, dacă unitatea națională era o dorință de secole sau dacă era doar un proiect îndrăzneț dar nou, transpus în practică și datorită unei conjuncturi politice internaționale favorabile, oricum nu mai conta. Odată înfăptuită unirea, atât statul roman, cât și indivizii dispași (jurnaliști, istorici, politicieni) încercau să prindă noua situație politică interbelică într-o schemă logică, construită într-o devenire istorică. Românii se grăbeau să folosească acest tip de explicație și din alte motive: pentru a preveni pericolele revizioniste și pentru a impune în fața Europei o stare de fapt – unirea – care nu mai trebuia chestionată pe viitor de inamicii externi. Europei trebuia să i se explice și Europa “trebuia” să înțeleagă că firul istoric, al derulării firești a vieții naționale, dusesse la unire. Iar argumentele celor care nu acceptau recente schimbări teritoriale – sovieticii sau maghiarii – trebuiau demontate și minimalizate.

Mergându-se pe această linie, utilizarea istoriei și a istoricilor în propaganda externă favorabilă Bucureștiului, apărea drept normală. Aceștia puteau face țării un serviciu mai credibil decât politicienii, folosind teorii științifice în locul pasiunilor politice periculoase. Totuși, este de constatat că, la 10 ani de la Marea Unire, România nu a avut o strategie coerentă în acest sens. Dacă discursul istoric, fabricat în țară, era difuzat în Europa de diplomați, ziariști și români obișnuiți, istoricii apăreau în această schemă doar întâmplător sau ca urmare a unor inițiative personale. Succesul lor, însă, era incontestabil și, de aceea, în cazuri mai curând izolate decât generalizate, cuvintele lor erau răspândite prin lucrări și broșuri, cu evident rol propagandistic pro-românesc.

⁵⁷ *Ibidem*, fila 25.

Abstract

HISTORIC DISCOURSE AND DIPLOMACY. CELEBRATION OF
THE GREAT UNION IN POLAND (1928)

During the interwar period, Romanians paid special attention to the export of the autochthon historical discourse abroad. This was done, mainly, in order to reinforce the symbolism of the year 1918 and to argue that the Union was a natural event. This event was the outcome of a special frame of mind and of various strategies, consistently implemented in the past decades, which gradually built a destiny that culminated with the Great Union. If this was real or not, whether the national unity had been desired for several centuries or whether it was just a new and very bold project put into practice due to a favourable international political conjuncture, was of no importance anyway. Once the Union was accomplished, both the Romanian State and dispersed individuals (journalists, historians and politicians) were trying to catch the new political situation in a logical scheme, built in a historical becoming. Romanians rushed to use this type of explanation for other reasons: to prevent the revisionist dangers and to impose Europe a certain fact - the Union - which was not to be questioned by the external enemies in the future.

In this line, the use of history and historians in the external propaganda, favourable to Bucharest, seemed to be natural. They could do a more reliable service to Romania than the politicians by using scientific theories instead of dangerous political passions. However, as we notice, after 10 years since the Great Union, Romania did not have a coherent strategy in this regard. Whereas the historical discourse, produced in Romania, was released in Europe through diplomats, journalists and common Romanian citizens, historians were a part of this scheme only by chance or as a result of their personal initiatives.

POLITICĂ ȘI CULTURĂ SUB SEMNUL TOTALITARISMULUI UNIVERSITATEA DIN IAȘI ÎNTRE 1945 ȘI 1965

Dan LAZĂR

Anul 1945 a reprezentat pentru Universitatea din Iași debutul unei perioade marcată de multiple dificultăți. Cele mai multe mărturii ale epocii confirmă această realitate, în condițiile în care acestea au venit din partea membrilor de prestigiu ai comunității universitare ieșene, care au descris și caracterizat anii războiului, deopotrivă și pe cei postbelici, ca fiind cei mai dificili din întreaga existență a primei instituții de învățământ superior a României moderne.

Ingerințele asupra Universității din Iași au îmbrăcat forme multiple de manifestare: de ordin material, de natură politică, la care se adaugă, ca element de noutate, presiunea ideologiei marxist-leniniste, în urgență, în vederea transformării radicale a componenței și competențelor corpului profesoral în acord cu noua orientare a statului român de după 23 august 1944.

Din punct de vedere material, Universitatea s-a confruntat cu perioada refugiului instituției în Transilvania, cu deteriorarea serioasă a corpului principal și a celorlalte așezăminte (cămine studențești, laboratoare, biblioteci), dublată de solicitarea imperativă a Comisiei Aliate de Control (CAC) de restituire către URSS a instrumentarului științific și a volumelor de specialitate aduse la Iași din Basarabia, nordul Bucovinei și Transnistria în anii războiului din Răsărit.

Dificultățile economice, mult mai vizibile la Iași și în Moldova decât în alte părți ale României, au grevat cu prisosință și asupra situației materiale a corpului profesoral și administrativ, implicit a studenților, o stare de lucruri adeseori minimalizată de noile „autorități democrate” de la București. Penuria cronică de fonduri bănești, de combustibil, de spații locative pentru membrii comunității academice și studențești – în condițiile în care orașul a fost puternic afectat de consecințele „Ofensivei

Iași-Chișinău” – dar, mai ales, sentimentul acut al lipsei de orizont au marcat puternic primii ani postbelici la Universitatea ieșeană.

Într-o suită de memorii trimise Ministerului Educației Naționale pe parcursul anului 1945, Ilie Popa, prorectorul instituției, a făcut cunoscut ceea ce se știa și la Guvern: „Universitatea din Iași a fost cea mai crunt lovită de război [...]. Fără laboratoare și biblioteci, profesori și asistenți [...] universitatea nu-și poate reface și nici îndeplini misiunea”¹. Mai mult, prorectorul Popa a insistat asupra impactului cultural și atitudinal pe care l-a avut și urma să îl aibă Universitatea asupra Iașilor și a locuitorilor săi: „În octombrie 1944, fiind trimis de universitatea pribeagă la Alba Iulia să cercetez starea localului din Iași am constatat că populația rămasă în Iași dorea ca universitatea să revie cât mai neîntârziat în orașul aproape pustiu și plin de ruine, deoarece această populație știa că *Iașul lipsit de școală este un oraș merit pieirii*” (s. n.)².

Ședința Senatului Universității, din 31 iulie 1945, a dat expresie, la rândul ei, nemulțumirilor corpului academic de la Iași față de tratamentul la care era supusă instituția din partea guvernului Groza. Delegatul Facultății de Litere, Dan Bădărău, a arătat că forurile superioare de la București nu acordă suficient sprijin Universității ieșene, nici din punct de vedere moral, nici material, pentru că, din punct de vedere al salarizării, Iașii „continuă să aparțină categoriei a doua”³. Profesorul Bădărău a reclamat „inegalitatea față de toate celelalte centre universitare”⁴, inexplicabilă din punct de vedere material și „umilitoare din punct de vedere moral”⁵. Delegatul Facultății de Științe, profesorul I. Botez, și-a exprimat, la rândul său, nemulțumirea că Bucureștiul manifestă, ca și în anii trecuți, „neglijență față de Iași”⁶. Pe de altă parte, acesta a elogiat demersurile repetate ale rectorului demisionar, Alexandru

¹ DJANI, Fond Rectorat, dosar 8/1945, f. 547.

² *Ibidem*, f. 546. Prorectorul Ilie Popa face trimitere, cu această ocazie, la aluziile prezente în cercurile guvernamentale și academice de la București potrivit cărora Universitatea ar putea să nu mai revină la Iași. Erau colportate știri ale mutării instituției la Bacău, Sibiu sau Craiova.

³ *Ibidem*, f. 592. Procesul Verbal al ședinței Senatului din 31 iulie 1945.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, f. 593.

⁶ *Ibidem*, f. 594.

Myller⁷, de a fi readus la Iași universitatea aflată în refugiu. Faptul a fost subliniat și de către Constantin Balmuș, decanul Facultății de Litere⁸.

Sub raportul schimbărilor de ordin politic din România de după 23 august 1944, Universitatea a suferit, de asemenea, mutații definitorii. Instituția de învățământ superior ieșeană a intrat, *volens nolens*, în prim planul acestor transformări. Convenția de Armistițiu cu Națiunile Unite, semnată la 12 septembrie 1944, a avut repercusiuni importante asupra destinului universității. În conformitate cu prevederile acesteia, Comisia Aliată de Control, aflată *de jure* sub controlul Aliaților, *de facto* sub cel al URSS, a purces la inventarierea bunurilor universității dobândite în timpul războiului împotriva Uniunii Sovietice din zonele care s-au aflat „sub ocupație românească”, urmând ca acestea să fie retrocedate URSS.

În plus, CAC a solicitat imperativ Rectoratului universității clarificarea situației studenților originari din Basarabia și nordul Bucovinei, „care absolvind în 1940 sau înainte *nu pot justifica șederea în țară între iunie 1940 - iunie 1941*” (s. n.)⁹. Rectoratul a solicitat decanatelor, în conformitate cu „cererea CAC Iași”, listele cu studenții al căror loc de origine era Basarabia și nordul Bucovinei și care au locuit în aceste provincii în cursul anilor 1940-1941: „Această listă va cuprinde pe studenții care s-au înscris ulterior anului școlar 1940-1941 și la care din diploma de bacalaureat reiese că în 1940-1941 au urmat la o școală din Basarabia [...]”¹⁰.

Intrarea României în orbita dominației sovietice, implicit sub conul de umbră al ideologiei marxist-leniniste, a reprezentat, pentru comunitatea universitară ieșeană, deturnarea unui profil academic racordat, până la declanșarea războiului, spiritului european. Sub „camuflajul” solicitărilor Comisiei Aliate de Control, guvernul Groza a solicitat, în repetate rânduri, ca mediul universitar din România să se racordeze grabnic și cu eficiență la noile comandamente, astfel încât *un suflu nou* să străbată întreg învățământul, de la cel primar până la cel universitar. Erau cerute măsuri reparatorii față de „intelectualitatea progresistă”, care a avut de suferit, într-o formă sau alta, în vechiul regim. Formula, de un echivoc desăvârșit, a lăsat cale liberă

⁷ Demisia din funcția de rector a lui Alexandru Myller este subsumată unor circumstanțe de ordin politic, asupra cărora vom reveni.

⁸ DJANI, Fond Rectorat, dosar 8/1945, f. 594.

⁹ *Ibidem*, f. 37.

¹⁰ *Ibidem*. Acești studenți urmau a fi „repatriați” în URSS.

interpretărilor arbitrare privitoare la evaluarea gradului de *intoxicare fascistă*, a purificării *atmosferei reacționare* din universități și a curmării *inerției*, bănuită a fi întâlnită în diverse forme de manifestare atât la profesori, cât și la studenți.

În ceea ce privește destinul Universității din Iași, „memoria” anilor interbelici, receptată acum în paradigmă vindicativă de către noua elită politică (și academică), a reclamat, mai mult ca oriunde în România, măsuri radicale de „exorcizare”. În orașul în care au activat A. C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu, perceput și după 23 august ca un fost „bastion” al luptei împotriva bolșevismului și în care a avut loc Pogromul din iunie 1941, urma să se facă „rezeecție” și în mediul universitar, conform cerințelor Comisiei Aliate de Control.

Numărul studenților membri ai PCR sau intrați, după 23 august, în partid, din centrul universitar Iași era redus în vara anului 1945. Conform datelor Comitetului Județean PCR Iași, 203 studenți erau membri ai Partidului Comunist¹¹. Comitetul continuă să spere în mărirea numărului de membri, intensificând, în acest scop, „munca de lămurire” în universitate. Nu își ascunde însă iritarea cu privire la această stare de lucruri, în condițiile în care participarea la cercurile de marxism-leninism a studenților „este slabă”¹². Cauza a fost pusă, în principal, pe seama sesiunii de examene.

Tendința de politizare a învățământului superior românesc, implicit a celui ieșean, este în corelație directă cu evoluția vieții publice din România de după 6 martie 1945. Universitatea din Iași reproduce, la scară redusă, întregul complex de tensiuni manifestate în țară dintre adepții revenirii la starea de lucruri interbelică – bazată pe reinterpretarea în paradigmă europeană a pluralismului politic și a libertății de opinie – și ai „noului val”, radicalizat în anii regimului Antonescu și ai războiului din Răsărit, în viziunea căroră statul și Universitatea trebuiau să fie „curățate” de urmele trecutului recent. Imperativele CAC nu reprezentau decât un argument în plus.

Incidentele dintre „studenții democrați” și cei „reacționari” (*tertium non datur*) s-au manifestat cu prisosință și la Iași. Amintim numai pe cele legate de impactul zilei de 10 mai – moment clasic de raportare la realitatea momentului. Același Comitet Județean PCR Iași

¹¹ DJANI, Fond Comitetul Regional PMR Iași, dosar 39/1945, f. 9.

¹² *Ibidem*, f. 12.

condamnă vehement „dezordinea” produsă în oraș la 10 mai 1946 de către studențimea „retrogradă”. Cu această ocazie, autoritățile „au întreprins cercetări în mijlocul studenților pentru stabilirea autorilor neregulilor provocate”¹³.

Intrarea României în orbita sovietică a avut repercusiuni fundamentale și din punctul de vedere al presiunii ideologiei totalitare, în emergență. Din această perspectivă, corpul academic de la Universitatea ieșeană a fost evaluat în mod diferit – în funcție de propria raportare la trecut, personală sau de grup – odată cu asumarea de către factorii politici a „noilor valori”. Profesorii *antifasciști* reprezintă, conform noii paradigme, adevărata democrație (populară), pe când ceilalți (liberali, țărăniști, cuziști etc) nu sunt decât exponenții *reacțiunii*. Totodată, cei care și-au asumat, la un moment dat, funcții de conducere în perioada regimului antonescian urmau a fi îndepărtați imediat din sistem, conform cerințelor Comisiei Aliate de Control.

Un semnal important al schimbării a fost dat de solicitarea potrivit căreia fondul de carte academică urma să fie cenzurat. Prima adresă a ministerului de resort către Biblioteca Centrală Universitară din Iași a sosit la 3 iunie 1945. Conform acesteia, fondul de carte trebuia revizuit radical, întrucât multe volume deveniseră inadecvate „din cauza cuprinsului dăunător bunelor relații cu Națiunile Unite”¹⁴. Solicitarea a comportat mai multe etape, lista cu publicații interzise crescând exponențial pe parcursul anilor 1946-1948.

Odată cu dispariția autonomiei universitare – fenomen declanșat în cursul anului academic 1945-1946 – posibilitatea de eschivare de la aceste ordine a devenit nulă. Mai mult, punerea lor în practică a găsit suficienți adepți în rândul profesorilor cu simpatii de stânga sau a membrilor Partidului Comunist. La cinci luni de la proclamarea *Republicii Populare Române*, rectoratul Universității din Iași primea o nouă înștiințare din partea Ministerului Învățământului Public, în cursul lunii mai a anului 1948. Conform acesteia, lista care conținea publicațiile interzise uzului studenților¹⁵ trebuia să producă efecte imediate la universitate. Urmare a adresei ministerului de resort, numărul lucrărilor

¹³ *Ibidem*, f. 21. Comunicatul Frontului Democrat Universitar din Iași.

¹⁴ DJANI, Fond Rectorat, dosar 8/1945, f. 49. Subînțelegem prin sintagma „Națiunile Unite”, Uniunea Sovietică.

¹⁵ *Publicații interzise până la 1 mai 1948*. Idem, dosar 4/1948, f. 594.

scoase din circuitul public a însumat 1336 de titluri¹⁶. Conform deciziei guvernului RPR, din 23 octombrie 1948, „Monitorul Oficial”¹⁷ a dat publicității o nouă listă cu publicații retrase din circuitul public și academic. Demersul a fost motivat, din nou, pe baza prevederilor Articolului 16 al Convenției de Armistițiu, cât și pe cele ale Articolului 5 al Tratatului de Pace de la Paris, din 10 februarie 1947. Pe de altă parte, Universitatea a primit dreptul de a păstra volumele care făceau obiectul interdicției, sub rezerva că acestea urmau să fie stocate în depozite speciale, cu acces limitat¹⁸.

Universitatea din Iași sub semnul ideologiei totalitare

Acțiunile întreprinse de noua putere instalată la 6 martie 1945 în vederea schimbării radicale a profilului societății românești au devenit prioritare și în sistemul de învățământ superior. Spațiu prin excelență al gândirii libere¹⁹, cu autonomie garantată de lege, adeseori percepută cutumiar, acesta urma să fie racordat total noilor comandamente politice. În esență, „acțiunea de anihilare a vechii elite intelectuale și de modificare a structurilor universitare și academice pe care aceasta și le constituise se înscria, ca o necesitate, în cadrul mai larg al distrugerii suprastructurii societății burgheze”²⁰.

Conform cercetărilor recente, etapele importante ale procesului de epurare din universitățile românești sunt implicit subsumate fenomenului destructurării instituțiilor fundamentale ale statului român din perioada anilor 1945-1947²¹. Imixtiunea guvernului Groza în treburile interne ale universității a fost graduală, în directă corelație cu fenomenul consolidării stângii comuniste în România și cu adeziunea tacită, uneori entuziastă a unei părți a corpului profesoral la noile comandamente politice.

¹⁶ *Ibidem*, f. 620.

¹⁷ *Ibidem*, f. 303-304. În intervalul 1945-1948 au apărut în „Monitorul Oficial”, succesiv, 50 de liste cu titluri de publicații supuse regimului special.

¹⁸ *Ibidem*, f. 303.

¹⁹ Guvernul Petru Groza a interpretat, gradual, fenomenul în paradigmă marxistă. În viziunea acestuia, *gândirea liberă* a fost răspunzătoare de lansarea în spațiul universitar românesc interbelic (în cel ieșean, mai ales) a ideilor legionare, „fasciste” și „reacționare”.

²⁰ Maria Someșan, *Eliminarea vechii elite universitare 1944-1950*, în *Dosarele Istoriei*, nr. 4 (68), 2002, p. 5.

²¹ *Ibidem*.

Anii 1944-1945 au stat sub imperativul *defascizării* vieții universitare. Sub acoperirea prevederilor Convenției de Armistițiu, au fost înlăturate de la catedră cadrele care în perioada 1938-1944 au avut funcții de conducere și care au „cauționat”, prin girul acordat, regimurile carlist, legionar și antonescian. Cazul istoricului Petre P. Panaitescu, de la Universitatea din București, este definitoriu din această perspectivă. Mai mult, Legea nr. 217/1945, continuare a Decretului-lege nr. 486/1944 și a Legii nr. 594/1944, extinde și mai mult interpretarea în legătură cu persoanele pasibile de epurare, ea făcând referire, printr-o formulare vagă, la toți cetățenii care, într-o formă sau alta, „au luat atitudine antidemocratică”²².

Anul 1946 a reprezentat diminuarea, până la dispariția totală, a autonomiei universitare. Aparent birocratică, acțiunea a reprezentat un pas decisiv în subordonarea universității factorului politic. Adăugăm la aceasta și sentimentul, insidios, trăit de o bună parte a lumii academice, potrivit căruia o veche tradiție europeană a fost definitiv îndepărtată din spațiul universitar românesc²³.

Ședințele Senatului Universității din Iași sunt dominate, pe parcursul anilor 1946 și 1947, de problema politizării învățământului superior și a încălcării tot mai pronunțate a autonomiei universitare de către factorii guvernamentali. Aceasta este vizibilă atât în presiunile exercitate de putere în ceea ce privește grăbirea procesului de epurare, precum și în mesajele imperative sosite de la București în legătură cu modalitatea, căile și soluțiile pe care Universitatea trebuia să le urmeze necondiționat, în vederea îndepărtării din sistem a „indezirabililor”.

Profesori de elită ai instituției ieșene – îi amintim, printre alții, pe Ștefan Bârsănescu, Dan Bădărău, Petru Caraman – au atras atenția, pe parcursul anului 1946, asupra pericolului încălcării principiului autonomiei universitare, chiar dacă aceasta era „motivată” de imperativul

²² *Ibidem*, p. 7.

²³ Gr. T. Popa (1892-1948), profesor al Facultății de Medicină din Iași până în 1928, declara în 1946: „Este ușor de înțeles ca dictatorii să încerce constrângerea cercetării și selecționării obiective, pentru că ei constrâng statul întreg [...]. Ei vor să-și introducă oamenii lor în universități, oameni insuficienți, dar partizani, sau vor să-și impună legile pe care le respinge bunul simț comun și care totdeauna s-au dovedit a fi dezastruoase.”, *Ibidem*, p. 8.

epurărilor²⁴. Decanul Facultății de Medicină, profesorul Țupa, declara în ședința Senatului universității din 23 martie 1946: „Universitatea nu este a partidelor. Ea este peste partide. Ea nu se schimbă după partide și după vremuri”²⁵. Atitudinea lui Alexandru Țupa, ca și aceea a lui Grigore T. Popa – plecat de la Universitatea ieșeană la cea din București, în 1928 – nu este singulară, însă opiniile de acest fel au devenit minoritare în contextul sovietizării societății românești și a asumării noii direcții, din motive ideologice sau personale, de către o bună parte a corpului academic ieșean.

Anul universitar 1947-1948 a coincis cu instaurarea oficială a regimului comunist în România, la 30 decembrie 1947. A debutat, oricum, sub auspicii dintre cele mai nefavorabile – menționăm cea mai amplă eliminare din învățământul superior, *comprimările*²⁶ din toamna anului 1947 – pentru a se încheia cu promovarea *Legii învățământului*, prin Decretul 175 din 3 august 1948. Procedura *comprimărilor* a reprezentat formula prin care profesorii indezirabili, dificil de subsumat cerințelor CAC de *defascizare* a învățământului superior, din lipsă concretă de dovezi incriminatorii, urmau a fi îndepărtați din sistem din rațiuni de ordin bugetar, „în vederea realizării comprimării cheltuielilor de personal de toate categoriile”²⁷. În realitate, concedierile s-au făcut din cauza convingerilor exprimate public sau în scris de „indezirabili” cu privire la dispariția autonomiei universitare și a declanșării epurărilor.

La Universitatea din Iași, *Comisia de comprimare* a fost reprezentată de C. Mihul, prorector, I.Gh. Mihăilescu, decanul Facultății de Științe și D. Simionescu, reprezentantul Facultății de Litere.

²⁴ Nu toți membrii Senatului au condamnat diminuarea, până la dispariție, a autonomiei. Universitatea din Iași reproduce, în linii generale, pozițiile antagonice, „de clasă”, pe care se găsea societatea românească, în ansamblul ei, după 1945. Profesorul C. Balmuș, de la Facultatea de Litere, chiar a ținut să precizeze că „ideea autonomiei universitare a folosit ca un scut foarte comod sub care unii profesori vor să-și ascundă *slăbiciunile cetățenești și didactice* (s. n.) [...] Nu se poate admite o autonomie universitară *de care să se folosească fasciștii* (s. n.)”, DJANI, Fond Rectorat, dosar 80/1946.

²⁵ Idem, dosar 33/1946, f. 49. Ședința Senatului Universității din 23 martie 1946.

²⁶ Maria Someșan, *loc. cit.*, „Comprimările” au fost operate sub pretextul redresării economiei, care avea nevoie de un exemplu concret de austeritate bugetară.

²⁷ Mariana Momanu, *Educație și ideologie. O analiză pedagogică a sistemului totalitar comunist*, Iași, 2005, p. 182.

Organismul a fost subordonat *Comisiei pentru raționalizarea învățământului universitar*, creată în baza deciziei Ministerului Învățământului din 23 mai 1947. Ulterior, aceasta a fost reorganizată în *Comisia interministerială pentru învățământul superior*, la 16 iulie 1947.²⁸ Comisia a desființat 72 de posturi, printre care cele ale profesorilor Petru Caraman, Șerban Cioculescu și Victor Iancu²⁹. Au fost vizate și catedrele din componența facultăților. La Facultatea de Drept au rămas 10 catedre din 20, dintre care patru cu salarizare și trei fără³⁰. În consecință, numărul cadrelor didactice de la Universitatea ieșeană s-a redus de la 457, în anul academic 1946-1947³¹, la 156 în anul de învățământ 1948-1949³². În paralel cu procesul de epurare au fost angajate cadre noi, corespunzătoare noului profil ideologic; drept urmare, se constată următoarea situație numerică a corpului profesoral de la Iași: 295 în anul academic 1950-1951, 299 în 1951-1952, 352 în 1953-1954, 347 în 1954-1955, 423 în 1956-1957³³.

Prevederile noii Legi a Învățământului, din august 1948, au schimbat în mod radical întreaga filozofie a sistemului educațional din România, de la cel primar, la cel superior. În ceea ce privește studiile universitare, articolul 33 prevedea că „actualele facultăți și școli de învățământ superior vor fi restructurate, conform prezentei legi. În acest scop se vor putea desființa catedre inutile, altele vor putea fi raționalizate după necesități sau se vor crea catedre noi [...]”³⁴. În paralel cu desființarea unor catedre și facultăți de tradiție³⁵, la Universitatea ieșeană au apărut altele, în acord cu noile orientări. Catedrele de *marxism-leninism*, de *materialism dialectic* și, ulterior, de

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ „Economiile realizate acum vor avea consecințe dezastruoase în viitor prin rezultatele slabe ce va da învățământul în general și cel universitar, în special”. Declarația profesorului Râșcanu, decanul Facultății de Medicină. *Ibidem*, p. 183.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Em. Bold, Gh. Platon, Gh. Tanasă, *Universitatea din Iași în epoca contemporană (legislație, structură, profesori, studenți, bază materială)*, în *Istoria Universității din Iași*, Iași, 1985, p. 144.

³² *Ibidem*, p. 145.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 184-185.

³⁵ Cu această ocazie au încetat a mai fi studiate limba latină, sociologia, psihologia, logica, considerate discipline incompatibile cu noua orientare ideologică.

comunism/socialism științific vin să întregască schimbarea de profil a instituției, racordată imperativelor ideologice ale regimului.

La finalul anului academic 1948-1949, facultăților li s-a cerut să întocmească *Rapoarte de activitate*, din care să reiasă modul de aplicare a măsurilor de reformă, precum și afilierea cadrelor universitare la principiile acesteia. Fără îndoială, „anul universitar 1948-1949 debuta sub semnul noii legi și fiecare facultate, chiar fiecare profesor, urma să răspundă direct de punerea în aplicare a ideologiei reformei: materialismul dialectic și istoric”³⁶.

Caracterul nociv, antinațional, al Legii Învățământului din 1948 a fost reliefat de către cercetători chiar și în ultimii ani ai regimului Ceaușescu. În condițiile epocii, criticile transparente la adresa „reformei” educației nu ar trebui să treacă neobservate, pentru că acestea reprezintă un „barometru” interesant al poziționării Școlii istorice de la Iași față de comandamentele puterii. Dincolo de plierile „strategice”, „de serviciu”, imposibil de ocolit, rămân constatările făcute la aproape patru decenii de la eveniment: „Astfel, scurtarea studiilor medii de la 12 la 10 ani, crearea unui sistem de licee de cultură generală unice, când realitatea demonstrase deja necesitatea studiului pe secții; eliminarea sau restrângerea considerabilă a unor importante discipline [...], fărâmițarea învățământului superior în specialități înguste, rigiditatea și centralismul excesiv în elaborarea planurilor și programelor, toate acestea au generat dificultăți în buna desfășurare a învățământului, au impietat asupra calității lui și, mai ales, asupra pregătirii specialiștilor [...]”³⁷.

Perioada 1948-1953 este subsumată câștigării puterii în România de către Partidul Comunist și de „satelizare” a statului la Uniunea Sovietică. În numele *dictaturii proletariatului*, criteriul apartenenței la „noua clasă”³⁸, bazat pe *originea socială sănătoasă*, a fost aplicat cu rigurozitate: „Epurările continuă până la eliminarea tuturor indezirabililor, procesul de centralizare și politizare se desfășoară în ritm

³⁶ Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 185.

³⁷ Em. Bold, Gh. Platon, Gh. Tanasă, *op. cit.*, p. 127.

³⁸ Folosim sintagma consacrată a lui Milovan Djilas, care a dat și titlul unei cărți fundamentale a disidentului iugoslav, *Noua clasă. O analiză a sistemului comunist*, în fapt prima critică de substanță a teoriei comunismului est-european. Acesta nu este nicidecum egalitar, ci creează privilegii pentru toți cei aflați la vârful puterii.

alert, atingând, către sfârșitul intervalului, palierul controlului total”³⁹. Prin adresa Ministerului Învățământului, din 25 martie 1950, s-a solicitat un tablou complet al cadrelor universitare în ceea ce privește *încrederea politică* a acestora față de regimul comunist. Erau vizate, deopotrivă, „elementele cele mai de încredere”, „elementele în care nu se poate avea încredere”, precum și „elementele ce au avut manifestări nesănătoase în anul curent”⁴⁰. Situația trebuia să fie remisă, confidențial, Direcției Regionale de Cadre. Urmare a acestei decizii, profesorii își puteau începe activitatea la catedră numai în condițiile în care aceștia corespundeau criteriilor ideologice.

Ideologia comunistă, ilustrată prin catedrele de științe sociale, a vegheat inclusiv asupra domeniului disciplinelor care, deși nu puteau fi subsumate ideologicului (matematica, fizica, chimia, biologia, geografia), urmau a fi racordate *științei sovietice*. Potrivit noilor comandamente, cadrele de la Științe Sociale „trebuie să lămurească cu răbdare și să convingă cadrele didactice de la catedrele de științe speciale că nu poate exista știință care să nu se bazeze pe concepția materialist-dialectică, că nu poate fi vorba de progresul științei fără de adoptarea unei poziții partinice în știință, fără de combaterea hotărâtă a apolitismului”⁴¹.

Dispariția lui Stalin a produs o ușoară relaxare în procesul de epurare din universitățile românești, însă regulile de selecție a cadrelor din învățământul superior au fost menținute de partid. Pe parcursul deceniului al șaselea se simte tot mai acut lipsa unei legislații coerente, privitoare la învățământul universitar. Actele normative elaborate între anii 1950 și 1957 au în vedere, în special, îndepărtarea universității de spiritul deceniilor trecute, în condițiile în care legea din 1948 fixase numai cadrul de ansamblu al noii paradigme educaționale. Amintim, printre altele, decretul nr. 13/14.01.1950 privitor la acordarea titlurilor științifice, Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 65/17.01.1950 privind organizarea examenului de stat, HCM nr. 1894/20.09.1952 cu privire la normarea activității didactice și științifice, decretul nr. 529/7.01.1953 privitor la gradele didactice universitare, decretul nr. 291/31.07.1953 privind pregătirea cadrelor didactice și științifice, HCM

³⁹ Maria Someșan, *loc. cit.*. Există, evident, și excepții de la regulă. Este cazul multor intelectuali, universitari deopotrivă, care și-au ascuns sau renegat trecutul „burghez” și s-au înregimentat cu entuziasm atent construit la noua ordine socială.

⁴⁰ DJANI, Fond Birou Personal, dosar 1/1950, f. 57.

⁴¹ Idem, Fond Rectorat, dosar 13/1950, f. 8.

nr. 2471/25.07.1953 privitoare la organizarea aspiranturii, HCM nr. 2877/31.08.1953 privitoare la funcționarea facultăților muncitorești și HCM nr. 1003/10.07.1957 privitoare la îmbunătățirea învățământului superior⁴².

La sfârșitul anului 1956, reverberațiile revoluției din Ungaria, resimțite și la Universitatea din Iași, au dus la înăsprirea acțiunilor în vederea întăririi *vigilenței revoluționare* a cadrelor didactice și a studenților. Regimul reacționează cu duritate. În consecință, „au loc arestări și masive exmatriculări în rândurile studențimii și un număr de noi disponibilizări în corpul didactic, afectând, de această dată, mai ales cadrele auxiliare”⁴³. Presiunea politică asupra universității s-a manifestat prin ponderea accentuată, la toate profilurile, a cursurilor de comunism științific⁴⁴, precum și a cercurilor de marxism-leninism din cadrul *Universității serale de partid*.

*

La 31 iulie 1945, rectorul Universității din Iași, Alexandru Myller, și-a înaintat demisia ministrului Educației Naționale din cabinetul Groza, Ștefan Voitec. Motivul demisiei l-a constituit interpretarea personală a profesorului Myller privitoare la rolul și atribuțiile *Comisiei de epurare* de la Universitatea ieșeană, în calitate sa de șef al acesteia⁴⁵. Ea nu este nici una a toleranței – atât cât putea fi aceasta pusă în aplicare în condițiile epocii – și nici a spiritului critic. Dimpotrivă, demisia rectorului are la bază considerații vindicative, dublate de sentimentul potrivit căruia procesul de epurare de la Universitatea din Iași a decurs în parametri nesatisfăcători.

În actul de demisie, Alexandru Myller a precizat de la început: „Faptul că am fost numit rector în urma actului de la 23 August mi-a impus sarcina grea și neplăcută de a face epurația politică printre colegii mei. Știam bine că la universitatea de unde a pornit mișcarea antisemită și legionară, care a adus dezastrul țării și în orașul unde au murit peste

⁴² Dănuț Doboș, *Universitatea ieșeană în primele decenii de după cel de-al doilea război mondial*, teză de doctorat, Iași, 1994, p. 155-156.

⁴³ Maria Someșan, *op. cit.*, p. 6.

⁴⁴ În perioada regimului Nicolae Ceaușescu numele disciplinei a fost schimbat în *socialism științific*.

⁴⁵ Ministerul Educației Naționale a înființat *Comisii de epurare* în universitățile din România din luna octombrie 1944. *Ibidem*, p. 8.

11.000 de oameni⁴⁶ de pe urma unui pogrom, care, în definitiv, nu era decât continuarea unor manifestații și excese studențești, epurația trebuia să fie severă. Am făcut una dreaptă, mai severă ca în altă parte, totuși îngăduitoare și poate insuficientă pentru a îndepărta pe cei ce ar putea aduce reacțiunea în universitate [...]”⁴⁷.

Problema eliminării din viața universitară a unei părți consistente a corpului academic ieșean, declanșată în primăvara anului 1945, reprezintă, în continuare, una dintre temele importante în cercetarea fenomenului apariției și evoluției regimului comunist din România. Parte integrantă a mecanismului sovietizării societății, epurarea elitei academice de la Iași oferă, la rândul ei, date concludente privind implicarea factorului politic în Universitate, perceput, de acum, ca sursă esențială în procesul de creare a „omului nou”, racordat pe deplin la noile comandamente ideologice. Din această perspectivă, „termenii care caracterizează cel mai bine starea Universității ieșene [...] sunt: excese, abuzuri, ilegalități”⁴⁸.

Cadrul legislativ prin care a fost autorizată funcționarea *Comisiilor de epurare*, în sensul larg al termenului, a fost stabilit prin Legea nr. 461/1944, consecință a semnării Convenției de Armistițiu dintre România și Națiunile Unite. Articolul 4 face referire la înființarea acestor comisii, care erau îndrituite să facă „cercetări înăuntrul departamentului sau instituției prin toate mijloacele ce le stau la dispoziție”. Legea prevedea că rezultatele acestor verificări, aprobate în prealabil de șeful instituției, „nu vor putea fi atacate sau contestate pe nici

⁴⁶ Cifra infirmată categoric de cercetători. Afirmția lui Myller este eronată, subiectivă și ideologizantă, deopotrivă.

⁴⁷ DJANI, Fond Rectorat, dosar 8/1945, f. 590-591. În demisie se precizează, în continuare: „[...] Că (epurarea, n.n.) a fost îngăduitoare reiese spre exemplu din faptul că profesorul Dașcovici, absolvit la noi, a fost epurat de Comisia Presei. Că a fost ineficientă reiese spre exemplu în acțiunea asistenților Facultății de Științe în favoarea legionarului Coșciug, a profesorilor Facultății de Litere în favoarea hitleristului Vulpe, a Facultății de Medicină în favoarea legionarei Chelărescu și din activitatea profascistă ce se accentuează tot mai mult printre studenți. Dar ceea ce e deprimant și de nesuportat pentru mine e faptul că aceste manifestări reacționare nu au întâmpinat în minister nici un gest de dezaprobare, de respingere. Prin aceasta autoritatea mea față de colegi a fost știrbită, am rămas expus calomniilor și forțat să trăiesc într-o atmosferă de intrigă de nesuportat”. Calitatea de matematician de talie europeană a lui Alexandru Myller nu este subsumată acestei împrejurări.

⁴⁸ Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 174.

o cale” (art. 5)⁴⁹. Urmare a acestor dispoziții, la 2 octombrie 1944 Senatul Universității din Iași a stabilit următoarea componență a Comisiei: profesorul Leon Baliff (Facultatea de Medicină), profesorul Gheorghe Zane (Facultatea de Drept) și profesorul Ioan Botez (Facultatea de Științe)⁵⁰. La începutul lunii iulie 1945 s-a stabilit noua componență a Comisiei de epurare: rectorul Alexandru Myller – președinte, Iorgu Iordan și Gheorghe Zane – membri⁵¹. Urmare a acuzațiilor de tergiversare a epurărilor, profesorul Zane a fost înlocuit de istoricul Andrei Oțetea. Prezența unor personalități de calibru în Comisie, toate fiind nume consacrate în lumea științifică românească și europeană în propriile domenii de cercetare, urma să acorde autoritate organismului, în condițiile în care majoritatea acestora își exprimaseră în mod public convingerile de stânga.

Actul normativ din 1944 a fost completat de prevederile Legii nr. 217/1945. Potrivit articolului 9, comisiile de epurare puteau să colecteze informații despre indezirabili „pe orice cale, chiar fără ascultarea funcționarului cercetat”⁵². Cadrele didactice au fost obligate să depună declarații și memorii de activitate amănunțite pentru intervalul 1938-1944, considerat de referință. Au fost îndepărtați din sistemul universitar ieșean profesori de înaltă ținută științifică, precum Ion Plăcișteanu (Facultatea de Științe), Petre Dragomirescu și Gheorghe Drăgănescu (Facultatea de Drept), Dumitru Găzdaru (Facultatea de Litere), Constantin Vasilescu (Facultatea de Medicină), Constantin Tomescu (Facultatea de Teologie), Radu Vulpe și Emil Diaconescu (Facultatea de Litere și Filosofie) ș.a.⁵³. Din cele 32 de propuneri de încetare a activității la Universitatea din Iași, 29 au fost aprobate de ministerul de resort⁵⁴.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 175.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Conform cercetătoarei Maria Someșan, Iorgu Iordan a fost cel mai zelos membru al Comisiei de epurare de la universitatea ieșeană. Potrivit *Memoriilor* acestuia, „în mai puțin de cinci, șase săptămâni am izbutit să scăpăm Universitatea ieșeană de circa treizeci de profesori, conferențieri și asistenți”. Maria Someșan, *loc. cit.*, p. 8. Ulterior, între 1945 și 1947 Iorgu Iordan a fost numit de guvernul Groza ambasador al României la Moscova. Din 1946 s-a transferat la Universitatea din București.

⁵² Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 176.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 179.

În cursul anului 1950, în condițiile în care criteriile strict ideologice ale epurării erau, totuși, inoperabile, dar profilul academic al profesorilor era considerat a fi neracordat noilor principii staliniste, s-a recurs la măsura pensionării anticipate sau la schimbarea serviciului. Este cazul profesorilor Constantin Angelescu, Grigore Teodoru, Octav Ionescu și Ion Buzea de la Facultatea de Drept, Petru Caraman și Nicolae Bagdasar, de la Facultatea de Litere⁵⁵. Pe parcursul anului universitar 1951-1952 au urmat alte îndepărtări din învățământul superior ieșean, fiind vizate 20 de cadre. Îi menționăm pe profesorii Ștefan Bârsănescu, Petre Botezatu, Teofil Simenschy ș.a.

La Universitatea din Iași, presiunea ideologiei marxist-leniniste a devenit o constantă a deceniului al șaselea, în condițiile în care partidul considera că este imperios necesar ca în învățământul superior, poate mai mult ca oriunde, „lupta fără cruțare împotriva oricăror rămășițe ale educației și culturii burgheze”⁵⁶ să fie dusă mai departe. Cursurile universitare, indiferent de profilul acestora, dar, mai cu seamă, cele de științe sociale, sunt minuțios analizate, pentru a se vedea în ce măsură ele corespund noilor orientări. Concomitent cu procesul de pregătire politico-ideologică a propagandiștilor, cadrele didactice au urmat, la rândul lor, cursuri de comunism științific, desfășurate în cadrul *Universității serale de marxism-leninism*, condiție esențială atât pentru rămânerea la universitate, cât și pentru promovare. Competența științifică este subsumată celei a unei bune pregătiri ideologice, element fundamental în procesul de evaluare a afilierii la comandamentele puterii.

Raportul pe anul 1950 al *Universității serale de marxism-leninism*, organizată sub egida instituției ieșene, reprezintă, prin „vocea” documentului, o mostră indubitabilă a spiritului epocii: lucrările se țineau în aula Facultății de Drept, cu „2 lecții pe seară”; din 159 de înscriși, au absolvit 135; au fost susținute 39 de lecții de marxism-leninism și 10 seminarii: șase lecții de marxism-leninism, cinci de economie politică, patru de istoria RPR, unul de cultură generală, cinci despre viața de partid, trei de economie mondială și trei de materialism dialectic⁵⁷. Asistenți de marxism-leninism au fost Gavril Lupșa, Ilie Grămadă, Carol Braunstein, Ichil Benditer, Constantin Calistru și Nathan

⁵⁵ Em. Bold, Gh. Platon, Gh. Tanasă, *op. cit.*, p. 159.

⁵⁶ Mariana Momanu, *op. cit.*, p. 198-199.

⁵⁷ DJANI, Comitetul Regional PMR Iași, Secția de Propagandă și Agitație. Arhiva de Partid, Fond II/1950, f. 94.

Lupu, iar ca director de studii a fost numită Janeta Benditer⁵⁸. Ultimii doi au activat și în cadrul Secției de propagandă și agitație a Comitetului regional de partid Iași⁵⁹. De asemenea, o parte dintre profesori au fost cooptați și în *Comisia de învățământ public de pe lângă regionala de partid*, primind atribuții privitoare la învățământul superior ieșean: Jean Livescu, Constantin Mihul, Teodor Săveanu și I. Creangă⁶⁰.

Întocmit conform noului canon ideologic, textul Raportului asupra activității *Universității serale de marxism-leninism* reprezintă o mostră elocventă de umor involuntar, combinat cu „limbajul de lemn”, temeinic însușit de raportor. Documentul aduce la cunoștință următoarele: „Fiecare propagandist își citea lecția în fața responsabilului de secție și a directorului de studii. În afară de lecțiile de economie politică, care atâta timp cât erau ținute de Sosner erau greu de înghițit, nu am înregistrat greșeli politice. Lecțiile erau citite, afară de cele de materialism dialectic, care erau expuse liber de propagandist pentru că el nu putea fi convins să le citească (nici nu prea vedea bine). Totuși scoteau notițe pe care le-am controlat în parte, mai ales cu ocazia consultațiilor”⁶¹. Autocritica, componentă esențială a retoricii regimului comunist, este, la rândul ei, prezentă. Între lipsurile evidente, erau consemnate următoarele: „recrutarea studenților a fost cam mecanică; nu am avut colective de profesori; nu am folosit suficient ajutorul Cabinetului de partid în ceea ce privește pregătirea propagandiștilor”⁶². Astfel, la finele anului academic 1950-1951 s-a apreciat la Rectorat că „pentru ridicarea nivelului profesional, ideologic și politic al cadrelor s-au folosit diferite căi”⁶³. *Tovarășii profesori* (s.n.) „au fost încadrați în diferite trepte ale învățământului ideologic și politic [...]. Cabinetul de Științe Sociale a organizat un ciclu de conferințe cu caracter ideologic, iar în cadrul multor facultăți au fost organizate discuții în cercuri de studii, colective de catedră, laboratoare. Ședințele de analiză a cursurilor

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, Fond III, dosar 13/1951, f. 2.

⁶⁰ *Ibidem*, Fond II, dosar 54/1949, f. 16.

⁶¹ *Ibidem*, Fond II/1950, f. 94.

⁶² *Ibidem*, f. 95.

⁶³ *Idem*, Fond Rectorat, dosar 235/1951, f. 27. *Dare de seamă* a Universității pe anul 1950-1951.

au fost, de asemenea, un prilej de dezbatere și lămurire a multor probleme științifice și ideologice”⁶⁴.

Ingerința partidului în treburile interne ale universității reprezintă unul dintre fenomenele specifice perioadei comuniste. Sub regimul lui Gheorghe Gheorghiu Dej aceasta a îmbrăcat forme agresive, „la lumina zilei” și subsumate în mod direct noii orientări a statului român. Funcțiile de conducere sunt condiționate de afilierea la PMR, iar exponenții acestora primesc „sarcini” diverse. În aprilie 1953, conducerii Universității îi sunt prezentate următoarele obiective: îmbunătățirea compoziției sociale a studenților și a personalului didactic; colaborarea cu organisme studențești, sub îndrumarea organelor de partid din universitate, pentru îmbunătățirea muncii de educare comunistă a studenților; participarea cadrelor universitare la organizarea timpului liber al studenților; popularizarea sancțiunilor disciplinare, în vederea demascării elementelor dușmănoase și retrograde⁶⁵.

În ceea ce privește conținutul programelor de învățământ universitar, acesta reprezintă oglinda fidelă a noii paradigme didactice, orientată pe deplin spre *modelul unic*, de inspirație sovietică. Obediența totală a PMR față de PCUS⁶⁶ – „partidul-călăuzitor” – s-a reflectat în impunerea în universitatea ieșeană a modelului programelor universitare sovietice, inclusiv la facultățile cu profil tehnic și științific. Fenomenul își are propriile explicații, în condițiile în care Războiul Rece – „conflict” prin excelență ideologic – a avut drept componentă esențială și competiția tehnologică dintre URSS și SUA, percepută la Moscova drept element esențial în demonstrarea superiorității sistemului social-economic comunist. Spre exemplu, la Facultatea de Științe Naturale urmarea liniei programelor universitare sovietice a devenit imperativă, iar contribuțiile „științifice” ale lui I. Miciurin⁶⁷ și T. Lîsenko⁶⁸ urmau să fie preluate ca model în cercetarea biologiei

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, dosar 236/1951, f. 71.

⁶⁶ PCUS – Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. Până în 1952 denumirea a fost aceea de Partidul Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice: PC(b)US.

⁶⁷ Ivan Vladimirovici Miciurin (1855-1935), botanist, membru de onoare al Academiei de Științe a URSS.

⁶⁸ Trofim Denisovici Lîsenko (1898-1976), agronom, director al Institutului de Genetică al Academiei de Științe a URSS.

plantelor⁶⁹. Conducerea Universității ieșene afirma, în context, că „activitatea noastră științifică trebuie să ducă înainte știința teoretică, dar, în același timp, să contribuie în mod direct și la țelul nostru fundamental, clădirea socialismului în țara noastră, prin ajutorul substanțial dat industrializării”⁷⁰.

„Noul curs” imprimat în partid în ultimii ani ai regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej, ilustrat, la nivel oficial, prin *Declarația din aprilie 1964*, precum și de prevederile decretelor nr. 5/1963, nr. 767/1963, nr. 176/1964 și nr. 411/1964 privind amnistierea deținuților politici din România, a slăbit, pe cale de consecință, presiunea ideologicului în instituțiile de învățământ superior.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” a căutat, la rândul ei, să fructifice avantajele „dezghețului politic”, cu rezultate concretizate atât în revenirea la o stare de relativă normalitate a vieții academice, cât și în recuperarea vechilor legături cu lumea universitară europeană.

Abstract*

POLITICS AND CULTURE UNDER THE SIGN OF TOTALITARISM. THE UNIVERSITY OF IASI BETWEEN 1945 AND 1965

The year that followed the end of World War II marked for the University of Iași the beginning of a period marked by numerous difficulties. Most testimonies of the epoch confirm this reality, under the conditions in which these were provided by the prestigious members of the Iasi university community, who described and characterized the war and post-war years, as being the most difficult in the whole existence of the first higher education institution of modern Romania.

The intrusions into the activity of the University of Iași allowed for multiple forms of manifestation: material ones, political ones, to which one should add as an element of novelty the emerging pressure of the Marxist – Leninist ideology, in order to radically transform the composition and competences of the teaching body in line with the new orientation of the Romanian State after 23 August 1944.

⁶⁹ DJANI, Fond Rectorat, dosar 194/1952, f. 168. Eventualele modificări aduse programei sovietice urmau să fie justificate.

⁷⁰ *Ibidem*, dosar 236/1951, f. 75.

* Rezumat tradus de Coralia Costăș.

From the material perspective, the University was confronted with the period of the refuge of the institution in Transylvania, with the serious deterioration of the main building and of the other establishments, doubled by the imperative request from the Allied Control Commission for the return to the USSR of the scientific instruments and specialized volumes brought to Iași from Bessarabia, the northern part of Bucovina and Transnistria during the years of the eastern campaign of World War II.

The economic difficulties, much more visible in Iași and in Moldavia than in other parts of Romania, considerably affected the material situation of the teaching and administrative body, implicitly the students, condition which is sometimes minimized by the new authorities from Bucharest.

The chronic penury of funds and especially the acute feeling of no horizon marked to a great extent the first years of the post-war period at the University of Iași.

The entrance of Romania into the orbit of the Soviet domination, and implicitly under the cone of shadow of the Marxist-Leninist ideology, represented for the Iasi university community the detour of an academic profile that until, the start of World War II had been connected to the European spirit.

The tendency of politicizing the Romanian higher education, implicitly of the one of Iasi, is in direct correlation with the evolution of public life in Romania after 6 March 1945.

The University of Iași reproduces, at a reduced scale, the whole complex of pressures manifested throughout the country between the adepts of the return to the between war state of matters and those of the “new wave”, radicalized during the years of Antonescu regime and of the eastern campaign of World War II, in whose vision the State and the University had to be “cleaned” of the traces of the recent past.

“The new cours” impressed by the communist party during the last years of Gheorghe Gheorghiu-Dej regime, illustrated at the official level by the Declaration of April 1964, consequently diminished the pressure of the ideological factor in higher education institutions.

“Alexandru Ioan Cuza” University searched in its turn to fructify the advantages of the “political thaw”, with the results which consisted both in the return to a relative state of normality of the academic life, and in the recovery of the old connections with the European university world.

**CENZURA PREVENTIVĂ DUPĂ 23 AUGUST 1944:
AUTORIZAȚIILE DE APARIȚIE.
STUDIU DE CAZ „STUDII ȘI CERCETĂRI ISTORICE”**

Mihaela TEODOR

Pentru materialele trimise spre verificare, cele două elemente ale cenzurii preventive, autorizația de apariție și viza „bun de imprimat”, erau rezervate, ca atribuții, Cenzurii Militare a Presei. Această instituție continuă să funcționeze independent, după 23 august 1944, în baza legii din 1938, până la 6 martie 1945, fiind apoi subordonată factorului politic, prin trecerea sub controlul Ministerului Propagandei¹. Astfel, Cenzura Militară a fost, până la 6 martie 1945, singura instituție care hotăra aprobarea și eliberarea autorizațiilor de apariție pentru publicațiile periodice, stabilea condițiile de apariție, periodicitatea și supravegherea modul în care erau respectate indicațiile date, de îndeplinirea cărora depindea difuzarea publicațiilor.

Impunerea unor autorizații prealabile de apariție nu este o noutate, existând în acest sens, încă din 1938, o comisie specială pe lângă Cenzura Militară Centrală. Ceea ce s-a schimbat după 23 august a fost, pe de o parte instituirea unui control politic asupra eliberării autorizațiilor, exercitat de un consiliu consultativ de pe lângă Cenzura Militară a Presei, și pe de altă parte instituirea unui control extern prin impunerea agrementului sovietic asupra deciziilor luate de către autoritățile românești.

Între măsurile privind reorganizarea presei, dorite de ziariști imediat după 23 august, se afla și reglementarea regimului presei, în sensul eliberării condiționate a autorizațiilor de apariție a publicațiilor,

¹ Cenzura militară a fost instituită și permanentizată prin Decretul-Lege nr. 856 din 11 februarie 1938, pentru introducerea stării de asediu pe tot cuprinsul țării, decret care a rămas în vigoare până la sfârșitul celui de al doilea război mondial. În baza acestei legi funcționa, înainte de 23 august, Serviciul Central al Cenzurii pe lângă Marele Stat Major, autoritatea care exercita cenzura militară asupra corespondenței și asupra presei.

controlul impunându-se „chiar în numele libertății presei”². Campania de presă privind epurarea și reglementarea apariției publicațiilor, inițiată de redacția ziarului „Dreptatea”, în septembrie 1944, la care mulți dintre ziaariști profesioniști s-au raliat, viza impunerea unui control asupra apariției publicațiilor, necesară fiind – așa cum afirma N. Carandino – „stabilirea unei ordini”. Aceasta în condițiile în care, până la semnarea Convenției de Armistițiu, apariția publicațiilor periodice nu era reglementată, vechea comisie de eliberare a autorizațiilor fiind desființată. În aceste condiții a existat un interval de reală libertate a presei, când au reapărut multe dintre publicațiile periodice interzise în 1938, inclusiv organele de presă ale celor patru partide din cadrul BND, „Libertatea” – PSD, „România Liberă” – Uniunea Patrioților și implicit PCdR, „Dreptatea” – PNT, „Viitorul” – PNL și „Scânteia” – PCdR, dar au apărut și alte publicații periodice, cu precădere în București. Aflăm, din dosarele Direcției Presei cuprinzând evidența publicațiilor apărute înainte de impunerea autorizațiilor, că, până la 18 octombrie 1944, au apărut la nivelul țării un număr de 90 de publicații periodice, de diferite categorii: politico-informative, literare, artistice, pentru copii, profesionale, economico-financiare³.

În condițiile avalanșei noilor apariții publicistice, N. Carandino susținea că „era nevoie să se reglementeze apariția cotidienele, oprindu-se cu mijloace legale și politicoase avalanșa negustorilor de jurubițe deveniți peste noapte mentori de opinie publică și valul samsarilor grăbiți să se pricopsească editând gazete confuzioniste pe Sărindar”⁴. În lumina acestor afirmații putem să susținem că, la acel moment, principalele partide politice acceptau și chiar cereau intervenția puterii politice în reglementarea normelor de funcționare a presei, în sensul impunerii unui control politic asupra apariției presei, pe lângă cel legal al instituțiilor de cenzură. În condițiile specifice unei schimbări de regim, partidele istorice au inițiat acea politică a autorizațiilor preferențiale – politică dusă la extrem după instaurarea guvernului P. Groza – odată cu acceptarea, în septembrie 1944, a instituirii comisiei de supraveghere politică a reorganizării presei și apoi a consiliului

² *Controlul publicațiilor*, în rubrica „Perna cu ace”, în *Dreptatea*, seria a II-a, anul I, nr. 18, 15 septembrie 1944, p. 2.

³ DANIC, Fond MPN. Presă Internă, dosar 889, f. 68-70. Tabel cu publicațiile apărute de la 23 august până la 18 octombrie 1944.

⁴ N. Carandino, *Problemele presei de astăzi*, în *Dreptatea*, seria II, anul I, nr. 13, 9 septembrie 1944, p. 1.

consultativ de pe lângă Cenzura Militară care să supervizeze eliberarea autorizațiilor de apariție.

După instituirea Comisiei Aliate de Control (Sovietice) (în continuare C. Al. C.) și reorganizarea Serviciului Cenzurii Militare, în septembrie și respectiv octombrie 1944, s-au luat măsurile necesare pentru controlul apariției publicațiilor periodice, prin impunerea autorizațiilor de apariție, eliberate de Cenzura Militară Centrală și a agreementului C. Al. C, eliberat de biroul de cenzură de pe lângă Înalțul Comandament Aliat (Sovietic) care funcționa la Legația sovietică din București. Prin interpretarea articolului 16 al Convenției de armistițiu⁵, care prevedea „controlul asupra tipăririi și difuzării tipăriturilor”, cererile tuturor publicațiilor periodice, de orice natură, erau trimise Legației sovietice pentru obținerea agreementului, după ce se obținea aprobarea cenzurii militare române. Această măsură viza instituirea controlului consilierilor sovietici asupra apariției publicațiilor periodice, cotidiene sau nu. În același timp, autoritățile sovietice solicitau Direcției Presei și Cenzurii Militare evidența tuturor publicațiilor periodice care apăreau pe teritoriul României pentru a putea avea un control asupra numărului și caracterului publicațiilor periodice, iar pentru supravegherea modului de respectare a dispozițiilor cenzurii era cerut un număr fix de exemplare din fiecare publicație. Pentru îndeplinirea acestor obligații, Direcția Presei din cadrul Ministerului Afacerilor Străine, instituția care punea în aplicare directivele C. Al. C, cerea directorilor publicațiilor din București, încă dinaintea reorganizării Cenzurii Militare, câte trei exemplare zilnic ale fiecărui ziar sau revistă, pentru a fi trimise către

⁵ Convenția de Armistițiu între Guvernul Român, pe de o parte, și Guvernele Uniunii Sovietice, Regatul Unit și Statele Unite ale Americii, pe de altă parte, publicată în *Monitorul Oficial*, partea I, an. CXII, nr. 219, din 22 septembrie 1944, p. 6372-6374 și republicată în *Monitorul Oficial*, partea I, an CXII, nr. 264 din 14 noiembrie 1944; vezi și Gheorghe Buzatu, *România cu și fără Antonescu, Documente, studii, relatări și comentarii*, Iași, 1991, p. 274-279. Convenția a fost publicată, integral, în presa centrală la 17 septembrie 1944. Articolul 16 prevedea controlul Înalțului Comandament Aliat (Sovietic), și nu a Comisiei Aliate de Control, asupra tipăririi și difuzării publicațiilor periodice și neperiodice în România, dar și controlul difuzării informațiilor prin spectacole de teatru, film, poștă, telegraf, prin intermediul unei Comisii de Control: „Tipărirea, importul și răspândirea în România a publicațiilor periodice și neperiodice, prezentarea spectacolelor de teatru și a filmelor, funcționarea stațiunilor de T. F. F., poștă, telegraf și telefon vor fi efectuate în acord cu Înalțul Comandament Aliat (Sovietic)...“.

Secția Propagandă a Statului Major al Armatei Roșii⁶. La 3 octombrie autoritățile române cereau prefecturilor de județ o situație a presei din provincie și, în special, informații privind existența autorizațiilor de apariție. Cererea era determinată de necesitatea aplicării imediate a prevederilor Convenției de armistițiu, dar și de adresele repetate ale C. Al. C., prin care se solicitau diverse situații asupra publicațiilor românești și informații asupra trecutului acestora. În cursul lunii octombrie și noiembrie 1944, prefecturile de județ trimiteau Direcției Presei astfel de situații cuprinzând date referitoare la: titlul, modul de apariție, tirajul, numărul autorizației, numele directorului și girantului responsabil, observații privind autorizația nouă și sancțiunile primite.

Pentru restabilirea ordinii și impunerea noilor reguli privind apariția publicațiilor, adresele Direcției Presei către Prefecturi se vor repeta periodic până la 6 martie 1945, date fiind condițiile deosebit de dificile de comunicare între administrația centrală și prefecturile de județ, cauzate de continuarea războiului dar și de instituirea controlului militar sovietic asupra majorității teritoriului românesc. Succesiunea acestor adrese și tonul din ce în ce mai autoritar, pot fi interpretate ca și consecințe directe ale discuțiilor oficiale pe marginea îndeplinirii condițiilor de armistițiu. Astfel, la 31 octombrie – cu puțin înainte de primirea notelor de protest ale locțiitorului președintelui C. Al. C., gen. Lt. Vinogradov⁷ – toți directorii de publicații erau înștiințați de instituirea obligației de a cere autorizația Comisiei de pe lângă Cenzura Centrală Militară și agreementul comisiei aliate, termenul limită fiind stabilit la 20 de zile de la emiterea ordinului⁸. Cererile urmau a fi adresate Cenzurii Militare Centrale, având anexate documentele prin care fuseseră aprobate publicațiile în trecut: copie după decizia Tribunalului pentru înscrierea în

⁶ DANIC, Fond MPN. Presă Internă, dosar 815, f. 196. Notă a Direcției Presei din 5 septembrie 1944 către toate publicațiile din București.

⁷ Idem, dosar nr. 805, f. 18-20. Material de publicat, din 2 noiembrie 1944, trimis presei de către Direcția din MPN cuprinzând memoriul de protest al locțiitorului președintelui C. Al. C., V. P. Vinogradov, către Guvernul României. Și o notă specială a Direcției către redacții cuprinzând indicațiile editoriale transmise de Legația Sovietică în legătură cu publicarea acestui material: „Domnii Secretari de Redacție sunt rugați ca alăturatul document să fie publicat, neapărat, fără nici o modificare, numai în pagina I-a mijloc și numai cu literă bloc. Adaosul acestui document (textul care începe după steluță) va fi inserat numai cu verzele”.

⁸ Idem, dosar 787, f. 12. Adresa de răspuns a Prefecturii Județului Severin din 16 noiembrie 1944 din care aflăm că s-a primit ordinul telegrafic nr. 3851, din 31 octombrie 1944.

registrul publicațiilor⁹ și copie după aprobarea fostului Serviciului Central al Cenzurii Presei din cadrul MPN, Comisia Permanentă de Control, verificare și aprobare a autorizațiilor publicațiilor. Direcția Presei repeta în fiecare circulară trimisă Prefecturilor de județe faptul că „apariția de noi publicații era autorizată numai de către comisia de pe lângă Cenzura Militară”¹⁰.

Până la 6 martie 1945, circuitul unei astfel de cereri de autorizare a apariției unei publicații periodice era: înaintarea cererii către Cenzura Militară Centrală a Presei pentru aprobare, fie direct, fie prin intermediul Direcției Presei; apoi, cererea, împreună cu fișa specială de publicație, erau trimise către Direcția Presei și Informației din cadrul Ministerului Afacerilor Străine pentru a fi solicitat acordul C. Al. C. Cererea, tradusă în limba rusă, era înaintată șefului Biroului Cenzurii de pe lângă C. Al. C., cel care își dădea acordul final asupra apariției publicației. Direcția Presei – având doar un rol de intermediar – intervenea cu adrese pe lângă consilierul de presă de pe lângă Legația Sovietică din România, S. A. Dangulov¹¹, prim adjunct al șefului secției politice al C. Al. C., solicitând acordul, fie pentru o singură publicație, fie pentru un grup.

Până la începutul anului 1945, acordul C. Al. C. a fost, în cele mai multe cazuri, doar o formalitate, obținându-l relativ ușor toate publicațiile periodice cu caracter politic, indiferent de partidul reprezentat. Adresele Direcției Presei primeau rezoluții favorabile în numele C. Al. C., în general sub formula: comisia „nu se opune la apariția următoarelor publicații” sau „nu are nimic de obiectat împotriva apariției următoarelor publicații”. Astfel, până la 31 octombrie 1944, primeau

⁹ Idem, dosar nr. 1088, f. 10, model de decizie a Tribunalului Ilfov de înscriere a unei publicații în Registrul publicațiilor, din 20 septembrie 1945.

¹⁰ Idem, dosar 981, f. 50. Adresa nr. 282 din 12 ianuarie 1945, a Prefecturii județului Putna către Ministerul Afacerilor Interne, prin care se cereau dispoziții privind apariția și cenzura publicațiilor periodice. Rezoluția Direcției Presei, datată 6 februarie 1945, ne lămurește asupra regimului apariției: „Potrivit circularei nr. 193 din 23 ianuarie 1945, apariția de noi publicații este autorizată numai de Comisia de pe lângă Cenzura Militară. În ce privește cenzurarea, ea continuă să se facă de organele locale potrivit instrucțiunilor primite”.

¹¹ Sava Artemievici Dangulov era, în 1944, consilier de presă pe lângă Legația Sovietică la București și prim adjunct al șefului departamentului politic al C. Al. C., fiind cel care elibera acordul asupra autorizațiilor de apariție a publicațiilor în numele comisiei aliate. Din 1946 a fost numit consilier de presă pe lângă Ambasada URSS la București, până în iulie 1947, când își încheie misiunea de consilier sovietic pentru presa română.

agrementul 69 de periodice, între care multe organe locale ale partidelor politice sau cotidiene centrale informative¹².

În perioada 11 octombrie 1944 – 16 martie 1945, Direcția Presei intervenise pentru un număr de 266 de publicații, majoritatea primind agreementul¹³. Cu toate acestea, șeful biroului de cenzură de pe lângă Legația Sovietică avea posibilitatea refuzului eliberării agreementului și, deci, a impunerii neaprobării apariției în numele C. Al. C., în special a acelor publicații care ar fi dăunat relațiilor cu Națiunile Unite. Rămânea la latitudinea consilierilor de pe lângă Legația Sovietică de a stabili care dintre publicații puteau dăuna acestor relații.

La începutul anului 1945, în contextul încordării relațiilor sovieto - române pe marginea îndeplinirii obligațiilor din Convenția de Armistițiu și în contextul crizei de guvern, documentele de arhivă ne dezvăluie astfel de situații în care agreementul asupra unor cereri de apariție este refuzat. În aceste condiții, au fost respinse cererile unor publicații vechi care doreau să-și continue apariția, dar și a unor publicații noi, cele mai multe dintre acestea fiind ziare informative și reviste științifice și de divertisment fără culoare politică. Astfel, la 27 decembrie 1944, Direcția Politică a C. Al. C. respingea agreementul asupra a 22 cereri, iar la 12 februarie asupra altor 47 de cereri. Pe baza documentelor de arhivă putem să susținem existența arbitrariului în luarea unor astfel de hotărâri, atâta timp cât nu exista nici o explicație în rezoluțiile asupra cererilor de agreement respinse, se anunța doar că C. Al. C. „găsește nepotrivit timpului de față apariția următoarelor publicații” sau „C. Al. C. găsește inoportună apariția”¹⁴. În același timp, tot la 12 februarie, C. Al. C. găsea oportună apariția unor publicații

¹² DANIC, Fond MPN. Presă Internă, dosar 889, f. 8. Copie tradusă a tabelului cu publicațiile care au primit agreement până 31 octombrie 1944.

¹³ Idem, dosar 984, f. 1-4. Tabel de ziare și reviste pentru care s-a intervenit pe lângă C. Al. C., dintre care menționăm: „Jurnalul de Dimineață”, „Ardealul”, „Țărânsul”, „Curierul”, „Libertatea”, „Drapelul” etc.

¹⁴ Idem, dosar 1065, f. 63. Adresa C. Al. C. nr. 2470 din 29 decembrie către Direcția Presei; *ibidem*, f. 7- 8. Adresă a C. Al. C. Secția politică către Direcția Presei, din 12 februarie 1945. C. Al. C. găsea inoportună apariția unor publicații precum: „Azi”, „Actualitatea”, „Armata Noastră”, „Victoria Ardealului”, „Voința Poporului”, „Descătușarea”, „Curajul”, „Clujul” PNT Sibiu, „Lupta”, „Muncitorul”, „Răsăritul”.

periodice ale partidelor și organizațiilor din cadrul FND, precum „Frontul Plugarilor” și „Viața Sindicală”¹⁵.

În condițiile dezordinii generale determinate de criza politică, în pofida tuturor încercărilor autorităților române de a face ordine în presă, existau încă foarte multe publicații fără autorizație sau agrement, cu precădere în provincie. Potrivit datelor privind situația autorizațiilor de apariție a publicațiilor periodice din București la nivelul anului 1945 – excluse fiind cotidienele – din totalul de 228 de periodice, 111 aveau doar autorizația Cenzurii Militare, 32 aveau agrementul C. Al. C, iar 37 apăreau pe baza autorizațiilor de dinainte de 23 august 1944, acestea din urmă fiind cu caracter științific¹⁶. Restul de 48, fie au renunțat să apară, fie nu le-au fost aprobate cererile. Astfel, 10 publicații aveau cererile respinse de C. Al. C., șase respinse de Cenzura Militară, iar 32 au renunțat să mai apară din lipsă de fonduri.

După instaurarea guvernului Petru Groza s-au impus noi condiții de apariție a publicațiilor periodice, obligatorii și mai stricte, în contextul subordonării politice a cenzurii militare. Odată cu reînființarea Ministerului Propagandei, Cenzura Centrală Militară trece, prin decizia ministrului din 20 martie 1945, în subordinea acestui minister¹⁷. Pretextul folosit a fost obligația executării stricte a articolului 16 din Convenția de Armistițiu și necesitatea asigurării ordinii și siguranței interne. După acest moment, au început presiunile politice și manevrele menite a submina propaganda prin presă a partidelor politice intrate în opoziție, dar și cele menite a elimina toate publicațiile culturale de tradiție care nu s-ar fi înscris în proiectul de înnoire culturală al autorităților pro-comuniste. Între aceste manevre s-a înscris și refuzul eliberării autorizațiilor de apariție.

Pentru perioada de după 6 martie 1945, odată cu centralizarea deciziei asupra controlului și cenzurii presei la nivelul Ministerului

¹⁵ *Ibidem*, f. 9, adresă a C. Al. C. Secția politică către Direcția Presei, agrement din 12 februarie pentru alte ziare printre care „Frontul Plugarilor”, director D. Micle și O. Livezeanu; „Viața Sindicală” organ al CGM.

¹⁶ *Ibidem*, f. 97-103. Situația Presei periodice interne, excluzând cotidienele. Erau asimilate publicațiilor periodice toate celelalte publicații în afară de: săptămânale și bisăptămânale, lunare și bilunare, trimestriale, anuale, indiferent de caracterul lor.

¹⁷ Idem, dosar nr. 877, f. 88-89. Decizia, nr. 3395 a Ministrului Propagandei Naționale, P. Constantinescu-Iași, din 20 martie 1945, de reorganizare a Cenzurii Centrale Militare, publicată în *Monitorul Oficial*, Partea I, an. CXIII, nr. 67, din 22 martie 1945, p. 2146.

Propagandei, era prevăzut, în planul general al Direcției Presei, „controlul permanent și strâns al întregii prese, cu deosebire în București și organizarea presei din provincie”¹⁸. În privința autorizațiilor de apariție se dorea impunerea unui singur tip de aprobare, prin prisma acestor intenții putând fi interpretate și noile reglementări privind eliberarea autorizațiilor de apariție și măsurile luate pentru stabilirea unei situații generale a presei. Direcția Presei va decide, de acum încolo, asupra autorizațiilor de funcționare, noile autorizații înlocuindu-le pe cele eliberate de Cenzura Militară sau de prefecturi. Această situație s-a menținut până la reorganizarea Ministerului și instituirea Serviciul Regionalelor, când se vor schimba din nou regulile, prin intervenția consilierilor regionali în circuitul birocratic al autorizațiilor de apariție. Aceeași Direcție se ocupa, în continuare, de obținerea agrementului C. Al. C., cererile și adresele fiind trimise noului șef al biroului cenzurii de pe lângă C. Al. C., maiorul Levy.

Odată cu organizarea Regionalelor de presă și propagandă, pretextul folosit fiind dorința de a pune capăt anarhiei din presa din provincie, se modifică din nou reglementările privind autorizarea apariției publicațiilor periodice, în sensul complicării parcursului cererilor și al impunerii unui control politic mai strict asupra apariției ziarelor. În privința eliberării autorizațiilor, consilierii regionali nu aveau decât rolul de a asigura transmiterea ordinelor Direcției Presei către direcțiile publicațiilor și a cererilor acestora către Direcția Presei. Cu toate acestea, consilierii regionali de propagandă, în general numiți de către minister dintre membrii partidului comunist sau ai organizațiilor subordonate, își vor aroga dreptul de a da referințe și chiar de a interveni pentru aprobarea unor publicații sau pentru suprimarea altora.

Politica de înnoire culturală a permis, pe parcursul anului 1947 și a anului 1948, suprimarea celor mai multe dintre ziarele și revistele culturale și științifice din perioada interbelică. În spiritul acestei politici culturale, Ministerul Informațiilor dispunea, în februarie 1948, obligația înnoirii autorizațiilor de apariție pentru toate publicațiile periodice. Această regulă viza instituirea unei evidențe corecte a publicațiilor din țară și eliminarea celor nedorite printr-o metodă simplă, *refuzul înnoirii autorizației*, cazul buletinului „Studii și Cercetări Istorice” fiind elocvent.

*

¹⁸ Idem, Fond CC al PCR. Propagandă și Agitație, dosar nr. 15 pe 1947, f. 1-29. Memoriu P. Constantinescu-Iași privind planul Direcției Presei pe 1945.

În privința publicațiilor periodice necotidiene, în general publicații cu caracter pur științific, fără substrat politic și cu colaboratori democrați, formalitățile de aprobare constituiau o adevărată piedică, condiții în care s-a încercat integrarea lor în regimul publicațiilor neperiodice. Acest regim era diferit de cel al cotidienelelor, cererea de autorizare fiind trimisă Secției politice din cadrul C. Al. C., prin intermediul Direcției Presei, însoțită de trei exemplare ale cărții tipărite, urmând ca aprobarea să fie dată direct de aceasta și cenzura să fie făcută de către cenzorii sovietici, care își rezervau dreptul de suprimare a întregii cărți sau numai a unor pasaje. Pentru a simplifica formalitățile, Direcția Presei propunea comisiei aliate, în ianuarie 1945, prin intermediul Comisiei Române pentru aplicarea Armistițiului, ca publicațiile științifice notorii să urmeze regimul publicațiilor neperiodice¹⁹. Cererea autorităților române nu a fost aprobată, de vreme ce, pe parcursul anului 1945, publicațiile științifice și culturale, trimestriale sau anuale, încă făceau demersuri pe lângă Direcția Presei pentru obținerea agrementului C.Al.C., acesta fiind și cazul revistei „Cercetări Istorice”²⁰.

Apariția ultimelor două volume ale buletinului „Studii și Cercetări Istorice” s-a realizat într-o perioadă deosebit de dificilă, având în vedere situația economică grea a instituțiilor de cultură, dar mai ales prefacerile politice din perioada postbelică. Așa cum dovedesc documentele de arhivă, cu efortul susținut al directorului Al. Boldur și al comitetului de redacție, rezultatele cercetărilor colectivului Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol”, din perioada 1944-1947, au putut fi publicate în cele două volume, XIX/1946 și XX/1947 (vol. II și III din seria nouă)²¹. În perioada noiembrie 1945 - martie 1948, conducerea

¹⁹Idem, dosar 1065, f. 1. Adresă a Directorului Presei din Ministerul Afacerilor Străine, R. Hillard, din 30 ianuarie 1945, către Comisia Română pentru aplicarea Armistițiului pentru a interveni pe lângă C. Al. C. (Sovietică) în vederea modificării regimului aprobării publicațiilor periodice necotidiene.

²⁰*Ibidem*, dosar nr. 1091, f. 31. Cererea nr. 53 din 24 noiembrie 1945 a Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” Iași către Ministrul Propagandei Naționale.

²¹Dosarul nr. 1091 din partea structurală Presă Internă a fondului Ministerul Propagandei Naționale, având 113 file, conține cereri, adrese, memorii și fișe de publicații ale mai multor ziare și reviste, trimise în perioada 1945-1948 către Direcția Presei pentru obținerea aprobării de apariție. Documentele din dosar sunt ordonate cronologic și în ordine alfabetică, literele S și T. Dosarul a fost văzut în perioada

Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” făcea toate demersurile necesare în vederea obținerii aprobării pentru apariția volumelor XIX-XXI din „Studii și Cercetări Istorice”, a agrementului sovietic, dar și a autorizației de apariție permanentă. Odată cu solicitările de aprobare, au fost trimise pentru cenzurare și trei exemplare din noul volum, așa cum prevedeau regulile în vigoare, unul dintre acestea fiind trimis, prin Direcția Presei, la Biroul de cenzură de pe lângă C. Al. C.

Noua orientare a revistei către colaborarea ruso-română, subliniată în cererea pentru volumul al XIX-lea, cu scopul de a-i influența pe cei în măsură a da aprobarea, este o dovadă a înțelegerii, de către conducerea buletinului și a Institutului, a noii situații politice din România. În acea perioadă, publicațiile periodice dedicate colaborării româno-ruse beneficiau de o aprobare rapidă și de ajutorul Direcției Presei pentru obținerea agrementului C. Al. C., exemplul publicației oficiale a A. R. L. U. S., „Veac Nou”, fiind concludent.

Fișele speciale cerute de către Direcția Presei pentru evidența publicațiilor conțineau două rubrici, în care se solicita specificarea caracterului publicației (religios, literar, politic, economic etc.) și a culorii sau apartenenței politice (indep., FND, PCR, PSD, PNL etc.). În funcție de caracterul și culoarea politică, publicația primea cu rapiditate sau nu primea autorizație, i se aproba cota de hârtie cerută și chiar i se livra, sau se intervenea imediat pe lângă C. Al. C. pentru obținerea agrementului. Caracterul științific al buletinului Institutului „A. D. Xenopol” și lipsa unei culori politice explică greutatea cu care i s-a aprobat cererea de apariție, în pofida orientării revistei către promovarea colaborării științifice ruso-române.

Un alt obstacol în calea apariției celor mai multe dintre revistele științifice era obținerea cu greutate a agrementului C. Al. C., atât pentru apariția temporară, cât mai ales pentru apariția permanentă. Conducerea buletinului „Studii și Cercetări Istorice” cerea, încă din 1945, intervenția Direcției Presei pe lângă C. Al. C. pentru obținerea agrementului. Intervenția, credem noi, a rămas fără răspuns. Aflăm, din cererile pentru editarea volumului următor, că agrementul pentru apariția permanentă nu s-a obținut, șeful Biroului Cenzurii din cadrul C. Al. C., maiorul Levy, și-ar fi pus apostila de cenzurare, „bun de imprimat”, direct pe volumul trimis odată cu cererea de aprobare, urmând ca un răspuns oficial să fie

1968-1990 de către 6 cercetători, dar până acum nu cunoaștem să fi apărut vre-un studiu sau articol despre documentele referitoare la „Studii și Cercetări Istorice”, filele 31-44.

dat ulterior. Răspunsul oficial al C. Al. C. nu a mai fost trimis și, credem că nici nu a fost emis, de vreme ce, în 1946, Institutul „A. D. Xenopol” face noi demersuri pentru obținerea acordului în vederea apariției permanente. Răspunsul Direcției Presei la cererea din 24 noiembrie 1945 nu s-a păstrat la dosar și aflăm, din cererile din cursul anului 1946, că pentru volumul al XIX-lea s-a obținut doar aprobarea „directă” – credem noi, verbală – a directorului Gr. Preoteasa, ceea ce a permis – conducerii revistei – editarea volumului XIX în prima jumătate a anului 1946.

Odată apărut acest volum, Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol” reia demersurile pentru a obține aprobarea de apariție pentru volumul XX și autorizația permanentă, cererea fiind înaintată către biroul regional Iași la 12 iunie 1946²², în conformitate cu noile dispoziții. Adresa²³ Direcției Presei, din 19 iunie, semnată de Gr. Preoteasa, dădea cererii Institutului un răspuns ambiguu, rezolvând problema apariției volumului al XX-lea, dar nu și pe cea a autorizației permanente: „vi se admite tipărirea volumului XX între timp urmând a se face formele legale pentru obținerea acordului Comisiei Aliate de Control”. Într-adevăr, Directorul Presei intervine, la 20 iunie, printr-o adresă²⁴ către noul șef al Biroului Cenzurii de pe lângă C. Al. C., maior A. S. Cebanenco, pentru obținerea acordului, prin care se cerea comunicarea rezultatului cu privire la cererea pentru autorizația permanentă a buletinului „Studii și Cercetări Istorice”, al cărui ultim număr se afla la tipar cu avizul Direcției Presei.

Cererea Direcției Presei rămânând fără răspuns, justifică repetarea adresei către C. Al. C. la 3 iulie 1946²⁵, în care se solicita, din nou, emiterea acordului pentru apariția buletinului „Studii și Cercetări Istorice” sub formula: „Direcțiunea Presei avizează favorabil și vă roagă a-i comunica dacă Comisia Aliată de Control are de făcut vre-o obiecțiune în cauză”. De data aceasta, C. Al. C. a emis acordul pentru

²² DANIC, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 36, Adresa nr. 106 din 12 iunie 1946 a Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” Iași către Direcția Presei din Ministerul Informațiilor pentru obținerea aprobării de apariție a volumului XX din buletinul „Studii și Cercetări Istorice”.

²³ *Ibidem*, f. 37, adresă de răspuns nr. 496 din 19 iunie 1946, a Direcției Presei la adresa Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” Iași.

²⁴ *Ibidem*, f. 38, adresă din 20 iunie 1946 a Direcției Presei către Biroul Cenzurii de pe lângă C. Al. C. (Sovietică).

²⁵ *Ibidem*, f. 39, adresa din 3 iulie 1946 a Direcției Presei Biroul Cenzurii de pe lângă C. Al. C. (Sovietică).

apariția buletinului, fără a specifica dacă este de acord cu apariția permanentă, după cum aflăm din adresa de răspuns trimisă de Direcția Presei către Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol” din Iași, la 11 iulie 1946²⁶. Conducerea instituției era anunțată de soluționarea favorabilă a cererii din 12 iunie 1946: „Direcțiunea Presei a aprobat continuarea apariției buletinului” sub direcția lui Al. Boldur, în baza agrementului C. Al. C. După toate aceste demersuri a fost posibilă tipărirea și punerea în circulație, în 1947, a volumului XX al buletinului „Studii și Cercetări Istorice”, ultimul din seria nouă, deși acest lucru nu era anticipat de către directorul revistei, care a considerat aprobarea din 11 iulie drept autorizație de apariție permanentă.

Ultima cerere pentru reapariție a fost înaintată de Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol”, la 14 februarie 1948, prin intermediul biroului regional Iași. Prin adresa²⁷ către Ministerul Informațiilor se solicita, în conformitate cu ultimele instrucțiuni, înnoirea aprobării de apariție a buletinului „Studii și Cercetări Istorice”. Cererea pentru aprobarea apariției, semnată de N. Corivan și N. Grigoraș, a ajuns, prin Direcția Județenelor, fostul Serviciu al Regionalelor, la Direcția Presei din Ministerul Informațiilor. Aceasta era însoțită de o copie a adresei²⁸ Consiliului Cultural Iași, fosta Regională Iași, datată 15 martie 1948. Consilierul regional, Constantinescu, și secretarul cultural, Boghiceanu, anunțau că avizul biroului județean pentru apariția buletinului „Studii și Cercetări Istorice” era favorabil. Acest aviz fusese dat de biroul Iași în urma referatului cenzorului, Scheghrer Otto, după consultarea „forurilor culturale județene competente”, adică a Județenei de partid. Structurile locale de presă și propagandă ale P. C. R. supervizau activitatea birourilor Ministerului Informațiilor din teritoriu, a Consiliilor Culturale.

Consilierul regional solicita reînnoirea autorizației de apariție pentru buletinul Institutului „A. D. Xenopol”. Pentru că solicitarea din 15 martie nu a primit răspuns, Consiliul Cultural Iași a reînnoit adresa²⁹ către Direcția Presei,

²⁶ *Ibidem*, f. 40, adresa nr. 1277 din 11 iulie 1946 a Direcției Presei către Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol” Iași privind aprobarea apariției volumului XX din „Studii și Cercetări Istorice”.

²⁷ *Ibidem*, f. 41, adresă a Institutului „A. D. Xenopol” către Ministrul Informațiilor, din 14 februarie 1948, prin care se cere înnoirea autorizației de apariție a buletinului.

²⁸ *Ibidem*, f. 42, copie a adresei nr. 1377 din 15 martie 1948, a Consiliului Cultural Iași către Direcția Județenelor pentru Direcția Presei din Ministerul Informațiilor.

²⁹ *Ibidem*, f. 43, adresei nr. 2421 din 19 martie 1948, a Consiliului Cultural Iași către Direcția Presei din Ministerul Informațiilor.

la 19 martie 1948. Abia la 25 martie 1948 a fost trimis un răspuns oficial Institutului. Adresa³⁰ de răspuns a Direcției Presei, semnată de G. Ivașcu, noul director al presei, anunța conducerea Institutului că „Direcțiunea Presei în conformitate cu dispozițiunile în vigoare, nu reînnoiește autorizația de apariție revistei „Studii și Cercetări Istorice” din Iași”. Fără o motivație întemeiată, buletinul era suprimat printr-o formulă vagă, „respectarea dispozițiilor în vigoare”, dispoziții care vizau aplicarea politicii de înnoire culturală. În aceste condiții, materialele deja trimise spre publicare au fost editate, în același an, ca broșuri separate, sub titlul Publicațiile Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol”. Cererile repetate de înnoire a aprobării de apariție din perioada februarie-martie 1948 și răspunsul negativ nejustificat, dovedesc modul arbitrar în care au fost suprimate foarte multe dintre revistele culturale și buletinele științifice românești, în cadrul proiectului comunist de reorganizare și reînnoire a vieții culturale.

În perioada 1944-1947, îndeplinirea tuturor formalităților privind apariția publicațiilor periodice a fost foarte dificilă, pe de o parte datorită multitudinii de aprobări necesare și, pe de altă parte, datorită schimbărilor anuale a reglementărilor. Ceea ce s-a schimbat după 23 august a fost, pe de o parte, instituirea unui control politic asupra eliberării autorizațiilor prin acel consiliu consultativ de pe lângă Cenzura Militară a Presei și apoi a impunerii autorizațiilor eliberate de Direcția Presei din cadrul Ministerului Propagandei condus de comuniști și, pe de altă parte, instituirea unui control extern prin impunerea acordului sovietic asupra deciziilor luate de către autoritățile românești. Toate aceste manevre erau menite a tergiversa și chiar a împiedica apariția acelor publicații fără „ținută democratică”, care nu se integrău în programul de înnoire culturală al noilor autorități politice. Autorizațiile erau atât un instrument de cenzură și control, prin care puterea politică se putea asigura de adecvarea politicii editoriale la interesele sale și de disponibilitatea solicitantului de a respecta normele impuse, cât și un instrument de șantaj. Întârzierile erau determinate de rapiditatea cu care direcțiile periodicelor acceptau directivele și normativele Ministerului în acțiunea de promovare a acțiunilor guvernului. Orice argument folosit de directorii publicațiilor pentru atragerea bunăvoinței autorităților, precum vechimea, caracterul eminent cultural - științific sau informativ și reputația comitetelor de direcție, nu au contat, singurul criteriu valabil fiind cel al orientării politice „juste”, în

³⁰ *Ibidem*, f. 44, adresă nr. 1195 din 25 martie 1948 de răspuns a Direcției Presei la cererea Institutului din 14 februarie 1948, refuzul înnoirii autorizației de apariție pentru „Studii și Cercetări Istorice”.

sprijinul guvernului P. Groza. De cele mai multe ori, așa cum dovedesc documentele de arhivă, eliberarea autorizațiilor a depins de orientarea politică pro-guvernamentală a publicațiilor periodice, indiferent de caracterul lor.

Putem afirma că impunerea unor noi autorizații eliberate de Direcția Presei din cadrul Ministerului Propagandei – minister controlat de comuniști atât prin ministrul în funcție cât și prin directorii principalelor Direcții, toți fiind membri sau simpatizanți ai PCR – a fost o manevră de eliminare din presă a periodicelor nedorite, în special a acelor publicații care ar fi putut sprijini partidele istorice, indiferent de caracterul lor, politic, științific sau cultural. Cazul revistei „Studii și Cercetări Istorice” nu este singular, el constituie doar un exemplu al modului în care impunerea noilor autorizații, eliberate doar de către Direcția Presei, a fost una dintre manevrele de eliminare a publicațiilor care nu se integrău peisajului publicistic nou, dorit de comuniști.

Résumé

LA CENSURE PRÉVENTIVE APRÈS 23 AOÛT 1944: LES AUTORISATIONS DE PARUTION.

ETUDE DE CAS „STUDII ȘI CERCETĂRI ISTORICE”

L'intervention du pouvoir politique pour régulariser les normes de fonctionnement de l'institution de la presse a franchi les limites de l'établissement et de l'application de la loi, pendant le gouvernement de P. Groza. Les autorités ont manifesté la tendance de contrôler tous les aspects de l'activité des journaux, en faisant appel à la censure et aussi aux méthodes associées. Parmi les procédés de la censure officielle il y avait le contrôle de la délivrance des autorisations de parutions des publications périodiques.

Le cas de „Studii și Cercetări Istorice”, qui a été l'une des principales revues roumaines de spécialité de la période de l'entre-deux-guerres, n'est pas singulier. En mars 1948, dans le contexte du début de la politique de régénération culturelle et de réorganisation de la vie scientifique roumaine du nouveau régime, la revue a été supprimée en même temps que plusieurs publications périodiques culturelles et scientifiques roumaines, par le procédé du refus de la délivrance des autorisations. Les documents trouvés dans les Archives Nationales Historiques Centrales le fonds du Ministère de la Propagande Nationale sont la preuve de la situation plus que difficile dans laquelle ont été publiés les périodiques et les deux derniers numéros de la revue „Studii și Cercetări Istorice”, *et aussi la preuve des procédés de la censure officielle.*

**CARTEA ROMÂNEASCĂ TIPĂRITĂ ÎN BUCUREȘTI ÎN
FONDURI ȘI COLECȚII DIN CHIȘINĂU
(ULTIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XVII-LEA -
ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA)**

Igor CERETEU

Basarabia a fost destul de receptivă la produsele tipografice ieșite de sub teascurile bucureștene.

Întâlnite destul de frecvent în colecții particulare¹, în bibliotecile bisericilor și ale mănăstirilor, în colecțiile instituțiilor muzeale sau în ale altor instituții de profil, cărțile tipărite în București ne-au atras atenția în mod deosebit. Pe lângă faptul că sunt destul de numeroase, ele prezintă însemnări marginale, extrem de interesante, care ne oferă informații cu caracter variat.

Nicolae Iorga vedea în aceste însemnări „istoria, care nu e compusă, ci numai însăilată, notată incidental și sporadic, de cei modești și puțin cărturari uneori, care nu se gândesc nici la un patron, nici la un public ci pun pe hârtie ce știu, din simplul impuls instinctiv de a nu lăsa ca faptele să se piardă ori din nevoie de a face și pe alții, necunoscuți, martori ai suferințelor, isprăvilor și întâmplătoarelor bucurii ale lor”².

¹ Este bine cunoscut faptul că numeroase manuscrise și tipărituri se mai păstrează, și în prezent, în bibliotecile personale. Recent dl. dr. Teodor Candu, originar din satul Văsieni (Ialoveni) mi-a oferit o carte din biblioteca personală pentru identificare și datare. Cartea conține 211 file nenumerate. Coperțile cărții sunt din lemn, îmbrăcat în piele de culoare neagră. Pielea de pe coperte este deteriorată, fragmentată. Cotorul este din piele, găurit. Pe centrul primei coperte este situat un medalion în formă de romb pe axa longitudinal, cu imagine ștersă. Foile sunt rupte la colțuri și desprinse unele de altele. Coperțile sunt desprinse de corpul cărții. Are urme de cheutori din piele. Lipsesc foaia de titlu și sfârșitul cărții. Cartea a fost tipărită în anul 1748 în tipografia Mitropoliei din București. Nu are însemnări care să ofere date despre circulația cărții. Are însă câteva însemnări: pe f. 26v-27v: «Aceasta Psaltiri este a lu(i) popa Ion. Amen»; f. 38: «Să să știe di cându învață carte i(m)bla veletul (însemnarea neterminată)». Are 17 rânduri pe pagină. Oglindea paginii: 10,5 x 7,5 cm. Dimensiunea cărții: 17 x 10,5 x 4,5 cm.

² N. Iorga, *Istoria țării prin cei mici*, în *Revista istorică*, VII, 1921, 1-3, p. 26.

Însemnările erau scrise îndeosebi de slujitorii bisericii care, de cele mai multe ori, procurau sau difuzau cărțile religioase. Frecvent aceștia notau, pe spațiile libere ale foilor, informații care confirmau apartenența cărții posesorului respectiv. Această categorie de însemnări ne oferă informații despre titlul cărții, prețul, posesorii, blestemele pentru aceia care îndrăzneau să o înstrăineze și, nu în ultimul rând, biserica sau localitatea în care se afla cartea³. De cele mai multe ori, cărțile erau cumpărate, însă există numeroase cazuri când acestea erau dăruite bisericilor de unele persoane sau comunități⁴.

După instaurarea regimului sovietic în Basarabia, cu precădere începând cu anul 1950, s-a pus problema revizuirii bibliotecilor bisericilor și evident confiscarea literaturii românești editată până la 1917. Acest fenomen avea drept scop lichidarea oricăror influențe românești în societatea din Basarabia⁵.

Până în momentul de față, am reușit să cercetăm mai multe colecții din Chișinău⁶ care păstrează diverse tipărituri salvate în timpul închiderii lăcașelor de cult de către sovietici.

Procesul curățirii bibliotecilor bisericilor de valorile spirituale, în special, literatura de cult, urma să fie finalizat până la 1 ianuarie 1951⁷. Multe dintre cărțile de cult s-au pierdut și doar unele dintre ele au fost depozitate în biblioteci sau muzee, unde sunt păstrate, cu pietate, până în prezent.

Includerea acestora în circuitul științific va oferi posibilitatea de a valorifica la general multitudinea și diversitatea de aspecte pe care le-am

³ I. Cereteu, *Valoarea documentară și semnificația istorică a notelor posesorale*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 4, 2004, p. 81.

⁴ Idem, *Consemnări marginale de pe cărți vechi bisericesti (din colecția MNIM)*, în *Tiragetia*, XIII, 2004, p. 186 (în continuare 2004a).

⁵ В. Пассар, *Суровая правда истопуи*, Chișinău, 1998, p. 315-320.

⁶ Dintre aceste instituții menționăm următoarele: Biblioteca Națională a Republicii Moldova - Secția Carte rară și veche, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fondul Mănăstirii Noul Neamț (fond 2119, inventar 6), Biblioteca Universității de Stat din Moldova. Colecții speciale, Muzeul Național de Artă al Moldovei, Muzeul Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu”, Muzeul de Etnografie și Istorie Naturală a Republicii Moldova, Muzeul Pedagogic Republican și parțial Biblioteca Academiei de Științe a Republicii Moldova - Secția Carte veche.

⁷ Ludmila Tihonov, *Politica statului sovietic față de cultele din R. S. .S. Moldovenească (1944-1965)*, Chișinău, 2005, p. 44.

sesizat, și în particular, reconstituirea filierelor prin care aceste valori din patrimoniul neamului românesc au ajuns la est de Prut⁸.

Tipăriturile românești au circulat cu aceeași intensitate și în afara hotarelor istorice românești, mai ales acolo, unde existau biserici ortodoxe cu oficierea serviciului divin în limba română⁹.

Prin materialul de față ne-am propus să introducem în circuitul științific cărțile tipărite în București din colecțiile din Chișinău și, de asemenea, să urmărim filierele prin care au pătruns aceste valori bibliofile la est de Prut și să evidențiem segmentele geografice în care au circulat pe teritoriul Basarabiei. Informațiile respective pot fi desprinse cu ușurință din însemnările posesorilor de carte care le făceau pentru „ținere de minte” sau „ca să știe”, iar alteori pentru că „am scris pentru că mâna putrezește, iară slova în veci trăiește”¹⁰. Un posesor de carte, Georgiu Dincha, nota la sfârșitul unei însemnări pe un *Apostol* tipărit la București în anul 1743 că „amu scrisu pentru aducere aminte”¹¹. Ieromonahul Domintian scria, pe o *Liturghie* tipărită la Chișinău în anul 1815, „că omul să trece și mâna putrezește, iară scresoarea în veci trăiește”¹².

Cărțile ajungeau la destinație prin diferite căi. Una dintre ele era achiziționarea acestora de la negustori, care aveau un oarecare profit din astfel de activități. Un exemplu concludent în această privință este oferit de însemnarea de pe un *Octoih*, tipărit în anul 1774 la București în Tipografia Mitropoliei¹³ și care se află în fondurile Muzeului de Artă al Moldovei (nr. inv. 4021). Conform acestei informații, cartea a fost procurată de preotul Gheorghe Antiohiviciu Aracsicu în anul 1780 „de noo de la unu neguțătoriu, anumi Lazăr de pi Tazlău, care Lazăr era

⁸ Igor Cereteu, *Cărți vechi și însemnări valoroase (din colecția Muzeului Național de Artă al Moldovei)*, în *Destin românesc. Revistă de istorie și cultură*, S. N., 2006, An I (XII), nr. 2 (46), p. 177.

⁹ Paul Mihailovici, *Manuscrise și cărți românești în Jugoslavia*, în *Arhivele Basarabiei*, 1930, An II, nr. 3, p. 301-304.

¹⁰ Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, *Apostol*, București, Tipografia Mitropoliei, 1774, nr. inv. FB-23062-62 (în continuare se va cita: MNAIM)

¹¹ MNAIM, *Apostol*, București, Tipografia Mitropoliei, 1743, nr. inv. FB-23062-87.

¹² Biblioteca Universității de Stat din Moldova, Colecții speciale, *Liturghie*, Chișinău, Tipografia Exarhicească, 1815, nr. inv. 1689107 (în continuare se va cita: BUSM CS).

¹³ Muzeul Național de Artă al Moldovei, *Octoih*, București, Tipografia Mitropoliei, 1774, nr. inv. 4021 (în continuare se va cita: MNAM).

neguțător de cărți, de li aducea din Țara Rumânească din București și li neguțătoarea, adică le vendea mai scumpu aicea în Țara Moldovii”. După moartea preotului cartea urma să fie moștenită de unul dintre feciorii acestuia cu mențiunea că „fetele și ginerii și oricini di partea fetelor treabă cu cartea să nu aibă”. După procurare, cărțile erau legate și copertate. Existau în acest sens meseriași speciali; adeseori aceste operațiuni erau realizate chiar de către preoți.

Prezentăm, în continuare, câteva date privind lucrările identificate în colecțiile din Chișinău:

Apostolul, ediția din 1683¹⁴, în scaunul Mitropoliei, există în trei exemplare¹⁵.

Primul exemplar are consemnări ale posesorilor. Cele mai timpurii însemnări sunt datate 8 decembrie 1727 și atribuie cartea bisericii cu hramul Sfintei Parascheva; localitatea, din cauza rupturilor și a ștersăturilor, nu a putut fi citită. Este precizat, de asemenea, că *Apostolul* „l-au cumpărat Ion Păcurar căpitanul, di la dascălu(l) Ciur în trei lei, și am dat la bisărică ce-i hramul Preapodobna Paraschiva pentru <a fi iertat> păcatul părinților “. Ulterior, în anul 1893 cântărețul S. D. Groppa notează pe fila 1 a cărții că a venit în parohia Voloavele, la biserica cu hramul Sfântului Arhanghel Mihail la 23 august 1893.

Așadar, această carte a circulat în partea de nord a Basarabiei, începând cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea până la mijlocul secolului al XX-lea, când a fost confiscată de autoritățile sovietice și depusă la Biblioteca Națională a Republicii Moldova.

Al doilea exemplar nu a putut fi cercetat suficient din cauza că se află în expoziția permanentă a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, dar se știe că are însemnări posesorale. Se cunoaște doar că a fost achiziționat de la Ion Pârciu din orașul Cantemir în anul 1988.

Deci, se poate deduce că această carte a circulat în partea de sud a Moldovei de răsărit.

¹⁴ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche. 1508-1830*, tom I, 1508-1716, București, 1903, nr. 76, p. 258-262 (în continuare se va cita: *BRV*).

¹⁵ Primul exemplar, cu însemnări posesorale, a fost depistat în colecția Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova cu nr. inv. 77102 (în continuare se va cita: *BNRM*), al doilea în fondurile MNAIM (nr. inv. FB-23062-92) și al treilea în colecția Bibliotecii Academiei de Științe a Republicii Moldova (în continuare se va cita: *BAȘ*) cu nr. inv. 321382.

Cele două exemplare sunt complete, se păstrează în stare bună, au scoarțe din lemn, îmbrăcate în piele de culoare cafenie, cu chenare pe margini și medalioane pe centru, executate prin presare.

Cel de-al treilea exemplar a circulat, mai întâi, probabil, în Țara Românească și a aparținut preotului Oprea din satul Înghimpoasa; ulterior, probabil în prima jumătate a secolului al XX-lea, ajunge în Basarabia. Exemplarul este incomplet lipsind sfârșitul cărții¹⁶.

Apostolul tipărit la București în anul 1683 poate fi considerat, fără putință de tăgadă, cea mai veche carte bucureșteană din colecțiile din Chișinău și este a patra carte ieșită de sub teascurile tipografiei din capitala Țării Românești¹⁷. Prin tipărirea acestei lucrări s-a făcut un pas înainte în vederea introducerii limbii române în Biserică¹⁸.

Evangelie, ediția din 1693¹⁹, în scaunul Mitropoliei, un exemplar²⁰, incomplet. Lipsesc: foaia de titlu, primele 21 pagini, p. 169-372; unele foi sunt scrise de mână.

Din însemnările posesorilor putem reieși că *Evangelia* a circulat prin părțile Argeșului pe la 1839. A aparținut satului Furduiești iar ulterior a fost închinată bisericii din Rătești de sub Argeș. Momentul trecerii Prutului nu poate fi precizat.

Molitvenic, ediția din 1722²¹, în scaunul Bucureștilor, în 2 exemplare²².

¹⁶ Însemnări de pe exemplarul al treilea: F. 3^v-12: „Să s(ă) știe. Acestu <sfântu> și dumneze(e)scu Apostol este a lui priotului Oprea ot sat Înghimpo(a)sa, cumpărat din puterea lui și cine s-ar ispiti a-l înstreina de la mâna mea să fie procler”.

¹⁷ M. Danilov, A. Grițco, L. Malahov, *Cartea românească în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Catalog. (1683-1918)*, Chișinău, 2002, p. 16.

¹⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Chișinău, 1993, p. 216.

¹⁹ *BRV*, tom I, nr. 95, p. 328-335.

²⁰ Exemplarul se află în colecția BAȘ cu nr. inv. 36079. Însemnări: pe o foaie curată de la sfârșitul cărții: „Aceste Evanghelii dintr-ale Sfă(n)tului Maslu, fiind fost lipsă, ambeli pierdute s-au scris de mine, supt iscălitul, cu mâna mea și părintele duhovnic Trandafir ot Popești mii au spus și s-au iscălit drept știință. 1839, mart 13. Gregore Rătecu sin Ioan Rătecu răp(o)satu. Erei Trandafir duhovnic din sat Popeștii m-am iscălit cu mâna mea”; pe ultima f. curată de la sfârșitul cărții: „Această sfântă Evanghelie, aflându-să din vechime hărăzită de răp(osa)t tata mieu Ioan Rătescu sfintei biserici din Furduiești ... sau pre noi de mine supt iscălit și s-au închinat sfintei biserici ce s-au zidit în satul Răteștii din sub Argeș. Cetitorilor ziceți Dumnezeu să ne fie milostiv și iertător. Let 1839, deche(mvrie) 3”.

Din însemnările posesorilor constatăm că primul a circulat pe la 1770 în nordul Basarabiei, în satul Pociumbeni, raionul Râșcani și a aparținut preotului Afanasi din această localitate; ulterior, la 12 august 1820, exemplarul se afla în biblioteca mănăstirii Dobrușa de prin părțile Sorociei.

Al doilea exemplar a fost cumpărat de ieromonahul Ioanichia, probabil, de la mănăstirea Moldovița, la 4 septembrie 1725; în anii 1921-1922 se afla la biserica cu hramul Sfintei Paraschiva de la închisoarea Tribunalului Penal din Cernăuți, nota fiind semnată de Constantin Goraș, catechet cooperador la această biserică. De aici, probabil, a fost vândută unei parohii din nordul Basarabiei și a ajuns, în cele din urmă, în colecția Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu” din Chișinău.

Scoarțele ambelor exemplare sunt din lemn, îmbrăcat în piele de culoare neagră, cu urme de încheietori din piele și metal. Pe marginile copertilor au chenare, iar pe centru medalioane executate prin presare, care nu sunt identice.

Exemplarul al doilea este incomplet. Lipsesc: foaia de titlu, 5 foi nenumerotate de la începutul cărții, următoarele 6 pagini numerotate, paginile 496-498 și sfârșitul cărții. Ultimele 8 pagini sunt scrise de mână.

Evanghelie, ediția din 1723²³, în scaunul Domniei, un exemplar²⁴, fără note posesorale, ceea ce ne împiedică să reconstituim calea parcursă

²¹ Ioan Bianu, Dan Simonescu *Bibliografia Românească Veche. 1508-1830, Adăogiri și completări*, tom IV, București, 1944, nr. 57, p. 44-47.

²² Primul exemplar a fost depistat în colecția Arhivei Naționale a Republicii Moldova, fondul Mănăstirii Noul Neamț, f. 2119, inv. 6, dosar 1205 (în continuare se va cita: ANRM), iar al doilea, incomplet, în colecția MLR „Mihail Kogălniceanu”, nr. inv. 8592 FB. Însemnarea de pe exemplarul 2: F. 190-235: “Въ име Отца и С(ы)на и С(вя)таго Духа. Амин. <=În numele Tatălui și al Fiului, și al Sfântului Duh. Amin>. Acest Trebnic rumânescu l-am cumpărat eu smeritul și greșitul și nedestoinicul ieromonah Ionichia ot Mol..., fiindu uciniia cinstitului și preosfințitului și al nostru pări<nte> Kyr Athanasiia cu a lui Dumnăzău mil<ă> Episcop Romanului și următor sf(i)nții sal<e>, după orându(a) mil(ă) lui Dumnăzău și milă stăp(âneas)că, am osârduit văzindu că sintem nec<u>prinși de (în)vățătura a ... celi sirbești l-am cumpărat <ca să fie> a multi deșchideri de ochi. Și <să fie> spre folosul sufletescu și mie, <și de> sufletul moșilor și a părinților. Și mai pe urmă și pentru al meu necuvios suflet. Și mar(e) blăstăm, să hie asupra celuie ce s-ar ispiti <să-l fure>, să fie blăstămat și legat. Și l-am cumpărat în zilele <lui> Ion Racoviță voievod v leat 7233 <=1725>, mes(ea)ța <=luna> săp(temvrie) 4 dn(i) <=zile>“.

²³ BRV, tom II, nr. 182, p. 21-22.

de carte și biserica căreia i-a aparținut. Legat de acest aspect ținem să facem constatarea că *Evangheliile* dispun de cele mai puține însemnări manuscrise.

Exemplarul este incomplet: lipsesc foile 1-11, 13-20.

Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în catifea de culoare cafenie; cotorul din piele artificială de culoare albastră. Pe centrul primei coperti se găsește un medalion metalic cu scena Înălțării lui Iisus Hristos. Pe colțurile copertii a doua se păstrează patru suporturi metalice de formă rotundă.

Antologhion, ediția din 1736²⁵, tipografia Mitropoliei, în 2 exemplare²⁶.

Primul exemplar are însemnări marginale care confirmă că această carte, împreună cu alte 4 cărți, au aparținut ieromonahului Veniamin, probabil, de la mănăstirea Căpriană, datorite ulterior unui oarecare Toma, care la rândul său, le-a împrumutat preotului Teoctist de la mănăstirea Hâncu, din partea centrală a Basarabiei. Este cert că acest exemplar a circulat într-un mediu monastic și confirmă legăturile spirituale dintre aceste două centre monahale.

Al doilea exemplar nu are consemnări posesorale și ne este cu neputință a stabili circulația lui în timp.

Amândouă exemplare sunt incomplete. Primului îi lipsește începutul, iar celui de-al doilea, sfârșitul.

Coperțile și cotorul primului exemplar sunt din carton, îmbrăcat în pânză de culoare albă; cel de-al doilea are scoarțele din lemn îmbrăcat cu două rânduri de piele de culoare cafenie, cu chenar pe margini, iar pe centru cu un medalion, executate prin presare.

²⁴ BNRM, *Evanghelie*, București, Tipografia Mitropoliei, 1723, nr. inv. 44055.

²⁵ *BRV*, tom II, nr. 212, p. 50.

²⁶ Primul exemplar cu nr. inv. 84768 se află în colecția BNRM, cu însemnări marginale, iar al doilea poate fi consultat în fondurile MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 773 FB. Însemnările de pe primul exemplar: F. 3-19: „<Acest Antologhion> esti a nostru și esti dat mie di părintii meu ieromonah Viniamin și eu l-am dat sfinții sale părintelui Teoctistu di la schitul Hâncul ca să slujască cu dănsul la sfânta biserică la hramul Prepodobna Paraschiva. Însă să slujască până la o vreme, (s)au nu l-am dat di tot, ci până cându <va> ma(i) fi trebuiau fiilor mei. Împreună cu această carte am mai dat, dau iar, și anume, un Molitvenicu di la Nechifor Mitropolit Moldovii în Sfânta Mitropolie în Eșu let 1749 și o Leturghie rumânească, are întră(n)sa scris la margine cu condeiul ofiștanie mică, Acatistul Născătoarii di Dumnezeu, asămine și Paraclisul cu acest(e) trii cărți am împrumutat pi părintile Teoctistu până cându or fi trebuitoare fiilor noștri. Cu aceasta înștiințăm let 1785. Toma ...<iscălitură autografă>”.

Octoih, ediția din 1736²⁷, tipografia Mitropoliei, în 2 exemplare²⁸.

Primul exemplar are o însemnare sumară cu numele unui posesor - Iane Calița Zota -, iar cel de-al doilea nu are note posesorale.

Amândouă exemplarele sunt legate împreună cu *Antologhionul* tipărit la București în Tipografia Mitropoliei în anul 1736, cu aceleași numere de inventar. Prin deducție se poate constata că primul exemplar a avut același itinerar ca și *Antologhionul* cu care este legat.

Primul exemplar este incomplet. Lipsesc: prima filă nenumerotată după foaia de titlu și 3 file nenumerate de la sfârșitul cărții.

Cazanie, ediția de la 1742²⁹, tipografia Mitropoliei, un exemplar³⁰, fără note posesorale care ne-ar oferi informații despre circulația ei. Există doar numele unui preot pe ultima filă curată de la sfârșitul cărții: Ioan Dodița. Copertile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Chenar dublu, liniar și floral. Cotorul este din piele cu elemente florale executate prin presare. În partea de jos este imprimat numele legătorului: „IHOKEHTIE IEPOMOHAXЪ”.

Apostol, ediția de la 1743³¹, tipografia Mitropoliei, în 4 exemplare³².

Primul exemplar nu dispune de însemnări care să ne ajute a stabili itinerarul parcurs de carte de-a lungul secolelor. Este cert că a circulat încă din secolul al XVIII-lea în Țara Moldovei, deoarece se amintește de evenimentele legate de războiul ruso - austro - turc din 1787-1792³³,

²⁷ BRV, tom II, nr. 213, p. 51.

²⁸ Primul exemplar se află în colecția BNRM, nr. inv. 84768, iar al doilea în fondurile MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 773 FB. Numerotarea exemplarelor din text corespunde cu consecutivitatea numerelor de inventar de la note.

²⁹ BRV, tom II, nr. 223, p. 57-60.

³⁰ BNRM, *Cazanie*, București, Tipografia Mitropoliei, 1742, nr. inv. 74381.

³¹ BRV, tom II, nr. 229, p. 64.

³² Primul exemplar se află în colecția MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 9192 FB, al doilea în colecția BNRM cu nr. inv. 37017 și alte 2 exemplare în colecția MNAIM cu nr. FB-23062-87 și respectiv FB-23062-2. Însemnările de pe exemplarul 1: F. 178: „Să se știe de cându au perit soarili în luna lu(i) mai, în 24 zi(le). Și atunce au mersu nemții la Eș(i) și au pri(n)s și pi mărie sa vod(ă) Alixandru Epsila(n)t. Și l-au trimes la V(i)ena. Și era mari frică di pă<gâni>. Și umbla velet 1788”.

³³ Vezi însemnările vornicului de poartă Dumitrache Meleghe, referitoare la aceste evenimente, pe un *Triodion* tipărit la Râmnic în Tipografia Episcopiei, 1782 din colecția BNRM cu nr. inv. 10401 și comentariile pe marginea acestor consemnări în: Igor Cereteu, *Însemnări pe un Triodion al familiei lui Dumitrache Meleghe în Studia în*

alături de un fenomen natural – o eclipsă de soare care s-a produs la 24 mai 1788. Cartea este fără coperti și se păstrează într-o mapă de carton.

Exemplarul al doilea are o istorie mai interesantă. Cartea a fost cumpărată de Toader și Danul la 7 decembrie 1744, pentru biserica din Răspin³⁴ cu hramul Sfântului Nicolai, adică imediat după ieșirea acesteia de sub teascurile tiparniței din București. A fost furat și vândut peste Nistru la Dubăsari de unde a fost răscumpărat și adus în Moldova din dreapta Nistrului³⁵. Acest exemplar este incomplet, lipsindu-i foaia de titlu. Copertile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe ambele coperte sunt realizate chenare cu decor liniar și floral executate prin presare; pe centru trei cercuri imprimate unite pe verticală. Cotorul este din piele, deteriorat.

Al treilea exemplar a fost cumpărat la 21 ianuarie 1788 de preotul Ananie și preoteasa Onișă Anuță pentru biserica greco-unită din Slatina. S-a păstrat în această biserică până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ulterior ajunge la est de Prut³⁶. Scoarțele sunt din lemn

honorem Gheorghe Postică. Studii de istorie veche și medievală. Omagiu Profesorului Gheorghe Postică, Chișinău, 2004, p. 262-269.

³⁴ Răspin ar fi satul Răspopeni din părțile Șoldăneștilor.

³⁵ Însemnările de pe exemplarul 2: F. 1 nenum. - 15: „Acestu sfîntu Apostul îi cunpărat de To(a)der și Danul și îi dat la bisăric(ă) la Răspin ca esti hramul Sfân(tului) Culai, cari am făcutu eu pi moșia me la vilet 7252 <1744> dechem(vrie) 7. Și cin(e) ar furau a să hie sup blăstăm”. F. 16-27: „Tâmplându-s(ă) di l-au furat un preut l-au vândut piste Nistru la Dubăsari și din scrisoare(a) dum(isali) cumnatului, ce are la ce arat(ă) la foi am dosloșit că iaste a dum(isali) și mijlocit cu sultanul și l-am scos și spuind cumnatulu, făcând eu biserica aci cu hramul Nașteri(i) Maicii Precistii Mavromolul l-au dat să fii tot suptu blăstămul ce scrii napoi șii scris”.

³⁶ Însemnările de pe exemplarul al treilea: F. II curată de la începutul cărții: „Aceasta sinta carte, anume Apostolu, se ține de sinta biserica greco-unita din Slatina. Ianuar 3-le 1862. Georgiu Dinca invetiatoriu”. F. 25: „În știință să fie despre această carte, anume Apostol, eu popa Ananie parohușul din Slatină și cu preuteasa de preună, cu Onișă Anuță, cu a mei bani 3 florinți vonași și o am luat-o ca să fie în beserica Slatinii până unde a fi vrednică a să fie spre treaba s(fin)tei besearci în Slatină. Și cine o va lua de la această beser(i)că să fie blăstămat de toți sfinții părinți. Amin. Și scris-am eu popa Ananie, parohușul din Slatină. Anul D(o)mnului 1788, în luna lui ianuarie 21 de zile”. F. ultima curată de la sfârșitul cărții: „Aceasta sinta carte, anume Epistoliile sintului Pavel Apostol se cine <sic!> de santa beserica greco unite din satu(l) Slatina. Fevr(uarie) 10-le, 1863. Amu scrisu pentru aducere aminte. Georgiu Dinca invetiatoriu”.

îmbrăcat în piele de culoare cafenie, deteriorată. Fragmente de încheietori. Cartea a fost restaurată și este în stare bună de conservare.

Ultimul exemplar este incomplet (lipsește ultima foaie), fără note posesorale și astfel nu putem urmări calea parcursă până în prezent. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie cu imprimări șterse pe margini și pe centru.

Penticostarion, ediția din 1743³⁷, tipografia Mitropoliei, în 4 exemplare³⁸.

Primul exemplar a fost cumpărat de „Vasili Razul hat(man) și l-am datu la sfânta besărică la Rădul Aldii sub Iași”. La 6 aprilie 1874 cartea se afla în biserica cu hramul Sfântului Arhanghel Mihai din satul Șișcani din actualul raion Nisporeni. Exemplarul este complet. Coperțile sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Chenare liniare și florale pe marginile coperților, executate prin presare. Pe centrul primei coperti un medalion cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Urme de încheietori.

Al doilea exemplar, din aceeași colecție, a circulat în partea centrală a Basarabiei. La 15 august 1794 cartea este atestată în satul Bujor din raionul Hâncești, dar sunt amintite și două localități din raionul Nisporeni – Ciutești și Zberoaia. Coperțile sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile primei coperti, chenar geometric executat prin presare; pe centru un medalion pe care este reprezentat Duhul Sfânt.

Exemplarul al treilea este incomplet: lipsesc ultimele 8 foi. Din însemnările marginale putem constata că acest *Penticostarion* a aparținut bisericii din satul Lalova pe Ciumeicești din actualul raion Rezina³⁹. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie, cu

³⁷BRV, tom II, nr. 232, p. 70-72.

³⁸ Primele două exemplare se află în colecția BNRM, cu nr. inv. 55984 și respectiv nr. inv. 56858. Alte două exemplare sunt în colecția MNAM cu nr. inv. 4039 și respectiv nr. inv. 4037.

³⁹ Însemnările de pe exemplarul al treilea: Pe o foaie curată de la sfârșitul cărții: „Adecă eu Meron Bordeian i Dumetri Bordeian, iu Vasile Paeirăi, dat-am adevărat și preîncredințat zapis nostru la mâna giupân(u)lui To(a)der Cărăiman din sat Lalova pe Ciumeiceștii, că am cumpărat 2 boi în optzece și șesi lei și un ort. Și banii dăm cu vade într-o lună de zile cu munțam, iară dentracei peste vade ci avem a da no(uă)zece lei. Iară de va fi vre-o chiltuială sau împleneală de noi ... si fii. Eu Niță Vidrașcu chizăș platnecu, eu Ion Laur chizăș platnecu. Și pentru credință am și iscălit și ne-am pus și degetele <a. d.>”.

imprimări șterse pe margini și pe centru. Pielea este murdară de vopsea albă. Cotorul este din pergament. Urme de încheietori.

Ultimul exemplar a călătorit din București prin Moldova din dreapta Prutului și ulterior, la 3 aprilie 1840, este atestat în una din bisericile din ținutul Iași, ocolul Ciuhurului de Sus⁴⁰, adică în Basarabia. Exemplarul este complet, cu scoarțe din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră, cu imprimări geometrice și vegetale. Fragmente de încheietori din piele și metal.

Evangelhie, ediția din 1750⁴¹, tipografia Mitropoliei, un exemplar⁴², fără note posesorale. Datorită absenței acestora nu se poate stabili itinerarul parcurs de carte pe parcursul secolelor.

Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare maro. Cotorul este din piele, parțial deteriorat, desprins de coperti și de carte. Pe marginile primei coperti chenar floral; pe centru chipul Maicii Domnului, iar pe colțuri – chipurile celor patru evangheliști, executate prin presare, încadrați într-un chenar geometric. Coperta 2 este ruptă pe axa longitudinală, și este identică cu prima, doar că pe centru este reprezentat chipul lui Iisus Hristos. S-au păstrat 2 încheietori din piele.

Evangelhie, ediția din 1760⁴³, tipografia Mitropoliei, în 3 exemplare⁴⁴.

Primul exemplar a circulat în nordul Basarabiei, în satul Grinăuți-Moldova, în anii '80 ai secolului al XX-lea. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în catifea de culoare verde. Pe centrul primei coperti: un medalion metalic cu scena Înălțării lui Iisus Hristos. Cotorul este din carton și catifea. Urme de încheietori. Pe colțurile celei de-a doua coperti: patru suporturi metalice de formă rotundă. Pe margini: un chenar metalic

⁴⁰ Însemnările de pe exemplarul patru: F. 1-22: „Această sfântă și luminată <carte, anume Penticostar> s-au cumpărat <pe banii> bisăricii satului ...zăhăști, ținutul Iașului, ocolu(l) Ciuhurului de Sus și cini s-ar ispiti să o ei sau să o furi să fie afurisit de maica focului și deci într-u(n) loc cu Euda. 1840, april 3. Și esti cumpărat de la preutu, partii lui 22 lei. Am fost fade eu vornicu Neculai H..., eu Gheorghe Ciomârtan, eu Dumitru Pătec și noi tot satu(l)”.
⁴¹ *BRV*, tom II, nr. 275, p. 113.
⁴² Exemplarul se află în colecția MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 776 FB.
⁴³ *BRV*, tom II, nr. 319, p. 149.
⁴⁴ Primul exemplar se află în colecția BNR cu nr. inv. 82666, al doilea în fondurile Muzeului Pedagogic Republican cu nr. inv. 2433 și al treilea în colecția MNAM cu nr. inv. 3968.

cu lățimea de 4 cm; pe centru: un medalion metalic cu chipul lui Iisus Hristos. Coperțile, cotorul, foaia de titlu și ultimele cinci foi sunt desprinse de carte.

Al doilea exemplar are însemnări sumare, șterse, care nu au putut fi citite integral. A fost cumpărată în anul 1763 de un oarecare Măhai cu prețul de 12 lei. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Pe marginile ambelor coperti: chenar dublu liniar, iar pe centrul primei coperti un medalion metalic cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos, executate prin presare. Cotorul este din piele. Cartea este desprinsă de coperti și cotor. Ultimele trei foi sunt fragmentate și desprinse de carte.

Exemplarul al treilea a circulat în nordul Basarabiei. Din însemnări putem constata că *Evangelhia* a aparținut bibliotecii bisericii cu hramul Sfântului Ierarh Nicolae din satul Brânzeni și a fost cumpărată la 18 iunie 1765 de Gheorghe și Iftenie⁴⁵. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în catifea de culoare violetă. Pe colțurile primei coperti: plăci metalice cu chipurile celor patru evangheliști; pe centru un medalion metalic în formă de stea cu scena Învierii lui Iisus Hristos. Pe colțurile coperti a doua plăci metalice cu ornamente vegetale; pe centru un medalion metalic în formă de stea având reprezentat semnul crucii. S-a păstrat o încheietoare din catifea și metal. Cotorul este deteriorat.

Lafsaikon, ediția din 1760⁴⁶, tipografia Mitropoliei, un exemplar. A fost identificat în biblioteca Mănăstirii Noul Neamț din Chițcani⁴⁷, actualul raion Căușeni. Are o însemnare sumară a proprietarului ei pe foaia de titlu: „Din cărțile mele. Andronic d(u)h(o)v(ni)c”. Coperta este din carton acoperit cu pânză de culoare vișinie. Pe ambele coperte: chenare liniare, pe colțuri: medalioane florale executate prin presare.

Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos, de Simion Arhiepiscopul Thesalonicului, ediția din 1765⁴⁸, tipografia Mitropoliei, în 2 exemplare⁴⁹.

⁴⁵ Însemnările de pe exemplarul al treilea: F. 1-30: „Această sfântă Ivanghelii s-au cumpărat de Ghiorghi, Iftenie și au dat-o bis(ă)ricii la Brânzeni, unde să prăznuiești și să cinstești hramul Sfântului Ierarh Necolai, și au dat-o poman(ă) pentru sufletul lor și pentru soții lor, fiind pomeniți Vasile, soțul Iftenie. Și s-au dat să ste(a) nemișcat și nestremutat în veci. Și s-au întregit de mini smeritul și mult păcătosul ieromonah ... Și s-au co(m)p(ă)rat în 10 lei, let 1765, iunii 18”.

⁴⁶ *BRV*, tom II, nr. 320, p. 150-152.

⁴⁷ Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț a fost depozitată în Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 2119, inventar 6. Acest exemplar are numărul dosarului 799.

⁴⁸ *BRV*, tom II, nr. 344, p. 166-170.

Primul exemplar, cu note posesorale, a fost procurat înainte de 25 martie 1844 de satul Arionești, din nordul Basarabiei, pentru biserica cu hramul Sfântului Nicolai. În anul 1857, la 17 iunie, cartea este citită de pălămarul catedralei din Bălți Diomid Ivanov. La 29 iunie 1859 cartea aparținea „ierodiaconului Iliodor di la duhovniceasca tipografie a Besarabiei, cari să află în orașul Chișinău”, iar în 1865 se afla în biblioteca Mănăstirii Noul Neam⁵⁰.

Al doilea exemplar, incomplet (lipsește foaia de titlu) are o însemnare sumară pe f. 2 nn. cu numele unui posesor: „Această sfântă carti esti a me dreaptă di la socru meu protoiereul Ghiorghi Ilcu”. Are scoarțe din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile primei coperti: chenar liniar imprimat. Prima coperta este ruptă pe verticală. Cotorul din piele, rupt și desprins de carte. Pe marginile

⁴⁹Primul exemplar se află în colecția Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Republicii Moldova (în continuare se va cita: MNEIN) cu nr. inv. 25246 și al doilea în colecția MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 6833 FB.

⁵⁰Însemnările de pe primul exemplar: P. 1-27: „Pre această sfântă carte o au cumpărat preacuvioșii sa părintele nostru igumenul Theofan pentru folosul obștejției preafericitului părintelui nostru starețului Paisie. Și cine o va înstreina ori în ce chip dintru această sfântă Nooaă Monastire Niamțul acela să rămâie în veaci supt neiertat canon și neblagoslovenia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1865”. P. 1-227: „Această sfântă carti ce să numești Theasalonic esti a lui a dascalului Simeon Ivanov Colac, care au slujit la biserica cu hramul Sfântului Ierarh Neculai din satul Arioneștii. Și cine să va ispiti ca să o furi să nu i-ajute Dumnezeu. Ori de o va și fura procleșit și afurisit să fii de Dumnezeu și de Maica Precista, și de Sfântul Ioan Botezătorul, și de Sfinții Apostoli. Blăstămat să fii și de Sfântul Neculai, la care lăcaș am slujit, și de toți mucenicii, și de toți cuvioșii, și de toți arhieriei, și de toți sfinții. Blăstămat să fie și de mine păcătoșul. Și să miargă în focul nestins și în tartarul cel mai de desupt, și să lăcuască în burdeul dracului și să (fie) blăstemat și afurisit de toți sfinții patriarși, și de mai marii oștilor Sfinții îngiri Gavriil și Mihail. Și să fii blăstămat tot niamul lui. Și acum și pururea și în vecii vecilor. Amin”. P. 125: „Сію святеішую книгу удостоился я рабъ Божій прочитатъ. Бельцкой Соборной церкви пономарь Діомідъ Ивановъ. 1857 года, іюня 17 дня” <Această sfântă carte am citit-o eu robul lui Dumnezeu pălămarul Catedralei din Bălți Diomid Ivanov>. P. 273-344: „Acest Thesalonic este a dascalului Simeoan Ioanov Colac din satul Arioneștii, bisărica cu hramul Sfântului Ierarh Nicolai. Anul 1844, martii 25 zile. Și cini s-ar tâmpla să-l furi să fii blăstămat di sfinții părinți și de mai marii cetelor cerești, și de Simeoan Arhiepiscopul Thesalonicului, și di mini robul lui Dumnezeu Ioan. Să fii blăstămat și afurisit, și să miargă la un loc cu tot niamul lui întru veci netrecuți și nesfârșiți”. Pe o foaie curată de la sfârșitul cărții: „Acest Thesalonic esti a ierodiaconului Iliodor di la Duhovniceasca Tipografie a Besarabiei, cari să află în orașul Chișinău. Anul 1859, iunie 29”.

copertii a doua: chenar liniar, iar în interior: linii încrucișate care formează romburi, executate prin presare.

Antologhion, ediția din 1766⁵¹, tipografia Mitropoliei, în 3 exemplare⁵².

Primul exemplar, incomplet, cu scoarțe din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie, cu urme de imprimeu, a fost cumpărat la 4 noiembrie 1881 de Mihail Rocașiu și Maria Moroșanu din Salona „de la curatori din Ciubanca Mare” și dăruit Mănăstirii Rebriscova din apropierea Năsăudului⁵³. Ulterior, calea parcursă de carte până în Basarabia nu este cunoscută din lipsa altor însemnări olografe.

Al doilea exemplar a circulat în nordul Basarabiei și a fost cumpărat de preotul Teodor Ioan cu prețul 255 lei pentru biserica din satul Cepeleuți. Exemplarul este incomplet. Lipsesc: copertile, cotorul, foaia de titlu, 2 file nenumerotate de la începutul cărții și filele 538-546.

Exemplarul al treilea a fost cumpărat de către dascălul Miron de la preoteasa Găiunoaia la 15 iunie 1800 cu prețul de 26 lei pentru biserica cu hramul Adormirii Maicii Domnului din satul Climăuți din nordul Basarabiei⁵⁴. Exemplarul este incomplet. Lipsesc: foaia de titlu și ultimele 2 foi numerotate. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Pe prima copertă urme de imprimeu; încheietori din piele și metal. Cotorul este fragmentat.

⁵¹ *BRV*, tom II, nr. 345, p. 170.

⁵² Exemplarele se află în colecția MNAM cu nr. inv. 3981, 4075, 3988.

⁵³ Însemnările de pe primul exemplar: F. 465-470: „Acestu sfântu Miniu l-amu cumpăratu eu Michailu Rocașiu din Salona cu muerea me Maria de la curatori din Ciubanca Mare și l-am datu de pomană la mănăstire ce se află la Rebriscova, aproape de Năsăud, ca se fie pentru sufletul meu și a m<uerii> mele, și a răpăosașilor mei socri Timofei și Marișca și a părinților mei Iacobu și Ana”. Pe o foaie curată de la sfârșitul cărții: „Către cititoriu! Prea iubiților cetitori, mă rogu să faceți bine se ne pomeniți și pe noi în nogasimile și cano(a)nele dintru acestu Santu Miniu și se nu lăsați necetite pentru nescari întemplări ca se nu vă asemănați slugii cei leneșe, cetițile cu toată anima dziua și noaptea ca ostenindu-vă și voi cu multili talantulu și se va învredniciți a audzi aceli fericiti glasuri, buneii slugi bune și credincioase peste puteri ați fostu credincioși mai peste multe va ... pune în toată intru bucuria Domnului vostru. Ca și noi împreună cu dumnea voastră se ne învrednicim a sta de-a dreapta cândi va judeca Dumnezeu vii și morții. Datu în Solona, 4 November 1881. Michail Rocașiu și Maria Moroșanu”.

⁵⁴ Însemnările pentru al treilea exemplar: F. 26^V-32: „Această sfântă carti, anumi Miniu esti cumpărată cu doazăci și șesi di lei di pi mâna priutesii Găinoai cu banii satului și dată bisăricii din Clemăuți, hramul Adormir(i) <Maicii Domnului>. Miron dascal am scris, velet 1800, iunii 15”.

Cazanie, ediția din 1768⁵⁵, tipografia Mitropoliei, un exemplar⁵⁶. Cartea a aparținut lui Vasile sin Șchiopu, care la 20 ianuarie 1784 o dăruia unchiului său preotului Miron, fără a fi precizate localitatea sau biserica unde a păstorit. Ulterior, la 10 mai 1821, Timoftei Druță din satul Tătărauca Veche din nordul Basarabiei, cumpără Cazania de la cumnatul său Ili cu prețul 20 de lei, care la 7 martie 1845 o dăruie bisericii cu hramul Sfinților Voievozi din această localitate⁵⁷. Exemplarul are scoarțele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie, fragmentată. Cotorul este din piele, în partea de jos ruptă. Urme de încheietori.

Penticostarion, ediția 1768⁵⁸, tipografia Mitropoliei, în două exemplare⁵⁹.

Pe pagina de gardă a primului exemplar este aplicată o ștampilă de formă dreptunghiulară cu următorul conținut: „ROMÂNIA. MITROPOLIA MOLDOVEI ȘI SUCEVEI. PROTOPOPIATUL CIRC. II HÂRLĂU. PAROHIA „SF. PULCHERIA” HÂRLĂU. JUD. BOTOȘANI. NR. 68. 1941”. Așadar, exemplarul s-a aflat în județul Botoșani, iar ulterior a fost vândut sau dăruit unei biserici din Basarabia. Cartea are scoarțele din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Chenar floral pe margini, iar pe centru un medalion cu chipul lui Iisus Hristos, executate prin presare. Colțul de sus al primei coperti este deteriorat. Foaia de titlu este fragmentată. Urme de încheietori. Cotorul din piele, în partea de sus are înscris „ПЕТИКОСТАР”. Coperta a doua este din piele cu o figură geometrică în formă de romb.

Al doilea exemplar a fost cumpărat cu prețul de 12 lei, probabil de la preotul din Citilești⁶⁰ în anul 1777, de către preotul Chirică Timuș și

⁵⁵ *BRV*, tom II, nr. 356, p. 177-179.

⁵⁶ Exemplarul poate fi consultat la BNRM, nr. inv. 69038.

⁵⁷ Însemnări: F. 1-8: „Această săfântă carte au fost a me, a lui Vasili sin Alixandru sin Șich(i)opu, cumpărat 12 lei și viindu moșul meu preutul Miron, i-am dat-o pomană pentru sufletul meu și a părinților miei. 1784, ghen(arie) 20”. F. 9-13: „Această Cazanii am cumpăratu eu Timoftei Druț(ă) di la cumnatol meu Ili drept 20 de lei. 1821, mai 10”. Pe o foaie curată la sfârșitul cărții: „Această Cazanie este a mei, Timoftei Druță din satul Tătărauca Vechi și au dăruit-o sfintei bisăricii cu hramul Sfinților Voievozi din satul Tătărauca Vechi. Anul 1845, martie în 7 zile”.

⁵⁸ *BRV*, tom II, nr. 359, p. 183-184.

⁵⁹ Exemplarele se află în colecția MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 1148 FS și respectiv 4213 FB.

⁶⁰ Este vorba, probabil, de satul Ciutulești din actualul raion Florești.

dascălul Neculai sin Vasile Doagă din Coropcenii⁶¹. Așadar, exemplarul a circulat în partea de nord a Basarabiei din 1777 până la confiscarea lui de către reprezentanții regimului sovietic pe la mijlocul secolului al XX-lea. Autorii însemnărilor precizează unele evenimente de caracter local. Se menționează că *Penticostarul* a fost cumpărat „când s-au făcut biserica și iazul în zilele preluminatului Mitropolit Gavriel și a mării sali lui vod(ă) Grigorie Alexandru Ghica voievod în anii de la Adam 7285 <=1777>”. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile coperților un chenar floral, pe centru un medalion cu chipul lui Iisus Hristos, iar în interiorul chenarului de pe coperta a doua sunt realizate linii paralele pe verticală, executate prin presare. Cotorul este din piele, deteriorat.

Triodion, ediția 1769⁶², tipografia Mitropoliei, în 9 exemplare⁶³.

Din consemnările posesorale de pe primul exemplar aflăm ca acesta a circulat în nordul Basarabiei în satele Hincăuți și Mereșeuca. De precizat că notele posesorale nu sunt de clare dar credem ca *Triodionul* a aparținut mai întâi satului Hincăuți, iar ulterior a fost vândut sau dăruit satului Mereșeuca⁶⁴. Cartea este fără coperti. Primele foi sunt desprinse de carte. Foile 9-16 sunt rupte pe margini și în partea de jos.

⁶¹ Însemnări de pe exemplarul al doilea: F. 2-12: „Această sfântă carte Penticostari am luat-o de la ... ot Citilești cu preutu Chirică și Neculai dascal sin Vasile Doagă. Am slujit un sărândari în satul Coropcenii la anii di la zidirea lumii umbla veletul velet 7285 <=1777>, april în 5 zile”. F. 40^V-42: „Această sfântă carte este a me a preutului Chirică din Coropcenii, că am slujit un sărândar pe dânsa. Velet 7285 <=1777> și cine ar furau sau ar luau să cie afurisit di Domnul nostru I(isu)s Hristos”. F. 75: „Acist Pi(n)ticostar esti a lui preutului Chirică ot Coropcenii. Și am sc(ris)”. F. 97-98: „Si se știe di când au cu(m)părat aci(a)stă carte Pinticostar preutu Chirică Timuș drept 12 lei în zilele preluminatului domnului nostru Ioan Grigori Alixandru Ghica voievod la anii di la zidirea lumii, let 7285, di la H(risto)s 1777”. F. 119-126: „Această sfântă carte este a me a preutului Chirică din Coropcenii, că am slujit un s(ă)rendar pentru dânsa, când s-au făcut biserica și iazul în zilele preluminatului Mitropolit Gavriel și a mării sali lui vod(ă) Grigorie Alexandru Ghica voievod în anii de la Adam 7285 <=1777>. Și este a me a preutului Chirică”.

⁶² *BRV*, tom II, nr. 367, p. 192.

⁶³ Primele 6 exemplare pot fi consultate în fondurile BNR cu nr. inv. IV-37018, 57800, IV-37184, 56017, 44054, 77106. Exemplarul șapte se află în colecția MNAIM cu nr. inv. FB-23062-20, exemplarul opt – în colecția MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 6918 FB și exemplarul nouă în fondurile MNAM cu nr. inv. 3990.

⁶⁴ Însemnări de pe primul exemplar: F. 252: I. „Această sfântă carte, anume Octoih l-amu cumpărat noi satul Mereșeuca și am dat 23 <lei>: L-am dat la sfânta

Al doilea exemplar a călătorit în partea centrală a Basarabiei, în satul Bălănești din actualul raion Nisporeni, având pe f. 1-2 mențiunea „Bălănești, ținut(ul) Iași. Eremie prot(o)pop ot ținut(ul) Iași”. Exemplarul are scoarțele din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Cotorul este din pânză vopsită în negru, restaurat. Urme de încheietori. La restaurare i s-a pus o încheietoare din piele cu bumb de metal.

Din însemnările posesorilor constatăm că exemplarul al treilea, s-a aflat la 12. 08. 97 în satul Gașpar din raionul Edineț, adică în partea de nord a Basarabiei. *Triodionul* este fără coperti, lipsesc începutul și sfârșitul cărții.

Exemplarul patru nu are însemnări marginale, care ne-ar oferi posibilitatea de a urmări itinerarul parcurs în timp. Se cunoaște, potrivit unui fragment de însemnare, că a circulat pe teritoriul Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie de nuanță închisă. Pe marginile primei coperte: chenare liniare și geometrice executate prin presare. Cotorul este din pânză albastră.

Al cincilea exemplar este fără însemnări posesorale. Copertile sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare albă. Pe centrul primei coperti și pe cotor este imprimat semnul crucii în negru. Lipsește foaia de titlu.

Următorul exemplar, al șaselea, conține doar o constatare despre o eclipsă de soare, care s-a produs „la let 1793 avgust 26 zile, gioi la amiazăzi”. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră, ruptă pe margini. Cotorul este din același material. Foile sunt murdare de ceară și undelemn. Urme de încheietori.

Exemplarul șapte nu dispune de însemnări marginale motiv pentru care nu s-a putut urmări segmentul geografic pe care a călătorit. Din alte informații constatăm că *Triodionul* a fost achiziționat în anul

bis(e)rică pentru sa s(i) slujacsă sfintei biserici să s(ă) avem pomană și nouă și părinților și tuturor”. II. „Adică eu Vasili Cârstinou și eu pan Pavel și eu Andrunachi și noi satul tot. Am iscălit pomana sa eu dascalul Ioniți sin Chiril ot Ghincăuți”. F. 272^V-280: „Această sfântă carte, anume Triod, l-am cumpărat noi satul Mereșuca și am dat 12 lei pentru ca s(ă) fii pomană părinților și nouă și celora ce or sluji pentru că multe ... și pe la sfintele biserici de le fac și cine l-a fura să fie afurisu. Lemnile să putrezascu, pietrile să mucizască și cerul să ruginească, iar trupul acelue să nu putrizască. Și cum nu să ascunde toaca și clopotul așe să poată tăinui această sfântă carte, anume Tăriodu. Adică eu sân Chiril ot Gincăuți. Și pentru credință m-am și iscălit eu Vasile vornicul Cârstinou ot satu Mereșica și eu Pavel Marchitanul ot tam”.

1979 din satul Cremenciug, raionul Soroca. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cartea a fost restaurată. Stare bună de conservare.

Exemplarul opt nu are însemnări marginale și ne este cu neputință de a urmări calea parcursă de la apariție și până în prezent. Scoarțele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Colțul de jos al primei coperti este deteriorat, pielea ruptă. Prima copertă și foaia de titlu sunt desprinse de carte. Pete de ceară, undelemn. Pe ambele coperti: chenar imprimat, șters. Cotorul este din piele, rupt în partea de sus.

Exemplarul nouă a fost cumpărat de enoriașii satului Ciornoleuca, actualul raion Dondușeni, pentru biserica satului, informație desprinsă dintr-o însemnare sumară de pe f. 250: „Satul Ciurnuleuca, cari esti la apa Ciuho(ru)lui, ținutul Sorocăi”. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Pielea de pe coperti este deteriorată. Fragmente de încheietori. Foile sunt desprinse de cotor și unele de altele, cu găuri de cari de lemn.

Apostol, ediția din 1774⁶⁵, tipografia Mitropoliei, în 10 exemplare⁶⁶.

Primul exemplar a fost cumpărat în anul 1776 de preotul Toader Vrâncean pentru biserica satului Dărcăuți din nordul Basarabiei. În anul 1806, potrivit altei însemnări a fostului învățător Toader Apostolul, aparținea bibliotecii bisericii acestui sat⁶⁷. Credem că *Apostolul* a fost confiscat de autoritățile sovietice din localitatea Dărcăuții, actualul raion Soroca. Copertile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe ambele coperte: chenare cu decor liniar și floral, executate prin presare.

Exemplarul al doilea nu are note posesorale și nu putem constata apartenența sau calea parcursă în timp. Copertile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe ambele coperti: chenare cu decor liniar și

⁶⁵ *BRV*, tom II, nr. 384, p. 204-205.

⁶⁶ Primele 6 exemplare se află în colecția BNRM cu nr. inv. 77104, IV-37015, 84232, 69040, 51474, 56016; următoarele două în fondurile MNAIM – nr. inv. FB- 23062-19, FB-23062-62 și exemplarul nouă în colecția MNEIN – nr. inv. 25425.

⁶⁷ Însemnări de pe primul exemplar: F. 1-6: „Acest Apostol esti a satului Dărcăuți, dat pomană la beserică. Iar de s-ar întâmpla ca să-l fure cineva și cine l-ar găsi tăgăduit să fie supt blăstămul sfintii biserici Dărcăuții. Și l-am cumpărat eu preut Toader Vrâncean, let 7284 <1776>”. F. 178: „Eu Toma fostul învățători la satul Dărcăuții, la anul 1806”.

floral executate prin presare. Lipsesc cotorul, foaia de titlu, prima foaie nenumerotată și foaia 174.

Al treilea exemplar, nu are, de asemenea note marginale. Soarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Cotorul este din pânză. Prima copertă și cotorul sunt desprinse de carte. Urme de încheietori.

Exemplarul patru are pe f. 1-8 o mică însemnare⁶⁸, care, la o examinare mai atentă, poate oferi unele detalii referitoare la apartenența cărții. Potrivit acestei notițe *Apostolul* a fost cumpărat de la părintele Melente de Timofte Druță cu 40 de lei la 12 septembrie 1821. Același Timofte Druță la 10 mai 1821 cumpără o *Cazanie* (București, 1768) pentru biserica din satul Tătărăuca Veche (actualul raion Dondușeni) din nordul Basarabiei.

Așadar, se poate afirma, cu unele rezerve, că această carte a aparținut bibliotecii bisericii cu hramul Sfinților Voievozi din satul Tătărăuca Veche. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Chenar dublu, colțare cu chipurile celor patru evangheliști executate prin presare. Pe centru: un medalion cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Cotorul este din piele de culoare cafenie, uzată. Încheietori din piele și metal. Pe marginile copertii a doua, chenar șters; pe centru o compoziție florală care formează o cruce.

Al cincilea exemplar are pe pagina de gardă o mențiune care poate sugera locul provenienței ei: „Scorțeni”, adică este vorba despre satul Scorțeni, actualul raion Telenești. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră, uzată. Cotorul este din piele. Urme de încheietori.

Exemplarul șase a fost cumpărat, inițial, de către locuitorii satului Cepeleuți, raionul Ocnîța din nordul Basarabiei, iar ulterior, perioada cronologică nu se cunoaște, a fost cumpărat de satul Țibirica, raionul Călărași, din partea centrală a acestei provincii. În anul 1943 *Apostolul* aparținea satului Ordășei din actualul raion Telenești⁶⁹. Copertile sunt din

⁶⁸ Însemnarea de pe exemplarul patru: F. 1-8: „Acest sfânt Apostol este cumpărat de la părintele Melente de Timofte Druț(ă) drept patruzeci lei la an 1821 săpt(emvrie) 12”.

⁶⁹ Însemnări de pe exemplarul șase: F. 3^v-14: „Această sfântă carti au cumpărat sătenii ot Cepeleuți și au dat-o să fie pomană drept sufletul viilor și a morților în veci de veci nesfârșiți. Amin. Și cine o va lua sau va fura să fie blăstămat”. F. 178: „Această sfântă carte Apostol este al meu a lui Stefan sin popa Ghiorghie Alixandru din sat Țibirica”. Forzațul II: „Locțiitor de cântăreț I. Lozan din comuna Ordeșei, jud. Orhei. 1943”.

carton acoperit cu hârtie multicoloră, predomină negru și galben. Marginile coperților sunt cașerate cu pânză de culoare galbenă lucioasă. Cotorul este din pânză de culoare albastră lucioasă. Coperta a doua este acoperită cu hârtie colorată în alb și albastru.

Exemplarul șapte nu are însemnări marginale dar provine din satul Cremenciug, raionul Soroca. Coperta (străină) este din carton îmbrăcat cu piele de culoare cafenie. Cartea a fost restaurată.

Exemplarul opt a fost cumpărat, în anul apariției, pentru biserica cu hramul Bunei Vestiri din satul Ciornoleuca, raionul Dondușeni, din nordul Basarabiei⁷⁰. Cartea are scoarțele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie.

Ultimul exemplar a circulat, potrivit însemnărilor, în partea de sud a Basarabiei și s-a aflat în biblioteca bisericii din satul Tomai, raionul Leova începând cu 21 ianuarie 1801, fiind cumpărat de „giupânul Emandi din Tomai”. Se pare că această carte a circulat în perioada interbelică, împreună cu unul dintre proprietarii ei, prin Cahul, Fălciu, Huși⁷¹. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele. Pe centrul primei coperte: un medalion în formă de romb cu imaginea ștearsă, încadrat în chenar liniar triplu, executate prin presare. În partea de jos coperta este deteriorată. Pe coperta a doua – linii încrucișate care formează romburi.

Octoih, ediția din 1774⁷², tipografia Mitropoliei, în 8 exemplare⁷³.

Primul exemplar nu are însemnări manuscrise. Starea de conservare a cărții este relativ bună. Coperțile sunt din carton acoperit cu

⁷⁰ Însemnarea de pe exemplarul 8: F. 77-107: „Ace(a)stă sf(â)ntă carte pre nume Apostol este cumpărat(ă) de satul Ciornoleuca și au dat-o sfintei besărici ce să prăznuiește hramul Bunii Vestiri. Și este dată pe veci pentru sufletele lor și < cine > or vre să o ei sau să o furi să fie supt blestemul sfe(n)te(i) besărici. Și am scris pentru că mâna putrezește, iară slova în veci trăiește. La let 1774”.

⁷¹ Însemnările de pe exemplarul opt: Forzațul I: „Acest < Apostol este a sfintei biserici > din < satul > Tomai jud(e)ul Cahul. Fălciu, Huși, tipărită la 1774”. F. 76-82: „Acestu sfântu Apostol l-au cumpăratu giupânul Emandi din Tomai cu 23 lei și l-au datu di pomană la bisărica din Tuma unde să cinstești hramul Sfinților Mar(i) Voi(e)vozi Mihail și Gavriil. Velet 1801, i(a)nu(a)r(ie) 21”. F. 76^V: „Nicolai Schimbartz”. F. 126: „Spre aducere aminte că la anul 1925 a fost mare nevoie. Dinspri toamnă s-au făcut numai ciurlanu. Gre foamete cu adivărat. Cântăreț Dimitr(ie) Pelivan”.

⁷² BRV, tom II, nr. 388, p. 206-210.

⁷³ Primele cinci exemplare pot fi consultate în BNR cu nr. inv. 77105, 8841, IV-37639, 78623, IV-37020 și alte trei în MNAM cu nr. inv. 4021, 3985, 4022.

pânză de culoare albă. Cotorul este din același material. Pe cotor este înscris „OKTOIXB”.

Al doilea exemplar dispune de o informație succintă pe f. 437^V, din care aflăm doar prețul cărții: „Luna lu iunie 29 <am > cumpărat carte(a) aceasta șe am dat lei 16”. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul este din același material, rupt în partea de jos. Urme de încheietori.

Conform însemnărilor marginale de pe exemplarul al treilea, cartea a circulat pe la 1784 pe teritoriul Bucovinei, în Rădăuți, iar ulterior ajunge într-o biserică, probabil din nordul Basarabiei⁷⁴. Exemplarul este incomplet. Cartea începe cu Predislovia ieromonahului Macarie (f. 1), apoi urmează f. 5, numerotată. Nu se păstrează copertile și nici cotorul. Lipsesc ultimele 2 file.

Însemnări sumare are și exemplarul patru. Din păcate, pe baza acestora, nu putem stabili traseul pe care a circulat. Pe o filă curată de la sfârșitul cărții și-au lăsat numele pentru posteritate doi slujitori ai bisericii: „Dascalul Gheorghe Ion Chirița. 1883-1897. Dascalul Alexandru Gheorghe Ghirița. 1913”. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră; cotorul este din același material. Pielea este uzată și ruptă.

Exemplarul al cincilea, cu importante lipsuri, nu dispune de note posesorale. Cartea începe cu fila 146; lipsește sfârșitul. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Chenar ondulat pe marginile primei coperti; are, pe centru, un medalion cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Cotorul din piele este uzat. Fragment de încheietoare din piele și metal.

Exemplarul al șaselea a fost cumpărat la 24 septembrie 1780 de către preotul Gheorghe Antiohoviciu Aracsicu „de noo în 17 lei pol ca să fei odoru în veci feciorilor mei și nepoților și strănepoților”, „de la unu neguțătoriu, anumi Lazăr de pi Tazlău, care Lazăr era neguțător de cărți, de li aducea din Țara Rumânească din București și li neguătorea, adică le vendea mai scumpu aicea în Țara Moldovii”. Este vorba, probabil, de un posesor din dreapta râului Prut. Ulterior, conform altei însemnări fragmentare, aflăm că la 1856 cartea se afla în biblioteca bisericii cu

⁷⁴ Însemnările exemplarului trei: F. 14: „Dascalul Mihail Tomșa. 7 iulie 1935”. F. 374: „Scris-am eu Gheorghe a preutului Ștefan ot Rădăuți. Să s(ă) știe de când au căzut iarna din luna noe(m)vrie 20 zile și au șezut până la luna aprilie zi întâi și era mitropolit Gavril și domn Alexandru Ghica vo(ievo)d. Vlet 7292 <1784>”.

hramul Sfântului Gheorghe din orașul Ungheni din stânga Prutului⁷⁵. Exemplarul este incomplet: lipsește foaia de titlu. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Coperta nu este cea originală. Pielea este desprinsă de lemn, deteriorată. Pe colțurile copertilor chenar, iar pe centrul primei coperti medalion cu chipul Maicii Domnului cu Pruncul, executate prin presare. Pe centrul copertii a doua: medalion cu chipul Împăratului David. Cotorul este din piele, desprins de coperti și de file.

Următorul exemplar, al șaptelea, a aparținut lui Enachi Andrii din satul Ripiceni, ținutul Dorohoi, care la 20 august 1783 îl dăruie fiului său Simeon, nurerii sale și nepotului Ioniță⁷⁶. Nu putem identifica traseul parcurs în continuare, sau unde s-a folosit cartea pe teritoriul Basarabiei.

⁷⁵ Însemnările exemplarului șase: F.1-37: „Această sf(â)ntă carte Octoih esti a preutului Gheorghe Antiohiviciu Aracsicu și am cumpărat-o eu singuru în putența mea de noo de la unu neguțătoriu, anumi Lazăr de pi Tazlău, care Lazăr era neguțător de cărți, de li aducea din Țara Rumânească din București și li neguătorea, adică le vendea mai scumpu aicea în Țara Moldovii. Și am cumpăratu cartea sângur de la neguțătoriu Lazăru de pi Tazlău, den Țara Moldovii. Și amu cumpărată eu popa Gheorghe Antohivici această sfântă carte Octoihu de noo în 17 lei pol ca să fei odoru în veci feciorilor mei și nepoțelor și strănepoțelor. Iar fetele și ginerii și oricini di partea fetelor treabă cu cartea să nu aibă. Iată că am scris, di iată și de rostu le-amu spus și cartea am cumpărat-o cându umbla anei leat 7288, iar de la H(risto)s 1780, septemvre 24, cându <era> pomenirea S(fin)tei Întâiei Muceniță Tecla, în zilele premilostivului domnului nostru Ioan Costandin Dimitreu Moruzu voi(e)vod, iară cine ar fura-o pi sf(ân)ta această carti sau ar lua-o în țării dentrânsa, obștea sau tipicurile, sau ar fura ci sântu pe la margeni sau la legătura cărții, de ar fura din sf(â)nta carte aceasta ceva feli să fei blăstămatu de domnul Dumnezău I(su)s H(risto)s și de Precurata Maica Sfenții Sali și de sf(i)nțai 2 apostoli mari Petru și Pavel și de cei 9 sfinți apostoli și de sf(i)nți(i) pări(n)ți 318 de la Nicheia și de toți sf(i)nții. Iertăciune să nu aibă în veci. Ierei Gheorghe Arăc(sic)u, leat 7288 <1780>, săp(temvrie) 24”. F. 436: „Copia di pe ce adeverește ci știm că să află, însă să fie spre a nu să prăpădi. Un Octoih din cele mari ... sânt drepte a părintelui meu preot ... din Ungheni ... am aflat ... biserica din satul ... din stânga Prutului, unde se prăznuești hramul Sfântului Mucenic Gheorghie, să află slujitoriul înaltul preot ... înștiințare că de la biserica din oraș ... 1856”.

⁷⁶ Însemnările de pe exemplarul șapte: F. 1-24: „Si să știi că această <carte, anume Octoih> l-au dat poman(ă) Eniachi Andrii ot satul Rupiceni, ținut(ul) Dorohoi și l-am dat danii feiului meu, lui Simeon, nepot(u)lui Ioniță, de amu și nurerii mele procii și nem(i) si nu înturcă danie me din feciorii mei și cini a înturci a strâca danii me si fii afurisitu <de> 300 18 sf(inți) părinți de la Nich<eia>. Procopsal(ă) în viața lor si nu vadă, herul, petrili si putrizască, si s(ă) răsipască, iar trupul după viața lor să ste întregi și de nimeni neartați. Și dai aceasta în dar la anul 1783, avgust 20. Și am scris eu cu zisa părintelui Andrii, și am iscălit și cini a fura aceaste si o aducă înapoi. Enachi Andrii”.

Copertile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie nuanță galbenă. Chenare executate prin presare pe marginile copertilor arse de la lumânare. Cotorul este din piele, deteriorat.

Ultimul exemplar, din colecția MNAM, a aparținut la început bisericii cu hramul Bunei Vestiri din satul Ciornoleuca, raionul Dondușeni⁷⁷. Ulterior, potrivit unei însemnări de pe f. 3^V, se pare în a doua jumătate a secolului al XX-lea, s-a aflat în una din mănăstirile din Basarabia, deoarece însemnări cu un asemenea conținut au mai fost întâlnite pe cărți bisericești din colecțiile din Chișinău. Cântărețul Mihei Florea a activat în biserica satului Ciornoleuca în anii '40 ai secolului XX, moment sesizat pe un *Tipicon* tipărit la Chișinău în anul 1857⁷⁸. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pielea de pe prima copertă este ruptă. Cotorul din piele, deteriorat.

Evangelie, ediția din 1775⁷⁹, tipografia Mitropoliei, în două exemplare⁸⁰.

Primul exemplar nu are însemnări marginale. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în pânză; are ferecătură și încheietori metalice.

Al doilea exemplar are doar câteva însemnări marginale, succinte, pe f. 124. Este vorba de două nume care sunt, probabil, ale unor slujitori ai unei biserici sau posesori de carte: „Vasile Țațan, Alixandru Cojocari”. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în catifea de culoare cafenie uzată, ștearsă. Pe prima copertă: chenar metalic floral cu lățimea de 4 cm; pe

⁷⁷ F. 3^V: „Filaret arhimandrit”. F. 172^V- 183: „Această sfântă carti, anumi Ocătioih esti a bisericii, cumpărată di sat, și cini s-ar afla si zică di parte(a) celor streini că esti a lor s-au afurisi, si fie supăt blestemul sfintii bisereci ci si prăzănuești hramul Blagovișteniilor ot Cernoniuca”. F.284^V: „Această sfântă carte, anume Octoih este a sfintei biserici la ot Cernoliuca, de cari să s(ă) știi că esti cunpărat di sătenii de aici, carii mai gios ne vom și iscăli. Vasili dascal”. F. 270^V- 271: „Această carte Sfântu anumi Ohtoic au cunpărat satul Ciornoliuca, ș(i) au datu de poman(ă) sfintii bisărici și nimi să n(u) aibu tre(a)bu să zică că-i a lui, la beseric(ă) să fii săvirșit. Vasili dascal”. F. 384^V: „Această sfântă carte anume Octoih au cunpărat-o satul Cernoleuca și am dat-o sfintei bisearici ot tam ca s(ă) fei de slujit la sfânta bisearică, preot fiind ierei Luca. Am scris Ierei Neculai”. Pe o foaie curată la sfârșitul cărții: I. „Cânt(ăreț) Mihei Florea. 19.III.946”. II. „Cânt(ăreț) Niculai Foamite. 19/8/949”.

⁷⁸ BNRM, *Tipicon*, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1857, nr. inv. 68407.

⁷⁹ BRV, tom II, nr. 390, p. 211.

⁸⁰ Primul exemplar poate fi consultat în fondurile MNAIM cu nr. inv. FB-23062-2, iar al doilea în fondurile MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 1827 F. S.

colțuri: chipurile celor patru evangheliști, iar pe centru un medalion pe care este reprezentat chipul lui Iisus Hristos înălțat la ceruri. Pe centrul copertii a doua chipul lui Iisus Hristos răstignit pe cruce, iar pe colțuri patru suporturi metalice; încheietori metalice; lipsește cotorul.

Omilia de Macarie Egipteanul, ediția din 1775⁸¹, tipografia Mitropoliei, un exemplar⁸².

Nu putem reconstitui soarta cărții în primii ani de la apariție. Prima însemnare datează din 20 decembrie 1807 când aflăm că *Omilia* este cumpărată de Meletie ierodiacon. Conform altei notații, se pare că la 14 decembrie 1813 era în proprietatea familiei Dohovici. Din același an datează un izvod dat la Miclești, localitate din centrul Basarabiei. La 18 iulie 1880, Nicolae Deremievici dăruie cartea „Societății pentru literatură și cultură română în Bucovina”, de unde ajunge în una din bisericile din Basarabia. Copertile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe ambele coperte: chenar ondulat, iar pe centrul primei coperti o floare de mici dimensiuni (se repetă pe cotor), care sunt executate prin presare.

Antologhion, ediția din 1777⁸³, tipografia Mitropoliei, un exemplar⁸⁴.

⁸¹ *BRV*, tom II, nr. 392, p. 312-313.

⁸² Exemplarul poate fi consultat în colecția BNRM, cu nr. inv. 25267. Însemnări: Forzațul I: „... arătate ... s-o găsit șasă suti șăsăzăci și șasă di lei di toț bani câț ari în sat Boțești și pe de în alti sati. 1813, deche(m)vr(ie) 22”. Pe o foaie curată la începutul cărții: „Cinstitul și al meu ca unu frati dumisali giupânului Ionică Brănar di pi Podulu, fu pentru șestizeci și cinci de lei și giumătati ci mai redicat di la ... ariu vei ști dumneata că di în pricina străjilor n-am pus bani până acu la Crăciunu, iara dumnealui ... datu bani aci. Fă tu că eu o voi răspundi dumitali pe ... la lăsatu săcului de ... ligă cu toți bani diplinu și sātu(l). A dumitale di bini voitoriu Ioniță <semnătură autografă> căpit(an)”. F. 1: „Dăruită Societății pentru literatură și cultură română în Bucovina de Nicolai Deremievici, recte Dubău învățătoriu. 1880. 18/7”. F. 3-6: „Această sfântă carte Sfântul Macarie Eghipteanul este cumpărată cu drepti banii miei în 5 lei, deci cui va rămâne după sfârșitul vieții mele să mă pomenească pre mine cel mult păcătos. Meletie Ierodiiac. 1807, dechemv (rie) 20”. Pe o foaie curată de la sfârșitul cărții: „Izvodul di bani ... di la Miclești ... ci au di la ... din vânzare(a) vinului și a rachiului. Lei pă: 149 – adică o sută patru zeci și no(u)ă di lei amu luat acmu di la Vasili Călăce ci a ste(tut) la Miclești din ciasu acista dintâi. 1813, deche(m)vr(ie)”.

⁸³ *BRV*, tom II, nr. 398, p. 218.

⁸⁴ Antologhionul poate fi consultat în colecția MNEIN, cu nr. inv. 25866. Însemnări: F. 98^V-113: „Să se știe că acest Menei l-au cumpărat satul Hirova în 24 lei și l-au dat la sfânta biserică în Hirova ce este hramul lui Sfete Nicolai, să fie poman(ă) și pentru iertare(a) păcatelor lor și a părinților lor. Iar cine s-ar întâmpla să-l fure sau să-i

Conform însemnărilor posesorale, se poate afirma că această carte a fost cumpărată de Gheorghie dascăl, la 6 decembrie 1778, pentru biserica cu hramul Sfântul Nicolae din satul Hirova, raionul Ungheni. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele. S-au păstrat două încheietori din piele și metal.

Penticostarion, ediția din 1782⁸⁵, tipografia Mitropoliei, în cinci exemplare⁸⁶.

Potrivit consemnărilor marginale, primul exemplar a fost cumpărat la 25 mai 1791 de către protopopul Vasile de Hotârnicieni, cu prețul de 16 lei, pentru biserica din satul Sara Murza din sudul Basarabiei (numele localității este incert din cauză că însemnarea a fost tăiată parțial la restaurare). Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe centrul primei coperti: semnul crucii realizat prin presare.

Exemplarul al doilea a circulat în partea centrală a Basarabiei. În anul 1837 cartea aparținea bisericii cu hramul Sfinților Voievozi din satul Lohănești și este luată de dascălul Ifrim, în bejenie la Iași, într-o perioadă necunoscută⁸⁷.

vie la mână și nu l-a vesti de unde este și l-a tăgădui, unii ca acia să fie supt blăstămul acelor 70 <sic!> de părinți de la soboară din Nichiia, și în locul Ariei necredinciosul, și cu Iuda necredinciosul și vânzătorul de H(risto)s. Blăstămat să fie și de arhiereul Necolai ce este hramul a sfintei bisărici ce să numește în Hirova. Blăstămat și anaftema să fie acela care a fura-o această sfântă carte în vecii vecilor și legat și neiertat. †Eu Gheorghie dascal am scris. Let 7286 <1778>, dech(emvrie) 6”.

⁸⁵ *BRV*, tom II, nr. 454, p. 275-276.

⁸⁶ Primul exemplar poate fi consultat în fondurile MNAIM cu nr. inv. FB-24379, alte trei exemplare se află în colecția BNR cu nr. inv. 431370, 69041, IV-37872 și ultimul în colecția MNAM cu nr. inv. 4029. Însemnările de pe primul exemplar: F. 1 (nenumărată): „Protoiereul Iosif Botnar. 1927, 24/IV”. F. 1-21: „Să știi că acest Pintecostar l-am cumpărat noi satul Saru Murzi (?) din porunca Preosfântii Sali părintelui chir Iacovo, episcop Hușului prin aducerea protopopului Vasile ot Hotârnicieni cu prețul 16 lei, adică șasăsprăzeci lei și s-au așezat la sfânta biserică onde să cinstești hramul ... să fii în veci nistrămutată, let 1791, mai 25. Protopop ot Hotârnicieni”.

⁸⁷ Însemnări de pe exemplarul al doilea: Forțațul I: I. „Această scrisoare am scris eu Ifrim”. II. „Пентикостарион, Кишинэу, 1859 г.”. <Penticostarion, Chișinău, anul 1859>. III. „Acist Pinticostari este a lui Ifrimi dascal la Lohănești și l-au adus la Iași pentru că am fugit în bejanie, l-am dus di la popa Timofiti ot Lohănești, și eu Ifrim a lu(i) C(os)ti am scris. Adică eu Ifrim mă închin. Mântuiaști d(oa)mn(e)”. Forțațul II: I. „Mântuiaști di nenorocul tău și bla(goslovești)”. II. „Erei Eftimiu ot Lohănești, ținut(ul) Orhei <semnătură autografă>”. III. „Această sfântă și dimnezăiască carti ci să numești

În Basarabia există două localități cu acest nume: primul în raionul Criuleni, iar al doilea în raionul Hâncești. Credem că acest exemplar a aparținut satului Lohănești, raionul Hâncești, a cărui biserică poartă hramul Sfântului Arhanghel Mihail. Un călugăr (sau un eventual posesor) a însemnat locul și anul ediției greșit. Astfel, conform acestei notații, cartea ar fi fost tipărită la Chișinău în anul 1859, ceea ce nu este corect pentru că *Penticostarionul* de la Chișinău a fost tipărit în anul 1853.

Exemplarul este incomplet, lipsindu-i ultima foaie. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile primei coperte: chenare florale și din puncte, iar pe centru un medalion cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos, executate prin presare. Cotorul este din piele, deteriorat în partea de sus. Pe marginile copertei a doua: chenar floral având pe centru linii încrucișate care formează romburi, realizate prin presare; urme de încheietori.

Al treilea exemplar a fost cumpărat la 26 octombrie 1782 de Ștefan Năstasi pentru schitul Hârjauca pentru a fi pomenit „la sfântul jertăvnic și la toate slujbile cele de obștie în veci”⁸⁸. Cartea are scoarțele din lemn îmbrăcat în catifea de culoare roșie. Pe colțurile primei coperte: plăci metalice cu chipurile celor patru evangheliști; cotorul, colțurile copertilor și ale foilor sunt arse.

Exemplarul patru a aparținut lui Mavrodin Tucă, care la 1 mai 1783 îl dăruiește mănăstirii Hlincea din Moldova din dreapta Prutului. Atestăm, din altă însemnare, pe dascălul Andrei de la această mănăstire, care scrie „de când au venit moscali(i) în Moldova în anii de la H(risto)s 1807, noe(m)vri(e) 20”⁸⁹.

Pinticostari esti a bisăricii sfinților voi(e)vozi din sat(ul) Lohănești, și am scris pi vremea proto(i)ereului di ... Vasăle Purișcheveci, 1837 anul. Dascalul Gheorghe Carp”.

⁸⁸ Însemnări de pe exemplarul al treilea: F. 2-15: „Acesta Penticostari s-au cumpărat de dumnealui Ștefan Năstasi și l-am dat schitului Hârjauca pentru ca să fiu pomenit la sfântul jertăvnic și la toate slujbile cele de obștie în veci. 1782, octomvrie 26”.

⁸⁹ Însemnări de pe exemplarul patru: F. 1 nenum.^V: „Acest Penticostar este a Sf(in)tei monastiri Hlincea”. F. 27^V: „Acest Penticostar este orânduie de daniel la mănăstirea hram Sfântu Gheorghie la <H>lincea. S-au dăruit ca să fie al sfinti(i) bicerici desăvă(r)șit. Și este dat de Mavrodin Tucă Feci Bașa. Și care să va ispiti să o fu(re) să fie afurisit de trei sute sfinți părinți de la Nicheia și de părintele Patriarh și de Mitropolit. Mai 1, 1783”. F. 48: „Aici am însă(m)nat de când au venit moscali(i) în

Ultimul exemplar are însemnări la f. 217^V, care la prima vedere par a fi fără prea mare semnificație: „Dascălu Costantin Pricop”. Analizând mai atent această consemnare precum și unele din cărțile care au aparținut bisericii din satul Vadu-Leca din actualul raion Telenești, constatăm anumite similitudini. Probabil, este vorba de dascălul Constantin Pricopanu, din această localitate, care ar fi semnat și Pricop. Așadar, se poate presupune, cu unele rezerve, că această carte a circulat în centrul Basarabiei. Din păcate, nu putem preciza cu certitudine perioada când aceasta trece peste Prut.

Exemplarul este incomplet. Cartea începe cu f. 9, numerotată. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile primei coperte: chenar floral; pe centru: un medalion șters; pe coperta a doua: chenar floral, iar în interior, linii încrucișate care formează romburi, realizate prin presare; cotorul lipsește; urme de încheietori.

Apostol, ediția din 1784⁹⁰, tipografia Mitropoliei, în 3 exemplare⁹¹.

Primul exemplar a fost cumpărat la 6 mai 1787 - cu prețul de 8 lei - de preotul Pentilei, fără a fi menționate localitatea sau biserica în care slujea. Altă mențiune ne informează că această carte a aparținut dascălului Florea din Mitoc, care a moștenit-o de la un oarecare Iftimie⁹². Aici dorim să facem o precizare: există cel puțin două localități care poartă acest nume: prima se află pe malul drept al râului Prut, iar a doua în raionul Orhei. Credem, că aici este vorba de satul Mitoc de pe malul râului Prut. În secolul al XIX-lea, mai exact, în a doua jumătate a acestui secol, cartea aparținea bisericii cu hramul Sfântului Arhanghel Mihail din

Moldova în anii de la H(risto)s 1807, noe(m)vri(e) 20. Și am scris eu Andrii dascalu de la mănăstire Hlinci”.

⁹⁰ *BRV*, tom II, nr. 466, p. 284-285.

⁹¹ Exemplarele pot fi consultate în următoarele colecții: primul la BNRM cu nr. inv. 43782, al doilea la MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 4211 FB și al treilea la MNAM cu nr. inv. 4010.

⁹² Însemnări de pe primul exemplar: Pe o foaie curată la începutul cărții: „Сія Апостоль принадлежить къ числу книг Св. Арх. Мих. церкви с. Виитор, Хот. уезда” <Аcest Apostol este din numărul cărților bisericii Sf. Arh. Mih. din satul Viitor, județul Hotin>. F. 1^V: I. „Această carte <este a lui> Florea dascalul ot Mitoc, anume Apostol de la Iftime”. II. „Acest Apostol iaste a preutului Pintelei. L-au cumpărat cu 8 lei. 1787, mai 6. Și cine ar cerca pre aceasta sfântă carte să zică D(u)mnezeu să-l ierte pre cine au cumpărat și cine s-ar ispiti să o fure s-au să o ascundă să nu-i ajute D(u)mnezeu și să fie supt blăstăm(ul) Precisti(i)”.

satul Viitor, județul Hotin. Coperțile cărții sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile primei coperte: chenar liniar, iar pe centru: un medalion în formă de romb cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos, realizate prin presare. Cotorul este din piele, uzat la capete. Pe marginile copertei a doua: chenar liniar, iar pe centru: o compoziție florală care formează crucea. Colțurile coperților au fost restaurate; urme de încheietori.

Exemplarul al doilea a fost cumpărat de Eleana Nășculeasa și Eleana Dăriiasa pentru biserica din satul Telenești⁹³, în prezent orașel și centru raional, situat între Sângerei și Orhei, în direcție vestică. Exemplarul este incomplet. Lipsesc ultimele file. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră; urme de chenare (floral și geometric) pe marginile coperților, iar pe centru un medalion șters, executate prin presare. Cotorul este din piele, rupt. Pe coperta doi - exterioară, ruptă de cotor, figuri geometrice în formă de romburi.

Ultimul exemplar are însemnări cu caracter variat, din care se poate constata că a aparținut, începând cu anii '70 ai secolului al XIX-lea, bisericii cu hramul Nașterii Maicii Domnului din satul Țăhnăuți, situat în partea centrală a Basarabiei, în actualul raion Rezina. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Foile sunt desprinse de cotor și unele de altele, cu pete de ceară. Cartea necesită restaurare.

Antologhion, ediția din 1786⁹⁴, tipografia Mitropoliei, în două exemplare⁹⁵.

Primul exemplar este fără note posesorale și nu putem restabili itinerarul parcurs de carte de la apariție și până în prezent. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Chenar simplu pe margini, iar pe centru semnul crucii, executate prin presare. Cotorul este din piele.

Al doilea exemplar a fost cumpărat de Nicolai Jătaru - cu 18 lei - de la Episcopul Hușului, Iacov în anul 1787, pentru biserica din satul Cărbuna din fostul județ Lăpușna.

⁹³ Însemnări de pe exemplarul al doilea: F. 2-11: „Această carte Apostol l-am cumpărat ro(a)ba lui Dumnezeu El(e)ana Nășculeasă și cu roaba lui Dumnezeu Eleana Dăriiasa pentru iertare(a) păcatelor noastre și a răposaților noștri, și a tot neamul nostru. Și le-am dat la sfânta bisărică noastră în satul Teleneștii să fii nemișcat și neclintit ca să fii pomeniți”.

⁹⁴ BRV, tom II, nr. 498, p. 311-312.

⁹⁵ Exemplarele pot fi consultate în BNRM cu nr. inv. 44064, 82663.

Ionică dascăl scrie, fără a menționa anul, că acest Antologhion a fost „dat la satul Lăpușna, cari sat au cumpărat altu Minei <sfânt>, iar aceasta iar să margă la numitul sat Cărbuna că esti dreptu a lor”⁹⁶. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Chenare liniare și florale pe marginile copertilor. Pe centrul primei coperte: un medalion cu chipul lui Iisus Hristos; urme de încheietori. Pe coperta a doua: linii încrucișate care formează romburi, executate prin presare. Cotorul este din piele artificială de culoare cafenie.

Octoih, ediția din 1792⁹⁷, tipografia Mitropoliei, un exemplar⁹⁸.

Potrivit consemnărilor cartea a fost cumpărată la 16 mai 1794 de locuitorii satului Gura Galbenii (raionul Cimișlia) din sudul Basarabiei pentru biserica cu hramul Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, unde s-a aflat până la confiscarea ei de către autoritățile sovietice. Copertile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe prima copertă: o compoziție florală care formează o cruce, iar pe margini, chenar floral aurit. Cotorul din piele are în partea de sus imprimat „ОКТОИХЪ”.

Molitvenic, ediția din 1794⁹⁹, tipografia Mitropoliei, în două exemplare¹⁰⁰.

⁹⁶ Însemnări de pe exemplarul al doilea: F. 1: „Acest Menei este a satului Cărbuna”. F. 1-10: „Acest Mineiu esti drept a satului Cărbuna și l-a dat la satul Lăpușna, cari sat au cumpărat altu Minei <sfânt>, iar acea iar să margă la numitul sat Cărbuna că esti dreptu a lor. Ionică dascăl”. F. 13: „A. V. Cebotari. 1/ IV 946”. F. 406^V: „A. V. Cebotaru. 6/XI 943”. F. 518-523: „Aceasta carte ci să numești Menei s-au cumpărat de dumnealui Jătaru Neculai cu bani gata: 18 lei la Preosfințene Sa părintele nostru Iacob, ipiscop Hușului și ce(ni) ar fura-o a să fii afurisit și ble(ste)mat <de> D(o)mnul nostru I(isu)s H(ri)s(to)s și de precurata sa Maică și cele 3 sute și 18 sfinții părinții ce s-au adunat la Nechiie, și este a no(a)stră asămene den satul Cărbuna, și am scris-o să s(ă) știi, și umbla veletul 7295, iară cel mic umbla 1787. Jătaru Necolai”.

⁹⁷ BRV, tom II, nr. 557, p. 349-350.

⁹⁸ Exemplarul poate fi consultat în colecția BNRM, cu nr. inv. IV-37021.

Însemnări: F. 29^V-33^V: „Acist sfânt Ohtoih iaste a bisăricii din satul Gura Galbinii țân(utul) Hotărniceni și l-am cumpărat noi sătenii cu preț optsprezăci lei și l-am hărăzit aciștii bisărici ci să prăznuiască hramul Sfântului Mare Mucenic Ghiorghee, și să fii în vec. Iară cine îl va înstreina să fii blăstămat di trii suti optsprăzăci sfinți părinți di la săborul Nichei și de Precurata a lui H(risto)s Maică și toți sfinții, iară adusă iară la locul lui, unul ca acela iertat. Amin. 1794, mai 16”.

⁹⁹ BRV, tom II, nr. 579, p. 366-367.

¹⁰⁰ Primul exemplar se află în colecția BNRM cu nr. inv. I-1.191481, iar al doilea în colecția MNAIM cu nr. inv. FB-24113.

Din însemnarea de pe f. 1 numerotată, a primului exemplar, constatăm că această carte a aparținut popei Ion sin popa Ioan din satul Corbul, raionul Dondușeni, fără a fi indicat anul. Exemplarul este incomplet. Lipsesc foaia de titlu și sfârșitul cărții. Coperțile sunt din carton acoperit cu hârtie de culoare cafenie.

Al doilea exemplar - cu importante lipsuri de foi - este fără însemnări marginale, dar se cunoaște că a fost achiziționat de la Dorin Tătaru din Edineț. Așadar, se poate admite că acest exemplar a circulat în partea de nord a Basarabiei. Coperțile cărții sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie; urme de încheietori.

Triodion, ediția din 1798¹⁰¹, tipografia Mitropoliei, în cinci exemplare¹⁰².

Primul exemplar este fără note posesorale. Din acest motiv, nu putem face nici o afirmație privind locul aflării cărții sau posesorul acesteia. Exemplarul este complet. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul este din același material. Cartea a fost restaurată.

Al doilea exemplar a aparținut, conform însemnărilor de pe f. 474^V, bisericii din satul Cărbuna, raionul Ștefan Vodă, adică a circulat în partea de sud a Basarabiei. Exemplarul este incomplet. Lipsesc primele două file din primele cinci nenumerotate. Coperțile: carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie, ruptă la colțuri și pe margini; urme de încheietori; cotorul: din piele cu imprimări șterse.

Exemplarul trei s-a aflat la sfârșitul secolului al XIX-lea în biblioteca bisericii cu hramul Adormirii Maicii Domnului din satul Mălăiești¹⁰³. În Republica Moldova există patru localități cu acest nume: în raionul Râșcani, biserica cu hramul Adormirii Maicii Domnului, în raionul Criuleni, biserica cu același hram, în raionul Orhei, biserica cu

¹⁰¹ BRV, tom II, nr. 617, p. 404-410.

¹⁰² Primele două exemplare pot fi consultate în BNRM cu nr. inv. 51469, 82664 și alte trei în fondurile MNAM cu nr. inv. 3996, 3999, 4000.

¹⁰³ Însemnări de pe exemplarul trei: Pe o foaie curată la începutul cărții: „Триодъ принадлежитъ Св. Успенской церкви села Малаешть. Обновленъ 1898 года стараниемъ однодворца сего села Костантина Скобиюла” <=Triodul este al bisericii cu hramul Sf. Adormirii Maicii Domnului din satul Mălăiești. Restaurată în anul 1898 cu străduința mazelului din același sat Constantin Scobioală>. F. 153^V-155: „Această carti Triod am cumpărat preutul Ion Popov de la Timoftei diiacono, v(e)let 1798”.

hramul Sfântul Ioan Teologul și satul Mălăiești din raionul Grigoriopol (Transnistria), biserica cu hramul Sfântului Arhanghel Mihail. Considerăm că acest exemplar a aparținut satului Mălăiești din raionul Râșcani, deoarece cele mai multe „expediții”, în urma cărora s-au închis lăcașuri de cult și s-au confiscat cărți bisericești, au fost efectuate în partea de nord a Basarabiei. Coperțile cărții sunt din carton. Cotorul este din piele de pergament deteriorată, mâncată de cari de lemn. Foile sunt desprinse de cotor și unele de altele, murdare, cu pete de ceară și grăsime. Cartea a fost restaurată nereușit.

Al patrulea exemplar a circulat în nordul Basarabiei, în satele Stângăceni¹⁰⁴ și Pociumbeni¹⁰⁵, din raionul Râșcani. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră cu ornamente vegetale, executate prin presare. Cotorul este deteriorat. Urme de încheietori din piele.

Ultimul exemplar nu are însemnări și, din acest motiv, nu putem reconstitui itinerarul parcurs de carte de la apariție până în prezent. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile coperților chenare șterse, executate prin presare. Pe centrul primei coperte un medalion cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Cotorul este fragmentat. Fragmente de încheietori.

Penticostarion, ediția 1800¹⁰⁶, tipografia Mitropoliei, în nouă exemplare¹⁰⁷.

Primul exemplar a fost legat de cântărețul bisericesc Ioan Costăș din satul Coteala, raionul Briceni. Informații de altă natură, care ne-ar oferi posibilitatea de a urmări traseul pe care s-a deplasat cartea până la

¹⁰⁴ În prezent, satul Stângăceni se numește Druța și face parte din raionul Râșcani.

¹⁰⁵ Însemnări pentru exemplarul patru: Pe o foaie curată la începutul cărții: I. „Acistu Triod este a bisărici(i) cu hramul Sf(ân)tul I(e)rarh Neculai di(n) satul Stângăceni, uezdul Eșilui ... Preotul Ioan ... Mie dat adivarat”. II. „Книга принадлежит церкви с. Стынгачень 4-го округа Ясского уезда, 1881-го года, февраля” <=> Cartea aparține bisericii din s. Stângăceni, cerc 4, județul Iași, anul 1881, februarie>. Pe o foaie curată^V de la sfârșitul cărții: „Писаль Васили Георгиевич. Почумбень” <=> A scris Vasile Gheorghievici. Pociumbeni>.

¹⁰⁶ BRV, tom II, nr. 627, p. 418-420.

¹⁰⁷ Primele două exemplare se află la MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 1882 FS, 1826 FS, următoarele cinci exemplare în colecția BNRN cu nr. inv. 69043, 51473, 44393, IV-37871, 51468, un exemplar în fondurile MNAIM cu nr. inv. FB-23062-3 și ultimul în colecția MNAM cu nr. inv. 4032.

Chișinău nu există. Credem, însă, că Penticostarionul a fost folosit doar în această biserică, de unde a fost confiscat de autoritățile sovietice în urma închiderii lăcașelor de cult. Exemplarul este incomplet. Lipsește sfârșitul cărții. Coperțile sunt din carton acoperit cu hârtie colorată în negru și galben. Cotorul este din pânză grosolană. Pe coperta unu este lipită hârtie de formă dreptunghiulară, pe care este scris “ПЕНТИКОСТАР”.

Exemplarul al doilea a circulat în nordul Basarabiei și a aparținut satului Șirăuți din raionul Briceni. Cartea a fost cumpărată cu prețul de 18 lei de preotul Elisei sin Popovici Ioan din această localitate de la preotul Ioan din satul Cotofeni din raiaua Hotinului în luna aprilie 1800. Potrivit altei consemnări, cartea se afla în biserica din Șirăuți la 28 iunie 1940. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pielea este uzată și ruptă¹⁰⁸; cotorul este din același material, deteriorat. Pe prima copertă: două rânduri de chenare florale, iar pe centru: un medalion cu chipul lui Iisus Hristos înălțat la ceruri, executate prin presare. Pe coperta a doua: linii imprimate încrucișate, care formează figuri geometrice în formă de romb.

Exemplarul trei nu are însemnări, care ar oferi posibilitatea de a identifica calea parcursă în timp. Cartea este fără coperți și fără cotor.

Exemplarul patru are o istorie mai interesantă. Conform însemnărilor marginale cartea a fost cumpărată de locuitorii satelor Bălteni și Chetrești, comuna Brodoc din județul Vaslui, pentru biserica cu hramul Sfântului Nicolai, cu prețul de 18 lei, fără a fi indicată perioada când a fost cumpărată. Din altă notă aflăm informații despre unii slujitori ai acestei biserici și anul hirotonirii, adică în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. La 21 noiembrie 1926 Penticostarul a fost cumpărat de locuitorii satului Vadu-Leca, actualul raion Telenești împreună cu cântărețul Dimitrie Corețchi din mănăstirea Curchi pentru biserica satului Vadu-Leca¹⁰⁹. Scoarțele acestui exemplar sunt din lemn

¹⁰⁸ Însemnări de pe exemplarul al doilea: F. 1-9: „Acest sfânt Penticostar este al meu și l-am cumpărat de la preotul Ioan din satul Cotofenii, în raiaoa Hotinului drept 18 lei ca să si fie de slujit pentru mine și copiilor mii. Și cini va ispiti a-l fura să fie afurisit de 318 părinți sfinți și să ... mașile ca lui Arie. Și pentru adevărire am și iscălit ierei Elisei sin Popovici Ioan paroh ot satul Șerăuți. Anul 1800, aprilie”. Pe o foaie curată la sfârșitul cărții: „Astăzi 28 iunie 1940, 3 ceasuri dimineața au venit trupele sovietice (rusești) în Șirăuți. Th. Dimitriu”.

¹⁰⁹ Însemnări de pe exemplarul patru: Pe o foaie curată la începutul cărții^V: „Această carte e cumpărată pentru biserica parohiei com. Vadu Leca cu prețul 250 lei -

îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile primei coperte: chenare liniare și florale, iar pe centru: un medalion șters, executate prin presare. Pe coperta a doua: linii încrucișate, care formează romburi; urme de încheietori. Cotorul este din piele, rupt în partea de sus; colțurile de jos dreapta au fost tăiate la restaurare.

Exemplarul cinci a fost cumpărat la 1 aprilie 1802 de locuitorii satului Teleșeu, actualul raion Orhei, pentru biserica satului¹¹⁰. Așadar, cartea a circulat în centrul Basarabiei. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul: din piele și pânză, rupt în partea de sus. Pe prima copertă: chenare florale și geometrice, iar pe centru: un medalion șters, executate prin presare. Urme de încheietori. Coperta a doua: chenare florale, în interior linii paralele, încadrate sus și jos de romburi.

Al șaselea exemplar a circulat în partea de sud a Basarabiei. Este cumpărat - cu prețul de 20 de lei - la 25 martie 1805 de preotul Feodor din satul Baccealia, actualul raion Căușeni; mai târziu, perioada nu se cunoaște din cauza însemnărilor fragmentate, cartea este dăruită bisericii din satul Zaim din același raion. Exemplarul este incomplet. Lipsesc: prima copertă, începutul cărții, foile 60 și 63, iar foile 61, 62 se repetă. A

dou sute cinzeci lei – de locuitorii com. Vad Leca și cântărețul Dim. Corețchii din Sf. M-re Curchi, jud. Orhei. M. Macarie, 1926 21/11”. F. 1: „Parohia Bălteni, județul Vaslui”. F. 1-75: „Această sfântă carte ci să numești <Penti>costari, ci cuprinde într-o sine slujba bisăricii di la Sfânta Înviere a Domnului până la Duminica tuturor sfinților și iaste cumpărată di satul Băltenii i Chetrestii di toți poporării în 18 lei sfântului lăcaș al Sfântului Neculai. Iară cine s-ar întâmpla să o furi sau să o i-a fără di voia tuturor poporănilor să fii afurisit și blăstămat di Domnul Isus Hristos și di Maica Precurata Fecioara Mariia și di toți sfinții apostoli și ivanghelești. Herul, petrile și lemnile să putrezască, iară trupul aceluia să ste întregu în vecul nesfârșit. Iară cini ar lua-o cu voia tut(u)ror poporănilor să <fie> iartat și blagoslovit”. Pe o foaie curată la sfârșitul cărții: I. „Si se știe de când am fost cântăreț la biserica din Bălteni. 1883, ianuarie 1. C. Maxim (Bruma)”. II. „Să să șcie că la anul Mântuirii 1884, februarie 16 mă au hirotonisit dieaconu și la 19 preut pe sama bisăricei Adormirea Maicei Domnului din satul Bălteni, comuna Brodoc, județul Vaslui. Paroh preot Ioan Dimitrinu. 1884, februarie 16”.

¹¹⁰ Însemnări de pe exemplarul cinci: F. 4-9: „Această sfântă și dumnezăiască carte si s(ă) numește Pendicostar s-au cumpărat de noi <și s-au dat> la sfânta beserică în sat Teleșeu, adevărindu-să de noi și cari ce au dat la cumpărarea cărții: 9 lei 20 părăli, adecă nouă lei doăzăci părăli am dat eu Ștefan Dumitraș căp(i)t(an), on leu au dat Alexandru Sârghii, 10 lei 20 părăli, adecă zăci lei doăzăci părăli am dat eu Ion. 1802, aprilie 1”. F. 64-70: „Această sfântă și dumnezăiască carte ce se numește Pentecostar cumpărându-s(ă) ca să fei la sfânta beserică la satul Teleșeu, în care s-au însămnat pe iște care creșten ce au dat ”.

doua copertă este din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie; urme de încheietori.

Exemplarul șapte provine din județul Ialomița. După Marea Unire din 1918, autoritățile bisericești au întreprins măsuri pentru a ajuta preoții din Basarabia cu literatură bisericească. Astfel, satul Ghiliceni, actualul raion Telenеști primește acest Penticostarion tipărit la București în anul 1800¹¹¹.

Exemplarul opt nu are însemnări manuscrise. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie; chenare pe marginile ambelor coperti.

Nici ultimul exemplar nu dispune de note posesorale. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe centrul primei coperte: medalion cu chipul lui Iisus Hristos, executat prin presare. Cotorul este din piele, deteriorat, desprins de file.

Chiriachodromiu, ediția din 1801¹¹², tipografia Mitropoliei, un exemplar¹¹³, fără însemnări marginale. Copertile cărții sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie, nuanță închisă; cotorul lipsește; ambele coperti sunt desprinse de carte; urme de încheietori.

Ceaslov, ediția din 1806¹¹⁴, tipografia Mitropoliei, un exemplar¹¹⁵.

¹¹¹ Însemnări de pe exemplarul șapte: Forzațul I: I. „Mihail Parasca cântăreț, comuna Ghiliceni, județul Bălți”. II. „1948, aprilie 10. Paștile. Scurtu Grigori”. III. “Paștili, az(i) 16 april(ie), stil vechi 1951. Câ(n)t(ăreț) Gheorghianu Pavel Dimitrievici din Ghilicen(i), născut în 1902 în satu(l) Zgârdești, r-nu(l) Chișcăren(i), Bălți. M.S.S.R.”. F. 6: „St(il) vechi az(i), 16 april(ie) 1951 Pașteli. Cânt(ăreț) Gheorghianu P.”. F. 10: I. „1905, 8 mai. N. Ionescu cântăr(eț)”. II. „23/IV/929. Cânt(ăreț) M. Parasca”. F. 45-65: „În urma ordinului Prea Cucernicului Protoereu al județului Ialomița, urmat după al Onor. Ministerului Cultelor, Administrația Cassei Sf. Biserici, prin care ni se spune că preoții în Basarabia fac serviciu cu cărți în limba slavonă din cauză că nu au cărți în limba română, ne cere și nouă să trimitem în Basarabia Î. P. Sfințitului Arhiepiscop al Chișinăului cărți scrise în litere slavone dacă avem. Noi, având de prisos, trimit pe acest Penticostar să fie spre slujba bisericească la vre o biserică și cine va citi pe el să trăiască și să mă pomenească și pre acela să-l pomenească D(omnu)lu D(umne)zeu întru împărăția sa. Paroh Preotul Sachelar Marin Haralambie. Slobozia, județul Ialomița”. F. 188: „5 iunie 1905. N. Ionescu cânt(ăreț) I”.

¹¹² BRV, tom II, nr. 632, p. 422-425.

¹¹³ Chiriachodromionul poate fi consultat în fondurile BNRN cu nr. inv. 8840.

¹¹⁴ BRV, tom II, nr. 694, p. 478-479.

¹¹⁵ Ceasoslovul se află în colecția BNRN cu nr. inv. 80276.

A circulat la început în partea dreaptă a râului Prut și s-a aflat în biserica din localitatea Borlești-Vărzari, iar apoi a aparținut unui lăcaș din Basarabia, fără a cunoaște locul aflării lui. Exemplarul este incomplet: lipsește foaia de titlu. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie; chenare liniare pe marginea primei coperte; pe centru un medalion șters; urme de încheietori.

Penticostarion, ediția din 1820¹¹⁶, tipografia Mitropoliei, un exemplar¹¹⁷.

Conform însemnărilor manuscrise, cartea a fost dăruită bisericii cu hramul Sfântului Mucenic Dimitrie din satul Costuleni, actualul raion Ungheni de către Mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi la 26 februarie 1821. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe prima copertă: chenar geometric; pe centru: un medalion cu chipul lui Iisus Hristos înălțat la ceruri. Pe coperta a doua: chenar triplu liniar; în interior: chenar din linii triple încrucișate care formează romburi. Cotorul este din piele și are imprimat în partea de sus „ПЕНТИКОСТАРИОН”. Urme de încheietori.

Cuvinte de învățătură ale Sfinților Părinți, ediția din 1826¹¹⁸, tipografia Mitropoliei, în trei exemplare¹¹⁹.

Primul exemplar are o însemnare pe f. 2 a unui posesor: „A lui Isaia Bucevschi”. Coperțile cărții sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie; chenare geometrice pe marginile coperților, executate prin presare.

Exemplarul al doilea a circulat în partea centrală a Basarabiei, în satul Suruceni din actualul raion Ialoveni, afirmație rezultată dintr-o însemnare potrivit căreia la 20 decembrie 1906 a răposat preotul din acest sat Mitache Neaga. Exemplarul posedă și alte însemnări referitoare la

¹¹⁶ BRV, tom III, 1809-1830, de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, București, 1912-1936, nr. 1079, p. 335-338.

¹¹⁷ Penticostarionul poate fi consultat în colecția BNRM, nr. inv. 69050. Însemnări: F. 1-3: „Acest Penticostar s-au cumpărat de Preaasfințit <Mitropolit Moldovii Veniamin pentru> biserica S(fântului) Mucenic Dimitrie de peste Prut la anu(l) 1821, fev(ruarie) 26”. Am întregit textul astfel, deoarece Mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi a dăruit acestui sfânt locaș mai multe cărți bisericești, pe care a scris cu aceeași formulă și cu aceeași dată.

¹¹⁸ BRV, tom II, nr. 1293, p. 523-524.

¹¹⁹ Primele două exemplare pot fi consultate în colecția BNRM cu nr. inv. 25266, 57802 și al treilea în fondurile MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 7126 FB.

decese sau la fenomene naturale¹²⁰. Coperțile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie; chenar geometric, executat prin presare pe ambele coperți.

Al treilea exemplar este atestat, conform unei însemnări, în luna ianuarie 1834 în satul Puhoi, raionul Ialoveni și aparținea preotului Nicolae Pălade care slujea în biserica cu hramul Sfântului Ierarh Nicolai din această localitate. În acest context, autorul însemnării constată decesul unei alte fețe bisericești dintr-o localitate învecinată – protoiereul Alexandru Sava din satul Gangura, eveniment care s-a produs la 16 ianuarie 1834. În anumite împrejurări, pe care deocamdată nu le cunoaștem, cartea aparținea la 6 decembrie 1844 ascultătorului mănăstirii Curchi din Basarabia - Ftidot Ignat. Nu este exclus ca această persoană să fie originară din satul Puhoi, ori cartea a fost vândută sau dăruită de precedentul posesor acestuia din urmă¹²¹. Coperțile sunt din carton îmbrăcat în piele, deteriorate; cotorul din piele, deteriorat.

Liturghie, ediția 1833¹²², tipografia lui Eliad, un exemplar¹²³.

Însemnările de pe acest exemplar oferă puține informații despre circulația lui, dar este posibil ca ea să fi circulat mai întâi în dreapta Prutului, și anume, într-un mediu monastic, deoarece sunt amintiți Ioanichie arhiereul, Calinic ieromonah, Gavriil Oprina, Antonie, Filotia

¹²⁰ Însemnări de pe exemplarul al doilea: Pe o foaie curată la începutul cărții: „1910 года, мартъ < Anul 1910, martie> la 25 di zili s-a îngropat Ion Antonov Cioriscu; 1910 ani, mai la 5 zâli o fost Sfânta Ioana a lui Sfântu Serafim în biserica la Suruceni, înspri 6 zâli; 1913 ani, în luna lui ianvari în 20 di zâli s-o dus din viață Elena lui Toader Butnariu, soția lui; 1915 au tunat la 18 fevrali și fulgerat și apoi s-au pus omăt”. Pe o foaie curată la sfârșitul cărții: „La 1906 di ani în dechemvri 20 di zile au răposat slujitoriu bisericii din Suruceni dascalu Mitache Neaga”.

¹²¹ Însemnări de pe exemplarul trei: Pe o foaie curată la începutul cărții: „Această cârtică ci să numești atari, lui Vasili, esti dreaptă a priotului Neculai a lui Vasâli Pălade din satul Puhoiu, bisărica cu hramul S(fântului) Ierarh Nicolai, uezdul Benderului. Protoierei Alixandru Sava, ci au răposat acu la 16 ienuarii 1834 și s-au prohodit la 19 ienuar<ii>. Groapa s-au pecetluit de protoiereul Onofrei Gherciu din satul Gangura, uezdul Benderului. Precum știut să fii, de când și pă undi, și cât au trăit în viață, și pentru ca să nu fii numili lui uitat măcar de prietenii cei mai buni, care au fost mai cu credință asupra preutului Neculai Pălade”. F. 1-2: „Această sfântă carti ci să numești a celui dintru sfinți părintilui nostru Vasilii Arhiepiscopul Chesarii Capadochii, Voroavă la celi șasâ zile, esti a poslușnicului Ftidot Ignat din m(ănăstirea) Curchi. 1844, dechemvrie 6 zile”.

¹²² *Bibliografia Românească Modernă* (1831-1918), vol. III, (L-Q). Prefață de Gabriel Ștrempel, București, 1989, nr. 32932, p. 105 (în continuare se va cita: *BRM*)

¹²³ Exemplarul poate fi consultat în fondurile BNRM, nr. inv. 47965.

schimonahiiia, care au dăruit cartea respectivă, probabil, unui centru monastic. Altă însemnare ne oferă o mică concretizare, potrivit căreia „aceasta Liturghie este a casi dată de cu(vi)osul starețul Climent. Și cine va <lua-o> să fie dator a pomeni. Climent ier(o)monah, Ionichie arhierul. 1843, iunii 20 zile”. Este evident că după a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau la începutul secolului următor cartea s-a aflat în biblioteca unei biserici din Basarabia. Coperțile sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare neagră; colțurile coperților sunt învelite cu piele; cotorul este din pânză albastră. Cartea a fost restaurată.

Evhologhiu, ediția din 1854¹²⁴, tipografia Mitropoliei, un exemplar¹²⁵.

Din însemnările sumare pe care le are, aflăm că exemplarul a fost cumpărat de preotul Nicolai în anul 1858 din orașul Râmnic. Lipsesc alte informații privind circulația acestei cărți. Coperțile sunt din lemn, pânză roșie; cotorul este din piele de culoare cafenie.

Apostol, ediția din 1856¹²⁶, tipografia Mitropoliei, un exemplar¹²⁷, fără note marginale. Coperțile sunt din carton îmbrăcat în piele; pe marginile coperților: chenar, iar pe centrul primei coperte: un medalion șters, executate prin presare.

Evangelie, ediția din 1856¹²⁸, tipografia Mitropoliei, 1856, un exemplar¹²⁹. Potrivit însemnărilor marginale cartea a circulat, mai întâi, în nordul Moldovei și s-a aflat în biblioteca unui sat, numit Labușna, care, se pare, nu este același sat (anterior târg) din centrul Basarabiei cu numele Lăpușna. Ulterior, a fost cumpărat de către un preot sau enoriașii unui sat din nordul Basarabiei. Coperțile cărții sunt din lemn îmbrăcat în

¹²⁴ *BRM*, vol. II (1918-1930), (D-K). Prefață de Gabriel Ștrempel, București, 1986, nr. 20729, p. 273.

¹²⁵ Exemplarul se află în colecția MNAIM cu nr. inv. FB-23062-64. Însemnări: F. 3 (nenum.): „Eu preotul Nicolae am cumpărat acest Molitfelnic cu lei 24 și părale 30 din orașu(l) Râmnicu, în vremea înălțatului Alixandru Ghica viivod <sic!>. Anii de la Adam 7366. Anii de la Hristos 1858. Preotul Nicolai ...”.

¹²⁶ *BRM* (1918-1930), vol. I (A-C). Prefață de Gabriel Ștrempel, București, 1984, nr. 2837, p. 140.

¹²⁷ Exemplarul se află în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689147.

¹²⁸ *BRM* (1918-1930), vol. II, nr. 20668, p. 270.

¹²⁹ Exemplarul poate fi consultat în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689090.

Însemnări: Pe o foaie curată^V la începutul cărții: „Pe la această biserică din Labușna am trecut și eu ca preot misionar de la 15 iulie 1943 cu toate împrejurările extrem de grele prin care trecem și care încă continuă a fi mai grozave. 14 noiembrie 1943. Preot Nicolae Irimescu, detașat de la parohia Vovidenia din orașul Botoșani (România)”.

piele de culoare cafenie. Cotorul este din piele. Pe marginile primei coperte chenar, pe centrul un medalion cu chipul lui Iisus Hristos, iar pe colțuri medalioane cu chipurile celor patru evangheliști, executate prin presare. Pe centrul copertei a doua medalion cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos.

Chiriadromiu, ediția din 1857¹³⁰, tipografia Mitropoliei, două exemplare¹³¹, fără însemnări marginale. Ambele exemplare au copertile din carton acoperit cu hârtie de mai multe culori; cotorul este din piele. În partea de sus a exemplarului doi este imprimat „КИПАКОДРОМИУ”.

Evhologhiu, ediția din 1858¹³², tipografia Mitropoliei, un exemplar¹³³.

În însemnările marginale se menționează câteva nume, dintre care Morai Efim Ivanovici, care a scris la 2 februarie 1966. Acest nume este atestat și pe un Triodion tipărit la Chișinău, în tipografia duhovnicească în anul 1862, carte, care se afla în anul 1879 în biserica cu hramul Sfântului Haralambie din Chișinău¹³⁴. Așadar, se poate admite, cu unele rezerve, că acest Molitvenic a circulat în partea centrală a Basarabiei. Exemplarul este incomplet: lipsesc foaia de titlu și sfârșitul cărții. Copertile sunt din carton, cotorul: carton acoperit cu pânză.

Noul Testament, ediția 1885¹³⁵, Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, Calea Moșilor 51, un exemplar incomplet (lipsește foaia de titlu)¹³⁶, fără însemnări marginale. Copertile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie, nuanță verde; chenar geometric și floral. Pe centrul primei coperte este imprimat semnul crucii. Cotorul este din pânză, colțul de sus rupt. Pe marginile copertei a doua - un chenar identic cu cel de pe prima copertă. Colțurile ambelor coperti: în colțare din hârtie de culoare galbenă.

¹³⁰ *BRM*, tom IV, nr. 68430, p. 568.

¹³¹ Exemplarele se află în colecțiile BUSM CS, nr. inv. 1689149 și respectiv BNRN nr. inv. IV-38438.

¹³² *BRM*, vol. II, nr. 20730, p. 273.

¹³³ Exemplarul poate fi consultat în colecția MNAIM cu nr. inv. FB-23062-68.

¹³⁴ MNAIM, *Triodion*, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1862, nr. inv. FB-23062-66, f. 1-7, 374^V.

¹³⁵ *BRM*, vol. III, nr. 42124, p. 650.

¹³⁶ Exemplarul se află în colecția MLR „Mihail Kogălniceanu” cu nr. inv. 6917 FB și este copertat cu *Cartea psalmilor*, București, Calea Moșilor 51, 1885 cu același număr de inventar.

Cartea psalmilor, ediția 1885, Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, Calea Moșilor 51, un exemplar¹³⁷, fără însemnări marginale. Parametrii descrierii cărții vezi la *Noul Testament*, București, Calea Moșilor 51, 1885.

Octoih, ediția din 1890¹³⁸, tipografia „Cărilor bisericești”, un exemplar¹³⁹. Consemnările posesorale indică la faptul că această carte a fost dăruită de Ministerul Cultelor de Roman, fără a se preciza anul. Cartea face parte din donațiile creștinilor transilvăneni făcută basarabenilor după mișcarea de eliberare națională a acestora din urmă, din anii '90 ai secolului XX. Copertile cărții sunt din carton îmbrăcat în pânză. Pe centrul primei coperte este imprimat semnul crucii. Colțare metalice. Pe centrul copertei a doua este imprimat Sfântul Potir. Cotorul este din piele și are imprimat „OCTOIH MARE”.

Triodion, ediția 1891¹⁴⁰, tipografia „Cărilor bisericești”, un exemplar¹⁴¹.

Potrivit însemnărilor marginale acest Triodion a fost dăruit de cântărețul Pr. Rune din parohia Dacia, prot. Rupea, județul Brașov în anii '90 ai secolului XX creștinilor din Basarabia. Copertile sunt din carton acoperit cu hârtie de mai multe culori. Colțurile și cotorul cărții sunt din piele de culoare cafenie. În partea de sus a cotorului este imprimat „TRIODIU”.

Minei pe luna septembrie, ediția din 1891¹⁴², tipografia „Cărilor bisericești”, în două exemplare¹⁴³, fără însemnări manuscrise, dar se cunoaște că aceste Mineie au fost dăruite creștinilor din Basarabia de către românii transilvăneni.

Primul exemplar are copertile din carton îmbrăcat în pânză de culoare neagră. Cotorul este din piele de culoare cafenie, deteriorat. Pe centrul primei coperte sunt imprimate crucea, ancora și cartea, încadrate în chenar de linii și executate prin presare. Pe centrul copertei a doua este imprimat doar chenarul.

¹³⁷ Vezi nota 135.

¹³⁸ *BRM* (1830-1918), vol. III. Prefață de Gabriel Ștrempel, București, 1990, nr. 42308, p. 661.

¹³⁹ Exemplarul poate fi consultat la BUSM CS cu nr. inv. 1689155.

¹⁴⁰ *BRM* (1830-1918), vol. IV, nr. 69173, p. 613.

¹⁴¹ Exemplarul se află la BUSM CS cu nr. inv. 1689113.

¹⁴² *BRM*, vol. III, nr. 37145, p. 352.

¹⁴³ Exemplarele se află în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689129 și respectiv 1689088.

Exemplarul al doilea are scoarțele din lemn îmbrăcat în pânză de culoare cafenie. Pe marginile copertilor: chenar liniar imprimat; colțare metalice; pe centrul primei coperte - crucea, iar pe centrul copertii a doua Sfântul Potir, executate prin presare. Cotorul este din piele. Foile sunt desprinse unele de altele. Cartea este legată cu *Minei pe luna octombrie*, București, Tipografia „Cărților bisericești”, 1892 cu același număr de inventar.

Minei pe luna octombrie, ediția din 1892¹⁴⁴, tipografia „Cărților bisericești”, în două exemplare¹⁴⁵, fără însemnări marginale. Este cunoscut faptul că acestea provin din donațiile românilor transilvăneni pentru bucovineni și basarabeni.

Primul exemplar are copertile din carton acoperite cu hârtie de culoare neagră. Pe centru sunt imprimate crucea, ancora și cartea. Cotorul este din piele de culoare roșie.

Al doilea exemplar are copertile din lemn îmbrăcat în pânză de culoare cafenie. Pe marginile copertilor: chenar liniar imprimat; colțare metalice. Pe centrul primei coperti este imprimat semnul crucii, iar pe centrul copertii: a doua Sfântul Potir. Cotorul este din piele.

Minei pe luna noiembrie, ediția din 1892¹⁴⁶, tipografia „Cărților bisericești”, în două exemplare¹⁴⁷.

Primul exemplar are o notă pe prima foaie curată de la începutul cărții. Conform acesteia, cartea a fost „Donată de Statul Român din București”, satului Ungra din Transilvania, fără a fi precizat momentul când s-a făcut donația. Transilvănenii au dăruit acest Minei basarabenilor în anii '90 ai secolului XX.

Exemplarul al doilea este fără consemnări posesorale. Cartea are copertile din carton îmbrăcat în piele artificială de culoare neagră. Pe centru este imprimată o compoziție din: ancoră, crucea și cartea, pe un postament din flori și ramuri.

¹⁴⁴ BRM, vol. III, nr. 37146, p. 352.

¹⁴⁵ Exemplarele pot fi consultate în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689131 și respectiv 1689088. Al doilea exemplar este legat cu *Minei pe luna septembrie*, București, Tipografia „Cărților bisericești”, 1891 cu același număr de inventar.

¹⁴⁶ BRM, vol. III, nr. 37147, p. 352.

¹⁴⁷ Exemplarele pot fi consultate în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689087 și respectiv 1689095. Primul exemplar este copertat cu *Minei pe luna decembrie*, București, Tipografia „Cărților bisericești” cu același număr de inventar.

Minei pe luna decembrie, ediția din 1892¹⁴⁸, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁴⁹, fără note posesorale, provenită din donațiile românilor din Transilvania. Stare bună de conservare.

Minei pe luna ianuarie, ediția din 1893¹⁵⁰, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁵¹ fără însemnări marginale, din aceeași donație. Pe ultima foaie verso: ștampilă dreptunghiulară cu următorul conținut: „H. Zeidner. Leghetorie de cartii mai înainte Haydecker Fundată 1888 Brașov. Str. Căldărarilor 22”, ceea ce denotă că Mineiul respectiv a aparținut unei biserici din Brașov sau din împrejurimi. Copertile sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare cafenie. Pe marginile primei coperte este imprimat un chenar, iar pe centru semnul crucii aurit. Pe centrul copertei a doua: un Sfântul Potir (aurit), care este plasat pe o coroană de flori. Cotorul este din același material și are imprimat „MINEIUL IANUARIE, FEVRUARIE”. Copertile au colțare metalice de culoare galbenă.

Minei pe luna februarie, ediția din 1893¹⁵², tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁵³. Potrivit însemnărilor de pe f. 1 constatăm că

¹⁴⁸ BRM, vol. III, nr. 37148, p. 352.

¹⁴⁹ Cartea se află în colecția BUSM CS, nr. inv. 1689087. Este legată cu *Minei pe luna noiembrie*, București, Tipografia „Cărților Bisericești” cu același număr de inventar.

¹⁵⁰ BRM, vol. III, nr. 37137, p. 352.

¹⁵¹ Cartea poate fi consultată în colecția BUSM CS, nr. inv. 1689110. Este legată cu *Mineiul pe luna februarie*, București, Tipografia „Cărților bisericești” cu același număr de inventar.

¹⁵² BRM, vol. III, nr. 37138, p. 352.

¹⁵³ Cartea poate fi consultată în colecția BUSM CS, nr. inv. 1689111. Însemnări: F. 1: „Procuratu-s-au aceste sfinte cărți – Mineiul pe 12 luni la inițiativa parohului Elie Ciuruga, hirotonit intru presbiter la 13 Iulie 1898 prin Î. P. S. S. Miron Romanul, Arhiepiscop și Mitropolit al Românilor de legea ortodocsă reseriteană din Ungaria și Transilvania cu spusele credinciosului bisericii no(a)stre dreptmărito(a)re de reserit din Șeica Mare, Nicolae Banciu cu soția sa Bucura, în acele timpuri stabiliți în regatul român de Dumnezeu păzit și cu împreună contribuirea lui Gr. V. Nanu, Ef. Catargi, Anica Cietreanu (A să vedea arhivul parohial din 1903 Nr. 29). Eu subscrisul presbiter-paroh, predau aceste cărți în folosul bisericei ortodocse reseritene române din Șeica Mare a cărei proprietate o formează cu dzuia de astăzi și cu dorința ca dragostea și alipirea către această biserică, singura adevărată dreptmărito(a)re se crească și ro(a)de cu sutele se aducă Binecuvântarea Domnului preste voi iubiților vei fii sufletescu Niculae și Bucura și a familiei vo(a)stre și preste voi toți câți ve veți osteni lăudând pre Treimea cea de o ființă și nedespărțită: Tatăl, Fiul și Duchul s(f)ânt. Șeica Mare, la 15/28 Aprilie 1903. Elie Ciuruga, paroh ort(odox)”.

aceste 12 Minee, tipărite la București în tipografia „Cărților bisericești” în 1891-1894, au fost cumpărate de parohul Ilie Ciuruga în luna aprilie 1903 pentru biserica din localitatea Șeica Mare din Transilvania. Cărțile au fost dăruite credincioșilor ortodocși din Basarabia și Bucovina. Coperțile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare neagră, cu imprimări florale pe marginile ambelor coperți. Pe centru este imprimat un medalion compus din ancoră, cruce și cartea deschisă, toate fiind încadrate de o compoziție florală. Nu are cotor. Coperțile au fost restaurate cu pânză în părțile superioară și inferioară. Pe o foaie curată la începutul cărții: ștampilă cu cerneală albastră, cu următorul conținut: „Ex libris Prot. P. Buburuz”. Pe f. t. altă ștampilă, care are următorul conținut: „Biblioteca Facultății de Teologie Chișinău”.

Al doilea exemplar, fără notă posesorale, face parte din cărțile dăruite de românii transilvăneni bucovinenilor și basarabenilor.

Minei pe luna martie, ediția din 1893¹⁵⁴, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁵⁵, cu însemnări marginale, identice cu cele de pe *Mineiul de pe luna ianuarie*, potrivit cărora cartea a aparținut bisericii din Șeica Mare din Transilvania. Coperțile sunt din carton de culoare neagră. Pe marginile coperților imprimare geometrică. Pe centrul primei coperți o compoziție din ancoră, cruce și cartea pe o compoziție din flori și din ramuri. Cotorul este din pânză de culoare cafenie.

Minei pe luna aprilie, ediția din 1893¹⁵⁶, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁵⁷, dăruită de românii din Șeica Mare din Transilvania credincioșilor din Bucovina și Basarabia. Coperțile sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare neagră. Cotorul este din piele de culoare roșie, deteriorat. Pe centru este imprimat un medalion, șters. Pe marginile coperților chenar liniar.

Minei pe luna mai, ediția din 1893¹⁵⁸, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁵⁹. Face parte dintre cărților din Șeica Mare dăruite bucovinenilor și basarabenilor. Coperțile sunt din lemn îmbrăcat în pânză de culoare cafenie. Pe marginile coperților: chenar liniar

¹⁵⁴ *BRM*, vol. III, nr. 37139, p. 352.

¹⁵⁵ Exemplarul se află în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689085.

¹⁵⁶ *BRM*, vol. III, nr. 37140, p. 352.

¹⁵⁷ Exemplarul poate fi consultat în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689127.

¹⁵⁸ *BRM*, vol. III, nr. 37141, p. 352.

¹⁵⁹ Exemplarul se află în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689093. Exemplarul al doilea este legat cu *Mineiul pe luna iunie*, București, Tipografia „Cărților bisericești”, 1894 cu același număr de inventar.

executat prin presare. Colțare metalice. Pe centrul primei coperti: crucea, iar pe centrul coperti a doua: Sfântul Potir, executate prin presare. Cotorul este din piele și are imprimat „MINEIUL MAIU IUNIE”.

Minei pe luna iunie, ediția din 1894¹⁶⁰, tipografia „Cărților bisericești”, în două exemplare¹⁶¹. Provine din aceleași donații ca și precedentele. Copertile sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare neagră. Pe centrul primei coperte: crucea, ancora și cartea. Cotorul este din piele de culoare cafenie, deteriorat.

Exemplarul al doilea are copertile din lemn îmbrăcat în pânză de culoare cafenie. Pe marginile copertilor: chenar liniar imprimat; colțare metalice. Pe centrul primei coperte: crucea, iar pe centrul copertei a doua: Sfântul Potir, executate prin presare. Cotorul este din piele și are imprimat „MINEIUL MAIU IUNIE”.

Minei pe luna iulie, ediția din 1894¹⁶², tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁶³, fără note posesorale. Provine din donațiile primite de credincioșii din Bucovina și Basarabia de la românii transilvăneni. Copertile sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare neagră. Pe marginile copertilor: chenar imprimat. Pe centrul primei coperte: o compoziție formată din ancoră, cruce și carte. Cotorul este din piele, deteriorat. Stare bună de conservare.

Minei pe luna august, ediția din 1894¹⁶⁴, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁶⁵.

Potrivit însemnărilor marginale, cartea a aparținut, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, bisericii din satul Suruceni din actualul raion Ialoveni. Copertile sunt din carton acoperit cu pânză, cu elemente florale imprimate.

Penticostar, ediția din 1895¹⁶⁶, tipografia „Cărților bisericești”, în două exemplare¹⁶⁷.

¹⁶⁰ BRM, vol. III, nr. 37142, p. 352.

¹⁶¹ Exemplarul se află în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689094 și respectiv 1689093. Exemplarul al doilea este legat cu *Mineiul pe luna lui mai*, București, Tipografia „Cărților bisericești”, 1893 cu același număr de inventar.

¹⁶² BRM, vol. III, nr. 37143, p. 352.

¹⁶³ Exemplarul se află în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689130.

¹⁶⁴ BRM, vol. III, nr. 37144, p. 352.

¹⁶⁵ Exemplarul poate fi consultat în colecția MNAIM, cu nr. inv. FB-23914.

¹⁶⁶ BRM, vol. III, nr. 44765, p. 815.

¹⁶⁷ Exemplarele pot fi consultate în colecția BUSM CS, cu nr. inv. 1689116, și respectiv 1689154. Însemnări de pe exemplarul al doilea: F. 1: „Cu dragoste întru

Primul exemplar, fără însemnări marginale, face parte din cărțile dăruite de creștinii din Transilvania românilor din Bucovina și Basarabia. Exemplarul este incomplet. Lipsesc ultimele 11 pagini. Coperțile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe centrul primei coperte: crucea cu chipul lui Iisus Hristos răstignit, iar pe centrul copertei a doua: Sfântul Potir, executate prin presare. Coperțile sunt desprinse de carte și foile unele de altele; colțare metalice.

Al doilea exemplar provine din parohia ortodoxă românească Fântânele, județul Sibiu și a fost destinată românilor bucovineni. Coperțile sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare roșie; elemente geometrice aurite pe marginile coperților; pe centrul coperților: crucea; pe prima copertă ea este aurită. S-au păstrat încheieturile din piele și metal. Cotorul, din piele, cu elemente geometrice aurite executate prin presare, are imprimat în partea de sus: „PENTICOSTAR”.

Triodion, ediția din 1897¹⁶⁸, tipo-litografia „Cărților bisericești”, în două exemplare¹⁶⁹.

Primul exemplar nu are note posesorale, însă, împreună cu exemplarul al doilea, provine din Transilvania. Din însemnările de pe exemplarul al doilea putem afirma că această carte a fost dăruită de preotul Codrea Nicolae din parohia Pelișor, județul Sibiu. Primul exemplar are coperțile din carton îmbrăcat în pânză de culoare violetă. Pe marginile coperților: chenar imprimat. Pe centrul primei coperte: un medalion aurit cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos, iar pe coperta a doua: Sfântul Potir, executate prin presare. Coperțile au colțare metalice. Cotorul este din pânză; în partea de sus are imprimat „TRIDU”.

Al doilea exemplar are coperțile din carton îmbrăcat în pânză de culoare neagră. Pe marginile coperților: chenar liniar imprimat. Cotorul este din același material.

Catavasier, ediția din 1898¹⁷⁰, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁷¹, fără note posesorale.

Hristos Iisus Domnul și Mântuitorul – pentru frații români ortodocși din Bucovina românească din partea credincioșilor din par. ort. rom. Fântânele, jud. Sibiu, 9.05.1990”.

¹⁶⁸ *BRM*, vol. IV, nr. 69174, p. 613.

¹⁶⁹ Exemplarele pot fi consultate în colecția BUSM CS, cu nr. inv. 1689097 și respectiv 1689137.

¹⁷⁰ *BRM*, vol. I, nr. 10988, p. 605.

¹⁷¹ Cartea se află în colecția BUSM CS, nr. inv. 1689124.

Provine din Transilvania și a fost dăruit Facultății de Teologie din Chișinău la începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea. Coperțile sunt din carton acoperite cu hârtie de culoare neagră. Colțurile coperților sunt acoperite cu piele. Pe centrul primei coperte este imprimat semnul crucii înconjurat de ramuri. Cotorul este din piele de culoare roșie; are imprimat, în partea de sus, aurit: „CATAVASIER”.

Explicarea Evangheliilor, ediția din 1898, editura librăriei Leon Alcalay¹⁷², un exemplar, care a aparținut în 1912 lui P. Stan din București. Cartea a ajuns în Transilvania și ulterior - în anii '90 ai secolului al XX-lea - a fost dăruită românilor basarabeni. Coperțile sunt din carton acoperit cu hârtie de culoare cafenie. Cotorul este din pânză de culoare roșie.

Apostol, ediția din 1899¹⁷³, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁷⁴, fără note posesorale. Provine din Transilvania. Scoarțele sunt din lemn îmbrăcat în piele. Pe centrul primei coperte: un medalion cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Pe centrul copertei a doua: un alt medalion, având chipul Maicii Domnului cu Pruncul pe brațe. Coperțile au colțare metalice. Cotorul este din piele și este inscripționat, în partea superioară, cu auriu: „APOSTOLU”.

Minei pe luna aprilie, ediția din 1910¹⁷⁵, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁷⁶, fără însemnări marginale. Mineiul provine din donația făcută de transilvăneni românilor de la est de Prut. Exemplarul este incomplet. Lipsesc f. 7-10. Coperțile sunt din carton.

Minei pe luna mai, ediția din 1910¹⁷⁷, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁷⁸, fără însemnări marginale. Face parte din cărțile dăruite de transilvăneni creștinilor de la est de Prut. Coperțile sunt din carton îmbrăcat în pânză.

Minei pe luna iunie, ediția din 1910¹⁷⁹, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁸⁰.

¹⁷² Cartea poate fi consultată în colecția BUSM CS, nr. inv. 1689159.

¹⁷³ *BRM*, vol. I, p. 2839, p. 140.

¹⁷⁴ Cartea poate fi consultată în colecția BUSM CS, nr. inv. 1689090.

¹⁷⁵ *BRM*, vol. III, nr. 37152, p. 352.

¹⁷⁶ Exemplarul se află în colecția MNAIM, nr. inv. 23823-17.

¹⁷⁷ *BRM*, vol. III, nr. 37153, p. 352.

¹⁷⁸ Exemplarul poate fi consultat în colecția MNAIM cu nr. inv. FB-23795-11.

¹⁷⁹ *BRM*, vol. III, nr. 37154, p. 352.

¹⁸⁰ Exemplarul poate fi consultat în colecția BUSM CS cu nr. 1689092.

În anul 1990 preotul Codrea Corneliu-Constantin de la biserica cu hramul Cuvioasei Paraschiva din orașul Victoria, județul Brașov dăruiește cartea românilor din Bucovina și Basarabia. Coperțile sunt din carton acoperit cu hârtie de culoare cafenie. Colțurile coperților sunt din pânză de culoare neagră, iar cotorul este din pânză de culoare gri.

Evangelie, ediția din 1911¹⁸¹, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁸².

Potrivit însemnării manuscrise (pe o foaie liberă de la început) cartea a aparținut preotului Nicolae Codrea din parohia Pelișor, județul Sibiu și a fost dăruită românilor de la est de Prut la începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea. Coperțile sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare roșiatică. Pe marginile coperților: chenare liniare, iar pe colțurile primei coperte: chipurile celor patru evangheliști, executate prin presare. Pe centrul primei coperte: un medalion cu chipul lui Iisus Hristos. Cotorul este din piele de culoare cafenie și are imprimat în partea de mijloc „SFÂNTA EVANGHELIE”. Colțurile coperților sunt din piele de culoare cafenie.

Biblia, ediția din 1914¹⁸³, tipografia „Cărților bisericești”, în două exemplare¹⁸⁴.

Amândouă exemplarele nu au consemnări ale posesorilor. Primul are coperțile din carton îmbrăcat în pânză de culoare neagră. Pe centrul primei coperte este imprimat semnul crucii. Cotorul este din piele; prin presare sunt realizate elemente florale; în partea de mijloc are inscripționat: „BIBLIA”.

Al doilea exemplar este incomplet. Lipsesc: coperțile, ultimele două foi numerotate și ultima filă, nenumerotată.

Octoih, ediția din 1916, tipografia „Cărților bisericești”, un exemplar¹⁸⁵.

¹⁸¹ *BRM*, vol. II, nr. 20678, p. 270.

¹⁸² Exemplarul se află în colecția BUSM CS cu nr. 1689171.

¹⁸³ *BRM*, vol I, nr. 6608, p. 359.

¹⁸⁴ Primul exemplar se află în colecția BUSM CS cu nr. inv. 1689163, iar al doilea în colecția MNAIM cu nr. inv. FB-23858.

¹⁸⁵ Octoihul poate fi consultat în colecția BNRM, cu nr. inv. IV-37638. Însemnări: Forzațul I: „Notă: Donez această sf(ântă) carte sf(intei) noastre biserici creștine ortodoxe de răsărit din satul meu natal Scorțenii cu hramul Sf(ântului) Arhanghel Mihail. Eu locuitorul Florea Vasile Eufimiu. Spre pomenire vecinică. Azi, anul Mântuirii 1958, noiembrie 30. Cu dragoste frățească Florescu”. Pe o foaie curată la începutul cărții: „Această sfântă carte care se numește Octoih Mare este proprietatea

Conform însemnărilor - de pe o foaie curată de la începutul cărții - Octoihul se afla la 20 mai 1951 în „proprietatea părintelui ierodiacon Pahomie Florea din Sfânta Monastire Curchi, județul Orhei, Basarabia”, iar la 30 noiembrie 1958 enoriașul Florea Vasile dăruiește cartea bisericii cu hramul Sfântului Arhanghel Mihail din satul Scorțeni, actualul raion Telenești. Copertile sunt din carton, cotorul și colțurile din piele de culoare cafenie. Pe cotor în partea de sus imprimat: „OCTOIH MARE”.

Constatăm, din materialul prezentat, că tipăriturile ieșite de sub teascurile bucureștene sunt destul de răspândite pe întreg teritoriul Basarabiei, cu o prezență mai pronunțată în partea de nord a acestei provincii. Această concluzie poate fi argumentată prin faptul că mai ales în această regiune s-au manifestat mai activ reprezentanții autorităților sovietice, în vederea închiderii lăcașurilor sfinte și a confiscării literaturii bisericești, editate, în special în spațiul românesc, până la 1917.

Cea mai timpurie carte tipărită identificată este *Apostolul* de la 1683 (Tipografia Mitropoliei), iar cea mai târzie, *Octoihul* din 1916 (tipografia „Cărților bisericești”).

Cărțile întâlnite mai frecvent în colecții sunt, după cum urmează: *Triodion* (1769) – în 9 exemplare, *Apostol* (1774) – în 10 exemplare, *Octoih* (1774) – în 8 exemplare, *Penticostarion* (1782) – în 5 exemplare, *Triodion* (1798) – în 5 exemplare și *Penticostarion* (1800) – în 9 exemplare. Celelalte titluri numără câte 1-3 exemplare.

În colecțiile din Chișinău au fost depistate, în momentul actual al cercetărilor, 66 de titluri și ediții bucureștene (137 cărți), dintre care multe au însemnări manuscrise datorită cărora am putut stabili circulația lor în spațiu și timp.

Se observă o prezență mai pronunțată a cărților bucureștene mai ales în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. În primele decenii ale secolului următor acestea pătrund la est de Prut într-o măsură mai mică, moment care poate fi explicat prin înființarea tipografiei exarhicești de la Chișinău de către Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni¹⁸⁶, de sub teascurile căreia au ieșit cărți bisericești, destinate românilor din această provincie, cărți care au avut o arie de circulație mult mai extinsă.

părintelui ierodiacon Pahomie Florea din Sfânta Monastire Curchi, județul Orhei, Basarabia, 20 mai, 1951”.

¹⁸⁶ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*, Chișinău, 1992, p. 33-37.

Cartea bucureșteană revine în bisericile din Basarabia într-un număr mai mare pe la mijlocul secolului al XIX-lea, concluzie formulată în urma cercetării fondurilor de carte din instituțiile din Chișinău, nominalizate mai sus¹⁸⁷. Ea va continua să fie prezentă și în deceniile următoare. Conform însemnărilor manuscrise, uneori destul de sumare, iar alteori total absente pentru această perioadă, se pot stabili locurile unde s-au aflat aceste cărți sau filierele prin care aceste valori din patrimoniul neamului românesc au pătruns la est de Prut. Ele erau destul de necesare preoților și enoriașilor din această provincie, care nu cunoșteau suficient limba rusă (pentru a folosi cărțile slavone), impusă forțat de către autoritățile țariste.

În momentul actual al cercetărilor, constatăm existența câtorva focare care au contribuit la răspândirea și difuzarea cărților religioase în Basarabia.

În primul rând, menționăm cărțile din librăria Mitropoliei Moldovei de la Iași și ierarhii bisericii care le-au răspândit, între care se evidențiază Mitropolitul Veniamin Costachi.

Un alt centru, care s-a manifestat în această privință, este Mănăstirea Neamț, de unde tipărițiile românești ajungeau în bisericile basarabene, mai ales, în urma pelerinajelor făcute de românii basarabeni la această mănăstire. Și Episcopia Hușilor s-a manifestat plener în această privință, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în timpul Episcopului Iacov¹⁸⁸.

În ultima instanță, menționăm centrele monahale care au contribuit și ele, substanțial, la difuzarea literaturii religioase în rândul enoriașilor din provincia înstrăinată.

Vicisitudinile timpului și condițiile de păstrare sunt cauzele care au dus la dispariția multor cărți. Din fericire, în prezent există alte posibilități de tezaurizare a acestora, moment care implică o atenție mai mare din partea autorităților care trebuie să contribuie la conservarea și păstrarea acestor valori de certă importanță pentru trecutul neamului românesc.

¹⁸⁷ Vezi nota 5.

¹⁸⁸ Igor Cereteu, *op. cit.*, 2004a, p. 187.

Abstract*

ROMANIAN BOOKS PRINTED IN BUCHAREST BELONGING TO
COLLECTIONS AND LIBRARIES OF CHISINAU (THE LAST DECADES
OF THE 17TH CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20TH)

The provided material shows that the books printed by presses in Bucharest are rather disseminated throughout the territory of Bessarabia with a wider presence in the northern part of this province, conclusion that can be sustained by the fact that especially in this region the representatives of Soviet authorities were more manifestly active, closing the holy edifices and confiscating church literature, edited, mainly in the Romanian space until 1917. The earliest printed book that could be identified is the Apostle of 1683 (Printing house of the Metropolitan Bishopric), and the last one is Octoih of 1916 (Printing house of the “Church Books”). The books most frequently encountered in the collections are the following: Triodion (1769), Apostle (1774), Octoih (1774), Penticostarion (1782), Triodion (1798) and Penticostarion (1800). In the collections of Chişinău there have been so far identified 66 titles and editions of Bucharest (137 books), many of which have holograph notes, due to which we could establish the place where the books are situated in time and space.

* Rezumat tradus de Coralia Costaş.

**MONUMENT ȘI AMINTIRE.
DESPRE SEMIOTICA CULTURII PUBLICE A MEMORIEI
PORNIND DE LA MONUMENTELE DIN IAȘI**

Alexander RUBEL

Cine se plimbă prin parcurile și prin centrul orașului Iași – fosta capitală a principatului Moldova – nu poate să nu observe numărul mare de monumente și statui ridicate în locuri marcante și în piețele importante ale acestui centru cultural al României. De la începutul nașterii unei conștiințe naționale, în secolul al XIX-lea, și până în zilele noastre, inițiativele oficiale și private au impulsionat ridicarea de monumente în spațiul public, fapt dovedit de cele aproximativ 25 de statui de mari dimensiuni și busturi din centrul orașului¹.

Care este însă mesajul politic sau social pe care îl transmit aceste monumente? Ce semnificație au pentru oamenii prezentului aceste monumente ale trecutului și ce funcție îndeplinesc aceste creații dintr-o perioadă anterioară într-o lume schimbată, într-o Românie puternic marcată, la începutul secolului al XXI-lea, de un proces permanent de transformare și de o profundă criză de identitate după 40 de ani de comunism „de beton”?

Acestea sunt întrebările la care voi căuta un răspuns în lucrarea de față. Chiar dacă aria de referință se limitează la orașul Iași, interogațiile sunt valabile, datorită unor circumstanțe similare, și pentru restul țării, și pot avea valoare reprezentativă pentru întreaga Românie. Din punct de vedere metodic, se pretează foarte bine perspectiva comparativă. Prin aceasta poate fi pus în evidență faptul că în România – și în Iași în mod

¹ O primă privire de ansamblu asupra monumentelor din Iași o regăsim în ghidul semnat de Olga și Liviu Rusu, *Ghidul Iașilor*, Iași, 1997. Imagini cu cele mai importante statui descrise de către Olga și Liviu Rusu /Iolanda și Lucian Vasiliu, *Iași. Orașul din inimă*, Iași, 1998, p. 91-97. Vezi și recenta lucrare semnată de Olga Rusu, Viorela Lăcătușu, Constantin-Liviu Rusu, Codrin Lăcătușu, *Iași – chipuri în bronz, marmură și piatră*, Iași, 2004. Mulțumesc Gianinei Bistrițan pentru traducerea textului din limba germană, de asemenea, Iuliei Dumitrache, pentru revizuirea acestuia.

special – cultura trecutului, documentată prin monumente, prezintă anumite particularități. Întrucât cercetarea monumentelor și a semioticii acestora a câștigat tot mai mult în importanță în cercetarea germană, vom acorda atenție, în mod prioritar, comparației cu monumentele germane, deja bine documentate. Vom face însă referire și la alte țări din fostul bloc de Est, care, după căderea regimului comunist, se confruntă cu provocări cultural-politice similare.

Cu mult înaintea apariției lucrării *Lieux de mémoire* a lui Pierre Nora², acum mai mult de 35 de ani, Thomas Nipperdey, într-o lucrare revoluționară pentru cercetarea istorică, a interpretat monumentul drept un izvor istoric demn de luat în considerație. De atunci au apărut multe studii despre semnificația monumentelor din spațiul public pentru istoria mentalităților și conștiinței naționale germane înainte de 1945³. La începutul anilor '90 ai secolului trecut au apărut impulsuri noi în cercetare, prin redefinirea științelor umaniste din prisma conceptului de „amintire”. Astfel, cultura memoriei a devenit liantul unei științe interdisciplinare a culturii, reunind arheologi, etnologi, istorici, specialiști în domeniul literar și artistic. O influență teoretică deosebită a avut-o studiul egiptologului Jan Assmann, care împreună cu soția sa, Aleida Assmann, s-a dedicat analizei memoriei culturale⁴. Plecând de la cercetările anterioare ale lui Aby Warburg și Maurice Halbwachs, Assmann ajunge la concluzia că, atât la nivel individual, cât și la nivel colectiv, formarea sensului se realizează pe baza memoriei; participanții își asumă trecutul pentru a explica prezentul și pentru a proiecta

² Pierre Nora, *Lieux de mémoire*, Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), Paris, 3 vol.: *La République* (vol. 1, 1984), *La Nation* (vol. 2, 1986), *Les France* (vol. 3, 1992).

³ Thomas Nipperdey, *Nationalidee und Nationaldenkmal in Deutschland im 19. Jahrhundert*, în *Historische Zeitschrift*, 206, 1968, p. 529-585, și în Thomas Nipperdey, *Gesellschaft, Kultur, Theorie. Gesammelte Aufsätze zur neueren Geschichte*, Göttingen, 1976, p. 133-173 (vom cita după această ediție). A se vedea mai departe Reinhard Alings, *Monument und Nation. Das Bild vom Nationalstaat im Medium Denkmal – Zum Verhältnis von Nation und Staat im deutschen Kaiserreich 1871-1918*, Berlin, 1996, precum și rezumatul lui Ulrich Schlie, *Die Denkmäler der Deutschen. Auf der Suche nach einer schwierigen Vergangenheit. Nation und Nationaldenkmal in der deutschen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Bonn, 2000.

⁴ Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München, 1992 (3. Auflage 2003), cf. Aleida Assmann, *Arbeit am nationalen Gedächtnis*, Frankfurt am Main/New York, 1993; Eadem, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München, 1999. A se vedea și contribuția lui Uhl din acest volum.

perspectivist viitorul. Amintirile individuale ale membrilor unui grup social se cristalizează astfel, prin comunicare și interacțiune, într-o memorie socială care determină în mod hotărâtor identitatea grupurilor sociale. Astfel, memoria socială se constituie, de fapt, la nivel supraindividual, însă nu poate fi exprimată și transmisă mai departe decât prin indivizii care o împărtășesc.

Monumentele sunt manifestări vizibile ale unei culturi specifice a memoriei. Asemenea culturii materiale a unei societăți, la modul general, (și din acest punct de vedere istoria Antichității are o contribuție esențială la punerea unei baze teoretice), monumentele trebuie considerate drept rezervor sau catalizatori pentru memoria colectivă a unei societăți. Le putem interpreta drept o expresie a memoriei culturale sculptate în piatră sau turnate în bronz.

Acest concept de „amintire” și determinarea sa socială joacă un rol tot mai important în științele culturii și mai ales în analiza funcției monumentelor. Unii cercetători vorbesc chiar despre o schimbare de paradigmă în științele culturii, „cum nu se poate mai fundamentală”⁵.

I. Monument și monument național

Vom începe cu întrebările esențiale legate de termenul de monument. Cel care a introdus termenul german pentru „monument” (*Denkmal*) a fost Martin Luther, care l-a folosit în traducerea *Bibliei*, drept corespondent pentru termenul grecesc de „mnemosymon”, din *Vechiul Testament*, cu sensul de „ajutor, reper al memoriei”⁶. Termenul, care în multe limbi europene își are originea în latinescul „monumentum”, a primit, în semnificația sa modernă, două conotații în spațiul germanofon. În sens mai cuprinzător, derivat din numele *Denkmalpflege* – „conservarea monumentelor” (inițiată în Germania și Austria) – termenul definește monumentele constituite atât în mod voluntar cât și involuntar; din această perspectivă, prin monument înțelegem „orice atestare a evoluției culturale a umanității” cu o semnificație artistică, istorică sau științifică și care este considerată de către societate drept demnă de păstrat⁷. În raport cu termenul definit prin

⁵ Ulrich Borsdorf, Heinrich Th. Grütter, *Introducere*, în Idem (ed.), *Orte der Erinnerung. Denkmal, Gedenkstätte, Museum*, Frankfurt, 1999, p. 2. Mai detaliat la Uhl în acest volum.

⁶ Helmut Scharf, *Kleine Kunstgeschichte des deutschen Denkmals*, Darmstadt, 1984, p. 8.

⁷ *Lexikon der Kunst* (LDK), vol. 1, Leipzig, 1968, p. 519.

prisma prezervării monumentelor, avem și semnificația restrânsă a termenului, care se referă la „orice monument *arhitectonic sau plastic*” (s. ns.) care „a fost ridicat cu scopul de a aminti anumite evenimente sau personalități”⁸.

Această deosebire între o semnificație în sens larg și una în sens restrâns a termenului își are originea în sistematizarea făcută de istoricul de artă vienez Alois Riegel, pionierul cercetării istorice a monumentelor. În contextul unei analize din prisma istoriei mentalităților, a valorii istorice a operei de artă create în mod intenționat, relevant rămâne sensul restrâns al termenului, sens definit încă din secolul al XIX-lea. Cea mai cuprinzătoare și mai pertinentă definiție a monumentului, relevantă din punct de vedere istoric, fără a neglija nici perspectiva istoriei artelor, îi aparține lui Reinhard Alings. Aș dori să preiau poziția acestuia ca punct de plecare. Potrivit autorului amintit, un monument este „o operă de artă, de cele mai multe ori arhitectonică sau plastică, care apare formal sau ideatic: formal, pentru că de multe ori este așezată pe un soclu, are o poziție expusă, din punct de vedere spațial, în raport cu peisajul urban sau natural, și prin orientarea stilistică, model, materiale și dimensiune dă impresia unei opere de artă supradimensionată; ideatic pentru că face referire la personalități extraordinare, evenimente, idei sau instituții din societate, politică sau cultură”⁹.

Pentru istoria mentalităților, începând cu cercetările lui Nipperdey, un interes deosebit l-au stârnit monumentele naționale. Acesta este obiectul cercetării istorico-culturale din perspectivă comparativă¹⁰ și acest tip de monument predomină și în Iași. Nipperdey l-a caracterizat astfel: „Monumentul național este o încercare de conștientizare a identității naționale printr-un simbol concret durabil”¹¹.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Reinhard Alings, *op. cit.*, p. 20.

¹⁰ Charlotte Tacke, *Denkmal im sozialen Raum. Nationale Symbole in Deutschland und Frankreich im 19. Jahrhundert*, Göttingen, 1995; Kathrin Mayer, *Mythos und Monument. Die Sprache der Denkmäler im Gründungsmythos des italienischen Nationalstaats 1870-1915*, Köln, 2004; Helmut Scharf (ed.), *Zum Stolz der Nation. Deutsche Denkmäler des 19. Jahrhunderts*, Dortmund, 1983; Alings (vezi nota 2).

¹¹ T. Nipperdey, *op. cit.*, p. 135. O analiză comparativă a monumentelor naționale este la modul general o inițiativă cutezătoare, întrucât studiile recente accentuează influențele locale și regionale asupra culturii monumentelor și a valorii lor comemorative. Astfel, burghezia se considera în asociațiile dedicate monumentelor și în organizarea festivităților în același timp ca reprezentantă a națiunii și ca grup social de

Nipperdey face diferența între diferite tipuri de monumente naționale, diferențiere pe care o vom prelua și în studiul de față, întrucât, în ciuda unor particularități ce țin de spațiul german, clasificarea tiparelor ideale, *mutatis mutandis*, poate fi transferată și asupra altor țări europene; în acest mod o putem aplica și asupra exemplelor din spațiul românesc analizate în acest studiu.

Forma originară a monumentului național este „monumentul național-monarhic sau național-dinastic”. În acest tipar, derivat din monumentul baroc, dedicat principilor sau evenimentelor celebre, suntenerate și reprezentate, prin imaginea personalității conducătoare, valori care depășesc persoana concretă și evenimentele istorice legate de aceasta. Figura lui Friedrich cel Mare (precum statuia ecvestră din Berlin, inaugurată, după o lungă perioadă de elaborare, în 1851) sau statuia lui Alexandru Ioan Cuza, situată în Iași, în Piața Unirii (1912) (Fig. 1) implică ideea de națiune, ca ceva invizibil, reprezentabil prin figura domnitorului, ca agent vizibil al istoriei, figură care transcende propria sa reprezentare. În cazul acestei categorii, în spațiul german, monumentele național-dinastice, apar în special după proclamarea imperiului din 1871 (cel mai adesea este reprezentat Wilhelm I). Ulterior apar tot mai puține monumente cu reprezentări individuale ale monarhului și „tot mai multe monumente ce reprezintă statutul de domnitor, monumente ale monarhiei ca formă de guvernare și, prin aceasta, și monumente ale națiunii”¹². Domnitorii sunt reprezentați adesea în context istoric, respectiv prin evenimente istorice reprezentate în basorelief, evenimente în care au fost implicate respectivele personalități și astfel personalitatea individuală este integrată simbolic în contextul istoriei naționale. În cazul statuii lui Friedrich cel Mare, soclul este împodobit cu figuri celebre din istoria culturii în forma de basorelief: Lessing, Kant și Graun, monumentul principelui primind astfel o aură „național-culturală”.

Al doilea tip de monument național este monumentul cu valoare național-educativă și culturală, „monumentul național istoric cultural”¹³. Prin monumentele dedicate unor personalități ce țin de istoria culturii și

prim rang în oraș și în regiune (Charlotte Tacke, *op. cit.*, p. 291). Este drept că multe diferențe și nuanțe vor coincide aici sub același termen generic în favoarea unei imagini de ansamblu.

¹² T. Nipperdey, *op. cit.*, p. 142.

¹³ *Ibidem*, p. 148-153. Categoria a doua de la Nipperdey corespunzând „bisericii naționale” (*op. cit.*, p. 145-148) nu va fi luată în discuție aici.

artiștilor de origine burgheză, națiunea, burgheză în esență, se sărbătorea pe ea însăși. Mândria burgheză și conștiința unei națiuni germane burgheze unite, definite de către „burghezia intelectuală” în primul rând ca o națiune culturală, sunt cele care stau în spatele monumentelor individuale, finanțate de cele mai multe ori prin donații naționale. Cele mai ilustrative exemple sunt monumentul lui Gutenberg în Mainz (1837) sau statuia Goethe-Schiller din Weimar (1857). Prin astfel de monumente „burgheze”, această clasă socială sărbătorea o victorie social-politică, făcând uz de o formă de reprezentare care aparținuse până atunci exclusiv monarhului.

A treia categorie este numită de Nipperdey monumentul național al unei națiuni constituite democratic sau „monumentul național-democratic”¹⁴. Doar forțele conducătoare dețin „măreția monumentală” și pot să se reprezinte pe sine, sau ideile politice favorizate, prin monumente. De aceea liberalismul politic a avut o atitudine problematică față de ridicarea monumentelor. Dacă facem abstracție de câteva monumente particulare pe tema *Constituției* în sudul Germaniei, abia după „împăcarea” liberalismului național (care este un fel de liberalism autoritar, pentru că statul restaurativ – post 48-ist – i-a spulberat iluziile radical-democratice) cu statul prusac monarhic putem vorbi de influențe național-democratice în politica monumentelor, deși elementul liberal este secundar în fața celui național. Nipperdey vorbește despre monumente „ale adaptării liberalismului la imperiul lui Bismarck”¹⁵. Cele mai celebre și importante monumente naționale din Germania (inaugurate în anii '70, respectiv '80 ai secolului al XIX-lea), *Germania*, monumentul din Niederwald (Fig. 2) și monumentul lui *Hermann* (numele „germanizat” a lui Arminius, care a învins pe Romani în anul 9 d. Chr.) din *Teutoburger Wald* (Fig. 3) reprezintă expresia evidentă a unui compromis între tendințele național-democrate și național-monarhice.

Într-o oarecare măsură, modelul „naționalist” al monumentelor naționale este, după Nipperdey, „monumentul adunării naționale”. Prin acest model, națiunea se sărbătorește ca o „comunitate”¹⁶ făurită de destin. Deși termenul de popor are la bază o idee național-democratică, această categorie de documente este totuși foarte străină de modelul constituțional al democrației și are ca scop ideea „antisocialistă” de

¹⁴ *Ibidem*, p. 153-163.

¹⁵ *Ibidem*, p. 156.

¹⁶ *Ibidem*, p. 163-170.

solidaritate a națiunii. Această națiune, aflată în căutarea și definirea unei identități prin monumentele sale, nu mai este o comunitate culturală și spirituală, ci o comunitate a luptei, a destinului și a sacrificiului. Astfel, aceste monumente indică, printr-o reprezentare șovinistă exacerbată, drumul către „catastrofa primordială” a secolului al XX-lea. În cadrul festivităților de inaugurare din acea epocă era proclamată „germanitatea pură” sau „gândirea germană” și pusă în contrast cu „forțele lipsite de patriotism”¹⁷. Bismarck a fost venerat ca figură centrală a acestei ideologii¹⁸. În cinstea acestuia au fost ridicate un număr mare de monumente, începând cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Statui reprezentându-l pe Bismarck – precum statuia uriașă din portul din Hamburg (Fig. 4), sau turnurile lui Bismarck, cu rol de turnuri de observație – au fost înălțate cu scopul de a înfrumuseța zonele de agrement din orașele mici. Aceste monumente au în comun faptul că au fost inițiate rareori de către fundații oficiale; de cele mai multe ori ele au fost rezultatul unor impulsuri spontane, finanțate prin strângeri de fonduri inițiate de diferite organizații. Prin transformarea lui Bismarck într-o figură supraindividuală, mitic-simbolică, în care s-au sintetizat speranțe și așteptări, s-a dorit ca monumentele să devină „un loc festiv al adunării naționale”¹⁹.

Nipperdey a observat o anumită evoluție a monumentelor naționale germane de la plastica portretului idealizat la reprezentări alegorice (*Germania, Hermann*) și, în sfârșit, la reprezentări portretistice dezindividualizate și stilizate într-un cadru monumental (precum *Bismarck* din Hamburg). Această evoluție oglindește și anumite schimbări în ceea ce privește adresanții culturii comemorării. În locul individului apar masele și comunitatea, „în locul erudiților, poporul politizat, mai întâi poporul adunării naționale și antisocialiste”²⁰. Această evoluție documentează elocvent un fenomen observabil pe întregul continent european, de emancipare a mișcării naționale asupra întregului popor, și demonstrează extraordinara capacitate de mobilizare a ideii naționale, care poate fi comparată doar cu mișcarea socialistă muncitorească și care reprezintă începutul epocii moderne a maselor.

¹⁷ *Ibidem*, p. 164.

¹⁸ *Ibidem*, p. 165.

¹⁹ *Ibidem*, p. 169.

²⁰ *Ibidem*, p. 172.

În concluzie, putem afirma că definiția dată de Nipperdey „monumentului național” din secolul al XIX-lea, potrivit căreia acesta era „un mijloc adecvat care servea simbolic confirmării identității naționale”, s-a impus în mod constant în rândul cercetătorilor. Aproape toate lucrările recente din spațiul germanofon se raportează la aceasta²¹. Încercarea lui Nipperdey de a stabili o tipologie și modul în care a definit monumentul național, pornind de la evenimente istorice importante pentru secolul al XIX-lea, poate fi generalizată pentru istoria monumentului și a mișcărilor naționale din toată Europa²².

După cum vom vedea, mai ales în cazul României, problemele legate de identitatea națională sunt cele care determină în mod hotărâtor funcția și expresia monumentelor. Pentru observatorul german de astăzi este un fenomen uimitor faptul că și cele mai recente monumente exprimă un mesaj național. Așa cum vom observa, în cele ce urmează, identitatea națională a românilor, așa cum este ea reprezentată prin monumente, este cât se poate de precară; limbajul vizual – chiar și al celor mai recente monumente din Iași, din perioada postcomunistă – ridică anumite îndoieli în ceea ce privește depășirea de către societatea românească actuală a „culturii amintirii”, așa cum a apărut aceasta în secolului al XIX-lea și așa cum este reflectată în monumentele oficiale.

II. Conștiința națională și monumentele. Germania și restul lumii.

În Germania, pentru a reveni la reperele teoretice de la care am plecat în acest studiu, se resimte o înstrăinare accentuată față de personalitățile politice și culturale ale națiunii sau față de statuile eroilor din război și de monumentele naționale din orașe sau din mediul rural²³. Ele au intrat în istorie în sensul propriu al cuvântului, abia dacă mai îndeplinesc vreo funcție în cadrul vieții oficiale și al practicii sociale, excepție făcând așa numitele monumente cu funcția de avertisment (o categorie specială, apărută după 1945, la care vom reveni mai târziu).

²¹ În același sens, Hartmut Bookmann, *Denkmäler und ihre Bedeutung für das Geschichtsbewußtsein*, în Oswald Hauser (ed.), *Geschichte und Geschichtsbewußtsein*, Göttingen/Zürich, 1981, p. 231-245; a se vedea și U. Schlie, *op. cit.* și Wolfgang Hardtwig, *Der bezweifelte Patriotismus. Nationales Bewußtsein und Denkmal 1786-1933*, în Borsdorf, Grütter, *op. cit.*, p. 169-188, mai departe Rudy Koshar, *From Monuments to Traces. Artifacts of German Memory 1870-1990*, Berkeley u.a., 2000. Nici lucrările teoretice recente nu depășesc metodic viziunea lui Nipperdey, în ciuda jargonului postmodern.

²² Cf. Studiilor lui Charlotte Tacke și Mayer Kathrin (nota 9).

²³ Hardtwig, *op. cit.*, p. 169.

Acest aspect este evident și considerat drept o atitudine iluminată și modernă a societății federale, în depășirea naționalismului vetust al secolului al XIX-lea. Bineînțeles că în spatele acestei revelații, care tinde să devină moralizatoare, se află experiența traumatizantă a național-socialismului și responsabilitatea față de exterminarea evreilor în Europa, fapt care a făcut imposibil, după 1945, recursul oficial și pozitiv la conceptul de „națiune” (vom analiza acest aspect în detaliu la final)²⁴.

În acest context, opinia publică intelectuală germană consideră lipsa identității naționale și tabuizarea termenului de națiune drept un model demn de urmat; majoritatea germanilor privesc cu un anume scepticism patriotismul manifestat deschis în alte state europene. Mândria națională, decentă prin comparație, a britanicilor sau francezilor, de care suntem legați prin relații de prietenie și alianțe politice, este deseori privită cu ironie și deocamdată privim cu invidie atitudinea relaxată a vecinilor noștri față de ideea de patrie sau *Grande Nation*. Îndelungata tradiție democratică a vecinilor nu permite totuși ca vocile de foileton germane să profetizeze, în spatele unor declarații patriotice, un pericol real pentru coexistența pașnică în Europa.

Însă, atunci când în statele din fostul bloc estic – care, după *annus mirabilis* 1989, au intrat treptat în familia „bătrânului continent european” – se manifestă naționalismul oprimat o perioadă atât de lungă, mulți jurnaliști, psihologi și istorici se îngrijorează, crezând că odată cu Fukuyama s-a încheiat istoria și ideea de stat național²⁵. Percepția diferită a evenimentelor istorice în memoria colectivă din est și din vest este privită cu destul de multă lipsă de toleranță. Mulți formatori de opinie germani au observat cu îngrijorare că ziua de 8/9 mai 1945 nu reprezintă pentru balcanici o ocazie de a sărbători eliberarea Europei, ci, dimpotrivă, această zi reprezintă amintirea începutului opresiunii naționale, sub regimurile comuniste, instalate cu sprijinul Uniunii Sovietice. Aceștia au remarcat, de asemenea, faptul că exterminarea a milioane de evrei europeni în Germania hitleristă – proces în care au fost

²⁴ Cf. Norbert Frei, „1945 und wir“. *Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen*, München, 2005.

²⁵ Vezi Francis Fukuyama, *Sfârșitul istoriei*, București, 1994 (ediția originală 1991).

implicați și colaboratori est-europeni – nu este considerată, în unele zone din Europa de Est, ca imagine centrală a memoriei în istoria europeană²⁶.

Modul în care est-europenii își percep propria istorie, precum și interpretarea naționalistă larg răspândită, inclusiv a unor evenimente istorice din epoci îndepărtate (spre exemplu, din Evul Mediu), sunt privite cu dezaprobare în mediile culturale germane. Și în acest caz percepția istoriei timpurii este, în Germania, total diferită față de vestul continentului²⁷. În cele ce urmează vom analiza modul în care monumentele oficiale ale orașului exprimă cultura memoriei în Iași și pentru conștiința istorică a românilor.

III. Monumentele din Iași și contextul lor social

Reflecția teoretică asupra amintirii, a memoriei culturale și a memoriei colective nu este de loc prezentă în România. Este poate un aspect uimitor la prima vedere, într-o țară care-și definește identitatea în special prin propria istorie²⁸, printr-un anume mod de înțelegere a acestei istorii. Ca și în majoritatea țărilor est-europene, termenul de „istorie” are în România efectul unui „cuvânt magic”²⁹, iar conștientizarea istoriei este o datorie civică. Cu toate acestea – sau poate tocmai din cauza semnificației sociale enorme a unui anume autoportret istoric – se observă o lipsă a studiilor despre amintire și memorie în contextul științelor culturii. Câțiva istorici tineri de la Institutul de Istorie

²⁶ Asupra acestui complex tematic a se vedea spre exemplu Ulrike von Hirschhausen și Jörn Leonhard (ed.), *Nationalismen in Europa. West- und Osteuropa im Vergleich*, Göttingen, 2001; Jochen Franzke, *Der „neue Nationalismus“ im Osten Europas*, în Erhard Crome și Jochen Franzke (ed.) *Nation und Nationalismus. Aspekte der Annäherung an das Phänomen des Nationalen nach dem Ende des Ost-West-Konflikts*, Berlin, 1993, p. 77-100; Ernest Gellner, *Nationalismus in Osteuropa*, Wien, 1996; Roger Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in New Europe*, Cambridge, 1996. cf. și Johannes Voswinkel, *Der 8. Mai 1945. Wo Russen Täter waren*, în *Die Zeit*, Nr. 19 din 4.5.2005.

²⁷ Alexander Rubel, *Der Schatten der Geschichtsmythen. Die rumänische Mythendiskussion aus westlicher Sicht*, în *Ibidem* și Cătălin Turliuc (ed.), *Totalitarism. Ideologie și realitate socială în România și RDG*, Iași, 2006, p. 213-222. A se vedea și Tom Gallagher, *Democrație și naționalism în România 1989-1998*, București, 1999.

²⁸ Despre miturile istorice răspândite în România a se vedea Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997 (a treia ediție, 2001). A se vedea și traducerea în germană sub titlul: *Geschichte und Mythos. Über die Gegenwart des Vergangenen in der rumänischen Gesellschaft*, Köln, Weimar u. Wien, 2003 (Studia Transylvanica, 30). Cf. Rubel, *op. cit.*

²⁹ Richard Wagner, *Osteuropa oder die permanente Kollaboration*, Kursbuch 115, 1994, p. 175-181.

„A. D. Xenopol” din Iași au abordat recent această tematică³⁰. Problema identității naționale și a naționalismului în România este abordată începând cu anii '90 ai secolului trecut atât în țară, cât și în străinătate, și în contextul noilor curente teoretice din știința modernă a culturii³¹.

Monumentele, ca izvoare valoroase pentru istoria mentalităților, pentru istoria mișcării naționale românești și pentru cercetarea culturii specifice a memoriei, nu sunt luate în considerare. Dacă ele sunt totuși prezente în anumite studii, aceasta se datorează doar intereselor colecționarilor de curiozități sau de istorie locală. O excepție remarcabilă este colecția de studii a lui Andrei Pippidi, apărută sub titlul *Despre statui și monumente funerare*, care abordează câteva probleme fundamentale³². Încă din 1973, savantul ieșean Alexandru Zub a făcut câteva observații importante cu privire la semnificația istorică a monumentelor, într-un studiu despre viața principelui Alexandru Ioan Cuza, sub sceptrul căruia au fost unificate provinciile românești Moldova și Țara Românească (1859)³³.

³⁰ Adrian Cioflâncă (ed.), *Memorie și uitare în istorie*, Iași, 2003 (Nr. 11, 3-4, 2003 al revistei *Xenopoliana*). Din această direcție sunt așteptate și alte contribuții în anii următori. Din păcate bibliografia germană, foarte importantă pe tema cercetării memoriei (spre exemplu soții Assmann) este prea puțin reprezentată în volumul amintit.

³¹ Doar ca exemplu, cea mai importantă lucrare pentru perioada imediat următoare anului 1989/90: Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkely, 1991 (ediția în română: *Compromis și Rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, 1994). Luând în discuție, sintetic, mai multe epoci și cu argumente împotriva miturilor istorice: L. Boia, *op. cit.* A se vedea, mai departe, pentru secolul al XIX-lea, Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen 1832-1918*, Iași, 2002. Pentru secolul al XX-lea: Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle 1918-1930*, Ithaka, 1995, precum și Flavius Solomon, Alexander Rubel și Alexandru Zub (ed.), *Südosteuropa im 20. Jahrhundert. Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte*, Konstanz și Iași, 2004. Cf. Mai departe Tom Gallagher, *op. cit.*

³² Andrei Pippidi, *Despre statui și morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*, Iași, 2000. Doar contribuțiile mai importante din acest volum analizează problema monumentelor propriu-zise. Articolul *Mormintele ca repere ale identității naționale* (p. 11-32), care dezbate problema mormintelor funerare și cultul politic al morților, atinge și această tematică. În plus, volumul conține câteva studii utile pe tema controversată a identității naționale.

³³ Alexandru Zub, *Posteritatea lui Cuza Vodă*, în Leonid Boicu, Gheorghe Platon și Alexandru Zub (ed.), *Cuza Vodă in memoriam*, Iași, 1973, p. 581-628.

Din păcate, lucrări precum cele ale lui Pippidi și Zub constituie excepții³⁴. Încă nu există o sinteză teoretică a dezbaterilor legate de monumente, din perspectiva modernă a istoriei culturii. Aceasta nu înseamnă că tema monumentelor nu este luată în discuție. Dimpotrivă, tocmai acolo unde problematica minorităților devine virulentă, precum în cazul monumentului generalilor unguri executați de austrieci în Arad, în 1849 (considerați martiri ai libertății de către unguri și opresori ai propriei națiuni de către români) sau în încercările de reabilitare a mareșalul Ion Antonescu (acuzat de crime de război), prin ridicarea unor busturi comemorative, jurnaliștii s-au indignat așa cum s-a întâmplat și în Germania, cu ocazia discuțiilor legate de monumentul comemorativ al evreilor din Berlin³⁵.

Din fericire, există și în România o bibliografie ce vizează preponderent cercetarea patrimoniului, documentând astfel cultura locală a monumentelor și ușurându-ne în mod considerabil cercetările asupra orașului Iași. Alături de ghidurile istorice³⁶ amintim și volumul dedicat istoriei orașului de N. A. Bogdan³⁷, care însă nu acoperă decât perioada de până la începutul secolului al XX-lea. O sursă importantă pentru studiul de față este lucrarea de mici dimensiuni a lui Sorin Iftimi, care a structurat o bibliografie voluminoasă despre unele monumente din Iași³⁸.

³⁴ Aceasta nu înseamnă că nu există lucrări despre monumente. Pe lângă lucrările bine documentate ale lui Virgiliu Z. Teodorescu (spre exemplu: *Monumentele Marii Uniri*, București, 2000 sau *Întru cinstirea lui Ștefan cel Mare și Sfânt. Simboluri de for public dedicate memoriei sale*, București, 2004) amintim și lucrarea lui Ioan V. Lupescu, *Monumentele Unirii*, București, 1985, dar în schimb aici este ovaționată, într-un limbaj încărcat și greu de tolerat, semnificația monumentelor naționale pentru patrie și pentru poporul român. Bibliografia cuprinde în primul rând mai multe „lucrări” ale lui Nicolae Ceaușescu.

³⁵ Spre exemplu, *Curierul Național*, Nr. 3980, 2 aprilie 2004; *Adevărul*, Nr. 3692, 8 mai 2002, Nr. 4277, 2 aprilie 2004. Dezbaterile pe tema monumentelor din Oradea, disputate între unguri și români, este descrisă de Aurel Chiriac, *Monumentele de for public ale Oradei de-a lungul a 129 de ani în istorie*, în *Familia*, 41 (s.n.), 7-8 (2005), p. 201-208.

³⁶ A se vedea cele două lucrări ale soților Rusu (Olga și Liviu Rusu, *Ghidul Iașilor*, Iași, 1997; Olga și Liviu Rusu /Iolanda și Lucian Vasiliu, *Iași. Orașul din inimă*, Iași, 1998, p. 91-97), precum și Constantin Ostap și Ion Mitican, *Cu Iașii mână-n mână*, vol. II, Iași, 1997.

³⁷ Nicolae A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială. Ilustrată*, ediția a doua, Iași, 1913-1915 (ediție olografă, Iași, 1997).

³⁸ Sorin Iftimi, *Iași în bronz și marmură. Memoria statuiilor*, în: Adrian Cioflâncă, *op. cit.*, p. 180-197. Din păcate Iftimi descrie doar evenimentele legate de realizarea și inaugurarea respectivelor monumente. Lipsește însă o perspectivă

Printre cele 25 de monumente de dimensiuni mari³⁹ care pot fi admirate în centrul orașului Iași și care nu pot fi analizate exhaustiv în studiul de față, 11 amintesc de oameni de stat, comandanți militari sau politicieni, 11 de reprezentanți ai literaturii și artelor, iar două sunt reprezentări alegorice („Unirea”, înfățișată printr-o mamă care își ține în brațe copiii – și anume provinciile Basarabia, Bucovina și Transilvania, alipite în 1918 – și „Independența”, o figură feminină de dimensiuni foarte mari)⁴⁰.

Pentru România în general și pentru orașul Iași în special, rămâne pertinentă observația lui Alexandru Zub, potrivit căruia perioada de apogeu a monumentelor și a practicii comemorărilor publice a fost începutul secolului al XX-lea⁴¹. Prin urmare, fenomenul se manifestă mai târziu decât în vestul Europei, de unde cultura memoriei, concretizată în monumente naționale, a servit drept exemplu și dincolo de Carpați. Acest fapt se explică prin „trezirea” târzie a sentimentului național în sânul națiunii române, datorită contextului istoric. Abia începând cu mijlocul

interpretativă. În lucrările lui Virgiliu Z. Teodorescu (nota 32) se găsesc trimiteri importante și bine documentate la diferite monumente din Iași.

³⁹ La cele 22 de monumente prezentate în *Ghidul Iașilor* (vezi nota 1) pentru centrul orașului, se adaugă monumentele din 2000, respectiv 2001, reprezentându-i pe Titu Maiorescu, mareșalii români (Aleea Mareșalilor) și domnitorul Mihai Viteazul, precum și cel de-al doilea monument din 1995, reprezentându-l pe Ștefan cel Mare. Nu au fost luate în calcul busturile de mici dimensiuni din fața muzeelor, a clădirilor oficiale precum și monumentele funerare din cimitirul „Eternitatea” (despre acestea există un studiu, editat de Lucian Vasiliu și Ioan Holban, *Cimitirul Eternitatea Iași*, Iași, 1995), monumentele eroilor din război din cartierele de la periferie (Bucium și Galata), monumentul în amintirea pogromului din 1941 (cimitirul evreiesc din cartierul Păcurari) sau statuile înlăturate din motive politice (spre exemplu „Eroii sovietici în lupta pentru eliberare”), precum și monumentele care de-a lungul timpului au căzut victime *damnatio memoriae*. Complexele de monumente (precum mareșalii sau „domnitorii” – monumentul voievozilor), în care sunt comemorate mai multe personalități, sunt prezentate aici individual.

⁴⁰ Tipice sunt figuri precum Mihai Kogălniceanu sau Nicolae Iorga, greu de integrat într-o categorie prin activitatea lor atât ca *hommes des lettres*, cât și ca politicieni. În această enumerare sunt amintiți în rândul politicienilor. Domnitorul Dimitrie Cantemir, aflat într-o situație politică nefavorabilă, dar recunoscut prin activitatea sa literară, este încadrat în categoria oamenilor de litere, ca și cunoscutul poet Vasile Alecsandri, deși acesta a jucat un rol activ în mișcarea unionistă, a fost ministru de externe sub Al. I. Cuza și mai târziu deputat.

⁴¹ Al Zub, *Posteritatea lui Cuza Vodă*, în volumul *Cuza Vodă in memoriam*, Iași, 1973, p. 587.

secolului al XIX-lea intelectualii români au preluat din vest ideile naționale și au dezvoltat ideea unui viitor stat național, fapt împlinit istoric la 1859 și desăvârșit abia în 1918, când Transilvania, locuită în majoritate de români, a intrat în granițele României, după primul război mondial. În acest context, evoluția spre un stat național și orientarea după modelele occidentale, precum și creațiile culturale cu valoare simbolică națională (în special în literatură și artele plastice) au atins un punct culminant mai târziu decât în Europa de Vest⁴².

În ceea ce privește poezia și oamenii de cultură comemorați în Iași prin statui, domină cele finanțate de fundații din secolul al XX-lea⁴³. Acest aspect se explică prin faptul că acei poeți care au promovat, prin creațiile lor ideile naționale – la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea – au fost comemorați de generațiile ulterioare drept „poeți naționali”. Exemplul cel mai potrivit este cel al lui Mihai Eminescu (1850-1889), căruia i s-a dedicat un adevărat cult în România⁴⁴. Întreaga țară este plină de statui și busturi reprezentând marele poet postromantic, și, în continuare, în fiecare an, în cinstea sa sunt inaugurate noi monumente⁴⁵. Și în Iași se află un astfel de monument, inaugurat în anul 1929, după controverse ce au durat aproape cinci ani, pe tema valorii sale artistice (Fig. 5). Plasat inițial în fața Universității pe dealul Copou, monumentul se află astăzi cu 500 de metri mai departe, la baza dealului, în fața Bibliotecii Centrale Universitare, în locul în care fusese instalat anterior un monument care amintea de Unirea tuturor românilor (la 1918) și care a fost înlăturat de guvernul prosovietic, instalat după cel de-al Doilea Război Mondial.

⁴² Victoria F. Brown, *The Adaptation of Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism*. în Stephen Fischer-Galați et al. (edit.), *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, Boulder și New York, 1982, p. 269-301.

⁴³ Toate informațiile legate de viața și opera scriitorilor români – cu excepția celor citați în alt mod – provin din cărți de referință editate de către Academia Română: *Dicționarul general al Literaturii Române*, București, 2004.

⁴⁴ O primă abordare critică a poezilor naționali a fost inițiată de revista „Dilema” în 1998 cu o ediție dedicată lui Eminescu, ediție care a stârnit o adevărată dispută publicistică, vezi *Dilema*, 265, 27 febr.-5 mart., 1998; a se vedea articolul lui Zigu Ornea, *Poetul național*; de asemenea, Cezar Paul Bădescu, *Cazul Eminescu*, București, 1999.

⁴⁵ Un studiu amplu și detaliat pe tema monumentelor lui Eminescu este cel semnat de Virgiliu Z. Teodorescu, *Mihail Eminescu. Simboluri ale cinstirii*, București, 2000. Despre monumentul lui Eminescu din Iași a se vedea p. 23-25.

Cele mai multe monumente dedicate poezilor naționali au în primul rând scopul de a reprezenta România drept o națiune culturală și de a aminti permanent cetățenilor importanța general acceptată a tradiției literare naționale, în sensul dat de Herder, de „literatură națională”. Legătura între dezvoltarea conștiinței naționale și poezie este un fenomen observabil în întreaga Europă, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea⁴⁶. Și în România se observă îmbinarea activității scriitoricești cu acțiunea politică; aici amintim, printre alții, pe Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, A. D. Xenopol sau N. Iorga; aceștia s-au implicat în mod direct în mișcarea națională și astfel au rămas în istorie în primul rând ca politicieni, precum Mihail Kogălniceanu⁴⁷. O atenție specială este acordată scriitorilor care au reflectat asupra identității naționale românești și au contribuit la promovarea și răspândirea limbii române. Astfel, alături de Eminescu (Fig. 5), celebrul autor al *Luceafărului* și al *Doinei*, sunt reprezentați, spre exemplu, Miron Costin (1633-1691) (Fig. 6), care a consemnat, în limbile română și poloneză – în această privință contribuția sa putând fi considerată un adevărat pionierat – faptele eroice ale domnilor Moldovei. Un alt exemplu este cel al lui Vasile Alecsandri (1818-1890) (Fig. 7), cel care a prelucrat mitul sacrificiului în balada *Miorița*, a participat la mișcările politice din 1848; acesta a exercitat și funcția de ministru de externe al Moldovei, militând, alături de Mihail Kogălniceanu, pentru unificarea Principatelor Române.

Vom analiza mai întâi monumentele ridicate în cinstea acestor trei scriitori remarcabili, iar apoi monumentele naționale propriu-zise reprezentând figuri politice reprezentative. Două dintre cele trei monumente, reprezentându-i pe cronicarul Miron Costin (1888) și Vasile Alecsandri (1905), datează din perioada „clasică” a mișcării naționale, în timp ce statuia lui Eminescu, inaugurată în 1929, datează din perioada interbelică, în care naționaliștii radicali s-au impus politic și în domeniul

⁴⁶ Stanislaw Eile, *Literature and Nationalism in Partitioned Poland, 1795-1918*, Basingstoke, 2000; Vincent Newey (ed.), *Literature and Nationalism*, Liverpool, 1997.

⁴⁷ În continuare, cea mai valoroasă lucrare despre M. Kogălniceanu este cea datorată lui Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974.

cultural⁴⁸. Conform tipologiei lui Nipperdey, aceste monumente fac parte din categoria „monumentului național istorico-cultural”.

Statuia poetului Eminescu, purtând o mantie care cade în falduri bine individualizate, asemenea unei togi, privește în depărtare de pe soclul înalt, cu mâinile împreunate la piept. Din punct de vedere stilistic, statuia de bronz prezintă elemente de modernitate și, din acest punct de vedere, se deosebește de celelalte exemple. La picioarele lui Eminescu stau *Filosofia* și *Poezia*, reprezentate alegoric prin două siluete umane în ipostaze meditative. Silueta lui Eminescu, înaltă de trei metri și așezată pe un soclu de peste cinci metri, a fost realizată de Ioan Schmidt-Faur (1883-1934), un sculptor austriac născut în Slovacia și format ca artist la Viena, care, de la începutul secolului al XX-lea, și-a desfășurat activitatea în România, ocupând postul de profesor la Universitatea de Arte din București. Schița sa realizată sub influența modernității vieneze a fost cea care a convins juriul⁴⁹.

Ca și în cazul altor inițiative similare din țară – spre exemplu în București – factorul hotărâtor a fost dorința comitetului fundației de a realiza un monument cu caracter național explicit al poetului⁵⁰. Nu este de mirare că această intenție a fost realizată imediat după Primul Război Mondial, întrucât perioada interbelică a reprezentat punctul culminant al naționalismului românesc, în care România și-a atins țelurile sale naționale (realizarea „României Mari”, prin unirea Transilvaniei, Bucovinei și a jumătății de est Moldovei aflată sub ocupație sovietică). Acest ideal național a fost însă pervertit la sfârșitul anilor '30 de către orientarea de extremă dreaptă a „Legiunii Arhanghelului Mihail”⁵¹.

⁴⁸ Liderii politici și intelectuali ai mișcării fasciste, respectiv A. C. Cuza și Corneliu Zelea-Codreanu, se aflau în strânsă legătură cu orașul Iași și Universitatea de aici. Generalități: Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael“ in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München, 1986. A se vedea și monografia informativă a lui Cornelius R. Zach, *Das geistige Leben im Rumänien der Zwischenkriegszeit – politische Doktrin und literarische Strömungen*, în: Michael Markel und Peter Motzan (ed.), *Deutsche Literatur in Rumänien und das „Dritte Reich“. Vereinnahmung – Verstrickung – Ausgrenzung*, München, 2003, p. 55-70.

⁴⁹ Alături de observațiile detaliate ale lui V. Teodorescu despre monumente, Virgiliu Z. Teodorescu, *Mihail Eminescu. Simboluri ale cinstirii*, p. 23-25 și p. 70-72; a se vedea și I. Ostap și I. Mitican *Cu Iașii mână-n mână*, vol. II, Iași, 1997, p. 236-241, care își exprimă îndoiala cu privire la data inaugurării (1929).

⁵⁰ V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 19, „caracter național”.

⁵¹ A se vedea mai ales lucrarea deja citată a lui Armin Heinen, *op. cit.*

Statuia lui Miron Costin (1888), care, împreună cu soclul, depășește șapte metri înălțime (Fig. 6), precum și statuia lui Vasile Alecsandri din imediata apropiere, au fost realizate de către artistul polonez Wladislaw C. Hegel. Cronicarul privește cu asprime, aproape neînduplecat, trecătorii; în mâna dreaptă ține o pană de scris, ca atribut tipic pentru cel care, prin operele sale, a adus pentru prima dată principatul Moldovei în atenția opiniei publice internaționale. Cele două basoreliefuri îl înfățișează pe cronicar citind din opera sa regelui polonez Ioan al III-lea (Sobieski), respectiv „arestarea” cronicarului de către trimișii domnitorului Constantin Cantemir, sub acuzația de participare la un complot. Placa lipită pe soclu conține, alături de detalii legate de realizarea monumentului și o inscripție cu o dedicație, care subliniază entuziasmul național al donatorului: „Lui Miron Costin, 1633-1691, Națiunea Română recunoscătoare”. Miron Costin este recunoscut drept scriitor de rang național deoarece el este primul cărturar important care a utilizat limba română pentru a scrie o operă istorică și literară de mare însemnătate, un „Luther” al românilor, dacă ne putem permite o astfel de comparație.

La numai câțiva metri depărtare, în fața intrării Teatrului Național, se află statuia poetului Vasile Alecsandri (1905), realizată de același artist, reprezentat în postura *Gânditorului*, sprijinindu-și bărbia cu mâna stângă (Fig. 7). Alecsandri s-a impus nu doar ca poet patriot, ci și ca ministru de externe și ca luptător pentru cauza unificării românilor. În acest monument Alecsandri este reprezentat ca „poet național”. Acesta este statutul poetului în întreaga țară, întrucât prin *Hora Unirii* și baladele sale populare a încercat să dea o definiție culturală identității românești (în sensul dat de Herder). Inscripția de pe soclu îl numește pe adevăratul „mecena” al acestui monument, realizat prin subscripții publice : „Poporul român poetului său iubit” .

Activitatea politică a lui Alecsandri conduce analiza noastră spre următoarea categorie și cea mai importantă a monumentelor, și anume monumentul național propriu-zis, realizat pentru cinstea unor eroi naționali din afara mediului artistic. De cele mai multe ori este vorba, dacă nu de figuri alegorice precum „*Germania*” din Niederwald, sau „*Independența*” din Iași, despre personalități conducătoare din istorie, care au jucat un rol însemnat pentru națiune.

Reprezentativ pentru această categorie, reflectând România istorico-politică în Iași, este monumentul lui Alexandru Ioan Cuza din

Piața Unirii (Fig. 1). Domnitorul Alexandru Ioan Cuza a fost ales pe tronul celor două Principate, Moldova și Muntenia, împotriva dorinței Marilor Puteri europene – în cadrul dublului scrutin din 1859 – de către așa-numitele „Adunări *ad-hoc*”, convocate încă din 1857, cu scopul consultării voinței localnicilor în problema unificării. Prin aceasta, cele două Principate erau practic unite, îndeplinindu-se astfel dorința intelectualilor și politicienilor români unioniști, aspirație exprimată încă de la revoluția eșuată din 1848. Cu toate acestea, a durat mult până când Marile Puteri au acceptat acest *fait accompli* și până când și Înalta Poartă a recunoscut România drept stat independent (1878). Astfel s-a constituit noul stat național, deși rămâneau în afara granițelor politice zone importante în care locuia o populație în majoritate de etnie română (Transilvania, Maramureșul, Banatul și Bucovina care aparțineau Imperiului Austro-Ungar, precum și „Basarabia”, jumătatea de la răsărit de Prut a Moldovei, care făcea parte din Imperiul Țarist (1812); aceste provincii au fost integrate în „România Mare” abia în anul 1918.

Principele Cuza reprezintă patronul principal al unificării naționale a românilor; scurta sa domnie (1859-1866) a fost o luptă continuă pentru recunoașterea Unirii de către Marile Puteri. Din cauza tensiunilor politice acumulate, principele Cuza a fost nevoit să abdice în februarie 1866. Pe tronul țării unificate a urmat dinastia Hohenzollern. Carol I, primul reprezentant al acesteia, care a avut o rodnică domnie, întinsă pe patru decenii, este recunoscut drept inițiatorul modernizării României. În acest fel, imaginea lui Alexandru Ioan Cuza a rămas, pentru o vreme, în umbră. Abia după ce istoricul A. D. Xenopol a publicat, în anul 1903, valoroasa monografie⁵² dedicată Domnului Unirii, a avut loc o renaștere, în percepția publică, a figurii lui Cuza Vodă; istoricii și intelectualii români au început să-și amintească de realizările politice ale domniei sale⁵³. În acest context trebuie privit și monumentul principelui, realizat la inițiativa intelectualilor locali, în special istoricii

⁵² A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă (1859-1866)*, două volume, Iași, 1903.

⁵³ Despre importanța lui Cuza și biografia sa a se vedea lucrarea *Cuza Vodă. In memoriam*, în special articolele lui Dan Berindei, Leonid Boicu și Alexandru Zub. O privire de ansamblu asupra cercetărilor recente o regăsim în vol. VI, tom. I. din *Istoria Românilor* editat de Academia Română, București, 2003, p. 477-551.

A. D. Xenopol și Nicolae Iorga, în anul 1912, după discuții și dezbateri care au durat 10 ani⁵⁴.

Monumentul, reprezentându-l pe Alexandru Ioan Cuza, este amplasat în piața centrală a orașului, purtând numele de „Piața Unirii”. Este vorba despre o statuie de bronz cu un soclu de 6,50 m, din granit italian⁵⁵. Monumentul a fost proiectat de către artistul italian Raffaello Romanelli, într-un stil convențional, realist, fără tente moderne. Principele poartă o uniformă de general, având pe umeri o amplă mantie. De sub această mantie, în partea stângă, iese un document care poartă data de „2 mai 1864”. Se face astfel aluzie la un eveniment care a avut loc în acea zi, și anume dizolvarea, Adunării Naționale de către Cuza, printr-un gest de autoritate neacceptat de majoritatea clasei politice. La picioarele domnitorului se află reprezentate, prin statui de bronz în mărime naturală, și alte personalități care au avut un rol activ la înfăptuirea Unirii din 1859. Este vorba de „patronii” propriu-ziși ai Unirii românilor: Mihail Kogălniceanu, generalul Ioan E. Florescu, Costache Negri și Nicolae Crețulescu. Statuia lui Cuza, realizată într-un stil tradițional (ca și celelalte ce o însoțesc), poate fi încadrată în contextul culturii memoriei de tip clasic naționalist, curent tipic pentru Europa în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Acest monument are însă o importanță specială, prin care se deosebește de majoritatea monumentelor și mai ales de cele germane. În Germania, monumentele și-au pierdut funcția lor socială. Acestea nu mai reprezintă obiectivul turistic al excursiilor de duminică sau locul de întâlnire în cadrul comemorărilor publice, funcție pe care o îndeplineau, spre exemplu, monumentele lui Bismarck, la începutul secolului al XX-lea. Monumentul lui Cuza din Iași este însă în continuare un loc anual de întâlniri festive, care nu se limitează doar la inițiative politice, ci implică și cercuri largi de participanți. În fiecare an se sărbătorește aici, pe 24 ianuarie, Ziua Unirii. Se întâlnesc, în jurul monumentului, atât reprezentanți politici, cât și mulți cetățeni, pentru a dansa împreună „Hora Unirii” și pentru a cânta imnul popular cu același nume (versurile au fost scrise de Vasile Alecsandri, în 1857). Dansatorii/ cântăreții se țin

⁵⁴ Studiul lui Al. Zub prezintă minuțios evenimentele și discuțiile legate de proiectarea și realizarea statuii (*Posteritatea lui Cuza Vodă, în Cuza Vodă in memoriam*).

⁵⁵ Cf. alături de Al. Zub, *op. cit.*, și afirmațiile lui S. Ifimi, *Iași în bronz și marmură*.

de mâini și formează un cerc mare (respectiv mai multe cercuri) și se învârtesc ritmic în anumiți pași de dans. Prin aceasta se menține vie amintirea dansurilor și cântecelor entuziasmate ale populației, adunată în centrul orașului pentru a sărbători vestea dublei alegeri, și prin aceasta a unificării *de facto*, în ziua de 24 ianuarie 1859.

Acest ritual viu dovedește o cultură a memoriei, care este într-adevăr promovată de către stat, dar, în același timp, este înrădăcinată adânc în conștiința națională a românilor⁵⁶. Este un fapt remarcabil care situează monumentul vechi într-un context actual al acțiunilor sociale și în același timp depășește determinările locale, întrucât festivități similare au loc și în alte orașe⁵⁷. Acest monument îndeplinește astfel o funcție clară în cadrul culturii memoriei naționale. Conform teoriei lui Assmann despre memoria culturală, tocmai astfel de ritualuri induc participanților sentimentul identității, creând legături puternice între oameni. Ritul și sărbătorile rămân în continuare, chiar și în varianta lor modernă, în afara practicii religioase, formele primare de organizare a memoriei culturale, care conturează sentimentul de identitate și comunitate⁵⁸.

Din punct de vedere stilistic, monumentul, așa cum am precizat, aparține școlii realist-clasiciste, curent specific pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Maestrul italian a lucrat într-un stil strict tradițional, fără nici un experiment modern sau expresionist în prelucrarea artistică a formelor. Cu toate acestea, în 1912, a avut la dispoziție modele europene, care apelau la un limbaj artistic cu totul nou (dacă ne gândim la Rodin sau la Brâncuși). Oricum, genul conservator *per se* al monumentelor naționale nu este modalitatea de expresie cea mai potrivită pentru curentele artistice moderne, experimentale, și nu este

⁵⁶ Un argument în favoarea acestui aspect este faptul că mulți cetățeni au participat la acest eveniment în ciuda vremii nefavorabile (pe data de 24.01.2006 termometrele indicau în Iași o temperatură de - 17° C în timpul zilei). În multe orașe din România, importante din punct de vedere istoric se joacă pe 24 ianuarie Hora Unirii. Alături de Iași, o importanță deosebită o are orașul Focșani, care delimita granița între Moldova și Muntenia, și din acest motiv delegațiile din București sunt prezente mai ales în aceste două orașe. Nu lipsesc nici evenimentele ieșite din comun: în 2005 au fost astfel de discuții din partea politicienilor de prim rang veniți din București și a autorităților locale, deoarece aceștia au început „dansul unificării” în două cercuri separate, în funcție de guvern și opoziție (a se vedea *Ziarul de Iași* din data de 25.01.2005).

⁵⁷ Cele mai importante întruniri de acest gen au loc în Focșani, un oraș care a jucat de asemenea un rol remarcabil în evenimentele legate de Unire.

⁵⁸ Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis*, p. 56-59, 142-144.

productiv să ironizăm gustul artistic al epocilor trecute din perspectiva modernității. Cu privire la monumentele epocii clasice a naționalismului în Iași, putem afirma, în concluzie – observație valabilă și pentru monumentele din acea epocă care nu au fost prezentate aici – că reflectă, din punct de vedere stilistic, o orientare neoclasicistă (excepție făcând statuia lui Eminescu dintr-o perioadă mai târzie), predominând astfel o imagine pe măsura realizărilor extraordinare ale personalităților reprezentative pentru cultura română și pentru conștiința națională.

Finanțarea monumentelor avea loc, fără excepție, prin strângeri de fonduri organizate privat, conduse de către grupuri mai mult sau puțin stabil organizate, așa cum se practica în general, în cazul monumentelor naționale din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (în Germania, aceste asociații jucau un rol foarte important). Din aceste cercuri pornea și inițiativa unor astfel proiecte. Limbajul artistic și dedicațiile scrise indică mesajul esențial al acestor monumente: definirea și accentuarea unei identități naționale pornind de la exemplul dat de anumite personalități istorice, ale căror fapte au servit unirii politice și culturale a românilor, cu scopul formării unui stat național (precum Cuza), sau au fost interpretate ulterior în acest sens (precum Miron Costin, care în jurul anului 1660 era departe de conceptul modern de „românitate”). Prin aceste monumente se sărbătorea pe sine o societate tânără, conștientă de sine, care se autodefinea prin capacitatea ideii naționale de a crea o comunitate. Prin formă și expresie, monumentele din Iași se înscriu în linia modelelor din afara țării și sunt astfel comparabile cu alte monumente naționale din Europa.

Aș dori să trec repede în revistă realismul socialist și devierile stilistice specifice acestuia, întrucât multe din statuile de mari dimensiuni din „epoca de aur” au fost înlăturate după 1990, atât în Iași, cât și în alte zone. Vom prezenta un singur monument din epoca comunistă, impunător prin dimensiunile sale, aflat într-un loc proeminent din centrul orașului. Statuia alegorică numită „Monumentul independenței” – realizată între anii 1978 și 1979, de către cuplul de sculptori Gabriela Manole-Adoc și Gheorghe Adoc; inaugurată pe 15 septembrie 1980 – prezintă o figură feminină care pășește înainte, ținând în mâna stângă o eșarfă ce flutură deasupra capului (Fig. 8). Ansamblul, înalt de 17 metri, constă din figura feminină de 11 metri și soclul de 6 metri; basoreliefurile de pe soclu amintesc de momentul istoric al dobândirii Independenței României față de Înalta Poartă, în urma războiului din anii 1877-1878;

inaugurarea statuii a fost inițial prevăzută pentru sărbătorirea a 100 de ani de la acest eveniment istoric⁵⁹. Reprezentarea supradimensionată a eroinei corespunde întru totul normelor realismului socialist, cu o nuanță național-comunistă proprie regimului lui Nicolae Ceaușescu, a cărei politică de manipulare a culturii memoriei istorice ar putea constitui subiectul unui studiu separat⁶⁰. Citatul dictatorului, inscripționat pe soclu în 1980 (înlocuit, după 1989, printr-un *motto* neutru, preluat din textele lui Eminescu), accentua mesajul naționalist al monumentului însuși⁶¹: „Eroismul demonstrat de strămoșii noștri acum o sută de ani va rămâne viu pentru totdeauna în conștiința recunoscătoare a întregii națiuni; mai mult, realizarea plătită cu sânge a generației din 1877 va rămâne în istoria noastră ca un punct de lumină, ca una dintre cele mai importante realizări pe drumul spre libertate, progres, independență și împlinire a poporului român”⁶².

Erau accentuate astfel realizările extraordinare ale strămoșilor pentru cauza națională. În supradimensionarea sa, într-un stil *kitsch* (capul mic și corpul foarte mare) și în dinamismul eroic, pășind înainte, statuia este de fapt o formă accentuată de decadență estetică a perioadei în care a fost realizată, în ultimul sfert a secolului al XX-lea. Totuși, nu trebuie să privim acest exemplu în afara contextului definit de dictatura lui Ceaușescu, încercând să o analizăm după normele estetice ale Occidentului, unde libertatea de exprimare artistică s-a putut impune cu mult timp înainte și în schimbul internațional.

Întrebarea pertinentă este dacă trecerea României la o societate democratică, în care sunt încurajate libertatea personală și cea artistică a adus cu sine și o schimbare în cultura memoriei, cu referire la monumentele înălțate după 1989. Sfârșitul izolării României de Lumea Liberă, schimbul cultural intensificat în ritm accentuat după anii '90, programele de burse și reluarea vechilor legături cu Vestul ar fi trebuit –

⁵⁹ Despre evenimentele istorice din 1877 a se vedea Nichita Adăniloiaie, *Independența națională a României*, București, 1986, precum și Frederick Kellog, *The Road to Romanian Independence*, West Lafayette, Indiana, 1995, cf. Alexandru Zub, *Hundert Jahre Unabhängigkeit Rumäniens: 1877-1977*, Regensburg, 1978. Despre statuie a se vedea S. Iftimi, *op. cit.*, p. 193.

⁶⁰ Se face referire la aceasta în lucrările lui Verdery, *op. cit.*, nota 29 și Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*.

⁶¹ S. Iftimi, *Iașii în bronz și marmură*, p. 193.

⁶² Textul în română în: *Ctitorii ale epocii Ceaușescu în județul Iași*, 1985, p. 138, citat după S. Iftimi, *op. cit.*, p. 194.

cel puțin aceasta ar fi concluzia firească – să conducă și la o schimbare de concepție în domeniul sculpturilor din spațiul public⁶³.

Din acest motiv ne îndreptăm atenția spre un exemplu foarte recent de cultura memoriei monumentelor din Iași și anume statuia ecvestră a domnitorului Mihai Viteazul (1593-1601), (Fig. 9). Acest comandant militar remarcabil a reușit, printr-un joc al alianțelor, să cucerească Transilvania și Moldova în anul 1600 și să aducă astfel, sub aceeași domnie, teritoriul locuit astăzi în majoritate de români. Urmând tipologia unui condotier plin de succes, acesta s-a străduit să-și exercite și să-și extindă puterea într-un moment prielnic datorită unor raporturi dificile de putere în plan extern și intereselor particulare ale boierimii care l-a sprijinit⁶⁴. Ideea națiunii (și de asemenea ideea solidarității etnice) îi era cu siguranță la fel de străină ca și celorlalți contemporani europeni de la 1600. Faptul că Mihai Viteazul este comemorat ca erou al unității naționale își are rădăcinile în mișcarea națională din secolul al XIX-lea, când a fost reactualizată, în contextul național, această primă unificare, oarecum conjuncturală, a Țărilor Române. În ciuda faptului că raportarea lui Mihai Viteazul la idealul de „unitate națională” este un anacronism – presupusul său aport la unificarea României a fost denunțat după 1990, în repetate rânduri, drept mit istoriografic⁶⁵ – domnul este privit în continuare drept unul dintre cei mai importanți eroi naționali.

Acesta este motivul pentru care i s-a ridicat voievodului Mihai Viteazul, în anul 2001, o nouă statuie ecvestră (Fig. 9) la marginea nordică a orașului, în cartierul Copou, care cuprinde, pe lângă Universitate, și câteva parcuri și este considerat ca făcând parte din centrul orașului, datorită atractivității sale. Inițiativa realizării

⁶³ În cazul Germaniei sunt elocvente exemplele de sculpturi abstracte din anii '50, precum cele realizate de către Karl Hartung, Hans Uhlmann sau Bernhard Heiliger. De asemenea, sunt redescoperiți artiști precum Ernst Barlach sau Käthe Kollwitz, ostracizați sub regimul nazist.

⁶⁴ O prezentare remarcabilă a acestor circumstanțe, fără a cădea pradă anacronismelor, este cea semnată de Șerban Papacostea, *Istoria României*, București, 2002, p. 184-194. Cel mult ideea unei cruciade pare să fi fost conceptul motivant din spatele luptelor pornite împotriva Imperiului Otoman. Perspectiva clasică îi aparține lui P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936 (ediție nouă 2002). Dintre lucrările scrise în limba germană, relevant este studiul lui Alexandru Randa, *Pro Republica Christiana. Die Wallachei im „langen“ Türkenkrieg der katholischen Universalismächte (1593-1606)*, München, 1964.

⁶⁵ L. Boia, *op. cit.*, cf. și Rubel, *Der Schatten der Geschichtsmymen*.

monumentului, înalt de 6,20 metri, a venit din partea Uniunii Veteranilor de Război din Iași, care au început să strângă fonduri în acest sens încă din 1997. Biserica Ortodoxă și Mitropolitul Daniel au sprijinit, de asemenea, proiectul. O parte din bani au fost adunați din acțiuni inițiate în școli. Ministerul Culturii a participat, la rândul său, cu o anumită sumă. Fondurile s-au adunat cu dificultate, astfel încât monumentul, care trebuia să fie inaugurat în anul 2000 – odată cu sărbătorirea a 400 de ani de la „Unirea” din 1600 – a fost vernisat abia un an mai târziu, în decembrie 2001⁶⁶. Într-o competiție desfășurată în anul 1998, la care au participat artiști din întreaga țară, cu 18 proiecte, în fața comisiei de experți convocată de Ministerul Culturii (și mai ales în urma consultării publicului) s-a impus proiectul sculptorului ieșean Ion Buzdugan. În orice caz, cei 800 de vizitatori au demonstrat un interes deosebit față de modelele expuse pentru câteva zile. Statuia a fost inaugurată doi ani mai târziu, în cadrul unei ceremonii cu participarea largă a publicului.

Festivitățile de inaugurare – la care a fost invitat, alături de oficialitățile locale, și președintele de atunci al țării⁶⁷ – au atras un public larg, astfel încât poliția a fost nevoită să blocheze circulația pe o suprafață extinsă. Întrucât în acea perioadă locuiam în imediata apropiere, am avut ocazia de a vedea, în drum spre casă, festivitatea de inaugurare și de a urmări, fascinat, evenimentul. Demnitarii, politicienii și reprezentanții Bisericii au ținut discursuri destul de lungi, în care au subliniat rolul jucat de domn în unificarea națională a României. Printre spectatori se aflau, în ciuda vremii nefavorabile, și mulți elevi, probabil cei implicați în acțiunile de strângere de fonduri (sau poate au fost aduși de profesorii lor). Răbdarea cu care publicul a audiat și aplaudat discursurile este un argument în favoarea faptului că cei prezenți au considerat evenimentul ca fiind important și în nici un caz plictisitor. În schimb eu, după un anumit timp, am început să mă plictisesc și, neînțelegând suficient limba română pe vremea aceea, am profitat de ocazie ca să observ cu atenție sculptura.

La o privire mai atentă, analizând stilul lucrării, cu greu îți vine să crezi că această statuie ecvestră este o operă artistică a trecerii dintre milenii. Voievodul Mihai Viteazul este reprezentat fără nici o notă inedită, conform cunoscutelor portrete istorice. El poartă pe cap o cușmă

⁶⁶ Cu trimiteri la presa cotidiană și noi detalii: S. Ifimi, *op. cit.*, p. 196-198.

⁶⁷ Din cauza vizitei prezidențiale dezvelirea monumentului nu a mai avut loc de ziua națională, pe 1 decembrie, ci a fost amânată cu o săptămână; cu toate acestea, cu puțin timp înainte președintele și-a anulat vizita.

tipică și are mâna stângă victorios îndreptată în sus, iar cu mâna dreaptă ține frâul calului; ecvideul are piciorul stâng din față ridicat, pășind în ritm de trap. Până în cele mai mici detalii realiste (spre exemplu harnașamentul și frâul, armura și cizmele) această reprezentare, mai degrabă nereușită, a voievodului corespunde esteticii secolului al XIX-lea. Patetismul și eroismul sunt ideile esențiale din spatele acestei opere de artă epigonice, care implică prea puțin privitorul.

Aproape identice, prin expresia și modul artistic conservator de reprezentare, sunt busturile mareșalilor români și statuia voievodului Ștefan cel Mare (1457-1504) (Fig. 10), domnitorul legendar, declarat „sfânt” după 1990, monumente situate în fața cazărmii Corpului IV Armată (din cartierul „Copou”). Ștefan cel Mare amintește, pentru mulți români, de o perioadă glorioasă a istoriei naționale, prin rezistența opusă Imperiului Otoman, evocată adesea cu mândrie. Statuia sa, amplasată în curtea garnizoanei, pe un soclu mult prea înalt, este însă de foarte slabă calitate artistică. Aceasta este doar un *kitsch* inutil, ce nu suportă comparație cu statuia ecvestră a aceluiași domnitor (realizată de sculptorul francez Emmanuel Fremiet, la 1883) amplasată în fața Palatului Culturii din Iași.

Celălalt proiect, „Aleea Mareșalilor” a declanșat aprinse reacții publice. Inițiativa realizării seriei de busturi a aparținut lui Mircea Chelaru, generalului Armatei a IV-a. Busturile trebuiau să reprezinte pe cei trei mareșali ai României: Prezan, Averescu și Antonescu, urmând să fie amplasate în fața Garnizoanei din Copou⁶⁸. Nu era vorba despre un monument dedicat special mareșalului Ion Antonescu⁶⁹.

Mareșalul Antonescu, fostul conducător al statului în perioada războiului (din septembrie 1940) a fost executat în 1946, în urma unui proces instrumentat de comuniști, în care a fost acuzat de crime de război; o altă acuzație îndreptată asupra lui este aceea de a fi organizat, în timpul războiului, progromuri împotriva evreilor. Cercurile naționaliste din România au încercat în repetate rânduri, după 1990, să-l reabiliteze pe mareșalul Antonescu. Faptul că proiectul de la Iași a avut numeroși susținători face trimitere la problematica naționalismului revitalizat din România, care nu se limitează doar la scoaterea în evidență a faptelor eroice ale domnitorilor din perioada medievală. În urma unor discuții

⁶⁸ *Apud*, Sorin Iftimi, *op. cit.*

⁶⁹ Cf. Virgiliu Z. Teodorescu, *Ion Antonescu în viziunea sculptorilor anilor '40*, în *Europa XXI*, vol. V-VI, 1996-1997, p. 171-174.

publice și a unor dezbateri politice cu privire la oportunitatea expunerii unui bust al mareșalului Antonescu, s-a decis renunțarea la această idee. Proiectul inițial a fost modificat, prin înlocuirea bustului mareșalului ostracizat cu bustul de bronz al regelui Ferdinand I Întregitorul, el însuși deținând gradul de mareșal al armatei române.

Putem astfel constata faptul că, atât în Iași cât și în întreaga țară este în continuare cultivat și promovat, în lipsa oricărui spirit critic, un model al culturii memoriei publice care își are rădăcinile în secolul al XIX-lea și în perioada interbelică. Monumentele îndeplinesc aici, în continuare, o funcție socială, pe care monumentele din Germania abia dacă o îndeplineau în secolul al XIX-lea. Este greu de analizat rolul pe care îl joacă, în acest context, moștenirea culturii monumentelor din epoca comunistă prin caracterul ei de eveniment impus cu participarea obligatorie a publicului⁷⁰. Cu siguranță că această practică, specifică național-comunismului, a festivităților publice strâns legate de existența monumentelor, a creat astfel o punte de trecere de la monumentul național al secolului al XIX-lea către conștiința națională a perioadei contemporane, care are acum posibilitatea de a se exprima liber și necenzurat. Se pare, totuși, că nevoia de a confirma această identitate națională, prin participarea la festivități naționale organizate în fața unor monumente, este în continuare accentuată. Radioul și televiziunea se implică în mod consecvent, prin reportaje și transmisii directe ale acestor festivități naționale.

Trebuie remarcat faptul că acest nou curent de orientare națională, manifestat după 1989, nu este specific doar României. Aproape toate fostele state din blocul estic, din Europa central-estică și sud-estică, prezintă o cultură a memoriei principal comparabilă, trecând în perioada interbelică printr-o fază scurtă de relativă independență și supradimensionând personalitățile politice și culturale drept eroi naționali. Această observație poate fi concretizată prin exemple din Cehia, Estonia sau Ungaria⁷¹. În Estonia, spre exemplu, după obținerea independenței față de Uniunea Sovietică în 1991, un subiect central al

⁷⁰ În anul 2004, când România a fost acceptată în NATO, am asistat personal la scene în care, exact ca în perioada comunistă, Inspectoratul Școlar Iași a trimis clase întregi de școlari cu rolul de *Claqueure* în Piața Unirii, pentru a participa cu entuziasm la importantul eveniment desfășurat în fața ecranelor video.

⁷¹ În antologia editată de Academia de Arte se regăsesc materiale cuprinzătoare: *Denkmale und kulturelles Gedächtnis nach dem Ende des Ost-West-Konflikts*, Berlin, 2000.

dezbaterilor publice a fost dorința de a stabili simboluri vizibile, concrete ale unei conștiințe naționale. Prin urmare, s-a acordat din nou atenție eroilor care, între 1918 și 1920, au luptat pentru libertate și pentru obținerea independenței față de Uniunea Sovietică. Monumentele distruse de sovietici după cel de-al Doilea Război Mondial au fost restaurate după 1990. Frapant este faptul că inițiativele vin tocmai din partea poporului, impulsionând în Estonia curentul antisovietic în cultura memoriei. Conștientizarea luptei de eliberare națională de la începutul secolului al XX-lea este un curent larg răspândit⁷².

Acest aspect, tipic pentru democrațiile noi din fostul bloc comunist, conduce la o altă concluzie cu privire la perspectiva germană specifică asupra culturii memoriei. Fenomenul german, de „depășire a trecutului” și memoriei culturale, este un caz special în contextul european, și atitudinea critică exprimată în Republica Federală Germană, cu o oarecare superioritate, este de fapt expresia unei experiențe singulare și a unui consens social, încurajat în mod conștient, care își are rădăcinile în atitudinea anilor '60 față de moștenirea național-socialismului. Acesta poate fi punctul de plecare într-o dezbatere a modului în care germanii au un raport oficial delicat față de propria conștiință națională și față de cultura monumentelor.

IV. Monumente și locuri memoriale: un caz special în Germania

Monumentul național clasic în Germania nu a supraviețuit războiului. Cultura memoriei a trebuit să inventeze noi forme de expresie, care să înlocuiască monumentul secolului al XIX-lea. Monumentele naționale care au supraviețuit războiului sunt receptate astăzi, doar din perspectivă istorică, drept relicve ale unei epoci șoviniste, percepute doar în contextul guvernat de generația tipică descrisă și în romanul *Der Untertan* al lui Heinrich Mann și ridiculizate, în cel mai bun caz, fapt care nu diminuează însă, neapărat, funcția turistică, deoarece în continuare mii de persoane vizitează în weekend monumentul lui Hermann din apropiere de Detmold (Fig. 3) pentru a se bucura de priveliștea din Teutoburger Wald. În schimb, comemorările organizate de către stat, sau realizate la nivel național, susținute de mijloacele media și

⁷² Irina Raud, *Materialisiertes Gedächtnis in Estland. Wunsch nach Symbolen?*, în *Denkmale*, p. 61-64.

de opinia publică sunt, în Republica Federală Germană⁷³, doar acelea care au loc la monumente și locuri memoriale, ce simbolizează puterea și perseverența democrației în a împiedica repetarea crimelor îngrozitoare împotriva umanității, fiind vorba în primul rând de exterminarea în masă a evreilor. Acest tip de monumente, în opoziție față de monumentele tradiționale, avertizând cu privire la evenimente istorice negative, au fost realizate în Republica Federală Germană abia după era Adenauer. În același scop au fost realizate și complexe memoriale, precum fostele lagăre de concentrare: impresionarea vizitatorului și păstrarea vie în memorie a respectivelor evenimente⁷⁴.

Raportarea la trecutul național-socialist a fost problematică. Perioada de după război, marcată de resentimente și nesiguranță față de sentimentul de responsabilitate, a fost o perioadă a căutării unei forme potrivite de fixare în memorie⁷⁵. În ciuda tendințelor restaurative din Republica Federală Germană din anii '50, nu se putea depăși faptul că societatea germană din perioada de după război și statul german în sine trebuiau să se redefinească, întrucât nu mai exista națiunea ca centru gravitațional natural, ca imagine și portret politic și moral. Prin procesele sociale din anii '60 și prin formarea unei generații noi, care începea să ridice anumite întrebări critice, s-a ajuns la o anumită deschidere față de trecutul nazist din partea multor grupuri sociale și chiar a instituțiilor politice. Însăși terminologia legată de memorie s-a modificat. Comemorarea „victimelor războiului” s-a transformat încă de la

⁷³ În Republica Democrată Germană erau luate în discuție, în principiu, doar victimele comuniste ale regimului nazist. Amintirea holocaustului juca un rol marginal în conceptul de comemorare publică, organizată de către stat (spre exemplu, complexul memorial din fostul lagăr de concentrare Buchenwald, din apropiere de Weimar). În cazul acestuia s-a trecut însă sub tăcere faptul că a acest lagăr a fost utilizat până în 1950 de către comuniști. Cf. Manfred Overesch, *Buchenwald und die DDR oder die Suche nach Selbstlegitimation*, Göttingen, 1995 și Hasko Zimmer, *Der Buchenwald-Konflikt. Zum Streit um Geschichte und Erinnerung im Kontext der deutschen Vereinigung*, Münster, 1999.

⁷⁴ Despre monumente și locuri memoriale, despre funcția acestora: Ulrike Puvogel, Martin Stankowski (ed.), *Gedenkstätten für die Opfer des Nationalsozialismus. Eine Dokumentation*, hrsg. von der Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn, 1995 (ediția a doua); însă Eschenbach, *Öffentliches Gedenken. Deutsche Erinnerungskulturen seit der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 2005; James Edward Young, *Formen des Erinnerns. Gedenkstätten des Holocaust*, Wien, 1997; Gisela Lehrke, *Gedenkstätten für die Opfer des Nationalsozialismus. Historisch-politische Bildung an Orten des Widerstands und der Verfolgung*, Frankfurt am Main, 1988.

⁷⁵ Ulrich Schlie, *Die Denkmäler der Deutschen*, p. 127.

începutul anilor '60 în comemorarea „victimelor războiului și dictaturii”⁷⁶.

De-a lungul acestui proces, comemorarea oficială s-a concentrat tot mai mult pe monumente „de avertizare” și locuri memoriale (în germană să folosește cuvântul *Gedenkstätte*). Acesta este un fapt remarcabil în sine. Este mai ușor să comemorezi victorii răsunătoare, formarea propriului stat sau eliberarea de o dominație străină. Raportarea societății la zile comemorative și locuri memoriale, care amintesc de înfrângerea și de crimele comise de propriul popor, este un proces mult mai dificil. Prin acest concept nou al memoriei, denumit de Reinhardt Koselleck drept „memorie negativă”, adoptat de către toate grupurile sociale importante, de către politică, de către opinia publică și instituțiile educative, Republica Federală Germană documentează distanțarea și îndepărtarea de național-socialism drept un consens public⁷⁷. Chiar dacă există aspecte discutabile în ceea ce privește aplicarea concretă a acestui consens în practica publică (discuția controversată în jurul monumentului Holocaustului din Berlin este un exemplu elocvent pentru o astfel de dezbatere democratică)⁷⁸, importanța și semnificația ideii de *lieux de mémoire* prin care se tematizează critic trecutul nazist este un aspect incontestabil.

Încă din anii '90 a început o dezbatere pe tema memoriei naționale, în cadrul căreia, la 50 de ani după sfârșitul războiului, s-a

⁷⁶ *Ibidem*, p. 135.

⁷⁷ Reinhard Koselleck, *Formen und Traditionen des negativen Gedächtnisses*, în Volkhard Knigge/Norbert Frei (ed.), *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*, München, 2002, p. 21-32. În special în domeniul educativ locurile memoriale fac parte dintr-un concept pedagogic bine documentat și aplicat; a se vedea: Bernd Fechner, Gottfried Köbler, Till Liebertz-Groß (ed.), „*Erziehung nach Auschwitz“ in der multikulturellen Gesellschaft, Pädagogische und soziologische Annäherungen*, Weinheim-München, 2000 și Annegret Ehmman *et al.* (ed.), *Praxis der Gedenkstättenpädagogik. Erfahrungen und Perspektiven*, Opladen, 1995.

⁷⁸ Denumirea oficială este: „Denkmal für die ermordeten Juden Europas“. Este vorba despre un câmp de stele desfășurat pe o suprafață uriașă de peste 13.100 m² (stelele au înălțime variabilă de până la 4,7 metri). Despre controversele pe această temă a se vedea: Claus Leggewie, Erik Meyer, „*Ein Ort, an den man gerne geht*“. *Das Holocaust-Mahnmal und die deutsche Geschichtspolitik nach 1989*, München, 2005; Hans-Ernst Mittag, *Gegen das Holocaustdenkmal der Berliner Republik*, Berlin, 2005; Hans-Georg Stavginski, *Das Holocaust-Denkmal. Der Streit um das „Denkmal für die ermordeten Juden Europas“ in Berlin (1988-1999)*, Paderborn, 2002.

resimțit necesară o reevaluare critică a ritualurilor obișnuite de comemorare. Lipsa unei identități naționale și fixația exclusivă asupra anilor dictaturii național-socialiste a fost criticată nu doar de către cercurile radicale de dreapta, ci și de către opinia publică⁷⁹. O dezbatere obiectivă pe această temă nu este încă posibilă în Germania, întrucât doar ideea unei atitudini mai relaxate față de această temă a provocat reacții aproape isterice din partea celor care sprijină ideea consensului în politică și domină opinia publică prin mass-media. Pozițiile sunt rigide și implică o schemă simplificată de „dreapta - stânga”. Ambele părți ignoră însă disputa din jurul „supremației memoriei”, un aspect care merită totuși o atenție deosebită.

Foarte rar se acordă atenție faptului că, prin comemorarea ostentativă a celui mai întunecat capitol din istoria Germaniei, se propagă o energie pozitivă care marchează profund imaginea actuală a Germaniei moderne. Însă, prin faptul că dictatura nazistă și cel de-al Doilea Război Mondial au devenit subiectele centrale ale memoriei colective, fiind cultivate unanim de către opinia publică și promontorii culturii germane, drept aspecte centrale în discuția pe tema comemorărilor naționale. Prin aceasta, Republica Federală Germană poate fi considerată, după 55 ani de existență, drept un model de democrație deosebit de obiectivă. Perseverența cu care nemții practică, cu agresivitate, începând din anii '60, această atitudine nombrilistă, fixată pe cei 12 ani de dictatură fascistă, context în care a fost semantizat conceptul de *Vergangenheitsbewältigung* / depășirea trecutului, face ca de multe ori să fie uitat aspectul singular al acestui fenomen.

Poate că terorii naziste și exterminarea în masă a evreilor nu sunt comparabile cu nici un alt eveniment îngrozitor din istoria omenirii, dar nu numai Al treilea Reich este singular ca fapt istoric, ci și tematizarea

⁷⁹ Este vorba despre celebra „dispută Walser-Bubis”, provocată de un punct controversat și fals interpretat din discursul scriitorului Martin Walser, în care critica omniprezența trecutului nazist în discursul public din Republica Federală Germană. Acesta observa pericolul unei „instrumentalizări” a ritualurilor de comemorare din Germania în favoarea unor „scopuri prezente”. A se vedea: Frank Schirrmacher (ed.), *Die Walser-Bubis-Debatte. Eine Dokumentation*, Frankfurt am Main, 1999. Pe tema identității naționale: Bernhard Giesen (ed.), *Nationale und kulturelle Identität*, Frankfurt am Main, 1996 (ediția a treia); Dorothea Weidinger (ed.), *Nation – Nationalismus – nationale Identität, hrsg. von der Bundeszentrale für politische Bildung*, Bonn, 1998; Bernd Estel, *Nation und nationale Identität. Versuch einer Rekonstruktion*, Wiesbaden, 2002.

acestui⁸⁰. Nu există nici o țară în lume care să abordeze atât de critic evenimentele negative din propria istorie, în care perspectiva critică asupra istoriei să devină chiar o problemă de stat. Dacă ne gândim la colonialismul francez sau englez, la regimul comunist de teroare din Uniunea Sovietică (în special în anii '30), la sclavie sau la exterminarea indienilor în America sau la alte exemple de crime îngrozitoare din istoria omenirii, în nici o țară perioadele întunecate ale trecutului nu ocupă un loc deosebit în memoria națională; pentru memoria colectivă a cetățenilor acestor țări aceste perioade întunecate au o importanță marginală și nu afectează identitatea națională și constituirea ei istorică.

Modul în care germanii au creat un consens social din rememorarea permanentă a propriilor fapte condamnabile și a responsabilității de a nu permite repetarea acestora – consens care formează baza obligatorie a noului stat de drept democratic și detașat de patetisme – este privit de observatorii străini drept un fenomen deosebit, percepend uneori „complexul de vină” german drept ciudat⁸¹. În discuțiile interne purtate pe tema atitudinii corecte față de trecut, această perspectivă este de multe ori ignorată⁸². Chiar dacă s-ar dori o abordare mai relaxată a problematicii trecutului nazist, atitudinea riguroasă față de „rușinea națională” reprezintă, de fapt, o formă de asigurare de sine înșiși (sau autosusținerea) și stabilitate a națiunii germane, fapt care, din punctul meu de vedere, nu este pe deplin înțeles în implicațiile sale nici în Germania, deoarece, în mod greșit, această suferință permanentă din

⁸⁰ Despre dezbaterile pe tema argumentărilor din cercetările totalitariste a se vedea Eckehard Jesse (ed.), *Totalitarismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung* (hrsg. von der Bundeszentrale für politische Bildung), Bonn, 1996; a se vedea și abordarea lui Achim Siegel (ed.), *Totalitarismustheorien nach dem Ende des Kommunismus*, Köln și Weimar, 1998 (*Schriften des Hannah-Arendt-Instituts für Totalitarismusforschung*, vol. 7).

⁸¹ Impresionantă în acest sens este lucrarea lui Ian Buruma, *Wages of Guilt. Memories of War in Germany and Japan*, Londra, 1994, care apreciază și evidențiază realizările germanilor printr-o comparație interesantă între modul de „depășire a trecutului” specific Germaniei și modul în care se evită confruntarea cu istoria recentă în Japonia.

⁸² Cartea recent apărută a lui Frei (nota 23) cuprinde în articolele sale câteva concluzii importante pe această temă. Frei observă o transformare în atitudinea față de trecut, transformare explicabilă prin faptul că generația martorilor direcți este pe cale de dispariție. Nemții se consideră, începând cu sfârșitul anilor '90, ei înșiși victime ale războiului (bombardamentele, refugiul, persecutarea), astfel se observă un punct de cotitură în *Erinnerungskultur* în Germania.

cauza propriei istorii este resimțită drept un factor de nesiguranță și ca un defect. În acest context, lipsa unor „monumente naționale” propriu-zise, respectiv intrarea pasivă în istorie a unor locuri ale comemorării naționale (*Germania, Hermann, turnurile lui Bismarck*) și atitudinea rezervată față de conceptul de „națiune”, atitudine care își are rădăcinile în moștenirea trecutului nazist, lipsa de fapt a unei conștiințe naționale, așa cum se manifestă aceasta în țările învecinate, explică într-o oarecare măsură, percepția germană a unor fenomene istorico-politice din afara granițelor. Pentru Germania, îndepărtarea, în primii 50 de ani de după război, de subiectele centrale ale memoriei, cum ar fi acelea de „stat național” și „unitate națională” s-a dovedit a fi foarte benefică, și, într-o oarecare măsură, aceasta a devenit o condiție pentru o nouă existență ca stat într-o Europă pașnică. De unde însă putem avea siguranța că același fenomen este valabil și pentru balcanici, polonezi sau români?

Zusammenfassung

DENKMAL UND ERINNERUNG. ÜBER DIE SEMIOTIK ÖFFENTLICHER ERINNERUNGSKULTUR AM BEISPIEL VON HISTORISCHEN DENKMÄLERN IN JASSY.

Ausgehend von Jan Assmanns Konzept des „kulturellen Gedächtnisses“ und Thomas Nipperdeys Analyse des „Nationaldenkmals“ werden in diesem Beitrag die öffentlichen Denkmäler der „Kulturhauptstadt“ Rumäniens, Jassy, einer kritischen Betrachtung unterzogen. Dabei wird festgestellt, dass in erster Linie nationale und nationalistische Diskurse für die Errichtung der Statuen in Denkmäler und ihre Pflege benannt werden können. Im Gegensatz zum westlichen Europa, das seine wichtigsten Nationaldenkmäler in der Mitte des 19. Jahrhunderts gesetzt hatte, lässt sich für Jassy (und auch für Rumänien insgesamt) die wichtigste Phase der Errichtung von „Nationaldenkmälern“ im Sinne Nipperdeys für eine spätere Periode festmachen, etwa vom letzten Drittel des 19. Jahrhunderts bis in die 20er und 30er Jahre des 20. Jahrhunderts. In der Zeit des Nationalkommunismus wurde unmittelbar an die nationalistischen Konzepte früherer Zeiten angeknüpft und auch heute sind Denkmalinitiativen (etwa die Statue des Mihai Viteazul, 2001) einfallslosem Traditionalismus verhaftet und spiegeln ungebrochenes Nationalbewusstsein wieder, das auch rituell gefestigt wird (mit Festen und Veranstaltungen an Feiertagen, in denen die Denkmäler einbezogen werden). Der Beitrag schließt mit der Feststellung, dass dieser Sachverhalt an sich nicht besorgniserregend ist und im östlichen Europa vielerorts Entsprechungen hat. Die durch die historische Erfahrung gebrochene Haltung der Deutschen zu nationalem Pathos und öffentlicher

Erinnerungskultur, die das Denkmal und nicht das Mahnmal zum Zentrum hat, ist sicherlich als europäischer Sonderfall anzusehen.

Abbildungsverzeichnis

Abb. 1: Denkmal Alexandru Ioan Cuzas, Iași (1912) (Foto: A. Rubel).

Abb.2: Niederwalddenkmal bei Rüsselsheim (1871) (Foto: Wiki Commons).

Abb.3: Arminiusdenkmal (Hermannsdenkmal) bei Detmold (1875) (Foto: Wiki Commons).

Abb. 4: Bismarckdenkmal, Hamburg (1906) (Foto: Wiki Commons).

Abb. 5: Denkmal M. Eminescus, Iași (1929) (Foto: Wiki Commons).

Abb. 6: Denkmal M. Costins, Iași (1888) (Foto: Wiki Commons).

Abb. 7: Denkmal V. Alecsandris, Iași (1905) (Foto: A. Rubel).

Abb. 8: Unabhängigkeitsdenkmal, Iași (1980) (Foto A. Rubel).

Abb. 9: Reiterstandbild des Mihai Viteazul, Iași (2001) (Foto: A. Rubel).

Abb. 10: Denkmal für Stefan den Großen (im Copou-Viertel), Iași (1995) (Foto: A. Rubel).

Fig. 1: Monumentul lui A. I. Cuza, Iași (1912) (Foto: A. Rubel)

Fig. 2: Niederwalddenkmal lângă Rüßelsheim, Germania (1871) (Foto: WikiCommons)

Fig. 3: Monumentul lui Arminius (Hermann) lângă Detmold, Germania (1875) (Foto: Wiki Commons)

Fig. 4: Monumentul lui Bismarck din Hamburg (1906) (Foto: Wiki Commons)

Fig. 5: Monumentul lui M. Eminescu, Iași (1929)
(Foto: Wiki Commons)

Fig. 6: Monumentul lui M. Costin, Iași (1888) (Foto: Wiki Commons)

Fig. 7: Monumentul lui V. Alecsandri, Iași (1905) (Foto: A. Rubel)

Fig. 8: Monumentul Independenței, Iași (1980) (Foto A. Rubel).

Fig. 9: Monumentul lui Mihai Viteazul, Iași (2001) (Foto: A. Rubel)

Fig. 10: Monumentul lui Ștefan cel Mare din Copou, Iași (1995) (Foto: A. Rubel)

IAȘII ÎN BRONZ ȘI MARMURĂ. MEMORIA STATUILOR*

Sorin IFTIMI

Sculptura destinată spațiului public a fost în general, la noi, lipsită de exuberanță decorativă, de rolul în primul rând estetic, întâlnit pe alte meridiane. Ea a fost înțeleasă mai ales ca artă evocatoare. Sculptura de for public *evocă*, aceasta fiind calitatea ei esențială, valoarea estetică a monumentelor fiind lăsată, cel mai adesea, în plan secund. Asemenea monumente își propun să fixeze în conștiința publică anumite idei și valori¹. Subiectul sculpturii este însă remodelat, rezultatul putând fi privit și ca o modalitate de dirijare a opiniei publice, de modelare a simțului civic.

Fiind o formă de artă angajată, cu mesaj politic, fiecare din aceste monumente publice conține, încă de la început, și sâmburele unui risc, acela al distrugerii lor, în cazul unor schimbări de regim și deci a unei răsturnări de perspectivă. Este un risc asumat. Când ideile exprimate devin vetuste, sau contrare curentului noilor epoci, nici măcar valoarea artistică, adesea absentă sau modestă, nu poate fi invocată pentru a le salva. Se vedește, în asemenea cazuri, înțelepciunea regulii antice, de a nu ridica statui personajelor aflate în viață, un principiu ce avea în vedere tocmai faptul că pentru a fixa în marmură sau bronz figura cuiva, este necesară o perioadă de detașare istorică, în care memoria să se decanteze în mod natural. Era și o măsură de protecție, o garanție că patimile politice nu o vor distruge cu prima ocazie. Și totuși, tentația de a

* Prima parte a acestui studiu a apărut, sub același titlu, în vol. *Memorie și uitare în istorie* (coord. Adrian Cioflâncă), nr. 11, 3-4, 2003, al revistei *Xenopoliana*, Iași, p. 180-197. Am considerat că este utilă reluarea acelui text, cu unele modificări și întregiri, împreună cu cea de-a doua parte a studiului, privitoare la statuile cu rost preponderent cultural, care reprezintă partea inedită a lucrării de față.

¹ A se vedea, pentru această temă, masiva lucrare ce repertoriază statuile ieșene, publicată recent de Olga Rusu, Viorela Lăcătușu, Constantin-Liviu Rusu, Codrin Lăcătușu, *Iași – chipuri în bronz, marmură și piatră*, Iași, 2004.

influența memoria comunității, prin ridicarea unor monumente care să impună un anumit punct de vedere, a fost mereu prezentă. Uneori gestul nu se adresa atât contemporanilor, cât mai ales generațiilor viitoare, fiind o modalitate de a lucra asupra posterității unor înfăptuiri politice.

Există însă și o perspectivă mai senină, din care putem privi subiectul abordat. Statuile cu care suntem contemporani au vârste diferite. Provin din epoci cu alte mentalități și alte valori. Ele reprezintă, într-un fel, jaloane ale constituirii și evoluției conștiinței publice în societatea românească. Unele statui par desuete prin mesajul lor sau nu mai corespund sensibilităților noastre de astăzi, orizontului nostru de așteptare. Altele amintesc de atitudini patetice, a căror temperatură nu o mai percepem, sau de valori în care poate nu mai credem, dar care au însemnat totul pentru generațiile părinților, bunicilor sau străbunicilor noștri. Fac parte dintr-o memorie colectivă care nu ar trebui ocultată, nici demolată, ci asumată cu înțelepciune și responsabilitate.

Fără a teoretiza prea mult, ne propunem în paginile care urmează să înfățișăm câteva cazuri concrete, selectând dintre monumentele ieșene tocmai pe acelea care au reprezentat, la un moment-dat, obiectul unor dispute publice cu tentă politică, sau al căror mesaj istoric s-a estompat în timp și se cere redescoperit.

I. MONUMENTE CU ROL POLITIC

Un prim capitol în istoria statuielor ieșene, poate cel mai spectaculos, este constituit pe baza evocării monumentelor oficiale, care au jucat, la vremea lor, un rol politic și au făcut obiectul unor vii dezbateri în epocă. Multă vreme acestea au îndeplinit funcția unor adevărate altare publice, în jurul cărora se desfășurau ceremonii anuale, menite să perpetueze memoria unor anumite fapte istorice. Multe dintre ele au fost ridicate prin subscripții publice, nu atât din motive financiare, cât mai ales din necesitatea de a câștiga adepți, prin crearea unui curent de opinie favorabil și de a transforma pe donatori în partizani ai unei idei. La modul mai detașat, putem considera că subscripțiile erau și un termometru al sentimentului public: dacă un proiect de monument nu reușea să convingă un număr suficient de mare de donatori, el nu merita să existe. În plus, prin actul donațiilor, monumentul nu mai era un însemn impus de stat cetățenilor, ci devenea „al cetățenilor”, apărut în piața publică prin voința populară, prin micul sacrificiu bănesc al tuturor.

1. Obeliscul leilor din Copou

(Bd. Carol I, nr. 31, în Grădina Copou)

Obeliscul din Grădina Copou este cel mai vechi monument de for public din Țările Române². Rezoluția domnească de aprobare a înălțării obeliscului fusese iscălită încă din 1834, în primul an de domnie al lui Mihail Sturdza, când a fost pusă și piatra de temelie. Inscripția inițială, astăzi dispărută, arată că monumentul fusese dedicat Regulamentului Organic. Această primă *Constituție* modernă a Moldovei, deși avea numeroase prevederi progresiste, a fost foarte curând percepută ca un instrument de dominație a Rusiei. Regulamentul similar de la București a fost ars în timpul revoluției de la 1848, împreună cu *Arhondologia* (condica de ranguri boierești), în semn de emancipare de sub tutela Rusiei și a vechiului regim. Regulamentul Organic al Moldovei, exemplarul original, se păstrează și astăzi la Arhivele Naționale Iași, aflate tot pe dealul Copoului.

Pe una din fețele pedestalului acestui monument se afla stema Moldovei, iar pe partea opusă stema lui Mihail Sturdza, domnul aflat pe tron. Pe celelalte două fețe se putea următoarea inscripție, în limba latină și în românește, cu slove chirilice:

„Avgustis Monarchis/ Qui anno MDCCCXXXII/ Moldaviae novas politicas institutiones dedere/ Michaelis Gregoriu Sturza/ Princeps Regnans/ Una cum Principatus cleo ac nobilitate/Hoc Monumentum erexit/ Anno salutis MDCCCXXXIV Novembris die VIII”

Adică:

„Auguștilor monarhi/ Cari au dat Moldovei noul Așezământ/ Introdus în anul 1832/ Mihail Grigorie Sturza Vvd./ Împreună cu clerul și boierimea Principatului/ Au înălțat acest monument/ La 8 noiembrie 1834”.

Proiectul monumentului aparținea lui Gheorghe Asachi, care făcuse parte și din comitetul de redactare a *Regulamentului Organic*³. Se

² N. Grigoraș, *Complexul de monumente de la Copou-Iași*, în *CI*, IV, 1973, p. 177-190; Mihai-Răzvan Ungureanu, *Câteva note privitoare la ritualul ceremoniilor domnești din vremea lui Mihail Sturdza. Serbările instalării la putere (1834)*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, 3-4, p. 324-328; C. Ostap, *Noi date și ipoteze referitoare la „Obeliscul Leilor” din Grădina Copou*, în *Ioan Neculce*, Iași, II-III, 1996-1997, p. 149-156.

³ Inițial contractul de execuție a monumentului a fost încheiat cu arhitectul Johann Fraywald, însă a fost reziliat ulterior deoarece acesta, fiind supus austriac, nu a putut prezenta garanții pentru ducerea la bun sfârșit a proiectului. Lucrările au fost

știe că cei patru lei coloși, care susțin obeliscul, au fost sculptați de Johann Semser, la Lemberg (Lwow), oraș aflat pe atunci în Polonia.

Leii au fost special concepuți și executați pentru acest monument. Nu s-a remarcat până acum faptul că ei sunt o reprezentare a leului heraldic din stema familiei Sturdza. Leii sunt personalizați prin aceea că țin, în labelle din față, câte o spadă pe care este înfășurată câte o ghirlandă vegetală (ramura de laur a fost înlocuită cu frunze de stejar). Așa este descrisă stema Struzeștilor în diploma nobiliară conferită lor, în veacul al XVII-lea, de către principele Transilvaniei, Mihail Apaffi. Leii obeliscului din Copou au fost denumiți uneori, în epocă, prin expresia “lei bronzăți”⁴. Este probabil ca ei să fi fost într-adevăr acoperiți, inițial, cu o peliculă de bronz auriu (sau chiar foiță de aur), ca în cazul leilor heraldici; faptul ar apărea astăzi de un gust discutabil, dar nu era o stridență în epocă. Înainte de 1945, când pe obelisc se mai păstra scutul de bronz cu blazonul domnitorului Mihail Sturdza, această analogie ar fi fost mai lesne de făcut. După ce stema a fost înlăturată, sensul original al leilor a căzut în uitare.

O paralelă se poate face cu un alt leu sturdzesc, din sculptura funerară de marmură care străjuiește mormântul lui George A. Sturdza, de la castelul Miclăușeni (jud. Iași), opera sculptorului italian Celeste Fabio (c. 1890)⁵. De această dată, leul, întins deasupra mormântului, ține între labelle din față nu sabia, ci o cruce pe care este încolăcit un șarpe, element provenind tot din patrimonial heraldic al familiei Sturdza.

Leii heraldici nu erau un monopol al Sturdzeștilor, ei fiind încărcăți cu multe alte sensuri simbolice. Aceste feline erau, în concepția epocii, o trimitere la istoria antică. Doi lei rampanți afrontați, susținând o coroană, erau considerați a fi *stema Daciei*, fapt arătat și de cronicarul Nicolae Costin, care descrie și reproduce acest herb, în a sa *Carte pentru descălecatul dintâiu a Țării Moldovii și neamului românesc*⁶. Acest fapt trebuie reținut, deoarece are legătură cu demonstrația ce urmează.

încredințate apoi colonelului Neculai Singurov, fără ca ritmul să mulțumească pe Mihail Sturdza („întârziere neîngăduită și nepotrivită cu dorința Înălțimii Sale”). În cele din urmă la conducerea șantierului a fost numit Gheorghe Asachi, care s-a ocupat personal de finalizarea monumentului.

⁴ Constantin Ostap, *op. cit.*, p. 150, 152.

⁵ Vezi Cleopa Constantin Nistor, *Miclăușeni. Istorie, prezent și perspectivă*, Iași, 2007, planșa XVIII, fig. 42.

⁶ Cf. Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 17-18 ; vezi și p. 208-209, fig. 3.

Piatra de temelie a Obeliscului Leilor a fost pusă la 8 noiembrie 1834, adică de Sf. Mihail, ziua onomastică a domnitorului, ceea ce ar putea argumenta caracterul ocazional și oportunist al proiectului propus de Asachi. Credem însă că se poate distinge o intenție mai profundă a lui Gheorghe Asachi decât simpla măgulire a celui aflat vremelnice pe tronul țării. Sensul adânc pe care el îl dădea monumentului se poate extrage din explicațiile pe care le oferea asupra proiectului de stemă a orașului Iași, ce-i fusese solicitat la 1850⁷. Primăria considera că Asachi, organizatorul Arhivelor Statului din Moldova (1834), „are cea mai deplină cunoștință despre marca ce au avut din vechime această politică”. El a întocmit un proiect de stemă care, după opinia sa, trebuia să „aibă izvorul în istoria antică a așezării”. La curent cu opiniile savante ale vremii, Gh. Asachi a publicat și el tabula cu inscripția *Municipiul Iassiorum*, în „Gazeta de Moldavia” (1850) și în „Calendarul pentru români” (1853), afirmând că: „Fiind această coloană un autentic monument, rămas de la locuitorii antici ai Iașilor, cu drept este a-l onora și a-i conserva simbolul, adoptând-o drept stemă a Capitalei și, prin urmare, ca sigiliu al municipalității sale”. În raportul din 1851, ce însoțea proiectul de stemă Asachi își exprima convingerea că inscripția care evoca acel *Municipium Iassiorum* era o relicvă rămasă de la Legiunea XIII Gemina (denumită de el *Legio Iassiensis*), care ar fi fost încartiruită în castrul de la Iași: „coloana, purtătoare a numelui [politei Iașilor], este simbolul cel mai nimerit al uricului ei. De aceea pe coloană s-au așezat, după oarecare regulă eraldică, lancea militară și coroana murală (a cetății) cu înscrisul: **M. IASSI**, adică *Municipium Iassiorum*, precum se numesc Iașii în Geografia veche”⁸. Se poate constata că monumentul din Copou este o variantă simplificată, transpusă în piatră, a proiectului imaginat de Asachi, încă de la 1834.

⁷ Gh. Ungureanu, *Sigiliul orașului Iași în secolul al XX-lea*, în *Revista Arhivelor*, IX, 1966, nr. 2, p. 91 (foto). Maria Dogaru, *Contribuția lui Gheorghe Asachi la dezvoltarea heraldicii naționale*, în *MemAtiq*, XIX, 1994, p. 479-480. Obeliscul din Copou dovedește că Gestația proiectului era mult mai veche. Nu putem accepta părerea autoarei potrivit căreia stema lui Asachi reprezenta *un turn* (acesta a fost propus de Gh. Săulescu). Confruntarea cu schița originală, de la Arhivele Naționale Iași arată că este vorba despre *un obelisc* care este încoronat cu o coroană murală (DJANI, Ministerul de Interne, tr. 1772, op. 2020, dosar 6998, fila 1v.); vezi și C. Ostap, *op. cit.*, p. 154 (este reprodus documentul, cu însemnarea “stema capitalei Iassii”).

⁸ DJANI, Eforia orașului Iași, dosar nr. 26/1851; vezi și N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 19.

Prin Obeliscul Leilor Asachi intenționa să redea vechii capitale a Moldovei certificatul de naștere, piatra de fundație, acel „*monumentum princeps*” despre care cărturarii epocii romantice erau convinși că a existat cândva și doar vitregia vremurilor a făcut ca el să dispară fără urmă⁹. El arăta că „ginta romană, chemată astăzi la reînviere socială, la respectarea virtuților cetățenești și a numelui glorios, iar Municipiul Iașienilor, după a sa catastrofă, menit, ca un fenix, a renaște din cenușile sale și a trona deasupra Daciei Transalpine”¹⁰.

Cu acest monument ne aflăm deci la originile mitului „*Orașului celor șapte coline*” care face parte și astăzi din zestrea spirituală a Iașilor, din aura de noblețe cu care acesta a fost investit încă din veacul al XIX-lea. Oamenii acelor vremuri erau convinși de realitatea dăinuirii romanilor în urbea de pe malul Bahluiului înainte și după retragerea aureliană¹¹. Pentru ei, înălțarea Obeliscului din Copou echivala cu un act de restituire a acestei memorii primare asupra originii urbei și a cetățenilor săi¹².

2. Monumentul lui Grigore III Ghica

(*Aleea Grigore Ghica, nr. 39*)

Acest principe luminat merita din plin un monument din partea locuitorilor capitalei moldovene. Bun gospodar, el a manifestat un mare interes pentru binele obștesc: a pavat ulițele Iașilor cu bârne din lemn; a adus apă de izvor, pe olane, pentru a astâmpăra setea locuitorilor capitalei, construind și cele două remarcabile cișmele de marmură, de la Sf. Spiridon și Golia, opere reprezentative pentru barocul de inspirație constantinopolitană; a încurajat industriile, prin construirea manufacturii de postav de la Chiperești, curmând astfel luxul vestimentar ce împinsese la ruină pe mulți moldoveni; tot el a construit în curtea Mitropoliei, la stradă, o clădire special destinată Școlii Domnești, aducând și profesori

⁹ Și Dimitrie Cantemir amintea de existența unui asemenea monument în capitala Moldovei, atât în *Descriptio Moldaviae* cât și în *Istoria Imperiului Otoman*. Pentru aceasta vezi și Sorin Ifțimi, *Dimitrie Cantemir și “delfinii” din stema Moldovei (două ipoteze)*, în *ArhGen*, IV (XI), 1997, 1-2, p. 285-295.

¹⁰ Gh. Asachi, *Opere*, vol. II, Chișinău, 1991, p. 372 și urm. (*Ziua cea din urmă a Municipiului Iașienilor*), p. 393.

¹¹ Gh. Asachi, *Opere*, vol. II, Chișinău, 1991, p. 372 și urm. (*Ziua cea din urmă a Municipiului Iașienilor*). Astăzi știm că sursa principală a acestor legende era controversata *Cronică a lui Huru*, ieșită din fabrica de falsuri patriotice a familiei Sion și tipărită chiar în tipografia lui Gheorghe Asachi.

¹² Vezi și Sorin Ifțimi, *Iașii – Simbolurile unui oraș simbol*, Iași, 2008, p. 12-18 (cu ilustrații color).

greci pentru gimnaziul de aici. Nu acestea au fost însă argumentele pentru înălțarea monumentului. La un secol după moartea sa, țara avea nevoie de figura exemplară a unui martir.

Sfârșitul tragic al acestui domn al Moldovei, executat din porunca Porții Otomane, pentru că s-ar fi opus cedării nordului Moldovei către Imperiul Austriac, a făcut din el un adevărat simbol. Asachi schițase încă de pe la 1860 un ambițios proiect de statuie pentru domnul martir, ce urma să fie realizată în bronz și așezată pe un soclu de marmură. Ar fi fost prima statuie cu subiect istoric ridicată în capitala Moldovei. În proiect, domnul era reprezentat în picioare, înveșmântat în costum de ceremonie, cu mâna dreaptă ridicată profetic. În stânga sa o femeie în costum „național” (personificare a Moldovei), cu genunchii îndoiți și mâinile împreunate, exprima durerea pentru teritoriul răpit și credea că Cerul va face dreptate¹³. Lipsit de o motivație imediată, suficient de puternică proiectul nu a mai fost însă realizat. Nu sosise încă momentul.

Inițiativa a fost reluată abia în 1875, ca replică la fastuoasele serbări organizate în Cernăuți de către austriecei, care se pregăteau să aniverseze, cu mult fast, unui secol de la alipirea Bucovinei la Imperiu și de implementare a civilizației germanice în această provincie. Pentru moldoveni, această pierdere teritorială nu reprezenta doar un petec de pământ de la marginea țării, ci înstrăinarea nucleului Moldovei voievodale, cu vechea capitală, Suceava, cu necropola dinastiei „Mușatinilor” de la Rădăuți. Deși redus ca întindere, acest teritoriu concentra cel mai mare număr de ctitorii strămoșești (inclusiv celebrele biserici cu pictură exterioară). Pierderea lui echivala cu răpirea istoriei Moldovei, cu un atac la identitatea istorică a moldovenilor, dar și a românilor în general, într-o epocă în care conștiința națională, în formare, se sprijinea tocmai pe asemenea elemente simbolice.

Din comitetul de inițiativă pentru înălțarea monumentului de la Iași au făcut parte M. Kogălniceanu, Al. Lambrior, Vasile Pogor și D. Gusti, dar au lucrat efectiv doar ultimii doi. Kogălniceanu tipărise însă, în

¹³ Loc. colonel Asachi, *Monument proiectat în memoria martirului Grigore A. Ghica W. pe piața de la Beilicu*, în „Almanach de învățătură și de petrecere pe anul 1876, ilustrat cu stampe”, Iași, Institutul Albinei Românești (cu o schiță a virtualului monument). Pe soclu urma să fie puse patru basoreliefuri, dintre care unul reprezentând un demnitar turc primind o pungă de bani de la un general austriac (aluzie la modul nedemn în care fusese tranșată această afacere de reprezentanții celor două puteri, la 1775).

anul anterior, o virulentă broșură anonimă, *Răpirea Bucovinei*¹⁴, care, fiind tradusă în mai multe limbi și repede răspândită, a avut darul de a indispune serios guvernul austriac.

Execuția din 1777 a voievodului Grigore III Ghica avusese loc la Beilic. Acesta era hanul construit special pentru a găzdui pe reprezentanții Porții Otomane aflați cu treburi la Iași. El fusese amplasat undeva pe lângă biserica Barnovschi. Aici a fost executat, prin vicleșug, Grigore vodă, de către trimisul Porții. Capul său a fost dus la Constantinopol, înfățișat sultanului și expus deasupra porții seraiului, potrivit obiceiului, fiind însoțit de o tăbliță pe care erau menționate învinuirile ce i-au fost aduse. Pe listă se aflau numeroase acuzații grave, suficiente pentru decapitare, dar lipsea chiar cea privitoare la protestele pentru cedarea Bucovinei către austrieci. Printre acuze figura și vina de a fi devenit omul rușilor, adică trădător¹⁵.

La doar 100 de ani de la tragicul eveniment, locul exact în care s-a aflat beilicul nu a putut fi identificat de către comisia din 1875, mărturiile megieșilor fiind vagi și contradictorii. De aceea monumentul a fost plasat în centrul pieței rămase libere din Beilic¹⁶.

Luat oarecum prin surprindere de desfășurarea evenimentelor, Consiliul municipal al orașului Iași decisese ca monumentul lui Grigore III Ghica să nu fie o statuie, ca cea propusă de Asachi, ci un modest cenotaf din marmură. Decizia s-a datorat grabei cu care trebuia dată o replică serbărilor organizate de austrieci la Cernăuți, un monument ca cel propus de Asachi având nevoie de timp pentru a fi realizat. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că Iașii, pierzându-și statutul de capitală, nu mai avea nici mijloacele materiale de a înălța un asemenea monument, într-un timp foarte scurt. Sarcofagul a fost cumpărat de la sculptorul Lazăr Vidali din București¹⁷.

¹⁴ *Răpirea Bucovinei*, București, 1875.

¹⁵ La sfârșitul domniei anterioare, în loc să se prezinte la Istanbul, cu întreaga familie, după cum era obiceiul, s-a lăsat dus, ca „prizonier” în Rusia, fiind reînstatat apoi pe tronul de la Iași prin insistențele St. Petersburgului. În 1775 el prevenise destul de transparent Poarta că, dacă nu are suficientă putere pentru a preveni cedarea nordului Moldovei, domnul ar putea apela la o altă putere pentru protecție, adică la Rusia.

¹⁶ N. Grigoraș, *Beilicul din Iași și asasinarea domnitorului Grigore al III-lea Ghica (1 octombrie 1777)*, în *CI*, VI, 1975, p. 101-122.

¹⁷ Pe monument era sculptată stema Moldovei însoțită de inscripția „În amintirea lui Grigore Ghica VV. ucis de turci la 1777, luna octombrie”. Pe partea estică era adăugat: „Țara recunoscătoare. A protestat contra luării Bucovinei”. Pe partea

În timpul ceremoniei, care a avut loc chiar la acea dată, monumentul a fost acoperit, în semn de doliu, cu o pânză neagră. În interior se intenționa, probabil, să fie depuse osemintele domnului martir, idee la care s-a renunțat ulterior, rămășițele sale pământești odihnind și astăzi în biserica Sf. Spiridon, din Iași, unde Grigore III Ghica era și ctitor.

Cu prilejul dezvelirii monumentului, Mihai Eminescu a publicat două articole în paginile „*Curierului de Iassi*”, făcând elogiul personalității complexe a lui Grigore III Ghica, așa cum reieșea aceasta din cronică¹⁸. Peste puțini ani, viziunea poetului-gazetar va fi total modificată, același personaj fiind zugrăvit ca un fanariot tipic, lipsit de scrupule. Mai mult, el denunță fără rezerve ceea ce părea să reiasă din documentele epocii: complicitatea cu austriecii a lui Grigore Al. Ghica, la cedarea Bucovinei¹⁹. Ulterior, istoricii au mai echilibrat și nuanțat această imagine.

Ceea ce n-au putut spune atunci prea deschis autoritățile urbei a fost exprimat într-o virulentă proclamație tipărită de Partidul Național Liberal. În aceasta se arăta că *Jubileul Centenar* serbat la Cernăuți, prin dezvelirea statuii *Austria* era spre batjocura simțămintelor românești. Liberalii puneau în gura lui Grigore Vodă cuvintele: „*Priviți, copiii mei, priviți fumegările sângeroase ce se ridică împrejurul acelei statue, căci nu suta de ani, dar vecinicia chiar, nu poate stinge dreptatea cauzei pentru care sângele meu cel mai curat a fost vărsat*”. Și manifestul continua cu îndemnul: „*Să alergăm, frați români, cu mic, cu mare, bogat și sărac, la acest monument; căci oasele ce el cuprinde sunt oasele unui Domn creștin, necorupt și nepătat. Și când statuia Austria atestă realitatea răpirii a trei ținuturi ale Moldovei, mormântul lui Grigore Ghica vodă să spună lumii întregi că corupțiunea și asasinatul nu sunt titlurile legitime cu care un imperiu se poate glorifica în lumea civilizată*”. Iscăleau N.

sudică se afla stema de atunci a României, iar pe cea vestică se află textul: „Această piatră s-a ridicat de către Consiliul Comunal Iași, în anul 1875 octombrie 1”.

¹⁸ Eminescu – *Sens, timp și devenire istorică* (volum îngrijit de Gh. Buzatu, Ștefan Lemny și I. Saizu), Iași, 1988, p. 31-35.

¹⁹ M. Eminescu, *Bucovina și Basarabia. Studiu istorico-politic*, București, 1941, p. 171; *Răpirea Bucovinei* (antologie, prefată și note de D. Vatamanu), București, 1996.

Ionescu, Gh. Mârzescu, N. Iamandi, Al. Gheorghiu, col. Iorgu Catargi, Telemac Ciupercescu și Andrei Vizanti²⁰.

Carol I de Hohenzollern, domnitorul României, nu fusese prezent la ceremonia dezvelirii cenotafului. Impresionat însă de această inițiativă (dar, probabil, și de modestia realizării), a promis Iașilor un *bust de marmură* care să îl reprezinte pe Grigore III Ghica vodă²¹. El și-a onorat promisiunea prin comandarea acestei lucrări către Fr. Stork, profesor la Academia de Arte Frumoase din București, cel mai valoros sculptor aflat la acea dată în România²². Bustul, amplasat în fața cenotafului, a fost inaugurat peste un an, în cadrul ceremoniei din 1 octombrie 1876. În anii ce au urmat, animați și de spiritul de libertate adus de Războiul de Independență, ieșenii au organizat regulat comemorări la monumentul lui Grigore Ghica vodă, în ziua de 1 octombrie, până când acest obicei s-a stins.

În timpul celui de-al doilea război mondial monumentul a fost doborât de bombardamente. Bustul original, ciobit, se păstrează în depozitele Muzeului de Artă de la Palatul Culturii, iar coloana pe care a fost amplasat, probabil frântă, a dispărut. În locul vechii sculpturi a fost pus, în 1973, un alt bust al domnului Grigore III Ghica, lucrat de Lucreția Filioreanu-Dumitrașcu, care poate fi văzut și astăzi.

3. Statuia ecvestră a lui Ștefan cel Mare

(*Piața Palat nr. 1, în fața Palatului Culturii*)

Ideea înălțării unei statui care să reprezinte pe marele voievod a apărut octombrie 1856, când în capitala Moldovei se agitau spiritele pentru Unirea cu Țara Românească²³. Voind să împiedice un asemenea act, caimacamul Teodor Balș, șeful guvernării provizorii de la Iași, a lansat această inițiativă, făcând din Ștefan vodă simbolul unei vieți de stat independente. Era necesar ca monumentul să fie ridicat prin subscripție publică, astfel încât donatorii să poată fi asimilați cu sprijinitorii cauzei anti-unioniste. Această abilă tentativă de manipulare a

²⁰ DJANI, Fond *Primăria Iași*, dosar 68/1875 (Monumentul lui Grigore Alexandru Ghica; peste 400 file).

²¹ N. A. Bogdan, *Carol I și a doua sa capitală*, Iași, 1916, p. 216-219.

²² Otto Günter, *Sculptorii din familia Storck*, București, 1940.

²³ Pentru acest subiect vezi și Sorin Iftimi, *Palatul Culturii din Iași. O retrospectivă istorică*, în vol. *Patrimoniu Național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii*, volum editat de Dumitru Ivănescu și Cătălina Mihalache, Iași, 2009, p. 259-283 (pentru statuie, p. 267-269); vezi același text, cu ilustrații color, în albumul *Descoperă Palatul Culturii Iași. Dovezi ilustrate de artă, istorie și civilizație*, Iași, coord. Letiția Popa (pentru statuie p. 24-31).

cetățenilor a fost zădărnicită de moartea subită a caimacamului, la 17 februarie 1857²⁴.

Este surprinzător că încă de pe atunci, cu trei decenii înainte de concretizarea ideii, se cunoștea în detaliu cum va arăta statuia și unde va fi amplasată. Se știa că va fi înălțat în Piața Palatului un monument din bronz, împodobit cu basoreliefuri „înfățișătoare a faptelor” marelui voievod, care urma să fie executat în străinătate de către un artist renumit. În acest scop Gheorghe Asachi făcuse „desenul cuviincios” și descrierea istorică. Este consemnat și faptul că înălțimea statuii, cu cal și călăreț, plasată pe un pedestal de granit roșu, urma să aibă o înălțime de 16 palme domnești (cca. 4 m). Costul lucrărilor a avea să fie de 16 000 galbeni (sau 52 000 de taleri). Proiectul, aprobat de caimacam, a fost trimis „unor mari artiști recunoscuți din mai multe țări”. La concurs s-au înscris artiști din Roma, München și Berlin. După decesul subit al lui Teodor Balș, proiectul a căzut însă în desuetudine, mai ales că, în 1859 s-a realizat Unirea celor două principate.

Ideea a fost reluată abia după 1871, în contextul discuțiilor despre „celebrarea solemnă a națiunii române la mormântul lui Ștefan cel Mare de la mănăstirea Putna” (aflată în teritoriul ocupat de austrieci, după 1715). Monumentul urma să fie încărcat acum cu un alt mesaj ideologic. Abia în 1875 s-a constituit comisia care a deschis listele de subscripție publică.

În cele din urmă statuia ecvestră a lui Ștefan cel Mare, din bronz, a fost realizată la Paris, de sculptorul Emmanuel Frémiet, în 1881²⁵. Monumentul a fost inaugurat la 1883. Amplasarea sa nu este întâmplătoare. A fost ales locul în care fuseseră cândva curțile domnești, care au cunoscut o însemnată fază de construcție și în domnia lui Ștefan

²⁴ Cf. N. Grigoraș, *Statuia lui Ștefan cel Mare din Iași*, în *CI*, III, 1972, p. 281- 308. O interesantă reevaluare a partidei antiunioniste din Moldova și a strategiilor sale politice a oferit recent Adrian Cioflâncă, în studiul *Naționalism și parohialism în competiție. Note pe marginea dezbaterilor politice privind unirea Principatelor Române* (în volumul *Vârstele Unirii. De la conștiința etnică la unitatea națională*, Iași, 2001, p.109-134). Referirea directă la proiectul acestui monument (p. 118) se raportează la *Jurnalul Comitetului însărcinat cu rădicarea monumentului lui Ștefan cel Mare*, din 6/18 decembrie 1856, publicat în *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. III, 1889, p. 985-986.

²⁵ Pentru statuia ecvestră de la Iași vezi și Virgiliu Z. Teodorescu, *Simboluri de for public dedicate cinstirii lui Ștefan cel Mare*, în *Revista Arhivelor*, 1993, nr. 3, p. 281-290.

cel Mare. În fața statuii se află biserica Sf. Nicolae-Domnesc, înălțată de Ștefan vodă la 1492, în care au fost încoronați domnii Moldovei vreme de trei secole. Cu ocazia dezvelirii statuii voievodului, Ulița Mare, care își are capătul în apropierea monumentului, principala arteră a Iașilor, a primit denumirea de strada „Ștefan cel Mare”.

S-a pretins, fără suport real, că Frémiet ar fi lucrat, în paralel, și o altă statuie ecvestră reprezentând pe un rege al Poloniei (Cazimir IV) și că cele două statui ar fi fost inversate, din greșeală, la expediere. Contestația se preface de argumentul că Ștefan Vodă nu purta barbă²⁶. În secolul al XIX-lea, însă, în conștiința publică se impusese, datorită gravurilor multiplicat de Gheorghe Asachi, imaginea unui Ștefan Vodă cu o barbă mult mai impunătoare decât cea a statuii lui Frémiet. În realitate, la data comandării statuii, nu se știa prea bine cum arăta Ștefan cel Mare. Majoritatea bisericilor unde se păstrau portretele sale votive se aflau peste graniță, în Bucovina austriacă. Abia în 1881 episcopul Melchisedec a descoperit²⁷ *Tetraevangheliarul* de la Humor, cu un portret al voievodului a cărui autenticitate și acuratețe erau incontestabile și care a pus capăt aprinselor dezbateri purtate la Academie, pe această temă. Deși Vasile Alecsandri a insistat pentru respectarea adevărului istoric, era prea târziu și mai ales prea costisitor pentru a modifica fața sculpturii (operațiunea fusese evaluată la 12 000 lei), astfel încât s-a renunțat la această idee²⁸. Cea mai simplă dovadă că statuia reprezintă pe Ștefan cel Mare este stema Moldovei, capul de bour, amplasată pe pieptul calului.

Pentru festivitatea inaugurării statuii, ce a avut loc la 5 iulie 1883²⁹, rezervase Mihai Eminescu prima lectură publică a cunoscutei sale poezii *Doina* (*"De la Nistru pân' la Tisa..."*), dar s-a răzgândit în ultimul moment, publicând în schimb două articole privitoare la acest eveniment³⁰.

²⁶ *De ce există în Iași două statui ale lui Ștefan cel Mare?*, la Constantin Ostap, Ion Mitan, *Cu Iașii mână-n mână*, vol. II, Iași, 1997, p. 211-216.

²⁷ De fapt, cu ocazia unei vizite la Cernăuți, *Tetraevangheliarul* cu portretul voievodului Ștefan, necunoscut în țară, i-a fost prezentat de către Silvestru Moraru, mitropolitul Bucovinei.

²⁸ Această chestiune este tratată detaliat de N. Grigoraș, în studiul citat.

²⁹ În acea zi se împlineau 380 de ani de la moartea voievodului.

³⁰ M. Eminescu, *Inaugurarea statuii lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Eminescu – Sens, Timp, Devenire istorică*, Iași, p. 445-448; Idem, *La descoperirea statuii* (loc. cit., p. 453-456).

Statuia lui Ștefan cel Mare a servit și cultului monarhic al regelui Carol I, în domnia căruia a fost inaugurată. Domniile îndelungate și pline de înfăptuiri ale celor doi au fost adesea puse în paralel, de discursul propagandistic al epocii. Regele a și restaurat³¹ ctitoria gloriosului voievod, aflată în fața statuii, devenind, astfel, ctitor al acestui lăcaș cu o mare încărcătură simbolică. Nu trebuie uitat faptul că, în 1881, România era înălțată la rangul de Regat, iar Carol I devenea rege, prin ceremonia în care i-a fost acordată *coroana de oțel*, cea turnată din metalul unui tun capturat la Plevna, în Războiul de Independență (1877-1878). La rândul său, regele dăruia orașului Iași, cu prilejul inaugurării statuii lui Ștefan vodă (1883), cele două tunuri Krupp ce străjuiesc monumentul, tunuri „udate cu sângele sacru al tinerei armate române”, capturate de la turci, în același război.

Alegerea lui Emanuel Frémiet, la 1879, nu este întâmplătoare. Acesta era sculptorul cel mai renumit în epocă pentru realizarea statuiilor ecvestre. Era maestrul unanim recunoscut în redarea proporțiilor armonioase ale calului, fapt dovedit de statuile ecvestre ale lui *Napoleon*, pentru orașul Grenoble (1870) și statuii *Ioanei D'Arc* din Paris amplasată lângă Louvre, în Place des Pyramides (1874). Alegerea celui mai bun artist era un gest politic și un act de cultură, afirmând dimensiunea europeană a Statului român, ce se va declara regat în 1881, pe vremea când Frémiet încă lucra la monument³². Calul de la Iași seamănă foarte mult cu cel al operei anterioare, dedicate lui Napoleon.

Principala sursă privitoare la chipul lui Ștefan vodă a fost un portret al marelui domn, aflat în galeria de portrete de la Sf. Spiridon din Iași, acum la Muzeul de Istorie a Moldovei. Acesta a fost atribuit de Ileana Beldiman, cu probabilitate, lui Constantin Lecca. O copie de pe amintitul tablou a fost executată, pentru dosarul monumentului, de către Eva Callimachi³³, fiica diplomatului Constantin Callimachi-Catargi, reprezentant al României la Paris, care era și delegat al comitetului

³¹ De fapt, biserica a fost demantelată până la temelie și reconstruită, înlăturându-se toate extinderile secolelor ulterioare (XVII-XVIII), sub justificarea de a restitui biserica lui Ștefan cel Mare, așa cum a fost. Rezultatul este că astăzi nu mai avem, în picioare, nimic din monumentul original, din secolul XV.

³² Ioana Beldiman, *Sculptura franceză în România (1848-1931). Gust artistic, modă, fapt de societate*, București, 2005, p. 162 (2.2. *De la antiunionism la simbol identitar: Ștefan cel Mare de Emmanuel Frémiet*).

³³ Aceasta avea studii de artă plastică în Franța și s-a afirmat în presa pariziană prin cronici de artă.

statuiei. S-a arătat că portretul de la Spiridonie era o copie a unui portret păstrat la Mănăstirea Putna, popularizată prin gravura realizată de Gheorghe Asachi de pe acel izvor iconografic³⁴. Figura de Crist, păstrată în portretul răspândit de Asachi, se estompează în portretul de la Muzeu. Asachi i-a adăugat un costum occidental, cu guler și bordură de hermină.

Pentru soclu s-a ales piatră din munții Jura, ca la Opera Garnier din Paris, edificiu de referință pentru stilul lui Napoleon III. Statuia urma să fie turnată în bronz de Thiébaud, iar soclul avea să fie executat de antreprenorul care a construit amintitul edificiu din capitala Franței³⁵. Machetele originale ale statuiei și basoreliefurilor laterale se păstrează în colecțiile Muzeului de Artă din Complexul Muzeal Național „Moldova”. La Muzeul de istorie se mai păstrează o coroană din lemn, pictată policrom, care a fost aplicată pe soclul statuiei la inaugurare. Ulterior aceasta a fost înlocuită cu actuala coroană din bronz. În soclul monumentului a fost zidit și actul de fundație al statuiei, un alt exemplar al documentului păstrându-se la Arhivele Naționale Iași.

4. Monumentul lui Cuza Vodă

(*Piața Unirii*)

Statuia lui Alexandru Ioan Cuza din Piața Unirii a fost monumentul care a trezit, în epocă, cele mai înverșunate dispute. Amintirea Domnului Unirii erau una incomodă atât pentru liberali cât și pentru familia regală instalată pe tronul României după înlăturarea sa. Presa vremii a reflectat din plin această confruntare, astfel încât nu cred să existe în România monument despre care să se fi scris la fel de mult. Toate acestea au fost adunate într-un amplu studiu datorat istoricului Alexandru Zub³⁶. Recuperarea imaginii lui Cuza pentru spațiul public a avut un remarcabil suport istoriografic: lucrarea lui A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*³⁷. Metaforic vorbind, această scriere reprezintă postamentul solid pe care s-a înălțat statuia lui Alexandru Ioan Cuza.

³⁴ Ioana Beldiman, *op. cit.*, p. 167.

³⁵ *Ibidem*, p. 169.

³⁶ Cea mai completă tratare a subiectului a rămas studiul lui Al. Zub, *Posteritatea lui Cuza Vodă*, în volumul colectiv *Cuza Vodă. In Memoriam*, Iași, 1973, p. 581-629; o contribuție mai recentă, a aceluiași autor, este articolul *Recuperarea simbolică: avatarurile unei statui a domnului Alexandru Ioan Cuza în Piața Unirii din Iași*, în *Dilema*, 7, nr. 311, 22-28 ianuarie 1999, p. 8; vezi și Constantin Ostap, *Monumentele ieșene ale celor trei Uniri*, în *Monumentul*, VI, 2005, p. 245-246.

³⁷ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă (1859-1866)*, vol. I-II, Iași, 1903. Cele două volume au fost incluse ulterior în marea sinteză de istorie națională a lui

Posteritatea lui Alexandru Ioan Cuza a fost puternic marcată de viziunea liberalilor asupra „revoluției” de la 11 februarie 1866, prin care s-a pus capăt unei domnii pline de tensiuni (numită de unii „războiul de șapte ani”), deschizându-se calea pentru aducerea pe tron a unui prinț străin, în persoana lui Carol de Hohenzollern. Bazată pe complot politic și pe trădarea armatei, această lovitură de palat a trebuit mereu, justificată, cosmetizată, astfel încât să poată apărea publicului într-o lumină onorabilă³⁸. Acest complex a marcat o întreagă generație. „Revoluția de la 11 februarie” a fost în mod constant ironizată de I. L. Caragiale, în mai multe dintre scrierile sale.

Se intenționa ca statuia lui Cuza vodă să fie inaugurată în anul 1909, cu prilejul semicentenarului Unirii (1859). Inițiativa, exprimată în 1903, a aparținut unui comitet reprezentat de M. Kogălniceanu, V. A. Urechia, N. Ionescu. Aceștia l-au ales ca președinte al Comitetului pe Grigore Ghica-Deleni. Ulterior s-au adăugat A. D. Xenopol, P. Poni, A. D. Holban. Deși liberal, ieșeanul Gheorghe G. Mârzescu, viitorul ministru de justiție, a îmbrățișat deschis inițiativa. O opoziție constantă la reabilitarea memoriei lui Cuza a fost făcută de liderii liberali D. A. Sturdza (cel care i-a confiscat și arhiva) și Ionel Brătianu. La Iași, primarul N. Gane, trecut de la conservatori la liberali, a fost nevoit să reprezinte poziția ostilă a guvernului față de memoria lui Cuza Vodă.

Pentru a submina inițiativa simpatizanților lui Cuza, catalogată drept o inițiativă antidinastică, guvernul liberal a inițiat un proiect paralel de Monument al Unirii, care trebuia să nu fie o statuie a lui Cuza, dar urma să fie instalat în Piața Unirii, exact pe locul vizat de cei dintâi. Se votase chiar și un generos credit, de 300 000 lei, destinat acestui scop. Pentru statuia lui Cuza s-a căutat un alt loc, amenajându-se chiar și o nouă piață: au fost cumpărate casele lui Gh. Rosetti-Solescu (înrudit cu Al. I. Cuza, prin doamna Elena) din fața Administrației Financiare, amenajându-se *Piața Cuza Vodă* (azi în față la “Select”). De atunci, din 1910, și Ulița Goliei a fost numită *strada Cuza Vodă*. Primăria a subvenționat chiar și lucrările de fundație ale soclului statuii, în dorința de a pune Comitetul în fața faptului împlinit. Astfel se dorea despărțirea Unirii de la 1859 de făptuitorul ei. Simpatizanții lui Cuza respingeau

Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*; vezi articolul aceluiași autor, *Statuia lui Cuza-Vodă*, în *Arhiva*, XIX, 1908, nr. 9-10, p. 329-335.

³⁸ Vezi Cătălin Turliuc, *Memoria socială și momentul 11 februarie în istoria românilor*, în *Xenopoliana*, 6, 1998, nr. 3-4, p. 92-100.

ideea construirii a două monumente diferite, amplasate la mică distanță, unul în Piața Unirii iar celălalt în piața Cuza Vodă, ambele meschine și lipsite de strălucire, arătând că monumentul trebuie să fie unul pe măsura faptului evocat.

Așa cum arată astăzi, monumentul este rezultatul unui compromis politic, o reconciliere istorică pe care factorii politici de atunci au avut, în cele din urmă, înțelepciunea de a-l accepta. Început sub guvernare liberală, monumentul a fost finalizat în 1912, an în care s-au succedat două guvernări conservatoare, conduse de junimiștii P.P. Carp și T. Maiorescu.

În cele din urmă monumentul a fost amplasat în Piața Unirii, în apropierea locului unde, la 1857, s-a jucat pentru prima dată „Hora Unirii”, în fața Hanului lui Petre Băcalu³⁹. Soclul, din piatră albă (granit de Italia), măsoară 6,5 metri. Statuia din bronz, a lui Cuza, are o înălțime de 3,5 metri. Domnitorul este înfățișat în uniformă sa de colonel, având pe umeri o mantie amplă, de sub ale cărei falduri iese discret un document pe care scrie „2 Mai 1864”. Aceasta este data la care Cuza a dizolvat Adunarea, fiind nevoit să treacă la metode autoritare pentru a-și putea implementa reformele necesare punerii bazelor unui stat modern. Brațul său, în această acțiune de forță a fost Mihail Kogălniceanu, blamat apoi multă vreme, ca „Omul de la 2 Mai”, care a dat o lovitură

³⁹ Monumentul lui Cuza Vodă s-a bucurat, probabil, de cea mai bogată literatură dintre toate monumentele ieșene: „Neamul românesc literar”, 1912 (număr special dedicat inaugurării statuii lui Cuza Vodă, 27 mai 1912); N. Suțu, *Iași de odinioară*, Iași, 1923, p. 206-208; N. Iorga, *Oameni care au fost*, Chișinău, 1990, (*Statuia lui Cuza Vodă*, p. 53-56; *10 Mai și Cuza Vodă*, p. 56-60; *Centenarul nașterii lui Cuza*, p. 68-71); Al. Arbore, *Raffaello Romanelli în orașul Unirii*, în *Cronica*, Iași, 20 ianuarie 1968, p. 3; N. Țațomir, *Inscripții pe statuia lui Cuza Vodă (loc. cit.)*; Gh. Ungureanu, *De la Hora Unirii la statuia lui Al. I. Cuza (loc. cit.)*; *Ridicarea statuii lui Cuza Vodă. Dare de seamă*, Iași, 1912; Georgeta Podoleanu, *Sculptorul Raffaello Romanelli și orașul Iași*, în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, I, 1995, p. 97-102; *Mihail Codreanu și George Topârceanu au scris o odă...*, la Constantin Th. Botez, Constantin V. Ostap, *op. cit.*, vol. I, 1996, p. 138-144; Andrei Ieșeanu, *A dispărut sabia generalului Ioan Florescu!*, în *Monitorul*, Iași, sâmbătă, 14 iunie 1997; C. Coroiu, *Piața Unirii din Iași împlinește 100 de ani*, în *Adevărul*, nr. 2229, 22 iulie 1997, p. 3; Constantin Ostap, *Statuia lui Alexandru Ioan Cuza a fost gândită încă din 1904...*, în *Curierul de Iassi*, număr unic, miercuri 8 septembrie 1999, p. 3; Ion Mitican, Constantin Ostap, *Primăria Municipiului Iași*, Iași, 2000, p. 261-262; Constantin I. Stan, *Inaugurarea statuii lui Alexandru Ioan Cuza în Iași (27 mai/9 iunie 1912)*, în vol. *Omagiu istoricului Florin Constantiniu*, coord. Horia Dumitrescu, Focșani, 2003, p. 172-191.

Democrației⁴⁰. Inscripția de pe spatele monumentului arată că actul de la 2 Mai a însemnat dobândirea „adevăratei independențe”, prin înlăturarea Convenției de la Paris, din 1858, care instituise controlul colectiv al marilor puteri europene asupra Principatelor Unite.

Statuia lui Cuza este însoțită de un grup statuar, reprezentând pe principalii colaboratori al domnului Unirii: *Mihail Kogălniceanu, generalul Ioan Em. Florescu, Costache Negri și Nicolae Crețulescu*. Pe fiecare dintre cele patru laturi ale soclului se află câte o coroană din frunze de stejar, turnată de asemenea în bronz, marcând câteva repere cronologice: *5/24 ianuarie 1859* (alegerea sa ca domn al Unirii); *2 mai 1864* (lovitura de stat contra Parlamentului); *11 februarie 1866* (surprinzător, data abdicării sale silite); ultima dată, a cărei semnificație rămâne un mister, este *11 decembrie 1883*⁴¹. Pe o placă de bronz de pe spatele soclului, frumos împodobită, un scurt text (datat 1910), rezumă înfăptuirile domniei sale. S-a redactat și un act comemorativ al monumentului, dat spre păstrare la arhiva Primăriei.

Autorul ansamblului statuar este florentinul Raffaello Romanelli⁴², care a lucrat în România între anii 1902 și 1913. Sculptorul scria că „pentru monumentul național care va fi ridicat la Iași mă documentez mereu, considerându-l una din acele lucrări de care un artist își leagă numele pentru posteritate. Îi cunosc viața și voi căuta să realizez ceva demn de el”. Putem remarca, totuși, că formula finală a statuii pare a fi o reproducere tridimensională fidelă a portretului oficial al lui Alexandru Ioan Cuza, ce fusese realizat anterior (după ani de încercări)

⁴⁰ Turistii care frecventează astăzi stațiunea „2 Mai” de pe litoral nu mai realizează localitatea a fost numită așa în memoria acestui eveniment, punând-o în legătură, cel mult, cu Ziua Tineretului.

⁴¹ Data, dacă nu este greșită, are o semnificație pe care nu am reușit să o descifrez. Probabil că referirea este la anul 1863, când a avut loc secularizarea averilor mănăstirești, act prin care a fost adus sub controlul țării cam un sfert din teritoriul său, aflat până atunci sub controlul mănăstirilor grecești din Orient și beneficiind de statutul de extrateritorialitate. Era, în cele din urmă, un gest de manifestare a suveranității tânărului stat român. Credem că despre această dată este vorba, deoarece secularizarea este amintită și în textul amplei inscripții de pe spatele soclului.

⁴² Dintre cele aproximativ 300 de lucrări ale sale, 40 se află la noi în țară. În România, Romanelli a mai lucrat și portrete-bust ale familiei regale, precum și ansamblul de sculptură din marmură de la Castelul Peleş (Sinaia), „cuibul de vultur” al dinastiei. Dintre operele sale aflate în străinătate amintim monumentul regelui Alberti din Roma, monumentul lui Garibaldi din Siena, statuile lui Donatello și Benvenuto Cellini din Florența, precum și monumentul lui William Pen din Philadelphia.

de Carol Popp de Szathmary (pictorul oficial al Curții, atât sub Cuza Vodă cât și sub Carol I). Acest portret trebuie să fi fost principala piesă din dosarul de documentare înmănat sculptorului; nu este exclus ca „beneficiarul” să fi insistat ca statuia să urmeze acest model.

Se cuvine notat faptul că în București nu a existat, până la revoluția din 1989 nici o statuie a lui Cuza Vodă⁴³ și nici o instituție care să-i poarte numele, cu excepția unei populare berării. Interesante ar fi explicațiile care pot fi aduse cu privire la această constatare. O copie a statuii lui Cuza (neînsoțită de grupul statuar), realizată chiar de Romanelli, a fost instalată în piața din centrul Craiovei, orașul Băniei.

5. Monumentul Reîntregirii Neamului (1918)

(Piața Națiunii, în fața Universității Vechi)

Evocând Marea Unire din 1918, care a adunat într-un singur stat toate provinciile istorice românești, monumentul are o mare valoare simbolică. Este o operă artistică ce a avut un destin dramatic, deoarece a fost distrusă și apoi refăcută, peste jumătate de secol⁴⁴. În varianta inițială, monumentul fusese sculptat de prințesa Olga Sturdza (1884-1971)⁴⁵ care a studiat sculptura la Drezda și Paris, ca discipolă a marelui maestru Rodin.

Grupul statuar, realizat, în varianta originală, dintr-o singură bucată de marmură albă, avea o înălțime de cinci metri, fără soclu. Sculptura, evaluată la două milioane lei-aur, lucrată la Viena, a fost donată de către autoare Primăriei orașului Iași (1 august 1924), fiind inaugurată oficial la 28 mai 1927 (în aceeași zi cu “Monumentul cavaleristului în atac”), pe amplasamentul pe care se află astăzi monumentul lui Mihai Eminescu, de la poalele Copoului. Locul fusese ales special, deoarece se află în fața micului palat în care a locuit regina Maria în anii 1917-1918, pe timpul refugiului de la Iași (acolo și-a avut

⁴³ În 1905 a existat o inițiativă, cea a lui Eugen Bromel de a realiza o statuie a lui A. I. Cuza, pentru București, însă aceasta nu s-a bucurat de susținere, nedepășind stadiul de proiect (Dumitru Ivănescu, *Alexandru Ioan Cuza în conștiința posterității*, Iași, 2001, p. 240).

⁴⁴ Gh. Macarie, *Calvarul statuiilor*, în *Moldova*, Iași, an III, 1992, nr. 12, p. 110-113; vezi și Virgiliu Z. Teodorescu, *Orașul Iași, capitală a României între anii 1916-1918*, în *Monumentul*, Iași, vol. X/1, 2009, p. 205-207.

⁴⁵ Gh. Macarie, *O prințesă artistă: Olga Sturdza*, în volumul *Între literatură și arte plastice*, Iași, 1998, p. 122-127. Aceasta era fiica lui Alexandru Mavrocordat și a Luciei Cantacuzino-Pășcanu, fiind căsătorită cu prințul Mihail D. Sturdza, nepot al domnitorului cu același nume. Vezi și Rodica-Eugenia Anghel, *Olga Sturdza – contribuții privind viața și activitatea*, în *Arhivele Moldovei*, I-II, 1994-1995, Iași, 1996.

sediul, ulterior, și *Societatea pentru Ocrotirea Orfanilor de Război*, a cărei președintă a fost Olga Sturdza)⁴⁶. De altfel, întreaga amenajare existentă și astăzi pe acel loc a fost făcută pentru acest monument și nu pentru statuia poetului. Lucrările fundației au fost executate de Nicolae Ciomaga (1925), iar soclul la atelierul de pietrărie „Leonardo Martinis” din București, folosindu-se piatră de Transilvania (cariera de la Corbău, jud. Cluj).

Ansamblul înfățișa Patria-Mamă (reprezentată ca o femeie în mantie militară, cu cască pe cap, având chipul reginei Maria), îmbrățișând trei tinere, în costume naționale, care simbolizau provinciile nou integrate Țării: Basarabia, Bucovina și Transilvania. Un băiețel cu brațele ridicate amintea de românii de pretutindeni rămași în afara granițelor naționale. Acesta este singurul monument dedicat Unirii, ca alegorie și ca idee, celelalte fiind monumente ale eroilor Unirii. Dincolo de a fi o „artistă de pension”⁴⁷, cum a mai fost gratulată, artista și-a creat un stil propriu, apreciat ca atare la expozițiile pariziene la care a participat. Ea reușește să se sustragă abordării reci, clasic-epigonice a subiectului ajungând la soluții vii și originale⁴⁸.

Monumentul a fost afectat, se pare, în timpul celui de-al doilea război mondial, când linia frontului a ajuns în apropierea Iașilor. Curzio Malaparte relatează în „*Corriere della sera*” (an XIX, 5 iunie 1941) că monumentul era „desfigurat de schije de bombelor sovietice și de gloanțele rafalelor de mitralieră. Copilul sculptat în piatră, care îngenunchează (...) are mâinile și capul ciobite. Piedestalul monumentului este ciuruit de gloanțe”⁴⁹. Monumentul a fost distrus în

⁴⁶ La 22 octombrie 1924, Consiliul Comunal Iași aproba donația oferită de Olga Sturdza, hotărând ca „monumentul să fie așezat în strada Carol, în fața palatului în care, în timpul refugiului, a locuit Suverana” (DJANI, Primăria, P. 304/1924).

⁴⁷ Acest punct de vedere la sculptorul Dan Covătaru (cf. Rosana Heinisch, *În peisajul ieșean nu există nici o sculptură modernă*, în *Evenimentul*, Iași, 22 aprilie 1999, p. 9).

⁴⁸ Pentru evaluările care se pot face astăzi despre virtuțile estetice ale statuii trebuie să se țină seama de doi factori: sensibilitatea diferită față de epoca în care a fost concepută statuia, precum și faptul că nu mai avem în fața noastră opera originală, ci o reconstituire.

⁴⁹ Curzio Malaparte, „*Kaputt*” (memorii), București, 1999, p. 304. Vezi și prefața semnată de Mihai Dim. Sturdza, în care se arată că această carte este o lucrare „inventată aproape pe de-a-ntregul”, avertizând asupra lipsei deontologiei profesionale a autorului. Considerăm însă că relatarea privitoare la monumentul care ne interesează nu trebuie trecută cu vederea.

perioada stalinistă (1947), deoarece simbolul Marii Uniri deranja pe marele vecin de la răsărit⁵⁰, care desprinsese iarăși din trupul țării două din cele trei provincii reprezentate în această sculptură: Basarabia și Bucovina⁵¹. S-a spus chiar că monumentul a fost distrus, în 1947, din ordinal Comisiei de Armistițiu⁵². Peste un deceniu, în 1957, pe soclul vechiului monument a fost montată statuia lui Eminescu, adusă din fața Universității. Astfel, pentru trecători, dispărea semnul de întrebare care însoțește, de obicei, orice soclul gol.

Într-un gest recuperator foarte necesar pentru limpezirea identității noastre naționale la începutul perioadei post-comuniste, monumentul a fost reînviat de dala sculptorului ieșean Constantin Crengăniș, câștigătorul concursului organizat cu acest prilej⁵³. Crengăniș era absolvent al Academiei de Arte Frumoase din Iași, promoția 1992⁵⁴. Monumentul a fost reamplasat în fața Universității de Medicină și Farmacie (clădirea Universității Vechi, de la 1866). Spațiul ce înconjoară

⁵⁰ Nu trebuie uitat faptul că, la acea dată, Rusia nu era un vecin îndepărtat, trupele sovietice staționând încă în România, până în 1958. Mai mult, Comandamentul sovietic de la Iași era încartiruit în Casa Pogor, aflată în apropierea acestei statui. Ulterior s-a amenajat și un cimitir al soldaților eliberatori chiar în curtea numitei case, care găzduise cândva activitatea Societății „Junimea”. Cimitirul a fost desființat abia după 1990, mormintele fiind mutate la „Eternitatea”.

⁵¹ Momentul în care a fost demolată statuia nu pare a fi foarte limpede stabilit. Acest amănunt ar fi important deoarece poate arăta cu mai multă claritate, care a fost motivația reală. Un martor ocular al evenimentului a fost doamna Rodica Radu, multă vreme șefa secției de istorie și director adjunct al Complexului Muzeal Național „Moldova” din Iași. Având pe atunci o vârstă prea fragedă pentru a înțelege exact ce se întâmplă, mama ei, care o adusese special la fața locului, i-a spus doar: „- Privește și ține minte, dar să nu mă întrebi nimic!”.

⁵² Constantin Ostap, *Monumentele ieșene ale celor trei Uniri*, în *Monumentul*, VI, 2005, p. 246-247.

⁵³ Presa locală a reflectat constant etapele realizării proiectului de refacere a vechiului monument: Victor T. Rusu, *Războiul statuiilor*, în *Independentul*, 3, nr. 586, 15 mai 1997, p. 4 (dispută asupra locului amplasării); *Iașul, mai bogat cu o statuie*, în *Evenimentul*, nr. 2047, 29 aprilie 1998, p. 4; Idem, *La Iași va fi inaugurată Piața Națiunii*, în *24:ORE*, 8, nr. 2383, 2 mai 1998, p. 7 (proiectul Ionel Oancea); A. Ieșeanu, *Final de poveste?*, în *Monitorul*, nr. 187, 11 august 1998, p. 7A; *Statuia Unirii din fața UMF va fi dezvelită la 1 Decembrie 1999*, în *24:ORE*, 8, nr. 2487, 2 septembrie 1998, p. 2; Ionel Oancea, *Atitudini kitsch*, în *Monitorul*, nr. 248, 13 octombrie 1999, p. 7A; Gh. Macarie, *Statuia Unirii, pe ultima sută de metri*, în *Monitorul*, nr. 252, 21 octombrie 1999, p. 7A; Nic. Vasil, *Obsesia kitsch-ului*, în *Monitorul*, nr. 243, 11 octombrie 1999, p. 7A.

⁵⁴ Alexandru Cebuc, Vasile Florea, Negoită Lăptoiu, *Enciclopedia artiștilor români contemporani*, vol. IV, București, 2001, p. 45.

statuia a fost amenajat special, după proiectul arhitectului șef al Primăriei, Ionel Oancea, căpătând denumirea de „Piața Națiunii”. Inaugurarea oficială a avut loc la 1 decembrie 1999.

Deoarece după Revoluția din 1989 s-a optat ca Ziua Națională a României să fie 1 Decembrie⁵⁵, Piața Națiunii este locul în care se desfășoară, de câțiva ani ceremoniile civile și militare dedicate acestui eveniment.

6. Monumentul eroilor Diviziei II Cavalerie

(*Bd. Carol I, în fața Grădinii Copou*)

Numit și *Șarja cavaleristului în atac*, acest monument a fost ridicat pe cheltuiala ofițerilor și a altor luptători în războiul din 1916-1919, în dreptul Grădinii Copou⁵⁶. Amplasarea sa în fața magazinului „Super-Copou” nu se leagă de actualul context arhitectural, ci de o realitate mai veche: acolo era platoul din fața Cazărmii cavaleriștilor⁵⁷.

Monumentul, de concepție alegorică – operă a sculptorului, Ion Dimitriu-Bârlad⁵⁸ – are două compoziții principale: „*Victoria*” și „*Sacrificiul*”. Prima este reprezentată de statuia ecvestră a cavaleristului, în plină șarjă. Pe cealaltă parte a calului, paralel cu călărețul se află un

⁵⁵ Pe lângă argumentele de ordin juridic, care au mai fost invocate împotriva datei de 1 Decembrie, o zi națională legată de Marea Unire de la 1918 nu poate fi o sărbătoare senină, ci una tristă, amintind pe faptul că două dintre provinciile care s-au unit atunci cu Țara, Basarabia și Bucovina, au fost înstrăinate după 1944 și nu există perspectiva reeditării acestui moment de împlinire națională într-un viitor previzibil.

⁵⁶ Radu Filipescu, *Monumentul Diviziei a II-a Cavalerie din Copou*, în vol. *Patrimoniu Național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii*, volum editat de Dumitru Ivănescu și Cătălina Mihalache, Iași, 2009, p. 239-248; Gh. Macarie, *Vouă, iubiți camarazi, vă închinăm acest monument*, în volumul de autor *Între literatură și artele plastice*, Iași, 1998, p. 67-70. „*O operă de înălțare a neamului*”, la C. Ostap, I. Mătică, *Cu Iașii mâna-n mână...*, vol. II, Iași, 1997, p. 218-221.

⁵⁷ Undeva, mult în spate, se păstrează și astăzi grajdurile pentru caii unității respective, clădiri cu o arhitectură specifică, ce au căpătat, în timp, destinația de depozite. Manejul Cazărmii de Cavalerie cuprindea și terenul pe care s-a construit mai târziu Spitalul „Parhon”.

⁵⁸ Ion Dimitriu, născut la Bârlad, în 1890, a studiat la Școala de Belle-Arte din București, iar după 1914 a plecat la Paris, intrând în atelierul lui Julien. Acolo a avut profesori pe Bouchard și Landowskchi. Izbucnind războiul, s-a întors în țară, fiind înrolat în regimentul 12 Cantemir. A fost rănit în luptele de la Cincul Mare (sept. 1916). În anii următori a mai studiat în Grecia, dar mai ales în Italia, lucrând la Roma, Florența și Neapole.

personaj feminin (o „Victorie” = *Nike*), personificarea Gloriei militare, care ia parte activă la avântul vitejesc.

Tema „Sacrificiului” este ilustrată de un basorelief reprezentând un cavalerist rănit mortal, căzând în brațele unui înger, care îl încununează cu lauri. Pe soclu au mai fost încrustate patru basoreliefuri din bronz, ce evocă principalele fapte de arme ale Diviziei II Cavalerie. Între acestea se remarcă celebra *Șarjă de la Prunaru* (Vlașca)⁵⁹, din 15 noiembrie 1916, în care Regimentul II Roșiori, avântându-se în fața mitralierelor și artileriei germane, a plătit un foarte greu tribut de sânge; *Trecerea Tisei* executată de aceeași Divizie, pe un pod improvizat din pontoane, la care regele Ferdinand asistă călare; *Lupta de la Maghyerus* (Ungaria)⁶⁰ în care cavaleriștii români, descălecând, au efectuat un atac pedestru, cu lăncile. Pe cele patru fețe ale soclului, sub grupul de bronz, erau încrustate cu litere mari, de aur, cele patru episoade glorioase din istoria Diviziei: NISTRU, TISA-BUDAPESTA, PRUNARU și MAGHYERUS. În perioada comunistă, devenind incomode pentru istoriografia oficială⁶¹, aceste inscripții au fost martelate, pe la 1960, când s-a modificat și ultima cifră reprezentând anul încheierii războiului, din 1919 în 1918.

Soclul nu este un simplu suport al statuii, ci adăpostește o criptă, în care de află un osuar al eroilor cavaleriști. În interior se poate pătrunde printr-o ușă din bronz, amplasată în spatele soclului. Așadar, monumentul nu este o simplă statuie, ci chiar un mausoleu. O candelă lumina numele a sute de cavaleriști în a căror memorie a fost înălțat monumentul. În fiecare an, de Ziua Eroilor (la „Înălțare”), monumentul avea parte de flori și gardă de onoare, până în 1943, când s-a frânt și firul acestei tradiții. Apoi a dispărut și Cavaleria ca armă și peste monument s-a așternut uitarea.

În 1939, Primăria orașului intenționase reinstalarea acestui monument în rondul din fața Parcului „Expoziției”, unde ar fi fost mai bine pus în valoare. Această translație nu s-a mai efectuat, însă pe locul indicat a fost amplasată Statuia soldatului sovietic „eliberator”.

⁵⁹ Fernande Chirea, Ștefan Dragomir, *Șarja de la Prunaru*, București, 1986, p. 43-66. Din cei 360 de călăreți care s-au angajat în luptă, două treimi au căzut eroic.

⁶⁰ N. Sinescu, *Bătălia de la Măgheruș. Descriere, comentarii, concluzii*, în *Revista cavaleriei*, nr. 4/1927.

⁶¹ Intervenția armată din Ungaria (1919) avusese drept scop înlăturarea guvernului comunist condus de Kun Bella. Principala urmare a acestei campanii a fost întârzierea instaurării comunismului în centrul Europei, pentru un sfert de secol.

7. Statuile Voievozilor

(*Bd. Carol I, nr.1, lângă Palatul Copiilor*)

Amplasarea acestui grup statuar în scuarul din Parcul Tineretului, lângă Biblioteca Centrală Universitară, poate părea trecătorilor de astăzi o simplă întâmplare. Impozanta clădire și statuile amintite au însă o istorie comună. Clădirea Bibliotecii a fost construită, de fapt, ca sediu al Fundației Regale Ferdinand I, după proiectul arhitectului Constantin Iotzu, urmând a fi inaugurată în 1933. Pe lângă medalioanele ce decorează fațada edificiului, se prevăzuse și amplasarea pe attic, în jurul rotondei, a opt statui care să reprezinte pe cei mai glorioși voievozi din istoria noastră, în rândul cărora erau trecuți și primii doi regi, Carol I și Ferdinand I⁶². Ansamblul avea și o încărcătură ideologică, de propagandă monarhică, sugerând integrarea celor doi suverani (străini și de confesiune diferită de cea a majorității românilor), în tradiția vechilor voievozi. Reprezentarea celor doi regi putea fi justificată, însă, și de statutul lor de ctitori ai clădirii respective.

Ideea de a decora frontispiciul noii clădiri cu statui nu era extravagantă și nici nouă: alături, în aceeași piață (numită pe atunci Tuffli), se afla clădirea Jokey-Clubului ieșean, al cărui acoperiș fusese împodobit cu un mare număr de statui în mărime naturală. Soluția aleasă nu făcea, deci, decât să integreze noua clădire în peisajul arhitectural deja existent. Amplasamentul la mare înălțime a statuiilor a impus sculptorilor să opereze anumite corecții optice, să elimine detaliile inutile, apelând la forme viguroase cu umbre puternice. Pentru a verifica efectul artistic al viitoarelor statui, au fost expuse inițial niște machete din gips ale acestora, la dimensiunile proiectate, urmând ca, după reacția publicului să se treacă la transpunerea statuiilor în materialul definitiv. Au existat, în epocă, și voci care s-au opus amplasării statuiilor pe atticul rotondei. Se știe că A. C. Cuza îl sfătuia pe Ernst Baliff (fostul aghiotant al reginei Maria, însărcinat cu supravegherea lucrărilor de construcție ale

⁶² Ion Mateescu, *Statuile de voievozi de la Fundația regele Ferdinand*, în *Opinia*, Iași, 2 august 1933; Virgiliu Z. Theodorescu, *Contribuții documentare referitoare la monumentele de for public din orașul Iași*, în *Revista Arhivelor*, 1994, nr. 3, p. 257-261. Constantin Th. Botez, Constantin V. Ostap, *Cu Iașii mâna-n mână*, vol. I, Iași, 1996, p. 166-167; Andrei Ieșeanu, *Povestiri despre grupul statuar "Voievozii"*, în *Monitorul*, nr. 154, 2 iulie 1999, p. 8A.

Fundației), să nu monteze statuile voievozilor în jurul cupolei, deoarece aceasta nu ar mai fi pusă în valoare cum se cuvine⁶³.

Inițial perechile de statui erau următoarele: *Dragoș Vodă* și *Alexandru cel Bun* (descălecătorul și organizatorul Moldovei medievale), *Ștefan cel Mare* și *regele Carol I* (simbolizând domniile lungi și înțelepte), *Mihai Viteazul* și *regele Ferdinand I* (unificatorii pământurilor românești), *Vasile Lupu* și *Dimitrie Cantemir* (domniile culturale)⁶⁴.

Sculpturile au fost amplasate provizoriu, în 1934, de cealaltă parte a bibliotecii, pe platforma din fața bisericii Prepadoamna (Sf. Paraschiva). După marele cutremur din 1940 s-a renunțat definitiv la încărcarea atticului cu greutatea sculpturilor din piatră. După plecarea definitivă din țară a regelui Mihai I, care a fost determinat să semneze actul de abdicare, la 30 decembrie 1947 („abolirea Monarhiei”) cenzura ideologică a funcționat ca o ghilotină. Autoritățile comuniste au distrus statuile regilor Carol I și Ferdinand I, înlocuindu-le, în 1983, cu personaje mai convenabile viziunii comuniste asupra istoriei patriei. Aceștia au fost Ion vodă cel Cumplit, prigonitorul boierilor, și Petru Rareș, fiul lui Ștefan cel Mare și al unei modeste târgovețe din Hârlău. Dispărea cu această ocazie și marea statuie de bronz a regelui Ferdinand, înaltă de patru metri, care se afla în nișa centrală din sala de festivități a Bibliotecii⁶⁵. Fragmentele ale statuiilor din piatră eliminate după 1947 au supraviețuit pe sub zidurile din curtea Bibliotecii până după 1990, după care au fost aruncate, considerându-se că nu prezintă nici un interes.

În anul 1968 statuile rămase au fost amplasate în micul parc de la poalele Copoului, alături de noua Casă de Cultură a Tineretului. Cu această ocazie statuile au fost regrupate, constituindu-se alte perechi și comandându-se altele două în locul celor regale, care au fost eliminate.

Astăzi perechile sunt după cum urmează: *Dragoș Vodă* și *Alexandru cel Bun* (autori: Ion Jalea și Ion Iordănescu), *Petru Rareș* și *Ion Vodă cel Viteaz* (autori: Iftimie Bârleanu și Ion Dămăceanu), *Ștefan cel Mare* și *Mihai Viteazul* (autori: Ioan C. Dimitriu-Bârlad și Ion Jalea), *Vasile Lupu* și *Dimitrie Cantemir* (autori: Mihai Onofrei și I.C. Dimitriu-Bârlad).

⁶³Violeta Onișoru, *Aspecte privind activitatea generalului Ernest O. Baliff*, în *CI*, XVIII-XXX, 1999-2001, p. 407.

⁶⁴ DJANI, Fond *Fundația Regele Ferdinand*, dosar 12/1935, f. 115; Fond *Mitropolia Moldovei*, dosar 75/1939

⁶⁵ Andrei Ieșeanu, *Statuile mutilate ale orașului*, în *Monitorul*, 30 septembrie 1997, p. 7A (cu o fotografie).

Soluția aleasă, în privința amplasării grupului statuar nu rezolvă nici de această dată problema perspectivei, ce putea fi satisfăcută doar de amplasarea lor la mare înălțime, așa cum au fost concepute inițial. Din această cauză, privite de aproape, sculpturile par astăzi puțin grosiere, nefinisate. Din perspectivă istorică însă, amplasamentul este convenabil. El permite și astăzi privitorului informat să amplaseze, cu ochii minții, statuile din fața sa pe rotonda clădirii căreia i-au fost destinate.

8. Monumentul Independenței

(Piața Independenței)

Ridicat cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la marele eveniment istoric (1877-1878), monumentul era prima reprezentare figurativă a *Independenței* în arta monumentală românească⁶⁶. Statuia din bronz, înaltă de 11 metri (17 metri cu tot cu soclu) a devenit emblematică pentru profilul urbanistic ieșean, precum și pentru stadiul de atunci al artei monumentale românești. Inaugurarea oficială a avut loc, cu o anumită întârziere, la 15 septembrie 1980. Autorii acestei lucrări sunt soții Gabriela Manole-Adoc (statuia) și Gheorghe Adoc (basoreliefurile)⁶⁷. Gabriela Adoc a avut ca magiștri pe doi mari artiști: Corneliu Baba și Ion Irimescu. Ar merita studiată influența stilistică a lui Irimescu asupra operei Gabrielei Adoc.

Circula, în epocă, un zvon în legătură cu această statuie: se spunea că, privită dintr-un anumit unghi, eșarfa personajului feminin, proiectată pe cer, amintea de conturul României Mari, adică și hotarul de pe Nistru al Basarabiei. Această credință i-a asigurat monumentului o anumită popularitate printre „inițiați”. Credem însă că această legendă nu este susținută de realitate.

Pe soclul înalt, placat cu travertin, au fost aplicate basoreliefurile, realizate de Gheorghe Adoc, reprezentând șase compoziții ce totalizează

⁶⁶ O excepție, care nu a mai ajuns însă în piața publică, rămânând doar în forma sa modelată în ghips, este statuia *Independenței* realizată de sculptorul ieșean C. Tronescu, pe la 1900, și păstrată în colecțiile Muzeului de Artă din Iași; de obicei este expusă în Sala Voievozilor, de la etajul Palatului Culturii.

⁶⁷ Mariana Preutu, *Gabriela Manole-Adoc, Gheorghe Adoc* (album), București, 1987; Gh. Macarie, *Scrisoare deschisă Doamnei Gabriela Manole-Adoc*, în *Cronica*, XXXVIII, nr. 21, 1-15 noiembrie 1993, p. 14; Emilia Chiscop, *Statuia Independenței are chipul Emiliei Captaru, sora prefectului din perioada interbelică*, în *Monitorul*, Iași, nr. 156 (2438), 5 iulie 1999, p. 3A; Gh. Macarie, *Scrisoare deschisă Doamnei Gabriela Manole-Adoc*, în *Cronica*, XXXVIII, nr. 21, 1-15 noiembrie 1993, p. 14.

104 metri pătrați de bronz. Un gest curajos pentru acea epocă a fost reprezentarea regelui Carol I, călare, în uniformă de ofițer (fapt care a fost trecut cu vederea de cenzura vremii) chiar în primul basorelief din partea dreaptă, de unde trebuie începută „citirea” scenelor. Aceasta era viziunea antebelică, în care instaurarea „prințului străin” pe tronul României a fost un pas esențial pentru dobândirea Independenței. Ziua venirii sale în țară, *10 Mai* (1866), era și ziua în care Carol I făcea ratificarea solemnă a proclamării Independenței (1877). Ziua de *10 Mai* a fost sărbătorită ca ziua națională a României vreme de opt decenii, în perioada 1866-1947.

Scena a doua, pe care este și inscripționată data de *9 Mai*, reprezintă pe Mihail Kogălniceanu proclamând în Parlament Independența României. 9 Mai era și data la care se aniversa evenimentul în epoca Ceaușescu (1965-1989).

Următoarele scene reprezintă trecerea Dunării, pe un pod de vase, a armatei române, Cucerirea redutelor de la Grivița și Plevna, Capitularea lui Osman Pașa în fața colonelului Cerkez, precum și „Marea biruință a drapelurilor românești”. Un citat aflat pe partea frontală a monumentului rezumă semnificația istorică a acestuia: „Independența e suma vieții noastre istorice” (M. Eminescu). Acesta a fost pus pe locul unde, inițial, se afla un citat din Nicolae Ceaușescu. Nu doar pentru nostalgici, ci și pentru curioși, reproducem citatul original, care nu cuprindea nimic deplasat, dar a fost martelat în urma Revoluției din 1989, deoarece amintea de dictatorul proaspăt înlăturat:

„Eroismul înaintașilor de acum un secol va trăi veșnic în conștiința profund recunoscătoare a întregii națiuni, iar opera făurită cu sîngele lor, de generațiile de la 1877, va străluci întotdeauna în istoria noastră, ca una din cele mai mari izbînzii pe drumul libertății, progresului, independenței și fericirii poporului român”⁶⁸. (N. Ceaușescu)

Revenind la semnificația zilei de *9 Mai*, observăm că M. Kogălniceanu nu era, la 1877, nici șeful statului și nici șeful guvernului, pentru a pretinde că lui i de datorează proclamarea Independenței (și nici nu a revendicat vreodată un asemenea merit). Această prerogativă de politică externă revenea, de drept, doar principelui domnitor. Istoriografia oficială adoptase varianta amintită deoarece aceasta avea calitatea de a desface legătura dintre Independență și Regalitate.

⁶⁸ *Ctitorii ale epocii Ceaușescu în județul Iași*, 1985, p. 138

Mai târziu, ziua de 9 Mai a dobândit o dublă semnificație, ea marcând, în țările din blocul comunist, *Ziua Victoriei* (1945), sfârșitul celui de-al doilea război mondial. În lumea liberă evenimentul era aniversat pe 8 mai, data capitulării Germaniei în fața aliaților occidentali. Uniunea Sovietică, semnând acest document abia după miezul nopții, a considerat că războiul s-a încheiat în ziua de 9 mai, impunând această dată și țărilor satelite. În România coincidența celor două aniversări sporea încărcătura mesianică a datei amintite. De aceea este dificilă dezrădăcinarea acestei contrafaceri istorice din conștiința publică. Mai nou, ziua de 9 Mai a căpătat și o altă conotație, ea fiind desemnată drept *Ziua Europei*.

9. Alea mareșalilor Armatei Române

(*Bd. Carol I, în fața Cazărmii Corpului IV Armată*)

Acest „*Memorial al Gloriei*” – cum a mai fost numit – amplasat în fața clădirii Corpului IV Armată, din Copou, a fost inițiat de generalul Mircea Chelaru pe atunci comandant al unității. El a devenit, chiar înainte de inaugurare, obiectul unor foarte vii proteste, care au luat prin surprindere pe inițiatori. Aceștia erau ferm convinși că nu fac altceva decât un act patriotic, folositor educației ostășești⁶⁹. Dacă nu exista vâlva făcută în jurul celor trei modeste busturi de bronz, și abordarea atât de unilaterală a subiectului, nici nu am fi inclus acest „memorial” în rândul monumentelor semnificative ale Iașilor. Povestea lor s-a dovedit a fi una interesantă.

Anterior, în perioada comunistă, pe același loc se aflau busturile din piatră reprezentând pe răsculații Horia, Cloșca și Crișan⁷⁰. Memoria cetății nu mai reținea, se pare, care era rostul busturilor răsculaților ardeleni de la 1784, în fața mării unități militare. Nu era vorba de o întâmplare. Cartea de istorie consemnează însă că, dintre prizonierii români aflați în captivitate rusească, în cel de-al doilea război mondial, s-au format două divizii de „voluntari”, pentru a lupta pe frontul de apus. Acestea au primit numele de „Tudor Vladimirescu” și ... „Horia, Cloșca

⁶⁹ Ideea revalorizării mareșalilor printr-un asemenea monument a apărut, probabil, în urma publicării unei culegeri de texte, referitoare la personalitatea lor, imediat după desființarea cenzurii comuniste, de către istoricul Gheorghe Buzatu (*Istorie interzisă*, Craiova, 2000).

⁷⁰ Fănică Dumitrașcu, *Horea, Cloșca și Crișan s-au mutat într-un parc de joacă. În Copou va fi realizată Alea Mareșalilor*, în *Monitorul*, nr. 213, 7 septembrie 1999, p. 3A.

și Crișan”. Titularii s-au numărat printre puținele personaje din istoria națională agreeate de manualul stalinist de istorie, publicat de Mihail Roller, în timp ce toate celelalte personaje marcante din trecutul nostru erau desființate, forțând o falsificare a memoriei colective. După modelul și cu oamenii din cele două divizii, a fost reorganizată armata română, transformând-o într-o armată comunistă. De altfel, în apropiere, în dreptul intrării în parcul „Expoziției”, fusese amplasată și o monumentală statuie a „Soldatului sovietic eliberator”⁷¹.

Inițiativa din anul 2000 marca, simbolic, faptul că armata română renunțase la modelul sovietic și se reîntorcea la valorile sale tradiționale. Era un gest de demnitate militară. Busturile trebuiau să reprezinte, inițial, pe cei trei mareșali de carieră ai României: *Prezan, Averescu și Antonescu*⁷². Primele două sunt semnate de Teodor Zamfirescu și dateate 1999, respectiv 2000. Nu era un monument dedicat special mareșalului Ion Antonescu și nici în privința concepției nu poate fi încadrat în rândul sculpturilor oficiale, legate de cultul personalității conducătorului, comparabile cu cele din epoca guvernării acestuia⁷³.

Busturile urmau să fie turnate în alama obținută prin topirea tuburilor de proiectil mare (o tonă și jumătate) din ordinul șefului Statului Major al Forțelor Terestre. Busturile au fost realizate prin Studioul de Arte Plastice al Armatei din București. Diversele cheltuieli prilejuite de acest proiect au fost acoperite prin donațiile cadrelor militare. După numirea generalului Chelaru în funcția de șef al Statului Major General de la București, sarcina de finalizarea memorialului a revenit generalului de brigadă Gheorghe Vișteanu. Inaugurarea „Aleii Mareșalilor Militari” era planificată în ziua de 25 martie 2000, prin sfințire, cu prilejul depunerii jurământului militar.

Concepția inițială a memorialului a fost însă afectată de corecțiile pe care adesea le impune prezentul în rescrierea istoriei, chiar și în societățile ce se consideră libere și democrate. Sensibilitățile existente în

⁷¹ Statuia, turnată în bronz și amplasată pe un soclu foarte înalt, a fost lucrată de sculptorul Boris Caragea, în 1947, fiind una dintre primele lucrări realizate, la noi, în manieră stalinistă. Monumentul similar din Roman a fost topit și transformat în clopote de biserici. Cel de la Iași a fost înlăturat, cu multă întârziere, după revoluția din 1989, în ciuda presiunilor studențești, fiind amplasat la Cimitirul „Eternitatea”, în parcela eroilor sovietici.

⁷² Mircea Chelaru, *Statuia lui Antonescu pe Aleea Mareșalilor din Iași*, în *Historia*, București, an I, nr. 3, ianuarie 2002, p. 89-90.

⁷³ Cf. Virgiliu Z. Teodorescu, *Ion Antonescu în viziunea sculptorilor anilor '40*, în *Europa XXI*, Iași, vol. V-VI, 1996-1997, 171-174.

prezent, mai ales în Occident, cu privire la personalitatea mareșalului Ion Antonescu (judecat exclusiv din perspectiva politicii sale față de populația evreiască), au determinat o intervenție a președintelui țării, care a dispus anularea ceremoniei. Pentru ca inaugurarea să aibă totuși loc, s-a decis înlocuirea bustului mareșalului ostracizat cu bustul de bronz al regelui Ferdinand I Întregitorul, el însuși fiind deținător al gradului de mareșal al Armatei române. Acesta a fost adus în noaptea de 24/25 martie de la București. Bustul era tot o realizare recentă (fiind turnat în 1996) și se aflase anterior la etajul I al sediului Ministerului Apărării Naționale. Astăzi, cele trei busturi, ce străjuiesc incinta Cazărmii din Copou, au trecut în cotidian, fiind departe de a mai trezi dezbaterile furtunoase de acum câțiva ani.

10. Statuia lui Mihai Viteazul

(*Bd. Carol I, lângă Parcul Expoziției*)

Inițiativa ridicării acestui monumentul a aparținut Asociației Naționale a Veteranilor de Război – filiala Iași. Se dorea ca inaugurarea să aibă loc în anul 2000, cu ocazia împlinirii a 400 de ani de la Unirea de la 1600, înfăptuită de marele voievod⁷⁴. Ideea a plecat, probabil, de la

⁷⁴ Presa ieșeană oferă numeroase notițe, mai mult sau mai puțin avizate, referitoare la evoluția acestui subiect: D. M., *O statuie a lui Mihai Viteazul la Iași?*, în *Evenimentul*, nr. 1922, 26 noiembrie 1997, p. 5; Doru Mocanu, *Statuia ecvestră a lui Mihai Viteazul – încă un simbol al Iașilor*, în *Independentul*, 3, nr. 751, 26 noiembrie 1997, p. 4; V. Văsâi, *Concurs național pentru realizarea la Iași a statuii ecvestre a lui Mihai Viteazul*, în *Opinia Moldovei*, 2, nr. 41, 20 februarie 1998, p. 1; Andrei Ieșeanu, *Despre inițiativa ridicării unei statui a lui Mihai Viteazul la Iași*, în *Monitorul*, nr. 186, 10 august 1998, p. 7A; Daniel Butnaru, *Concurs pentru realizarea statuii ecvestre a Domnitorului Mihai Viteazul*, în 24: *ORE*, 8, nr. 2499, 16 septembrie 1998, p. 3; E. M., *Memento*, în *Evenimentul*, nr. 312, 17 septembrie 1998 (despre expoziția de machete de la Sala "Victoria"); Magda Olteanu, *Ce machetă aleg ieșenii pentru statuia lui Mihai Viteazul?*, în *Opinia Moldovei*, 2, nr. 316, 22 septembrie 1998, p. 3; Iosif Petrescu, *De ce o statuie „Mihai Viteazul” la Iași în zorii mileniului III ?*, în *Independentul*, 4, nr. 981, 8 septembrie 1998, p. 5 (și în *Cuvântul care unește*, nr. 7, p. I-II, inclus în revista *Cronica*, 1998, nr. 12); Magda Olteanu, *Statuia lui Mihai Viteazul va costa trei miliarde de lei*, în *Ziua de Iași*, 2, nr. 283, 17 martie 1999, p. 2; Cătălin Coca, *Mihai Viteazul va fi înconjurat în Copou de sirene*, loc. cit., nr. 385, 16 iulie 1999, p. 2; C. Ostap, *Pe frontul disputelor*, în *Monitorul*, 9, nr. 28, 4 februarie 1999, p. 7A; Andrei Ieșeanu, *Despre inițiativa ridicării unei statui a lui Mihai Viteazul la Iași*, în *Monitorul*, nr. 186, 10 august 1998, p. 7A; *Mihai Viteazul, voievod peste Copou*, în *Monitorul*, Iași, nr. 282 (3182), luni, 10 decembrie 2001, p. 1A.

supranumele Iașilor, de „*Orașul celor trei Uniri*”⁷⁵. Pentru Unirea mică, de la 1859, exista monumentul lui Cuza Vodă, din Piața Unirii. Pentru Marea Unire, din 1918, tocmai fusese restituit, în 1999, cu implicarea totală a Primăriei, Monumentul Reîntregirii Neamului, dăruit cândva orașului de prințesa Olga Sturdza și distrus în epoca stalinistă. După această logică, din Iași lipsea un monument, cel al Primei Uniri (1600), și era stringent ca, la împlinirea unei cifre rotunde – patru secole de la eveniment – , el să fie înălțat în vechea capitală a Moldovei⁷⁶.

Pentru veterani, atașamentul față de personalitatea marelui voievod mai are un temei special, mai greu de perceput de către generațiile tinere: existența *Ordinului de război Mihai Viteazul*, cel mai înalt ordin românesc, fondat în 1916, rezervat ofițerilor și conferit doar pentru fapte excepționale, săvârșite pe câmpul de luptă⁷⁷. Cei mai stimați dintre foștii combatanți sunt venerabilii cavaleri ai acestui Ordin. Din 1936, cavalerii au primit ca uniformă specială o mantie albă și o căciulă asemănătoare celei purtate de Voievodul Unirii. Cultivată în acest fel, pentru veterani, memoria lui Mihai Viteazul este valorizată altfel decât în rândurile celorlalte generații. Venind dintr-o mentalitate tradiționalistă, susținută de un discurs cam uzat, inițiativa a întâmpinat și rezerve, mai ales din partea unor istorici, chiar dacă acestea, de cele mai multe ori, nu au fost exprimate oficial.

Alta ar fi fost percepția, probabil, dacă inițiativa nu ar fi avut acest iz cazon și festiv, dacă ar fi venit în urma unei dezbateri publice care să redefinească identitatea și unitatea noastră națională în epoca post-comunistă. Ea ar fi fost o confirmare a faptului că *națiunea* nu este un concept depășit, ci rămâne una din valorile noastre fundamentale și în pragul mileniului al III-lea, deoarece procesul de integrare spre care aspirăm se va face într-o Europă a națiunilor, și nu într-una a populațiilor lipsite de identitate și de memorie istorică. Pe de altă parte această formă de solidaritate istorică și socială, care este Națiunea, trebuie hrănită și cu altceva decât cu statui mărețe și cu catedrale faraonice.

⁷⁵ Vezi pentru aceasta și lucrarea *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași: 1600–1859 - 1918*, coordonatori Gh. Buzatu, A. Karețchi, D. Vitcu, Iași, 1983.

⁷⁶ Vezi și Constantin Ostap, *Monumentele ieșene ale celor trei Uniri*, în *Monumentul*, VI, 2005, p. 248-250.

⁷⁷ *Decorații românești de război, 1860-1947* (coautori: Ion Safta, Rotaru Jipa, Tiberiu Velter, Floricel Marinescu), București, 1993, p. 66-74. Foarte recent, a fost tipărită o voluminoasă lucrare dedicată acestui subiect: Eugen Ichim, *Ordinul militar de război Mihai Viteazul*.

Urmarea acestei inițiative este un exemplu a ceea ce se poate face, cu tenacitate și răbdare, apelând la sprijinul diverselor instituții și apăsând diverse pârghii ale societății românești. La 11 octombrie 1997 inițiativa a fost reluată, constituindu-se *Comitetul „Iași 400 – Mihai Viteazul”*, având ca nucleu de sprijin Asociația Veteranilor de Război, filiala Iași. În comitet a fost cooptată o personalitate de primă mărime, academicianul Constantin Ciopraga (veteran de război), care a reușit să atragă și sprijinul altor personalități, mai ales culturale. În plus, s-a apelat la sprijinul I.P.S. Daniel, mitropolitul Moldovei, care a acceptat să patroneze, ca președinte de onoare al Comitetului, această inițiativă, și nu doar simbolic, ci îndemnând întreaga preoțime să sprijine adunarea de fonduri. Elevii din diverse școli au strâns și ei, numai până la vacanța de vară, 15 milioane de lei. Comitetul veteranilor a reușit să adune 680 000 lei. În urma adreselor depuse, fonduri pentru realizarea statuii au mai fost promise de Secretariatul de Stat al Guvernului și de la Ministerul Culturii. Privind aceste mecanisme în mișcare, am putea desfiinde pe oricine ar contesta că în România nu funcționează spiritul civic, fermentul care să poată duce la bun sfârșit orice inițiativă „patriotică și creștinească”.

S-a instituit, apoi, un concurs național pentru realizarea proiectului statuii. Cele 18 machete înaintate cu acest prilej au fost expuse în Sala „Victoria” (str. Arcu), între 16 și 25 septembrie 1998. Comisia de jurizare a fost alcătuită din „specialiști din Iași și București”, fiind aprobată de Ministerul Culturii. S-a apelat și la votul publicului: cei 800 de vizitatori ai expoziției. În final au fost reținute patru machete, din care Comisia, probabil, a ales una, pe aceea a sculptorului ieșean Ion Buzdugan. Autorul, decedând în martie 2000, nu a mai apucat să-și vadă opera finalizată. Corecțiile în ipsos au fost continuate de sculptorul Mercea Pavel din București⁷⁸. Așa cum arată, statuia poate aspira cel mult la calificativul de „onorabilă”. După părerea noastră, au existat în concurs proiecte mai reușite, demne de interes.

Turnarea statuii în bronz, 6,20 metri înălțime, s-a realizat la R.E.C. București. Monumentul a fost instalat în Copou, în apropierea locului unde fusese cândva monumentul Ostașului sovietic. Opțiunea se leagă de faptul că, la 27 mai 1600, Mihai Viteazul a intrat în capitala Moldovei pe Drumul Hotinului (strada Sărărie de astăzi). Inaugurarea

⁷⁸ I. Oștap, *op. cit.*, 2005, p. 249.

statuiei a avut loc cu o întârziere de un an de la data programată inițial, în decembrie 2001. Cu aceasta poveste statuiei nu s-a încheiat încă, partizanii ei, fiind nemulțumiți de actualul amplasament, făcând demersuri susținute pentru a se găsi un alt loc, care să o pună mai bine în valoare.

II. MONUMENTE CU ROL CULTURAL

Fostă capitală a Moldovei, Iașii, au pierdut acest rol în urma Unirii din 1859. În câțiva ani, întreaga viață politică a țării s-a mutat la București. În acest fel, orașul Iași s-a consolat cu rolul – mai mult sau mai puțin iluzoriu – de „capitală culturală”, aici fiind deschisă, la 1860, prima Universitate românească. Activitatea culturală remarcabilă a Societății „Junimea”, a contribuit substanțial la legitimarea acestui statut. Astfel, într-o atmosferă mai degajată, s-a creat la Iași un climat cultural specific, susținut și de intensă activitate universitară. În piețele publice au apărut tot mai puține monumente destinate evocării unor personalități sau evenimente politice. În schimb, statuile dedicate unor personalități culturale au devenit tot mai frecvente. Multe din acestea sunt statui *de ctitori*, fiind legate de întemeierea unor instituții culturale (precum cele ale lui Gh. Asachi, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri), având o legătură directă cu istoria instituțiilor în fața cărora au fost amplasate. Aceste statui au adus orașului o notă de originalitate, dând un aer specific Iașilor. În cele ce urmează, vom trece în revistă doar câteva din monumentele cu rost „cultural” ce fac astăzi podoaba fostei capitale.

11. Statuia lui Gheorghe Asachi

(*Bd. Ștefan cel Mare, nr. 30, în curtea Școlii Generale nr. 1*)

Statuia de marmură albă a fost realizată, la 1890, de către sculptorul bucureștean Ion Georgescu (1856-1898)⁷⁹. Acesta este considerat a fi cel mai de seamă reprezentant al neoclasicismului în sculptura românească. Georgescu s-a stins din viață timpuriu, la doar 40 de ani, opera sa fiind doar o prefăță la ceea ce ar fi putut deveni acest mare artist. La București a fost discipolul lui Karl Stork (1872-1877). Și-a continuat studiile la Paris, în atelierul profesorului Delaplanche, autorul celebrei *Eva* din Luxemburg. O caldă prietenie l-a legat de Ion Mincu, cel mai valoros arhitect român al acelei epoci. În același cerc de amici se aflau Duiliu Zamfirescu și Barbu Ștefănescu-Delavrancea. Din

⁷⁹ N. Petrașcu, *Ioan Georgescu*, 1931, p. 112.; G. Oprescu, *Ioan Georgescu*, București, 1948; Idem, *Sculptura românească*, București, 1965; Mihalache Marin, *Ion Georgescu, un clasic al sculpturii românești*, București, 1956.

1888, Ion Georgescu a fost numit profesor de sculptură la Școala de Arte Frumoase din București, ca urmaș al lui Karl Stork. Printre discipolii săi se vor afla Fritz Stork, Constantin Brâncuși.

Nici unul dintre sculptorii noștri nu a lăsat atâtea portrete (cca. 150!), mai ales de o asemenea valoare artistică și pătrundere psihologică. O mare realizare a sa este statuia lui Gheorghe Lazăr din fața Universității bucureștene, prima statuie „în picioare” realizată de un sculptor român.

Dar, așa cum remarcă un biograf al său, „Asachi e cel mai bine. Într-o poziție naturală, poetul și învățătorul Moldovei stă jos gânditor, înfățișând prin atitudinea lui personalitatea unui patriarh intelectual. Profund meditativ, cu fruntea încrețită, cu ochiul concentrat înlăuntrul sufletului, el are aerul de a simboliza, în fața trecătorilor, viața lui plină de griji mari și de lucrări patriotice luminând viitorul. Statuia aceasta, așa cum e, poate conviețui în același oraș cu frumoasa statuie a lui Ștefan cel Mare de Frémiet (...). Ea depășește statuile făcute în străinătate, chiar și de nume mari, prin pătrunderea datelor sufletești ale personajelor”⁸⁰.

Criticul de arta George Oprescu găsea totuși că statuia este „rău așezată și copleșită de dimensiunile clădirilor vecine” fiind „departe de a produce efectul pe care îl dorea autorul și pe care l-ar fi avut dacă soclul n-ar fi prea mic și disproportionat”. Nu este exclus, totuși, ca tocmai acesta să fie efectul urmărit de autor: nu de monumentalitate, ci de păstrare a statuii la o înălțime familiară, care să nu-l izoleze de privitori, mai ales dacă socotim că, cel mai adesea publicul urma să fie constituit din elevi. A existat probabil intenția de a-l păstra pe Asachi ca un bunic blând printre mulțimea de nepoți.

Pe soclul monumentului se află inscripția: „Primului învățător, Gheorghe Asachi, școlile românești recunoscătoare”. Pe laterale sunt amplasate două basorelieuri:

- Gheorghe Asachi oferind coroane de flori elevilor premianți de la Gimnaziul "Vasile Lupu" (pe fundal se profilează silueta bisericii Trei Ierarhi);
- Gheorghe Asachi ca arhitect, prezentând domnitorului țării (Mihail Sturdza) planurile de construcție ale Academiei Mihăilene (1835).

⁸⁰ Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XVI, p. 170-175, 417-425; vol. XX, p. 29-30; Mihalache Marin, *op. cit.*, 1956; *Figuri de arhiviști. Gheorghe Asachi*, indice (despre statuie); C. Botez, C. Ostap, *op. cit.*, vol. I, 1996, p. 159-166); C. Ostap, I. Mitican, *op. cit.*, 2000, p. 255-257.

La baza soclului sunt așezate, într-o casetă metalică, osemintele acestui remarcabil om și ale soției sale (aduse, cu prilejul dezvelirii statuii, de la biserica „Patruzeci de Mucenici” din Copou, unde au fost înhumate inițial). Osemintele fuseseră purtate pe umeri de foști elevi ai lui Gheorghe Asachi, printre care N. Ionescu, pictorul Th. Panaiteanu-Bardasare și istoricul Th. Codrescu (editorul cunoscutei colecții de documente „Uricarul”; în vol. XVI, 1891, a inclus și documente privitoare la inaugurarea acestei statui)⁸¹.

La inaugurare monumentul fusese amplasat în curtea bisericii Trei Ierarhi (acolo unde Asachi întemeiasă „Școalele” sale, 1822), pe partea de nord. La doar câțiva ani (1897), după deschiderea noului Teatru Național, statuia a fost mutată în fața acestei instituții, Asachi fiind recunoscut drept precursor și în acest domeniu (la 27 decembrie 1816 a avut loc la Iași reprezentăția piesei, „Myrtil și Chloe”, tradusă și adaptată de Asachi). În 1905 statuia a fost reamplasată aproape de locul inițial, în curtea Școlii nr. 1, care poartă numele de „Gh. Asachi”.

Se știe că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Gh. Asachi a fost adevăratul „campion al inteligenței” din Moldova. De numele său se leagă începuturile a numeroase instituții: el este fondatorul învățământului în limba națională (inclusiv a celui superior), al Teatrului, al Presei, al Arhivelor Statului. De aceea credem că statuia realizată de Georgescu este o statuie de ctitor, de întemeietor, de „părinte al nației”, care putea să fie amplasat în fața mai multor instituții. Locația actuală, mai modestă decât cea din fața Teatrului Național, subliniază calitatea lui Asachi de întemeietor în domeniul „Școalelor”.

Poziția aleasă de sculptor, aceea de a-l așeza pe Asachi într-un jilț, asociată cu soclul de înălțime redusă, nu știrbește din monumentalitatea operei. Credem că arhetipul la care s-a raportat Georgescu a fost unul clasic: *Moise*, al lui Michelangelo. Formula urmată conferă bătrânului Asachi un aer de „patriarh cultural”, de mesianism chiar, preluată de la celebrul model amintit mai sus. Soluția a impresionat și a fost suficient de puternică încât să impună aceeași formulă și pentru statuia din bronz a mitropolitului Dosoftei (realizată de sculptorul Eftimie Bârleanu), aflată în apropiere, lângă Casa cu arcade, ce adăpostește Muzeul Literaturii Vechi.

⁸¹ DJANI, *Documente*, P. 551/52, 58 (Ridicarea statuii lui Gh. Asachi, 1882-1890; corespondență, facturi, subscripții; 196 file); fond *Prefectura Iași*, P. 32/ 1890 (programul festivităților); fond *Mitropolia Moldovei*, active, P. 5/1883; 10/1883.

12. Statuia lui Miron Costin

(*str. Cuza Vodă, intersecția cu str. I. C. Brătianu*)

Prin opera sa, cronicarul Miron Costin (1633-1691) a salvat de la uitare o bună parte din istoria Moldovei. Format la colegiile din Polonia, fiind chiar deținătorul unei diplome de indigenat polonez, cronicarul a fost un promotor al modelului politic din regatul vecin (cel de „republică nobiliară”, opus despotismului). Constantin vodă Cantemir, domn devotat sultanului, l-a învinuit de participare la un complot și a poruncit decapitarea sa⁸².

Pentru realizare statuii din bronz a lui Miron Costin, au concurat mai mulți sculptori, printre care și Ștefan Ionescu „Valbudea”. La sugestia lui S. Carnot, a fost ales Wladyslaw (Wladimir?) C. Hegel (1839-1918), urmaș al unor emigranți polonezi în Franța⁸³. Acesta fusese invitat să lucreze la București în 1885, de către V. A. Urechia, cu care legase o relație de prietenie. Avea pe atunci vârsta de 40 de ani, fiind pe deplin format ca artist. Din 1891 este numit profesor la Școala de Belle-Arte din capitală, în urma decesului sculptorului Ioan Georgescu, ceea ce va contribui la impunerea sa ca principala figură în plastica românească din acea epocă. Cea mai reușită operă a sa a fost considerată a fi Monumentul Pompierilor, din Dealul Spirei. În capitală a mai lucrat statuia lui C. A. Rosetti (1903), precum și monumentul lui Dinicu Golescu, de lângă Spitalul Militar. În Iași, Hegel a mai semnat și alte lucrări: basorelieful „Lecția de anatomie” de pe frontonul Institutului de Anatomie (o glumă artistică, în care personajele erau notabilități ieșene, iar corpul pe care se făcea disecția avea chipul... sculptorului); două statui din marmură, reprezentând „Justiția” și „Literatura”, au fost lucrate pentru a fi instalate pe frontispiciul noului Palat al Universității de la Copou (deasupra intrării din deal, de la Politehnică)⁸⁴.

Statuia lui Miron Costin de lângă Teatru Național înfățișează pe cronicar la vârsta maturității, drept și chipeș, cu o pană în mâna dreaptă (gazetarii ieșeni au făcut un subiect din dispariția repetată a acesteia) și

⁸² Const. A. Stoide, *În legătură cu sfârșitul cronicarului Miron Costin și al fratelui său Velicico Costin*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 575--582.

⁸³ A. D. Atanasiu, *Constantin Vlad Hegel*, *Arhiva*, an XVII, 1906, nr. 9, p. 416-417; N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ed. II, Iași, 1913, p. 327; G. Oprescu, *op. cit.*, 1965, p. 62.

⁸⁴ Andrei Ieșeanu, *Niște pietroaie...*, în *Monitorul*, Iași, joi, 29 mai 1997, p. 6A.

cu un hrisov de care atârnă o pecete grea, de ceară, în mâna stângă⁸⁵. Un cărturar dar care, la nevoie, poate mânui și sabia. G. Oprescu este de părere că sculptorul a avut ca sursă de inspirație, probabil, portretul de ctitor al cronicarului, zugrăvit pe peretele mănăstirii Teodoreni de la Burdujeni: „Fața gânditoare și plăcută, privirea surâzătoare... Statura aproape athletică, se supune canonului proporțiilor clasice. Doar costumul de epocă, lipit de trup, pe dedesubtul mantiei ample, îmblănite, larg deschisă în față, și cuca, de o formă neobișnuită la noi în secolul al XVII-lea, pune o notă de pitoresc în această lucrare, ce se impune prin excelența sa realizare și prin impresia de veridicitate ce o produce”. Notăm doar faptul că amintita căciulă, probabil de modă polonă, nu reprezintă un anacronism, definind chiar mai bine profilul personajului, cărturar de formație poloneză.

Statuia, lucrată la București, a fost expusă, înaintea expedierii spre Iași, într-un salon de la Ateneul Român. După aprecierea pictorului N. Tonitza, profesor la Școala de Belle-Arte din Iași, aceasta este cea mai reușită statuie ridicată vreodată pe pământ românesc.

Cred, totuși, că principala sursă de inspirație pentru înfățișarea cronicarului a fost o veche medalie ovală emisă, se pare, la Cracovia⁸⁶. Se observă acolo mantia, din brocart, brodat cu motive vegetale, îmblănită doar la interior. În acest izvor iconografic, aspectul hainei nu este de joc, precum cel al statuii, ci mai curând de *caftan* (veșmânt de ceremonie specific dregătorilor), fiind vizibile acele mâneci false, despicate la partea superioară, care păstrează doar un rol ornamental.

Statuia se află la intersecția străzilor Cuza Vodă și Gh. I. Brătianu, în spatele Teatrului Național. Această amplasare a fost motivată, în epocă, de faptul că în apropiere au existat casele în care ar fi locuit⁸⁷, dar singurul argument pentru aceasta era prezența Costineștilor în pomelnicul de la biserica Sf. Ioan, din proximitate. Nu trebuie uitat însă faptul că, la momentul respectiv, în spatele statuii se afla clădirea Primăriei (înlocuită ulterior cu aceea a Teatrului, care și-a reorientat și

⁸⁵ G. Oprescu, *op. cit.*, 1965, p. 62, fig. 35; N. Grigoraș, *Statuia lui Miron Costin*, în *Flacăra Iașului*, 6 septembrie 1970; *Caragiale și statuia lui Miron Costin*, la Constantin Th. Botez și Constantin Ostap, *Cu Iașii mână-n mână*, vol. I, Iași, 1996, p. 133-138; Gabriela Dumitrescu, *La mormântul cronicarului*, în *Magazin istoric*, 1991, nr. 11, p. 12-13.

⁸⁶ Medalia a fost reprodusă de N. A. Bogdan, în *Orașul Iași*, 1913, p. 471.

⁸⁷ Aurel H. Golimas, *Casele și gropnița lui Miron Costin în Iași*, în *Cetatea Moldovei*, Iași, nr. 7, 1941, p. 75-77.

fațada). Unii au criticat aspru acest amplasament, alții l-au găsit întru totul fericit.

Elegantul soclul de gresie a fost realizat de arhitectul N. Gabrielescu (restauratorul turnului Goliei, arhitectul clădirii Liceului Național)⁸⁸. Piatra de fundație a fost pusă la 12 iunie 1888. La baza soclului au fost depuse, într-o casetă, osemintele cronicarului, și ale fratelui acestuia Velicico, aduse din biserica de pe moșia lor, de la Barboși (aflat pe atunci în județul Roman), din inițiativa lui V. A. Urechia. C. Ostap ne pune la curent cu o bogată anecdotică legată de acest eveniment. Iată una dintre ele: în epocă, un anume domn Brănișteanu din Roman, pretindea că osemintele dezgropate de V. A. Urechia și depuse în soclul statuii nu erau ale Costineștilor, ci ale unor strămoși ai săi, drept pentru care voia să le aducă înapoi la Bărboși.

Pe soclu au fost aplicate două basoreliefuluri din bronz. Cel din dreapta în reprezintă pe Miron Costin citind la curtea regelui polon Ioan Sobieski (salvatorul Vienei, de la 1683) scrierea sa „*Poema Polonă*”. Aceasta era, în fapt, o cronică a Moldovei, scrisă în versuri poloneze, pe timpul cât cronicarul s-a aflat în captivitate, în Țara Leșească. În basorelieful din partea stângă este înfățișat episodul „arestării” sale, de către trimișii voievodului Constantin Cantemir. Era într-o iarnă geroasă, în zilele Crăciunului, și, printr-o întâmplare nefericită, cronicarul se afla al căpătâiul jupânesei sale, care răposase tocmai atunci. O confirmare a zicerii potrivit căreia un necaz nu vine niciodată singur. Fratele său, Velicico Costin, mare hatman al Moldovei, a fost decapitat tot atunci, în fața Curții domnești din Iași.

O altă placă de bronz, pe spatele soclului, conține lista donatorilor care au contribuit la subscripție cu mai mult de 200 lei. Între ei, regele Carol I și bătrâna doamnă Elena Cuza.

Inaugurarea monumentului, la care au fost în jur de 10 000 de participanți, a avut loc la 18/30 septembrie 1888⁸⁹. S-a intonat un *Marș* compus de Gavriil Musicescu, special pentru acest eveniment. Leon Negruzzi a lansat un număr unic al publicației „Miron Costin”.

⁸⁸ N. Gabrielescu, fost colaborator al lui Leconte du Nouy pe timpul restaurărilor de la Trei Ierarhi și Sf. Nicolae-Domnesc, este cunoscut mai ales ca restaurator al turnului Goliei și ca arhitect al clădirii Liceului Național din Iași.

⁸⁹ Dumitru Vacariu, *O scrisoare privitoare la dezvelirea statuii lui Miron Costin de la Iași*, în *CI*, II, 1971, p. 387-388.

Festivitatea a fost descrisă pe larg de Th. Balasan („Curierul”, Iași, 21 sept. /3 oct. 1888)⁹⁰.

13. Statuia lui Vasile Alecsandri

(*str. Agatha Bârsescu, nr. 18*)

Cel cunoscut drept „Bardul din Mircești” își trage supranumele de la cuvântul *bard* (fr. barde, lat. bardus), ce desemna pe vechii poeți celți, care compuneau și recitau cântece războinice și religioase. Este evident un termen de inspirație livrescă, dar care, cultivat prin manuale, a căpătat repede o largă răspândire. Cu acest renume s-a ales poetul după publicarea poemelor în care cânta vitejia de care dăduseră dovadă ostașii români în Războiul de independență, reunite apoi în volumul *Ostașii noștri* (1878). Acest apelativ îl reprezintă însă unilateral, punând în umbră o mare parte a operei poetice și dramatice a lui Vasile Alecsandri, care nu e inspirată de același suflu eroic.

Personalitatea poetului umbrește astăzi de asemenea pe aceea a marelui om politic. Uităm adesea că Vasile Alecsandri a fost unul dintre posibili candidații la tron în preajma Unirii din 1859 și că ar fi putut juca rolul pe care istoria l-a rezervat ulterior lui Cuza Vodă. Lui i se datorează celebra „*Hora Unirii*”, melodie intonată la fiecare oră exactă de carillonul orologiului aflat în turnul Palatului Culturii. Ulterior, preluate ca semnal al postului de radio „Moldova”, cele câteva acorduri pot fi auzite de la multe mii de kilometri.

Alecsandri a fost diplomat și chiar ministru de externe în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. În 1840 a ajuns la conducerea Teatrului Național din Iași. Clădirea acestuia se afla pe atunci în dealul Copoului, pe locul actual al Universității (până la incendiul din 1888). Abia din 1956 Teatrul din Iași a preluat numele de „Vasile Alecsandri” (și nu la inaugurarea statuii, cum s-ar putea crede). Dramaturgia autohtonă era pe atunci într-un stadiu cu totul incipient. Alecsandri a îmbogățit-o cu numeroase producții originale, practicând o artă de critică a moravurilor dar și de imediată eficiență politică, înfierbântând spiritele în preajma anului 1848. Dintre comediile sale se joacă și astăzi la Iași, cu mare succes, cele având ca personaj central pe *coana Chirița* (interpretată în travesti, ca în epoca de început, a celebrului actor Matei Millo).

⁹⁰ DJANI, Fond *Primăria Iași*, dosar 177 / 1888 (Dosarul lucrărilor pentru așezarea statuii lui Miron Costin pe locul oferit de Comună), 46 / 1946; Fond *Prefectura Iași*, dosar 94 / 1888, f. 2 (punerea pietrei de fundație a statuii); Fond *Gimnaziul „Alexandru cel Bun”*, dosarele 52, 53/ 1888 (inaugurarea).

În 1879, juriul felibrilor, de la Montpellier, la propunerea poetului Fr. Mistral, i-a decernat premiul pentru *Cântecul Gintei Latine*, tradus apoi în numeroase limbi⁹¹. Dacă ecourile în plan european au fost destul de modeste, în țară acest eveniment a declanșat un mare entuziasm, consacându-l ca adevărat poet național.

Respectând vechiul principiu potrivit căruia nu se ridică statui unui personaj aflat încă în viață, oricât de celebru, Consiliul Comunal Iași, la inițiativa primarului Vasile Pogor, a votat deschiderea listelor de subscripție publică pentru o statuie din bronz a „Părintelui Poeziei Românești” în chiar anul morții sale, 1890.

La 17 septembrie 1898, Ioan Babic, sculptor (cel care lucrase catapeteasma Mitropoliei) și antreprenor din București, propunea ieșenilor proiectul de statuie a lui Vasile Alecsandri datorat sculptorului Frederico Gaetano Villa (1835-1907) din Milano. Macheta, modelată în lut, a și fost expusă în vitrina magazinului Finkel din Piața Unirii. Ch. Chaigneau, inginerul șef al Primăriei a respins oferta, nefiind satisfăcut de valoarea artistică a lucrării. Alte sculpturi ale lui Villa se păstrează în cimitirul Eternitatea. Bustul unui anume M. A. Gerian, considerat a fi cea mai reușită sculptură funerară din Iași, a provocat confuzii în presa vremii prin asemănarea sa cu figura lui Vasile Alecsandri.

În anul următor, 1900, a fost contactat sculptorul Wladimir C. Hegel, profesor la Școala de Belle-Arte din București⁹². Acesta mai lucrase, în 1894, un bust al lui Vasile Alecsandri, comandat de Primăria orașului Bacău, și care a fost un bun studiu pentru lucrarea ce se avea acum în vedere. Lui i s-a solicitat o evaluare a viitoarei lucrări, care trebuia să fie de mărimea statuii lui Miron Costin, din apropiere, operă a aceluiași sculptor. Prețul cerut a fost de 30 000 lei, în această sumă intrând și soclul cu temelie⁹³. La 5 septembrie 1903, Hegel a venit la Iași pentru semnarea contractului. În martie 1905, comitetul pentru ridicarea

⁹¹ Mircea Dumitriu, *Cupa din bronz decernată poetului Vasile Alecsandri la Montpellier*, în *Revista Muzeelor*, 1978, nr. 3, p. 109.

⁹² A. D. Atanasiu, *Constantin Vlad Hegel*, în *Arhiva*, an XVII, 1906, p. 416-417;

⁹³ DJANI, Fond *Primăria Iași*, dosar 237/1900, vol. I, f. 2-2v (scrisoare W. C. Hegel); dosar 333/1980 (subscripții); dosar 45/ 1946; Fond *Prefectura Iași*, dosar 23/1899, f. 1-9; 15/1901, f. 1-6 ; 33/1905 (adunare de fonduri); Fond *Academia de Arte Frumoase*, dosar 2/1905, f. 12 (inaugurare), 3/1906, f. 200 (programul festivităților); Actul festiv al inaugurării statuii (tipărit), 15 octombrie 1906 (*Colecția Documente*, P. 551/29 bis).

statuiei decide definitiv ca amplasamentul să fie cel de astăzi, pe locul ocupat anterior de statuia lui Gheorghe Asachi (care a fost mutată la Trei Ierarhi). În partea superioară a soclului s-a așezat un act de fundație, scris pe pergament, iscălit de regele Carol I, regina Elisabeta și alți membri ai familiei regale. Textul actului a fost redactat, într-un limbaj arhaizant, de Petre Râșcanu și Gh. Ghibănescu. Se prevedea ca alte exemplare ale acestui document să fie donate la diverse arhive și biblioteci din teritoriile locuite de români. La instalarea statuiei au contribuit maistrul sculptor G. Boboc și Anton Savul, inginerul șef al Comunei Iași, supraveghetor al lucrărilor.

Pe soclul statuiei se află două altoreliefuri din bronz, în stânga *Peneș Curcanul* iar în dreapta *Juna Rodica*. Statuia din bronz îl reprezintă pe Vasile Alecsandri în picioare, purtând redingotă, și având pe umărul drept o manta care îi acoperă spatele și cade apoi la pământ, în falduri grele. Gestul simplu și natural al mâinii stângi, dusă la bărbie, și capul ușor înclinat, îi conferă o înfățișare meditativă, poate chiar tristă. Ipostaza aceasta pare a face referire, parcă, mai mult la omul politic decât la poet⁹⁴.

Alecsandri a rămas în amintirea celor care l-au cunoscut ca un mare optimist, plin de energie pozitivă, pe care o inspira și altora, îndemnându-i spre fapte mari sau eternizând aceste fapte mari, a căror amintire ar fi pălit altfel odată cu trecerea anilor (Unirea 1859, Independența 1877). De aceea Vladimir Stati, care l-a cunoscut personal pe Alecsandri, se arăta dezamăgit de statuie, considerând-o cu totul nepotrivită, falsificând personalitatea și spiritualitatea poetului. Acesta considera că există o mare contradicție între ceea ce a fost Poetul și imaginea pe care statuia o transmite pentru viitorime: „Am fi vrut un Alecsandri falnic, mândru, cu privirea străbătând veacurile, cu mantia fâlfâind sau aruncată pe umărul stâng, iar cu mâna dreaptă scriind pe o carte gloria neamului în trecut și prevestirile din viitor”. Nu i se poate imputa însă sculptorului insuficienta cunoaștere a subiectului și nepătrunderea psihologiei acestuia (sau faptul că „nu putea simți

⁹⁴ Ștefan Goraș, *Istoricul statuei Vasile Alecsandri*, Iași, 1906; Dragomir State, *Statuia lui Vasile Alecsandri*, în *Arhiva*, Iași, XVI, 1905 p. 316; Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, vol. I, Iași, 1923, p. 236; G. Oprescu, *Sculptura statuară românească*, București, 1954, p. 86-88; N. Iorga, *Oameni care au fost*, Chișinău, 1990, p. 35-37; C. Ostap, I. Mitican, *op. cit.*, 2000, p. 256-257; Laura Bejenaru, *Mirceștii lui Vasile Alecsandri. Reper spiritual*, Iași, 2002, cap. V: *Statuia lui Vasile Alecsandri din Iași*, p. 80-91.

românește”), acuzație adusă în mod constant sculptorilor străini, tehnicieni desăvârșiți, dar ruși de contextul cultural în care piesele lucrate de ei aveau să fie amplasate.

Un alt reproș care s-ar putea aduce, este asemănarea izbitoare cu *statuia poetului Ovidiu*, de pe malul Mării, de la Constanța, operă a sculptorului italian Ettore Ferrari, din 1887. Un gazetar în criză de subiecte s-ar putea gândi chiar la o tentativă de plagiat. Opțiunea sculptorului pentru această soluție nu a fost una facilă: reprezentarea lui Alecsandri, *cel dintâi dintre poeții epocii sale*, prin analogie cu Publius Ovidius Nasso, marele poet latin exilat de Augustus la Tomis, *cel dintâi poet care a trăit pe pământul României*, este o metaforă subtilă și un mare compliment care i s-a făcut. Un alt motiv care justifică această asociere este faptul că în ultima parte a carierei sale de dramaturg, Alecsandri s-a simțit atras de clasicitatea subiectelor antice, de teme abordate într-o notă gravă, filosofică (*Fântâna Blanduziei*), scriind chiar o piesă dedicată poetului roman, care a sfârșit trist, la țărmul Pontului Euxin (*Ovidiu*). Contemporanii au considerat, probabil această ultimă etapă de creație ca fiind faza de apogeu a dramaturgului Alecsandri, cea care îl reprezintă cel mai bine. Oricum, era probabil amintirea cea mai proaspătă și o ipostază foarte potrivită cu faptul că statuia avea să fi amplasată nu oriunde, ci în fața Teatrului.

Inaugurarea statuii a avut loc în ziua de 15 octombrie 1906, cu fastul unei adevărate sărbători naționale, ce ar avea nevoie de multe pagini pentru o descriere detaliată⁹⁵. Autoritățile urbei au ales bine această zi, deoarece la Iași se adunaseră oricum români de pretutindeni, pentru pelerinajul la moaștele Sf. Cv. Paraschiva, de la Mitropolie, așezată în calendarul ortodox pe 14 octombrie. Cu această ocazie au fost scrise multe versuri ocazionale, semnate de Elena Văcărescu, Riria (soția lui A. D. Xenopol), A. Naum, D. N. Petrovanu, G. Bucurescu și Leon Cerchez. Acestea, împreună cu discursul lui Xenopol, au fost tipărite ulterior, nu doar în *Album*, ci și în revista „Arhiva” (XVII, 1906, p. 373-400). Pe lângă medalia oficială, emisă de Primăria Comunei Iași cu ocazia inaugurării statuii, au mai fost bătute și altele (în total 6 tipuri!), precum și șase variante de broșe, cu efigia poetului.

⁹⁵ Anghel Popa, *Iașii, 1906: Hora Daciei la statuia poetului Unirii*, în *Magazin istoric*, an XIX, 1985, nr. 1, p. 28; Idem, *Un moment din lupta poporului român pentru unitate națională - inaugurarea statuii lui Vasile Alecsandri din Iași*, în *AIIAI*, XXV, 1988/2, p. 219-226.

Alecsandri a preferat ca loc de veci nu capitala Moldovei ci un mormânt simplu, la moșia părintească de la Mircești-Iași (pe atunci în ținutul Romanului). Abia în 1928, la insistențele lui M. Racoviță, Academia i-a ridicat la Mircești un mausoleu (o bisericuță), după schițele arhitectului N. Ghika-Budești.

14. Statuia lui Avram Goldfaden

(*str. Agatha Bârsescu, lângă Teatrul Național*)

Avram Goldfaden (1840-1908) a întemeiat la Iași, în apropierea locului în care se află astăzi statuia sa, *primul teatru profesionist de limbă idiș din lume* (1876), în grădina numită Pomul Verde. Evenimentul a fost semnalat, în epocă, și de Mihai Eminescu, în cronică sa de la ziarul „Curierul de Iassy” (nr. 93, din 20 august 1876): „Într-o grădină pe Ulița Mare s-a deschis un mic teatru de vară în care se joacă în limba evreiască (...); jocul actorilor a fost excelent”.

Goldfaden a apărut ca un dramaturg deplin, fără a avea în spate o tradiție notabilă, manifestându-se într-un mediu în care nu exista încă nici un public (deși orașul Iași avea pe atunci o numeroasă comunitate evreiască), nici actori și nici un repertoriu specific. El a fost deopotrivă poet, dramaturg, actor fiind considerat un adevărat „Shakespeare evreu”.

După ce și-a încercat norocul la Odessa, Lwow, Varșovia, München și în alte locuri, Goldfaden a decis să plece peste ocean, în America. În 1887 a fost numit director la Rumanian Opera House. Acolo a înființat și o Școală de artă dramatică. În teatrul său au jucat numeroși actori evrei originari din România și chiar mari actori români, precum Agatha Bârsescu (1911). Între piesele interpretate se aflau și piese semnate de Carmen Sylva (regina Elisabeta I a României). El a subliniat în numeroase rânduri că începuturile carierei sale excepționale au fost în România, precum și faptul că avântul pe care îl cunoscuse arta dramatică românească în anii începuturilor sale i-au influențat într-o măsură însemnată concepția despre Teatru.

Avram Goldfaden a murit la New York, în plină glorie, fiind însoțit pe ultimul drum de o mulțime impresionantă de oameni. Pe piatra sa de mormânt, aflată în unul dintre cele vechi și mai mari cimitire ale New York-ului, se află inscripția: „*Avram Goldfaden - Părintele Teatrului Evreiesc*”⁹⁶.

⁹⁶ Israil Bercovici, *O sută de ani de teatru evreiesc în România*, ed. II, București, 1998.

15. Monumentul lui Mihai Eminescu

(*Bd. Carol I, nr. 2*)

Inițiativa ridicării acestui monument, la 40 de ani de la moartea lui Eminescu, a aparținut Ateneului popular de la biserica „Toma Cozma” din Păcurari, care s-a ocupat și de strângerea fondurilor, încă din 1924. Monumentul fost amplasat, inițial, în fața Universității, pe locul unde astăzi se află statuia lui A. D. Xenopol (loc situat în parohia amintitei biserici)⁹⁷.

Grupul statuar din bronz a fost realizat, la 1929, de Ioan Schmidt-Faur⁹⁸, sculptor de origine cehă, absolvent al Academiei de Arte Frumoase din Viena, stabilit la București, ca profesor la catedra de modelaj a Școlii Superioare de Arte și Meserii. Deși varianta propusă de el a fost selectată dintre mai multe proiecte, depuse de sculptori prestigioși (ieșenii Richard Hette și Ion Mateescu), din perspectivă artistică, nu avem de-a face cu o realizare deosebită. S-a scris că personalitatea copleșitoare a poetului a avut un rol inhibitor asupra inspirației sculptorilor, cu deosebire în acea epocă, fiind realizate atunci câteva transpuneri fidele ale chipului acestuia, dar artificiale, lipsite de expresive.

Prin regulamentul redactat de inițiatori, se impunea reprezentarea lui Eminescu la vârsta de 30 de ani, adică plecând de la ultimele două portrete ale sale și eliminându-se de la început excepționalul portret din adolescență, devenit, între timp, cel clasic⁹⁹. Poetul este înfățișat înveșmântat în faldurile unei togi atemporale. Statuia din bronz, măsoară 3,35 metri înălțime. Imaginea aceasta a fost preluată de Sabin Bălașa, care a transpus-o într-o pictură murală din „Sala Pașilor Pierduți” a

⁹⁷ DJANI, Fond *Primăria*, dosar 45/1946, f. 70 (montarea statuii pe soclu).

⁹⁸ Orest Tafrali, *Monumentul Mihai Eminescu din Iași și sculptorul I. Schmidt-Faur*, în *AA*, I, 1938, nr. 3, p. 33-40; Victor Macarie, *Grupul statuar „Mihai Eminescu” din Iași*, în *Monumentul*, VI, Iași, 2005, p. 211-226; Virgiliu Z. Teodorescu, *Monumentele de for public din centrele orașelor. Studiu de caz: creațiile sculptorului Ioan Schmidt-Faur*, în *Monumentul*, XI/2, 2010, p. 463-507 (pentru monumentul lui Eminescu vezi p. 471-477; și notele de la p. 488-491).

⁹⁹ Victor Macarie, *Grupul statuar „Mihai Eminescu” din Iași*, în *Flacăra Iașului*, 4 noiembrie 1989, p. 2; Gh. Macarie, *Mai tare ca bronzul (Mihai Eminescu în sculptura românească)*, în *Convorbiri literare*, XCVI, 1989, nr. 6, p. 14 (reluat și în volumul de autor *Iașii între literatură și artele plastice*, 1998, p. 63-66); *Prin Iașii de odinioară*, nr. 98; *Întru cinstirea lui Eminescu*, la C. Th. Botez, C. Ostap, *op. cit.*, vol. I, 1996, p. 129-133; *Când a fost dezvelită statuia lui Eminescu din Iași?*, la C. Ostap, I. Mitican, *op. cit.*, vol. II, 1997, p. 236-239; Idem, *op. cit.*, Iași, 2000, p. 156.

Universității din Copou. În noua ipostază, devine mai clară ideea de a contopi portretul poetului și chipul „Luceafărului”, din poemul cu același nume.

Pe cele două laturi ale înaltului soclu (5, 20 metri), se află alte două statui din bronz, în mărime naturală, reprezentând alegoric, *Filosofia* și *Poezia*. Se spune că, pentru cea din urmă statuie, a fost folosită drept model chiar soția sculptorului (ea însăși pictoriță, Elena Nicolescu). Nu este vorba de Veronica Micle, iubita poetului, cum s-a presupus. Soclul, lucrat din piatră de Vratza-Bulgaria, mai are și două basoreliefuri, ilustrând, parcă, dublul testament al poetului: „Luceafărul” și „Doina” („*De la Nistru pân' la Tisa...*”). Textul *Doinei* lui Eminescu, poezie interzisă multă vreme sub regimul comunist, a fost martelat de autorități, prin anii 1980-1981. Cele două bănci de piatră, ce fac parte din soclu, au fost adaptate la inițiativa lui Orest Tafrali (membru al Comisiei), inspirat fiind de statuia lui François Coppée din Paris. În anul 1957, grupul statuar a fost mutat din fața Universității, pe locul actual, de la poalele Copoului, fiind așezată pe postamentul rămas liber de câțiva ani, al *Monumentului întregirii neamului*, ce fusese opera prințesei Olga Sturdza.

16. Statuia lui A. D. Xenopol

(*Bd. Carol I, în fața Universității*)

Statuia lui Xenopol, aflată în fața intrării din vale a Universității, pe locul unde fusese înainte monumentul lui Eminescu (mutat la Fundații în 1957), este ceea ce a supraviețuit dintr-un proiect mai ambițios¹⁰⁰.

La 1926, profesorul ieșean I. Petrovici, pe atunci ministru de justiție, a avut inițiativa realizării unui triptic din bronz, cuprinzând statuile lui *Titu Maiorescu*, *Vasile Conta* și *A. D. Xenopol*, ce urmau să fie așezate pe un singur soclu, în fața peronului central al Universității de la Copou, între statuile lui Kogălniceanu și Eminescu. Prilejul unei asemenea inițiative a fost oferit de lucrările de extindere al Palatului Universității, de după 1930, prin care clădirea veche, de la 1896, urma să devină aripa din deal a noului edificiu. Se crea astfel un nou centru al clădirii, precum și o aripă simetrică, având un aspect similar cu vechiul edificiu. Astfel, și amplasarea statuiilor din fața Universității trebuia regândită.

¹⁰⁰ O. Tafrali, *O nouă statuie în fața Universității*, în *AA*, III, 1933-34, fasc. 9-10, p. 64.

Finanțarea urma să fie asigurată de diverse ministere. La începutul anului 1935 s-a organizat un concurs la care au fost prezentate 11 machete, fiind premiate trei dintre acestea. Concursul a fost câștigat de sculptorul Constantin Baraschi și arhitectul Cornel Rădulescu. Proiectul inițial prevedea, într-adevăr un grup statuar, în care, pe trei laturi ale unui soclu central, erau dispuse statuile celor trei gânditori, înalte de 2,8 m. Deasupra soclului era statuia zeiței Minerva, înaltă de 3,2 m. Pe ultima latură a soclului patrulater era prevăzută o carte de bronz, cu următoarele mențiuni: „Convorbiri literare; Maiorescu: Direcția nouă; Conta: Teoria fatalismului; Xenopol: Istoria civilizațiilor”. Observându-se că statuia Minervei ar fi pus în umbră statuile celor trei personalități, s-a convenit renunțarea la ea, fiind înlocuită eventual cu o reprezentare mai discretă, în basorelief, a zeiței¹⁰¹.

Ulterior această formă a proiectului a fost abandonată, luându-se decizia de a se realiza trei statui distincte, amplasarea lor urmând a se face tot în fața Universității, ținându-se cont de statuile deja existente aici. În 1938, sculptorul bucureștean Constantin Baraschi turnase deja în bronz statuia lui Xenopol, pe care o vedem și astăzi. Celelalte două, deși au fost realizate, s-au pierdut, fără să se fi păstrat imaginea lor nici măcar într-o fotografie, pentru a putea ști măcar cum au arătat.

Se pare că, după turnare, acestea au fost expuse o vreme la Sala Dalles din București, iar în aprilie 1942 erau deja aduse la Iași. Statuia lui Xenopol a fost montată, provizoriu, în scuarul Trianon (vechiul nume al sălii cinematografului „Republica”).

Pe timpul ultimului război mondial, majoritatea statuiilor ieșene au fost demontate de pe soclurile lor, pentru a le proteja de bombardamente. În 1946, când cele mai multe urmau să fie repuse la locul lor, s-a decis ca statuia lui Xenopol să fie instalată în piața Cuza Vodă (în față la „Select”), pe soclul ce fusese pregătit pentru a primi statuia lui. Montarea a fost asigurată de Petre Forgiacini, în iunie 1946¹⁰². Ulterior statuia marelui istoric a revenit în fața Universității, pe locul de astăzi.

17. Statuia lui Titu Maiorescu

(Bd. Carol I, Complexul studențesc „T. Maiorescu”)

¹⁰¹ *Omagiu corifeilor Junimii*, la Constantin Th. Botez, Constantin V. Ostap, *op. cit.*, vol. I, 1996, p. 149-155.

¹⁰² DJANI, Fond *Primăria*, 343/1934 (statui V. Conta, T. Maiorescu, A. D. Xenopol); 162/ 1942, (f. 15, 25); 163/1942 (f. 4-12, 35-40, 87); 45/1946; ANI, Primăria, dosar 163/1942, f. 21 (executarea plăcuțelor cu numele celor trei).

Spirit olimpic, Titu Maiorescu era recunoscut în epocă drept mentor al Societății Culturale „Junimea” din Iași, fiind și inițiatorul prelecțiunilor publice ale acesteia. El a fost o inteligență precece, ajungând rector al Universității din Iași la o vârstă foarte tânără. Maiorescu este cel care a impus „spiritul critic” în cultura română și a enunțat teoria „Formelor fără fond”.

Statuia inițială a fost turnată în bronz la București, de Constantin Baraschi, fiind expusă la Sala Fundației Dalles. În 1942 lucrarea a fost adusă la Iași, pentru a fi expusă. Pentru că fațada noului Palat al Universității nu era terminată, mai multe statui destinate acestui spațiu au dobândit amplasamente provizorii. Statuia lui Maiorescu a fost amplasată în stânga aceleia a lui Kogălniceanu, mai la deal de aceasta. Ilustrul personaj era înfățișat în postura de conferențiar, cu mâna stângă la spate (asemeni lui Kogălniceanu), iar mâna dreaptă, lăsată în jos, cu degetele răsfire, „părea că subliniază argumentarea *prelecțiunilor sale*”.

În timpul războiului, asemeni altor statui, și aceasta a fost demontată de pe soclu pentru a fi protejată de bombardamente. Ea a fost remontată în 1946, de P. Fargiacini, antreprenor din Iași (str. Barbu Lăutarul 16), care a executat și unele reparații la soclu¹⁰³.

Statuia a fost distrusă în 1951, în plină perioadă stalinistă, la sugestia unui obscur potentat comunist, sosit din capitală. După doborâre a fost depozitată o vreme în „Sala Pașilor Pierduți” a Universității. Ulterior a fost dusă la grajdurile Primăriei din strada Sărărie, unde a fost spartă cu barosul. Se spune că din bronzul ei s-au făcut scrumiere și mânere de ușă.

După 1995 statuia lui Titu Maiorescu a fost refăcută și amplasată în Complexul studentesc ce-i poartă numele (fost „Pușkin”). Noua statuie nu este o restituire a celei vechi, ci una nouă¹⁰⁴. Se cunosc detalii despre statuia originală, care nu au fost preluate în noua operă artistică (cea veche avea mâna stângă dusă la spate; sub aceeași mână ținea o carte, la subsuoară).

18. Busturile din Grădina Copou

(*Bd. Carol I, nr. 31*)

¹⁰³ ANI, Primăria Iași, Dosar, 343/1934; 163/1942, f. 45, 50 (statuia de C. Baraschi); 45/1946; 163/1942, f. 4, 6, 9, 12, 35, 38, 40, 87 (T. Maiorescu și alții).

¹⁰⁴ Constantin Th. Botez, Constantin V. Ostap, *op. cit.*, vol. I, 1996, p. 152-153; C. Ostap, *Redați-ne statuia lui Titu Maiorescu!*, în *Realitatea*, Iași, nr. 100, 27 august 1996, p. 4; Gh. Macarie, *Pentru o statuie a lui Titu Maiorescu*, în *Independentul*, Iași, 5, nr. 1104, 4 februarie 1999, p. 4.

O Grădină publică, în care să aibă acces liber toți orășenii, nu exista în Iași, la începutul epocii Regulamentare. Ideea era cu totul nouă, fiind inspirată din țările occidentale. Hotărârea de a înființa un asemenea loc public, destinat plimbărilor, a luat-o domnitorul Mihail Sturdza, la începutul domniei sale (1834-1849). Locul ales a fost pe ulița „Podul Verde”, pe locul unde a fost *stația de poștă* (poștalion) a orașului. Grădina inițială a fost extinsă în anii 1849 și 1852, prin cumpărarea unor terenuri învecinate. Principele următor, Grigore Al. Ghica (1849-1857) s-a îngrijit de construirea grilajului din fier forjat în jurul grădinii. De la 1860 grădina a fost luminată cu felinare.

Grădina are, în centrul său, Obeliscul Leilor (1842), la care am făcut referiri chiar la începutul acestui studiu. Adevăratul punct de atracție al parcului este însă „Teiul lui Eminescu” – simbol al Poeziei și al Iubirii – care a reușit să pună în umbră venerabilul Monument al Regulamentului Organic, aflat alături de el.

Aleea junimiștilor. În 1942, deși țara se afla în război, existau încă valoroase inițiative culturale¹⁰⁵. Acum a apărut intenția de a realiza *Aleea Junimiștilor*, ce urma să fie amplasată spre apus de Teiul lui Eminescu. Bustul lui Eminescu (comandat lui Richard Hette) avea să ocupe un loc central, încadrat de busturile celor mai de seamă junimiști. Ideea realizării acestui proiect a aparținut ministrului culturii Ioan Petrovici, un strălucit discipol al lui Titu Maiorescu. Finanțarea avea să fie asigurată de Ministerul Culturii, Primăria Iași, precum și de Uzina Electrică. Se spune că, pentru realizarea acestor busturi s-a folosit bronzul rezultat din topirea statuielor lui Gh. Mârzescu și I. G. Duca. Inaugurarea aleii a avut loc în același an, 1943.

Profesorul Ion Irimescu, de la Academia de Arte Frumoase din Iași, a realizat bustul de bronz al Veronicăi Micle (în mai multe variante). Alte șase busturi urmau să reprezinte pe Vasile Pogor, Nicu Gane, P. P. Carp, Constantin Meissner, Costache Negruzzi, Iacob Negruzzi („secretarul perpetuu al Junimei”).

După 1944, busturile lui Vasile Pogor, P. P. Carp și Constantin Meissner au fost înlocuite cu cele ale lui muzicianului Ciprian Porumbescu, pictorului N. Tonitza și pictorul Gheorghe Panaiteanu-

¹⁰⁵ ANI, Primăria, dosar 163/1942, f. 25 (memoriu din 10 septembrie 1942).

Bardasare. Prin aceasta, ideea de Alee a Junimiștilor a fost alterată¹⁰⁶. Se impune găsirea unei formule prin care să fie redată Parcului Copou vechea „Alee a Junimiștilor”, având în vedere însemnătatea majoră avută de Societatea culturală „Junimea” nu doar pentru Iași, ci pentru întreaga cultură română modernă.

Bustul lui Mihai Eminescu. Aflat cândva pe partea stângă a aleii de intrare, spre mijlocul parcului, acest bust a fost mutat, în 1991, lângă Teiul lui Eminescu, cu fața spre bustul fostului său prieten, Ion Creangă.

Lucrarea aparține sculptorului I. Mateescu (fratele vitreg al poetului G. Topârceanu), format la Școala de Arte Frumoase din București, care a studiat apoi în Italia. Revenit în țară, I. Mateescu a fost profesor la Școala de Belle-Arte din Iași.

Bustul lui Eminescu nu este considerat o realizare artistică deosebită. Pe soclu se pot citi cunoscutele versuri din **Luceafărul**: „Trăind în cercul vostru strâmt/ Norocul vă petrece,/ Ci eu în lumea mea mă simt/ Nemuritor și rece”. O copie a acestui bust a fost amplasată la Plopii fără Soț, de la Bucium, de la marginea Iașilor (plopi care nu au, totuși, legătură cu biografia lui Eminescu).

Inaugurarea bustului fusese stabilită pentru ziua de 1 iunie 1934, când se împlineau 45 de ani de la moartea poetului. Firma Danielini s-a ocupat de mutarea soclului la locul convenit și de montarea bustului, pentru 4 500 lei¹⁰⁷.

Primăria obținuse ca la festivitate să participe și Orchestra simfonică, și solicita comandantului Regimentului 13 Infanterie să învoiască, pentru repetiții, un număr de 10 militari care făceau parte din această unitate. De asemenea ... David din București făcea oferta de a filma întreaga ceremonie, prețul fiind de 28 000 lei pentru 300 metri de film. S-au tipărit un număr de 500 cărți poștale cu portretul poetului, ce au fost puse în vânzare la Librăria Socec, cu 5 lei bucata.

*

Statuile orașului Iași constituie o generoasă temă de studiu care ar putea face, cu ușurință, subiectul unei cărți voluminoase, după cum s-a și

¹⁰⁶ Constantin Th. Botez, Constantin V. Ostap, *op. cit.*, vol. I, 1996, p. 153-155; Constantin Radinschi, *Aleea junimiștilor din Copou trebuie refăcută*, în *Evenimentul*, Iași, 4 iulie 1998, p. 10.

¹⁰⁷ DJANI, Primăria Iași, Dosar 222/1934; 369/1929-1930; 162/1942 (monumentul), f. 15, 25 (statuia); ANI, Inspectoratul regional de poliție, Dosar 11/1934, f. 156-162.

dovedit, prin volumul tipărit în 2004. În spațiul limitat avut la dispoziție am dorit să oferim doar o privire de ansamblu asupra principalelor monumente ale Iașilor, furnizând câteva date esențiale asupra lor și o biografie care să permită cititorului interesat să urmărească, în alte publicații, obiectivele favorite.

Ceea ce ne-a interesat în mod deosebit a fost redescoperirea sensului inițial pe care l-a avut apariția unei statui, într-un anumit moment istoric și într-un anumit loc de pe harta orașului. De cele mai multe ori, statuile au o legătură specială cu piața, parcul sau clădirea lângă care au fost instalate. Statuile au ceva de spus, ceva de reamintit, în acel loc și nu pot fi plimbate prin alte locații, fără anularea mesajului lor original.

Abstract*

THE CITY OF IAȘI IN BRONZE AND MARBLE. MEMORY OF THE STATUES

In this study we wanted to provide a general view of the main monuments of the city of Iași, supplying certain essential data on the same and a biography that will allow the interested reader to follow the favorite objectives in other publications. We were particularly interested by the rediscovery of the initial meaning a statue had, in a certain historical moment and a certain location on the city map. Such monuments aim at embedding into public consciousness certain ideas and values. Most of the times, statues have a special connection to the square, market or building where they were installed. Statues have something to say, to remember in that spot and cannot be moved in other locations without canceling their original message.

* Rezumat tradus de Coralia Costaș.

GÂNDURI LA O ANIVERSARE: PROFESORUL NICOLAE URSULESCU

Victor SPINEI

Colegul și prietenul Nicolae Ursulescu se află în pragul unei frumoase vârste a bilanțurilor și a limpezirilor de sine. Are satisfacția – care nu este numai a sa – a împlinirilor atât în viața familială, cât și în cea profesională.

Pentru toți cei care au ocazia să-l cunoască, această apreciere nu este câtuși de puțin convențională, pentru că, în definitiv, profesorul Nicolae Ursulescu a cules roadele modului său tenace și serios de a acționa în tot ce a întreprins. A avut șansa ca să beneficieze în familie de o educație îngrijită, fiindu-i încurajate înclinațiile spre lecturi variate, cu predilecție pentru cele din sfera umanistică.

Dintre acestea, l-au atras în cea mai mare măsură cele aferente orizonturilor fascinante ale istoriei. Pe parcursul studiilor universitare, absolvite în anul 1965, i s-a inoculat atașamentul pentru un domeniu aparent mai puțin spectaculos – preistoria –, dar nu lipsit de atractivitate.

La formarea sa ca specialist un aport esențial l-au avut mentorii săi de la Alma mater din Iași, profesorii Mircea Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu, al căror discipol apropiat avea să devină. Cum investigarea anumitor paliere ale preistoriei zonelor extracarpătice traversa o etapă de pionierat, cu numeroase probleme aflate într-un stadiu precar al cunoștințelor, au fost necesare eforturi stăruitoare pentru a fi scoase din conul de umbră în care erau cufundate.

Aceste inconveniente nu au avut darul de a-l descuraja, ci dimpotrivă l-au incitat să persevereze în înlăturarea lor. De altfel, trebuie subliniat că l-au ispitit permanent provocările dificile. N-a conceput niciodată ca în știință să urmeze cărările îndelung bătătorite de predecesori, căutând cu obstinație să găsească propriile drumuri spre aflarea și demonstrarea adevărurilor. Receptivitatea față de nou i-a devenit un precept în ceea ce a întreprins de-a lungul întregului parcurs existențial. Polarizarea spre segmentele inedite ale trecutului nu a însemnat însă plutiri în sfera enunțurilor speculative sau fanteziste, ci prospectări intensive la scară sincronă și diacronă în materialul arheologic recuperat atât în regiunile carpato-dunărene, cât și în zone îndepărtate din Orient și Occident.

Nicolae Ursulescu a conștientizat că pentru a formula interpretări viabile este imperios necesară o sporire a bazei informative, realizabilă printr-un flux amplu al cercetărilor arheologice. De aceea, an de an după terminarea studiilor universitare, a inițiat sondaje și săpături în numeroase obiective arheologice din Moldova (Suceava, Mihoveni, Preutești, Dănești, Prăjeni, Târgu Frumos, Movileni, Isaiia etc.), ale căror rezultate le-a valorificat cu exigență în diverse studii diseminate în periodice de profil, precum și în monografiile publicate singur sau împreună cu colaboratori mai tineri.

În consonanță cu cerințele actuale ale prospectării preistoriei, a dovedit o receptivitate deosebită față de valențele investigațiilor cu caracter interdisciplinar, conlucrând fructuos cu specialiști din alte domenii științifice, în scopul ca vestigiile aduse la suprafață în urma săpăturilor cu caracter metodic să fie cât mai revelatoare. Pentru ca materialul arheologic să poată deveni cunoscut nemijlocit specialiștilor și publicului larg nu a ignorat nici valorificarea sa în sfera muzeistică.

Pornind de la propriile descoperiri și fiind îndeaproape la curent cu realizările colegilor de breaslă din estul și centrul Europei, a elaborat

un mare număr de lucrări cu o paletă tematică variată, de la simple note și rapoarte de săpături, până la tratate sintetice acoperind un perimetru extins, publicate în țară sau străinătate și dedicate prioritar epocilor preistorice, de la neoliticul timpuriu până la perioada civilizației geto-dacice, mai reprezentative dintre acestea fiind: *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Modovei* (Suceava, 1984), *Dacia în cadrul lumii antice* (Iași, 1992), *Începuturile istoriei pe teritoriul României* (Iași, 1998), *Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpătice ale României*, 1 (Iași, 2000), *Preutești - „Haltă”. O așezare cucuteniană pe valea Șomuzului Mare* (în colaborare cu Sorin Ignătescu) (Iași, 2003), *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isaiia* (în colaborare cu Felix Adrian Tencariu) (Iași, 2006) etc., la care se adaugă capitolele destinate primului volum al *Istoriei românilor*, editat sub egida Academiei Române în anul 2001.

Opera sa științifică l-a impus indubitabil drept unul din specialiștii cu real prestigiu pe plan național și internațional. La aceasta a contribuit fără îndoială și participarea la numeroase simpozioane, congrese și reuniuni savante din România (București, Iași, Cluj-Napoca, Constanța, Piatra-Neamț, Bacău, Suceava, Timișoara, Tulcea, Arad, Oradea, Vaslui, Bârlad etc.) și de dincolo de hotare (Varna, Kazanlâk, Liège, Bari, Chișinău) – între acestea numărându-se și cele patronate de Uniunea Internațională de Științe Pre- și Protoistorie de la Belgrad (1971), Bratislava (1991), Liège (2001) și Lisabona (2006) –, unde intervențiile sale au fost de natură să provoace adesea dezbateri incitante pentru modul tranșant de a repudia teoriile desuete, împovărate de aluviunile timpului și de a sugera alte perspective de interpretare a unor fenomene. Din creația sa a reieșit că anumite realități revoluate își au fluxul și refluxul propriu, că unicitatea și particularismul lor rezidă în universalitatea acestora, că elemente culturale aparent eterogene au în esență puternice conexiuni subterane, că universul existențial analizat nu este închis și static.

Profesorul Nicolae Ursulescu a îmbinat armonios îndeletnicirile științifice cu cele didactice, dedicându-se cu pasiune și har îndrumării studenților dornici să se perfecționeze în domeniul istoriei vechi. Activitatea pe tărâm didactic a inclus nu numai seminariile, cursurile și practica arheologică, ci și îndrumarea lucrărilor de licență și masterat sau a tezelor de doctorat. Toată această activitate a purtat amprenta unei

corectitudini ferme, manifestată prin punctualitate și rigoare, dublată de însușirea unor metode moderne de predare, de natură să facă ușor accesibilă substanța cursurilor și să capteze interesul auditoriului.

În calitate de profesor, nu s-a mulțumit să transmită numai cunoștințe, ci și energii noi. Trebuie, de asemenea, remarcată deosebita generozitate de care a dat dovadă față de toți colaboratorii săi și mai ales față de cei tineri, cărora nu le-a refuzat niciodată sfatul cumpănit, susținerea în elaborarea lucrărilor, recomandările de a obține burse de cercetare etc.

Aceeași munificență și sollicitudine le-a manifestat prin angajarea în diverse proiecte de cercetare asumate în instituțiile universitare unde a funcționat – Institutul Pedagogic din Suceava (1965-1988), Institutul Politehnic „Gheorghe Asachi” din Iași (1984-1989) și Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași (din 1989 până astăzi) –, irosind din belșug timp și energie în folosul colectivității. Prezența sa tonică a stimulat potențialul intelectual al discipolilor și colegilor.

Experiența muncii prestate vreme de peste patru decenii l-a învățat că în activitățile desfășurate preponderentă este creativitatea proprie, nu exploatarea creativității altora, care nu poate conduce decât la progrese artificiale. Pe de altă parte, a realizat, cu modestia omului de știință autentic, că trebuie să se ferească de vanitățile derizorii de a formula verdicte cu veleități axiomatice, acceptând că anumite aprecieri ar fi pasibile de revizuiți ulterioare.

Încercând un succint bilanț al realizărilor profesorului Nicolae Ursulescu, am putea concluziona că și-a teaurizat roadele muncii pline de râvnă și devotament într-o multitudine de lucrări docte, dar și în reușitele studenților și doctoranzilor. Cu toate că propriul traseu existențial a intersectat perioade de restricții, constrângeri și de decredibilizare a travaliului intelectual, competența sa profesională a dobândit în chip firesc recunoașterea forurilor științifice și administrative abilitate, fiind cooptat drept membru al Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorie, decorat cu medalia „Tudor Vladimirescu”, clasa I, de către Consiliul de Stat, conferindu-i-se, totodată, diplome de onoare din partea Municipiului Suceava și a Muzeului „Dunării de Jos” din Călărași, precum și prestigiosul titlu de *doctor honoris causa* al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Pentru tot ce a înfăptuit – și nu este deloc puțin –, colegii, discipolii și prietenii îi exprimă întreaga admirație și recunoștință, sperând într-o conlucrare fructuoasă și în anii ce vin și îi urează din inimă armonie și împliniri în viața familială, noi succese și realizări deosebite în toposul predilect: arheologia preistorică, unde este deja un nume pe deplin consacrat.

Un sincer și călduros LA MULȚI ANI!